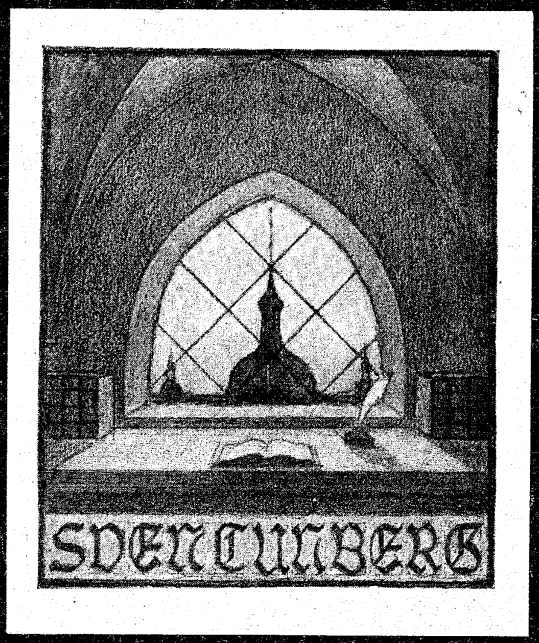

May

VÄRLDS-ÅLDRARNA

SAMHÄLLETS OCH KULTURENS ALLMÄNNA UTVECKLING

AV GUSTAF F. STEFFEN

FÖRSTA DELEN

STOCKHOLM · HUGO GEBERS FÖRLAG

G. F. STEFFEN

VÄRLDSÅLDRARNA

ATENAS FÖDELSE UR ZEVS HUVUD.
Svartfigurig vasbild.

VÄRLDSÅLDRARNA

SAMHÄLLETS OCH KULTURENS ALLMÄNNA UTVECKLING

AV

GUSTAF F. STEFFEN

FÖRSTA DELEN

HISTORIENS GRUNDPROBLEM
URTIDENS VÄRLDSÅLDRAR

MED 1 TITELPLANSCH OCH 112 ILLUSTRATIONER I TEXTEN

STOCKHOLM · HUGO GEBERS FÖRLAG

CENTRALTRYCKERIET, STOCKHOLM 1918.

I N N E H Å L L

TEXT.

URTIDENS VÄRLDSÅLDRAR.

I. MÄNNISKANS BEGYNNELSE.

II. VÄRLDSÅLDRAR INOM DEN ÄLDRE STENÅLDERN.

ILLUSTRATIONER.

Titelplansch: Atenas födelse ur Zevs huvud. Svartfigurig vasbild.

Omslagsvignett: Dionysos i havskeppet. Målning av Exekias på insidan av en svartfigurig skål.

F Ö R O R D

VÄRLDSHISTORIEN KAN INFÖR DEN MOGNANDE historieforskningen icke vara annat än den totala mänsklighetshistorien, utan annan begränsning i rummet och tiden än den, som våra möjligheter att samla kunskap om alla jordens folk och dessas alla utvecklingsskeden betinga.

Den utvecklingshistoriska splittringen har skapat de olika raserna, nationaliteterna och kulturerna. Dessa olika fundamentala själsliga typer inom människosläktet böra bestå och vidare utvecklas. Men tydligt är, att nutiden förbereder för hela mänskligheten ett gemensamhetsliv av tilltagande ekonomisk, politisk, kulturell intensitet. Hur olika i kynne, begåvning och uppnådd kulturnivå jordens alla nu levande folk än må vara, så glida de dock in uti en för all framtid oupplöslig historisk gemenskap. Trots bevarade väsentliga olikheter, komma de slutligen åter, liksom kanske en gång i den äldsta urtiden, att tillhöra ett och samma världshistoriska utvecklingsförlopp.

Ur så väl politikens och det praktiska livets som vetenskapens synpunkter är således nu mer än någonsin ett försök att utforska grunddragen av samhällets och kulturens allmänna utveckling berättigat. Frågan är blott, efter vilka linjer en dylik forskningsuppgift kan tänkas bliva löst.

Detta problem söker föreliggande arbete belysa och bringa ett steg närmare sin lösning. Icke genom abstrakt argumentering, utan genom att på det väldiga arkeologiska, etnologiska och

historiska materialet anlägga den sociologiska evolutionens synpunkter.

Mänsklighetens historia är en, visserligen redan från urtiden etniskt och nationellt förgrenad, men dock uti vissa grunddrag enhetlig social och kulturell utveckling från lägsta till allt högre stadier av själslig kraft och mogenhet. Det är dessa gemensamma utvecklingsstadier eller allmänmänskliga samhälls- och kulturtyper, som utgöra det historiska problemets kärna och världshistoriens innersta väsen och mening.

Detta framhävande av de typologiskt gemensamma dragen i folkens historia innebär ingalunda något förbiseende av rasernas och folkens oändligt skiftande individualiteter, något förnekande av samhälls- och kulturformernas oöverskådliga mångfald eller ett underskattande av de rent personliga insatsernas, de genialiska uppslagens och bragdernas avgörande betydelse.

Det är sant, att blott helt få folk ha besuttit kraften att svinga sig upp till de högre och högsta hittills över huvud nådda odlingsstadierna. Men det är icke mindre sant, att alla folk tillryggalagt något stycke av vägen, och att de längst hunna en gång stått där, varest vi nu finna de mest tillbakablivna. Hos alla folk upptäcka vi kortare eller längre brottstycken av en och samma fundamentala serie av utvecklingsstadier. Eller med andra ord: det är i huvudsak samma grundtyper av samhällsbildning och kulturformer, som i en viss ordningsföljd framträda i alla folks utveckling eller historia.

De ännu talrikt existerande »vildarna» eller »naturfolken» ha stannat kvar på några av de äldre, ehuru långt från allra äldsta, universella odlingsstadierna. Samtidens »halvkulturfolk» ha hunnit längre. Och den västeuropeiska kulturkretsens folk, som alla en gång voro »vildar» och »barbarer», ha utan tvivel brutit

ny mark på en del livsområden och åtminstone vad dessa beträffar gått förbi greker och romare, ehuru kanske oförmögna att tävla med de förras kulturella snille och med de senares politiska skaparekraft.

Vi känna en kinesisk, indisk och sumerisk »forntid» så väl som en skandinavisk och keltisk. Vi äro bekanta med en japansk, en egyptisk, en grekisk, en romersk medeltid av samma grundtyp som den germanska medeltiden. Med Perikles' Aten, och i ännu högre grad med Platons, Aristoteles' och Demostenes', känna vi en stark inre frändskap, trots ett tidsavstånd på omkring 2,300 år. Kejsartidens Rom kunna vi, enligt gamle Mommsens vittnesbörd, »icke föreställa oss modernt nog».

Vad det gäller är således att upptäcka hela mänsklighetens och världshistoriens universella typserie av samhälls- och kulturformer; om möjligt allt ifrån tillståndet i Europa och annorstädes före den äldre stenåldern ända fram till världskrigets kämpande stater. Skildringen av världsåldrarna blir kvintessensen av världshistorien och människans utvecklingshistoria över huvud.

Om de metoder, jag valt för mitt försök att behandla den stora uppgiften, må det föreliggande arbetet självt vittna; likaså om min ståndpunkt gentemot mina mer eller mindre direkta föregångare på området. För mig själv har det närmast gällt att på det stora historiska gebitet draga ut mina sociologiska forskningslinjer och att samtidigt få samman en bild i fågelperspektiv, en typologisk översikt, av mänsklighetsutvecklingen — till egen och, hoppas jag, även andras förnöjelse och nytta.

I oktober 1918.

G. F. S.

HISTORIENS GRUNDPROBLEM

I.

VÄRLDSÅLDRAR I »GAMLA TIDEN»

TIDERNAS MORGON. DEN HESIODISKA LEGENDEN

GYLLENE SAGOTIDER, LYCKLIGA SAGOLÄNDER skymtade städse för siarnes blickar i seklernas blånande fjärran, där nutiden visserligen har sitt ursprung, men dit inga trygga kunskapsstigar leda.

Varje folk, även det primitivaste vi känna, förtäljer en sägen om sitt ursprung och sin urtid. En helig saga, genombävad av religionens starka, dunkla grundstämning. En tro om tidernas och tingens hemlighetsfulla begynnelse. En legend, som gärna vill vara ett stycke historia, om den egna stammens, det egna blodets vördade, övermänskliga upphov.

I alltets ursprung äro tillvarons oräkneliga brokiga trådar alla sammanflätade och enade. I sin första födelsestund är livslågan, den mäktiga, brännande, ännu odelad och oskärad. Då slutligen människan själv blir till, formas hon av gudarnes händer. Hon är ännu ett med dem och med allnaturen. Tillvarons heligaste och väldigaste makter äro hennes fäder och mödrar. Djuren och växterna, vattnet och bergen och molnen, jorden och stjärnorna äro hennes bröder och systrar.

Tidernas daggfriska, strålande morgonstund kände ej söndring mellan eviga gudar och dödliga människor, och dessa levde i inbördes frid, sorgfria gäster hos en givmild natur. Döden var ej fruktad. När människan var mätt av dagar, steg hon villigt ned i skuggornas rike. Tillvaron där var värdig dem, som mognat i en gyllene världsålders milda skola.

»Strax när gudar och dödliga människor alstrade voro,
Eviga gudarna först, som bebo de olympiska husen,
Skapte, av olikt språk och folk, ett gyllene släkte.
Medan Kronos var himlens monark, då blomstrade dessa,
Njutande livet på gudarnas sätt, med lugn uti själen,
Fria för plågor och mödornas tyngd; ty ingen besvärlig
Ålderdom var ännu bekant; helbrägda och raska

Gåvo dem glada lag, oskyldiga nöjen. De sorgfritt
Levde av jordens frukt och hos gudarne stodo i ynnest.
Dogo de ock, var döden en ljuv sömn; allt var behagligt,
Allt dem lände till gagn. Den alltingfödande jorden
Omant bar välunnad och ymnig gröda; och folket
Delade tidsfördriven i lugn med talrika vänner.

»Men se'n jorden det gyllene folket gömt i sitt sköte,
Blevo dess vålnader kvar, som Zevs den store beslutat,
Nyttiga, ovan jord, att dödliga människor skydda.
Vaksamt akta de på, vad göres, rätt eller orätt.
Höljda av töcknig luft, allstädes de sväva kring jorden,
Fruktbarhet sprida, och njuta den rang, att världen regera.»

* * *

Den grekiske bondesonen Hesiodos diktade dessa verser, sannolikt mellan 750 och 700 före vår tidräknings början. Han bodde i landet Böotien, i den oansenliga byn Askra vid foten av det mångbesjungna berget Helikon, »som muserna korat till gudarnes boning». Som yngling hade han »betat sina får uppe på Helikonberget, det åt gudarne vigda». Som man skötte han sitt torftiga jordbruk nere i den enligt hans egen utsago allt utom fruktbara dalen. Orättfärdigt blev slutligen hans arbetsfyllda livs behållning av rättens vrångsinnade förvaltare frändömd honom. Måhända grep han nu till vandringsstaven och levde såsom en av dessa kringirrande »rapsoder», som i byar, borgar och städer reciterade eller sjöngo de urgamla dikterna om grekernas gudar och hjältar och deras bedrifter.

På den tiden var det ännu i den grekiska världen en betydelsefull och aktad uppgift för ett särskilt stånd eller skrå att memorera och vid passande tillfällen föredraga nationens skatt av dikt och lärdom. Självfallet är att bland dessa yrkesmässiga sångare-föreläsare funnos skalder och tänkare, som både till formen och innehållet riktade den nationella litteratur, vilken deras väl skolade minne härbergerade.

De »homeriska» guda- och hjältesagorna hade sålunda levat och förvandlats på de yrkesmässiga sångarnes läppar under minst fyra århundraden, innan grekernas största skald, ett av mänsklighetens underbaraste diktarsnillen, för sista gången omdiktade och sammandiktade det väsentligaste av den gamla heliga sång-

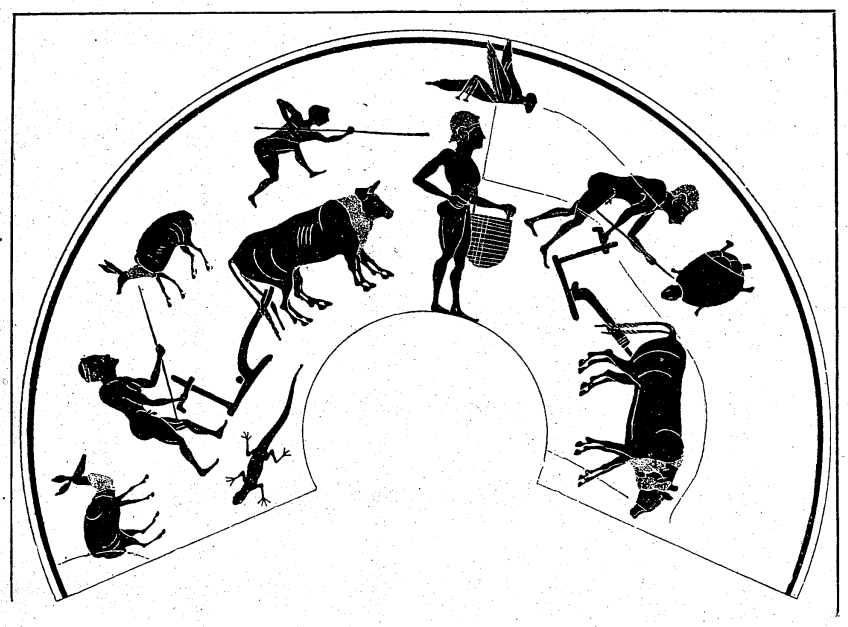

FIG. I. BILD UR DET FORNGREKISKA LANTLIVET.

Tvenne plogspann. En såningsman i mitten. Plogarna äro av det i Orienten ännu brukliga, mycket primitiva slaget. Gammalgrekisk vasmålning, signerad av Nikosthenes, i Berlins antikmuseum.

cykeln. Denna Homeros' bragd var fullbordad åtminstone ett halvt århundrade före Hesiodos. Men även Homeros, den oförliknelige, stolt suveräne skaldefursten, var i livet en vandrande rapsod, liksom den blygsamme och fromme bondediktaren Hesiodos.

Helt annorlunda stämd och artad, men icke ovärdig står »Teogoniens» och »Verkens och dagarnas» diktare sedan mer än två och ett halvt årtusen vid sidan av »Iliadens» och »Odysséens». Dessa tvenne intaga en vördad plats för sig, före och utanför grekernas »historiska» tid.

* * *

Homeros och Hesiodos äro »förhistoriska». De sammanfatta och fullända ett långvarigt och stort skede i den grekiska andens och det grekiska samhällets historia. De börja icke den

glänsande nya tid, som randas först med den senare hälften av det 7:de seklet f. Kr.

Hur oändligt mycket Homeros' verk än betyder för de 5:te och 4:de århundradenas oförlikneliga kulturprakt, såsom dennas cyklopiska grundval, så leda dock idélinjerna uti Iliaden och Odysséen alla tillbaka, in i den grekiska forntiden, icke fram mot den kommande grekiska storhetstiden. Och så förhåller det sig även med Hesiodos' Verk och dagar och Teogoni.

Men såsom vittnen om sin egen tid och förtid kunna dessa fyra stora forndikter icke uppskattas högt nog, icke tagas nog på allvar. Nu, sedan den moderna forskningen erövrat åt oss underbara kunskaper om Troja och Tiryns och Mykenä, om Pylos och Orkomenos, om Knossos och Faistos och över huvud om den förhistoriska kulturen på fastländer och öar kring Egeiska havet, äga Homeros och Hesiodos för oss ett kunskapsvärde såsom aldrig tillförene.

Dock må man här icke missförstå arten av kunskap, som är att vinna hos grekernas tvenne stora fornskalder.

I många stycken veta vi redan ojämförligt mycket mer om den »homeriska» världen, än Homeros själv kände eller anade. Då denne åt fornsångerna om Akillevs och Odyssevs och kampen om Troja gav oförliknelig konstform, var det »homeriska» Troja sedan fyra sekler jämnat med jorden och dess plats omsider intagen av några torftiga bondbyar, bebodda av nordiska »barbarer». Dessa byar, icke skådeplatsen för helleners och trojaners tvekamp, icke Priamos' väl befästade borg, kunde Homeros ha skådat.

Hade till Homeros kunnat nå fram något minne om ett ännu äldre Troja och en ännu tidigare kamp under trojanska murar? Anade han, att åtta eller nio århundraden före det »homeriska» Trojas av honom oförgätligt besjungna dödskamp grusades på alldeles samma ställe en annan, mindre och primitivare, men kanske guldrikare konungaborg, vilken då trotsat tiden snart ett halvt årtusen?

Av detta äldre Troja finnes väl ej ett spår av ett egentligt minne kvar i Iliaden eller Odysséen. Vilket icke utesluter, att de sånger och sagor, som vi kalla homeriska, därför att Homeros omdiktade dem, delvis haft sina äldsta rötter i legenden om någon eller några av det tredje årtusendets trojanska furstar och hjältar.

Homeros och Hesiodos äro icke i främsta rummet källor för fornkunskap i den mening de själva skulle kunna ha inlagt i ordet — d. v. s. kunskap om reala förhållanden före deras egen tid. Ehuru de så gärna sjunga och dikta om sitt folks forntid, är dock det liv, som så mäktigt pulserar i deras verk, främst den egna samtidens.

Hur kunde tillvaron, hur kunde gudar och människor, rätt och orätt, lycka och olycka te sig för en det 8:de århundradets hellen?

Därom få vi hos Hesiodos och Homeros veta en hel del, blott vi förstå att fråga rätt och lyssna noga. Självbekännelsens medvetet forntidsmässiga omklädnad, särskilt hos Homeros, behöver ej förvilla oss. Vi, sena tiders barn, ha ju hunnit bli vana vid arkaismen som uttrycksmedel för nutidssanningar.

FIG. 2. FORNGREKISK SÅNGARE.

Apollon med sjuträngad kitara (lyra). Från en gammalgrekisk vasmålning.

De spår av forntid, som vi främst böra efterforska och högst värdera hos Hesiodos och Homeros, äro att finna i dessa diktares grundstämningar och allmänna världsåskådning. Och uti dessa stycken representerar den enkle bonden Hesiodos ett äldre utvecklingsskede, än den estetiskt och socialt hart när allt för förnäme Homeros.

Denne låter sin skimrande konst opartiskt förhärliga gudarnas och hjältarnas, furstarnas och deras adliga vänners bekymmerfria liv och lättsinniga kiv, deras avund och förräderi, lika väl som deras ädelmod och trohet. Bland Olympens gudar går det ej mindre lättfärdigt och grälsjukt till än uti de helleniska eller trojanska fursteborgarna. Men allt har en glänsande adlig hållning — i ont som i gott. Och människans hela jordevandring beskådas med aristokratiskt jämnmod uppifrån — från soliga Olympen, från guldskimrande kungapalatset, från den stolta adelsborgen.

Helt annorlunda Hesiodos, som levat nere i dalarna bland arbetsfolket och fått sin livssyn bestämd på tillvarons skuggsida. Tungsint kritiskt bedömer Hesiodos sin egen tid och väcker till liv igen en gammal halvförgäten saga om ljusa världs-

åldrar, som avlösts av mörka. Han tror på denna sägen och vet, att han själv lever i en av de mörka tidsåldrarna. Och därmed blir legenden om världsåldrarna av Hesiodos lyftad upp ur sagovärldens dunkel och inställd i den historiska verklighetens livssammanhang.

* * *

»Men de olympiska gudarne skapade sedan ett sämre
Människosläkte, det andra i ordningen, endast av silver,
Icke det gyllene släktet likt i växt eller snille.
Hela hundrade år uppfostrades sonen med omsorg
Hemma hos modren, långsamt bildad och veklig och barnslig;
Men när han fullväxt blev och hunnit sin manliga ålder,
Levde han ganska kort. De trycktes av ständiga plågor
Till sina dårskapers lön. De sig och varandra ej kunde
Värja mot oförrätt; de ville ej gudarne dyrka,
Ej på de himmelskas altare bära högtidliga offer,
Som är en billig människosed. För den skull har även
Dem den Kronidiske Zevs bortgömt i sin vrede; emedan
De för de gudar, som bo i Olympen, ej vördnad beviste.
Men se'n i jordens sköt det släktet var även förborgat,
Blevo av dessa dödlige ock lycksaliga andar,
Fast i en lägre krets; dock äga de även sin heder.

»Och nu danade gudarnes far ett släkte, det tredje
Av blott koppar, och alldeles olikt släktet av silver,
Ur hårt askträ, våldsamt, starkt, som i krigiska lekar
Hade sin lust och i jämmern av strid, i våld och i orätt.
Bröd de ej åto, men hade demanthårt hjärta, och grova
Armar av väldig kraft och oövervinnelig styrka,
Vilka från axlarna hängde utför den härdiga kroppen.
Vapen och sköldar och lans, allt, allt hos dem var av koppar,
Allt av koppar var gjort. Det svarta järnet var ännu
Okänt. Dessa mördare dräpte omsider varandra,
Stigande onamnkunniga ned i den dystra Aïdes'
Rysliga boning; och fast de ganska förfärliga voro,
Blevo de dödens bleknade rov och trängdes ur dagen.

»Men se'n detta släkte också av mullen betäcktes;
Ännu ett fjärde släkte på jorden, som föder så många,
Skaptes av Zevs Kronid, långt mer rättvisa och ädla;
Hjältar, en stam av gudomelig börd, halvgudar benämnda,
I våra fäders tid väl kända kring rymden av världen.
Likväl gruvliga krig och stundom blodiga envig
Dessa ock störtat dels i Kadmos' land vid det sjufalt

Portade Tebe, den tid om Oidipos' rike de stridde;
Dels då de över omätliga hav på de rustade skeppen
Drogo till Troja i härnad, blott för Helenas fägring,
Där, i en tapper död, de funno sitt slutliga öde.

»Dessa har Zevs Kronid en avskild levnad och boning
Långt från gudarne gett; de Kronos hava till konung.
Lyckliga hjältar! Dessa ett sorgfritt sinne behålla,
Boningsmän av de saligas öar; och trygga, fast utmed
Den djupböljiga Okeanos. Tre gånger dem årligt
Bjuder ett fruktsamt, blomstrande land de ljuvaste frukter.»

Sålunda följer »släkte» efter »släkte»; världsålder efter världsålder. Det ena släktet är icke det andra likt. Det ena är förmer än det andra. Varje världsålder har sitt eget kynne och sin egen rang.

Längst bort vid synranden, där himmel och jord förenas i blånande soldis, glimmar ett återsken av den gyllene åldern.

»Njutande livet på gudarnas sätt, med lugn uti själen.»

Den andra världsålderns människor voro vekliga och tröga till kropp och till själ.

»Dem den kronidiske Zevs bortgömt i sin vrede.»

Väldig och fruktansvärd är den tredje världsålderns mänsklighet uti sin råa kroppsliga styrka och i sina hjärtans vilda hårdhet. Det mannamördande kriget var nu tillvarons högsta lag.

»— — — Och fast de ganska förfärliga voro,
Blevo de dödens bleknade rov och trängdes ur dagen.»

Nu randas hjältarnas tid, halvgudarnas och de homeriska hövdingarnas. Nu äro vi inne »i Kadmos' land» och »i Oidipos' rike»; och »över omätliga hav på de rustade skeppen» draga vi med Agamemnons här »till Troja i härnad». Ja, men »blott för Helenas fägring»! Världen är ännu ung och människan den soliga Olympen nära. »En stam av gudomelig börd», som söker »sitt slutliga öde» i glänsande bragder och ridderligt liv, utan att bekymra sig allt för mycket om bragdernas och livets egentliga mening.

* * *

I den hesiodiska legenden om världsåldrarna lever ett mänsklighetsminne, som aldrig kunnat dö. En dunkel men outrotlig erinring om människosläktets barndom och ungdom; och ett

minne om en mödosam och äventyrlig väg, som tillryggalagts av släktet från dess urtid fram till den dag som är.

Dock ett minne ej blott om vägen och vandringen; ett minne ej blott om släktets växlande öden. Något vida mer och djupare än detta!

Hesiodos' legend upprullar en bild av släktets växlande art och kynne i olika världsåldrar. Tidens hjul rullar icke fram över samma mänsklighet. Denna förvandlas. Detta är legendens kärna.

Varje världsålder är ny, därför att människan är vorden en annan och därför att människolivet har fått en ny färgton, ett nytt grunddrag.

Helt annorlunda religiöst grundstämd än adelshovets bländande diktare Homeros, anade Hesiodos icke blott människans gudomliga ursprung. Han visste att olika »släkten» varit olika benådade med det gudomliga arvet och att den ena tidsåldern icke är lik den andra.

Ett minne av några lösryckta drag ur en mångtusenårig mänsklighetsutveckling och folkutveckling fortlever i den hesiodiska legenden. Denna har sina rötter i en medvetenhet, vilken är antipodiskt motsatt den jämmerligt flacka och dödligt ledsamma filistervisdomen: »intet nytt under solen».

* * *

Hesiodos lever i en tid, som redan hunnit långt bort från de mänskliga tingens begynnelse. Men hans hjärta anar, att världen en gång varit ung, och för hans siarblick skymta de brokiga karaktärsbilderna av vitt skilda världsåldrar.

Guldets, silvrets och kopparns kallar han dem. Och som fjärde nämner han heroernas tid, som förenar guldålderns olympiska själsadel med kopparålderns hårda kamplynne. Men Hesiodos' egen tid, den femte världsåldern, är mera lik silvrets, den andligt sovande, och kopparns råa världsskede.

»O, att jag leva skall i den femte människoåldern!
Att jag ej dött förut; eller föddes sedan den flyktat.
Nu är släktet av järn. Fördärvade vila de aldrig,
Varken dag eller natt, från oro, möda och plågor,
Eller från brott, dem gudarne straffa med hårda bekymmer.
Likväl finnes hos dessa med gott det onda beblandat.

FIG. 3. AKILLEVS FÖRBINDER DEN SÅRADE PATROKLOS.
Grekisk rödfigurig vasmålning av Sosias.

Också Zevs skall detta mångtaliga släkte förstöra.
Ty dess avkomma re'n strax efter födelsen grånar;
Liknar ock varken en far sina barn eller barnen sin fader.
Icke en gäst sin värd är trogen, värden ej gästen;
Brodern ej heller är vän av sin bror, som fordom av ålder;
Nu vanhedra ock barnen fräckt sina gamla föräldrar.
Sådana djärva känna ej skräck för gudarnes vrede.
Snart med bitande ord de fäderna våga försmäda,
Och uppfostringens vård på åldern illa belöna.

»Nävrätt gäller för lag. Den ene plundrar den andra.
Den rättvise ej lides, ej den som gudarna dyrkar,
Icke den fromme. Den, tvärtom, som främjar det onda,
Ära bevisas. Försyn och rätt värkställande makten
Aktar ej värda att kännas. En bov den ärlige mannen
Skadar till rykte med vrång beskyllning, dikter och mened.
Avund glädes åt andras fördärv, och smädelser sprider;
Detta, ej synliga troll, som ökar människors elände.
Blygseln och rättvisheten, de himmelska tärnorna, redan
Flytt i sin vita dräkt från jorden, från mänskornas boning,
Flytt till Olympens höjd och upp till odödliga gudar,
Lämnande efter sig kvar obotelig skada och smärta.»

Denna klagosång över tidens ondska har ju en helt modern klang. Ur ett primitivt samhälle och en primitiv kultur kan den icke ha framsprungit. Därom vittna verser som dessa.

»Icke en gäst sin värd är trogen, värden ej gästen;
Brodern ej heller är vän av sin bror, som fordom av ålder;
Nu vanhedra ock barnen fräckt sina gamla föräldrar.»

Urgammal sed är upplöst i Hesiodos' tid. »Nävrätt gäller för lag.» Detta låter feodalt! Av en stark, patriarkalisk statsmakt, som håller stormännen i styr och sörjer för opartisk rättsskipning, finnes hos Hesiodos ej mer ett spår. Och med storkonungens myndighet har också storgudens och alla gudarnas minskats.

»Sådana djärva känna ej skräck för gudarnas vrede.»

Detta är ej en »ond tid», vilken som helst. Den har en bestämd karaktär och en given plats i världsåldrarnas rad.

Men forskaren frågar nu: vad uti den hesiodiska legenden är ett äkta minne av världsåldrars växling och vad är blott skaldefantasi och didaktisk tendens?

* * *

Den hesiodiska legenden lever antiken igenom och vaknar till liv igen med dennas renässans.

Sibyllornas spådomar ha plats för löftet om järnålderns äntliga slut och den gyllene tidens förnyelse. Världsåldrarnas kretslopp skall börja på nytt; och åt mänskligheten skall bjudas en möjlighet att hålla kvar kommande goda tider. Men förhärdar hon nu sitt hjärta, skall kretsen för hennes fria val av livsform åtdragas trängre och trängre inom det ondas gränser.

»Fyllt är de dagars lopp, som spåddes av Kumas sibylla.
Snart inträder på nytt den stora följden av sekler.
Återvändande ser jag Saturni tid och Astréa,
Och en förnyad ätt, nedsänd från Olympen till jorden.
— — — — — — — — — — — — — — — —
Järnets ålder skall fly och i stället ett gyllene släkte
Träda i världen opp. Nu, nu din Apollo regerar.»

Så sjunger Vergilius sju sekler efter Hesiodos; och ett par årtionden senare, således vid början av vår kristna tidräkning, bringar Ovidius i sina »Metamorfoser» en fri omdiktning av hela den hesiodiska legenden.

I tidernas morgon var den gyllene åldern. Då »övade» människorna »tro och rätt av egen drift, utan lag och överhet».

»Straff och fruktan voro fjärran.» »Ännu omgåvos ej städerna av djupa vallgravar.» »Det fanns icke stridslur, icke hjälm, icke svärd.»

När Jupiter detroniserat allfader Kronos, inbröt silvrets hårdare tid. »Då först trädde människan in i boningar, i bergens hålor, i skogarnas snår, i hyddor av stolpar, vidjor och halm.» »Då först myllades sädeskornen ned i åkrarnas fåror; och nu suckade tåliga dragarna, tryckta av oket.»

I kopparåldern börjar krigets ödesdigra roll i mänsklighetens öden. Och med »det hårda järnet» »inbröt all gudlöshet i tiden». »Bort flydde blygsel och sanning och tro; och i deras ställe kommo svek och list, försåt och våld och ett brottsligt begär att besitta.» »Fromheten ligger slagen till jorden; och sist bland de himmelska övergav jungfrun Astréa en av mord besudlad värld.»

”KRETA SÅ HETER ETT LAND MITT UTE PÅ BLÅNANDE DJUPET”

»KRETA, så heter ett land mitt ute på blånande djupet,
Vågomsvallat och bördigt och skönt; där finnas det mänskor
Tusentals, en oräknelig mängd, och nittio städer.
Språken där ljuda i kapp om varann, ty där finnas akaier,
Finnas behjärtade kreter i mängd och stolta kydoner,
Finnas ock dorer av stammarna tre och bålde pelasger.
Men bland städerna Knossos är störst, där Minos var konung,
Vilken vart nionde år med den mäktige Zevs fick ett samtal;
Han var till den ädle Devkalion far, och av denne jag stammar.
Ty Devkalion födde mig själv och Idomenevs drotten,
Vilken till Ilions stad på de hålkade skeppen i härnad
Drog med Atriderna bort; mitt frejdade namn är Aiton.»

Med dessa ord i Odysséens nittonde sång låter Homeros Odyssevs vilseleda den spörjande Penelope angående sin börd, på det att hon ej i förtid må upptäcka, att han är hennes efter tjuguårig frånvaro återkomne make.

Vi lämna dock denna gång »Laertessonen, den mångförslagne Odyssevs» åt hans sista blodiga äventyr med den kloka Penelopes fräcka friare och låta blicken stanna på detta Kreta, varest »bland städerna Knossos är störst, där Minos var konung».

Vem var denne Minos, som »vart nionde år med den mäktige Zevs fick ett samtal»? Svaret finna vi i Iliaden, i trettonde sången, om kampen vid skeppen.

»Zevs till en början Minos har fött till monark över Kreta;
Därpå av Minos blev född Devkalion, frejdade hjälten,
Och av Devkalion föddes jag själv att på väldiga Kreta
Styra otaliga män, och nu har min flotta mig hitfört
Dig till fördärv och din fader jämväl och de övriga troer.»

Det är Idomenevs, »ättling av Zevs», som på detta sätt tillkännager, att kreter och deras konung »kommit till Troja» för att kämpa på hellenernas sida.

Och i Iliadens fjortonde sång, där »skysamlaren Zevs» och den »liljearmade Hera» hålla kärleksmöte, låter Homeros den mångälskande gudamonarken med allt eftertryck bekräfta sitt fadersskap till »härlige Minos». Hera får höra hela Leporello-listan över sin gudomlige makes viktigare kärleksäventyr. Vilket tydligen är menat som ett osvikligt medel att ögonblickligen stämma henne till varmaste älskog.

»Aldrig jag än i min själ en så ljuv och betvingande åtrå
Varken till någon gudinna har känt eller kvinna på jorden,
Icke ens då; när jag brann för Ixions tjusande maka,
Som mig Peiritoos födde, en drott att vid gudarna likna;
Eller när Danae tjuste min håg, Akrisios' dotter
Vilken mig Persevs födde, som främst ibland hjältarne lyste;
Eller för dottern jag brann av den vida frejdade Foinix,
Hon som mig födde de två, Radamantys och härlige Minos;
Eller för Semele ljuv eller sköna Alkmene i Tebe,
Hon som min älskade son, den modige Herakles födde;
Semele åter till dödligas fröjd Dionysos mig födde.
Aldrig Demeter mig tjusade så, hårfagra gudinnan,
Eller den prisade Leto en gång, ja icke du själv ens,
Som jag dig älskar nu och är gripen av ljuvaste åtrå.»

Odysséen meddelar ytterligare något om Minos, nämligen i elfte sången, om Odyssevs' vandring i underjorden. Här i dödsriket är Minos beklädd med det högsta ämbetet, det att »med gyllene spiran i hand» »bland skuggorna döma».

»Nu fick jag Minos se, den lysande son av Kronion,
Sitta med gyllene spiran i hand och bland skuggorna döma,
Medan hos drotten de sökte sin rätt, där de runt om hans domstol
Sutto och stodo i Hades' hus med dess väldiga portar.»

* * *

Enligt Homeros är »härlige Minos» sålunda son till ingen mindre än Zevs, gudarnas konung; och han är själv kung i Knossos, den största bland de »nittio städer» på »väldiga Kreta», samt fader till berömda hjältar och furstar. Och efter slutat jordeliv för Minos spiran och dömer »i Hades' hus». Denna heder är ju begriplig redan av den grund, att Hades (Pluton) är Zevs', Minos' faders, broder.

Minos har en dotter, »Ariadne den blonda», vilken av Zevs' son med Semele, »Dionysos fröjdebringaren», »utväljes till maka».

»Och odödlighet skänkte henne Zevs, och evig ungdom.» Detta enligt Hesiodos' Teogoni.

Intet tvivel således, att Minos i den grekiska myten står tingens gudomliga ursprung och gudarna själva helt nära.

Hesiodos förtäljer ju i sin sång om gudarnas härkomst, att tillvaron börjar med Kaos och Gaia, och att Gaia, urmodern jorden, föder Uranos, himmeln. Med denne sin son föder hon dottern Reia och sonen Kronos. Dessa bägge föda Zevs. Och sedan Uranos störtats från tronen av Kronos, blir han själv detroniserad av Zevs.

I tingens begynnelse äro släktleden tätt sammanflätade genom beblandelse och genom äktenskap mellan moder och son, mellan broder och syster. Folkets och diktarens religiösa känsla och fantasi ha förnummit himmel och jord, ljus och mörker, land och hav, solen och livet självt såsom gudomliga personligheter, manliga och kvinnliga, följande varandra, liksom människor, uti släktled. Men då de eviga gudar icke dö, måste maktfördelningen dem emellan och framför allt det yngre släktledets slutliga övermakt förklaras genom en kamp om världstronen.

På detta sätt, ödesbestämt, blir Zevs slutligen den väldige härskaren över gudar och människor, liksom han är »gudars och människors rådgivare och fader». Men detta går icke i fullbordan utan att Kronos överlistas av Reia och Gaia i förening redan vid Zevs' födelse. Och härmed sammanhänger den märkliga omständighet, att Zevs, gudahovets regent på bärget Olympos där uppe i det nordliga Grekland, blir född på Kreta.

Då Reia skall föda Zevs, berättar Hesiodos, bönfaller hon hos sina föräldrar, Uranos och Gaia, om hjälp att bliva dold för den spanande Kronos, som är redo att sluka den nyfödde. »Och de sände henne bort till Lyktos på välsignade Kreta, på det att väldiga Gaia måtte taga den nyfödde från modern att honom nära och vårda i Kretas härliga ängder.» »Först bragte hon honom till Dikte. Där dolde hon guden, som hon bar i sina händer; dolde honom djupt inne i jordens heliga dunkel där borta i det egeiska bergets grotta, över vars ingång skogen kastar sin täta skugga.»

Här föra oss alltså spåren av grekernas äldsta kultur bort till det »vågomsvallade» landet »mitt ute på blånande djupet». Om gudasonen Minos ej är olympier, kan det förklaras därav, att han tillhör ett äldre, förolympiskt skede av den grekiska

gudasagans utveckling och att hans minne stannade i det land, där hans höge fader och han själv föddes och där han en gång

FIG. 4. ZEVS OCH HERA.
Tempelrelief i Selinunt omkr. 460 f. Kr.

härskade såsom konung. Hans rang i den grekiska urhistorien är dock given genom blodsbandet med »skysamlaren» Zevs, en

av de allra ursprungligaste och utan gensägelse betydelsefullaste gestalterna i den namn- och typrika grekiska gudavärlden.

* * *

Det är naturligtvis möjligt, att namnet Minos bars av en värklig konung eller konungaätt, som, liksom mången annan i den grekiska forntiden, blev heroiserad och hedrad genom en saga om gudomlig härstamning. En annan möjlighet är ju den, att Minos konungen och Minos Zevs-sonen från början saknat samband med varandra, men fått ett sådant genom senare mytbildning. Att denna gjort konung Minos i Knossos på Kreta till Zevs' son kvarstår dock som ett för bedömandet av det äldsta kulturförhållandet mellan Grekland och Kreta avgörande faktum.

För sannolikheten, att en Minos verkligen varit konung på Kreta och gjort sig till herre över havet samt öar och fastlandsstränder närmast sitt eget land, talar ett ställe hos Herodotos från Halikarnassos. Denne det femte förkristna århundradets hedervärde gamle »historiefader» har i belysning av den moderna arkeologiens nyaste rön ofta visat sig vara vida pålitligare, än man i den antiklärda världen tidigare velat tro den något pratsamme och mycket sagokäre mannen om. Herodotos har på sistone lärt oss, att en skepticism utan säker kunskapsgrund kan vara lika vilseledande för sanningssökaren som en kritiklös lättrogenhet. Eller med andra ord: en legend behöver ej vara falsk, därför att den är en gammal folksägen eller blivit utan motsägelse upptecknad av Herodotos. Vilja vi förkasta en viss folksägen eller uppgift hos Herodotos, måste vi kunna giva goda skäl för vår ståndpunkt. Eljest måste åtminstone någon övervikt av sannolikhet tillräknas, vad sägnen förtäljer eller kan rimligen anses åsyfta. Detta enligt den goda principen: ingen rök utan eld.

Herodotos beskriver den persiska storstatens uppkomst under Kyros, såsom inledning till skildringen av kampen mellan greker och perser; och under sysslandet med persernas tidigare historia får han rikt tillfälle att fördjupa sig både i forntidshistoria och i skildringar av de många olika folk, som levat och då ännu levde längst i väster i främre Asien och på öarna i det

Egeiska havet. Bland dessa folk äro karer, kaunier och lykier. Själv var Herodotos till härstamningen halvt karer och halvt dorer, ehuru till kulturen ioniserad.

Bland Kyros' härförare är en medier vid namn Harpagos, som utförde erövringen av det asiatiska Ionien och Eolien.

»När nu Harpagos», fortsätter Herodotos, »lagt Ionien under sig, gjorde han ett krigståg mot karerna och kaunierna och lykierna, och därvid måste ionerna och eolerna följa med. Utav de nämnda folken hava karerna kommit till fasta landet ifrån öarna. Ty i gamla dagar lydde de under Minos, och kallades leleger, och besutto öarna, men erlade dock ingen skattepenning; åtminstone är därom ingen sägen kvar, så långt jag har gått tillbaka; utan de bemannade Minos' skepp, så ofta han anlitade dem därom. Och som Minos underlade sig månget land och var lyckosam i krig, så var ock det kariska folket under denna tid framför andra folk det allra ryktbaraste och namnkunnigaste. Och de gjorde trenne uppfinningar, dem hellenerna antagit. Ty att på hjälmarna binda fjäderbuskar, det hava karerna uppfunnit, ävensom att på sköldarna sätta märken. Ävenså äro de de första, som gjorde handtag till sköldarna; ty alla, som dessförinnan brukade nyttja sköldar, buro dem utan handtag, och styrde dem med läderremmar, som de kastade kring halsen och vänstra axeln. En lång tid därefter blevo karerna förjagade från öarna av dorer och ioner och kommo så till fasta landet. Så berätta kreterna karernas historia; men därmed överensstämma icke karerna själva, utan anse de sig vara urinvånare på fasta landet, och mena att de alltid burit samma namn som de nu bära. Och därvid åberopa de sig på en urgammal, den kariska Zevs tillhörig helgedom i Mylassa, i vilken myserna och lyderna hava del, såsom varande karernas brödrafolk. Ty Lydus och Mysus — säga de — voro bröder till Kar. Dessa hava däruti del; men alla andra, som äro av annan stam, ehuruväl de tala samma språk som karerna, äga icke del däruti.

»Kaunierna åter äro, så vitt jag kan finna, urinvånarna; men själva påstå de sig vara ifrån Kreta. I sitt tungomål hava antingen de närmat sig till kariska stammen eller karerna till den kauniska; vilketdera kan jag icke så noga avgöra. Men i sina andra seder och bruk avvika de betydligt både från karerna och alla andra folkslag. — — —

»Men Lykierna hava ursprungligen kommit från Kreta; ty i

gamla dagar besutto barbarer hela Kreta. Men då Europas barn, Sarpedon och Minos, kivade om konungadömet på Kreta och Minos fick överhanden, måste Sarpedon samt hans anhängare lämna ön; och då kommo dessa landsflyktiga till landet Milyas i Asien; ty det land, som lykierna nu bebo var fordom just detta Milyas, och milyerna hette då för tiden solymer. — — I sina seder och bruk följa de dels kreterna dels karerna. Ett bruk är dem dock alldeles eget och icke likt med något annat folks: de benämna sig efter sina mödrar och icke efter sina fäder. Om därför någon frågar en annan, vem han är, gör denne reda för sitt möderne, och uppräknar sin moders mödrar. Och om en borgarkvinna beblandar sig med en träl, anses barnen för äkta; men om en borgarman, vore han ock den förnämsta ibland dem, har en utländsk kvinna till hustru eller frilla, så bliva barnen oäkta.»

Vi få sålunda, utom åtskilligt annat mera i förbigående, av den bereste och i »barbarers» folksägner kunnige Herodotos veta, att Mindre Asiens karer »i gamla dagar lydde under Minos» och »bemannade Minos' skepp, så ofta han anlitade dem därom», samt att kaunierna »själva påstodo sig vara från Kreta», under det att även de i Mindre Asiens sydvästra hörn boende lykierna »ursprungligen kommit från Kreta, ty i gamla dagar besutto barbarer hela Kreta».

Dessutom erfara vi, att »Minos underlade sig månget land och var lyckosam i krig» samt att han tillvällade sig »konungadömet på Kreta» efter kamp med en sin broder, Sarpedon.

Allt detta hände »i gamla dagar». Hur långt före Herodotos, därom hade denne tydligen ingen minsta idé. Han visste blott, att »det var en gång» långt före Kyros, således före det sjätte århundradet. För oss är det av intresse att se Minos' identitet såsom storkonung på Kreta och en havets behärskare, ett »talassiskt» majestät, bekräftad. Vi få också en aning om större och mindre folkvandringar mellan Kreta och Mindre Asiens västkust i förhistorisk tid och om Kreta såsom ett centrum för både politisk och kulturell maktutströmning, långt innan grekerna själva upphört att vara »barbarer».

* * *

Flytta vi oss fram i tiden ett kvarts sekel ungefär från Herodotos räknat, påträffa vi i den store atenske historikern Tuky-

dides' bok om det peloponnesiska kriget ett intressant utlåtande om Minos.

Tukydides förmenar, att grekerna »uppenbarligen aldrig förenat sig i något gemensamt företag före det trojanska kriget». Ja, grekerna hade väl icke ens på Homeros' tid, fortsätter Tukydides, börjat uppfatta sig som ett enhetligt folk, motsatt »barbarerna». Ty hos Homeros benämnas endast de under Akillevs kämpande ftioterna »hellener»; och om »barbarer» vet Homeros intet.

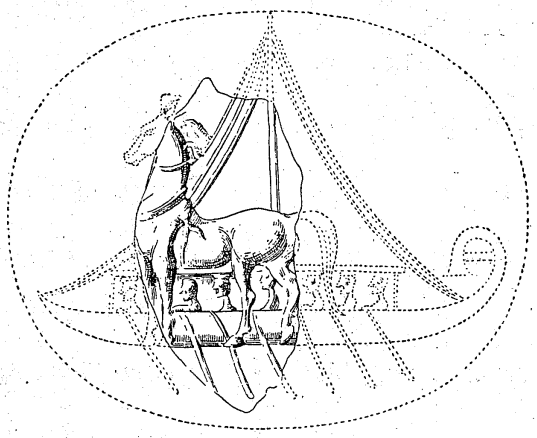

FIG. 5. GAMMALKRETISKT RODDFARTYG.
Häst i förgrunden. Fragment av sigillsten från Knossos.

Emellertid förena sig de grekiska stadsstaterna i det trojanska kriget, och blevo därigenom för första gången »starka till sjöss».

»Ty», skriver Tukydides, »Minos var den förste, om vilken traditionen meddelar, att han haft en flotta på havet. Och i själva verket behärskade han största delen av det så kallade grekiska havet. Även de kykladiska öarna stodo under hans välde. De flesta av dessa öar har han också koloniserat, i det han fördrev karerna från dem och gjorde sina söner till furstar över dem. Och för att trygga sina statsinkomster från dessa öar, rensade han havet möjligast grundligt från sjörövare.

»Så väl de gamla grekerna som de barbariska folk, vilka bodde på fastlandskusterna eller på öarna, hade nämligen, så snart de börjat underhålla en något livligare sjöfartsförbindelse med varandra, även slagit sig på sjöröveri, varvid alltid de mäktigaste bland dem ställde sig i spetsen. Detta utan att man häruti såg något skamligt. Snarare räknade man sig detta hantverk till ett slags ära. Sjöröveriet bedrevs av anförarne dels för vinstens skull och dels för att skaffa uppehälle åt deras mindre bemedlade underlydande, i det man överföll och utplundrade de ännu helt små, såsom byar anlagda och av inga murar skyddade städerna.»

Åter framträder Minos på Kreta såsom den grekiska forntidens mäktige sjökonung och denna gång såsom en härskare, vilken förmår upprätthålla fred och ordning, även till sjöss, inom ett för den tiden vidsträckt rike; i det väsentliga ett örike med Kreta till centrum. Den trygghet mot överfall från sjösidan, som de grekiska städerna på de europeiska och asiatiska kusterna kring Egeiska havet nu åtnjöto, hade de konung Minos på Kreta att tacka för. Och att döma av de genom nutida arkeologiska forskningar uppdagade spåren av konstindustriella stilarters spridning kring det Egeiska havet i det andra årtusendet före vår tidräkning, var även det kretiska kulturinflytandet på konung Minos' tid mäktigt och omfattande.

Det sagodunkel kring konung Minos' person, som den sagokäre Herodotos ännu icke förmått skingra, synes nästan helt ha försvunnit inför Tukydides' klara, skarpa forskarblick och psykologiskt-realistiskt djupsinniga historieuppfattning. För Tukydides är Minos tydligen en grek bland greker, under det att Herodotos uppfattade honom såsom en »barbar»konung. Hos Tukydides stiger det kretiska landet, »vågomsvallat och bördigt och skönt», fram ur sin förhistoriska havsdimma. Vi börja skymta den härliga sagoön mitt ute på Medelhavets blånande djup såsom ett urgammalt kärnland i den underbara stats- och kulturkrets kring Egeiska havet, uti vilken grekiska stammar sedan sin urtid samverkade och kämpade med »barbarer» och beblandade sig med dessa.

* * *

Ytterligare ett halvsekel fram i tiden, efter Tukydides, således fram mot mitten av det fjärde århundradet före vår tidräkning, skriver Platon om Kreta och Minos i sin »Gorgias» och sina »Lagar».

I den av storslagen etisk skönhet omstrålade avslutningen till »Gorgias» låter Platon Sokrates skildra, huru de dödas själar, utan höljen och prydnader, nakna och bärande alla spår och märken av jordelivets öden och gärningar, i dödsriket bliva dömda okända och blott efter förtjänst, utan hänsyn till om de varit fattiga eller rika, låga eller höga, obemärkta eller berömda.

»De skola dömas ohöljda. Även deras domare skall vara ohöljd. En död, som med själen omedelbart skådar varje

annans själ. Och de skola dömas okända, på det att domen må bli rättvis.»

Så talar Zevs. Han fortsätter: »Och har jag bland mina söner utnämnt till domare tvenne från Asien, nämligen Minos och Radamantys, och en från Europa, nämligen Eakos. Så snart dessa äro döda, skola de sitta till doms på ängen vid korsvägen, där de båda vägarna förgrena sig — den ena till de saligas ö, den andra till mörka Tartaros. Och skall Radamantys döma dem från Asien och Eakos dem från Europa. Men åt Minos vill jag giva ämbetet att slutgiltigt avgöra, då de två andra finna saken allt för svår; på det att domen, varthän människorna skola vandra, må bli fullkomligt rättvis.»

Radamantys och Eakos »döma med en stav i handen». »Blott Minos, som förvaltar överdomarens ämbete, sitter allena med en gyllene spira i handen; så som Odyssevs hos Homeros berömmer sig av att ha sett honom i dödsriket, dömande de döda.»

Platon upptar sålunda här legenden i Odysséen om dödsdomaren Minos och förlänar på detta sätt ny glans åt dennes sagoomvävda minne. Men märkvärdigt är, att Platon låter denne Minos och Zevs-son komma från Asien. Vad grunden härtill kan vara och vad betydelse det kan anses ha för bedömandet av de urgamla kulturförbindelserna mellan Grekland och Kreta, förmår jag icke avgöra.

* * *

Den åldrande Platons sista verk, »Lagar», förflyttar oss till Kreta. Vi befinna oss således icke mer i Aten, såsom uti den store filosofens tidigare arbeten. Sokrates är icke längre med. Det föregivna samtal, som även här ligger till grund för framställningen, äger rum mellan en åldrig »främling från Aten» (Platon själv således) samt en gammal spartan och en gammal kreter. Tillfälle till jämförelser mellan spartansk och kretisk författning har Platon således här avsiktligt berett åt sig. Och ännu tydligare är filosofens avsikt att utnyttja de gamla traditionerna om Kreta och möjligen även de verkliga äldre och senare förhållandena därstädes såsom underlag för den statsfilosofiska konstruktion, som han nu avsåg att utföra.

Tydligen har Platon nu kommit på andra tankar än i sitt

tidigare, så ytterligt idealistiska och kommunistiska verk »Staten». Han söker denna gång anslutning till en historisk verklighet, nämligen dels den statsförfattning, som tillskrevs den vise kreterkonungen Minos, och dels de atenska och spartanska förhållandena. Den föregivna anledningen till utredningen ger grundandet av en kretisk koloni, uti vilket värv den i samtalet deltagande kretern, Kleinias, blivit utsedd att medverka.

Naturligtvis erhålla vi icke på detta sätt något klart besked om Kretas tidigare eller senare författning. Ett och annat viktigt grunddrag av densamma skymtar dock fram. Likaledes en traditionell grekisk beundran och vördnad för kretiska institutioner. Dessas sagolika ursprung är den heliga grotta på Kreta, i berget Ida eller i Dikteberget uti lykternas land, varest Zevs föddes och dit dennes son Minos vart nionde år vallfärdade för att hos sin fader hämta ny inspiration för sitt värv såsom statsbyggare.

»O främling», säger Platon på ett ställe, »jag måste erkänna, att kreternas lagar icke förgäves framför alla andra hos grekerna stå i högt anseende, ty de ådagalägga sin förträfflighet genom att lyckliggöra de folk, som leva under dem.»

Med särskild omsorg söker Platon utröna, vad som egentligen låg till grund för kreternas sedvänja att intaga gemensamma måltider. Svaret blir, att denna sed sammanhänger med krigets och krigföringens behov. Den för kriget oumbärliga gemenskapen har bibehållits även för fredstid.

Frågan är då, menar Platon, om samhället skall inrättas med hänsyn främst till kriget eller freden. Hans slutsats blir: varken det ena eller det andra eller både det ena och det andra. Att främja dygden, vare sig den ligger i krigets eller fredens värv, måste vara statens främsta mål.

* * *

Slutligen bör i detta sammanhang icke förbigås, vad Aristoteles i sin bok »Politiken» har att säga om Kretas statliga förhållanden. Med Aristoteles ha vi kommit in i det fjärde århundradets senare hälft. Den kretiska lagstiftning och författning, som han beskriver, torde hava sitt ursprung inne i det andra förkristna årtusendet, men vara påverkad av stora poli-

tiska omvälvningar i slutet av detta årtusen och början av nästa.

»Kretas politiska författning», skriver Aristoteles, »liknar mycket Spartas. I några avseenden är den icke sämre, men i allmänhet är den mindre fulländad. Ty det synes sannolikt, och erkännes dessutom i många fall, att Spartas författning är en efterbildning av Kretas. Och i allmänhet är ju det nya en förbättring av det gamla.

FIG. 6. ATLET, SOM GÖR VOLTER MELLAN HORNEN PÅ EN LIGGANDE TJUR.

Sigillsten från Kreta.

»Det berättas nämligen att Lykurgos, när han slutade att vara förmyndare för konung Karillos, reste till utlandet och tillbragte en lång tid hos sina släktingar på Kreta. Lykterna äro nämligen en spartansk koloni. Och de spartaner, som först bosatte sig på Kreta, antogo de lagar, som de funno i tillämpning bland landets gamla invånare. Dessutom iakttaga vi, att de kreter, som nu bo nära lykterna, fortfarande hava samma lagar som Minos först stiftade för dem.

»Denna ö, Kreta, synes av naturen vara bestämd för grekernas herravälde över den grekiska världen. Ty den behärskar hela det hav, omkring vilket grekerna slagit sig ned, och är icke avlägsen vare sig på ena sidan från Peloponnesos eller på andra sidan, åt Asien till, från Triopion och Rodos. Tack vare detta Kretas läge kunde Minos göra sig till havets behärskare och erövra öarna, till somliga av vilka han överförde kretiska kolonier. Slutligen dog han i Kaneikos, under det att han utförde ett angrepp mot Sicilien.

»Det finns överensstämmelser mellan spartanernas och kreternas samhällsskick. Heloterna odlade jorden åt de förra; infödda livegna åt de senare. I båda staterna förekommo gemensamma måltider. Och spartanerna benämnde dessa fordom icke fiditier såsom nu, utan andrier, såsom kreterna göra, vilket bevisar varifrån seden kom. Detta gäller också författningen. Eforerna i Sparta ha samma makt som de myndigheter på Kreta, vilka kallas kosmi. Men eforerna äro blott fem och kosmi äro

tio. De äldstes antal är lika i Sparta och på Kreta, varest de kallas för rådet.

»På Kreta fanns ursprungligen konungadöme; men detta blev senare avskaffat; och i krig ledas de nu av kosmi. I folkförsamlingen taga alla del, men hava rätt endast att omrösta om beslut, som fattats av de äldste och av kosmi.

»De gemensamma måltiderna äro bättre inrättade hos kreterna än bland spartanerna. I Sparta måste en var, som förut sagts, medbringa så mycket som är föreskrivet per huvud av befolkningen och förlorar eljest sin medborgarrätt. På Kreta går det mera gemenskapligt till. Av jordens och boskapshjordarnas hela avkastning och av utsädet och de livegnas utskylder är en viss del bestämd för gudarna och statens ändamål och en annan del för deltagarna i de gemensamma måltiderna; så att alla — män, kvinnor och barn — erhålla sitt underhåll ur det gemensamma förrådet.»

Härefter följer en kritik av den kretiska författningen i mitten av det första förkristna årtusendet, utmynnande i omdömet, att denna icke kännetecknar en fristat utan en oligarki. Borgarkrig synas icke heller, åtminstone ej på Aristoteles' tid, ha varit främmande för Kreta. Likväl åtnjuter den kretiska staten en stor fördel, den nämligen att genom landets läge långt ute i havet vara skyddad mot allt för mycket intrigerande och allt för ofta påkommande ingrepp från utländskt håll. »Därför förhålla sig också de livegna på Kreta lugna, under det att Spartas heloter ofta göra uppror.» »Icke heller ha kreterna andel i något välde utanför sitt eget land.»

* * *

I de nu omtalade verken av Platon och Aristoteles framträder den grekiska statsfilosofiens, och varje statsfilosofis, oundgängliga svaghet med all möjlig skärpa; icke minst tack vare dessa tvenne grekers enastående intellektuella kraft och andliga storhet. Vad de icke förmådde, skulle ej heller lyckas för mindre andar.

Båda använda en personligt konstruerad måttstock för att mäta det historiskt vordna samhället. Utan att beakta, att även detta är någonting personligt och därför inkommensurabelt med allt annat personligt.

Och vad värre är, de sakna alldeles blick för förvandlingens, utvecklingens, det historiska vardandets fundamentala faktum.

Grundskiljaktiga skeden i ett folks eller en stats liv bedömas ur samma, rent personliga och nutidsbetingade synvinkel. Den tröja, som en gång gjordes åt gossen och förträffligt passade denne, kritiseras högtidligt, därför att den är mycket för trång åt den mogne mannen eller alls ej är varm nog åt den sjuklige gubben.

De yttersta historiska realiteterna, världsåldrarnas skiftande typer, sådana de uppenbara sig hos olika folk och stater i dessas skilda åldersstadier eller utvecklingsperioder, skymta fram här och där ur de statsfilosofiska resonemangernas dimma. Och detta är för oss just nu det värdefulla i verk sådana som Platons »Lagar» och Aristoteles' »Politik». Men vi få ej låta oss förvillas av dessa andliga stormäns grundligt ohistoriska och således också fundamentalt ologiska syn på samhällstypens och statsformens problem. En ohistorisk logik, tillämpad på det historiska, är ologisk.

Vad vi behålla och anteckna efter studiet av »Lagarna» och »Politiken» är framför allt detta, att den grekiska traditionen erkänner redan det äldsta, blott i myten dunkelt omtalade kretiska samhället såsom minst jämbördigt med det grekiska; samt dessutom medvetandet om en stark växelverkan i forntiden så väl som senare mellan kretisk och grekisk stats- och kulturutveckling.

Mellan Zevs-sonens, kung Minos' homeriskt glansfulla och lyckliga, av grekerna enstämmigt beprisade havsherravälde i den avlägsna forntiden och detta Kreta, som enligt Aristoteles icke längre har »andel i något välde utanför sina egna landamären», måste ligga en lång, kanske mer än tusenårig historia.

Av vittnesbördet hos Homeros att döma är det möjligt, att den av honom enligt gamla sägner och sånger skildrade »homeriska tiden», redan den, blickade tillbaka på en konung från Kreta och hans sjömakt såsom ett minne från en avlägsen, halvt mytisk tid. Eljest skulle icke Minos redan i Iliaden ha kunnat uppträda som »monark över Kreta» så väl som närmaste »ättling av Zevs». Att Minos likväl personligen deltar i kampen utanför Troja behöver icke vara annat än en mytisk och episk anakronism av samma slag som hans släktingars, de olympiska gudarnes framträdande på den trojanska, halvt historiska, halvt mytiska krigsskådeplatsen.

* * *

Namnet Minos var i den grekiska forntiden utan tvivel minst lika vördat som namnen Lykurgos och Solon och ännu mer ryktbart. Den store kretiske lagstiftaren och samhällsbyggaren prisades som den mäktige konung, vilkens sjövälde kom hela den grekiska folkvärlden kring Egeiska havet till godo genom framtvingandet av en »kretisk fred» på havet. De äldre grekiska auktorerna hava icke heller annat än gott att förmäla om konung Minos i Knossos.

Först i relativt sen tid, kanske icke förr än i det femte förkristna århundradet, kunna vi spåra framträdandet av även en annan, fientlig och i viss mån nedsättande uppfattning om Minos' person och maktutövning. Denna legend — den om Minotauros och labyrinten på Kreta — har tydligen sitt ursprung i Aten och är väl intet annat än en av atenarnas vanliga intellektuella hämndeakter — denna gång mot Knossoshärskaren efter en till nederlag förande krigisk konflikt med denne eller med någon senare, Minos benämnd monark på Kreta. Plutarkos', omkring 100 år e. Kr. nedskrivna skildring av Tesevs' liv pekar tydligt i denna riktning.

Enligt sagan uppbyggde Tesevs det större atenska konungariket, »liksom Romulus grundade Rom». Med denna den attiska statens ursprungslegend synes minnet om ett olyckligt krig mot Kreta ha blivit sammanlänkat. Enligt fredsfördraget blev Aten förpliktat att vart nionde år sända ett skepp med sju ynglingar och sju jungfrur till Kreta.

Naturligtvis gjorde den attiska sagan hjälten Tesevs till Atens befriare från denna nesliga tribut. Och lika naturligt är, att legenden om Tesevs' befriaregärning utstyrdes med fantastiskt rysliga och fienden svartmålande detaljer. Det fanns alltid myter på lager, som kunde tjäna ett så nobelt patriotiskt syfte.

Karakteristiskt för den kära mänskligheten i allmänhet är slutligen den omständigheten, att vad som till sist — trots Homeros', Hesiodos', Tukydides', Platons och Aristoteles' samstämmiga vittnesbörd — blev kvar i det allmänna »bildade» medvetandet om konung Minos på Kreta, var icke den frejdade, fredsbringande havskonungen, utan en grym tyrann, som inspärrade atenska ynglingar och jungfrur i ett hemskt fängelse, labyrinten kallat, och lät dem uppätas levande av ett gräsligt monster med tjurhuvud och människokropp. Den sagan var mat för den kultiverade folkfantasien, vilken ju i nödfall ej

generar sig för ett tjurhuvud som tuggar människokroppar i stället för att helt beskedligt idissla gräs.

Det praktfulla urgamla konungapalatset i Knossos, där »labyrinten» fanns, gick sin tredje och slutliga förstörelse till mötes redan omkring 1400 före vår tidräkning. Således ett par århundraden före det »homeriska» Trojas belägring och brand och sex århundraden före Homeros. Det fanns således några århundraden efter Homeros gott utrymme för varjehanda legender om det minoiska palatset och dess härskare.

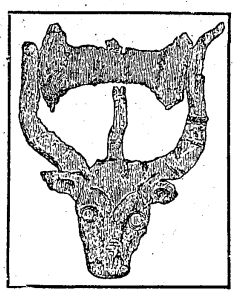

FIG. 7. TJURHUVUD MED DUBBELYXA (LABRYS) MELLAN HORNEN. Från Knossos.

Vad greken Plutarkos' framställning av Tesevsmyten beträffar, är den mycket trasslig och, tydligen även enligt Plutarkos' egen personliga mening, på intet sätt något bevis mot Minos' humanitet i enlighet med den tidens standard. Snarare blir det de goda atenarna, som framstå i en något ogynnsam dager. De hade, säger Plutarkos, »på ett förrädiskt sätt slagit ihjäl Androgevs», ett Minos' sändebud. Därför började Minos krig mot Attika, »och gudarnas hämnd ödelade landet» med torka, hungersnöd och pest. Då framträder Apollon som fredsmäklare. Han råder atenarne att giva Minos upprättelse. »Då skulle gudarna upphöra att hemsöka deras land.» Atenarnas sändebud undertecknade nu ett fördrag med Minos beträffande tributen från Attika vart nionde år av sju ynglingar och sju jungfrur.

Plutarkos antyder som sin mening, att dessa atenska ungdomar av Minos blott behandlades på vanligt sätt såsom slavar, vilka kunde få det bra eller dåligt, allt efter skaplynnet hos den som råkade bli deras herre.

Av särskilt intresse är Plutarkos' skildring, huruledes dessa statsslavar tilldelades såsom tävlingspriser åt vinnarne i vissa offentliga spel på Kreta. Dessa spel torde, enligt den moderna arkeologiens vittnesbörd, åtminstone delvis ha bestått uti en egendomlig, sannolikt för både djur och människor tämligen ofarlig form av tjurfäktning eller snarare gymnastiska övningar med dresserade tjurar.

Plutarkos vet synbarligen ingenting härom, men berättar, att förste pristagare i dessa spel vid ett tillfälle var en av Minos'

härförare vid namn Tauros. Denne var en brutal herre, som illa behandlade de honom tilldelade statsslavarna från Aten.

I varje fall har nog den ursprungligen i någon urtidens brutala djurkult grundade sagan om Minotauros eller Minos tjuren sin rationella och för Knossoskonungen icke värst kompromettérande förklaring ej särdeles långt borta. Och med all rätt anmärker den hederlige Plutarkos, att »det tydligen är farligt att stå i fientligt förhållande till en stad, som är säte för vältalighet och lärdom; ty Minos blev alltid satiriskt behandlad på den atenska teatern», och »tragöderna framställde honom som en dålig, våldsam och oförsonlig människa; allt i motsägelse till deras eget framhållande av hans rykte som en stor lagstiftare och rättvis domare».

Minotaurossagan är ju för övrigt inriktad på ett lyckligt slut. Då Tesevs frivilligt förenat sig med de till Kreta utskeppade attiska ungdomarna, väcker han i Knossos Ariadnes, Minos' dotters, kärlek och räddar sig med hennes hjälp, ariadnetråden, ut ur labyrinten samt dödar Minotauros, varefter Minos avstår från tributen.

Mera oklart är däremot, hur pass hyggligt Tesevs behandlade sin älskande rädderska Ariadne. Värst ridderliga mot kvinnor voro de grekiska heroerna aldrig. De likna härutinnan de grekiska gudarne, med vilka de ju i regel äro befryndade på den mycket vidlyftiga sidolinjen.

GREKLAND OCH VÅR KULTURS MODERLÄNDER

TVENNE URGAMLA TRADITIONER, FRAMFÖR alla andra, bevisa att det helleniska kulturmedvetandet ytterst vilade på grundval av visserligen dunkla och formlösa, men outplånligt rotade folkminnen om väldiga växlingar i mänsklighetens öden och om den egna stammens, i en avlägsen, sagolik forntid timade, väl icke alltid fredliga beröring med en överlägsen odling och ett mognare samhällsskick än det egna. Dessa helleniska folktraditioner framträda uti den djupsinniga och sköna hesiodiska legenden om världsåldrarna och uti den allt ifrån Homeros och Hesiodos intill Platon och Aristoteles levande erinringen om ett fredsstiftande, kulturspridande minoiskt-kretiskt havsvälde kring Egeiska havet och kanske även västerut på siciliskt och italiskt område.

Sådana aningar om världsåldrars eviga växling och om en förgrekisk högkultur strax utanför Hellas' portar äro lika sällsamma som betydelsefulla. Sällsamma i den grekiska folkpsykologiens belysning nämligen.

Ingen människostam vi känna kan tävla med grekerna i kulturskapande snille och kraft. Därför var det också oundvikligt att de, i sitt stolta och lyckliga medvetande om obetingad andlig överlägsenhet över alla andra folk, »barbarer» som de kallade dem, skulle överskatta sin kulturs självständighet. Sagan om Pallas Atene, den »strålögda» visdoms- och kulturgudinnan, som födes mogen genom ett enastående under, framspringande väpnad ur allfader Zevs' huvud, är typisk för den grekiska kulturens självuppskattning.

Denna härliga kultur förnimmer sig själv såsom ett under, såsom en orsakslöst, utvecklingslöst, ensamt av det egna geniets nåde ernådd andlig makt och mogenhet. Den kan ej annat.

Och grekernas lika stolta som ohistoriska självuppskattning

har villigt akcepterats av senare tiders folk, som stått i oberäknelig kulturskuld till dem. Dogmen om den grekiska kulturens självalstring och absoluta ojämförlighet har utan anfäktning levat och verkat ända fram till de allra sista årtiondena. Och den lever och verkar ännu — ehuru ej längre utan motsägelse.

* * *

Med stöd blott av litterära urkunder var det ej möjligt att detronisera denna dogm, som redan formellt var en motsägelse mot all historisk världsuppfattning, och som reellt alldeles skymde det vitala sammanhanget mellan forntidens och nutidens, mellan främre Orientens och Europas kulturer. Men, märkligt att säga, den historiska uppgift, som var olöslig för den »egentliga», med litterärt material arbetande historieforskningen, blev i tidernas fullbordan på ett glänsande sätt löst av den »förhistoriska», arkeologiskt forskningsmaterial förarbetande vetenskapen. Varigenom bevisades en gång för alla, att den äldre sedvanliga definitionen på historia och historievetenskap var för trång och grundade sig i en från grekerna nedärvd fördom.

Äldre historiker och deras skolor ha velat göra gällande, att historievetenskapen i egentlig mening bör sysselsätta sig blott med de folk, som verkligen uppbyggt och främjat mänsklighetens högre odling och framåtskridande, samt att den i grunden måste vara statshistoria eller politisk historia och främst skall inrikta sig på en skildring av de stora politiska och möjligen även religiösa personligheterna och deras verk, sådana dessa framstå i de skrivna urkunderna av olika slag.

I denna uppfattning framlyser den mycket naiva och ovetenskapliga tron, att det tack vare någon särskild anordning av världshistorien genom högre makter sörjts för full klarhet beträffande »de utvalda folken» eller skillnaden mellan de för »mänsklighetens odling» betydelsefulla och icke betydelsefulla folken. Veta vi från början, utan historieforskning, att dessa äro grekerna och romarne, så är ju saken klar. Men hur veta vi det? Om vi icke godtroget taga grekerna och romarne på ordet!

Historieforskningen har väl snarare här ett av sina grundproblemer. Och tar den på allvar itu med detta, kommer den genast till en helt annan slutsats. Knappast något folk kan helt a priori ställas utanför den folkkrets, som väsentligt bidragit

till mänsklighetens högre kultur, ty denna har sina rötter i de avlägsnaste tider och i olika världsdelar.

Mänsklighetens hittills högsta odling var utan tvivel tidigast lokaliserad i vissa trakter av Europa, Asien och Afrika. Men många kända och okända raser och folk voro från begynnelsen med om att bygga upp den. Och i andra områden av vårt världsklot ha andra, delvis mycket högt stående kulturer varit lokaliserade, i det de utvecklats av helt andra raser.

Historia påträffa vi överallt; även i Brasiliens urskogar och på Oceaniens otaliga öar. Ett element uti den värkliga »mänsklighetens» historia är varje sådan ras- och folkhistoria. Mänskligheten består nämligen ej blott av greker eller »arier», utan även av mångahanda »barbarer».

Historia är all kunskap om stammar, folk och raser, vilken avslöjar en sammanhängande förändring uti deras tillstånd, själsart, verk och öden. Ohistoriskt är blott det föregivet sammanhangslösa och oföränderliga bland människor. Ohistoriskt är således intet mänskligt. Men det historiska, det mänskliga förekommer mer eller mindre. Det är mer att konstatera för gamla grekers vidkommande än för gamla australiers.

Att förneka dessa senare en historia är dock meningslöst. Fastmer skola vi med vördnad undra över, att i folkens historia finnas sådana kontraster som de gamla grekernas och de gamla australiernas. På det sättet kunna vi möjligen förmera vår visdom — den historiska.

* * *

Om den politiska historien och det personliga i historien skall jag tala längre fram. Här blott några ord om den föregivna motsättningen mellan »historia», stödd på skrivna urkunder, och »förhistoria», stödd på urkunder av annan art eller före skrivkonstens framträdande hos folket i fråga.

Självklart är, att de skrivna urkunderna förmå meddela sanningar och lögner, leda och vilseleda på ett helt annat effektivt sätt än alla andra slag av rester från flydda tiders kultur och samhällsliv. Utan det skrivna ordet skulle kunskapen om mänsklighetens förflutna naturligtvis vara oändligt mycket ofullständigare än den är.

Vi kunna lika litet tänka oss en mycket hög kultur och ett

mycket högt utvecklat samhällsliv utan konsten att skriva som utan konsten att tala. Skrivkonsten är språkkonstens oumbärliga komplement. Skrivkonsten har varit ett ouppskattbart medel för kulturens och samhällslivets kontinuitet genom seklerna, lika väl som ett det viktigaste medel för kulturspridning och samliv vid en given tidpunkt.

Någon principiell skillnad mellan en »förhistorisk» tid, utan skrivkonst, och en »historisk» tid, med skrivkonst, existerar dock icke. Utvecklingen är kontinuerlig mellan dessa båda mänsklighetsperioder. »Naturen gör intet språng.» Kulturen och samhällslivet göra icke något språng genom skrivkonsten. De vinna blott så småningom under dennas utveckling och stegrade användning en ny betingelse för sitt vidare växande på den sedan årtusenden redan lagda grunden.

Skrivkonsten har för övrigt, liksom varje annan kulturfaktor, sin egen mycket långa och hos olika folk i olika årtusenden och århundraden fallande förhistoria och historia. Om grekerna började skriva omkring år 1000, synas kreterna ha börjat därmed redan omkring år 2000 och egypter och babylonier minst ytterligare halvtannat årtusen tidigare. Övergången mellan »förhistorisk» och »historisk» tid blir mycket långvarig och obestämd, om vi fasthålla vid skrivkonsten såsom skiljemärke mellan de två föregivna skedena och om vi betrakta även skrivkonsten historiskt i stället för att fabulera om den som något underverk, vilket regnat ned från himmeln eller färdigt sprungit fram ur något gudabenådat snilles hjärna.

Sin utan jämförelse mest djupgående och för alla tider mest avgörande själsliga utveckling har ett folk redan långt bakom sig, då det så småningom kommer i besittning av skrivkonsten. Det vore illa ställt med historieforskningen, om den skulle vara förhindrad att utforska denna »förhistoriska», utan gensägelse betydelsefullaste mänsklighetsutveckling.

* * *

Tydligen är skrivkonsten icke det enda värdefulla medlet för kultur och kunskapsöverflyttning mellan avlägsna släktled. Och i sin roll av historisk urkund är det skrivna ordet ännu mindre någon obetingad eller pålitlig sanningskälla än uti ett visst ögonblicks samhällsliv.

Då vi läsa vår egen samtids brev, tidningar, böcker, regeringspublikationer, inskrifter o. s. v., finnas ofta utvägar att genom annat än skrifter kontrollera en viss skrifts sanningsvärde. Denna kontrollmöjlighet saknas allt för ofta i fråga om historiska skrifturkunder. Och frånvaron av prövningsmöjlighet och motsägelse innebär den största fara för, att även de svartaste eller orimligaste lögner vinna obetingad tilltro även bland kritiska historieforskare. Varförutom, även i bästa fall, konsten att rätt tolka en skrift från flydda tider, av vad slag den vara må, i regel sätter forskarens kunskap, kritiska förmåga och intuition på de hårdaste prov.

Det skriftdokumentariska historiska forskningsmaterialet är ett moras, vid vandringen genom vilket blott den naivt okunnige och okritiske upplever den ljuva illusionen att sätta foten på fast mark.

Forskaren i folkens utveckling och öden kan således icke begränsa sig till att vara blott skrifthistoriker. Han måste uppsöka och historiskt utnyttja varje lämning av flydda tiders odling och socialförhållanden. Boplatser och ruinkullar, gravar och avskrädeshögar måste genomforskas; även då ansenligare byggnadsrester stå kunskapssökaren till buds. Vapen, verktyg, konstverk i färg och plastik, prydnader, kläder, husgeråd äro historiska dokumenter vid sidan av monumenternas, kansliernas och bibliotekernas skrivna urkunder.

De sakliga dokumenterna säga sällan närmelsevis så mycket som de skrivna; men någon gång säga de vida mer; och de ljuga alltid mindre; feltolkas ofta mindre lätt. Under alla omständigheter komplettera de på det mest välkomna sätt vår kunskap om gången tid, då de icke utgöra vår enda kunskapskälla från densamma.

Stundom är det så ställt, att vår kännedom om ett visst folks eller lands forntida odling och samhälle hittills måst stödja sig väsentligen eller nästan uteslutande på de sakliga dokumenter, som arkeologen upptäcker och samlar, ehuru denne även funnit och hopfört en massa skrivet urmaterial för forskningen. Vi ha nämligen ännu ej förmått tyda det senare.

Exempel härpå äro etruskerna och landet Kreta.

* * *

För en rätt uppskattning av Greklands ställning bland kulturens moderländer måste sålunda tvenne fördomar övervinnas. Fördomen, att den grekiska kulturen var lika enastående till sitt ursprung som till sin beskaffenhet, och fördomen att historien börjar med skrivkonsten eller dess omedelbara förstadier.

Hellenernas oförlikneligt mångsidiga och genialiska kultur är i själva verket av blandat ursprung och är ett resultat av en lång historisk utveckling, liksom varje annan kultur vi känna.

Men den grekiska sagan om konung Midas innehåller en sanning, vackrare än den som vanligen inlägges i densamma. Utmärkande för hellenerna är ingalunda deras oberoende av kulturingivelser och kulturelementer utifrån, utan deras enastående förmåga att förvandla till renaste guld vad de berörde av främmande gods på det andliga livets områden.

Det grekiska folkets odlingshistoria bevisar, att högsta andliga alstringskraft väl är förenlig med stor mottaglighet för främmande inflytelser. En starkt produktiv ande låter sig villigt befruktas av intrycken utifrån och använder gärna vad han finner i sin väg såsom råämne för egna skapelser. Ofruktsamhet och förlust av ursprunglighet kunna hota honom, då livet omkring honom icke längre förmår bringa kraftig näring och sund eggelse för hans själs livsprocesser.

Så synes det ha gått med grekerna. De blevo andligt sterila, när den värld, i vilken de levde, blivit kulturellt helleniserad och politiskt romaniserad. Varmed dock icke skall vara sagt, att deras nedgång hade sin grund uteslutande häruti. Medverkande voro yttre våld, till stor del självtillfogat, och en själslig kraftminskning, som väl har samma okända yttersta orsak som världsåldrarnas växlingar, livets vågrörelse och rytm över huvud.

* * *

Åt en senare undersökning överlämnande spörsmålet om alla de olika kända kulturernas inbördes rangförhållanden och relativa betydelse för mänskligheten som ett helt, vilja vi nu följa den grekiska traditionen så långt, att vi för tillfället geografiskt begränsa vår historiska synkrets till vår egen, nutida, »västerländska» kulturs moderländer.

Vilka äro dessa?

FIG. 8. GREKISK VASMÅLNING FRÅN 7:DE ÅRHUNDRADET f. Kr.
Efter Buschor, *Griechische Vasenmalerei.*

Svaret på denna fråga utfaller olika, allt efter som vi mer eller mindre snävt avgränsa det historiska tidsperspektivet eller eftersträva att alldeles icke företaga någon sådan tidsbegränsning. Vi välja detta senare alternativ.

Det vill säga, att vi i sista hand söka till det yttersta utnyttja den nyaste arkeologiska forskningens rön beträffande kulturens tidigaste historia i vår världsdel samt bland de raser och folk, som nu bebo denna och uppbära vår moderna, europeiska eller rättare västeuropeiska kultur.

Denna samtidens visst icke enda, men utan tvivel starkaste och rikaste högkultur har framväxt ur tvenne mäktiga rotgrenar. Den ena av dessa är både materiell och andlig. Den utgöres av den folkblandning, som skapat och uppbär den nutida kulturen av västerländsk typ. Den andra är rent andlig och består uti kulturarvet från Grekland och Rom.

Germansk-keltisk-romanska folkstammar började en ny kulturutveckling, när Roma föll och Bysantium nedsjönk i förstelning och isolering. Utan tvivel har den germanska rassjälen verkat väldigast skapande uti det nya stora kulturverket. Och lika visst har detta kunnat bliva vad det är blott därför, att grekisk kultur och romersk statsanda fått mäktigt främja och forma detsamma. På religionens område mottog det nya, kristna Europa sin grundläggande inspiration från den senantika orientaliska världen och sin grundläggande organisation, sin statsstarka kyrka, från Rom.

Efter nedgång, katastrofer och förmörkelse lyfte germaniserade och germanska folk åter upp kulturens fackla, som fallit ur grekernas och de helleniserade romarnes händer. Men varifrån hade grekerna hämtat den heliga elden? Den hade brunnit före deras tid. Lika litet som germanerna voro de de första att tända och nära den.

* * *

Den senaste tidens arkeologiska forskningar ha brutit ny mark på Kreta och runt om Egeiska havet, således även i Grekland självt, i landet Troas samt inåt främre Orienten, nedåt Egypten och borta i Medelhavets mellersta och västliga länder. Alldeles oavsett utbytet av skriftliga urkunder, har denna nya fornforskning bevisat, att den grekiska kulturen har många och värdiga föregångare och att den är byggd på många främmande elementer samt att den grekiska nationen själv var produkt av en folkblandning.

»Mer än en kulturperiod har Orienten bakom sig, innan hellenerna ens komma till medvetande om sig själva», skriver Wilamowitz. »Det politiska problemet, att i en enda storstat sammansluta väldiga land- och folkmassor, var för länge sedan löst.»

Låt oss först gå tillbaka jämnt tusen år före den grekiska odlingens bländande kulmen i de femte och fjärde århundradena och ett halvt årtusen före Homeros.

Då, omkring 1400 före vår tidräkning, har Kretas storhetstid redan varat ett årtusen och närmar sig nu hastigt sitt bråda slut genom yttre våld. En plötslig hemsökelse, sannolikt en första stor invasion av barbariska grekiska stammar från fastlandet, grusar det med underbar, nästan »modern», förfining inredda och smyckade, väldiga konungapalatset i Knossos. Det hade då stått i minst sju sekler och hade hunnit att ombyggas allt präktigare åtminstone trenne gånger.

Den kretiska kulturen härskade icke blott på många öar i Egeiska havet samt i några av Medelhavets västligare trakter, utan hade slagit rot även på det grekiska fastlandet — i Pylos, Argos, Tiryns och Mykenä; i Orkomenos, Delfi, Kalcis och Tebe; i det tessaliska Dimini, Sesklo och Zerelia; för att nämna blott några av de arkeologiskt hittills bäst kända orterna.

Denna förklassiska kultur kring Egeiska havet blev upptäckt

av Schliemann i Mykenä, Orkomenos och Tiryns, sedan han tidigare på epokgörande sätt börjat utgrävningen av Troja och satt i gång uppdagandet av dess märkvärdiga kulturutveckling.

Den på det grekiska fastlandet upptäckta odlingen blev benämnd den »mykeniska» på grund av de utomordentligt rika och typiska fynden i Mykenäs gamla konungaborg och gravkamrar. Då det gällde att bestämma dess ursprung, gissades först att den var inhemskt kontinentalgrekisk och sedan att den hade fönikerna till upphovsmän. Detta senare icke minst på grund av en feltolkning av egyptiska inskrifter och av benämningen på det i dessa omtalade landet Keftiu. Att detta ord betecknar Kreta och icke Fönikien och att den »mykeniska» kulturen är Kretas högkultur, eller en avläggare av densamma mellan 1700 och 1100 före vår tidräkning, har bevisats sedan arkeologerna började utsträcka sitt sökande efter förklassisk och förgrekisk kultur kring Egeiska havet även till Kreta.

Kreta har visat sig vara moderlandet för det andra förkristna årtusendets höga odling i en del länder vid Egeiska havet. Den främste arkeologiske upptäckaren på Kreta, sir Arthur Evans, har efter konung Minos i Knossos givit denna kultur benämningen »minoisk». Klarare torde dock vara att kalla den kretisk eller möjligen egeisk. Dock är att märka, att den kretiska högkulturen icke synes ha varit allenahärskande vid Egeiska havet; särskilt ej i dess östliga, mindre-asiatiska kustländer, där vi längst i norr möta den trojanska kulturen, som i ålder tävlar med den kretiska. Om ock trojansk och kretisk högkultur i det andra årtusendet uppvisa vissa olikheter, står det dock fast, att det tredje årtusendets primitivare kultur omkring Egeiska havet var av mycket enhetlig beskaffenhet.

Stundom ser man benämningen »förhellenisk» använd om samtliga kulturer kring Egeiska havet före det åttonde eller sjunde förkristna århundradet. Denna beteckning kan dock innebära ett visst förutgripande av den ännu icke slutgiltigt lösta frågan om de inbördes frändskapsförhållandena mellan de härskande folken på Kreta, i Troja och i Grekland. »Förklassisk», i ordets från Greklands historia lånade betydelse, var den kretiska kulturen i varje fall; ty någon högre inhemsk grekisk kultur fanns ännu icke, då den kretiska blomstrade — i Grekland så väl som på Kreta.

Furstarne i Argos, Tiryns och Mykenä och andra grekiska

fastlandsborgar från denna tid — det andra årtusendet — voro utan tvivel bärare av den kretiska eller egeiska kulturen och möjligen även representanter av ett eller annat slag för den kretiska statens politiska expansion. Under det att konung Minos bor i ett öppet palats i en öppen stad på Kreta, äro de minoiska kulturbärarnas borgar i Tiryns och Mykenä omgivna av så väldiga fästningsmurar, att de homeriska sägnerna berätta, att de haft kykloper, heroer eller såsom i Troja, rent av gudar till byggmästare. Detta kan, som Montelius säger, tyda på, att havskonungen i Knossos var hemma hos sig i sitt eget välskyddade land bland sitt eget välsinnade folk, under det att härskarne i Mykenä, Tiryns och Troja möjligen voro främlingar hos ett underkuvat folk, som levde i träldom kring borgen, på fälten och i byarna under dess väldiga murar.

* * *

Klart är sålunda att den grekiska odlingen, som börjar vinna självständighet först med Homeros, haft den kretiska högkulturen till sin i rummet och tiden närmaste föregångare. I vilken utsträckning den även i denna haft sin källa blir en fråga för sig.

Kreta var dock icke det enda kulturcentrum i de trakter av världen, varom här i vidsträcktare mening är fråga, under det andra förkristna årtusendet, och icke heller det äldsta sätet för en högkultur.

Då Kretas stora »minoiska» blomstring börjar omkring år 2000, uppstiger Amenemhet I på faraonernas tron; den förste monarken av den tolfte dynastien. Den egyptiska storstaten har då existerat redan halvtannat årtusen, och i dess annaler äro antecknade ett åttiotal regenter eller fler. År 2000 var Keops enorma pyramidgrav nära 900 år gammal. Den har nu skådat 4800 årsvarv och står där ännu vid Nilens strand, i det närmaste uti sin ursprungliga svindlande höjd, alltjämt ett av världens väldigaste byggnadsverk.

Längre bort i öster där de tvenne stora floderna befruktade slätten och mynnade ut i Persiska viken, i länderna Sumer, Akkad och Babylon, var en hög kultur sannolikt ännu tidigare rotad än i Egypten, ehuru storstaten kanske kom till stånd senare vid Eufrat än vid Nilen. Akkad-konungen Naramsins inspirerade segermonument från det tredje förkristna årtusendets

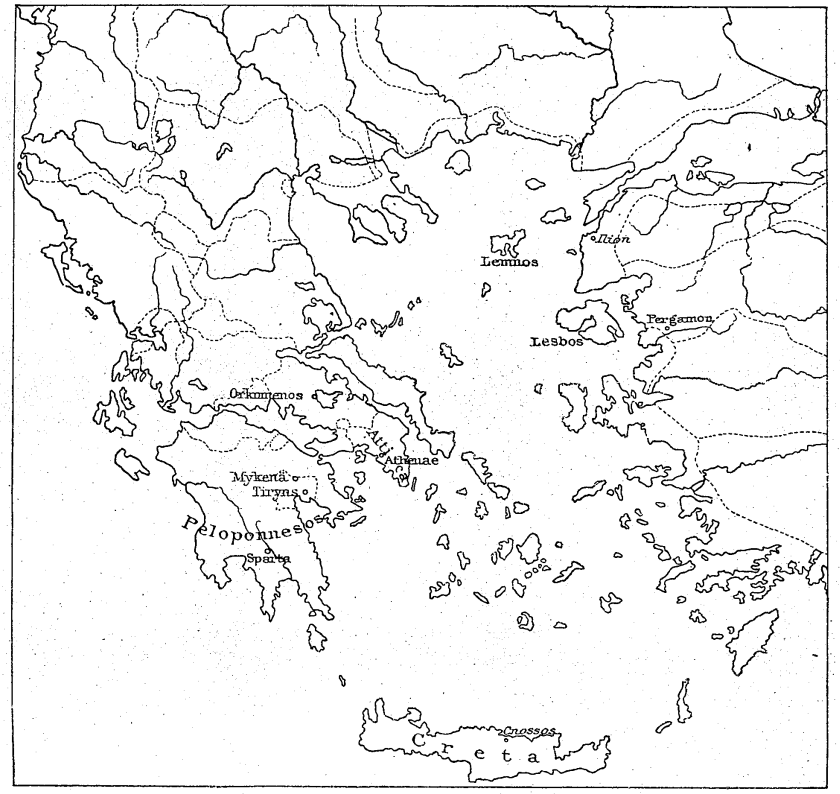

FIG. 9. EGEISKA HAVETS ÖAR OCH STRANDLÄNDER.

förra hälft och babylonierkonungen Hammurabis högeligen komplicerade och delvis synnerligen humana lagbok från det andra årtusendets början bevisa, att världen icke längre var ung och att den var mycket långt från primitiv i Tvåflodlandet på en tid, då den kretiska kulturen ännu ej hunnit längre än till sina förstadier och grekernas förfäder ännu stodo kvar i sin stenålder kring Dodonas heliga lunder uppe i Epiros eller vid foten av Olympos i Makedoniens och Tessaliens bergstrakter. Möjligt är dock, att en del av dem redan då trängt längre söderut och börjat komma under kretiskt inflytande.

Detta gjorde sig gällande redan under det tredje förkristna årtusendet genom sjöförbindelser av fredlig och krigisk art i alla riktningar från Kreta räknat, även i sydlig och sydostlig riktning. Kreta träder sålunda tidigt i direkt kulturförbindelse, kanske även politisk förbindelse, med Egypten. Även med

Babylonien äger ett kretiskt kulturutbyte rum, ehuru blott indirekt över de mellanliggande länderna i Mindre Asien och väl även i Syrien.

* * *

Då det länge gällt som en självklar sak, att all kultur (med undantag för det grekiska självalstringsfenomenet!) kommit från nedre Eufrat och nedre Nilen och att de sjöfarande fönikerna med sitt Sidon och Tyros spelat en kolossal roll som kulturspridare uppåt södra och västra Europa, måste här framhållas, att den arkeologiska forskningen väsentligt ändrat och kompletterat vår uppfattning av hithörande företeelser.

Det har visat sig, att det kanske mesta av den djärva sjöfart och kulturutbredning västerut i Medelhavet, som tillskrivits fönikerna, i verkligheten måste vara kreternas och grekernas verk. Särskilt har den gamla ioniska kolonien Massalia, det nuvarande franska Marseille, spelat en mycket stor, länge förbisedd roll såsom förmedlare av egeisk kultur uppåt Västeuropa. »Icke föniker, utan massalioter hava först befarit Nordsjön och upptäckt Albions öar», skriver Wilamowitz.

Naturligtvis beröres icke härav den största heder och ära, som tillkommer fönikerna, nämligen uppfinnandet, eller andelen i uppfinnandet, av vår bokstavsskrift.

Vad över huvud »Orientens» andel i Europas äldsta kultur beträffar, har man föreställt sig saken allt för ensidigt såsom en strömning från Asien till Europa och såsom ett passivt förhållande på europeisk sida. Det stora problemet, hur kulturen uppstått, har av Europas forskare för Europas vidkommande länge lösts med den enkla och bekväma formeln: »från Orienten kom ljuset». Men hur kom »ljuset» till Orienten? Den frågan lämnades å sido.

Problemet om kulturens uppkomst var icke löst, blott undanskjutet, så länge man kände sig intellektuellt lugnad genom tron, att »kulturens vagga», och »mänsklighetens vagga» dessutom, »stått i Asien». Man hade egentligen blott funnit en ur europeisk synvinkel lämplig lokalitet att förlägga det avlägsna och okända till. Det är ett europeiskt drag att vilja söka släktets ursprung »i fjärran land» och icke i det välkända egna hemlandet, som alldeles för litet imponerar på den sagohungriga fantasien, därför att det ligger så nära.

Sålunda har européen blott mycket nyligen och mycket motsträvigt börjat närma sig uppfattningen, att Europa kan vara ett lika gammalt ursprungsland och ett lika mystiskt sagoland som Asien, och att Asien eller Orienten icke nödvändigtvis ha monopol på de äldsta, finaste människoraserna och den äldsta, bästa kulturkraften eller på den äldsta kulturella produktiviteten och aktiviteten över huvud, ehuru Babyloniens urgamla högkultur ovedersägligen hör till Asien och Egyptens till Orienten. Rollerna kunna i ännu tidigare världsåldrar hava varit annorlunda fördelade mellan Europa och Asien än under de fjärde, tredje och andra förkristna årtusendena. Och icke ens då var Europa i verkligheten den så ensidigt emottagande och efterhärmande parten, som man länge trott.

* * *

Vad nu närmast den kretiska kulturen beträffar, var och förblev den självständig och egenartad samt förhöll sig alltid givande så väl som tagande — även under den livliga, minst tvenne årtusenden omfattande förbindelsen med de mer eller mindre avlägsna, kulturmäktiga grannarna i öster, sydost och söder.

Kreta är i de tredje och andra årtusendena utan tvivel en uppsamlingsstation för egyptiska och babyloniska kulturinflytelser och en spridare av dessa i första hand till den av Kreta självt behärskade delen av den egeiska världen. Men detta medlareskap utföres utan förlust av fundamental kultursjälvständighet, liksom också sannolikt utan större eller varaktig förlust av politisk självständighet gentemot Egypten. Å andra sidan äro spåren av rent kretiska kulturelementer mycket tydliga såväl i Egypten och Babylonien som i dessa länders grannskap åt Mindre Asien till.

I det adertonde förkristna århundradet förstöres palatset i Knossos genom eldsvåda och ersättes med en ännu praktfullare nybyggnad. Samtidigt framträder plötsligt i högsta utveckling en ny, livsvarm, impressionistisk-naturalistisk konst, som i sin fria, starka hängivenhet åt verkligheten och de personliga sinnesintrycken avlägsnar sig himmelsvitt från de konventionaliserade egyptiska och babyloniska förebilderna från samma tid. »Sålunda», skriver Eduard Meyer, »ställer sig nu Kreta på ett

helt annat sätt än chetiterna, för att icke tala om fönikerna, vid sidan av de äldre kulturfolken i Nil-landet och Eufrat-dalen. Just genom sin vida yngre kulturs livsglada omedelbarhet framstå kreterna som dessas jämlike, ja i mer än ett avseende som dem överlägsna.»

Denna den kretiska konstens blomstringstid är att räkna mellan ungefär 1800 och omkring 1550. Vid denna sista tidpunkt ombygges Knossospalatset åter, och konsten ikläder sig en ny stil. Kretas makt och inflytande i världen växa till fram mot början av det 14:de århundradet, då dråpslaget faller och Knossos' härlighet för alltid sjunker i grus. Vad grekerna sedan kallade »labyrinten» var väl blott det nakna irrgångsnätet uti den till oigenkännelighet spolierade, ned i grunden raserade palatsruinen — kanske sådan den slutligen såg ut efter den andra stora grekiska barbarinvasionen på Kreta, den doriska, omkring år 1100.

VÄRLDSÅLDRARNAS VÄXLINGAR I KNOSSOS

VÅR UTGÅNGSPUNKT I UTFORSKNINGEN AV världsåldrarnas, de mänskliga utvecklingsstadiernas problem var det gamla Hellas, de åttonde till fjärde århundradenas Grekland, därför att vår egen nutida kultur där har ett av sina livsviktigaste rotfästen, där och i det vida yngre Rom, som först i det femte förkristna århundradet framträder ur sagodunklet.

Bortom det klassiska Rom ett klassiskt Hellas; bortom detta ha vi upptäckt ett klassiskt Kreta; före Perikles' oförlikneliga Aten en Minos' härliga Knossos, femton århundraden äldre eller mer. Och med den kretiska högkulturen i det andra årtusendets förra hälft var kulturens blomstring i Babylonien och i Egypten samtidig. Men där hade odlingen hunnit en hög mognad redan halvtannat årtusen tidigare än på Kreta. Vi tränga tillbaka i tiden in mot mitten av det fjärde förkristna årtusendet, då vi följa icke blott konungalängderna, utan framförallt de tydliga spåren av en redan mycket långt hunnen materiell och andlig odling uti Eufratlandet och Nildalen. Dit bort, mer än fem årtusenden tillbaka från det närvarande ögonblicket, leda fundamentala nutida kulturelementers ursprungs- och utvecklingshistoria. De leda över Hellas och Rom och Kreta bort till landet kring Nilens trånga dal, där Memfis låg, och till det urgamla landet Lagasch vid Eufrats forntida mynning.

En vandring på fem årtusen och mer tillbaka uti vår egen kulturs genealogi bringar oss ännu icke bort till det relativt primitiva utvecklingsstadium, som kännetecknade våra germanska och skandinaviska förfäder ännu något århundrade efter Kristi födelse och som allt jämt är ymnigt representerat utanför vår egen världsdel.

Fasthålla vi tanken att följa vissa vår egen högre odlings äldsta grundelementer tillbaka till dessas urtid, måste vi vända

oss till arkeologerna, som med hacka och spade arbeta sig ned i de »förhistoriska» boplatsernas och ruinkullarnas grus och där påvisa tillvaron av kulturens avlagringssystemer på ungefär samma sätt som geologerna konstatera den naturliga jordskorpans grupper, klasser och systemer av skikt och avlagringar.

Där människor släktled efter släktled levat, hushållat och bott, där de byggt, skövlat och återuppbyggt sina bostäder, tempel och försvarsverk under århundraden och årtusenden på samma plats, där har terrängen ofta »av sig själv» blivit ett systematiskt ordnat kulturhistoriskt museum. Det vanliga synes nämligen i urtiden ha varit, att hushållningens och arbetets avfall fick samla sig i det oändliga, där man bodde och arbetade. De yngre släktleden levde kvar på de äldres avfallshögar, då boplatsen erbjöd särskilda fördelar med avseende å skydd mot klimat och fiender eller ur näringssynpunkt. Och när man kommit så långt, att man byggde byar och städer med försvarsverk, hände det ofta, att de av våda nedbrunna eller av fiender raserade anläggningarna åter uppfördes på samma ställe. Därvid nöjde man sig ej sällan med att utjämna, i stället för att undanskaffa, gruset efter de gamla murarna; och sedan byggdes det nya ovanpå lämningarna av det gamla. Detta hände stundom icke blott en eller två utan flerfaldiga gånger på samma plats.

* * *

De varandra nedifrån den naturliga terrängytan uppåt följande kulturlagren på sådana gamla boplatser bilda ett efter omständigheterna mer eller mindre fullständigt och tydligt kronologiskt system. Varje lagers relativa ålder bestämmes av dess ordningsföljd nedifrån räknat. Ett kulturlagers absoluta ålder, d. v. s. tidsläge i förhållande till någon given tidpunkt, t. ex. Kristi födelseår, kan vanligen, då det över huvud är möjligt, bestämmas genom fyndet av föremål eller inskrifter, vilkas absoluta ålder eller läge i den absoluta kronologien redan äro kända. Har blott ett bland flera över varandra liggande kulturlager blivit på detta sätt daterat, är ju alltid något vunnet för de övrigas tidsbestämning. Åtminstone är visst, att de lägre måste vara äldre och de övre yngre än den fastställda tidpunkten.

Klart är att den relativa kronologiens system kan bli mycket detaljerat och säkert, då utgrävningar och forskningar av givet

slag nått stor omfattning och bedrivas med en hög grad av kunnighet och noggrannhet. Sedan blir det en uppgift för sig att anknyta den relativa kronologiens system i så många punkter som möjligt och så säkert som möjligt till några kända absoluta tidpunkter.

Gamla regentlängder och ryktbara historiska händelser samt varjehanda statliga och historiska urkunder göra härvid ofta god tjänst. I sista hand måste likväl den absoluta kronologien förankras i allas vår tidmätare: solen och stjärnhimlen. Ingen absolut tidpunkt är säkert bestämd, med mindre dess avstånd i år och dagar från en viss, unik astronomisk händelse är fastställt.

Härvid kommer oss till hjälp prästerskapets urgamla sysslande i Egypten och Babylonien med astronomiska iakttagelser under de rikligt förekommande stjärnklara nätterna. I Egypten infördes en på astronomiska iakttagelser grundad tidräkning redan året 4241 före Kristi födelse, mer än 800 år före storkonung Menes' tronbestigning och »dynastiernas» begynnelse. Även åtskilliga andra år, än kalenderns begynnelseår, i Egyptens kronologi kunna astronomiskt fastställas, däribland alla begynnelseåren för de åtta faraonernas i den tolfte dynastien regeringar — från och med året 2000 till och med året 1788 f. Kr. I övrigt är det möjligt att någorlunda bestämma antalet regeringsår för många faraoner så väl som namn och ordningsföljden för de flesta.

På detta sätt bli de egyptiska regentlängderna, de övriga inskrifterna samt de otaliga mer eller mindre säkert daterbara egyptiska monumenterna och i gravarna funna föremålen medel att giva en åtminstone delvis säker absolut kronologi åt icke egyptiska föremål och händelser, som kunna bevisas vara från samma tid som de egyptiska. Då man i ett kulturlager i Knossos hittar egyptiska föremål med en känd faraos namnchiffer och i en viss faraos orörda grav finner kretiska konstprodukter av känd typ, blir en anknytning mellan Kretas relativa kulturkronologi och Egyptens absoluta möjlig. Är lyckan god, kan man då med ganska stor säkerhet fastställa den absoluta tidpunkten för ett visst kretiskt kulturskede, t. ex. i det andra årtusendet f. Kr., och därmed även för givna kulturföreteelser i t. ex. Mykenä, Troja och Italien samt i länder, dit den kretiska eller mykeniska kulturens inflytelser nådde. Och till dessa se-

nare länder hörde i det andra förkristna årtusendet stora delar av västra, mellersta och norra Europa, vårt eget land icke undantaget.

För dateringen av kulturlager från mycket avlägsna tider ger geologiens relativa kronologi stundom värdefulla hållpunkter, nämligen då kulturfynd med säkerhet kunna visas vara samtidiga med vissa geologiska formationer eller skikt. Då relativt snabba geologiska förändringar sträcka sig in i »historisk» tid, d. v. s. en tid med absolut kronologi, blir det åtminstone i en del fall t. o. m. möjligt att närmelsevis angiva den absoluta tiden för kulturperioder och kulturomvälvningar, som enligt de dithörande fyndens geologiska läge måste dateras många årtusen tillbaka i tiden. Härom mer längre fram.

* * *

Det gäller nu att företaga en vandring till några av de märkligaste förhistoriska boplatser och ruinkullar, som bära vittne om vår egen kulturs härstamning, åtminstone delvis och direkt såväl som indirekt, från högkulturer vilka blomstrade långt före det antika Hellas och Rom, d. v. s. mer än tre årtusenden före vår egen tid. Vi skola gräva oss ned så djupt i dessa ruinkullar, att den kulturutveckling, som deras samtliga avlagringar representera, framträder i sina huvuddrag för våra blickar.

Välkända världsåldrar skola framträda i lagbundna serier, från de många och långa stenåldrarna genom koppar- och bronsåldrar fram till den järnålder, i vilken vi ännu leva och som, där den började tidigast, nämligen i Babylonien och Egypten, leder oss tillbaka redan den, mer än tre årtusenden från nutiden räknat.

Det skall dock visa sig, att den obestridliga och betydelsefulla utveckling av verktygs- och vapenteknik, vars allmänmänskliga grunddrag med rätt, ehuru ofullständigt, betecknas genom termerna »stenålder», »kopparålder», »bronsålder», »järnålder», icke får helt identifieras med de egentliga världsåldrarna, kulturens och samhällslivets universella utvecklingsperioder. Den rent själsliga utvecklingen är ingalunda absolut bunden vid »sten», »koppar», »brons» eller »järn» eller något annat ännu äldre eller ännu nyare råämne för verktygs- och vapenteknik.

Flera av den andliga utvecklingens viktigaste skeden kunna falla inom en och samma »sten-» eller »metallålder». Och en förändring av teknikens råämne sammanfaller icke nödvändigtvis med en förändring av kultur och samhällsskick.

Och slutligen träffa vi alls icke det centrala uti den mänskliga utvecklingen genom att periodicera denna enligt växlingar i tekniska råämnen. Det centrala här är icke materiellt. Inrikta vi ej principiellt och från början vår blick på det själsliga och dess förvandlingar, lära vi icke ha stor utsikt att ur forskningsmaterialet utvinna vad detta möjligen gömmer av minnen om årtusendenas serier av kulturens och samhällslivets världsåldrar.

FIG. 10. LITEN KVINNOBILD I MARMOR.

Primitiv grekisk från Sparta.

* * *

Fågelvägen mellan Aten och Knossos är omkring 320 kilometer lång och går nästan helt över havet, det egeiska, samt tvärs över de västliga av dessa härliga ioniska och doriska öar, som sammanfattas under benämningen Kykladerna. För de spartanska dorerna var vägen till Kreta närmare än för atenarna och Attikas folk. Mellan Lakoniens östra sydspets och Kretas västligaste udde är blott 100 kilometer sjöväg. Men sedan har man på Kretas långsträckta ö 140 kilometer landväg kvar fram till Knossos, som är beläget nära nordkusten något öster om öns medelpunkt, det 2,500 meter höga Idaberget.

Kreta hör sålunda geografiskt tydligen till Grekland och dess övärld och bildar den kraftigt markerade sydgränsen för Egeiska havet och Arkipelagen, vilka icke skilja utan starkt förena Greklands fastland och Mindre Asiens västkust. Här, mellan Orient och Occident, har naturen själv skapat ett område för bekväma handelsförbindelser och en port för kulturströmningar mellan trenne världsdelar. Såsom den breda tröskeln till havsporten ter sig Kreta.

Utan tvekan ger Evans åt Kreta benämningen »den europeiska», d. v. s. den moderna västerländska, »kulturens vagga» och betonar, att »Kreta har sitt geografiska läge i havens mö-

tespunkt att tacka» för denna höga värdighet. Naturligtvis utan förbiseende av den fundamentala roll, som de kretiska kulturbärarnas andliga gåvor härvid spelat.

På Kreta har Knossos det centrala läge, som gärna kännetecknar ett lands urgamla, »naturliga» huvudstad. Den i forntiden synbarligen näst viktigaste staden på Kreta var det nära sydkustens mittpunkt belägna Phaistos, vars konungapalats tävlar med det uti Knossos i storlek och glans. Men vi veta icke, huruvida Phaistos och Knossos voro huvudstäder i tvenne skilda konungariken eller om palatset i Phaistos, vilket åtminstone för vissa perioder synes sannolikare, endast var ett sekundärt residens för den kretiske storkonungen i Knossos. Avståndet mellan de båda städerna, tvärs över ön, är blott 40 kilometer, en dagsvandring som den bergiga terrängen utmed foten av det skyhöga Ida delvis gör mödosam nog.

Liksom många andra, i en mycket avlägsen forntid anlagda boplatser i Grekland, Mindre Asien, Mesopotamien och Italien, ligger Knossos icke högt uppe på ett berg utan på en ursprungligen föga markerad höjning av terrängen. Mjukliniga kullar omgiva platsen och stänga utsikten mot Egeiska havet.

Vad vi i våra dagar iakttaga i Knossos är visserligen en kulle, men en sådan till stor del bildad av raserade byggnadsverk, det ena gruslagret ovanpå det andra ända ned till den naturliga terränghöjningen; »en stor ruinhög eller *tell*, motsvarande dem vi finna i Mesopotamien och Egypten». Evans uppskattar höjden av denna ruinkulle, från den naturliga jordytan räknat, till omkring 12 meter. Härav äro 5 meter grus att tillräkna kulturutvecklingen mellan mitten av det fjärde och slutet av det andra årtusendet, d. v. s. hela den högre kretiska, »minoiska», odlingens mer än tvåtusenåriga historia. Återstå då 7 meter ned till den naturliga terrängens yta. Dessa 7 meter kulturlager tillhöra icke längre den »minoiska» tiden. De utgöra en serie skikt tillhörande »stenåldern», men icke den »äldre», utan alla den »yngre» stenåldern.

Kretas kulturella och politiska storhetstid sammanfaller med dess »bronsålder», inledd, här såsom i de flesta andra länder, av en »kopparålder». Och icke blott på Kreta, även i det kontinentala Grekland, på de egeiska öarna och i Mindre Asien samt i Babylonien och Egypten är bronsåldern en kulturens och samhällslivets blomstringstid, som allmänt når sin höjdpunkt i

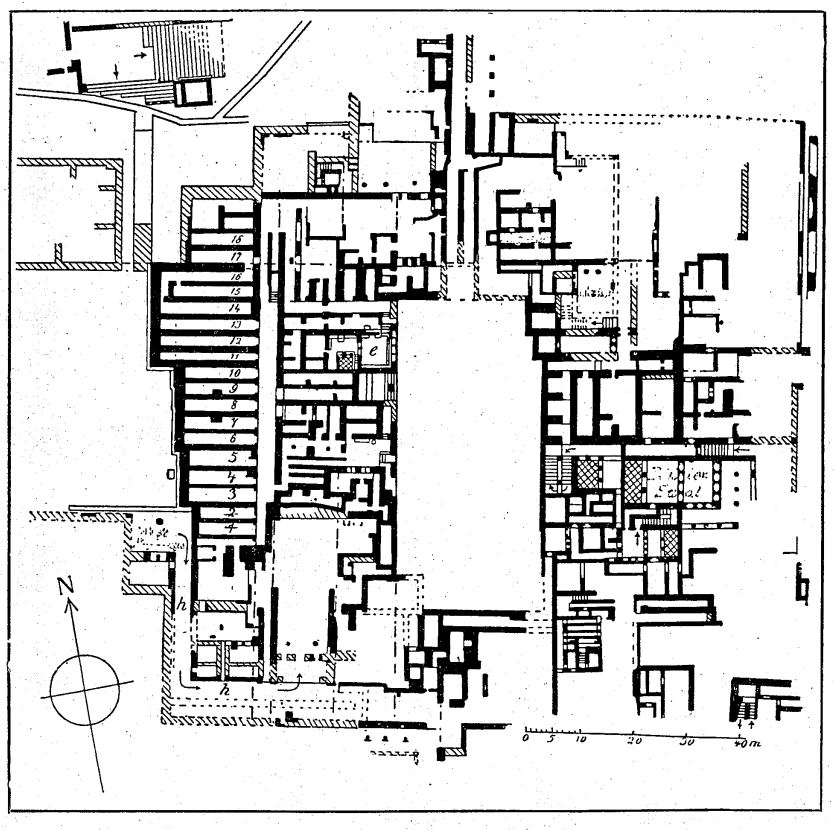

FIG. 11. GRUNDPLAN AV PALATSET I KNOSSOS.

1—18 förrådsrum. *e* försal till »tronrummet» (till vänster). De kungliga boningsrummen synas ha varit belägna till höger (i öster) om den inre borggården (i mitten). Efter Noack, *Homerische Paläste.*

det andra årtusendets förra hälft. Då strålade Knossos, Mykenä och Troja, Babylon och det egyptiska Tebe i all sin forntida prakt, som för senare släktled, och dit hörde i den grekiska världen även en Homeros och Hesiodos, blev till en saga om heroer och gyllene tider. Då sträckte den kretiska kulturen ut sin mäktiga och skönhetsmättade inspiration ända till vårt eget nordliga land, där verktyg, vapen och smycken aldrig förr eller senare varit formade med starkare skönhetssinne och mästerligare konstfärdighet än mellan mitten av de tredje och andra årtusendena före vår tidräknings början, d. v. s. i vår koppar- och bronsålder.

Detta var vår kulturs middagstimma i bronsens tecken. Mer

än ett årtusen tidigare hade i det sumeriska Lagasch och i det egyptiska Memfis en kopparålder sett samhällsliv, religion och konst nå fram till en första mognad.

Men efter bronsen, med järnet, börjar en sämre tid. Järnålderns förspel på Kreta äro de invasioner av kontinentalgrekiska barbarer i de 14:de och 11:te århundradena, som för alla tider gjorde slut på kretisk kultur och kretisk statsmakt. Om själva det omedelbara minnet av denna »förhistoriska» katastrof hade levat kvar hos greken Hesiodos i det 8:de århundradet, kunde han icke mera sant och gripande ha givit uttryck åt denna världsåldrarnas tragiska växling, än han gör i sina »Verk och dagar».

»O, att jag skall leva i den femte människoåldern!
Att jag ej dött förut; eller föddes sedan den flyktat.
Nu är släktet av järn. Fördärvade vila de aldrig,
Varken dag eller natt, från oro, möda och plågor,
Eller från brott, dem gudarna straffa med hårda bekymmer.»

* * *

»Ingenstädes kring Egeiska havet gå de hittills upptäckta spåren av människans tillvaro så långt tillbaka i tiden som på det kretiska Knossos' kulle, där i det andra årtusendet stod detta palats, som grekerna kallade för labyrinten», skriver Eduard Meyer. Och sir Arthur Evans, den berömde upptäckaren på platsen, intygar, att »det icke i Europa existerar en serie neolitiska, d. v. s. från den yngre stenåldern härrörande kulturlager, som i utsträckning kunde jämföras med dem i Knossos, vilka representera trenne olika utvecklingsfaser». Men det är att märka, att »dock redan det äldsta av dessa trenne neolitiska kulturskikt under palatset i Knossos uppvisar omsorgsfullt polerade stenyxor och en högt utvecklad lergodskonst. Den kretiska yngre stenåldern måste ha ett ursprung, som ligger ännu längre tillbaka i tiden än det äldsta kulturlagret i Knossos utvisat.»

Evans anslår numera åldern på de neolitiska avlagringarna före kopparåldern under palatset i Knossos till allra minst 3500 år. Tidigare har han, till Eduard Meyers och andra historikers förfäran, gissat på ungefär dubbla denna ålder. Palatset självt, som förstördes och ombyggdes minst trenne gånger före kata-

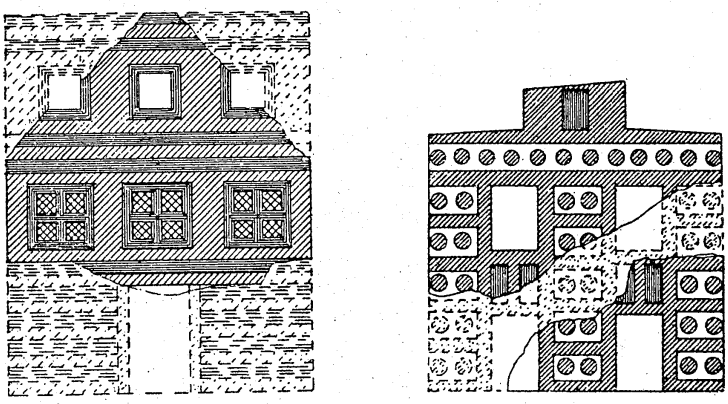

FIG. 12. MÅLNINGAR I BRÄND LERA,

föreställande fasader av boningshus; det ena med tvenne övre våningar. De äro byggda av liggande virke och tegel eller ler- och grusblandat murbruk, något i likhet med våra gamla korsvirkeshus.

strofen omkring år 1400, kan i sin primitivaste form icke ha anlagts senare än omkring 2200 f. Kr. De bronsåldern och kopparåldern tillhörande kulturskikten mellan detta primitiva palats och det yngsta neolitiska lagret gå i sitt äldsta lager tillbaka till konung Menes' av Egypten tid, d. v. s. omkring 3400 f. Kr. Ruinkullen i Knossos upprullar sålunda för oss en fortlöpande kulturhistoria på minst 5500 år, om vi betrakta året 1400 f. Kr. som slutpunkten. Men faktiskt restaurerades och användes palatset partiellt i ytterligare tre hundra år.

I allt överblicka vi således på denna enda plats omkring sex årtusen av mänsklig utveckling; och begynnelsepunkten för denna ligger minst 9000 år före vår egen tid. Kretas neolitiska tid faller enligt denna beräkning mellan 7000 och 3500 f. Kr.

Huruvida samhällsutvecklingen på Kreta under större delen av hela den ifrågavarande tidrymden väsentligen uppbars av samma, mer eller mindre enhetliga nationalitet, veta vi ej med säkerhet. Den kretiska kulturens säregna karaktär och utveckling synas dock tyda på etniskt relativt lugna och ostörda förhållanden fram till ödesåret omkring 1400, då helt visst ett kulturellt och socialt olycksdigert främmande inflytande började göra sig gällande på den dittills kanske mer än vanligt fridfulla och lyckliga ön.

* * *

Kreta		
Kulturskikt, enl. Ed. Meyer	Ungefärliga tidsbestämningar, enl. Meyer, Evans och Dussaud	Perioder, enl. Evans
Yngre stenålder.	7000—3400 f. Kr.	Yngre stenålder.
Kopparålder och bronsålder I.	3400—2000 f. Kr.	*Early Minoan* I, II, III. *Middle Minoan* I.
Bronsålder II.	2000—1800 f. Kr.	*Middle Minoan* II.
Bronsålder III, 1.	1800—1550 f. Kr.	*Middle Minoan* III.
Bronsålder III, 2.	1550—1400 f. Kr.	*Late Minoan* I, II.
Bronsålder IV. Järnålder I.	1400—1100 f. Kr.	*Late Minoan* III.
Järnålder II.	1100—700 f. Kr.	——
»Historisk tid» i Grekland.	Efter 700 f. Kr.	——

	Egypten	*Grekland*
Konststilar	Konungalängd enl. Breasted	
——	Kalendern införes 4241 f. Kr.	Yngre stenålder.
Det »primitiva» palatset i Knossos uppföres omkr. 2200 f. Kr.	Menes' tronbestigning 3400 f. Kr. Dynastierna I—XI 3400—2000 f. Kr.	Yngre stenålder.
Det »första» palatset i Knossos uppföres omkr. 2000 f. Kr.	XII dynastien 2000—1788 f. Kr.	Yngre stenålder och kopparålder.
Det »andra» palatset i Knossos uppföres omkr. 1800 f. Kr. »Kamares-stilen».	XIII—XVII dynastierna 1788—1580 f. Kr.	Kopparålder och bronsålder. Äldre mykenisk tid. 1700—1500 f. Kr.
Det »andra» palatset i Knossos ombygges omkr. 1550 f. Kr. »Palats-stilen».	XVIII dynastien 1580—1350 f. Kr.	Bronsålder. Mykenisk blomstringstid 1500—1300 f. Kr.
Det »andra» palatset i Knossos förstöres omkr. 1400 f. Kr. och användes sedan partiellt. Mykenisk stil.	XIX—XX dynastierna 1350—1090 f. Kr.	Bronsålder. Yngre mykenisk tid 1300—1100 f. Kr.
Konsten förfaller på Kreta. Den geometriska stilen börjar i Grekland omkr. 1100 f. Kr.	XXI—XXIV dynastierna 1090—712 f. Kr.	Den grekiska järnåldern börjar omkr. 1100 f. Kr. Homeros ungefär 800—700 f. Kr.
——	XXV—XXVI dynastierna 712—525 f. Kr. Den persiska erövringen 525 f. Kr. Alexander erövrar Egypten 332 f. Kr. Egypten blir en romersk provins 30 f. Kr.	Den »helleniska» tiden börjar omkr. 700 f. Kr.

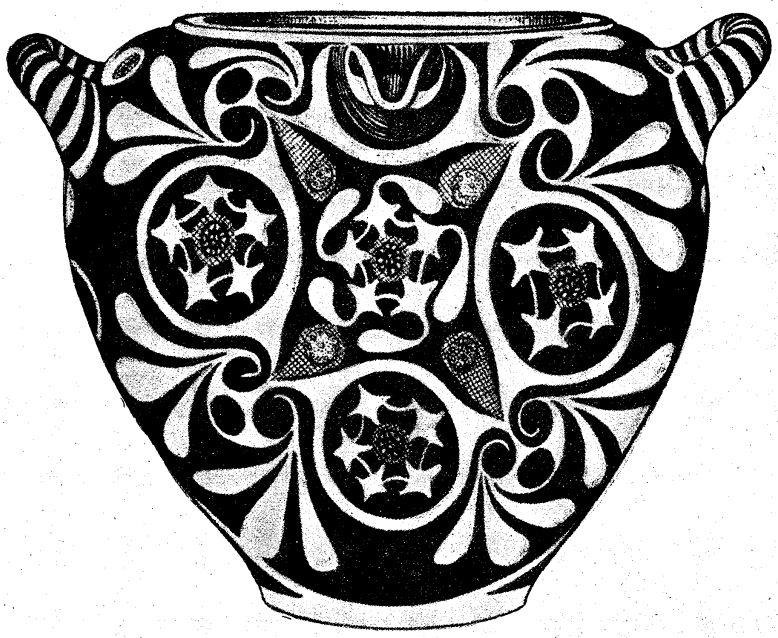

FIG. 13. KRUKA FRÅN KNOSSOS I »KAMARES-STIL». 1800—1550 f. Kr.
Efter Buschor, *Griechische Vasenmalerei.*

De efter den neolitiska tiden bildade, sålunda koppar- och bronsåldrarna tillhörande, kulturlagren i Knossos har Evans tilldelat trenne huvudperioder i den kretiska kulturens historia, vilka han benämner *Early Minoan*, *Middle Minoan* och *Late Minoan.* Var och en av dessa indelar han åter i tre underperioder; vilket, såsom Eduard Meyer anmärker, icke kan undgå att göra intryck av »*Zahlenspielerei*» eller en konstlad siffersymmetri.

Enligt Meyer omfattar den äldre bronsåldern (med kopparåldern som sin inledning) hela *Early Minoan* och dessutom underperiod I av *Middle Minoan.* Detta första efterneolitiska huvudskede skulle således omfatta tiden 3400—2000 f. Kr. ungefär. Därefter kommer som andra huvudskede Evans' *Middle Minoan* II, vilket i tiden nästan fullständigt sammanfaller med Egyptens tolfte dynasti (2000—1788 f. Kr.). Såsom tredje huvudskede, den kretiska kulturens stora blomstringstid, betraktar Meyer *Middle Minoan* III och *Late Minoan* I och II eller tiden mellan 1800 och 1400 f. Kr.

Senare forskningar på Kreta hava bekräftat, att Evans' *Late Minoan* I representerar konstens högsta blomstring och att hans

FIG. 14. VAS FRÅN KNOSSOS; AMFORA I »PALATSSTIL».
1550—1400 f. Kr.

Late Minoan II (1500—1400, den s. k. »palatsperioden») alls icke kännetecknas av någon estetisk tillbakagång, men väl av stegrad kärlek till prakt och ståt. Däremot är det tydligt, att den palatseldsvåda, som omkring 1400 avslutade *Late Minoan* II, var en katastrof för hela den kretiska kulturen. Nu, med *Late Minoan* III, börjar plötsligt och otvetydigt nedgångens tid. Konsten blir livlös; tecknen till rikedom och makt försvinna. Ett nytt barbari bryter in. Svärden bli längre. Järnåldern kommer.

Vad man måste anmärka mot Evans' periodicering är sålunda framför allt, att den sätter en falsk gräns mellan *Middle* och *Late Minoan* och att den underlåter att tydligt markera den viktigaste periodgränsen, den mellan *Late Minoan* II och III.

Om vi, i överensstämmelse med den vanliga uppfattningen, förlägga höjdpunkten för den mykeniska kulturen i det kontinentala Grekland till de tvenne århundradena mellan 1500 och 1300 f. Kr., måste denna tydligen betraktas såsom en rätt sen och delvis postum avläggare av den kretiska odlingen.

Såsom fjärde kretisk huvudperiod få vi således betrakta det politiska förfallets och den kulturella förstelningens tid mellan den första grekiska invasionen omkring 1400 och den doriska invasionen omkring 1100; ett skede som slutar även med den kontinentalgrekiska mykeniska kulturens definitiva undergång.

Därmed är den kretiska kulturens saga all. Ett nytt barbari, denna gång det grekiska av dorisk-ionisk-eolisk nationalitet, börjar en ny tid, en ny världsålder.

För att underlätta översikten bifogar jag här en synkronistisk tabell för Kreta, Egypten och det kontinentala Grekland fram till århundradena efter 700 f. Kr. Sin egentliga kronologiska ankarbotten har denna tabell, vad tiden före år 700 f. Kr. beträffar, uti den astronomiska dateringen av den XII. egyptiska dynastien samt i årtalet för den egyptiska kalenderns införande (4241 f. Kr.).

* * *

Den kretiska yngre stenålderskulturens kännetecken skall jag något uppehålla mig vid i ett följande kapitel, emedan de erbjuda betydelsefulla jämförelsepunkter för studiet av Syd- och Västeuropas utomordentligt märkvärdiga äldre stenålderskultur, med vilken vi där skola inledningsvis sysselsätta oss.

Odlingen under den äldsta metalltiden (omkr. 3400—2000) på Kreta utgör en förgrening inom en säregen och tämligen enhetlig kultur, som omfattade även det kontinentala Sydgrekland, Arkipelagen och stora områden i Mindre Asien och genom handelsutbyte redan stod i förbindelse med Egypten å ena sidan och Italien å den andra. Indirekta sådana förbindelser kunna spåras ned till Babylonien och upp till Donauområdena samt därifrån ända upp till Östersjön.

Många för den neolitiska kulturen karaktäristiska drag leva ännu kvar under detta övergångsskede till den egentliga bronsåldern och förmedla sålunda mellan stenåldern och denna. Bland annat är tydligt, att åtskilliga av den kretiska bronsålderns

viktigaste religiösa föreställningar sträcka sina rötter ned i stenåldern, tvärs igenom det tredje årtusendet.

Denna milda, växternas, djurens och människans liv skyddande och främjande Moder-Jord-gudomlighet, som framträder i den tidigaste kända kretiska och grekiska samt syditaliska mytologien, har uppenbarligen ett samband med de tredje, fjärde och tidigare årtusendenas mer eller mindre i fetischism rotade kult av kvinnan, eller rättare av moderskapet och moderskapets organer. Människans eget erotiska liv och särskilt kvinnan som könsvarelse samt kvinnans moderskap äro utgångspunkterna på en gång för primitiv konst och primitiv religion. Hit höra de talrika i Kreta, Grekland och Mindre Asien från denna tid funna små ler- och marmorbilderna, framställande kvinnokroppar, ofta med möjligast starkt betonad könsmogenhet och moderskapskaraktär. I Babylonien och Egypten förekomma analoga ansatser till en senare, särdeles i Egyptens Isis-dyrkan högt utvecklad kult av en moderlig gudinna, symbol för allt levandes fruktsamhet. På Kreta synes jord- och fruktsamhetsgudinnan hela kulturutvecklingen igenom ha spelat en ledande roll i religionen vid sidan av en genom dubbelyxan symboliserad manlig, himmels- och nederbördsgudomlighet, besläktad med vår hammarväpnade nordiske ur- och övergud Tor i sin äldsta gestaltning.

I den grekiska urmytologien framträda ju samma elementer — Gea, jorden, modern, som födde himmeln, Uranos, och med denne blev moder till Kronos och titanernas gamla gudasläkte samt genom dessa urmoder till Zevs och Olympens relativt senfödda och överkultiverade hel- och halvgudomligheter. Bland dessa upptages dock senare en och annan ålderdomligare gudatyp, t. ex. Dionysos. Härigenom möjliggjordes även i sena tider anslutning till en både primitivare och djupare religiositet, än den som var hemma på toppen av berget Olympos.

På Kreta däremot förblev religionen synbarligen naivt äkta under hela det långa forntidsskede, till vilket Kretas kultur hör. I Knossos vittna palatsets lämningar från alla perioder, således under hela det andra årtusendet, därom att livet där var starkt genomträngt av primitiva religiösa föreställningar och sedvanor. Vi befinna oss måhända hos en konung, som med de högsta politiska förenar de högsta religiösa funktionerna i samhället.

* * *

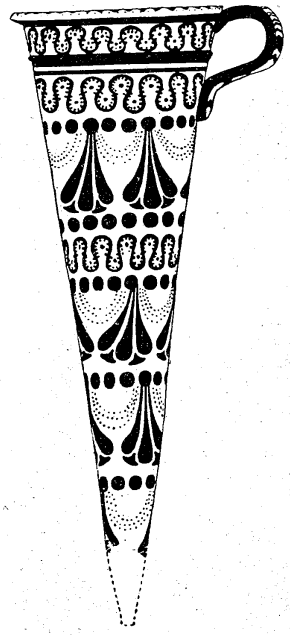

FIG. 15. KRETISK BÄGARE I »PALATSSTIL». 1500—1400 f. Kr.

De genom sir Arthur Evans' mångåriga, sedan år 1900 bedrivna utgrävningar upptäckta palatsruinerna i Knossos tillhöra huvudsakligen det »andra», omkring 1800 f. Kr. på ruinerna av en äldre konungaboning byggda och omkring 1550 efter en brand återuppförda palatset. Detta har en nästan kvadratisk grundplan på ungefär 22,000 kvadratmeters yta; således omkring sjättedelen mer än Stockholms slott med dess yttre borggård, »lejonbackar» och »logård». Centrum utgöres av en 27 meter bred och 57 meter lång inre borggård. Kring denna grupperar sig en verklig »labyrint» av salar, rum, korridorer, hallar, trapphus och större och mindre gårdar eller ljusschakt. I grundplanen räknar man betydligt över ett hundratal sådana skilda utrymmen.

I huvudsak synes byggnaden ha varit uppförd uti två eller tre våningar. I palatset funna bilder, särskilt sådana på fyrkantiga kakelskivor, ha tolkats som föreställande smärre privathusfasader i två eller tre våningar. Tillvaron av trappor och våningar inne i palatset är för övrigt obestridlig. Således var det hela ett även enligt nutida förhållanden väldigt komplex, då palatset en gång stod där i all sin glans för årtusenden sedan.

Man kan i allmänhet med ganska stor säkerhet urskilja de talrika rummens olika ändamål. Några större och genom inredning och dekorering särskilt kännetecknade salar voro tydligen konungens tron- och audiensrum. Drottningens förnämsta gemak tror man sig ha igenkänt. Invid detta finnas badrum, toalettrum och w. c. av modern sanitetstyp. Vattenspolningssystemet och avloppsledningarna samt ledningarna för dricksvatten påminna mer om år 1900 efter än om vad vi vanligen föreställa oss beträffande år 1500 före vår tidräknings början.

Ekonomiutrymmena äro mycket vidlyftiga och tyda på, att i palatset samlades stora förråder av de mest olika slag. Manshöga lerkrukor stodo ännu kvar i långa rader, där de i mer än

trenne årtusenden väntat att ur grushögarna åter bringas fram i dagsljuset. Massor av mycket sorgfälligt dolda och tillstängda kamrar, delvis underjordiska, vittna om att kostbara skatter i stor myckenhet en gång förvarats av den kretiske »thalassokraten» i hans palats.

Att dyrbarheter och konstföremål icke blott anskaffades utifrån på mer eller mindre fredlig väg, därom vittna de olika i palatset funna verkstäderna för varjehanda konstindustrier, bland dessa främst lergodstillverkning.

Juvelerarkonsten stod högt. Guldbägare och silvervaser äro betäckta med realistiskt livfulla djur- och människobilder i drivet arbete. Halv- och helädelstenar äro konstrikt infattade i guld och silver och metallytorna sirade med ett mikroskopiskt fint filigran. Inläggningarna på möbler i ädla metaller, ben, trä, brokiga stenarter visa en till hög fulländning uppdriven konstfärdighet.

Av ett utbildat viktsystem och ansatser till ett penningväsen har man funnit tydliga spår. Kreterna voro »moderna» även därutinnan, att de tillämpade decimalsystemet. Ej heller saknades dem skrivkonsten. Långt före det grekiska fastlandet, redan i början av det andra årtusendet eller ännu tidigare, hade Kreta hunnit fram till en sådan. Denna synas de till stor del självständigt ha utbildat ur en primitiv bildskrift, vilken väl närmast schematiserades till en stavelseskrift. Möjligen fortsatte utvecklingen fram till en bokstavsskrift. De till stor del med de grekiska nära överensstämmande tecken, som man tolkar i denna riktning såsom ett kretiskt alfabet, kunna emellertid ännu icke tydas, lika litet som någon annan art av de ganska talrikt upptäckta kretiska inskrifterna.

Språket och skriften liksom folkrasen på det gamla Kreta äro ännu för vetenskapen fullständigt olösta problemer.

* * *

Palatsets i Knossos »labyrintartade» konstruktion härleder sig tydligen delvis därav, att det är byggt för att sommartid hålla ute hettan. Solljuset släpptes in sparsamt i de mestadels helt små rummen och trånga gångarna. Ute på borggårdarna och terrasserna och sannolikt även uppe på taket hade man an-

FIG. 16. SIGILLSTEN FRÅN KRETA.

De tre större kvinnogestalterna äro nakna till midjan, men klädda i synnerligen komplicerade kjolar. Sol och måne upptill. Fruktträd till höger. Dubbelyxa (labrys) i mitten.

ordnat ersättning för interiörens halvdunkel och bristande rymlighet.

En intressant hithörande detalj är den stora fritrappan i palatsets nordvästra hörn. Den har sin motsvarighet i palatset i Phaistos. Anläggningen består i båda fallen av tvenne omkring 15 meter breda, med 10 till 12 steg försedda trappor, vilka äro ställda vinkelrätt mot varandra och leda ned till en rymlig terrass eller stenlagd gårdsplan. Ändamålet kan, av konstruktionen att döma, endast delvis ha varit det för en trappa vanliga. Efter all sannolikhet var trappan avsedd även till åskådareplats och gården eller terrassen nedanför densamma till skådebana. Bland annat kanske för de tjurspel, som gåvo upphov till senare tiders saga om Minotauros. Det är väl icke uteslutet, att vi här stå inför den grekiska teaterns ursprung — kanske vad kultelementet så väl som yttre teknik beträffar.

Det har tvistats mycket därom, huruvida de förnämligaste salarna i Knossos kunna ur typologisk synpunkt likställas med dessa grekiska *megara,* som vi skola lära närmare känna i Troja och Tiryns. Mig synes att så näppeligen är fallet. Byggnadstanken är en helt annan i Knossos än i Troja eller Tiryns. I Knossos finna vi den med ett kompakt bostadskomplex fullständigt kringbyggda inre borggården, vilken utgör hela anläggningens egentliga och enda centrum. I Troja och Tiryns är ett monumentalt *megaron,* en stor fristående enrumsbyggnad med förhall, borgens tydliga centrum; icke borggården framför detta *megaron;* den är blott ett bihang till detsamma.

Olikheten mellan byggnadssättet i Knossos och Tiryns är den djupgående skillnaden mellan den med ett flerrumshus kringbyggda gården och det av en gård omgivna enrumshuset. I ena fallet är gården och dess användning byggnadstankens ut-

gångspunkt. Gården kringbygges. I andra fallet är enrumsbostadshuset utgångspunkten. Detta omgives med en gård, en med mur eller stängsel omgärdad, eljest öppen plats. I Knossos är det huset som skyddar gården. I Tiryns är det gården som skyddar huset.

Utan tvivel är detta en grundskillnad mellan å ena sidan en viss europeisk och nordisk (grekisk-germansk) och å andra sidan en viss orientalisk byggnadsstil. Varav dock icke följer, att den kretiska kulturen kan betecknas såsom orientalisk. Snarast intar den väl en självständig mellanställning, men med vida mer europeiskt än orientaliskt kynne.

Härom vittna icke minst vältaligt byggnadsstilens enskildheter och den dekorativa konstens under århundradenas lopp skiftande stilarter. Vi återfinna i Knossos urtypen för den gammalgrekiska kolonnen: en rundpelare bestående av en skalad trädstam, vars tjockända vändes uppåt och täcktes med en fyrkantig träplatta för att bära ett bjälklag. De mycket rikligt förekommande väggmålningarna synas, i sin livsvarma naturalism och likväl fina stilkänsla, sin fullödiga förening av fri vitalitet med en sirlig och förnäm formgivning, vara så nära befryndade med den grekiska konstens väsen, som det väldiga avståndet i tiden och den sannolika frånvaron av nära blodsförvantskap gärna kan tänkas tillstädja.

Vid sidan av den grekiska keramiken i sin högsta blomstring ställer sig i allo värdigt den mer än tusen år äldre kretiska uti sina tvenne förnämsta stilarter, den mer konventionella och färgstarka s. k. »Kamares»stilen och den mer impressionistiska och koloristiskt delikatare »palats»stilen. Den förra nådde sin höjdpunkt omkring år 1700 f. Kr., den senare ett par århundraden därefter. Åtskilliga vas- och bägareformer så väl som de fint avvägda färgskalorna och de ofta ur havets växt- och djurvärld hämtade praktfulla dekorationsmotiverna äro för Kreta egendomliga.

* * *

En dekorativ detalj, som ofta förekommer i Knossos och givit dess palats den benämning, under vilken det varit känt så väl i forntiden som senare, är dubbelyxan, vilkens framskjutna roll i den kretiska kulten är obestridlig. I Mindre Asiens

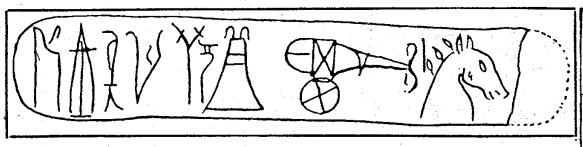

FIG. 17. ÄLDRE KRETISK BILDSKRIFT. FÖRE 1600 f. Kr. PÅ OBRÄND LERTAVLA.

»Hieroglyferna» äro redan på väg att upplösa sig i förenklade tecken för ord eller stavelser.

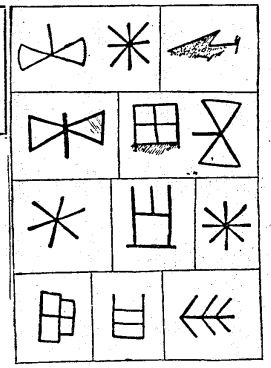

YNGRE KRETISK BILDSKRIFT. 1600—1400 f. Kr.

Tecknen äro starkt förenklade och beteckna sannolikt stavelser. En del av dem likna gamla grekiska bokstäver.

dåtida dialekter var ordet *labrys* betecknigen för dubbelyxan. Sannolikt är att ordet »labyrint» bildades ur *labrys* och ursprungligen betecknade *labrys*-palatset eller dubbelyxans palats. Benämningen stannade kvar, sedan dubbelyxan sjunkit i glömska och legenden om Minotauros blivit fästad vid palatset i Knossos. Man kände av detta blott ett virrvarr av ruiner, och ordet labyrint användes nu om palatset och slutligen om ett nät av irrgångar över huvud.

I själva verket är det, såsom redan framhållits, iögonfallande hur rikligt religiösa symboler och bilder kommit till användning vid dekoreringen av palatset i Knossos. Bland dessa, målade och skulpterade, märkas främst de i festliga kostymer utsmyckade kvinnliga gudomligheterna förutom dubbelyxan.

Någon manlig eller annan bärare av denna senare, himmelsgudens symbol, anträffa vi dock icke. Yxan står ofta upprätt i ett halvmånformigt föremål, som anses kunna avbilda så väl nymånen (med spetsarna vända rakt uppåt) som ock hornen på en tjurs huvud. Ett annat ofta återkommande motiv i den kretiska konsten är i själva verket tjuren; men i regel ha vi då att göra med de framställningar av tjurfäktningar eller atleters gymnastiska spel med tjurar, som varit på tal i det föregående, när fråga var om den grekiska Minotauros-sagan.

* * *

Häpnadsväckande »modern» verkar gudinnornas och kvinnornas kostymering, och det icke blott i senare utan även i tidigare perioder av palatsets historia. Redan från slutet av

det tredje årtusendet äga vi lämningar av en gammal kretisk helgedom, »synbarligen ett kapell utan kultbild», som Eduard Meyer säger. Detsamma tillhör konungapalatset i Phaistos. Samtidiga kretiska konstverk, mest små lerbilder, visa oss männen beklädda blott med en smal duk om länderna och högskaftade skor, under det kvinnorna bära höga toppmössor och långa klädningar, bestående av liv med hög, styv krage och djup, brösten fullständigt blottande urringning samt en fotsid, av en gördel åtdragen kjol.

FIG. 18. KVINNOBILD I MÅLAD, BRÄND LERA FRÅN KNOSSOS (FRÅN SIDAN OCH BAKIFRÅN).

Livet är djupt urringat och har korta ärmar samt är starkt åtsnört kring midjan. Den långa kjolen är garnerad analogt med 1870-talets moder. Kring den höga mössan slingrar sig en orm. Bilden håller en annan orm i händerna. (»Ormgudinna»?).

Här framträder sålunda den karaktäristiska fornkretiska kvinnokostymens grunddrag, som vi återfinna hos så väl målade som skulpterade bilder från det andra årtusendets högkultur. Somliga av dessa bilder tolkas såsom profana (»hovdamer») andra, med särskilda emblemer försedda, såsom sakrala (t. ex. »ormgudinnan»). Toppmössan har nu blivit en väldig, präktigt sirad tiara. Det djupt under brösten urringade, kortärmade livet är rikt ornerat och sluter korsettaktigt stramt åt omkring midjan. Kjolen är lång och styv och prydd med parallella band av omväxlande mönster samt försedd med en eller två kortare överkjolar, vilka äro uppfästade eller utskurna över höfterna, så att de bilda ovalt nedfallande, ungefär till knäna räckande dekorativa fram- och bakstycken. Härtill kommer en tydligen mycket artificiell och vårdad hårklädsel.

Det hela påminner i hög grad om de europeiska kvinnomoderna på 1870-talet. En smula kraftigare i de dekorativa effekterna vad så väl linjer och färger som dekolletering beträffar.

Men någon skillnad skall väl förefinnas uti en sak som denna, en kvinnosak och, i ena fallet åtminstone, en modesak, då trettio-

fem århundraden skilja i tiden och ena gången södern, andra gången norden varit modets upphov.

En erinran i varje fall därom, att *das ewig Weibliche* gärna ikläder sig likartade yttre former uti vitt skilda tider och livsförhållanden. Världsåldrarna växla. Men sedan kvinnan en gång hunnit finna sitt sanna väsen — och detta, liksom så mycket annat fundamentalt livsviktigt uti mänsklighetsutvecklingen, skedde nog i en ganska tidig världsålder — har hon helt visst i grund och botten låtit sig beröras rätt litet av världsåldrars växlingar.

MYKENISKA VITTNESBÖRD OM DEN KRETISKA BRONSÅLDERN

FRÅN KNOSSOS, DET FORNTIDA KRETAS BEromda konungasäte, till Troja, den icke mindre ryktbara huvudstaden i landet Troas, är sjöresan nästan jämnt 500 kilometer lång, från söder till norr tvärs igenom Egeiska havet och dess övärld. Troas är ett helt litet, liksom Kreta ganska bergigt gebit, omfattande blott den yttersta nordvästra spetsen av Mindre Asien uppe vid Hellesponten och Egeiska havet. Lika litet som Knossos ligger Troja vid själva havet, men dock nära detsamma, endast fyra till fem kilometer från vattnet.

Liksom bakom Knossos reser sig även bakom Troja ett Idaberg, här helgat åt en urtidens gudamoder och åt himmelsguden Zevs, i likhet med det öster om Ida på Kreta belägna heliga Dikteberget. Det troiska Ida var dessutom förbundet med kulten av herde- och orakelguden Apollon samt med legenden om järnålderns ursprung och jättelika smeder, daktylerna, som först beredde järnet åt gudar och heroer.

Befolkningen på Hellespontens sydkust var väl ursprungligen mindreasiatisk. Troerna kommo från det långa sundets nordsida, från Trakien. De voro indogermaner och hörde i äldsta tider till grekernas närmaste nordliga grannar uppe i bergen närmast Makedonien. Hur det än må förhålla sig med den mer eller mindre avlägsna ursprungliga släktskapen mellan de trakiska invånarne i Troas och grekerna, så står likväl fast, att de förra i sinom tid helt uppgingo i den grekiska kulturen och folkblandningen. Namnen Priamos, Paris och Ilios äro sannolikt av trakiskt ursprung; säkerligen även folknamnet dardaner, som Homeros nämner vid sidan av troerna såsom tillhörande Priamos' rike. I senare tider sutto de eoliska grekerna i det västliga Troas liksom på ön Lesbos och längre ned på Mindre Asiens kust, där ionerna togo vid, tills deras område stötte

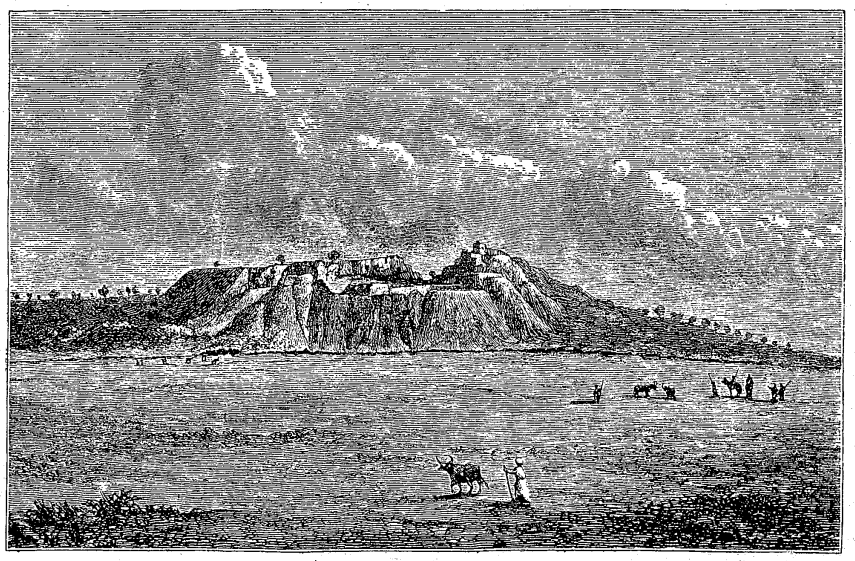

FIG. 19. TROJAS RUINKULLE VID BÖRJAN AV SCHLIEMANNS UTGRÄVNINGAR.

samman med den sydligast boende grekiska huvudstammens, det doriska folkets, vilket slutligen omfattade även Rodos och Kreta, förutom den sydöstra delen av det grekiska fastlandet, Peloponnesos.

Från Ida rinner Troas viktigaste flod, Skamandros, ned till Hellespontens västliga mynning, där en bred och fruktbar dal öppnar sig mot havet. Strax norr om Troja upptar Skamandros en från öster kommande biflod, Simoeis, som likaledes flyter genom en tämligen bred dal invid Troja.

Den gamla borgen låg sålunda på yttersta utsprånget av ett lågt berg och behärskade slätten och floderna vid dess fot samt var tillräckligt nära sjön för att draga fördel av den handel och det sjöröveri, som Egeiska havet så rikligt kunde inbjuda till. I fortiden flöt Skamandros i själva verket tätt intill borgkullens fot. Den av Homeros besjungna floden har nu här flyttat sig mellan två och tre kilometer längre västerut på slätten.

De belägrande homeriska grekernas skeppsläger måste ha legat ungefär fyra kilometer norr om Troja, uppe vid Hellesponten, där Skamandros' slätt bildar en flat havsstrand vid sidan av flodmynningen. I övrigt består kusten här av branta klippor, som nå 50 till 80 meters höjd.

Dalbottnen höjer sig invid Troja blott 8 till 10 meter över

havsytan. Den klippa, på vilken Troja stod, reser sig 18 till 20 meter över marken vid dess fot.

På denna klippa hade, då Schliemann 1870 där började sina utgrävningar, hunnit avlagra sig en 12 till 14 meter hög gruskulle, på vars topp några turkiska bönder bodde och skötte sitt enkla jordbruk.

I öster och söder omfattas denna äldsta borgkulle av en några meter lägre bergshöjd, vars yta bildar ungefär en kvadrat med omkring 1000 meters sida. Här stodo grekernas Ilion efter 700 f. Kr. och romarnas Ilium under ett halvt årtusen efter vår tidräknings början. Den forntida borgkullen uppe i stadens nordvästra hörn var då blott ett »akropolis», en »övre stad», inom den grekiska och romerska stadsbilden.

Det i senare hälften av det tredje årtusendet existerande, »förhistoriska» Troja (II) var blott en liten borg, vars utsträckning ej översteg 100 meter i någon riktning. Det »homeriska» Troja, det andra årtusendets och den kretisk-mykeniska tidens fäste, hade en dubbelt så stor utsträckning och omslöt på alla sidor med sina kyklopmurar den äldsta anläggningen.

* * *

Schliemann började 1870 och slutade 1890 sin epokgörande andel uti det väldiga verket att gräva fram i dagsljuset vad han ursprungligen föreställde sig vara föga annat än Iliadens och Odysséens Troja. Senare, 1893 och 1894, blev det stora verket fortsatt och mycket väsentligt främjat i vetenskapligt avseende av Wilhelm Dörpfeld och hans medarbetare.

Utgrävningens huvudresultat blev fastställandet av ej mindre än nio olika kulturlager, följande varandra i tiden mellan omkring år 3000 f. Kr. och år 500 e. Kr. Dessa nio kulturlager representera tio skilda bosättningar, den ena över den andra, samt sju olika kulturperioder. De benämnas och dateras av Dörpfeld på det sätt, som vidstående tabell anger. För kronologisk jämförelse har bifogats en översikt över de kontinentalgrekiska kulturperioderna.

En blick på tabellen visar, att det homeriska Troja enligt Dörpfelds datering, 1500—1000 f. Kr., sammanfaller i tiden nästan fullständigt med den kontinentalgrekiska mykeniska kulturens blomstring, 1500—1300, och slutskede, 1300—1100. En

Troja			*Grekland*	
Kulturskikt	Bosättning	Ungefärliga årtal	Kulturperioder	Ungefärliga årtal
I.	En urgammal, primitiv bosättning.	3000—2500 f. Kr.	Orkomenos I. Yngre stenålder i Tessalien.	3000—2500 f. Kr.
II.	Den »förhistoriska» borgen.	2500—2000 f. Kr.	Orkomenos II. Yngre stenålder i Tessalien.	2500—2000 f. Kr.
III—V.	Tre »förhistoriska» byar.	2000—1500 f. Kr.	Orkomenos III. Kopparåldern i Tessalien börjar.	2000—1700 f. Kr.
			Bronsåldern i Tessalien börjar. Äldre mykenisk tid.	1700—1500 f. Kr.
VI.	Det »homeriska» Troja.	1500—1000 f. Kr.	Mykenisk blomstringstid. Bronsålder.	1500—1300 f. Kr.
			Yngre mykenisk tid. Bronsålder.	1300—1100 f. Kr.
			Början av järnåldern. Den geometriska stilen börjar.	1100 f. Kr.—
VII.	Två förgrekiska bosättningar.	1000—700 f. Kr.	Homeros och Hesiodos.	800—700 f. Kr.
VIII.	Det grekiska Ilion.	700—0 f. Kr.	Den helleniska perioden.	700—500 f. Kr.
			Den attiska perioden.	500—338 f. Kr.
			Den makedoniska perioden.	338—146 f. Kr.
IX.	Det romerska Ilium.	0—500 e. Kr.	Den romerska perioden.	146 f. Kr.—395 e. Kr.
			Den bysantinska perioden.	395 e. Kr.—

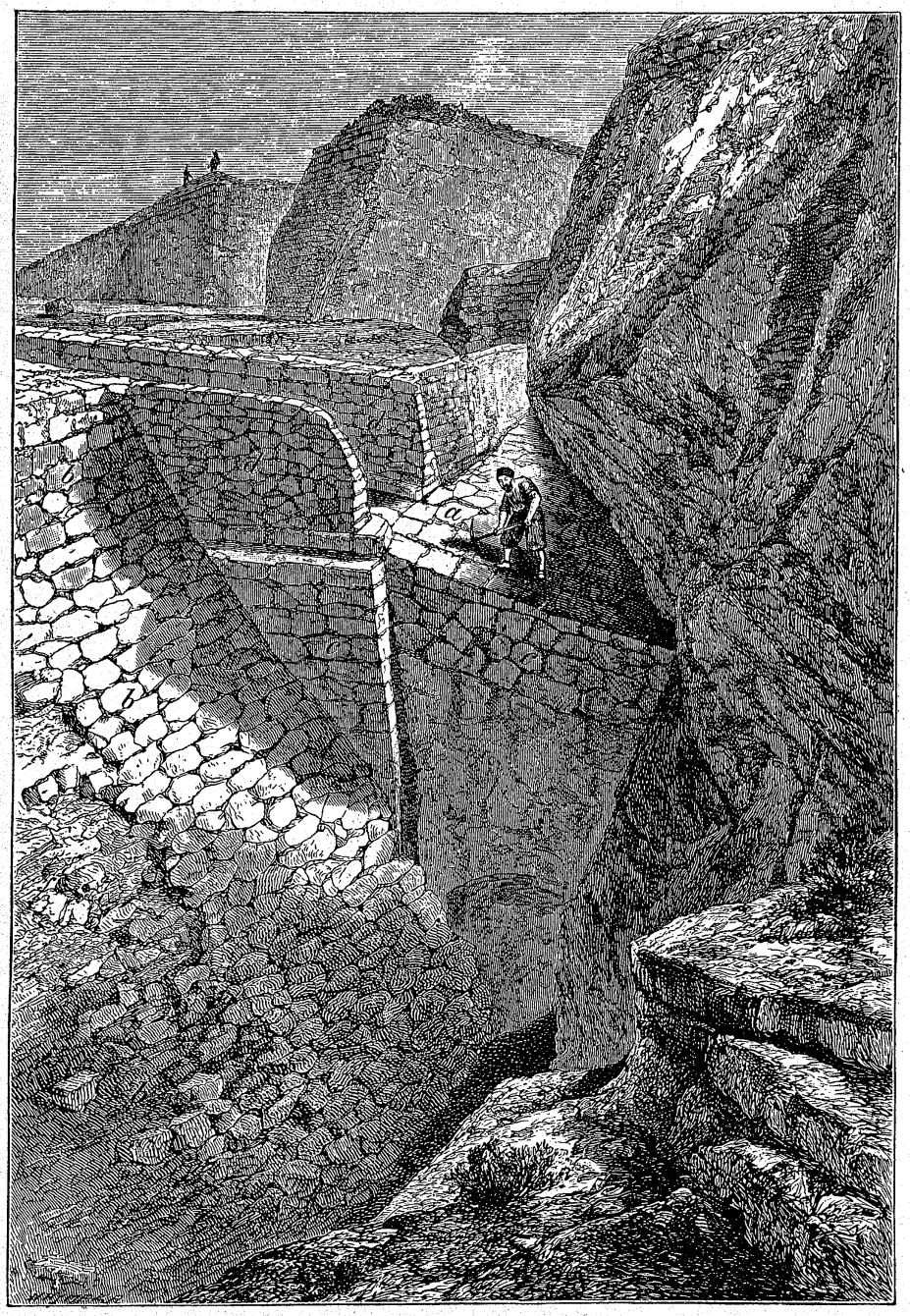

FIG. 20. BORGMUR I TROJA VI.

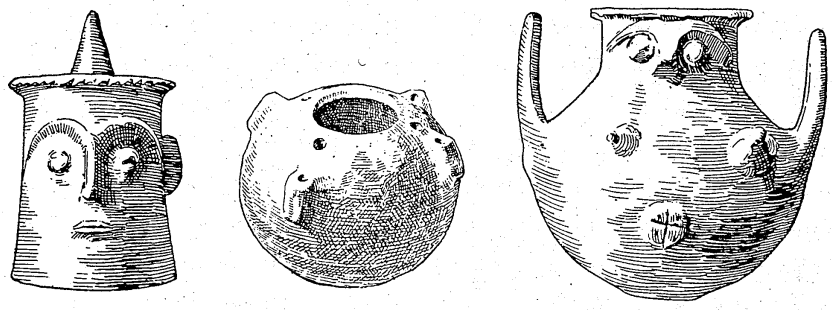

FIG. 21. PRIMITIVA LERKÄRL FRÅN TROJA II (2500—2000 f. Kr.).
Till vänster en »ansiktsvas». Till höger en vas med schematisk antydning av en kvinnokropp.

del forskare ansluta sig i denna punkt till en annan datering. Sålunda låter Dussaud, som i övrigt mycket litet rubbar Dörpfelds kronologi, det homeriska Troja existera blott till 1180 f. Kr. Den VII:de bosättningen, den »förgrekiska» eller »efterhomeriska», som fyller luckan mellan det »homeriska» Troja och det grekiska Ilion, kommer således för Dörpfeld att vara i blott 300 år, men för Dussaud i nära 500 år. Och, omvänt, får det av Homeros besjungna Troja för Dörpfeld en 500-årig, men för Dussaud en blott 300-årig historia.

* * *

Av den äldsta bosättningens på den naturliga klippan vilande murar (Troja I) har blott en ringa del blivit utgrävd, emedan Dörpfeld ansett sig icke böra förstöra de överliggande ruinerna, särskilt de närmaste, tillhörande den »primitiva» eller »förhistoriska» borgen (Troja II). Nog har likväl kommit i dagen för att bevisa, att det äldsta Troja tillhör den allra yngsta stenåldern och sannolikt bör räknas till övergångstiden mellan sten- och bronsålder, d. v. s. kopparåldern.

Redan detta »Troja», dess verkliga namn är oss naturligtvis obekant, var omgivet av en ringmur, byggd av småsten som sammanhållas genom ett primitivt murbruk. I själva verket finnas spår av tvenne ringmurar, den ena fem eller sex meter utanför den andra, bevisande att också denna bosättning från det tredje årtusendets förra hälft haft sin »historia» och blivit ombyggd eller utvidgad. Den inre, äldre muren är 2,5, den yngre

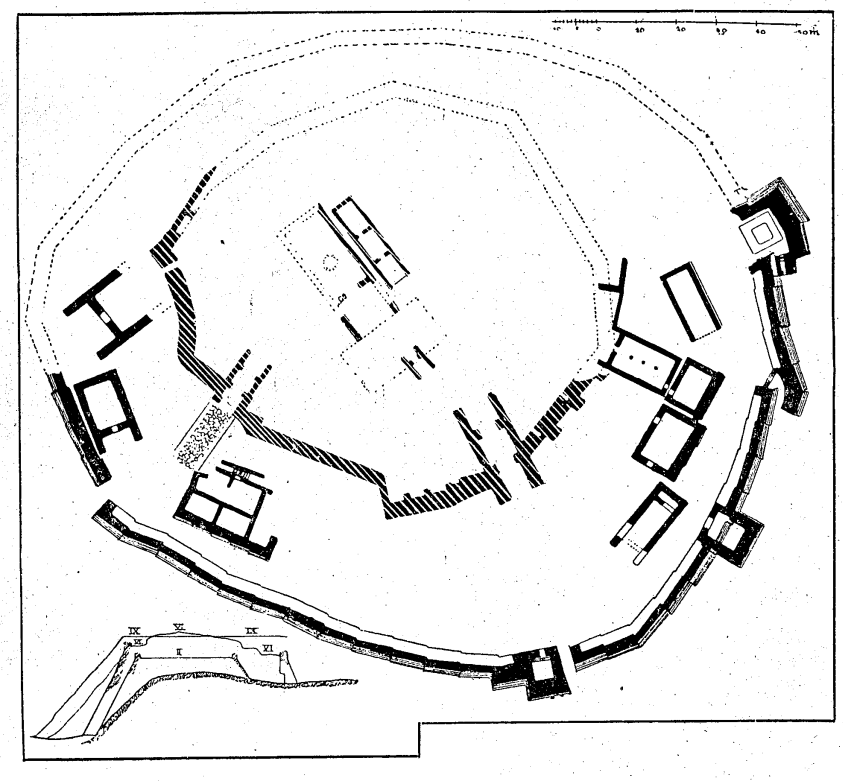

FIG. 22. FÖRENKLAD GRUNDPLAN OCH GENOMSKÄRNING AV TROJAS RUINKULLE.

Grundplanen visar blott några huvuddrag av 2:dra (inre ringmuren) och 6:te staden (yttre ringmuren).

yttre är 3 meter i tjocklek. Ytan, som denna äldsta bosättning täckte, var knappt mer än 60 meter i sin största dimension.

Av det 2 meter tjocka kulturlagrets innehåll att döma bodde här ett litet samhälle, som livnärde sig huvudsakligen av boskapsskötsel och fiske. Ben av oxe, får, get och svin förekomma i stor myckenhet jämte skal av havsmollusker. Jakten synes ha spelat en underordnad roll. Lerkärlstillverkningen var redan ganska högt utvecklad. Det är över huvud alls icke någon särdeles primitiv kultur vi anträffa i dessa avlagringar, som föregingo det Troja (II), vilket arkeologer och historiker kalla »primitivt» eller »förhistoriskt».

Detta senare Troja (II) har blivit fullständigt utgrävt. Det var särskilt föremål för Schliemanns forskning. Han trodde sig

här ha upptäckt det »homeriska» Troja, som blivit så ryktbart och så kärt för alla beundrare av grekernas oöverträffade forndikter. Detta var emellertid en illusion. Schliemann fick fram blott några ringa spår av den verkliga mykeniska eller homeriska borgen och staden (Troja VI). De huvudsakliga lämningarna av densamma upptäcktes först senare, av Dörpfeld, i området utanför Schliemann-Trojas ringmur samt under dess kulturskikt.

Ringmuren till Troja II, mätande i regel 4 meter i tjocklek, är byggd av stora, lufttorkade tegel och mellanlagda bjälkar och vilar på ett väldigt, runt om borgklippan löpande fundament, delvis av sammanmurade småsten och delvis av stora, stundom väldiga på varandra staplade stenblock. På detta sätt fick man en brantare stigning av terrängen invid stadsmuren, än borgklippans naturliga lutning tillstadde. Icke mindre än trenne gånger vidgades och förstärktes ringmuren, samtidigt med att borgen i övrigt blev ombyggd. Åter en lång och växlingsrik »historia» inom ramen av ett okänt, »förhistoriskt» skede!

* * *

Stort mer än 350 meter var den nästan cirkelrunda borgens omkrets icke. »Folket» i Troja II måste ha bott utanför murarna i fredstid och endast vid fientliga anfall sökt skydd inom dessa hos fursten.

Dennes residens synes ha bestått av ett flertal bredvid varandra belägna och av en gemensam gård omgivna hus av *megaron*-typ. D. v. s. rektangulära enrumshus, med dörr på ena gaveln; en förhall, bildad av de utskjutande långväggarna, framför dörren; eldstad mitt på golvet inne i »stugan»; över eldstaden en öppning i taket, tjänstgörande som både fönster och rökhål. Åtskilliga grundmurar till hus av detta slag ha påträffats i Troja II.

Liksom i mycket annat har även uti denna detalj överensstämmelsen mellan Homeros' beskrivningar och den av moderna arkeologer fastställda verkligheten visat sig vara vida större, än en något tidigare Homeros-forskning velat hålla för sannolikt. Då *megaron*-typen i allt väsentligt visat sig vara densamma i Troja II och i Troja VI, trots det fulla årtusen som ligger mellan dessa båda bosättningar, kan man redan i Troja II

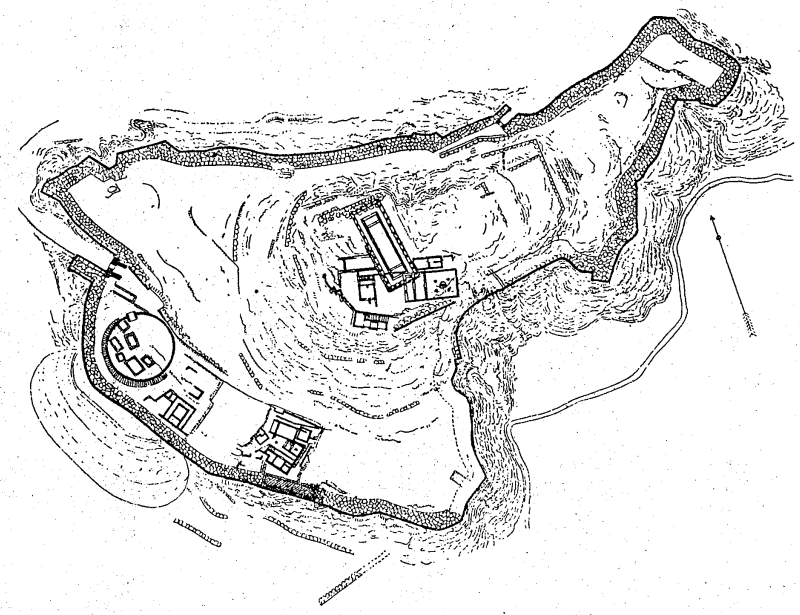

FIG. 23. PLAN AV BORGKULLEN I MYKENÄ.

Till vänster upptill »lejonporten» och den ringformiga terrassen med kupolgravarna. I mitten ett megaron (senare delvis överbyggt av ett tempel med kolonnad).

börja samla illustrationsmaterial för den mykeniska tiden, vad hustypen beträffar.

Här kunna blott ett par exempel flyktigt antydas. Uppgifterna om de homeriska hjältarnas bostäder äro nämligen kringströdda i smärre fragmenter på talrika ställen uti Iliaden och Odysséen. Det vore en särskild uppgift att samla och kritiskt sammanfoga dem.

I Iliadens sjätte sång beskrives Paris' bostad i Troja på följande sätt.

»Medan nu dessa där höjde sin bön till Olympierns dotter,
Hektor var gången åstad till det sköna palatset, som Paris
Själv hade byggt sig med hjälp av de mästare, som på den tiden
Skickligast voro i troernas land uti konsten att bygga;
Dessa ett kvinnogemak honom byggt och en sal och en förgård
Uppe på höjden, ej långt från Priamos' boning och Hektors.
Där Zevsälsklingen Hektor gick in och i handen höll lansen;
Elva alnar den mätte i längd, och i ändan av skaftet
Glimmade kopparen vass, och omkring den löpte en guldring.
Paris i kvinnogemaket han fann i bestyr med sin rustning,

Fejande harnesk och sköld och synande krokiga bågen,
Medan i kvinnornas krets den argiviska Helena satt där,
Undervisande själv sina tärnor i härliga slöjder.»

De ord, som den förtjänstfulle översättaren (Erland Lagerlöf) här översatt med »kvinnogemak», »sal» och »förgård», äro *thalamos*, *doma* och *aule*. De beteckna typologiskt detsamma, som i den urgamla svenska bondstugan kallas för »stugan» (eller »storstugan», vilket ju *megaron* betyder), »förstugan» och »gården»; d. v. s. enrumshusets enda egentliga »rum», vidare förhallen eller »förstugan» framför dörren på gaveln och slutligen den inhägnade »gården» därutanför, vilken omgav huset.

Icke nog med, att den äldsta svenska bondstugan (och därigenom var och en av dennas senare ättlingar) är typologiskt identisk med grekernas *megaron*. Den med enrumshuset förknippade seden att bygga många hus för en familj, i det man byggde skilda hus för olika ändamål, var tydligen gemensam för den gammalgrekiska och äldre nordiska världen. »Kvinnogemaket» var ett *megaron* ägnat åt husfrun och hennes »tärnor», men eljest likt husfaderns eget *megaron*, ehuru väl i regel betydligt mindre och enklare i utsmyckningen än detta, som tillika var gårdens gästabudssal och mottagningsrum.

Detta husfaderns praktfulla *megaron* skildras ofta i Odysséen, särskilt i de senare sångerna, som beskriva Odyssevs' återkomst till sitt hem på Itaka. I Odysséens sjuttonde sång låter diktaren den förklädde och okände Odyssevs själv sjunga följande rader, då han efter otaliga äventyr äntligen kommit fram till sin egen gårdsport.

»Detta, Evmaios, helt visst är Odyssevs' präktiga boning.
Lätt kan den kännas igen, om man också bland många den såge.
Byggnad till byggnad radar sig tätt, och präktig är gården,
Hägnad med mur och med tinnar, och stark är den flyglade porten
Byggd, och det skulle ej lyckas så lätt att den spränga för någon.
Märka jag kan, att därinne en mängd nu sitter till gilles;
Ångande doften av stek sig sprider från huset, och lyran
Klingar, som gudarne skapte till vän åt det festliga gillet.»

Av husgrunderna i Troja II och VI att döma förekom det, att ett *megaron* hade ett andra rum tillbyggt vid bortre gaveln i husets förlängning. Av utgrävningarna få vi ej upplysning om tillvaron av en övre våning eller inredning av vinden. I

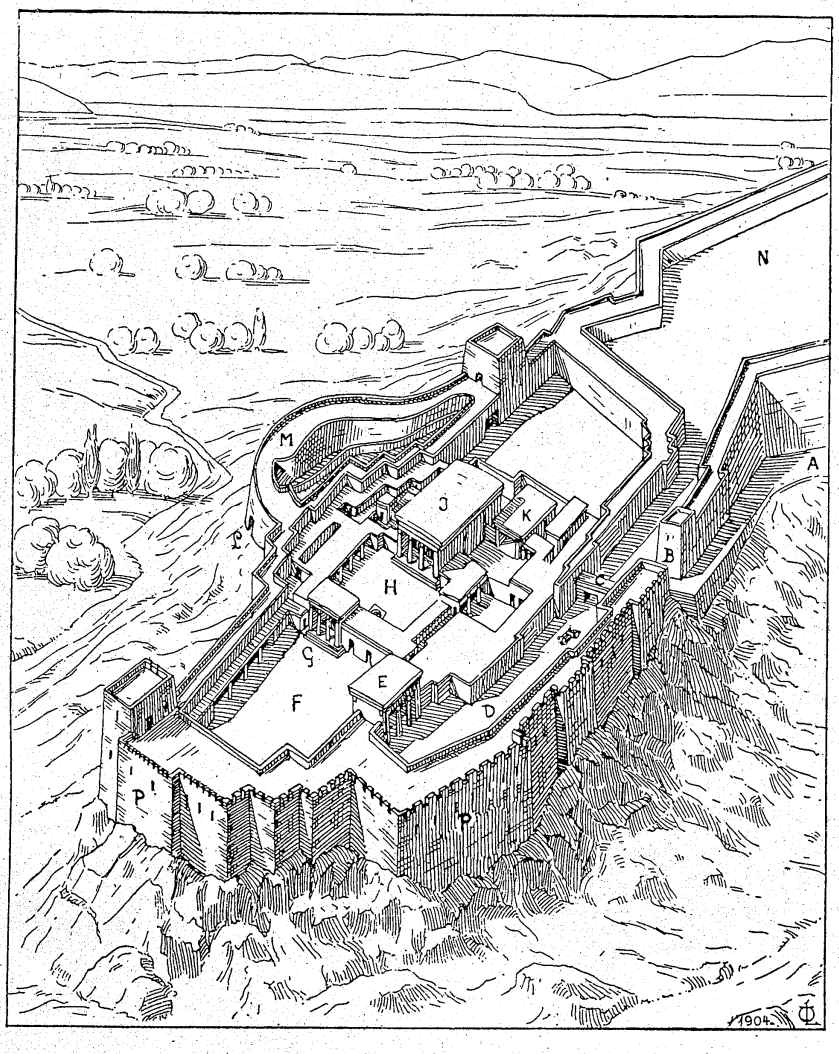

FIG. 24. REKONSTRUKTION AV BORGEN I TIRYNS.

I. och K. äro megara. B. yttre huvudporten. E. inre huvudporten. F. yttre, H. inre borggård. L. liten utfallsport. Tydligen har det inre av anläggningen utgjort den äldre, sedermera genom yttermuren P. vidgade och förstärkta anläggningen.

sådant fall måste huset haft så väl innantak som yttertak, i motsats till de svenska »ryggåsstugorna». De homeriska sångerna synas dock ge vid handen, att ett övre gemak stundom fanns i furstliga *megara*.

Självklart är, att de homeriska diktarne, som ju tillhörde olika

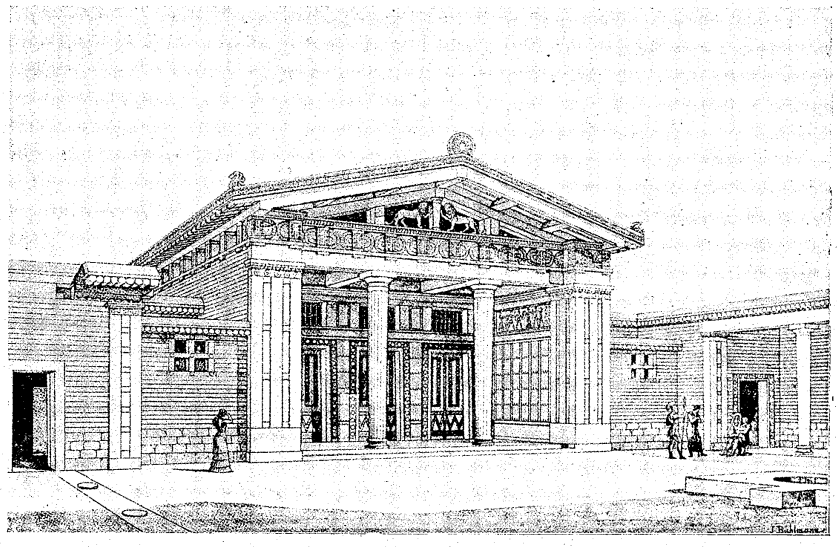

FIG. 25. REKONSTRUKTION AV MEGARON I TIRYNS.
Efter Lichtenberg, *Haus, Dorf, Stadt.*

tider, dock alla mycket senare än det »mykeniska» eller »homeriska» Troja och dess förstörelse, beskriva de med dem själva samtidiga hustyperna. Sannolikt existerade dock icke någon stor typologisk avvikelse mellan det tredje årtusendets och det åttonde århundradets rektangulära grekiska bostadshus. Forntidens *megaron* blev senare tiders tempel och tempelcella och lever ännu kvar oförändrat i vissa av Mindre Asiens primitiva bondbygder.

* * *

Hela kulturläget, så vitt detta kunnat bestämmas genom rika fynd av vapen, verktyg, lergods, smycken, kultföremål o. s. v., ansluter sig i det äldsta Troja II mycket nära till vad det yngsta Troja I kunnat uppvisa. Stenyxor och stenhammare förekomma ännu, ehuru vi nu äro inne i en fullt utvecklad bronsålder. De äro dock skickligare arbetade än i Troja I och uppvisa synnerligt vackra former. Sannolikt ha de i Troja II spelat rollen blott av traditionella sinnebilder för hövdingars och furstars maktställning.

Denna äldre trojanska bronsålderskultur var icke begränsad till landet Troas, utan kan påvisas långt in i Mindre Asien, över det område som senare kallades Frygien, samt allra rik-

ligast på ön Kypern. Här synas i senare hälften av det andra årtusendet babyloniska, egyptiska, syriska, kretiska och trojanska kulturelementer hava träffat samman och förmedlats. Åter ett bevis för att så långt tillbaka i tiden trafik och utbyte voro i full gång uti denna trakt av världen mellan dess många redan högt utvecklade kulturcentra.

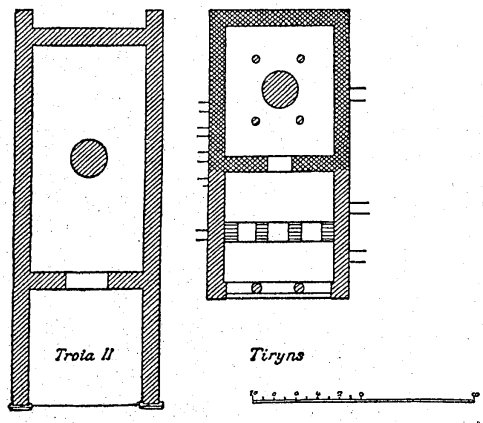

FIG. 26. GRUNDPLAN AV TVENNE GAMMALGREKISKA BOSTADSHUS (MEGARA) FRÅN TROJA II OCH TIRYNS.

När detta visar sig vara händelsen redan århundraden före år 2000, kan det icke synas överraskande, att en kulturperiod, som infaller nästan jämnt ett årtusen senare, den »mykeniska», uppvisar likartat intensiva handels-, stats- och kulturförbindelser, närmast mellan det östra Medelhavets länder, men indirekt och över dem även mellan trakter som voro geografiskt vitt åtskilda.

Om de mellan Troja II och Troja VI liggande trenne kulturskikten, tillhörande det andra årtusendets förra hälft, är icke mycket annat att säga än att de synas representera en nedgång av platsens kulturbetydelse och maktställning. Det är tydligt, att Troja II gick under i en stor eldsvåda och lämnade efter sig blott en oformlig grushög. Nästa bosättning var en by, som ej fyllde utrymmet inom den gamla ringmuren.

Sedan vidgades denna anläggning steg för steg. Storartade kvadermurar antyda framsteg i byggnadskonst. Slutligen kommer det ståtliga sjätte Troja, det mykeniska och homeriska, såsom fjärde etapp uti utvecklingen efter Troja II. Nu är borgmuren vidgad till nära dubbelt sin gamla längd och i allo massivare byggd, delvis av mäktiga block, genomgående av väl huggna och sammanfogade kvadrer, ofta till en väldig höjd från fundamenterna räknat. På sina ställen når kvadermuren en tjocklek av 6 meter.

Vid anblicken av dessa trojanska murar är det ej svårt att förstå senare seklers homeriska saga om gudarnas andel i byggnadsarbetet.

Dörpfeld vill, trots sagan, dock icke tro att släthuggandet och det mästerliga sammanfogandet av de mäktiga kvadrerna var en i Troas uppfunnen konst, utan hänvisar till möjligheten av en efterbildning av de i det andra årtusendets senare hälft existerande egyptiska kvadermurarna, »vilka de trojanska likna på ett förvillande sätt». Det skulle sålunda i verkligheten ha varit egyptiska byggmästare och stenhuggare, som spelat den av grekiska legender på Olympens gudar överflyttade rollen av trojanernas läromästare och hjälpare vid utförandet av ett arkitektoniskt storverk, som slog sena släktled med häpnad.

Fästningsportarnas antal var sannolikt fyra, ungefärligt fördelade efter väderstrecken. Ett par av dem flankeras av väldiga, utskjutande torn. Tillträdet försvårades dessutom för en fiende därigenom, att uppfartsvägen till porten delvis var dragen utefter stadsmurens fot eller mellan tvenne parallella murlängor. Befästningskonsten stod redan högt i den tid, om vilken Homeros intet annat visste, än vad sånger och sagor, myter och legender förmedlat.

* * *

Av ruinernas tillstånd att döma är det intet tvivel underkastat, att det sjätte Troja, liksom det andra, fann sin undergång genom eld och yttre våld. Liksom efter den »förhistoriska» borgen, iakttaga vi också efter den »mykeniska» eller »homeriska» en nedgångens och förfallets tid. Endast ett torftigt bysamhälle var under århundradena närmast före Homeros och i hans egen tid, det åttonde seklet, att finna på den sagoomvävda plats, där ett Troja tvenne gånger och i olika årtusen blomstrat — vardera under ett halvtusenårigt liv.

Med den grekiska stad, som sedan, ungefär i det sjunde århundradet, reser sig över de gamla Troja-borgarnas ruiner, äro vi inne i »historisk» tid. Om detta arkeologernas Troja VIII erfara vi genom den grekiske geografen Strabons skrifter, från årtiondena omkring vår tidräknings början, att det var en obetydlig stad med oansenliga hus, men med en berömd Atenahelgedom, som blev besökt av Xerxes och Alexander den Store.

Huruvida denna helgedom var ett tempel är ovisst; sannolikt fanns den dock redan i det mykeniska Troja. Det första större Atena-templet i Ilion byggdes mot slutet av det tredje år-

hundradet av Lysimachos, Alexander den Stores fältherre och efter dennes död Trakiens konung. I trots av de nya härskarnes rundliga löften och goda avsikter synes det grekiska Ilion dock aldrig ha kommit till någon större blomstring. År 85 f. Kr. blev staden förstörd av den romerske fältherren och upprorsmakaren Cajus Flavius Fimbria.

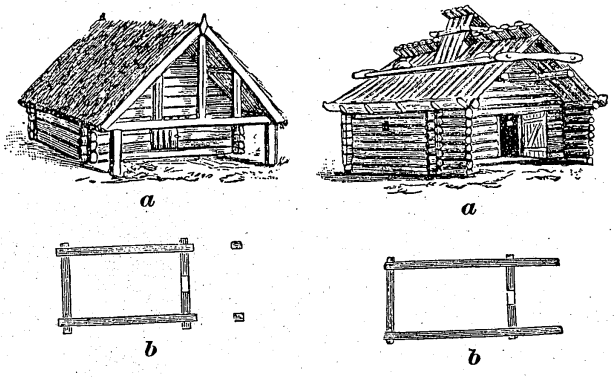

FIG. 27. TVENNE SVENSKA ALLMOGEHUS AV ÄLDSTA REKTANGULÄRA TYP; IDENTISK MED DEN GREKISK AMEGARONTYPEN.

Till vänster »bastu» från Värend. Till höger »eldhus» från fäbodvall i Jämtland. Mitt på golvet en låg öppen härd av flata stenar. Ingen skorsten, inga fönster, intet innertak. Rökhål mitt i ytterstaket. Dörr i den av en svale skyddade gavelväggen.

Då Julius Cäsar besökte staden, kanske 48 eller 47 f. Kr., låg den ännu i ruiner. Med honom eller åtminstone med Augustus börjar det nionde Troja, det romerska Ilium, som tack vare kejserlig protektion blev en stor och präktig stad med pelarhallar, teatrar och andra ståtliga offentliga byggnader, bland dem ett av Augustus byggt doriskt marmortempel, helgat åt Atena. Vackra skulpturer från detta tillvaratogos redan av Schliemann.

Ett annat intressant byggnadsverk i Troja IX är en några meter framför templet befintlig 18 meter djup brunn, som sänker sitt sorgfälligt murade schakt genom alla kulturlager ned till klippan och dessutom är nedsprängd några meter i denna. Dörpfeld anser denna brunn ha tillkommit redan i det »mykeniska» Troja. I det romerska Ilium förseddes den med en cirkelrund, tempellik överbyggnad av samma inre diameter som schaktet självt. Brunnen kunde emellertid åtkommas även genom en underjordisk gång, vars golv var beläget tre meter under rundbyggnadens.

Då spåren av bysantinsk kultur äro ytterst obetydliga i Troja, anser man att stadens definitiva undergång, dess död utan uppvaknande, timat i det fjärde århundradet e. Kr.

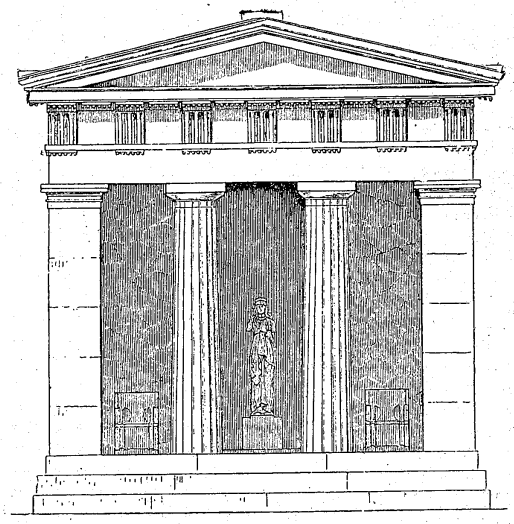

FIG. 28. THEMIS-TEMPLET I RHAMNUS.
Såsom exempel på ett grekiskt tempel av tidig megaron-typ.

Troja slutar sålunda sin mer än tretusenåriga, växlingsrika historia som akropolis i en kejsarbyggd romersk provinsstad med det i hög grad »moderna» liv, som utmärkte romarväldet under de fyra första århundradena av vår tidräkning. Gamle Mommsen inpräntade ju i sina föreläsningar, att »man icke kan föreställa sig det gamla Rom» (kejsartidens) »modernt nog». Och på den satsen skola vi i det följande finna riklig bekräftelse.

Det Troja, som vi kunna följa genom världsåldrarna från stentidens slut och metalltidens början, ändar sitt liv i en typiskt modern tid, halvtannat årtusen före vår egen.

Åter ha seklerna rullat fram över Troja, fjorton nya sekler av barbari, medeltid och modernitet, men de ha i Troas skådat endast en gigantisk gravkulle, på vars grönskande torva intet tionde Ilion rest sina tinnar och väl aldrig skall, sedan platsen nu blivit helgad åt vetenskapen.

* * *

Knossos och Troja ha vittnat om den kretisk-egeiska kulturkretsens fornåldriga ursprunglighet och om Kretas kultursupremati, innan de grekiska stammarna hunnit ut ur sitt primitiva

barbari. Det var detta barbari som i slutet av det 15:e århundradet gjorde en ända på den kretiska guldåldern och i det 12:e eller 11:e århundradet lade öde så väl Priamos' Troja som Minos' Knossos. Vi vända nu våra steg till barbarernas eget land för att även där lära känna en kretisk-egeisk kultur.

FIG. 29. GRAVERAT MITTSTYCKE I EN GULDRING FRÅN EN GRAV I MYKENÄ.

Anmärkningsvärt är då, att bland de kontinentalgrekiska orter, där den största överensstämmelsen med kretisk kultur kunnat konstateras, intaga Argos, Tiryns och Mykenä samt Korint, Aten och Tebe främsta rummet. Detta är anmärkningsvärt med hänsyn till dessa orters läge nära de argoliska och saroniska vikarnas inre hörn. Tänka vi oss en forntida handelsförbindelse mellan Kreta och Kontinentalgrekland i dess helhet ända upp till Tessalien och Epiros, kan intet synas naturligare än att denna sökte sig från Kreta rakt in i dessa de närmaste grekiska vikarna för att sedan landvägen över Tiryns, Mykenä, Korint eller över Aten och Tebe tränga vidare norrut.

Då handel, sjöröveri och erövring i forntiden vanligen på det intimaste samverka, ligger det nära till hands, att politisk maktutövning från kretiskt håll skall kunna spåras utefter samma, av de geografiska förhållandena utstakade handelsvägar. Att särskilt Atens fornhistoriska legender bära otvetydigt vittnesbörd om sådan kretisk maktutövning i Kontinentalgrekland, ha vi redan sett. Det är naturligtvis den mytiske befriaren från avhängigheten, i detta fall den attiske hjälten Tesevs, som sagan firar.

Den »mykeniska» kulturens i Grekland nära frändskap med den kretiska och dess egen blomstrings och undergångs sammanfallande i tiden med den kretiska kulturens högläge och slutskede peka i samma riktning. Om någon fullständig identitet mellan odlingens gestaltning vid givna tidpunkter i Knossos och i Mykenä eller Aten är det dock icke fråga. På Kreta, i Troas, på Kykladerna, på Kypern, i Tessalien och i det övriga kontinentala Grekland anträffa vi mellan 3000 och 1000 f. Kr. en mångfald nationellt och lokalt avvikande »civilisationer», som dock alla hava vissa viktiga drag gemensamma, och dessa hava utan tvivel sitt ursprung i Kreta. Redan de helt olika gestaltningarna av palatsbyggnaderna i Knossos å ena sidan

FIG. 30. ANSIKTSMASK I GULDBLECK.

och i Troja och Tiryns eller Mykenä å den andra bära vittne om tillvaron av tvenne mycket skiljaktiga nationella kulturelementer i söder och i norr om det vatten som skiljer Kreta från de båda kontinentalkuster, vilka flankera Arkipelagen i väster och öster.

* * *

Av de tre urgamla argoliska städerna Tiryns, Argos och Mykenä rakt i norr om havsviken och i omedelbar känning med denna är enligt traditionen Tiryns äldst och bör, i anseende till sitt läge närmast havet, också kunna vara det. På ett blott 10 till 20 meter högt, rätt smalt klipputsprång, ett par kilometer från stranden reste sig här i mitten av det andra årtusendet, således ungefär samtidigt med det »homeriska» Troja, en borg, vars »övre» och förnämligare del täckte omkring 14000 kvadratmeter, således dock tredjedelen mindre än palatset i Knossos.

Denna övre borg i Tiryns rymmer i själva verket intet annat än en ståtlig, på tre eller fyra fristående *megara* delad furstebonig med omgivande gårdar och pelarhallar eller loggior samt, omslutande det hela, en fästningsmur av mäktiga dimensioner och särdeles invecklad konstruktion. Av hela den väldiga anläggningen hade Homeros' samtida och närmaste föregångare så väl

som de »historiska» grekerna aldrig skådat annat än en oformlig forntidsruin; ett sagolikt kyklopverk likväl, inför vilket de kände sig själva små och vanmäktiga. Herodotos jämför Tiryns borg med Egyptens pyramider. Till femton meters höjd reste sig den åtta meter tjocka, av kolossala stenblock fogade yttermuren. Över denna höjde sig här och där ett massivt torn. Den långsluttande vägen upp till huvudporten var anlagd utmed en väl förskansad murlänga och ledde blott in i en smal och vinklig inre portväg, där andra kyklopmurar bevakade och andra portar spärrade vägen fram till den höga pelarsmyckade portbyggnad, som utgjorde ingången till den egentliga och äldsta borggården.

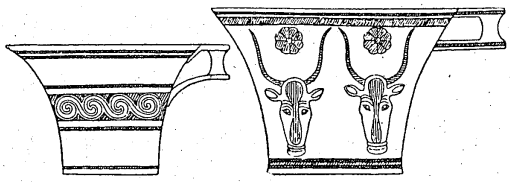

FIG. 31. KRETISKA GULDBÄGARE.
Funna i en egyptisk stormansgrav (Senmuts) från tiden omkring 1450 f. Kr.

Denna var genom ytterligare en pelarförhall, ett propyleon, avdelad i en större yttre och en mindre inre gård. På denna senare stod ett monumentalt brännofferaltare, mitt emot den stora salbyggnadens praktfulla, pelarsmyckade fasad. Densamma visar åt gården en öppen loggia. Beträda vi denna, stå vi framför tvenne höga dörrar, som leda in i en försal. Först från denna komma vi, genom en bred dörr mitt på väggen, in uti det furstliga boningsrummet. Detta var en nästan kvadratisk praktsal med en rund eldstad mitt på golvet, fyra rikt sirade kolonner såsom takstöd kring eldstaden och en taköppning över densamma såsom rökhål och fönster på en gång. Ett typiskt *megaron*, således, ehuru större och präktigare än vanligt, och försett med en rymlig dubbel »förstuga» framför gaveldörren i stället för den vanliga enkla »svalen».

De två mindre, såsom kvinnogemak och sovrum tolkade *megara* till höger bakom den stora salbyggnaden hava enkla »förstugor» eller »svalar» bildade av de framom gavelväggen ett stycke utspringande långväggarna. Här finnas ej några kolonner kring härden. Kännetecknande för byggnadstypen är dock, att dessa tvenne andra salar eller rum utgöra självständiga byggnader och t. o. m. äro försedda med egna gårdar. I trots av det mycket trånga utrymmet innanför den formidabla

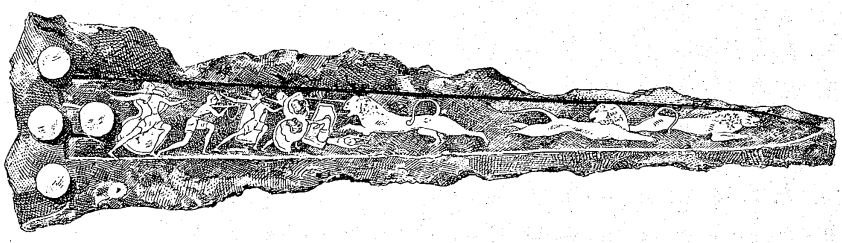

FIG. 32. DOLKKLINGA AV BRONS MED GULD- OCH SILVERINLÄGGNING.
Lejonjakt. Från en av kupolgravarna i Mykenä.

borgmuren, har man fasthållit den ursprungligen för lantliga förhållanden avsedda principen, att varje bostadsrum skall vara en byggnad för sig med förhall och egen gård. Borgen i Tiryns visar oss i grunden intet annat än en gammalgrekisk eller gammalgermansk bondgård — förstorad och förskönad till en furstebonig och omgiven av väldiga fästningsverk.

De talrika, i tornen och ringmuren inredda kamrarna och gångarna få väl tolkas såsom förvaringsrum för förråder och skatter av alla slag och delvis även som bostäder för slavar, tjänare och krigsmanskap.

Under de nu synliga ruinerna av Tiryns borg ligga resterna av en ännu äldre, betydligt mindre, men till samma stora kulturskede, det »mykenska», hörande borg. Under denna åter finnas lämningar från en tidigare, förmykenisk kulturperiod.

* * *

Omkring femton kilometer längre uppåt landet, vid foten av en hög bergsrygg och omgiven av djupa klyftor ligger den andra ryktbara fornborgen, Mykenä som, ehuru med orätt, fått giva sitt namn åt hela den kretisk-egeiska kulturkretsen och kulturperioden.

Typologiskt överensstämma fästningsverk och bostadsbyggnader här fullständigt med vad vi funnit i Tiryns. Skiljaktigheterna, t. ex. den rikligare förekomsten av kvadrer, i stället för polygonala block, i Mykenä, innebära intet annat, än att Mykenäs blomstring möjligen inföll något århundrade senare och att Mykenä kanske var ett säte för ännu större makt och glans än Tiryns. Bebyggelsen omkring borgen synes ock ha varit mer omfattande i Mykenä än i Tiryns. Att Mykenä var station

FIG. 33. GULDBÄGARE FRÅN VAFIO.

på en stor handelsväg mellan Tiryns och Korint framgår av de präktiga, med borgarna samtidiga, delvis t. o. m. av försvarsverk skyddade väganläggningar, som bakom Mykenä korsa igenom den vilda bergsterrängen i nordlig riktning. Redan i det andra årtusendet högg man här landsvägar genom klipporna och byggde viadukter invid bråddjup och över klyftor.

Särskilt ryktbart har Mykenä blivit genom upptäckten av storartade furstegravar så väl innanför som utanför borgmuren. De gravar, som åt Schliemann lämnade från sig den berömda tretusenåriga, homeriskt sköna guldskatten, voro sex i klippan nedhuggna kamrar. De bildade en kretsformig terrass strax innanför den väldiga borgport, vilken är känd som »lejonporten». Benämningen är tagen från bilden av tvenne uppresta lejon på den stenplatta, som fyller tomrummet ovanför det såsom tvärbjälke tjänstgörande, ej mindre än fem meter långa stenblocket över portöppningen.

Olyckligtvis före Schliemanns tid redan utplundrade, men arkitektoniskt märkvärdiga voro de ståtliga, en gång rikt smyckade kupolgravarna utanför borgmuren. Typologiskt äro de nära släktingar till våra nordiska »gånggrifter», vilka dock, väl att märka, tillhöra det tredje årtusendet och sålunda äro åtskilliga århundraden äldre än den mykeniska kulturen och dess blomstring. De mykeniska kupolgrifterna äro sena och mycket förfinade avläggare av den i det tredje årtusendet vitt spridda gånggriftstypen.

Den största mykeniska kupolgraven var en storartad byggnad. En ej mindre än 35 meter lång gång ledde genom ett förrum, vars golv är ungefär 5 meter i kvadrat, in uti en cirkelrund, kupoltäckt praktsal. Denna håller 16 meter i genomskärning vid golvet, och kupolspetsen svävar 14 meter över detta.

Genom en mindre, blott 3 meter hög dörr står kupolsalen i förbindelse med ett fyrkantigt rum, vars sida är 8 meter i längd. Detta sistnämnda är den egentliga gravkammaren. Den runda kupolsalen synes ha tjänat kulten för de döda. Det hela var byggt av släthuggna kvadrer och övertäckt med en jordhög, vars bakre sida stödde mot en bergvägg. Närmast gör konstruktionen intryck av en gigantisk artificiell grotta, inrättad till tempel och boning för de döda stormännen och deras närmaste.

* * *

Den av Schliemann funna skatten i schaktgravarna innanför »lejonporten» bestod av guldsmycken, bronsvapen, guldbägare, vaser o. s. v. Tillsammans med liknande fynd i andra grekiska gravar från mykenisk tid giva dessa föremål bilden av en med den samtida kretiska på det intimaste befryndad, delvis identisk konststil och åskådliggöra på samma gång underbart tydligt den metall- och dekorationskonst, som så entusiastiskt skildras och prisas av Homeros och Hesiodos.

På svärd- och dolkklingor av brons skåda vi uti guld- och silverinläggning och gravering och på guldbägare och vaser i drivet arbete alldeles sådana djurbilder, jakt- och krigsscener, sådana bilder av herdar och dansande ungdom, djärvt springande atleter, sjungande slåtterfolk, fromt betande hjordar av får och oxar, som Homeros skildrar i Iliadens adertonde sång, då han berättar hur Hefaistos, »den smidesmästaren armstark», smidde »de skimrande vapnen» åt »Zevs'-älsklingen Akillevs.»

»Smidde nu först av allt han skölden den stora och starka.» »Jorden han först där bildade av och himlen och vattnet.» »Därnäst han bildade av två vackra, befolkade städer.»

»Därpå han danade skickligt en hjord höghornade oxar;
Somliga voro av rödaste guld, och av tenn voro andra;
Råmande skyndade alla sig ut ifrån fållan på bete
Längs den sorlande floden, som rann mellan vajande säven.
Herdar fyra av guld med fänaden gingo att valla,
Följda de voro därvid av nio de snabbaste hundar.
Men längst framme i fänadens flock två rysliga lejon
Gripit en råmande tjur, och han släpades, bölande väldigt,
Redan åstad, och till hjälp framrusade hundar och herdar.
Lejonen, sedan de huden flängt upp på den väldiga tjuren,
Sörplade i sig hans blod och hans innanmäte, och fåfängt

FIG. 34. SENMYKENISK BÄGARE.
Efter Buschor, *Griechische Vasenmalerei.*

Hetsade herdarna fram sina hurtiga hundar med tillrop.
Dessa förvisso sig aktade nog för att lejonen bita,
Sprungo väl skällande nära inpå, men väjde så undan.

»Därpå en betesmark den frejdade mästaren gjorde;
Fåren betade där så silvervita i dalen;
Stallen och fållorna lågo bredvid och herdarnes hyddor.

»Och han en ringdans bildade skönt, den frejdade mästarn,
Liknande den, som fordom en gång i det rymliga Knossos
Daidalos smidde med konst åt den lockiga mön Ariadne.
Blomstrande ynglingar där och eftersträvade ungmör
Dansade glada i ring och höllo varandra i handen».

Den hesiodiska dikten »Herakles' sköld» beskriver på ett mycket mindre konstnärligt, men i övrigt liknande sätt scener, som diktaren själv skådat i inlagt och graverat eller drivet metallarbete på kostbara vapen, smycken och kärl, eller som han i gamla sagor och sånger hört omtalas i sådant sammanhang. Den sorgfälligt skildrade tekniken och åtskilliga av de beskrivna figurerna äro även hos Hesiodos identiska med vad vi iakttaga icke blott på klenoderna i den härliga mykeniska skatt, som

FIG. 35. MÅLNING PÅ EN GREKISK VAS.
Från tiden efter 1000 f. Kr. Kanske från Homeros' tid (700-talet). Beväpning och beklädnad synnerligen tydliga.

Schliemann älskade att tillskriva ingen mindre än konung Agamemnon, utan även på en mängd likartade fyndföremål från så väl den mykeniska tidens grekiska borgar och städer som den »minoiska» tidens kretiska palatser och furstliga villor.

* * *

Furstegravarna i Mykenä tillhöra olika skeden; några århundradena före, andra tiden omkring och efter det 15:de århundradet. De yngsta kulturlämningarna i Mykenä äro näppeligen senare än 1100 f. Kr. Den sannolika tidpunkten för det »mykeniska» Trojas förstörelse, omkring 1180 f. Kr., anger att tiden för den mykeniska borgkulturens nedgång och undergång då hade börjat eller var nära i Mindre Asien, i Grekland, på Kreta.

I Mykenä självt synas hittills inga särdeles märkliga fynd från förmykenisk tid hava gjorts. Detta är däremot, utom i Tiryns, Aten och en del andra välkända gammalgrekiska orter, i särdeles stor utsträckning fallet med den urgamla staden Orkomenos vid Kopaissjön, några kilometer nordväst om Tebe i Böotien.

»Orkomenos' stad» och det hundraportade »Tebe uti Egyptens land» bliva av Homeros jämnställda uti rikedom.

»Ej om han bjöde mig tio, ja tjugu gånger så mycket,
Som han besitter i dag och kan möjligen ännu förvärva,
Eller som strömmar ihop till Orkomenos' stad eller Tebe
Uti Egyptens land, där rikedom hopas i husen —»

Så låter Homeros den vrede Akillevs, snabbfotade hjälten, svara »mångförslagne Odyssevs», då denne vill förmå honom till uppgörelse med Mykenäs konung, Agamemnon, då denne erbjuder lysande gåvor i försoningsgärd för rovet från Akillevs av den sköna Briseis.

I Orkomenos urskilja arkeologerna fyra kulturlager eller kulturperioder. Det äldsta av dessa tillhör stenåldern och det tredje årtusendets förra del och kännetecknas av runda hyddor, uppförda av lufttorkat tegel på grundvalar av sten. I Orkomenos II, som väl bör räknas till kopparåldern och i tiden når fram till omkring år 2000, finna vi ovala hus, stundom med ena gaveln rektangulär. Den tredje periodens tidigare skede är ännu förmykeniskt, men uppvisar rektangulära bostäder och en högre utveckling av keramiken än de föregående perioderna. Omkring 1700 eller något senare börjar i Orkomenos (III) den mykeniska tidens första skede, sammanfallande med den kretiska kulturens blomstring. Sin kulmen når Orkomenos med senare hälften av det 15:de århundradet, som även här (Orkomenos IV) karaktäriseras av praktfulla *megara* och kupolgravar.

RUINKULLARNA I DET GAMLA SINEAR

DEN KRETISKA KULTUREN OCH DESS EGEISKA och mykeniska samtida och avläggare hade spirat, växt, blomstrat i tvenne årtusen, då deras livstråd avklipptes i de 12:te och 11:te århundradena genom krigiska katastrofer, som grusade ett Knossos, ett Troja, ett Mykenä. Traditionen förmäler om en »dorisk vandring», en primitiv folkvandring från makedoniska eller tessaliska bergsbygder ned till sydöstra Peloponnesos, Arkipelagen och Kreta. Snarare eller därjämte var detta måhända en lång serie uppror, befrielsekrig och, i fortsättningen, hämnde- och erövringståg av grekiska barbarstammar mot det kretiska herrefolk, som i många århundraden hållit dem i avhängighet genom sin sjömakt och sina »mykeniska» borgar.

Det nya barbariet, det grekiska, är först efter århundraden, långt efter Homeros, moget att framföda en ny högkultur, den hellenisk-attiska; liksom det germanska barbariet efter Roms och den hellenisk-romerska kulturens skövlande behövde ett halvt årtusen för att hinna fram till den milstolpe, som betecknas av vår äldre medeltidskultur. Och såsom germanerna lärde av Hellas och Rom, lärde också grekerna av Kreta. Man tog kultur i arv från föregångaren, utan att offra sin egenart. Därför uppstod varje gång en ny kultur, icke någon blott härmning av den äldre. Så hade även kreterna gjort, då de upptogo kulturelementer från orientaliska folk, vilkas odling representerade ett ännu tidigare genombrott från barbari till högkultur än det kretiska eller kretisk-egeiska.

Att vi germaner, som besitta en egen högre odling först sedan 1200 e. Kr., blicka tillbaka på en främmande »klassisk» forntid, den hellenisk-romerska mellan 600 före och 400 efter vår tidräknings början, har således tvenne gånger tidigare i viss mån haft en motsvarighet — nämligen i grekernas förhållande till kreterna och i dessas förhållande till Orienten. För

greken i det 5:te århundradet, så väl som för Homeros, var Kreta »klassisk» mark liksom för oss Hellas och Rom. Frågan är nu, om det icke hos en kretisk tänkare i förra hälften av det andra årtusendet kunde ha funnits en liknande veneration för den kultur i Egypten eller Sinear, som blomstrat ett årtusen tidigare, t. ex. i »den fjärde dynastiens», i Keops' och Kefrens Egypten eller i det sumeriska Lagasch, där Eannatum och Gudea härskade, eller i Sargons och Naramsins Akkad.

Djupgående olikheter finnas ju. Kreta förorsakade icke Egyptens och Babyloniens undergång, såsom Grekland åvägabragte Kretas och Germanien Roms. Det fanns ännu en egyptisk och en babylonisk storhetstid, då Kreta stod på sitt kulmen. Men kreterna voro utan tvivel barbarer på en tid, i senare delen av det fjärde och förra delen av det tredje årtusendet, då odlingen redan nått långt vid Nilen och nedre Eufrat.

Hammurabi, storkonung i det akkadiska Babel, lever tre århundraden före begynnelsen, omkring 1800 f. Kr., av den kretiska högkulturens blomstringsperiod. Den akkadiske härskaren utövar sitt faderliga regemente över ett högt civiliserat folk ett halvt årtusen efter en kulturens blomstringstid i landet Sumer, varifrån Akkad en gång hämtat grundelementer till sin högre odling.

Många riken hade uppstått och gått under, många dynastier hade härskat och störtats vid Nil och Eufrat, innan någon Minos byggt ett palats i Knossos eller gjort sig till Egeiska havets obestridde herre.

* * *

Landet kring Eufrat och Tigris betecknades i den romersk-helleniska forntiden icke med ett, utan med fem olika namn, som användes om skilda delar av det stora, varken geografiskt eller historiskt enhetliga området.

Det till större delen bergiga gebitet uppe i nordväst, mellan övre Eufrat och övre Tigris, men ej fullt så långt i norr som till Tigris' källor, hette Mesopotamien. Området öster härom var Assyrien; i huvudsak ett bergland öster om övre Tigris. I söder om dessa tvenne länder, vid mellersta Eufrat och Tigris, låg Babylonien; och söder om detta, vid flodernas nedersta lopp men med Tigris som gräns i väster, kallades landet Kaldea.

Öster om nedersta Tigris, bredvid Kaldea och således ävenledes vid Persiska viken låg Susiana.

I senare tider har stundom namnet Mesopotamien, stundom namnet Babylonien använts om hela området, vilket numera ej sällan benämnes Tvåflodlandet, i stället för Mellanflodlandet (Mesopotamien).

En mycket gammal beteckning för det av romarne som Babylonien och Kaldea betecknade gebitet är Sanar (eller Sangar, Sanchar), som genom felaktig omskrivning förvandlats till Sinear. Jag har i det föregående delvis använt namnet Babylonien i denna bemärkelse. Ofta kan dock tydligheten kräva en annan benämning; och då torde Sinear vara den lämpligaste. De västligaste delarna av romarnes Susiana böra för de äldsta tiderna medräknas till Sinear. Namnet Mesopotamien behöves för att beteckna nordvästra delen av totalgebitet, liksom dettas nordöstra område städse bör benämnas Assyrien.

Gå vi tillbaka till tiden före 2500 f. Kr., finna vi intet Assyrien och intet Babylonien. De sydliga områden, som greker och romare kallade Babylonia och Kaldea, böra nu benämnas Akkad och Sumer och landet öster om dem, på andra sidan Tigris, heter Elam. Detta senare motsvarar ungefär romarnes Susiana, en benämning som togs från Elams urgamla huvudstad Susa eller, rättare, Susan.

Beträffande Akkad och Sumer äro följande geografiska fakta att märka.

Persiska viken skar djupare in i landet för fyra eller fem tusen år sedan än i våra dagar. Eufrats och Tigris' gemensamma mynning, Schatt-el-Arab, fanns ej; och Eufrat följde delvis ett annat lopp än nu. De båda floderna mynnade ut i Persiska viken på ungefär 120 kilometers avstånd från varandra och på ett avstånd av omkring 220 kilometer från den nuvarande flodmynningen och havsstranden. Städer, som för fyra tusen år sedan lågo nere vid havet, återfinnas nu såsom ruinhögar mer än 200 kilometer inne i landet. Och städer, som fordom genomkorsades av en bland Eufrats många deltaarmar eller av en kanal mellan dessa, återfinnas nu såsom ruiner flera kilometer från den nuvarande flodbädden.

Från den gamla havskusten, d. v. s. Persiska vikens dåvarande innersta hörn, ungefär 150 kilometer åt norr och nordväst upp i landet sträckte sig det område vi kalla Sumer. Ovanför

detta, ännu längre in i landet tog gebitet Akkad vid med ungefär ytterligare 180 kilometers utsträckning åt nordväst utefter Eufrat-Tigris-dalen. Någon klar gräns mellan de båda sålunda betecknade områdena kan icke fastställas. Så väl Sumer som Akkad finna vi delade mellan talrika småstater, stadsstater med kringliggande jordbruksområden, under senare hälften av fjärde och förra hälften av tredje årtusendet. I vissa fall kan det vara osäkert, huruvida en stad bör räknas till det nordliga Sumer eller det sydliga Akkad.

I själva verket beteckna dessa båda namn främst och egentligen tvenne folk och först i andra hand tvenne länder, vilkas gränsområden länge voro omstridda emellan de bägge folken.

* * *

Utan tvivel bodde i början av det fjärde årtusendet, sannolikt redan i det femte eller möjligen ännu tidigare, det sumeriska folket nere vid havet och mellan mynningarna av Eufrat och Tigris i sydligaste Sinear. Det kännetecknas genom en från de semitiska grannarna i söder, väster och norr tydligt avvikande kroppslig typ samt genom ett icke semitiskt språk. Varförutom sumererna långt före något semitiskt folk utvecklade en relativt hög kultur.

Den sumeriska kulturen är i ålder och tidig mogenhet minst jämbördig med den egyptiska. I den mån de arkeologiska forskningarna fortsätta, synes sannolikheten för den sumeriska kulturens högre ålder ökas. Jag tänker härvid särskilt på resultaterna av den geologisk-arkeologiska expedition, som 1903 och 1904 företogs av amerikanen R. Pumpelly och tysken Hubert Schmidt med understöd av Carnegie Institution i Washington till sydligaste delen av ryska Turkestan, trakterna kring Aschabad och Merv, där den transkaspiska järnvägen går fram och så väsentligt underlättar så väl arkeologens som geologens forskningsarbete i dessa avlägsna och delvis mycket ödsliga trakter.

Pumpelly-expeditionen bragte i dagen tvenne fakta, som båda på det intimaste beröra frågan om den sumeriska kulturens särart och utomordentligt höga ålder.

Det ena var rent geologiskt. Man upptäckte bevis för, att landet öster om Kaspiska havet och söder om Aralsjön under

långa skeden efter istiden måste ha haft ett för människan vida gynnsammare, d. v. s. fuktigare och mildare, klimat än vad fallet varit under de senaste årtusendena. En radikal uttorkningsprocess har lett fram till de närvarande ogästvänliga, knappt ens för primitiva nomader tillfredsställande klimat-, jord- och växtlighetsförhållandena. Vattenbristen gör nu en hög kultur omöjlig i dessa nejder. Men så har tydligen icke alltid varit fallet.

Det arkeologiska beviset härför framkom på ett lika överraskande som övertygande sätt. Man fann icke blott spår av stora, urgamla bosättningar, där för närvarande endast finnas torftiga byar eller nomadläger. Det visade sig, att stora, numera totalt öde områden en gång måste ha varit mycket tätt befolkade.

I närheten av Aschabad, omkring 400 kilometer östligt från Kaspiska havets sydöstra hörn, fann man tvenne, omkring 15 meter höga kullar resa sig på den öde slätten. Grävningar ådagalade, att dessa kullar bestodo av intet annat än talrika kulturlager från olika, mycket avlägsna tider. I den norra kullen fann man endast olika skeden av en stenålderskultur representerade. I den andra, södra ruinkullen härrörde lämningarna från den yngsta stenåldern och en därpå följande kopparålder. Båda ruinhögarna bestodo till stor del av sand och grus efter soltorkade, sönderfallna tegel samt av krukskärvor från olika perioder, vilka kunde särskiljas bland annat genom en riklig, om än relativt primitiv dekorering. Ej heller verklig bildkonst saknades. Såsom vanligt är på mycket tidiga kulturstadier, uppvisade den företrädesvis små, i torkad eller bränd lera utförda bilder av nakna kvinnokroppar med stark betoning av moderskapets organer.

Det föreligger enligt denna och andra forskningar i sydvästra Turkestan och i västra Iran (Persien) möjligheten eller sannolikheten, att sumererna öster ifrån, över bergen och över Elam, invandrat till den bördiga Tvåflodsslätten och havsstranden kring Persiska vikens nordända. Att sumererna icke voro urinvånare i detta land är en möjlighet, som man av andra, »inhemska», skäl räknat med redan innan Pumpelly-expeditionens märkliga upptäckter gjordes.

Sådana drag, som att man i Sumer hittills icke upptäckt lämningar av någon verkligt primitiv sumerisk kultur och att även i de äldsta sumeriska kulturlagren skrivkonsten är relativt högt

utvecklad, skulle få sin förklaring, om det slutligen kan bevisas, att sumererna, innan de före det fjärde årtusendet kommo ned till Eufrats och Tigris' mynningar, voro utvandrare från ett redan då gammalt kulturland.

I varje fall intyga de självporträtter i sten och lera, som sumererna mycket talrikt lämnat efter sig uti »Kaldeas» eller Sumers ruinkullar, att detta folk ingen släktskap har med semiterna. Sumerern hade smal, rak näsa, liten mun med tunna läppar, ett runt, finskuret ansikte av snarare central-asiatisk än östafrikansk-arabisk typ.

Vissa drag i hårbehandling, kostymering och dylikt skilja dem även synnerligen tydligt från de samtida semiterna. Männen bland sumererna rakade av huvudhåret och skägget, under det att semiterna läto bådadera växa långt i äldsta tider. Det förekom dock att sumeriska hövdingar buro peruk och kanske även lösskägg vid högtidliga tillfällen. Och märkvärdigt nog äro de sumeriska gudarna alltid utrustade med ett präktigt, omsorgsfullt friserat hår och skägg, varförutom deras kostymering något avviker från den vanliga sumeriska. Allt fakta, som givit anledning till diskussioner om kulturförhållandet mellan sumerer och semiter i Sinear.

Den sumeriska manliga dräkten bestod av en kring livet på ett band fästad, stundom rätt kort, stundom ned till anklarna räckande, tjock yllekjol med vertikalstripigt mönster. Semiterna däremot lindade en duk om höfterna eller buro en ylleschal svept tätt omkring kroppen och kastad över ena axeln.

* * *

Norr om sumererna i »Kaldea» sitta akkaderna i romarnes »Babylonia». Uti landet Akkad var i själva verket staden Babel sedan gamla tider ett viktigt centrum. Ett annat och äldre var staden Akkad eller Agade, vars ruiner man tror sig vara på spåren i närheten av Sippar, liksom Babel beläget vid en arm av Eufrat, men omkring 60 kilometer längre norr ut, ett stycke sydväst om Bagdad. Landets äldsta namn, Akkad, är således lånat från en stad, som sannolikt också var dess tidigaste politiska huvudort, liksom det senare namnet Babylonien är taget efter den senare huvudstaden.

I själva verket var det väldiga och fruktade Babel i den

äldsta orientaliska världen blott »en ung uppkomling», för att använda Eduard Meyers uttryck. Alldeles så som i det äldsta västerlandet »det eviga Rom» blott var »en ung uppkomling», som tog arv efter den kretisk-egeisk-grekiska kulturen. Vi, en nutids senfödda barn, ha länge stirrat oss blinda på Babel och Rom, därför att de lågo oss närmare, och utan att ana stort om de många och underbara världsåldrar därbortom, som förberedde ett Babels och ett Roms inträde på världshistoriens skådeplats.

Det babyloniska väldet börjar med Sumuabu, »den första dynastiens» grundläggare, något före 2200 f. Kr. Ungefär samtidigt lägger Ilusuma, en konung i staden Assur vid övre Tigris, grunden till den assyriska storstaten. Efter Assur blir det 120 kilometer nordligare, men likaledes vid Tigris belägna Nineve Assyriens huvudstad. När assyrierkonungen Sanherib (eller Sennascherib) år 689 f. Kr. så grundligt förstör det gamla Babel, att de moderna arkeologerna funnit det nästan lönlöst att leta efter detsamma under ruinerna av det kolossala nybabyloniska Babel, som stimulerade Herodotos till sina fantastiska skildringar, då är det blott »en ung uppkomling» som sent omsider slår till marken en annan »ung uppkomling».

Vi syssla emellertid nu med dessa kulturens äldsta aristokratfolk, som redan i det fjärde årtusendet lade grunderna till alla följande tiders högre odling. De voro i Sinear tvenne: ett äldre, det sumeriska, av okänd härkomst, och ett yngre, semitiskt, som självt kallar sig akkadiskt. Detta senares urtidsspår kan man följa väster ut in i Syrien och sedan ned i söder till Arabien, alla semitiska folks vagga. Geologerna förmena, att den uttorkningsprocess efter sista istidens slut, som gjorde stora områden söder om Aralsjön obeboeliga, ungefär samtidigt försämrade jordfruktbarheten i det inre av Arabien och tvang en del av dess invånare till utvandring.

De båda folken i Sinear, det sumeriska och det akkadiska, skulle då av samma allmänna geologiska förändring hava drivits bort från sina äldre hemvist och av ödets hand förts in i samma, genom sin fruktbarhet lockande land — för att många århundraden igenom under växlande lycka kämpa med varandra och slutligen smälta samman uti en stat till ett folk, ett blandfolk med akkadiska härskare och väsentligen sumerisk kultur. Kulturellt voro vid invandringen i Sinear de nomadiska akkaderna

säkerligen icke så långt komna som de redan då åkerbrukande sumererna; men de blevo sedan tydligen dessa senares trogna lärjungar i religion, astronomi, konster, ekonomi och politik. Som politiker och krigare vunno de slutligen överhand över sumererna.

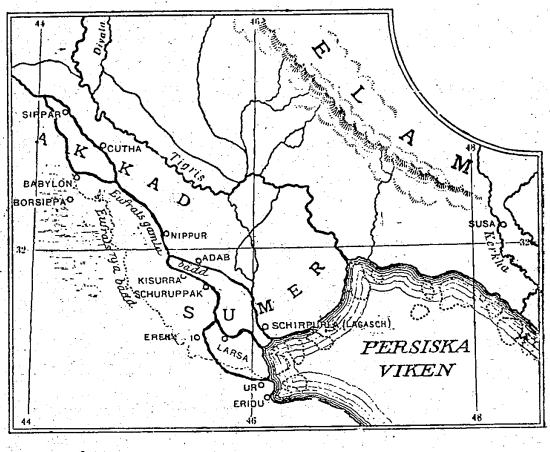

FIG. 36. LÄNDERNA SUMER, AKKAD OCH ELAM I 4:DE OCH 3:DJE ÅRTUSENDENA f. Kr.

Persiska viken skar då mer än 200 kilometer djupare in i landet än nu. Efter L. W. King, *A History of Sumer and Akkad.*

* * *

Första Moseboken bevarar några i hög grad förvirrade, men genom en och annan namnuppgift värdefulla minnen om det israelitiska folkets tidigaste vandringar och forntida förbindelser med semiterna i Sinear.

På tal om Noas söners — Sems, Hams och Jafets — avkomlingar få vi veta, att en viss Nimrod, »en väldig jägare inför Herren», »drog ut till Assyrien och byggde Nineve», sedan »hans rike haft sin begynnelse i Babel, Erek, Akkad och Kalne i Sinears land». Vid sidan av det akkadiska Babel nämnes här det sumeriska Erek (eller Uruk), beläget vid Eufrat omkring 160 kilometer söder om Babel. Ytterligare 45 kilometer längre söderut och ej långt från den dåvarande stranden av Persiska viken finna vi det sumeriska landet Ur. »Kalne» är möjligen det sumeriska, till läget ej ännu bestämda Kalnun.

»Och detta är berättelsen om» urpatriarken »Teras släkt. Tera födde Abraham, Nahor och Haran. Och Haran födde Lot. Och Haran dog hos sin fader Tera i sitt fädernesland, i det kaldeiska Ur. — — — — Och Tera tog sin son Abraham och sin sonson Lot, Harans son, och sin sonhustru Sarai, som var hans son Abrahams hustru; och de drogo tillsammans ut från det kaldeiska Ur på väg till Kanaans land; men när de kommo till Haran, bosatte de sig där. Och Teras ålder blev två hundrafem år; därefter dog Tera i Haran.

»Och Herren sade till Abraham: 'Gå ut ur ditt land och från din släkt och från din faders hus till det land, som jag skall visa dig — — — —' Och Abraham gick åstad, såsom Herren hade tillsagt honom, och Lot gick med honom. Och Abraham var sjuttiofem år gammal, när han drog ut från Haran. Och Abraham tog sin hustru Sarai och sin brorson Lot och alla ägodelar, som de förvärvat, och tjänarna, som de skaffat sig i Haran; och de drogo åstad på väg till Kanaans land och kommo så till Kanaans land.»

Från det sumeriska Ur nere vid Eufratmynningen skulle sålunda det israelitiska folkets urfäder ha vandrat upp för hela Eufratdalen ända till landet Haran eller Harran, vars namnlikhet med Abrahams, i »deras fädernesland» Ur avlidne broder torde kräva en särskild förklaring. Landet Haran anses nämligen vara identiskt med grekernas Carrhae, söder om Edessa i nordvästra hörnet av Mesopotamien. Härifrån skulle senare vandringen ha fortsatts rakt söderut till Kanaan. Denna långa omväg mellan Eufrats dåvarande mynning och Jordans dal förefaller icke osannolik, då det är fråga om en folkvandring i slutet av det tredje årtusendet; ty raka vägen hade fört 900 kilometer långt genom den syriska öknen.

Såsom ett minne om semitiska bosättningar i sydligaste Sumer redan vid den första babyloniska dynastiens begynnelse, på Sumuabus och Hammurabis tid, är detta bibelställe av intresse. Likaså den sammastädes bevarade, ännu äldre traditionen om en förutgående, västöstlig invandring av semitiska stammar »i Sinears land».

»Men när de bröto upp och drogo österut, funno de en lågslätt i Sinears land och bosatte sig där. Och de sade till varandra: 'Nåväl, låt oss slå tegel och bränna det.' Och teglet begagnade de såsom sten och såsom murbruk begagnade de jordbeck.»

* * *

Ett folk vilket, såsom de semitiska israeliternas förfäder, vuxit upp i steniga bergsländer och vant sig att i någon mån använda sten till byggnadsmaterial, måste ha tagit ett djupt intryck av invandringen till ett land såsom Sinear, där stenbristen är nästan fullständig och endast sand, lera och jord finnas att tillgå såsom mineraliskt byggnadsmaterial.

Det i äldsta tider blott lufttorkade och först senare stundom även hårdbrända byggnadsteglet är över huvud i högsta grad kännetecknande för Sinears materiella odling. Landets terräng bestod av flodslam, som årligen ökades genom nya, regelmässiga översvämningar av de två väldiga, av snösmältning och regn uppe i Taurus bergskedja och kring Ararat rikligt vatten- och grusnärda floderna. Man odlade flodslam, man byggde av torkat flodslam, man bodde och levde på en mjuk terräng, som slagregn och översvämningar beständigt förvandlade till en flytande dy.

Hus av soltorkade tegel voro föga varaktiga under sådana förhållanden. En hjälp var dock att uppföra dem på så höga underlag, att det stigande flodvattnet ej kunde nå upp till dem och regnvattnet hastigt kunde avrinna. Då naturliga kullar nästan alldeles saknades i det flacka svämlandet, blev det så småningom en viktig del av stadsbyggnadskonsten att artificiellt höja den terräng, på vilken hus, tempel, palatser, städer uppfördes.

Byggnadsverkens ovaraktiga material, i äldsta tider åtminstone, samt förödelsen genom översvämningar och krig nödvändiggjorde en ständig reparations- och nybyggnadsverksamhet, som till stor del innebar, att resterna av äldre byggnader och anläggningar nivellerades, varefter det nya uppfördes på den härigenom höjda terrängen. En stads gatunivå steg sålunda ansenligt århundrade efter århundrade.

Staden låg slutligen på en flera tiotal meter hög, konstgjord kulle eller samling av sådana kullar, även då man icke, såsom ej sällan hände, avsiktligt uppförde väldiga terrasser och stödjemurar för att skaffa sig en mot översvämningar tryggad byggnadsmark. Att »bygga berg» blev den sumeriske arkitektens ideal. Efter stadens sista och definitiva förstörelse var denna artificiella stadskulle kvar med sina serier kulturlager allt nedifrån stadens ursprungstid ända upp till det yngsta, som vittrade under den brännheta middagssolen.

En sådan ruinkulle kalla araberna för en *tell*. De ha givit särskilda namn åt de viktigaste ruinkullarna i Sinear och annorstädes i Orienten. Den ena efter den andra bland dessa tells har av arkeologerna identifierats med urgamla sumeriska och akkadiska städer. Så t. ex. Tell Lo med Lagasch, Tell Mukayar med Ur, Tell Abu Scharain med Eridu, Tell Varka med

Uruk (eller Erek), Tell Abu Hatab med Kisurra, Tell Fara med Schuruppak, Tell Joka med Umma, Tell Ibrahim med Kuta, Tell Abu Habba med Sippar, Tell Birs Nimrud med Borsippa, Tell Senkera med Larsa, Tell Niffer med Nippur o. s. v.

Babel upptäcktes som en tell vid byn Hilla. Staden Akkad eller Agade söker man, som sagt, i någon tell nära Sippar mellan Babel och Bagdad.

Ordet tell har på detta sätt i den moderna arkeologien blivit en fackterm, varmed man betecknar, åtminstone i södern, varje ruinkulle från forntiden.

* * *

Det äldsta skedets viktigaste städer i södra Sinear (det sumeriska området) voro Lagasch och Umma samt Uruk och Ur; i norr (det akkadiska gebitet) framträda Akkad, Kisch och Opisch. Nippur, den heliga staden på gränsen mellan de båda gebiterna, och det något nordligare belägna Babel synas redan tillhöra en senare historisk period. Åtminstone gäller detta Babel.

Åtskilliga förhållanden synas tyda på, att den tidigaste sumeriska bosättningen i Sinear ägde rum nere vid flodmynningarna och havsstranden, där de urgamla städerna och staterna Lagasch, Ur och Eridu samt, mellan 30 och 40 kilometer innanför kusten, Umma, Uruk, Schuruppak och Larsa voro belägna. Detta förhållande har också tolkats såsom ett möjligt bevis för att sumererna kommit från havet eller från Persiska vikens sydligare kustländer till Sinear.

Någon nödvändig motsägelse mellan denna hypotes och antagandet, att de ursprungligen bott på slätten söder om Aralsjön, synes icke förefinnas. De torde nämligen då sannolikt ha vandrat ned för bergsfloderna Karuns och Kerkas dalar, i vilken senare Susa är beläget just där bergsbygden öppnar sig mot den till havet sluttande slätten. Hunna ned omkring 50 kilometer sydväst om Susa stodo vandrarne redan vid den forntida havsstranden och hade då Kerkas och Karuns mynningar i öster samt Tigris' i väster. I vår tid är ju däremot havsstranden belägen mycket längre söderut, och Karun mynnar nu, såsom en biflod, in uti den i forntiden obefintliga Schatt el Arab, under det att Kerka slutar sitt lopp i några sjöar och ett träsk.

Var, vid sumerernas ankomst till stranden väster om Kerkas

mynning, Tigris' och Eufrats nedersta lopp mycket sumpigt och ofarbart eller ockuperat av elamitiska stammar, kunde det ha legat nära till hands att i sinom tid sjöledes korsa över vattnet utanför det breda och sanka deltat för att vinna fotfäste mitt emot, d. v. s. på vikens västra sida, där Ur och Eridu sedan anlades.

Om invånarna i Elam redan då, såsom senare, förhöllo sig fientliga mot sumererna, kunde dessas fortsatta vandring efter ett kortare eller längre uppehåll på östra stranden ha blivit en politisk nödvändighet. Det mest närliggande antagandet är dock naturligtvis, så länge ej starka motbevis kunna anföras, att invandringen i Eufrats delta ägde rum tvärs över nedre Tigris. Framtida utgrävningar i dessa senare trakter torde komma att sprida ljus över denna fråga. Den är av stort intresse, därför att den sumeriska kulturens primitiva utvecklingsstadier, som sagt, ännu äro okända och möjligen kunna spåras utefter den eventuella invandringsvägen till Sinear.

* * *

Bland de i Eufrats gamla delta belägna ruinkullar, som hittills givit rikaste utbyte åt den grävande och forskande arkeologen, intages främsta rummet av den tell, i vilken den en gång mäktiga och rika sumeriska staden Lagasch ligger begraven sedan fyra årtusen. Lagasch synes nämligen ha blivit förstört av fiendehand redan något århundrade före år 2000 f. Kr. Sedan låg den sumeriska ruinstaden gömd och glömd i två tusen år, tills i det andra århundradet före vår tidräknings början en ny bosättning, under Selevkiderna, ägde rum på forntidens ruiner, för att i sinom tid även den sjunka samman i grus och glömska.

Den slutliga uppståndelsen för det sumeriska Lagasch ägde rum mellan 1877 och 1900 genom den franske arkeologen de Sarzec. Han förefann en ända till 17 meter hög ansamling av kulturlager i några av de många högar och åsar, som markera de olika stadsdelarna och största byggnadsverken. Hela stadskonturen bildar en något oregelbunden rundel med fyra kilometers längsta och två kilometers kortaste utsträckning. Således icke fullt åtta kvadratkilometers stadsyta i allt eller ungefär arealen av Stockholm norr om Mälaren, Norrström och Nybroviken

i början av 1900-talet. Vilket synes ganska ansenligt för en stad, som blomstrade mellan 3500 och 2500 f. Kr.

De äldsta kulturlagren i Lagasch, nere vid den ursprungliga jordytan, visa att den sumeriska odlingen var långt avancerad redan i stadens tidigaste utvecklingsskeden. Skrivkonsten hade i det tidigaste Lagasch hunnit förbi den äldsta bildskriftens stadium och var nästan fullständigt förvandlad till en konventionell teckenskrift, i vilken de ursprungliga bildformerna äro nästan helt eller alldeles upplösta och utplånade genom förenklingar och användning blott av raka streck. Vi ha här ett övergångsstadium fram till kilskriften, som ersätter det i sten eller lera inristade raka strecket med ett kilformigt märke, inhugget med en mejsel eller i den mjuka lertavlan inpressat med en stämpel. Det är från äldsta till yngsta tider »stenstil» på denna sumerisk-babylonisk-assyriska skrift. Den ristas, hugges, stämplas in i ytan av ett hårt material. Den är aldrig ämnad för penna eller pensel och »bläck» eller »papper» (respektive papyrus eller pergament). Tack vare det hårda och varaktiga skrivmaterialet ha Sinears och Assyriens urkunder kunnat bevaras läsbara i ruinkullarna ända fram till våra dagar, i trots av att klimatet ej är på långt när så skonsamt och konserverande som Egyptens underbart torra luft, vilken lämnat t. o. m. tyg och papyrus oförstörda under årtusenden.

På endast två och en halv meters djup under ytan av den väldiga ruinmassa, som visade sig innehålla lämningarna av det stora stadstemplets förrådsmagasiner, upptäckte de Sarzec en byggnad, vars tegel enligt den urgamla och universella seden i Sinear och Assyrien bar den regerande konungens, i detta fall den berömde Gudeas, namnstämpel. På ringa djup under denna byggnad från omkring 2450 f. Kr. upptäcktes de väl bibehållna grundvalarna av ett byggnadsverk från konung Urninas tid, d. v. s. från omkring 3000 f. Kr. Och ej nog härmed. Fem meter under Urninas murar upptäcktes en solid terrass på vilken funnos lämningar av murar, som omslutit ett i tvenne rum avdelat rektangulärt hus. Kring terrassen finns ett torg eller en gata, sorgfälligt »stenlagd» med tegel. Först nu äro vi nere på den ursprungliga, av naturen bildade terrängens nivå.

Här nere i kulturlagret från senare hälften av det fjärde årtusendet hittades en del synnerligen intressanta reliefskulpturer — bland de äldsta i sitt slag, som man hittills känner från Si-

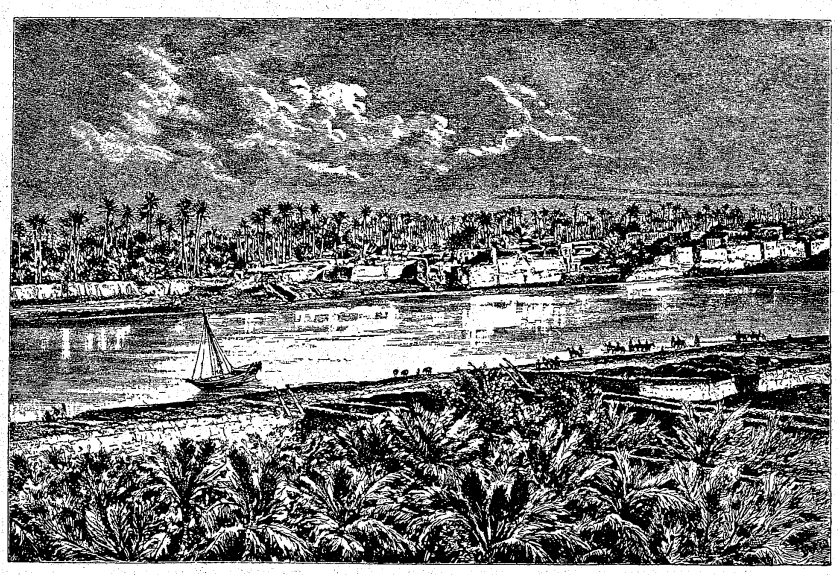

FIG. 37. VY AV EUFRAT I VÅRA DAGAR.

near. En av dessa föreställer sannolikt ett möte och fördrag mellan tvenne av följe beledsagade hövdingar eller konungar. Av de visserligen mycket »arkaiskt» återgivna anletsdragen och vapnen samt skägg- och hårbehandlingen vill det synas, att monumentet förevigar ett fördrag mellan en sumerisk och en semitisk furste. Spår av inskrifter finnas dels i plattans fria yta mellan figurerna och dels på de uppträdande personernas kläder. Bådadera ett i Sinear och Assyrien vanligt sätt att anbringa inskriptioner på monumenter och konstverk.

* * *

Det 90 kilometer nordnordväst om Lagasch vid Eufrat belägna Schuruppak är intressant bland annat genom de där funna, mycket ålderdomliga rundbyggnaderna. Eljest är i denna liksom i de andra sumeriska städerna den rektangulära byggnadsformen en nästan undantagslös regel. Vilket åter måste gälla som ett bevis för, att även den äldsta sumeriska kulturen i Sinear hunnit ett långt stycke bort från sitt eget ursprung, sin egen verkliga primitivitet.

Gravarna i Schuruppak voro synnerligen typiska. De hade

sin plats inne i staden under boningshusen och voro av tvenne slag: ovala sarkofager av oglaserad lera och sävmattor, vilka senare svepts omkring liken och offergåvorna för resan till dödsriket. Huruvida här föreligger en åtskillnad mellan »rika» och »fattiga lik» eller mellan olika religiösa bruk synes ej kunna avgöras. Visst är blott att de båda begravningsformerna användes samtidigt och voro samtida med bostäderna över gravarna.

De avlidna lågo aldrig utsträckta, utan städse på sida med uppdragna armar och ben. Högra handen håller vanligen en bägare av lera, sten, koppar eller en havsmussla. Vid huvudet funnos även andra kärl, särskilt vattenkrukor. Vapen och verktyg av koppar och sten — dolkar, yxor, spjutspetsar, metkrokar o. s. v. — hittades ofta hos de döda; ävenså pärlsmycken av agat, lapislazuli, pärlemor samt finger- och armringar av silver eller koppar.

Märkvärdig är förekomsten av små färgskålar av alabaster med gula, svarta, skära eller gröna färgstoffer. De tolkas såsom »sminkskålar» eller såsom apparater för något slags förskönande av kroppen genom målning.

Egendomliga äro också de så väl i gravarna som i bostäderna talrikt funna små sigillcylindrarna. De äro vanligen av fin kalksten eller pärlemor, stundom av någon hård stenart och bära allmänt inristade bilder av gudar eller heroer, som kämpa med lejon eller andra vilda djur, ofta rena fabelväsen. Stundom förekommer även ägarens namn. Deras uppgift var att avstämplas uti lera genom att rullas över den mjuka lertavlan, sedan på denna skrivits ett brev, ett kontrakt, ett testamente eller något annat av ekonomisk eller rättslig innebörd. Sigillet var således främst person- och egendomsmärke och bekräftelse av namnteckning i ett, då såsom ännu i dag.

* * *

Det gamla bibliska Ur, Abrahams första »fädernesland», utgrävdes redan 1854—55 av engelsmannen Taylor, som där fann ett stort tempel helgat åt månguden.

Ehuru inga väl bibehållna rester av sumeriska tempel från tiden före 2500 f. Kr. ännu upptäckts, är det dock otvivelaktigt, att en väldig tempelanläggning var centrum i varje större

och rikare eller eljest mer betydande stad. Mycket tyder på, att helgedomen stundom var äldre än staden och att denna växt upp kring den förra samt fått sitt anseende genom att vara en guds hemvist.

I Lagasch var Ningirsu stadsguden. Stadsvapnet, en lejonhövdad örn, stående upprätt på tvenne lejon, symboliserade den starke och stridbare guden. Stadsguden i Schuruppak bär samma namn som staden, vilken väl tagit det efter honom. Eridu är berömt som hemmet för den mäktige orakelguden Enki, underjordens, grundvattnets och havets herre. I Larsa bor solguden, i Opis den moderliga bergsgudinnan Ninkarsag.

Detta är ett både betydelsefullt och typiskt kulturellt drag. Det visar nämligen, att såväl samhällsliv som kultur bland sumererna hade sina djupaste rötter i en stark religiös känsla och en sorgfälligt vårdad religiös kult.

Att så var fallet framgår redan av den titel, *patesi*, som de sumeriska konungarna så ofta förde vid sidan av titeln *lugal*, »konung» eller »herre». Denna senare titel var rent världslig eller politisk. Den förra däremot hade ett religiöst ursprung och betecknade stadsstatens furste eller konung såsom allenast stadsgudens ståthållare och innebar, att konungen utövade vissa religiösa eller prästerliga funktioner så väl som de politiska. Guden var den sanne konungen. Fursten var blott hans ställföreträdare. Sannolikt hade konungamakten framgått ur ett äldre översteprästerligt ämbete, som tidigt varit förenat med rättsligt-politiska funktioner.

Senare i tiden, ungefär från och med Sargon (omkr. 2775), få *lugal* och *patesi* olika politisk betydelse, i det att *patesi* nu betecknar vasallskapet under en storkonung och *lugal* anger den fulla suveräniteten.

Det faktum, att Sumer i äldsta tider bestod av talrika självständiga stadsstater, får sålunda ställas i visst sammanhang med den religiösa utvecklingen och de religiösa institutionernas historia hos detta märkvärdiga folk. Denna sumerernas religiösa egenart utövade ju en stark inverkan på de semitiska grannfolken i norr och därigenom på världskulturen ända fram till våra egna dagar.

Visserligen kunde småstatsväsendet icke bli varaktigt. Beständiga fejder mellan de sumeriska stadsstaterna inbördes och mellan dem och deras grannar av andra nationaliteter ledde till

erövringar, underkastelser, storstatsbildning och därmed till de äldre teokratiska institutionernas ersättande genom en mera rent politisk konungamakt. Åtskilliga märken av sitt religiösa ursprung bibehöll denna dock alltid.

* * *

Om sumerernas äldsta religion veta vi lika litet som om deras äldsta kultur i övrigt och tidigare samhällsförhållanden. Då dokumenterna i Sinear börja förtälja deras historia, hade sumererna en mångfald gudar. Men de voro tydligen av olika rang. De stora, mäktiga och med präktiga tempel hedrade övergudarna voro relativt få. I varje folkland eller stadsstat funnos lokalgudar av lägre rang, som tillsammans med någon av de förnämligare gudarne var landets eller stadens skyddsherre. Då de många folken och staterna genom erövringar och politiska fördrag smälte samman till ett mindre antal stater, stego skyddsgudarna i de segrande staternas huvudstäder upp till en ännu högre rang, i det kretsen av deras förärare vidgades.

Som den främste bland sumeriska gudar framstår Enil eller Ellil, luftkretsens gud, vindens och stormens herre; »berglandets konung» såsom han också benämnes, därför att hans egentliga säte är bergstrakten i öster om Sinear. Hans gemål är Ninlil, fortplantningens och fruktbarhetens gudinna, av semiterna kallad Belit eller Baalat; även hon ursprungligen en bergsgudomlighet.

Att dessa sumerernas tvenne högsta gudaväsen ha sina rötter i en kult uti bergsbygder synes ganska kraftigt bestyrka sannolikheten av att de invandrat från eller över ett bergigt asiatiskt land i öster om Sinear.

I Nippur, en av de nordligaste rent sumeriska städerna, var Ellils centralhelgedom. Där bygger man honom ett »berg» av tegel. Ett tempel i form av ett fyrkantigt torn, som består av flera, över varandra lagda, uppåt avsmalnande terrasser, förbundna genom breda fritrappor eller genom en sakta sluttande väg, som vindar sig runt om byggnaden upp till den översta terrassen, på vilken den egentliga helgedomen eller tempelcellan stod.

Vid sidan av ett sådant »berg» eller »torn» torde i regel ha funnits en relativt låg tempelbyggnad med stora »cellor», hel-

gade åt olika gudomligheter, manliga och kvinnliga, högre och lägre. Det fristående tempeltornet vid sidan av ett tempel samt andra för kulten nödvändiga byggnader, det hela omgivet av en mur, bildar en byggnadsplan, som blev förhärskande åtminstone från och med mitten av det tredje årtusendet. Ursprungligen var väl Ellils torn i Nippur det enda av sitt slag.

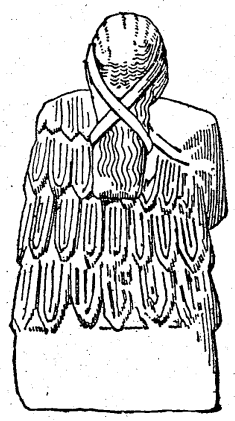

FIG. 38. TIDIG SUMERISK SKULPTUR (OMKR. 3000 f. Kr.)
En kvinna. Bilden visar hårklädseln och dräkten.

Den amerikanske arkeologen Hilprechts utgrävningar i Nippurs tempelkulle ha ådagalagt, att templets ruiner bilda en solid massa på 86 meters längd, 60 meters bredd och 10 meters höjd. Ruinkullen höjer sig omkring 14 meter över den urspungliga jordytan. Han urskiljer följande kulturlager, uppifrån räknat.

Det yngsta är sassanidiskt och äldre arabiskt. Under detta kommer ett fyra meter tjockt lager av lämningar efter parthiska byggnader och fästningsverk. Därefter följa ruiner av Assurbanipals palatser från det sjunde århundradet. Vi äro nu sju meter under ruinkullens nuvarande yta. De närmaste fyra meterna kulturlager bringa oss tillbaka till den sumerisk-akkadiska tiden, till Urninib av dynastien från Ur omkring 2200 f. Kr. och slutligen till Naramsin av den akkadiska dynastien omkring 2650 f. Kr.

Ytterligare två meters grävning i djupet bringar oss ned till den kringliggande slättens nuvarande nivå, som ligger en meter högre än forntidens. Vi ha nu kommit bakom Sargons tid, d. v. s. året 2800 f. Kr., och upptäcka här i djupet under Ellils tempel i Nippur konstrikt byggda avloppskanaler och en visserligen primitivt, men dock solitt utförd »äkta» valvbyggnad. Två till fyra meter under denna åter ha större och mindre lerkärl upptäckts och t. o. m. fragmentet av ett sigillavtryck i en lertavla.

* * *

Babels mäktiga tempeltorn var blott ett relativt sent semitiskt exemplar av en gammal sumerisk art. Staden Babel uppstod omkring guden Marduks helgedom och namnet Bab-il be-

tyder »gudens port». I Marduks väsen och kult ingå element av den sumeriska övergudens, Ellils, i Nippur. Tornet i Nippur är att betrakta som urtyp för tornet i Babel.

Huruvida åter detta har något egentligt samband med Bibelns saga om tornbygget och »språkförbistringen» i »Babel» förefaller mycket ovisst. I Bibeln härledes ju det där använda namnet Babel från det hebreiska ordet balál och kan såtillvida ej vara identiskt med namnet på Marduks tempelstad, det historiska Babel.

I varje fall står det fast, att Marduk-templet i Babel ej kan vara tidigare än Sumuabus och Hammurabis regeringar i slutet av det tredje årtusendet samt att det tillika med hela staden förstördes av assyriern Sanherib i början av det sjunde århundradet. Hans närmaste efterföljare, Asarhaddon och Assurbanipal, återuppbyggde själva templet, under det att dessas efterträdare, Nabopolassar och Nebukadnessar, återuppförde tempeltornet, vilket för andra och sista gången förstördes av Xerxes i förra hälften av det femte århundradet.

Det verkliga »Babels torns» historia tillhör helt och hållet skedet efter den äldre sumerisk-akkadiska kulturens storhetstid, vilken ock var ursprungstiden för den högkultur i Sinear, som ännu den moderna världen har att tacka för månget grundelement i sin odling. Den urisraelitiska utvandringen från Sinear synes emellertid ungefärligt sammanfalla med tiden för det första Babelstemplets påbörjande. Möjligen bevarar tornlegenden i första Moseboken ett senare mer eller mindre utbroderat »reseminne» från vandringen förbi Marduks stad och tempelbygge.

KONSTENS BLOMSTRING I SUMER OCH AKKAD

MONUMENTERNA OCH INSKRIFTERNA I SINEARS ruinkullar sätta oss i stånd att rekonstruera huvuddragen av landets politiska och kulturella utveckling under det fjärde årtusendets senare och det tredje årtusendets förra hälft, således under ett skede som genom århundraden är skilt från Babels första uppstigande omkring 2200—2100 under Sumuabu och Hammurabi till makt och härlighet. Visserligen förefinnas ännu stora luckor och osäkerheter i Sumers och Akkads från lertavlorna, tegelmurarna och konstverken i ruinhögarna avlästa historia. Men trots det att denna forskning arbetat blott några få årtionden, är den inblick vi fått i dessa avlägsna tiders historia redan tillräckligt grundlig för att berättiga till åtskilliga mycket betydelsefulla slutsatser beträffande vissa av våra egna kulturelementers ursprung och höga ålder samt även beträffande samhälls- och statsutvecklingens lagbundna gång i alla tider och länder.

Så mycket synes vara visst, att de fortsatta arkeologiska forskningarna i Orienten och annorstädes städse komma att bekräfta en uppfattning, som redan nu stadgar sig, nämligen att det åtminstone fulla fem årtusenden före vår tid existerade folk, som i samhällsutveckling och andlig kultur hunnit längre än våra germanska eller nordiska förfäder åtskilliga århundraden efter Kristi födelse.

Vi ha här i Norden av våra egna, genom arkeologien uppdagade forntidsförhållanden vant oss att tro en primitiv materiell teknik, t. ex. frånvaron av metaller eller åtminstone frånvaron av brons och järn, nödvändigtvis vara förknippad med en relativt ringa andlig utveckling. Sinear, Elam och Egypten lära oss att så icke alltid varit fallet. Och det är vår egen främste arkeolog, Oscar Montelius, som starkast betonar detta nya rön. Han kan göra det, därför att han icke begränsat sig till den nordiska arkeologien, utan på ett enastående sätt kombinerat forskningar uti nordisk-europeisk och orientalisk arkeologi.

»Boskapsskötsel, jordbruk, byggnadskonstens och statens begynnelse äro möjliga redan i stenåldern», skriver Montelius i del II av *Die älteren Kulturperioden im Orient und in Europa.* Och han tillägger, att den mest avgörande vändningen till högre samhälls- och kulturutveckling i Sinear ägde rum i neolitisk tid, innan ens kopparn var känd.

* * *

Den semitiske erövrarkonungen Sargon i Akkad känner inga andra vapen och verktyg än sådana av sten och koppar. Hans regering förlägges av olika forskare till omkring 2775 eller 2650 f. Kr. Ännu Babelskonungen Hammurabi (2123—2081) lever och regerar före bronsens tid. Det »gamla riket» i Egypten (2980—2475 f. Kr.) tillhör en blott av koppar förljuvad yngre stenålder — ännu omkring ett årtusen efter den store, numer alls icke mytiske statsbyggaren Menes och mer än 1500 år efter införandet av en astronomiskt grundad och relativt »modern» tidräkning!

Kopparens användning i Sinear torde gå tillbaka till början av det fjärde årtusendet åtminstone. Men redan därförut, i den rena stenåldern således, synes sumerernas andliga odling ha nått så långt, att en bildskrift var uppfunnen och i tillräckligt flitig användning för att snart nog börja övergå uti en konventionell linjeskrift.

När den egentliga bronsen (10 % tenn + 90 % koppar) uppfanns veta vi visserligen icke ännu. Men vi veta, att den icke var i allmänt bruk i Västasien, Egypten och Sydösteuropa förr än fram emot år 2000. Och detta är ingalunda ett sociologiskt eller kulturellt tidigt datum i dessa trakters historia. Därom vittna med all tydlighet Hammurabis strängt systematiska kodifiering av en redan gammal och mogen rättsordning och den fint hopfogade egyptiska ämbetsmannastaten, som redan före denna tid, omkring 2100, hade förvandlat sig till en feodalstat analog med det Heliga Romerska Riket av Tysk Nation.

* * *

I samma riktning — hög andlig utveckling redan före den egentliga metalltidens början — pekar ett sådant överraskande

tekniskt faktum som det »äkta» valvet fyra meter under Naramsins stenläggning i Nippurs tempelruin. Man har ju en gång trott, att först romarne uppfunnit den märkliga konsten att bygga ett valv genom att lägga stenar på varandra i en halvcirkelbåge och genom att göra dem bredare utåt än inåt, så att deras kilform hindrar valvets instörtande. Visserligen är denna teknik ännu blott helt primitivt genomförd i Nippur. Men principen är vunnen. Vilket den alls icke var i de vida yngre mykeniska kupolgravarna. Där konstruerades spetsvalv genom att låta varje stenvarv skjuta ut något över varje närmast lägre. En illusion av äkta valv vanns därigenom, att de trappformiga inre stenkanterna borthöggos, så att en slät valvyta återstod, inifrån sett.

Vad järnet angår, kan det icke ha upptäckts förr än omkring 1400 f. Kr. och användes sedan under två eller tre århundraden blott i helt små kvantiteter för smycken. Den verkliga järnåldern, d. v. s. järnets allmänna och omfattande användning för vapen och verktyg, börjar först omkring 1100—1000 f. Kr. i de trakter av världen, om vilka nu är tal.

Om vi betrakta vår tidräknings början såsom ungefärlig slutpunkt för kulturens äldre historia i Sinear, finna vi sålunda att »järnåldern» där varade blott ett årtusen (1000—0 f. Kr.) och att »bronsåldern» räckte lika länge (2000—1000 f. Kr.). Dubbelt så länge levde man i kopparåldern (4000—2000 f. Kr.). Hur länge den egentliga neolitiska tiden varade bland sumererna och deras förfäder veta vi icke. Att den kan ha börjat senare än med det sjätte årtusendet är dock icke sannolikt. Snarare bör den, i anseende till sumerernas höga andliga utveckling redan i det fjärde årtusendet, antagas ha sträckt sig ännu längre tillbaka i tiden.

Visserligen tror man väl nu ej längre allmänt såsom förr, att järnets användning för verktygs- och vapentillverkningen alltid varit en nödvändig förutsättning för ett högt utvecklat samhällsliv och en rik kultur. Att Kretas högkultur, Mykenäs blomstring och Homeros' Troja, att det »mellersta» riket i Egypten och det »nya» till efter Ramses II (1292—1225), att Babel ända fram till Marduk (1184—1168) existerade uti bronsåldern, således före järnet — detta börjar väl så småningom intränga i det allmänna medvetandet. Bronsåldern såsom en kulturens storhetstid i Sinear, Egypten, på Kreta, kring Egeiska havet, ja i viss

mån även i Västeuropa och uppe i vår avlägsna Nord, det är en föreställning som åtmintone börjat vinna terräng. Däremot är det allmänna medvetandet ännu föga förberett för tanken, att bronsåldern dock icke bevittnade det allra första framträdandet av människans högre kulturella krafter.

Före bronsåldern ha vi ju den yngre stenåldern. Under dess senare skede börjar metalltiden med kopparns allmänna och rikligare användning, men kopparn undantränger aldrig stenen såsom det viktigaste råämnet för verktyg och vapen. Stenåldern har beröring med bronsåldern tvärs igenom kopparåldern. Att nu denna yngsta period av den långa yngre stenåldern i vissa trakter av världen varit rik på hög andlig utveckling, det är den nya lärdomen av studiet i Sinears och Elams ruinkullar och i det »fördynastiska» Egyptens och »det gamla rikets» gravar och tempelruiner.

* * *

Tvenne sumeriska konstverk äro, framför alla andra hittills funna, ägnade att belysa vissa sidor av den kulturella och sociala utvecklingen 500 till 1000 år före bronsåldern, minst halvtannat årtusen före järnet. De äro båda segermonumenter i form av flata, uppresta stenblock på två till tre meters höjd samt betäckta av reliefskulpturer och inskrifter.

Den äldre av dessa segerpelare restes av konung Eannatum i det sumeriska Lagasch för att föreviga hans rättvisa seger över den förrädiska grannstaden Umma, belägen 30 kilometer norr om Lagasch, samt hans lyckade befrielsekrig mot sin överherre storkonungen i Kisch, en stad i Akkad nära Babel. Monumentet anger dessutom, att Eannatum lade under sig en mängd sumeriska och akkadiska städer, bland dem Larsa, Ur och Uruk i söder samt Kisch och dess grannstad Opisch i norr. Den krigiske Eannatum i Lagasch synes i själva verket ha gjort sig, för någon tid åtminstone, till storkonung över hela Sinear. Han vet också att berätta, att han företog ett framgångsrikt härnadståg mot arvfienden i öster — Elam.

På det stora kalkstensblockets främre sida skåda vi icke Lagaschs konung, utan dess stadsgud, Ningirsu, en jättelik, skäggig gestalt med stridsklubban i högra handen och den vänstra hållande ett hopdraget jaktnät av den i Sinear då brukliga sorten. Nätet sammanhålles i gudens hand genom ett spänne, format

FIG. 39. NARAMSINS SEGERMONUMENT. OMKR. 2600 f. Kr.
Efter L. W. King, *A History of Sumer and Akkad.*

såsom Lagaschs stadsvapen, den lejonhövdade örnen som vilar på tvenne lejon. Inne i nätet kräla Lagaschs fångna fiender eller ligga utsträckta som nakna lik. Bakom guden stod hans följe av gudar och gudinnor uppställt, och under honom hans av åsnor dragna vagn, omgiven även den av uppvaktande lägre gudomligheter.

På monumentets baksida har konung Eannatum låtit avbilda sig själv. Upptill se vi honom till fots i spetsen för sina enligt sumerisk taktik i tätt slutna falanger ordnade soldater. Dessa bära spetsiga hjälmar och väldiga fyrkantiga sköldar, mellan vilka senare de fällda lansarna sticka fram. Tydligen hållas lansarna med båda händerna. Lansbärare och sköldbärare voro synbarligen skilda personer med olika uppgifter, så länge falangen höll ihop. Båda voro dessutom, såsom på andra framställningar synes, beväpnade med stridsyxor för kamp i upplöst ordning, man mot man.

I nedre raden av ifrågavarande bildfält står konungen på en av åsnor dragen stridsvagn. Hästen hade ännu icke kommit i bruk. Soldaterna bakom honom bära lansarna lyftade mot axeln och marschera fram över rader av nakna fiendelik. Konungen bär i båda fallen hjälm och en pälsmantel, fästad över vänstra skuldran, samt en skära av koppar, liknande en kort krokstav, symbolen för hans värdighet, i högra handen. I den vänstra lyfter han, på den nedre bilden, ett långt, mot fienden riktat spjut.

Tvenne andra skulpterade fält av Eannatums segermonument framställa de i slaget utanför Umma fallnas lott. En mängd människokroppar, kanske Eannatums egna stupade soldater, staplas upp i hopar, och arbetare klättra upp på likhögarna för att hölja dem med jord, som de bära i på axeln lyftade flätade korgar. Eannatum försäkrar, att han lät kasta upp ej mindre än tjugu högar över sina döda. Ett fragment visar oss en offerscen från begravningen. En tjur ligger på marken med huvudet bundet vid en nedslagen påle. Foten på den bredvid stående gestalten kan tillhöra en bild av Eannatum själv såsom ledare av offerceremonien.

Med de fientliga liken förfors på annat sätt. De lämnades på fältet för att bli rov åt schakaler och gamar. Dessa senare se vi i massor flyga över likhögarna, i klor och näbbar medförande avslitna lemmar och huvuden av Eannatums fallna fiender. Denna drastiska detalj i monumentet har uti den lärda världen förskaffat det namnet »monumentet med gamarna» eller »gamstelen».

Ytterligare en, dess värre till allra största delen förlorad, bildyta i denna stele synes ha framställt ett fältslag, nämligen det mot konungen av Kisch. Eannatums väldiga lans berör med sin spets Kisch-konungens panna.

* *
*

Alla lister mellan de olika bildfälten, så väl som de fria ytorna inom dessa, äro täckta med inskrifter, som med stor utförlighet redogöra för orsakerna till och förloppet av kriget mellan Lagasch och Umma under Eannatums regering.

Lagaschs stadsgud spelar härvid en ledande roll. Det är han och de av honom helgade avtalen mellan Lagasch och Umma, som kränkts genom ett fördragsbrott av Ummas konung. Efter Eannatums seger blir också fienden genom många heliga eder vid stora och små gudar stadigt bunden att för framtiden hålla tro och loven och noga uppfylla åtagna förpliktelser. Till dessa senare hör en årlig tribut till Lagaschs stadstempel. I teorien är det stadsguden som för kriget i egen sak och föreskriver fredsvillkoren samt mottager fredslöftet och försoningsoffret. Eannatum handlar blott som gudens *patesi*, ställföreträdare.

Han mottager gudens befallning i dennes tempel genom en uppenbarelse, som kommer till honom, då han ligger utsträckt framför det heligaste med ansiktet mot jorden. Guden kom och stod vid hans huvud och lovade honom seger över hans fiender. Han skulle med gott mod gå ut i striden, och solguden, den mäktige, skulle gå med honom och bistå honom.

Slaget beskrives utförligt, och fabelaktiga uppgifter om de fallnas antal bifogas. Slutligen angives att en ny gränssten, i stället för den gamla, av Ummas konung borttagna, skulle uppsättas, där Lagaschs och Ummas territorier möttes. Denna bar en inskrift, som på det utförligaste angav den i fredsfördraget avtalade riksgränsens läge.

* *
*

Eannatums »gamstele» var sönderslagen i många stycken, då den hittades i Lagaschs ruinkulle. Hittills ha sju fragmenter tillvaratagits — sex i Louvren i Paris och ett i British Museum i London. Det är blott en mindre del av det hela, som på detta sätt räddats åt forskningen, men dock tillräckligt för att giva

FIG. 40. URNINA, KONUNG AV LAGASCH OCH HANS FAMILJ. OMKR. 3000 f. Kr. Skulpterad kalkstensplatta. Efter L. W. King, *A History of Sumer and Akkad.*

en god föreställning om det mycket märkvärdiga konstverkets estetiska halt och historiska innebörd.

Vi få här genom bilder och inskrifter i sten en levande föreställning om religion och politik, krigskonst och beväpning, behandlingen av vän och fiender efter döden, kläders och redskaps utseende, heraldiska och liturgiska detaljer och i någon mån även människotyper från en tidpunkt, som med stor sannolikhet blott genom några årtionden var avlägsnad från året 3000 före vår tidräknings början och således ligger ett fullt årtusen före begynnelsen av bronsens allmänna tekniska användning samt två årtusen före järnets.

Det kan ju anmärkas, att de mänskliga gestalterna på Lagasch-konungens segerpelare äro allt för korthalsade, bredaxlade och klumpiga i kroppen. Men metoden att genom relief återge ansiktsprofilen är ingalunda den primitivaste. En viss naturlig mjukhet har förlänats åt anletsdragen. Det är ett utomordentligt omsorgsfullt, fint och sirligt skulptörsarbete vi ha framför oss. Det helas stil är redan fast och mogen. Med säker

känsla för god dekorativ verkan har stenblocket delats i skilda fält och dessa fyllts med reliefer av olika verkan. På framsidan dominerar den mäktiga gudagestalten med sitt präktiga jaktnät fullt av slagna fiender. Baksidan får sin karaktär genom den svärm gamar högst uppe, som med bortslitna människolemmar höjer sig som ett hemskt, levande moln över slagfältet.

FIG. 41. STENBILD AV GUDEA, KONUNG I LAGASCH. Inskriften anger att det är planritningen till ett tempel, som vilar i hans knä. Omkr. 2450 f. Kr. Efter L. W. King, *A History of Sumer and Akkad.*

Den moderna världen har ju på sistone mer och mer lärt sig uppskatta det säregna värdet av en äkta stiliserad konst, vilken håller sig lika avlägsen från tillgjord karikatyr som äkta realism från slavisk naturalism. För oss bör därför det kärvt arkaiska draget i Eannatums segerpelare icke vara ett hinder för att uppfatta dess konstvärde, som ligger mindre i figurernas naturtrohet, ehuru icke heller den saknas, än uti förmågan att av en serie figurala framställningar skapa ett ståtligt, väl avvägt dekorativt helt.

* * *

Bland allt vi hittills känna av konsten i det gamla Sinear står dock ojämförligt främst ett tre till fyra århundraden yngre verk, även det ett segermonument. Genom detta har den mäktige erövraren och storkonungen i Akkad och Sumers herre, Naramsin, omkring år 2650 velat förhärliga sin seger över ett folk i de östliga bergstrakterna. Där, i Zagros och i Elam, har det sumeriska och semitiska Sinear under oräknade århundraden

och med växlande framgång fört kampen mot sina urfiender, de krigiska och rovgiriga asiatiska bergsstammarna.

Framsidan av det trekantiga, uppåt avsmalnande stenblocket är uthuggen till en reliefbild, som uti en fritt komponerad scen av högsta dramatiska spänning sammanfattar innebörden av ett stort historiskt ögonblick. Naramsin har i spetsen för sin här trängt in i bergsbygden, genom den lägre skogiga terrängen ända upp till passhöjderna, där bergstopparna resa sig kala upp mot stjärnorna. En del av trupperna marschera ännu där nere i skogsregionen. Andra följa konungen upp för de kala branterna. Här har slutstriden stått och avgörandet fallit. Stupade fiender ligga för konungens fötter, andra vända sig till flykt eller höja händerna för att bedja om nåd.

Konungens i det övermänskliga förstorade gestalt dominerar bildfältets översta del, där den avteckna sig vid sidan av bergskäglan och glorifieras av de över denna strålande himmelsljusen. Fiendens underkastelse, de eftertågande truppernas segervilja, konungens lugna majestät framlysa med övertygande omedelbarhet ur gestalternas rörelser och åtbörder. Allas blickar äro riktade mot konungen, gudarnas ställföreträdare och utkorade kämpe. Ljuset faller från ovan ned över honom och reflekteras så till de övriga.

En genialisk konstnärstanke har här förverkligats med de enklaste medel. Kompositionen är den klarast möjliga, ehuru ämnet och väl även traditionen inbjöd till komplicering i det oändliga. Av den arkaiska stelheten finns ej mera kvar än som är välkommet såsom stilingrediens. Figurerna äro välproportionerade och stråla av ungdomsfriskt liv. En fri och stark konstnärsinspiration och en adekvat förmåga att omsätta den uti en elegant stofflig form kännetecknа den akkadiske storkonungens segermonument och göra det i sanning, såsom Eduard Meyer säger, till ett av de stora minnesmärkena i konstens världshistoria.

Och denna människoandens triumf i konstens värld tillhör en stenålder och en kopparålder, vilken intet kunde ana om den ännu århundraden avlägsna bronsens härlighet. Tydligen måste vi först som sist, åtminstone vad konstens kulturgebit angår, uppgiva föreställningen, att den yngre stenålderns utgång och det tredje årtusendet representera ett utvecklingsskede av en undantagslös och egentlig mänsklig primitivitet.

”KONUNGATRONEN I SUSANS BORG.”

NARAMSINS SEGERSTELE UPPTÄCKTES UNDER arkeologiska utgrävningar icke i Sinear, där den skulpterades och restes, utan i Susa, huvudstaden uti detta Elam, mot vilket härskarne i Sinear så ofta fört krig. Till Susa hade monumentet kommit såsom krigsbyte först halvtannat årtusen efter Naramsins tid.

Vi följa nu gärna med på Naramsin-stelens vandring från sin ursprungliga plats i Sippar uti Sinear till konungapalatset i Susa uti Elam, ty vi komma sålunda fram till ytterligare en av den moderna forskningens heliga orter.

För närvarande ligga Susas ruinkullar 250 kilometer rakt i norr om Schatt el Arabs mynning. I de fjärde och tredje årtusendena var avståndet blott 50 kilometer till Persiska viken, ty dennas strand gick då fram utmed den sänka, där vi nu på kartan se Kerkasjön. Där Kerkafloden lämnar högfjällsregionen och flyter in i en bred, fruktbar, mot söder och havet sig öppnande dal, anlades någon gång i det fjärde årtusendet eller ännu tidigare av ett elamitiskt folk en borg och stad, som i de inhemska inskrifterna bär namnet Schuschan, under det landet omkring synes ha benämnts Anschan-Schuschunka. Det vanliga moderna skrivsättet är Susa eller rättare Susan för staden och Ansan för landet, under det folket kallas elamiter efter den semitiska benämningen, Elamtu, på deras land. Själva kalla sig elamiterna i sina äldsta inskrifter hatamti.

I så väl den avlägsnaste forntiden som vår egen tid äro dessa elamitiska bergstrakter på knappa 50 kilometers avstånd från nedre Tigris bebodda av bergsstammar, vilka aldrig låtit fullständigt avhända sig sin politiska frihet och sent, om någonsin, kunnat tvingas att avstå från bergsbons käraste urtidssport, att med rövartåg hemsöka de främmande folkens bördiga åkrar och rika städer nere på slätterna vid bergsbygdens fot.

Liksom det homeriska eller mykeniska och även det förmyke-

niska Troja i landet Troas efter all sannolikhet var ett typiskt egeiskt sjörövarnäste, så var Susa i landet Ansan tydligen en de elamitiska rövar- och krigarstammarnas skyddsborg och utfallsport mot det med rikaste byte lockande Sinear. Plundringstågen från Elams berg ned på Tigris' och Eufrats slätter fortsattes genom århundradena med sådan framgång, att Susas konungapalats slutligen blev ett verkligt museum för sumeriska och akkadiska, babyloniska och assyriska kostbarheter och monumenter. Därför kunde arkeologerna ur Susas *tell* framdraga icke blott en Naramsins segerstele, utan även en Hammurabis i sten inhuggna lagbok.

* * *

Bland främmande skriftliga urkunder, som förmäla om Elam, äro även de, vilka skildra den semitiske storkonungen Sargons i Akkad sagolika liv och gärningar. Hans krigståg och erövringar sträckte sig öster ut in i Elams bergstrakter. Detta var omkring 2775 f. Kr. En annan ryktbar härskare och erövrare i Sinear, nämligen sumerern Gudea i Lagasch, företog omkring 2600 framgångsrika härnadståg mot Elam.

Fram till omkring 2350 var Elam en lydstat under Sumer och Akkad, där dynastien från Ur härskade över en *patesi* i Susa. Nu börjar Sinears makt att sjunka och Elams att stiga. Omkring år 2280 företaga elamiterna framgångsrika erövringståg in i Sinear. Stadsgudarnas bilder bortföras »i fångenskap» till Susa för att försvaga folkets religiösa kraft och såsom insegel på landets förlust av sin självständighet.

Längre än ett eller annat århundrade synes detta elamitvälde i Sinear dock icke ha varat. Det bröts definitivt av Hammurabi, den sjätte konungen i Babels första dynasti. Åren 2094 till 2092 erövrar Hammurabi det elamitiska gränslandet Emutbal mellan nedre Tigris och bergen i öster samt möjligen ett stycke in i dessa.

Sålunda växla krigslycka och politisk maktställning mellan Sinear och Elam och slutligen även mellan Assyrien och Elam under de tvenne årtusendena mellan Sargon i Akkad och Assurbanipal i Nineve. Den ömsesidiga kulturella påverkan, som krig och erövring i regel medföra, inställde sig även här. Ehuru Elam, och särskilt Susa, visar en obestridlig nationell

egenart i äldsta och äldre tider, blir dock sedan inflytandet från Sinear, särskilt från det med andra årtusendets början allt starkare semitiserade (eller akkadiserade) Sinear, mycket märkbart.

Slutligen, i mitten av det sjätte århundradet, kommer den stora katastrofen, Susas förstörelse och dess befolknings bortförande i fångenskap.

* * *

Till dess Assyriens ryktbare storkonung Assurbanipal(»Sardanapal») omkring år 647 f. Kr. intog och grusade Susa, hade »den stora staden aldrig varit beträdd av fiendefot». Om erövringen berättar en av assyrierkonungens egna inskrifter följande.

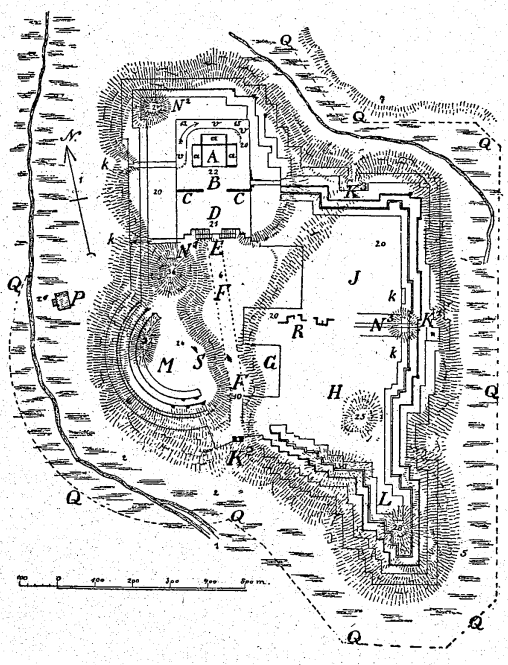

FIG. 42. PLAN AV BORGEN I SUSA.

A. Konungens Stora audienssal.
B och *D.* Trädgård och borggård framför salbyggnaden.
F. Praktgata.
H och *J.* Konungapalatsets och haremspalatsets sannolika läge.
K. Borgportar.
L. Fästningsmurar och torn.
Q. Vallgravar.
Efter A. Billerbeck, *Susa.*

»På återvägen erövrade jag Susa, den stora staden, deras gudars boning och deras ödesort. På Assurs och Ischtars befallning drog jag in i Susas palatser och fröjdade mig åt att bo där.»

Härefter följer en beskrivning på det omätliga bytet i skattkamrarna, »som ingen fiendes hand ännu hade vidrört». Bland dessa skatter nämnas särskilt de klenoder, som susiska konungar »sju gånger» bortfört från städerna i Sinear.

Sedan beskrives Susas systematiska förstörande på Assurbanipals befallning. Det stora tempeltornet med sina tinnar av koppar nedrevs. Alla gudar, »som Elams konungar dyrkat»,

»bortförde jag jämte deras skatter, heliga kärl, tjänare och präster». »Jag kastade till marken alla de elamitiska templens tjurgudar, skyddsgudar och andra väktare och förvandlade bilderna av gudar och gudinnor till grus.» »I de heliga lundarna, som ingen främling fått beträda, inträngde mina krigare, skådade hemligheterna och förbrände dem med eld.»

»Deras konungars gravkamrar öppnade och förstörde jag; och de dödas, mina fäders fienders ben tog jag med till Assyrien för att lämna dem utan begravning och utan dödsoffer.» Monumenterna över elamitiska konungar blevo sönderslagna. Den av Assurbanipal besegrade Susa-konungens döttrar och systrar och övriga familjemedlemmar samt hovmän, ämbetsmän och tjänare bortfördes till Assyrien och »fördelades där såsom får».

En månad och 25 dagar fingo de assyriska soldaterna plundra Susa. Alla invånare utom de fattigaste fördes med i fångenskap, då intet mer fanns att taga och förstöra.

Den assyriske erövraren fann i Susa en del honom intresserande reliker från det gamla Sinear, vilka Susas konung en gång tagit och hemfört under sina krigs- och plundringståg. Såsom storkonung icke blott över Assyrien utan även över Sinear (nu »Babylonien») lägger Assurbanipal särskild vikt vid, att han återtager från Susa en bild av gudinnan Nanai, den sumeriska staden Uruks skyddsgudomlighet sedan urminnes. Icke mindre än 1635 år, säger assyrierkonungen, hade gudinnan »vredgats» i landsflykt. Men »nu hade stunden kommit för gudarnas hämnande straff för Elams konungs brott, och de hade utsett mig, Assurbanipal, att förstöra Elams land».

* * *

Ett fasansfullt förstörelseraseri kännetecknar ju alla krig mellan forntidens storkonungar — så mycket ohyggligare, som kulturen redan då hunnit alstra många av sina härligaste praktblommor, vilka hänsynslöst tillintetgjordes av hämndlystnad och patriotisk fanatism. Det vill dock synas, att åt assyrierna tillkommer den tvivelaktiga äran av att i dessa företag ha ådagalagt den radikalaste förintelselustan och den mest bestialiska grymheten. Därom vittnar icke minst tydligt det gamla Susans öde.

Assyrierväldets ödestimma var dock nu icke avlägsen. Blott

40 år efter Susas förstörelse sjönk det stolta Ninive för alltid samman till en grushög (607 f. Kr.).

För Elam och Susa börjar en ny frihets- och blomstringstid, vilken knappast led något avbräck, då den store Kyros, perserrikets grundare, blev Elams överherre. Under Darius Hystaspis (521—485), Xerxes' fader, blev Elam efter flera uppror något fastare infogat i det persiska riket. Det susiska landet förvandlades under benämningen Uvaja till en av de 23 eller 24 satrapier, i vilka perserväldet var uppdelat. Det av Assurbanipal grusade Susa blev återuppbyggt och upphöjdes till en av perserrikets kungliga residensstäder — vid sidan av Babylon, Ekbatana och Persepolis.

I de femte, fjärde och tredje århundradena blir Susas urgamla borgkulle täckt med de praktfullaste palatsanläggningar, som världen kanske någonsin skådat. Babylon och Ninive, Memfis och Tebe skulle överträffas, och resurserna från ett världsrike, som sträckte sig från Grekland och Libyen till Indien, stodo till förfogande.

Susa är under nära ett par århundraden (omkring 500—330) »världens huvudstad», där storkonungens skatter samlas och varest den stora politikens trådar spinnas. Här sammanföres världsrikets väldiga förvaltningsapparat, och här blir väl även i någon mån ett kulturens centrum.

* * *

Om hovintrigers inverkan på politiken i Susa under Xerxes eller någon av hans närmaste efterträdare samt om prakten och det yppiga livet »i Susans borg» ger oss möjligen bibelns Ester-legend någon föreställning. Att en landsflyktig och föraktad judisk köpman, bibelns Mordokai, och hans kloka fosterdotter, Ester, levde i Susa omkring mitten av det femte århundradet, och att de båda kommo till upphöjelse och inflytande genom konungens passion för den unga, sköna judinnan, det är icke blott möjligt; sådant hörde tydligen till livets normala gång vid det brokiga hovet »i Susans borg».

Huruvida det med rätt eller orätt antages, att den perserkonung och härskare i Susa, varom denna legend från tiden efter »den babyloniska fångenskapen» förtäljer, Ester-bokens konung Ahasveros, möjligen kan identifieras med Xerxes, Grek-

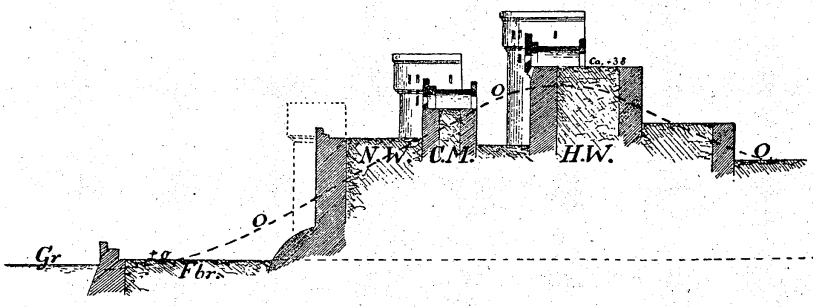

FIG. 43. TVÄRSNITT GENOM DEN ÄLDSTA DELEN AV SUSAS BORGMUR.
Gr. Vallgrav. *O.* Ruinkullens närvarande ytlinje här. Trenne, med torn späckade murlängor sköto upp bakom varandra på randen av borgkullen. Efter A. Billerbeck, *Susa.*

lands fruktansvärde, men vid Salamis 480 besegrade fiende, är i detta sammanhang likgiltigt.

»I Ahasveros' tid», så börjar den hebreiska legenden, »den Ahasveros', som var rådande från Indien ända till Etiopien, över etthundratjugusju hövdingdömen — under denna tid, då konung Ahasveros satt på konungatronen i Susans borg, tilldrog sig följande.

»I sitt tredje regeringsår gjorde han ett gästabud för alla sina furstar och tjänare, varvid Persiens och Mediens härförare och hans förnämsta män och furstarna i hövdingadömena voro samlade inför honom. Och han lät dem under många dagar se sin konungsliga härlighet och rikedom och sin storhets glans och prakt, nämligen under etthundra åttio dagar. Och när dessa dagar hade gått till ända, gjorde konungen ett sju dagars gästabud för allt det folk, som fanns i Susans borg, både stora och små, i den inhägnade trädgård, som hörde till konungapalatset.

»Där hängde tapeter av linne, bomull och mörkblått tyg, uppsatta med vita och purpurröda snören i ringar av silver och på pelare av vit marmor. Soffor av guld och silver stodo på ett golv, som var inlagt med grön och vit marmor och med pärlglänsande och svart sten. Och dryckerna framsattes i gyllene kärl det ena icke likt det andra, och konungsligt vin fanns i myckenhet, såsom det hövdes hos en konung. Och för drickandet gällde den lagen, att intet tvång skulle råda; ty konungen hade befallt alla sina hovmästare, att de skulle rätta sig efter vars och ens önskan.

»Samtidigt gjorde ock Vasti, drottningen, ett gästabud för kvinnorna i konung Ahasveros' kungliga palats.»

Härefter följer berättelsen om drottning Vastis förskjutande och om Esters deltagande i tävlingen att bli hennes efterträderska. En egendomlig belysning av fornorientaliska haremsseder ge följande rader.

»Nu var det så, att när ordningen kom till den ena eller andra av de unga kvinnorna att gå in till konung Ahasveros, sedan med henne hade förfarits i tolv månader såsom det var påbjudet om kvinnorna — så lång tid åtgick nämligen till att bereda dem: sex månader med myrraolja och sex månader med välluktande kryddor och annat som var nödigt till kvinnornas beredelse — när alltså en kvinna gick in till konungen, då fick hon taga med sig ifrån fruhuset till konungahuset allt vad hon begärde. Och sedan hon om aftonen gått dit in, skulle hon om morgonen, när hon gick tillbaka, gå in i det andra fruhuset och överlämnas åt konungens hovman Saasgas, som hade vakten över bihustrurna. Hon fick sedan icke mera komma in till konungen, om icke konungen hade funnit sådant behag i henne, att hon uttryckligen blev kallad till honom.»

* * *

Susas ruiner och lämningar från avlägsnaste »förhistoriska» intill oss relativt närstående »historiska» tider äro begravna under ett väldigt komplex av höga grus- och jordkullar. Främst bland dessa fängslar forskaren den *tell*, som täcker den gamla borgkullen, vilken slutligen blev perserstadens »akropolis» eller palatsområde. Här ha de franska arkeologerna Dieulafoy och de Morgan konstaterat 25 meters djup på kulturlagren från kullens närvarande yta ned till naturgrunden, på vilken den äldsta neolitiska bosättningen ägde rum.

De denna senare tillhörande kulturlagren mäta omkring tio meter i höjd och anses leda fram till slutet av det fjärde årtusendet samt tillbaka in i det femte årtusendet. Någonting ålderdomligare än en kopparålder med riklig användning av sten som material för verktyg och vapen har man dock icke här upptäckt. Redan denna äldsta neolitiska bosättning var omgiven av ett slags mur — en fyra till fem meter bred jordvall. Innanför densamma har man funnit talrika fragmenter av lerkärl,

egendomligt nog av tvenne vitt skilda slag, nämligen dels skärvor av primitiva, för hand formade krukor och dels bitar av mycket fina och tunna, ljusfärgade, på drejskivan tillverkade kärl. Utanför jordvallen upptäckte man en stor begravningsplats med uteslutande obrända lik. Omkring 2000 av dessa gravar ha undersökts. Liken lågo icke i någon bestämd riktning. Av kistor eller liknande anordning var intet spår att finna.

De närmaste fem meterna avlagringar ovanpå de neolitiska skikten omfatta tiden ungefär mellan 3000 och 500 f. Kr. Det högst belägna lagret å ytterligare fem meter skulle således tillhöra de senaste 2500 åren. De äldsta spåren av järn i Susas ruinkullar gå ej längre tillbaka än till omkring 1000 f. Kr. Tiden för den egentliga bronsens börjande användning här kan man ännu icke fastställa.

I Susa komma vi således i varje fall åtminstone 6000 år tillbaka i tiden, d. v. s. ungefär lika långt som i Sinear och på Kreta. Det märkliga är dock, att vi icke här i Elams kulturcentrum, lika litet som i Sinears, påträffa någon verkligt primitiv kultur i de äldsta hittills upptäckta och undersökta kulturavlagringarna. Vi tvingas åter att uppställa frågan, huruvida icke under ett sent skede av sin yngre stenålder bärarne av den kultur vi iakttaga invandrat dit, där vi nu finna dem.

* * *

Rasförhållandena i det gamla Elam kunna för övrigt, även de, möjligen anses tala för att en invandring av kulturbärande folkelementer i urtiden ägt rum från såväl öster som norr. Slätten vid persiska viken har tydligen sedan mycket avlägsna tider varit bebodd av människor med mörkbrun eller nästan svart hudfärg och kraftig kroppsbyggnad. De betecknas vanligen såsom »negritos» och anses ha föga bidragit till den högre kulturutvecklingen i de länder, där de anträffas. Socialt och i någon mån väl även biologiskt voro i det gamla Elam blandade med dem semitiska och, sedan mitten av det andra årtusendet, även ariska folkelementer. Men fråga är, huruvida icke ytterligare en, möjligen från det transkaspiska gebitet och med sumererna besläktad ras är att räkna med och i så fall såsom den äldsta elamitiska kulturens egentliga kärnfolk.

Genom en hypotes av denna art uppnår man dock blott att

hänföra en obekant storhet till en annan, icke mindre obekant, då det sumeriska rasproblemet ännu är olöst.

För övrigt får naturligtvis invandringshypotesen icke tillgripas för att förklara uppkomsten av en viss kultur på en viss plats i andra fall, än då det finns särskilda bevis för att folkvandringar inom ifrågavarande gebit och tidsålder verkligen ägt rum. I och för sig är det ju lika sannolikt, att en kultur uppstått där den senare blomstrat som att den uppstått annorstädes. Och en kulturstegring behöver ej nödvändigtvis ha en invandring av ett nytt folkelement till orsak.

Folkvandringen är icke någon *deus ex machina*, som utan vidare i sig bär den tillfyllestgörande eller oumbärliga förklaringen, varför en ny kultur uppstått uti ett visst land. Visserligen har det »vandrats» rätt mycket på vårt världsklot, men sannolikt dock icke på långt när så mycket, som de etnologer och arkeologer antaga, vilka aldrig äro rätt nöjda med sin tolkning av en kulturs uppkomst, förr än de »förklarat» den genom en »vandring» eller »invandring».

FIG. 44. SOLDAT I SUSA.

* * *

»Susans borg», utom den kringliggande staden, betäckte under persertiden mer än 120 hektars yta, d. v. s. ungefär kvadraten på avståndet mellan nya stadshuset och Nationalmuseum i Stockholm. Borgkullen var omgiven av en fyrdubbel ring

av gravar, vallar och murar. Terrängens naturliga sluttningar hade genom terrassering och stenbeklädnad förvandlats till lodräta stup, över vilka en dubbel, med två rader mäktiga torn späckad ringmur höjde sig över en bred glacis och en inre vattengrav. Avståndet från denna senares yttre kant till den innersta murens insida var omkring 130 meter. Men utanför den här nämnda vallgraven fanns sannolikt på något avstånd ytterligare en sådan.

Inom denna utomordentligt starkt utbyggda befästning synas endast tre stora palatsbyggnader med tillhörande trädgårdar, borggårdar, fritrappor och uppfartsvägar ha funnits.

Såsom hela anläggningens ideella centrum framstår den storartade, med all möjlig prakt utsmyckade audiens- och festsalen, »Apadanan», uppe i borgens nordvästra hörn. Från en mitt emot belägen borgport kom man dit på en bred, sannolikt med monumentala skulpturer rikt smyckad praktgata, som ledde fram till en stor fritrappa. Ovanför denna var en stor borggård, avslutad av en pelarhall med en bred triumfport. Innanför denna fanns en underbart skön trädgård, i vars mitt stod den skimrande, 300 meter breda och 200 meter djupa hallbyggnad, i vilken storkonungen med oerhörd pomp och ståt emottog hyllning av konungar och vasaller och höll sådana gästabud, som omtalas i »Esters bok».

Borgens östra område var delat mellan konungens bostadspalats och haremsbyggnaden. I området mellan dessa synes något tempel eller tempeltorn ha funnits.

Av den äldre, elamitiska borgen funnos i de högre kulturlagren blott få och otydliga rester. Bland dem ruiner av ett väldigt, runt fästningstorn, »Memnonion», i borgens sydvästra hörn.

KOPPARÅLDERN I EGYPTI LAND

KULTURENS FÖRSTA STORA BLOMSTRING I EGYPten ligger långt tillbaka i tiden och fyller ett skede på icke mindre än 900 år. Detta bör nämligen räknas från och med konung Menes, omkring år 3400 f. Kr., till »det gamla rikets» nedgång, omkring 2500 f. Kr. Denna den första egyptiska högkulturens tidsålder uppvisar tvenne perioder, som vanligen betecknas såsom »den fördynastiska» tiden och »det gamla rikets» skede. Båda dessa termer äro dock föga upplysande för den i egyptologiens mysterier oinvigde. Och den första av dem är dessutom i rent sakligt avseende tämligen vilseledande.

Vad slags utvecklingsskeden i den underbart egenartade och brådmogna egyptiska kulturens historia det här är fråga om kan i själva verket bli klart endast genom en forskning, som söker lyfta slöjan över det egyptiska folkets utveckling även före »den fördynastiska» tiden, d. v. s. före mitten av det fjärde årtusendet.

»Egypterna hava bott i Nildalen åtminstone över ett årtusen före Menes», skriver Eduard Meyer. »Deras kultur», fortsätter han, »har uppstått och utvecklat sig här och är icke importerad utifrån; deras utvecklings förstadier iakttaga vi uti de 'förhistoriska' och 'fördynastiska' monumenterna.» På ett annat ställe antyder han, att ett årtusen torde vara »mycket för litet» tilltaget för den långa utvecklingshistorien före Menes. Den engelske egyptologen Flinders Petrie uppskattar också det neolitiska förmenetiska utvecklingsskedet till 2000 år. På så sätt komma vi tillbaka till det sjätte årtusendet, eller omkring 5500 f. Kr., i våra forskningar efter begynnelsen av den samhälls- och kulturutveckling i Nildalen, som leder fram till Menes.

Vi äro sålunda omedelbart inne på spörsmålet om själva det egyptiska folkets så väl som den egyptiska kulturens härkomst. Senast från och med mitten av det femte årtusendet ha vi det egyptiska folket i Egypten, menar Meyer. Utan tvivel. Men

vad skola vi tänka om förhållandena och utvecklingen före den tiden, före de tvenne »förhistoriska» eller förmenetiska årtusendena 5500—3500?

Årtalet 5500 är inför den moderna arkeologien och »förhistorien» ingalunda så extremt tidigt, att det på den grunden kan förlama forskningsbegäret.

Visserligen tillhör den egyptiska kulturens första, ungdomligt sköna och ungdomligt övermodiga praktutveckling helt och hållet en sten-och-koppar-ålder. Då »det gamla riket» och den egyptiska odlingens ungdom båda sluta i mitten av det tredje årtusendet, dröjer det ännu ett halvt årtusen, innan bronsen gör sitt inträde i människans kulturhistoria. Detta betyder dock ingenting annat, än att Egypten hunnit lika långt i politisk utveckling och längre i andlig odling 500 år före sin bronsålders början, än t. ex. germanerna under århundradena närmast efter Karl den Store, således 1000 år efter sin järnålders början.

Alltså åter lärdomen, att bronsen och järnet visserligen icke göra't. Av helt andra makter än materiella tekniska medel behärskas i sista hand kulturens och samhällets utveckling hos ett folk.

Om Egyptens kopparålder i sina senare skeden kännetecknas av ett utomordentligt högt och rikt samhälls- och kulturliv, äro vi icke blott berättigade utan även förpliktade att i och bakom denna kopparålder söka även andra sociala och kulturella utvecklingsstadier, som äro allt utom »primitiva». Till dess den historiska erfarenheten eventuellt lär oss annorlunda, få vi även för samhälls- och kulturforskningens del fasthålla vid den gamla lärosatsen, att »naturen icke gör något språng».

Antag således att det visar sig vara riktigt, att egypterna omkring år 2500 f. Kr. börja genomgå en inre politisk omvandling, vilken betyder ingenting mindre än deras inträde i sin »äldre medeltid» eller tidigare feodala samhällsform. Då kunna vi omöjligt undgå att fråga oss, huruvida icke de båda egyptiska perioderna närmast före 2500 i politiskt avseende motsvara vad vi i germanernas historia böra beteckna såsom dessas senare eller yngre forntid.

Detta germanska skede för oss emellertid tillbaka från omkring år 900 e. Kr. till någon tidpunkt bortom den stora germanska folkvandringens början i det 4:de århundradet e. Kr.

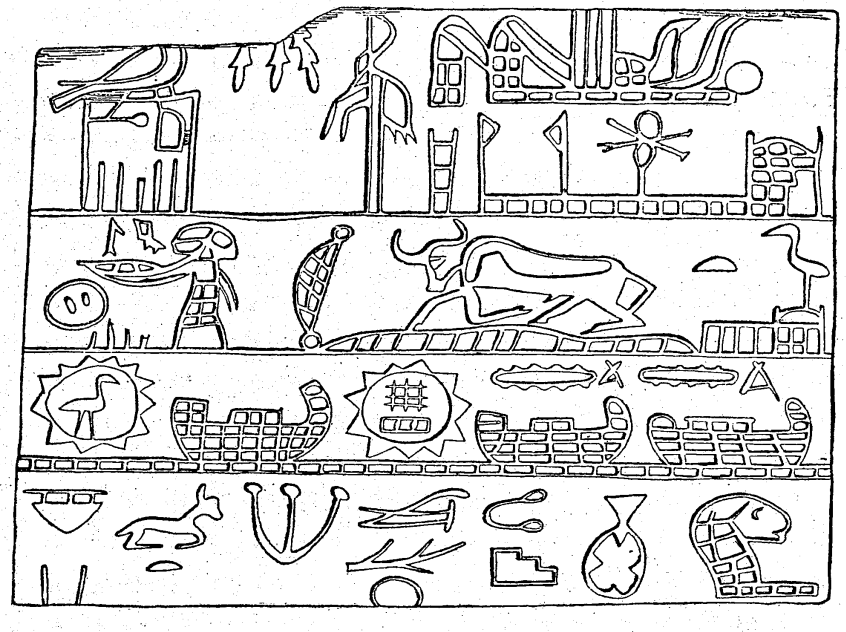

FIG. 45. EGYPTISKT ELFENBENSSNIDERI FRÅN TIDEN OMKR. 3400 f. Kr.
I första raden: Konung Menes' namnteckning längst till vänster. Andra raden: en tjur i mitten. Tredje raden: trenne fartyg. Fjärde raden: otydda skrivtecken.
Efter J. H. Breasted, *Geschichte Ägyptens.*

Sedan blir det en ny fråga, hur långt ytterligare tillbaka i tiden vi böra räkna de övriga, äldre skedena av den germanska »forntiden». In i järnåldern? Tvärs över la-Tène-tiden (400—50 f. Kr. ungefär) ända in i Hallstattperioden (omkring 900—400 f. Kr.)? Eller måste icke även den germanska bronsåldern, således det andra årtusendet före vår tidräknings början, helt eller delvis räknas till denna germanska »forntid», vilken följer såsom ett högre socialt och kulturellt utvecklingsstadium efter germanernas »urtid» eller verkliga primitivitet?

Dessa spörsmål skola framdeles åter upptagas till diskussion. För tillfället må det vara nog att ha belyst sannolikheten, att det egyptiska utvecklingsskede, som leder in i en »äldre medeltid», ehuru det tillhör kopparåldern, måste representera en framskriden utveckling med många och långa föregående, redan de relativt mogna stadier av samhällsliv och kultur.

* * *

Naturförhållandena i Egypten och Sinear uppvisa slående överensstämmelser, men också viktiga avvikelser ur de för kulturforskaren bestämmande synpunkterna.

Nilen liksom Eufrat och Tigris, är en väldig, rikligt slamförande och ymnigt översvämmande flod i en av jordens varmaste trakter. Åkerjorden produceras och bevattnas av floden mitt uti en brännande, förtorkad öken — i Egypten liksom i Sinear. Men de befruktande årliga översvämningarna äro ännu regelbundnare i det förra landet än i det senare; och öknen är närmare, floddalen trängre, isoleringen från den övriga världen långt grundligare i det afrikanska än i det asiatiska landet. Eufrat och Tigris ha mellan de armeniska och persiska bergen å ena sidan och de syriska och arabiska öknarna å den andra svämmat upp ett brett deltaland, genom vars växande havsstranden så småningom flyttats fem eller sex hundra kilometer bort från sitt tidigare läge. Nilens delta har än i dag icke mer än 150 kilometers djup inåt landet.

Nildalens medelbredd är blott 15 till 20 kilometer och största bredd ovanför deltat ej mer än 50 kilometer, under det att kulturmarken kring nedre Eufrat och Tigris når en bredd på över 200 kilometer. Nilen har i själva verket i de trakter varom här är fråga, d. v. s. mellan den 20:de breddgraden och deltat, endast lyckats att skära ned sig i en smal ränna omkring 50 meter djupt uti det nordöstra Afrikas torra, vegetationsfattiga sandstens- och musselkalkplatå. Endast omkring 26,000 kvadratkilometer odlingsbart land, något mindre än Belgiens areal, har på detta sätt intill vår tid uppstått mitt uti den väldiga nordafrikansk-arabiska ökenregionen.

Nilens, blott på två ställen uppnådda, största bredd är en kilometer. Segelbar är den väldiga floden ända upp till »första katarakten» såväl som ovanför denna. Här, ungefär vid vändkretsen, går gränsen mellan det egentliga Egypten och Nubien. I allt har Nilen sex vattenfäll, mellan Kartum och Assuan. De ha uppstått därigenom, att kedjor av hårda granitklippor, inbäddade i de mjuka, av vattnet lätt urholkade sandstens- och kalkplatåerna, korsa över flodens väg och ha lämnat kvar barriärer, över vilka vattnet forsar fram.

* * *

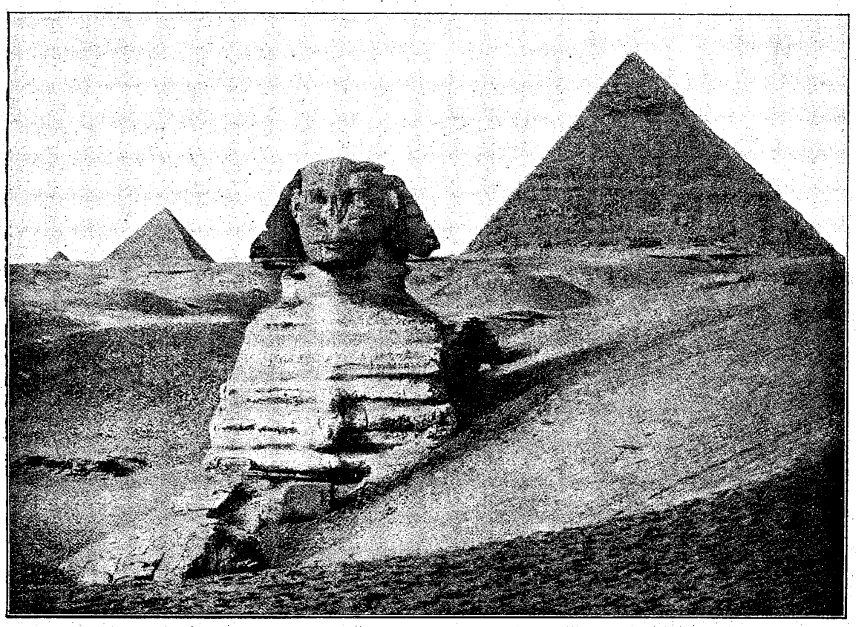

FIG. 46. SFINXEN OCH PYRAMIDERNA VID GISE.

Uti denna, mellan havet och vändkretsen omkring 900 kilometer långa, ganska trånga, men oändligt fruktbara ränna levde det egyptiska folket ett under två till tre årtusenden genom öknarna i väster och öster från den övriga mänskligheten i sällsynt hög grad isolerat liv.

Dessa fakta, den starka geografiska isoleringen och de egendomliga, till ett regelbundet, idogt liv inbjudande övriga naturförhållandena, förklara mycket av den egyptiska samhällsutvecklingens och kulturens egenart. Såsom en planta i ett skyddat drivhus kunde här en egendomlig, rikt begåvad folkpsyke, relativt ostörd av grannar och gynnad av goda ekonomiska betingelser, växa upp till ovanlig styrka och yppighet uti en viss riktning. Den egyptiska kulturens starka inriktning på en hårt reglementerad religiositet, den systematiskt centraliserade politiska förvaltningens avgörande betydelse för landets blomstring och de breda folklagrens ständiga ofrihet och tidigt stagnerande kulturella utveckling äro drag, som erinra därom, att hela Egypten närmast kan liknas vid ett enda ofantligt lantgods, för vars enhetlighet i grundläggande ekonomiskt avseende naturen sörjt på det mest effektiva sätt.

Nilens årliga, en stor del av floddalen täckande översvämningar reglerade hushållningen och livet på alldeles samma sätt i hela Egypti land. Ehuru jordbrukarna längst i norr och längst i söder bodde 900 kilometer från varandra, ett avstånd som eljes kunnat betinga stora kroppsliga och andliga olikheter och bland annat en total språkförbistring, levde de i verkligheten så likartat, att de icke i något enda mera betydelsefullt avseende synas ha varit varandra nationellt olika eller främmande. Till och med dialektskillnaden mellan havskusten och första katarakten var relativt ringa och utgjorde tydligen intet samfärdselhinder.

* * *

Högslätterna på båda sidor om Nilen ha dock icke alltid varit öknar; lika litet som den nordafrikanska öknens fortsättning på andra sidan Röda havet, i Arabien, alltid varit ett så ogästvänligt land som nu. Rik vegetation har en gång betäckt dessa trakter eller åtminstone stora delar av dem. Detta var väl årtusenden före den tidsgräns, omkring början av det femte årtusendet f. Kr., vid vilken vi för närvarande tro oss kunna skymta begynnelsen av den egyptiska kultur, som vi känna. Då, kanske samtidigt med den sista istiden och den sista issmältningen i det nordliga och norra mellersta Europa, levde kring Nilen människor uti det paleolitiska kulturstadiet. Deras typiska stenverktyg anträffas ännu i dag liggande kvar där de lämnade dem, d. v. s. på högplatåernas nuvarande ökensand.

Något samband mellan denna äldre stenålder och den yngre stenålder, vars fortsättning är den egyptiska kulturen i årtusendena före Menes, har man hittills icke kunnat konstatera.

Den allmänna uppfattningen är, att bärarne av den neolitiska kulturen från äldsta för oss skönjbara tider voro av samma ras som de senare egypterna. Detta innebär, att de tillhörde en gren av den indo-europeiska och hamitisk-semitiska rasen eller Medelhavsrasen. Den gren nämligen, som ännu i dag bebor hela det nordafrikanska kustgebitet samt Arabien och Syrien. En med de indisk-arabiska, kaukasiska och europeiska folkgrupperna besläktad rasgren, som enligt biblisk terminologi omfattar Afrikas hamiter och Asiens semiter. Till hamiterna höra då libyerna i norr och galla- och somalistammarna i sydost (mellan 10:de och 5:te breddgraderna) samt egypterna i Nillandet mellan dem. De

egyptiska hamiterna hade sålunda sedan urtiden de rasbesläktade arabiska och syriska semiterna till grannar i öster — på andra sidan Sinaihalvön och Röda havet.

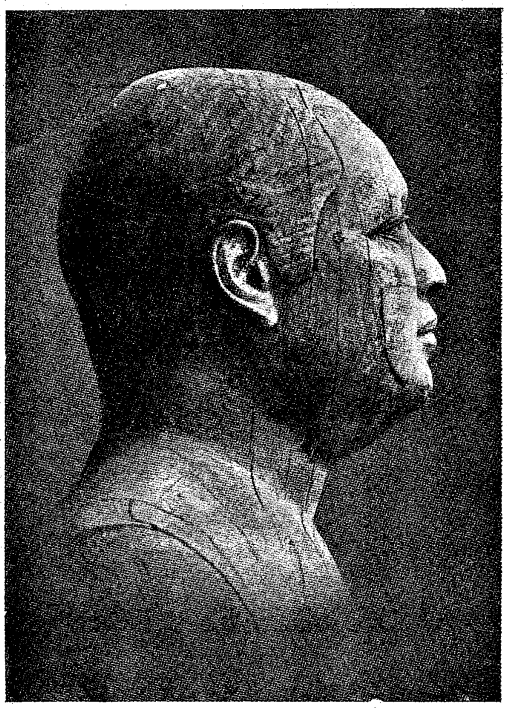

FIG. 47. »BYFOGDEN».
Staty i trä från omkr. 3000 f. Kr. (I museet i Kairo).

Från dessa måste, såsom det egyptiska språkets byggnad vittnar, en gång under årtusendena före Menes, starka inflytelser ha gjort sig gällande; möjligen genom invandringar av semitiska stammar från Syrien eller Arabien. Att semitiska folk redan i mycket avlägsna tider, lika väl som under de tvenne årtusendena närmast före vår tidräknings början, rört sig fram och åter över Sinai, över Röda havet, över Babel Mandeb, mellan västligaste Asien och östligaste Afrika, förefaller mycket sannolikt. Härigenom hava då mellan semiter och hamiter, mellan besläktade asiatiska och afrikanska folk- och kulturelementer uppstått diverse blandningar, som icke äro minst betydelsefulla just i Egypten.

I det föregående ha vi redan iakttagit, att kultur- och rasförhållanden i Sinear slutligen blevo bestämda genom fredlig och krigisk beröring mellan semiter västerifrån och de vid flodmynningarna bosatta, icke semitiska och väl icke heller indo-europeiska sumererna. Det semitiska raselementet är således förmedlaren mellan kulturen vid Nilen och kulturen vid Eufrat, vilka för övrigt synas ha haft märkvärdigt litet direkt beröring eller inbördes utbyte. Om det slutligen visar sig, att den högre neolitiska kulturen var avsevärt äldre bland Sinears sumerer än bland Egyptens hamiter, kan resultatet bliva, att vi få be-

trakta den av semiter förmedlade kulturimpulsen från sumererna såsom en första pådrivare av egypternas högre kulturutveckling.

Då det inre av Afrika är negerfolkens land, inställer sig ovillkorligen frågan, huruvida negerblodet i större utsträckning inträngt i det egyptiska folket. Det visar sig då, att vi först från och med det tredje årtusendets (och »det gamla rikets») början finna negrer i större och växande mängd såsom krigsfångar, slavar, tjänare, soldater och polismän i Egypten. Från och med denna tid ha också negerfolk inträngt i det nedre Nubien, det av egypterna behärskade sydliga gränslandet mellan Nilens första katarakt och Silsilis-bergen. I ännu äldre tider var däremot Nildalens befolkning homogent hamitisk-egyptisk även här, d. v. s. åtminstone upp till andra katarakten.

Någon negerfråga existerar således icke, vad det äldsta egyptiska folket och den äldsta egyptiska kulturen beträffar.

* * *

Bortse vi från Nildalens paleolitiska bebyggelse, äro följande åtta stora kulturperioder att urskilja fram till mitten av det elfte förkristna århundradet.

(1) Den neolitiska tiden före småkonungadömena, landskapsfurstarna eller stadsstaterna. (2) Småkonungarnas tid. (3) Småkonungadömenas eller de politiskt självständiga landskapens sammansvetsande till tvenne storkonungadömen: ett nordligt, omfattande deltat och nedre Nildalen till strax söder om Memfis, och ett sydligt, som inneslöt det övriga, »övre» Egypten upp till första katarakten eller däromkring.

(4) De tvenne storkonungadömenas förening genom Menes till ett enda rike, det enhetliga egyptiska storkonungadömet, som dock städse, särskilt i konungamaktens symboler och privilegier, bevarar traditionen om dess sammansättning av tvenne mäktiga forntidsriken. Den av Menes inledda s. k. »dynastiska» tidens första skede skulle enligt Breasted (som jag här och i huvudsak följer vad kronologien angår) omfatta de två första »dynastierna», d. v. s. tiden mellan 3400 och 2980 eller 420 år med 18 konungar.

(5) Fortsättningen mellan 2980 och 2475 benämnes egendomligt nog »det gamla riket», ehuru detsamma är 420 år avlägset

från det enhetliga »rikets» begynnelse och väl minst 1,500 år från de båda storkonungarikenas och deras »dynastiers» uppkomst. Detta »gamla rike» regeras av de tredje, fjärde, femte och sjätte »dynastierna» eller av omkring 28 konungar.

(6) Härefter räknas »det mellersta riket» från 2475 till 1788, omfattande de sjunde till tolfte »dynastierna» eller omkring 40 konungar.

(7) Skedet 1788—1580 benämnes Hyksos-tiden efter en omkring ett århundrade härskande främmande dynasti. Denna synes ha varit semitisk och ha kommit som inkräktare från Syrien. Detta är de trettonde till sjuttonde »dynastiernas» tid.

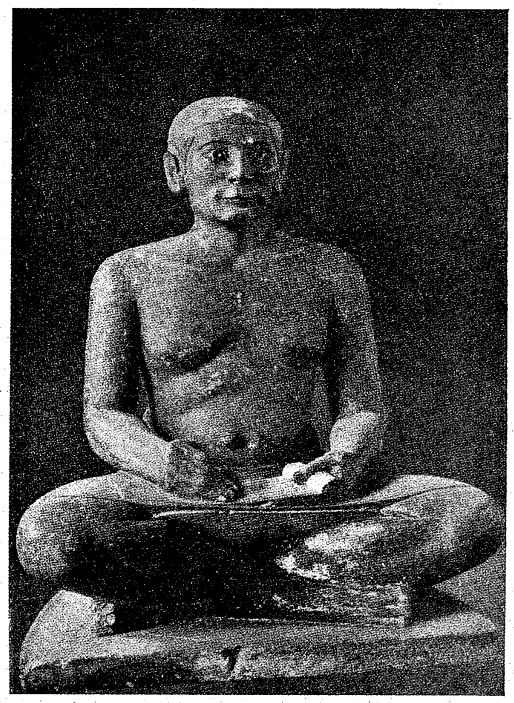

FIG. 48. »SKRIVAREN.»
Staty i kalksten från omkr. 3000 f. Kr. (I Louvre-museet, Paris.)

(8) Den sista period, som vi i detta sammanhang skola tala om är den del av »det nya rikets» tid, som räcker fram till 1157. De adertonde och nittonde »dynastierna» och en del av den tjugonde regera nu. Århundradena efter 1157 (eller 1100) räknas visserligen också till »det nya rikets» skede, men de tillhöra en upplösningstid, som bör behandlas i ett annat sammanhang. Under den period av »det nya riket», som ovan medräknats, regera omkring 25 konungar sammanlagt 423 år.

Såsom »höjdpunkter» av politisk och kulturell utveckling äro enligt Eduard Meyer att betrakta de 4:de och 5:te dynastiernas tid (2930—2650) samt de 11:te till 13:de (2160—1788) och 18:de till 20:de dynastiernas (1580—1090). Härtill kommer, efter 1100, ytterligare den 26:te dynastiens tid, 663—525. Dock förefaller det som detta innebure en underskattning av det mycket be-

tydelsefulla skedet från och med Menes till 4:de dynastien (3400—2930).

I varje fall får man genom dessa årtal åtminstone en första föreställning om den egyptiska historiens enastående gigantiska proportioner. Tre årtusenden igenom, 3400—400 f. Kr., lever och blomstrar, utvecklas, kämpar och härskar storkonungadömet vid Nilen. Och likväl var detta tretusenåriga världshistoriska drama blott fortsättningen av en lång förutgående social och andlig utveckling inom det egyptiska folket eller dess kulturellt och politiskt härskande lager.

* * *

Då vi veta, att Menes, ursprungligen storkonung över det södra (eller »övre») egyptiska riket, omkring 3400, enligt Eduard Meyer sannolikt år 3315, förenade detta med det norra (eller »nedre») storkonungadömet, innebär detta, att egypternas hela mest grundläggande samhälls- och kulturutveckling är att söka i årtusendena före 3500. Det vill då närmast säga: uppkomsten av de tvenne storkonungadömena genom föreningen under maktfulla härskare av de forna stadsstaterna eller småkonungadömena. Därförut, åter, ännu längre tillbaka i tiden ha vi att söka dessa talrika småstaters utveckling ur primitiva stamförfattningar och släktsamhällen med deras ännu mycket skiftande och ostabila former av hövdingskap.

Så mycket åtminstone måste rymmas av social utveckling inom ramen av de tvenne neolitiska årtusenden, som Flinders Petrie och med honom synbarligen även Eduard Meyer anse sig böra anslå åt den förmenetiska, före 3500 fallande, genom gravfynd o. dyl. dokumenterade utvecklingen i Egypten. Men tydligt är, att även två årtusen torde vara ett mycket knappt tidsmått för ett så omfattande och innehållsrikt stycke historia. För övrigt vore egypternas neolitiska historia icke härmed bragt till sin utgångspunkt. Mitten av det sjätte årtusendet är nämligen, som vi i det följande skola se, ett alldeles för sent datum för att kunna gälla som sannolik tidsgräns mellan paleolitisk och neolitisk tid i Nordafrikas äldsta kulturbygder.

Härtill komma några andra fakta, som ytterligare bekräfta nödvändigheten av att icke operera med allt för knappa tidsmått, då det gäller egypternas historia före Menes.

Eduard Meyer anser att året 4241 f. Kr. är alldeles säkert såsom begynnelseår för egypternas, sedermera oförändrat bibehållna, astronomiskt grundade tidräkning, vilken undansköt det äldre räknandet med månperioder och i stället byggde kronologien på ett ungefärligt solår med 360 dagar. Men det är ju tydligt, att behovet av en så pass noggrann tidräkning och förmågan att uttänka och organisera densamma, under övergivandet av ett äldre kronologiskt system, förutsätta en redan mycket hög utveckling av så väl teknik och ekonomi som det statliga och sociala livet och dessutom en stor intellektuell mognad hos den ledande samhällsklassen.

Vidare är att märka, att arkeologerna i Nildalens rika skatter av alla slags urgamla kulturdokumenter ännu icke synas ha påträffat några spår av de för hela människosläktet gemensamma äldsta formerna av samhällsliv — stammar, släktstater, blodshämnd, primitiva sexuella seder och äktenskapsformer, människooffer o. s. v. Blott av det s. k. »matriarkatet» finnas vissa kvarlevor, t. ex. uti räknandet av sonens ätteled genom modern, uti morbroderns förmyndaremakt och makans goda rättsliga ställning i familjen samt möjligen även i det ganska vanliga syskonäktenskapet. Redan i det äldre, men icke äldsta, av ett stort nord- och ett stort sydrike bestående Egypten, som gravar och andra fynd uppenbara för oss, d. v. s. åtminstone i det femte årtusendets Egypten, ser det ut som vi hade att göra med de från urtidens släktsamhälle redan väsentligen frigjorda individerna såsom sådana, direkt eller genom yrkes- och ståndsorganisationer och genom livegenskap eller slaveri underordnade den teokratiska statsmakten.

Det äldsta Egypten vi någorlunda känna är helt olikt det äldsta Sinear därutinnan, att spåren av de självständiga stadsstaternas och smårikenas skede redan hunnit utplånas. Egyptens skrivna historia enligt monumenterna börjar icke med något oavhängigt Lagasch, Umma, Ur eller Uruk, Kisch eller Sippar, utan med tvenne storkonungadömen, vilkas tid dock redan är förbi, i det att vi blott få höra talas om deras förening till en väldig, nationell enhetsstat — genom Menes. Egyptens »stumma» urkunder av olika slag samt senare tiders antydningar om forntida förhållanden låta dock sluta till, att även Nildalen haft sitt skede av små- och stadsstater.

Men bortom dessa måste finnas rikligt utrymme för det tidigare

släktsamhällets långa utveckling. Möjligen utspelades detta skede av det egyptiska folkets historia alls icke i Nildalen.

* * *

Av arkeologernas uttalanden vill det synas, att Egyptens kopparålder sträcker sig lika långt tillbaka i tiden som den hittills kända neolitiska kulturen över huvud i Nildalen, d. v. s. åtminstone till mitten av det sjätte årtusendet. Det talas alltid om fynd av kopparverktyg och kopparvapen så väl som guldsmycken, stundom även om föremål av silver och bly, i de äldsta egyptiska gravarna, vilkas innehåll i övrigt vittnar om en typisk neolitisk kultur. Ännu under det fjärde årtusendets senare hälft fortfar sten att vara det viktigaste materialet för verktygs- och vapentillverkning. Det äldsta Storegypten, Menes' nationella enhetsstat, står således väsentligen kvar uti stenåldern. En mogen kopparålder ha vi att räkna med först från och med det s. k. »gamla rikets» begynnelse 2980.

Då vi här tala om Egyptens kopparålder i motsättning till dess brons- och järnåldrar, får icke det faktum förbises, att man i Egypten liksom i Sinear förstod att härda kopparen och att sålunda göra den tjänligare för vapen och eggverktyg genom att legera den med något litet antimon, arsenik eller tenn. Ej heller ligger någon motsägelse däruti, att små stycken mjukt järn måhända konstaterats i gravar så långt tillbaka som i mitten av det tredje årtusendet. Vad vi mena med brons- och järnåldrarna är, att den äkta bronsen (med 10 % tenn) och det härdade järnet spela huvudroller i vissa skedens verktygs- och vapenteknik.

En stenålder upphör ej att vara stenålder, därför att koppar, guld, silver, bly, järn förekomma tillfälligt och användas i smått. Ej heller har kopparåldern upphört, därför att brons och järn börja användas till smycken eller i mindre skala vid sidan av teknikens dåvarande tvenne huvudmaterial: sten och koppar.

Ännu långt efter kopparåldern, övergångsskedet mellan den egentliga yngre stenåldern och den egentliga (men med kopparåldern av många arkeologer sammanräknade) bronsåldern, således ännu länge uti den fullt utvecklade bronsåldern, finna vi hos alla folk en mer eller mindre riklig, stundom mycket riklig användning av stenverktyg och stenvapen. Förekomsten av dessa är alltså i sig på intet sätt något bevis för, att en stenålder föreligger.

Avgörande för den arkeologiska nomenklaturen är den allmänna användningen icke av det äldre, utan av det i den tekniska utvecklingen yngre materialet. I den absoluta tidsföljden komma trä, ben, horn och sten först, därefter koppar, så brons, sist järn.

FIG. 49. STATY I STEN AV KONUNG KEFREN. (omkr. 2850 f. Kr.). (Museet i Kairo). Guden Horus, symboliserad genom en falk med utbredda vingar, beskyddar konungen.

Samtidigheten av en stenålder eller rättare sten-koppar-ålder och en hög social, ekonomisk och intellektuell utveckling förklarar den utomordentliga tekniska fulländningen av de egyptiska stenföremålen från de sjätte, femte och fjärde årtusendena och förra hälften av det tredje. Man förstod icke blott att tillverka knivblad, spjutspetsar, dolkar, pilspetsar o. d. av flinta med högsta hittills hos något folk iakttagna konstfärdighet. Av de hårdaste stenarter utformade sten- och kopparålderns egypter stora, smäckra vaser med smala halsar och tunna väggar samt sirliga handtag och den mest fulländade polering av ytan. Även konsten att i mindre format hugga låga reliefer uti sten stod åtminstone så tidigt som i det fjärde årtusendet ganska högt. De femte och fjärde årtusendenas lergodstillverkning uppvisar likaledes ofta ett omsorgsfullt arbete och eleganta former samt en enkel men stilfull dekorering.

Den egyptiska stenålderns konsthantverkare älskade dessutom att arbeta i elfenben och hårda träslag, bådadera väl huvudsakligen importerade, samt i guld och halvädelstenar. De smycken, möbler och smärre lyxföremål, som de åstadkommo före den mogna kopparåldern, d. v. s. före det tredje årtusendet, vittna

om så god smak och så fint arbete, att de kunna uthärda jämförelse med mycket av det bästa, som på dessa områden presterats i Europa omkring fem tusen år senare i tiden.

Ett karaktäristiskt drag i den egyptiska dekorationskonsten och bildkonsten över huvud är det utomordentligt skarpa uppfattandet och känsliga återgivandet av växt- och djurformer. De förra omvandlades till dekorativa former — t. ex. lotusmotivet och palmettmotivet — som över Grekland, Rom och renässansen kommit fram även till oss. Djurbilderna bibehöllo däremot i regel, trots fantastiska kombinationer, en mycket hög grad av förfinad, självfull realism. Många djurbilder i rundplastik, relief eller målning från början av det tredje årtusendet stå i alla avseenden så högt, som egypterna över huvud någonsin nådde.

* * *

Ett intimt samband med konsthantverket har den äldsta egyptiska bildskriften. Denna förberedes och uppstår i de femte och fjärde årtusendena i samband med lergodsdekorationen och reliefskulpturen och har redan på Menes' tid mognat till den egendomliga »hieroglyf»-skrift, som sedan aldrig väsentligt förändrades.

Egypterna börja nämligen mycket tidigt med att låta bilder av föremål eller personer icke blott återgiva dessa, utan även representera andra föremål eller personer. Bilden fick således vid sidan av sin realistiska även en symbolisk betydelse, som ofta till slut alldeles undanträngde den förra. Bilden av ett visst djur kan vara menad att realistiskt blott återgiva detta djur. Men samma djurbild kan också regelmässigt symboliskt beteckna en viss gud. Och slutligen kan denna symbol för denna gud även vara symbol för en viss person, konungen, eller för en abstrakt idé såsom »det gudomliga», »det heliga», »högsta makten i staten», »rätten» el. dyl. Härtill kommer att djurbilden eller bilden av föremålet i fråga, då den användes symboliskt, förenklas till en ytterst knapphändig, men möjligast karaktäristisk kontur.

Till denna förenklade symboliska teckning av en ursprungligen realistiskt menad bild ansluter sig, uti huvudsak åtminstone, i Egypten den utomordentligt betydelsefulla uppfinningen av en bokstavsskrift. Det avgörande härvid är icke längre

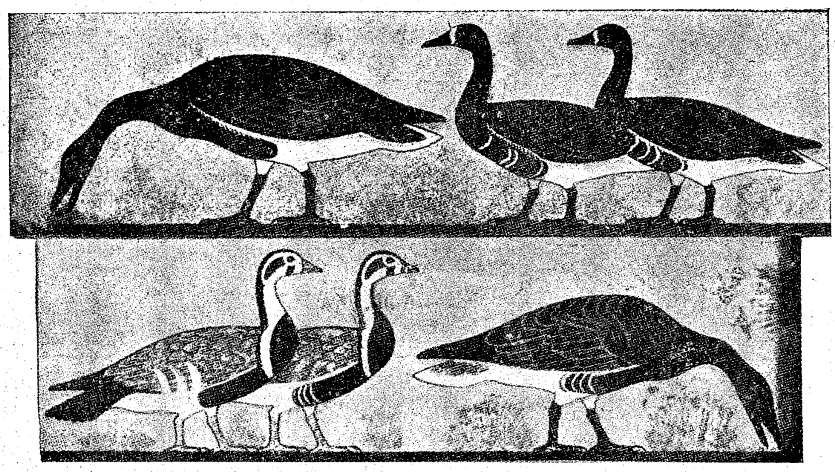

FIG. 50. EGYPTISK VÄGGMÅLNING FRÅN TIDEN MELLAN 3000 OCH 2500 f. Kr. (Museet i Kairo.).

symbolismen, utan den genialiska upptäckten, att ett visst språks otaliga olika ord äro sammansatta av ett helt litet antal bestämda ljud, vadan alla ord kunna betecknas genom olika kombinationer av några få ljudtecken. Egypterna fastställde olika tecken för sitt språks 24 konsonantljud. För detta ändamål utvalde de dels symbolbilderna för föremål, vilkas namn innehålla blott en enda konsonant. Dels synas de mera godtyckligt ha konstruerat bokstavstecknet i fråga. Vokalerna får läsaren själv fylla i med ledning av sammanhanget.

Denna bokstavsskrift ha egypterna dock aldrig använt ensam, utan städse i samverkan med egentliga »hieroglyfer» eller symbolbilder. Dessa beteckna hela ord eller stavelser och ersätta sålunda bokstavsskriften, eller ock användas de jämte denna för att förtydliga ett bokstavsskrivet ord genom att vid sidan av detta avbilda föremålet eller symbolisera idéen.

Egypterna ha sålunda aldrig övergivit bildskriften, ehuru de uppfunno en bokstavsskrift. I monumentala inskrifter användes bildskriften rikligt ur skönhetens och traditionalismens synpunkter. I det dagliga livets kursivskrift eller så kallade »hieratiska» skrift blevo bildsymbolerna eller ideogrammerna ävenledes flitigt använda, nämligen därför att de, i möjligast avknappad gestaltning, sparade skrivmöda.

Den egyptiska bildskriften föreligger redan mycket utvecklad

i sådana det fjärde årtusendets skulpturer, som vilja bevara minnet av krigiska dåd utförda av någon storkonung i nordriket eller i sydriket. De relieframställningar, varom här förnämligast är fråga, försöka nämligen icke, såsom de i det föregående skildrade segermonumenten i Sinear från det tredje årtusendet, att avbilda den verkliga händelsen. Man ställer en mängd lämpligt valda symboliska figurer bredvid eller över och under varandra. Totalbilden låter måhända den oinvigde ana, att han ser en konung som besiktigar ett fält med fallna fiender eller själv nedklubbar en motståndare. Men en mängd detaljfigurer förbli ur vanlig, mer eller mindre realistisk bildsynpunkt totalt obegripliga. Och det helas fulla mening går förlorad.

Den blir oss tillgänglig först, då vi lärt oss att tolka en symbol som t. ex. den, vilken finnes på en reliefplatta från omkring år 3300. En avlång kloss uppbär sex blomstänglar och i ena hörnet ett människohuvud. Över det hela står en falk, vars ena fot genom ett band är förenad med människohuvudets mun. Falken symboliserar den store guden Horus och även konungen, såsom Horus-dyrkare. Klossen symboliserar ett stycke land. De sex blomstänglarna äro lotusstänglar eller lotusblad. Och anordningen med kloss, stänglar och människohuvudet symboliserar sex tusen avslagna människohuvuden eller sex tusen fångna fiender. Hela bilden betyder således, att konungen, Horus-dyrkaren, tillfångatagit eller slagit sex tusen fiender. Vilket är »texten» till en vidstående bild, som visar oss en man med sydrikets kungliga tiara på huvudet och stridsklubban i högra handen samt den vänstra hållande en knäböjande manlig gestalt vid håret.

Här står således skrivet, men är icke avbildat, att sydkonungen i fråga — han lär tillika ha varit en Menes' efterträdare som storkonung över hela Egypten och ha hetat Narmer — vid ett visst krigstillfälle gjorde sex tusen fångar eller räknade sex tusen dödade fiender. Vi få ej se fältslaget, såsom på Eannatums och Naramsins segermonumenter, vilka dessutom i skrift berätta om det skedda. Den egyptiska reliefplattan, som är minst tre hundra år äldre än Eannatums stele, ger oss en kombination av bild och bildskrift, men är ännu varken någon äkta avbildning eller någon äkta skrift.

Att egypterna icke slutligen övergingo fullständigt till den av dem uppfunna bokstavsskriften har väl sin yttersta grund

uti intet annat än deras egendomliga själsliga läggning, för vilken de traditionella, ofta med uråldriga religiösa föreställningar sammanvävda bildtecknen eller bildsymbolerna hade ett allt för högt affektionsvärde att kunna slopas i den blotta »nyttans» namn.

* * *

Vid sidan av egypternas tvenne intellektuella stordåd före den mogna kopparåldern, före mitten av det fjärde årtusendet — uppfinningen av en astronomiskt grundad tidräkning och uppfinningen av en bokstavsskrift — ställa sig under kopparåldern, uti det tredje årtusendet, deras icke mindre häpnadsväckande prestationer på arkitekturens och den bildande konstens områden, sådana dessa äro representerade i de tredje och fjärde dynastiernas konungagravar och tempel och i de samtida porträttskulpturerna uti trä och sten.

Den största pyramiden vid Gise utanför Kairo har så kolossala proportioner och är byggd med sådan hart när otrolig soliditet och fulländad skicklighet, att sannolikt intet jämförligt byggnadsverk i världen i dessa avseenden överträffar eller kanske ens når upp till densamma. Höjden är 145 meter och bredden vid den kvadratiska basen 225 meter. Byggnaden är i huvudsak en solid massa, som av den engelske arkeologen Flinders Petrie beräknats bestå av 2,300,000 noggrant tillhuggna kvaderblock på 2,5 tons vikt vartdera. Grundplanens orientering efter väderstrecken, den geometriska byggnadsformens genomförande, gravkamrarnas och gångarnas förläggning och konstruktion i det enorma kvaderbergets inre äro utförda med en precision, som knappast kunde överträffas av modern ingenjörskonst. Och detta av ett folk, som ännu stod med ena foten kvar i sin stenålder och icke kände någon annan för verktyg användbar metall än kopparn samt alldeles saknade de kraftkällor vi äga i de kemiska sprängämnena och i ångan och elektriciteten.

Betrakta vi fenomenet ur sociologisk synpunkt, är det icke mindre vidunderligt. Moderna beräkningar ha visat, att det 20-tal år och det 100,000-tal arbetare, varom Herodotos berättar såsom de traditionella uppgifterna beträffande byggnadstid och arbetsstyrka, knappast behöva innebära någon särdeles stor överdrift. Byggherren Keops, Egyptens storkonung omkring

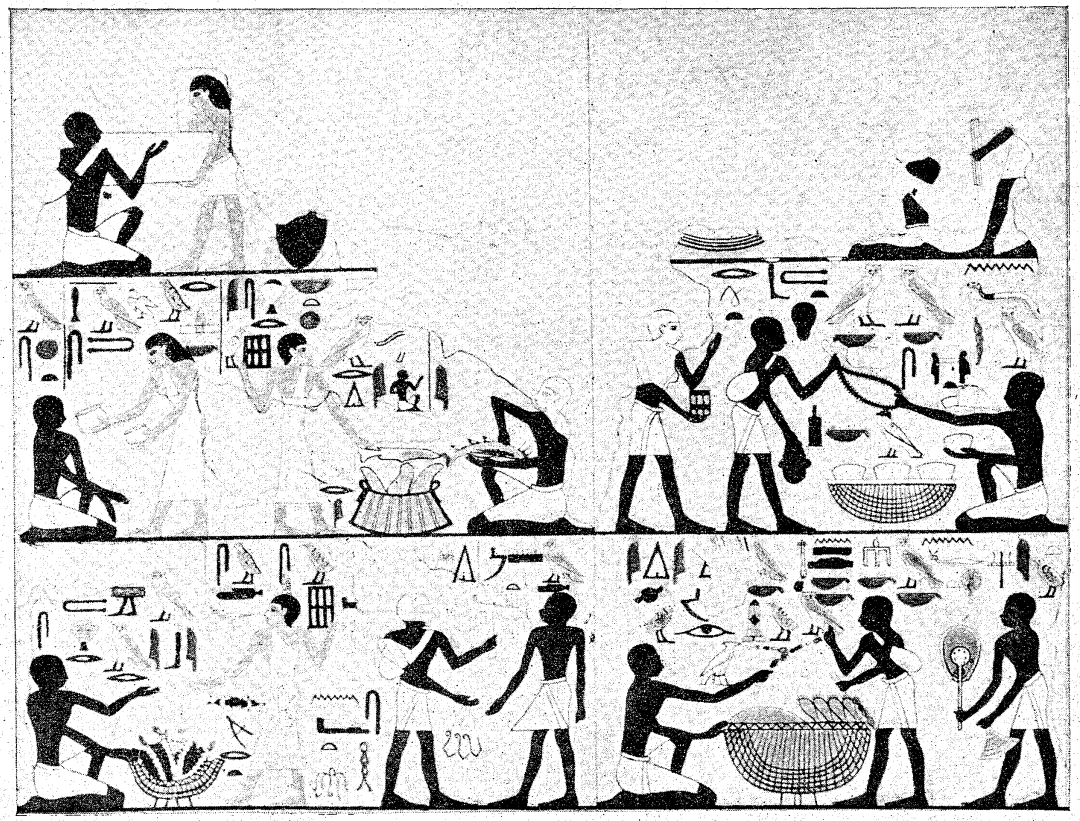

FIG. 51. MARKNADSSCEN.
Egyptisk väggmålning från tiden 3000—2,500 f. Kr.

år 2900 eller något senare, måste enväldigt ha förfogat över ett blomstrande och mönstergillt organiserat rikes viktigaste ekonomiska resurser, mänskliga och materiella, för att kunna åt alla kommande tider lämna efter sig denna väldigaste bland gravbyggnader.

Med blotta teorien om »slavarbete» är ett sådant enastående ekonomiskt, tekniskt och organisatoriskt jätteverk nära tvenne årtusenden före järnet icke förklarat. Det är icke blott Keops-pyramidens massa, utan framför allt dess utomordentligt höga tekniska kvalitet, som kräver sin sociala och kulturella förklaring. Och denna kan icke vara att söka i annat än i en vid dess tillkomst redan mycket högt utvecklad byggnads- och ingenjörskonst och social organisationsförmåga.

Det uti det gigantiska utsvävande pyramidmodet var dock icke särdeles långvarigt i Egypten; och ingen pyramid kommer i storlek och arbetets förträfflighet upp mot konung Keops'. Före honom hade endast hans nära föregångare på det förenade Egyptens tron, Zoser och Snofru, byggt sig stora gravar i pyramidform. Zosers grav är en s. k. trappyramid i sex avsatser, varje sådan några meter smalare än den närmast undre. Snofru byggde ursprungligen på samma sätt, men fann slutligen på att fylla ut avsatserna, så att släta pyramidytor uppstodo. Efter Keops byggde Kefren och Menkaure pyramider bredvid hans, men de äro mindre och icke må långt när så väl utförda.

Utanför varje konungapyrapid stod ett tempel, helgat åt den dödes ande och skyddsgud. Och från templet förde vanligen en av sten byggd täckt gång från ökenranden, där alla gravar hade sin plats, ned på slätten och stundom ända ned till den punkt, dit Nilens högvatten nådde. Framför Keops' pyramid finna vi dessutom den väldigaste av alla sfinxer: en porträttstaty av konungen, vilkens makt symboliseras genom sfinxens lejonkropp. Om ej Keops lät hugga detta mäktiga klippvidunder, härrör det sannolikt från någon av hans närmaste efterträdare före 2750, den fjärde dynastiens sista år.

Sitt ursprung ha pyramiderna uti väldiga, terrasslika gravbyggnader, s. k. »mastabor», som i äldre tider uppfördes av soltorkat tegel, men på Zosers tid, omkring 2980, började uppföras i sten. Det äldsta hittills kända byggnadsverket i Egypten av huggna stenblock lär vara konung Usafais gravkammare i Abydos norr om Tebe i sydriket och tillhör tiden före 2980.

De äldsta egyptiska kolonnerna äro monoliter av granit och hava vackert uthuggna, smäckra kapitäler i form av palmbladsknippen. De ha nått en hög fulländning redan i femte dynastien (2750—2625) och måste då haft en åtminstone ett par århundraden lång utvecklingshistoria bakom sig. Användningen av osmyckade fyrkantiga stenpelare till stöd för templens stenbjälklag var äldre.

Den »äkta» valvbågen är känd från tredje dynastien (2980—2930), men användes här, liksom i Sinear, icke egentligen arkitektoniskt, utan blott sparsamt för underordnade konstruktiva ändamål.

* * *

Sedd mot bakgrunden av dessa kulturella prestationer blir den egyptiska kopparålderns porträttkonst, särskilt i rundplastik, väl icke fullt så häpnadsväckande, som då vi utan förberedelse betrakta den i trä utförda »byfogden» i Kairos museum eller »skrivarens» kalkstensstaty i Louvren eller konung Merires kopparhuvud i Kairo och besinna, att dessa fulländat realistiska, livsvarma skulpturverk alla tillhöra tiden före 2500.

Märkligt nog ha egypterna själva aldrig överträffat denna sin tidiga »fria» konst, som firade sina största realistiska triumfer i porträtter icke av de gudalika konungarna, utan av personer lägre ned på den sociala rangskalan. Egypternas övermäktiga religiösa och symbolistiska drift tog snart livet av så väl den fria realismen som den fria idealismen och gjorde den i religionens och statens tjänst arbetande symbolismen och stiliseringskonsten allena härskande. Visserligen äro senare tiders konungaporträtter, t. ex. många av Ramses II (1292—1225), fulländade konstverk på en gång ur den realistiska och den stiliserade konstens synpunkter. Men ramen för konstnärens fria verksamhet är oändligt snävt åtdragen. Han är traditionalismens slav i allt utom den gnista av liv och individualitet, som hans geni omedvetet och trots alla band och föreskrifter inlägger i verket.

I »det gamla riket» hade traditionen ännu icke vuxit sig så stark, att den kvävde konstnärens initiativ eller höll bort honom från »profana» ämnen. Den tekniska färdigheten hade hunnit så långt, som över huvud kan synas möjligt eller eftersträvansvärt. Början av det tredje årtusendet var i Egypten en tid av högsta livaktighet och kraftutveckling på alla områden — en storhetstid, till vilken världshistorien uppvisar få motstycken.

DET EVIGA ROMS SENA BEGYNNELSE.

VÅR RUNDVANDRING KRING DESSA FORNTIDENS högkulturer, i vilka vår egen odling är rotad till den del, som vi ej skapat själva, förde oss över Egeiska havets öar och fastlandskuster bort åt öster och söder till Sinear, Elam och Nilens land.

Tiden är nu inne att återvända till Västerlandet. Vi skola där, i vår världsdels sydvästra trakter, söka spåren av en ännu mycket tidigare mänsklig utveckling, med vilken vår egen måhända kan räkna ett betydelsefullt, om än ofantligt avlägset, genetiskt samband. Men på vägen dit från Österlandet vore det näppeligen passande att gå förbi det eviga Rom, länken mellan oss och den egeisk-orientaliska fornvärlden, uppsamlaren och överbringaren till oss av den fornorientaliska och egeisk-grekiska kulturens väsentligaste livselementer.

Redan ett flyktigt besök i Rom har sin nytta. Om ej för annat, därför att det inskärper, hur extremt nytt och kort det stycke världshistoria i själva verket är, som hade det »eviga» Rom till utgångspunkt och centrum.

Detta kan och bör visserligen icke göra något intrång på vår traditionella vördnad för det romerska världsvälde och den, dock till synnerligen stor del från Grekland lånade eller övertagna, romerska världskultur, som våra germanska förfäder i sitt barbari på 400-talet e. Kr. gåvo dödsstöten. Men då uppgiften är att, så långt forskningen för tillfället medger, vidga den historiska synkretsen och insikten om vår samhörighet med släktets förflutna, kan det icke vara ur vägen att observera en viss kontrast mellan den främre Orientens massiva ålderdomlighet och det »eviga» Roms korta men lysande och för fortsättningen och oss germaner så avgörande gästspel på världsteatern.

Vare sig vi jämföra med Kreta, Troja, Sinear eller Egypten eller med vår egen svenska forntid, t. ex. våra dösar och gång-

grifter och den tidigare delen av vår kopparålder, allt före år 2000 f. Kr., är det ingen imponerande ålderdomlighet som konstaterats för det äldsta Rom eller rättare för de på det senare Roms terräng äldsta bosättningarna. Man har genom att gräva på Forum Romanum och i Roms »sju» kullar kommit till baka till mitten av det andra årtusendet, det är allt. D. v. s. till tiden för den mykeniska så väl som den svenska bronsålderskulturens kulmen. Men vi äro då redan litet för sent ute för att få vara med om Kretas största härlighet. Och det bästa som Sinear och Egypten bjudit är mer än ett årtusen äldre.

* * *

»Av fynden att döma var det ett fattigt och ringa kultiverat folk, som här bodde, ett folk av herdar och bönder; först genom beröringen med den högre, östra och södra, Medelhavskulturen skulle dessa Tiberbyar erhålla någon större betydelse,» skriver Henrik Schück i sin redogörelse för den italienske arkeologen Giovanni Pinzas arbete *Monumenti primitivi di Roma* (1905). Det är fråga om de primitiva byar eller städer, varav lämningar upptäckts på trenne av Roms »sju kullar», nämligen på Quirinalen, Oppius och Palatinen. Även på Viminalis, Cispius, Coelius och Velia antagas samtida, om än mindre betydande och till sitt ursprung något yngre bosättningar ha funnits, ehuru klara bevis ännu ej synas ha framkommit.

Att denna grupp av byar eller städer i närheten av Tibern var befolkad av romarnes förfäder är sannolikt, och att de i sinom tid växte ihop till historiens äldsta Rom är visst. Emellertid anses platsen före romarfädernas tid ha varit bebodd av ett folk tillhörande en helt annan, icke »indoeuropeisk» gren av människosläktet. Dessa äldsta, förromerska bebyggare av Roms terräng hunno fram ända till sin bronsålders begynnelse, innan de av en eller annan fullständigt okänd anledning rymde fältet. De därpå framträdande romerska bosättningar, som slutligen blevo Rom, började således sannolikt i ett fullt utvecklat bronsåldersstadium.

Härför tala också så väl gravfynden i Rom som den tidpunkt till vilken dessas äldsta skede förlägges av arkeologerna. Denna, d. v. s. tiden mellan 1500 och 1300 f. Kr., utgör enligt Montelius den tredje av de fem perioder, i vilka han indelar

mellersta Italiens bronsålder. I sin fullständighet ligger denna mellan de ungefärliga tidsgränserna 1850 och 1125 f. Kr. Därförut räknar Montelius en kopparålder mellan ungefär 2500 och 1850. Mellersta Italiens järnålder förlägger han mellan omkring 1125 och 480 f. Kr.

Om de äldsta »indo-europeiska» bebyggarne av de ifrågavarande Tiber-kullarna voro det romerska folkets närmaste förfäder, synes således härav följa, att vi ingenting veta om dessa förr än de hunnit långt in i sin bronsålder. Roms förhistoria (icke att förväxla med det s. k. »förhistoriska» Rom!) börjar således med ett relativt mycket sent stadium av det romerska folkets kultur- och samhällshistoria.

Historikerna, som ha det senare Roms prakt och storhet för ögonen och ofta äro föga vana att inställa blicken i enlighet med den »förhistoriska» historiens väldiga måttstock, äro synbarligen starkt imponerade av Tiber-byarnas rustika primitivitet uti materiellt avseende i det andra årtusendets senare hälft, erinrande om de albanska och volskiska bergsbornas lägerliv i runda, provisoriska halmkojor uti det Pontinska träsket vid majsskörden ännu i dag.

Det märkliga är dock tydligen icke den rent materiella eller tekniska sidan av denna äldsta romerska primitivitet omkring år 1400 f. Kr.; ty såsom bronsålderssamhällen representerade dessa Tiber-byar sannolikt ett för sin tid någorlunda normalt materiellt utvecklingsläge. Andra folk, i de östliga Medelhavstrakterna, hade långt förut grundat en hög andlig odling och ett rikt samhällsliv på vida primitivare teknisk basis. Det märkliga med Roms begynnelse är, att Tiber-byarnas sammanslutning till ett enhetligt stadssamhälle och det sålunda uppkomna egentliga Roms begynnelse såsom självständig och kraftigt uppåtsträvande stat äger rum så sent som uti den mellanitalienska järnålderns sjätte period eller slutskede, d. v. s. mellan 600 och 480 f. Kr. ungefär.

* * *

Beträffande vår på arkeologiskt material grundade förmåga att följa kultur- och samhällsutvecklingen tillbaka till relativt tidiga eller primitiva stadier, äro vi mycket olika ställda i fråga om världshistoriens stora föregångsfolk och i själva verket sämst då det gäller just romarne.

De egeiska folken kunna vi spåra ett stycke in i den senare delen av deras yngre stenålder; sumerer, elamiter och egypter åtminstone in uti kopparåldern; germaner och kelter däremot mycket långt tillbaka till den yngre stenålderns allra tidigaste perioder och ännu längre. Romarne kunna vi stifta någorlunda pålitlig bekantskap med först, då de i det närmaste äro färdiga att marschera ut ur sin järnålder.

Härmed överensstämmer, att vi känna mycket primitivare former av samhällsliv hos germaner och kelter än bland grekerna och vida äldre hos dessa än bland sumerer och egypter samt alls icke romarnes äldre samhällsliv.

Om vi, för att här ej förutgripa en följande, mer ingående undersökning, helt provisoriskt skilja mellan »urtid», »forntid» och »medeltid» såsom trenne universellt varandra följande skeden i människans samhällsutveckling, kan det då sägas, att vi känna germanerna i deras äldre, »urtida» släktsamhälle, de egeiska folken blott sedan de ur släktsamhället börjat komma in i sitt »forntida» konungadöme; desslikes sumerer och egypter, men med spåren av »urtidens» komplicerade blodsbandsorganisationer nästan utplånade.

Vad slutligen romarne angår, veta vi icke blott intet om deras »urtid», utan även i det närmaste lika litet om deras »forntid». Att de haft konungar av forntidstyp är icke att betvivla. Men vi känna ej dessa och veta intet om deras tid; vi ha blott hört några föga upplysande sagor om deras bedrifter. Och tydligt är, att redan för de äldsta oss närmare bekanta romarne hade deras sociala forntid hunnit att sjunka bort i ett dimmigt, svåråtkomligt fjärran.

Att Rom någon tid under den senare delen av sin »forntids»-monarkiska period lydde under etruskiska konungar, såsom de romerska konungasagorna om Tarquinierna ange, är i hög grad sannolikt. Detta skulle då troligen ha varit uti skedet 550—500 f. Kr. Omkring 500 torde befrielsekampen mot etruskerna ha genomförts och Rom förvandlats från en »forntids»monarki till en »medeltids»republik. Och det är först med denna utpräglat aristokratiskt organiserade och styrda samt mycket krigiska och erövringslystna adelsstat, som vi börja verkligen veta något om det romerska folket och samhället och den romerska kulturen.

I den gamla romerska adelsstaten, liksom i alla typiska adels-

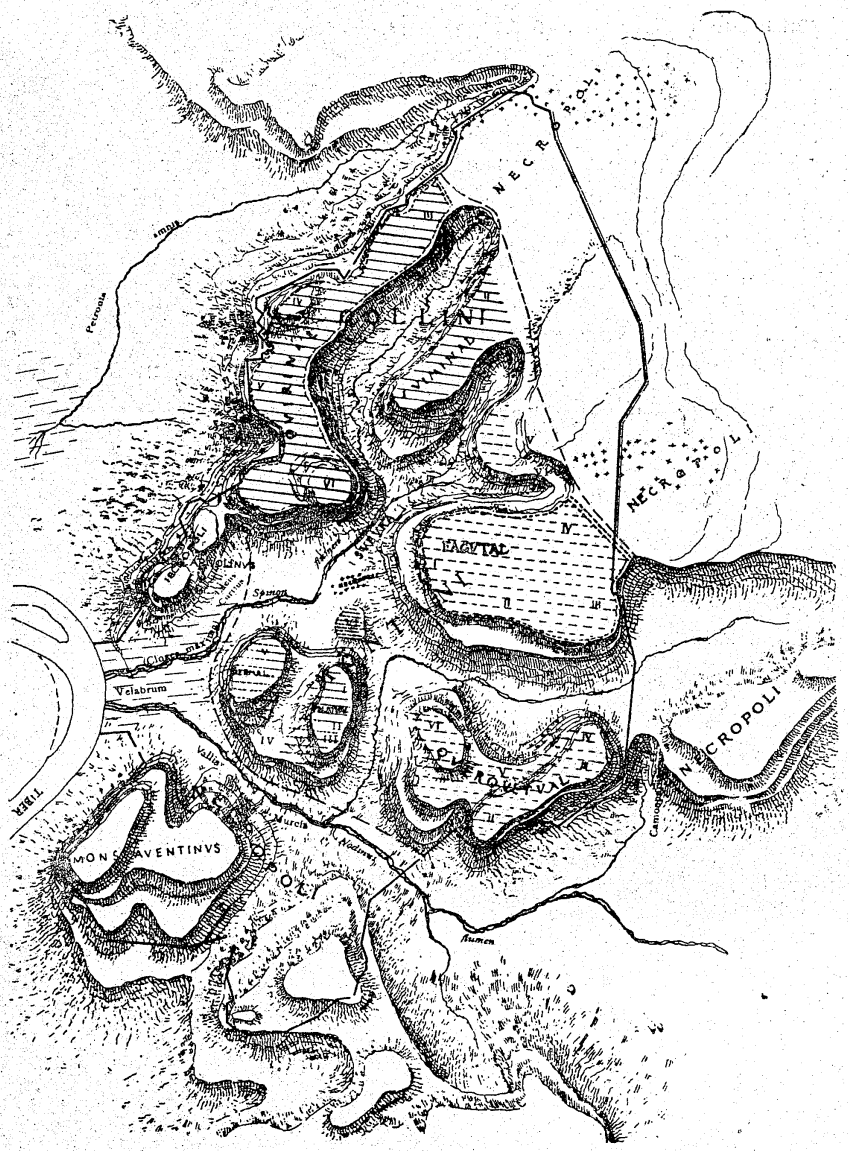

FIG. 52. KARTA (EFTER PINZA) ÖVER DE STÄDER ELLER BYAR VID TIBER, GENOM VILKAS FÖRENING ROM UPPSTOD I BÖRJAN AV DET 6:TE ÅRH. f. Kr.

stater över huvud, var maktkampen mellan de härskande adelssläkterna och de olika klasserna av politiskt rättslöst eller vanmäktigt »folk» — »patricier» och »plebejer» — länge det inre samhällslivets viktigaste fråga. Striden varade här kanske nära

tvenne århundraden, mellan början av det femte och slutet av det fjärde århundradet. Intet kan vara mera karaktäristiskt för den tillförlitligt dokumenterade romerska historiens sena begynnelse, än att densamma, vad det inre statslivet beträffar, är fylld av just detta slags ståndsstrider och deras resultat, en i viss mening fortskridande demokratisering av författningen.

Den romerska republiken blev en starkt aristokratisk demokrati med icke oväsentliga inslag av realt om ock ej formellt monarkiska institutioner, t. ex. diktaturen. Egendomen gav makt. Framför allt jordegendomen i de gamla adelsslägternas och de nya penningmagnaternas händer. Den som ingenting ägde, betydde nästan ingenting i staten även efter »demokratiens slutliga seger».

Allt detta är ju föga ålderdomligt. Något »kapitalistiskt» samhälle är det visserligen alldeles icke fråga om i början. Men i »adels»staten eller »medeltids»samhället är även kapitalismens begynnelse icke långt borta. Även därom vittna redan de tidigare århundradena av Roms dokumenterade historia, särskilt episoden omkring bröderna Tiberius och Cajus Gracchus (133—121 f. Kr.).

* * *

Vi ha i det föregående anakronistiskt talat om »Rom» och »romare» i sammanhang med de arkeologiska forskningarna uti Roms terräng. Man antar, att Tibern i äldre tider kallades Rumon, vilket blott skulle betyda »flod» i allmänhet, samt att namnet övergick till den större stadsstat, som uppstod, då de äldsta byarna eller städerna på ifrågavarande Tiber-kullar blevo sammanslagna till ett samhälle. Enligt arkeologiska vittnesbörd torde detta ha skett omkring år 600 f. Kr., vilket då är Roms egentliga »grundläggningsår» så nära som vi hittills kunnat komma detsamma. »Roma» skulle alltså betyda »staden vid floden».

Latiner är namnet på det folk, som då bebodde landet omkring Rom, slätten kring Tiber mellan bergen och havet. Från detta Rom och detta Latium växte det romerska världsväldet ut, tack vare nästan intet annat än det latinska folkets oförlikneliga militäriska och politiska duglighet och kraft.

Före år 500 f. Kr. besitta vi dock som sagt intet säkert kronologiskt datum ur latinernas historia. Omkring 265 f. Kr.

hade de erövrat och politiskt enat hela Italien söder om Po och Nordapenninerna. Sedan skapades världsväldet och kejsardömet. Detta senare var färdigt år 30 f. Kr. och slut, för Roms och Italiens räkning, år 476 e. Kr. På föga mer än 1000 år är dramat »Rom» igenomspelat, från stadsgrundandet till världsrikesupplösningen. Tiden blir knappa 1000 år, om vi stanna vid rikets delning år 395 e. Kr. Och för att komma till dessa höga siffror, ha vi utgått från arkeologernas hypotetiska årtal 600 f. Kr. i stället för det genom urkunder bättre bevittnade 500 f. Kr.

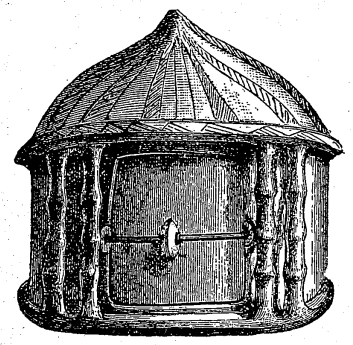

FIG. 53. HUSURNA AV BRÄND LERA.

Efterbildning av en oval hydda med ett på fyra stolpar framför dörren vilande utsprång av taket; 12:te århundradet f. Kr. Mellersta Italien.

Då man haft känning med Lagasch, Susa, Memfis, Knossos och Troja, ter sig Rom helt modernt. Dess skede, 500 f. Kr. till 500 e. Kr., ligger så tätt inpå oss, jämfört med Sinears och det äldre Egyptens förnämligaste årtusen, 3500— 2500 f. Kr., eller Knossos' och Trojas, 2200—1200 f. Kr.

Att Roms historia varar blott ett enda årtusen, under det att Knossos' och Trojas räcka i tvenne samt Sinears och Egyptens i minst trenne, har ju i och för sig alls ingen betydelse, ty det är på kvaliteten, icke kvantiteten, av liv som det kommer an i världshistorien. Men något av värde måste dock ligga i ett folks, en stats eller en kulturs vilja att »länge leva på jorden». Och blir det verkligen historieforskningens sista ord i frågan, att Rom störtade samman mindre på grund av barbarernas våld än genom egen bristande sundhet och sinande livskraft, så ligger ju ett av världshistoriens mest betydelsefullt tragiska fakta förborgat uti den storslagna romerska världsorganiseringens relativa kortvarighet.

Ett historiskt mänsklighetsproblem av första rang föreligger här i varje fall. Ty alla de stora försöken till världsvälde och politisk världsorganisation ha haft blott mycket kortvarig framgång — det babyloniska, det assyriska, det persiska, så väl som det grekisk-makedoniska och romerska. Vad som i övrigt senare uti Asien och Europa förekommit av strävanden i sådan

riktning har blott varit ägnat att ytterligare inskärpa lärdomen, att impulsen till bildandet av en evig världsstat är universell, men att även oförmågan att genomföra den stora tanken varit universell. Men denna hör väl till dem, vilkas positiva betydelse i mänsklighetens historia är oavhängig av deras förverkligande. Blotta strävandet efter ett mål kan vara vinning nog och ett högsta mål i sig självt.

HISTORIENS GRUNDPROBLEM

II.

VÄRLDSÅLDRAR FÖRE OCH EFTER »GAMLA TIDEN»

VÄRLDSHISTORIEN OCH DESS SKEDEN

ORDET »VÄRLDSHISTORIA» SYNES ANTYDA UPPfattningen, att »hela världen» eller åtminstone »en hel värld» inom hela världen har en i viss mån gemensam eller sammanhängande historia eller kulturell och samhällelig utveckling. Utanför världshistoriens ram skulle då falla de rasers och folks historia, som ej synas stå i något sammanhang med de andras.

Men finns det några sådana raser eller folk?

Om det västra halvklotets folk före Kolumbus icke hörde med uti det östra halvklotets världshistoria, så har dock det förhållandet radikalt ändrats efter Kolumbus. Och varför skulle man ej före Kolumbus kunna räkna en »den nya världens» världshistoria vid sidan av »den gamla världens»?

Tag ett exempel från gamla världen själv. Där låter man allmänt världshistorien börja med »forntidens» eller »gamla tidens» historia, vilken åter man delar uti den orientaliska eller österländska och den klassiska (grekisk-romerska) forntidens historia. Hur går det då å ena sidan med t. ex. germanerna och å andra sidan med t. ex. kineserna? De ha dock en historia, innan de komma i en världshistoriskt betydelsefull beröring med ombemälda »forntids» folk. Såsom förberedelse till denna världshistoriskt betydelsefulla indirekta eller direkta beröring kan deras tidigare historia dock icke anses ligga utanför världshistoriens ram. Annat vore ett orimligt ohistoriskt betraktelsesätt.

Är nu genom geografiska upptäckter, kolonialväsen, erövringar, handel och kommunikationer hela jordklotet slutligen vordet sammandraget uti en oupplöslig härva av ekonomiska, politiska, kulturella och populationistiska förbindelser och gemenskaper, och få vi anse att även denna nutid är ett stycke av världshistorien, vilket ingen lär förneka oss, så återstår ingenting annat än att räkna även de tidigare, mera splittrade förhållandena till världshistorien.

Någon dogmatisering om vissa länders eller världsdelars och

vissa folks eller rasers samt vissa tidevarvs eller utvecklingsperioders monopol på att tillhöra den enda sanna världshistorien kan i varje fall icke godtagas. Här, liksom då det gällde spörsmålet om arten av de insatser i kulturens och samhällets utveckling, som skulle berättiga ett folk till en plats i världshistorien, föreligger åtminstone ett problem för vetenskapen. Varken mer eller mindre än ett av världshistorieforskningens grundproblemer.

Med en enkel hänvisning till de traditionella betraktelsesätten löses detta problem icke. Ty dessa äro själva historiska företeelser, betingade av forskningsmetodernas och forskningsmaterialets fortskridande förändringar.

* * *

Alla folk ha en historia, som måste antagas utgöra ett mer eller mindre viktigt kapitel i världshistorien. Detta är principiellt den enda riktiga utgångspunkten för argumenteringen. De folk, som levat och dött utan någon ens indirekt växelverkan med andra, på ena eller andra sättet världshistoriskt engagerade folk, måste enligt erfarenheten antagas vara ytterst sällsynta, om de förekommit alls. I mycket avlägsna tider voro raserna och folken mycket fåtaligare, d. v. s. mänskligheten var vida homogenare i kroppsligt och andligt avseende, än vad under senare skeden varit fallet.

Av de stora förgreningarna på mänsklighetsträdet levde helt visst den amerikanska och den australiska rasen mycket länge i fullständig eller nästan fullständig avskildhet på var sin kontinent. Dock är att märka, att dessa båda kontinenters geografiska isolering säkerligen är en yngre företeelse än människan själv och att gamla antydningar till förvantskap mellan uramerikaner eller uraustralier och andra raser, nordasiatisk-mongoliska i ena fallet och sydasiatisk-malajiska i det andra, ingalunda saknas. För övrigt bröts ju ifrågavarande sociala isolering slutligen från europeiskt håll.

Vad åter den euro-asiatisk-afrikanska kontinentmassan angår, ha under senaste geologiska skeden dess växlande naturförhållanden snarare främjat än hindrat folkvandringar och beblandelse de olika raserna emellan. Någon naturgräns mellan Europa och Asien finnes icke. Medelhavets sammanträngning till ett smalt

sund längst i väster och Afrikas landförbindelse med Asien längst i öster samt de lätta sjöförbindelserna på vissa andra ställen, dels mellan Nordafrika och Sydeuropa och dels mellan Östafrika och Arabien, ha utan tvivel betingat det i avlägsna tider bevisligen existerande ömsesidiga människoutbytet mellan »de svartas» världsdel och »de vitas» tvenne världsdelar.

Negerliknande folkelementer ha av arkeologerna spårats i Sydeuropa. Ett välbekant faktum är, att Nordafrika under åtskilliga av de senaste årtusendena i etnografiskt avseende hört till Europa eller, rättare, till ett särskilt, europeiskt-västasiatiskt-nordafrikanskt gebit med förhärskande indo-europeiska, hamitiska och semitiska folk. Ur antropologiska och kulturhistoriska, om ock ännu ej ur språkliga, synpunkter kunna dessa folk sammanföras till en grupp för sig: Medelhavsfolkens. De »ariska» väst- och sydasiaterna kunna då betraktas som en dennas östliga brodergrupp av besläktade folk, vilkas kultur i många avseenden är jämbördig med Medelhavskulturen.

* * *

Världshistorien kan inför den mognande historieforskningen icke vara annat än den totala mänsklighetshistorien, utan annan begränsning i rummet och tiden än den som våra möjligheter att samla kunskap om alla jordens folk och dessas alla utvecklingsskeden betinga.

De kroppsliga och själsliga olikheterna mellan de för närvarande på vårt världsklot levande människoraserna äro icke mer djupgående, än att antagandet om dessas gemensamma härstamning från en enda urras synes ofrånkomligt. Denna eller dess föregångare i utvecklingen kan i sinom tid ha utbrett sig över mycket stora landområden, utan att splittras i antropologiskt starkt avvikande grenar, om, såsom sannolikt är, klimat och naturförhållanden under vissa delar av geologernas tertiärtid voro vida likmässigare över större delen av vårt världsklot, än från och med tertiärtidens slut samt under och efter istiderna varit fallet.

Mänsklighetshistoriens ännu fortfarande splittring uti en mängd olika rasers och folks mer eller mindre från varandra isolerade historiska förlopp skulle då egentligen ha varit blott en episod efter den avlägsnaste urtidens relativt enhetliga utvecklingsförhållanden.

Den utvecklingshistoriska splittringen har skapat de olika raserna, nationaliteterna och kulturerna. Dessa olika fundamentala själsliga typer inom människosläktet komma och böra bestå och vidare utvecklas. Men tydligt är, att nutiden förbereder för hela mänskligheten ett gemensamhetsliv av tilltagande ekonomisk, politisk, kulturell intensitet. Hur olika i kynne, begåvning och uppnådd kulturnivå jordens alla nu levande folk än må vara, så glida de dock nu in uti en för all framtid oupplöslig historisk gemenskap. Trots bevarade väsentliga olikheter, komma de slutligen åter, liksom i den äldsta urtiden, att tillhöra ett och samma världshistoriska utvecklingsförlopp.

* * *

Granska vi nu världs- och nationalitetshistorieskrivarnes sätt att periodindela sina skildringar av folkens öden från äldsta till nyaste tid, visar det sig, att man allmänt följt tvenne principer. Detta har dock skett snarare instinktivt eller i enlighet med långsamt framväxande tradition, än i enlighet med någon klar tankegång och plan.

Man har behandlat de i rummet och tiden mer eller mindre skarpt isolerade historiska utvecklingsförloppen vart för sig. Och inom varje sådant avsöndrat världs- eller nationalhistoriskt utvecklingsförlopp ha urskilts olika skeden eller utvecklingsperioder.

Ett särdeles iögonfallande fel har dock genomgående blivit begånget — undantagslöst intill helt nyligen. I ett visst fall av absolut avgörande metodologisk och real betydelse har man behandlat tvenne varandra i tiden följande, men i det väsentliga icke sammanhörande historiska utvecklingsförlopp så, som om de utgjorde en tidigare och en senare period uti samma historiska utveckling. Härmed åsyftas den traditionella framställningen av den främre Orientens samt grekernas och romarnes historia såsom »gamla tiden» och de germansk-romanska folkens historia såsom den efter denna »forntid» följande »medeltiden» och »nya tiden».

Varje lärobok i världshistoria är nämligen som bekant ännu enligt gammal vana indelad uti »gamla tidens» (eller »forntidens») historia, »medeltidens» historia och »nya tidens» historia. »Forntiden» delas oftast, mer eller mindre tydligt, uti den »orienta-

liska» och den »klassiska» eller österländska och grekisk-romerska »forntiden». »Medeltiden» börjar med de germanska folkvandringarna, således ungefär med 400-talet, och anses räcka fram till omkring 1500, där de stora geografiska upptäckterna, renässans och reformation anses utgöra vägskälet mellan »medeltiden» och »nya tiden».

Större världshistoriska arbeten av nyaste datum följa ännu denna tradition. Sålunda finna vi ett av dem, Ullsteins *Weltgeschichte*, indelat i de fyra huvudavdelningarna »forntiden», »medeltiden», »orienten» och »nya tiden». Det enda säregna här är, att under »forntiden» sammanfattas människans »förhistoria» med den grekisk-romerska »forntiden», under det att den främre Orientens »forntid» behandlas tillsammans med Indiens, Islams, Kinas och Japans historia i en avdelning, som är satt efter »medeltiden». Dessa tvenne anordningar äro tydligen ett förvärrande av det traditionella felet och bidraga att ytterligare stegra förvirringen.

Grundfelet är naturligtvis, att man givit benämningen »forntid» eller »gamla tiden» åt såväl grekernas som romarnes hela historiska utveckling; eller att man använt de nämnda termerna om dessa tvenne nationalhistoriska utvecklingsförlopp och därjämte om egypternas, babyloniernas, assyriernas och persernas samt några andra främre-orientaliska folks hela historiska utveckling.

Ordet »medeltid» har härigenom kommit att beteckna germanernas historia från tiden för deras äldsta kända kultur- och samhällsförhållanden fram till deras övergång från feodalstat till en mer eller mindre absolutistisk, nationell enhetsstat. Med denna låter man då »den nya tiden» börja.

Det rätta vore naturligtvis att låta grekisk eller romersk eller egyptisk eller babylonisk historia vara vad den är, d. v. s. i sig själv varken »forn» eller »gammal,» utan rätt och slätt den grekiska eller romerska eller egyptiska eller babyloniska samhälls- och kulturutvecklingens historia från äldsta till nyaste kända stadium, med andra ord från dessa folks »forntid» till deras »nya tid». Och det enda riktiga torde vara att behandla germanernas, romanernas, kelternas och slavernas historia på alldeles samma sätt. D. v. s. icke som någon »medeltid» med en »ny tid» efter, utan såsom dessa folks kultur- och samhällsutveckling från äldsta till nyaste kända förhållanden eller stadier.

Då undgår man orimligheten, att germanernas forntid behandlas såsom en del av »medeltiden», under det att grekernas och romarnas feodalstater och efter dessa följande, delvis absolutistiska, delvis demokratiska, i varje fall högst »modernt» utseende samhällsförhållanden rubriceras såsom »forntid».

Vad det kommer an på är ju att iakttaga, dels att mellan de äldsta och yngsta kända samhällsförhållandena i Egypten, Sinear, Grekland, Rom, Germanien ligga serier av sociala, politiska, ekonomiska och kulturella utvecklingsstadier, samt dels att dessa serier av sociala perioder i hög grad överensstämma med varandra, i trots av att de framträda hos olika folk och uti olika tidevarv, enligt den absoluta kronologien.

Genom dylika iakttagelser har historieforskningen slutligen kommit därhän att urskilja en »urtid» samt en »forntid» och en »medeltid» och slutligen även en »nyare tid» i så väl babyloniernas och egypternas som grekernas och romarnes samt germanernas och kelternas och slavernas historia. Egyptisk, grekisk, romersk, germansk »medeltid» är typologiskt samma sak: adelsvälde, feodalstat, av territorialmagnater försvagad konungamakt, maktkamp mellan krona och adel och mellan denna och de lägre stånden.

Att, samtidigt med att man talar om den egyptiska, grekiska eller germanska »medeltiden» i motsättning till den egyptiska, grekiska eller germanska »forntiden», använda termen »forntid» om hela den egyptiska eller grekiska historien samt termen »medeltid» om germanernas historia från och med deras »forntid» till och med deras »medeltid» blir ju i hög grad virrigt.

I den absoluta tiden sammanfaller romarnes »nya tid» med germanernas »forntid». Självklart är, att denna senare, under och efter det romerska rikets förstörelse, icke är någon fortsättning på den förra. Att germanerna togo en del kultur i arv efter romarne och grekerna, det är naturligtvis en hel annan sak.

* * *

Ett bland de mindre lyckade försöken att komma ifrån denna förvirring kan här omnämnas, emedan det ganska klart belyser, vad som bör och vad som icke bör vara principen för grupperingen av världshistoriens fakta eller ledtråden i en världs historisk framställning.

I Helmolts *Weltgeschichte* har traditionen visserligen radikalt övergivits, men blott för att ersättas med ett alldeles omöjligt schema av geografisk typ. Enligt detta nödgas vi studera världens folks historia i följande märkvärdiga »ordning»: Amerika, Stilla oceanen, Oceanien och Östasien, Indiska oceanen, Västasien, Afrika, Medelhavsländerna, Östeuropa och Östersjöländerna, det romanska och germanska Europa, Västeuropa till 1800 och efter detta år.

I förordet av 1899 heter det på följande sätt om denna arbetsplan, vars syfte var att »icke blott tillåta utan t. o. m. erfordra uppbyggandet av en hela mänsklighetens historia». »Såsom den till invändningar minst inbjudande grundsatsen för anordningen framträdde efter mognaste övervägande och samvetsgrannaste prövning av alla möjligheter grupperingen enligt etno-geografiska synpunkter.»

Att de olika avdelningarna i detta verk var för sig kunna vara och till stor del äro synnerligen värdefulla skall icke för ett ögonblick ifrågasättas. Men lika litet kan det bestridas, att ifrågavarande »grundsats för anordningen» av det världshistoriska stoffet uti allra högsta grad »måste inbjuda till invändningar». Jag vill här blott understryka den »invändningen», att »anordningen» bortsopat varje spår av den enda möjliga grundtanken uti en metodologiskt och realt bärkraftig plan för en världshistoria: den utvecklingshistoriska nämligen. En världshistorisk framställning, som icke redan genom grunddragen av sin uppbyggnad klart och tydligt vittnar om, att en uti det fundamentala gemensam utvecklingens lag härskar i alla folks, alla samhällens, alla kulturers liv och öden, förfelar sitt viktigaste intellektuella syfte, förlorar fundamentalt i sanningshalt.

* * *

Mänskligheten existerar i rummet och i tiden eller, med andra ord, geografiskt och historiskt.

Med mänsklighetens geografiska förskingring hänger hennes etniska splittring samman. De skilda världstrakternas olika klimat och olika övriga naturförhållanden hava främjat och förverkligat urmänsklighetens anlag för kroppslig och själslig differentiering. Dessutom verka de geografiska förhållandena stabiliserande, konserverande på de sålunda uppkomna olika människo-

typerna, raserna och folken. Vad som slutligen blir stereotypt hos ett människoslag och genom årtusenden håller sig tämligen oförändrat, det ha vi den geografiska faktorn, »rummet», att tacka för.

Härutinnan står denna uti rak motsättning till den andra huvudfaktorn i människans tillvaro: tiden, den historiska faktorn. All förändring är i tiden och har i tiden sitt mått. Allt liv är förändring, en i någon riktning, »uppåt» eller »nedåt», »framåt» eller »bakåt», fortskridande förändring.

Visserligen kunna de lägre, rent fysiologiska livsprocesserna och de vanemässiga psykiska företeelserna förefalla mekaniska eller åtminstone starkt mekaniserade. Från en sida sett kan livet förefalla som en ständig upprepning av ett kretslopp, ett pendlande kring ett jämviktsläge. Men kretsloppet förskjuter sig ständigt i viss riktning; pendelns rytm och jämviktsläge ändra sig oavlåtligt. Varje människoindivid födes olik varje annan, och om hon får leva länge nog, genomlöper hon en i typologiskt avseende bunden serie av kroppsliga och själsliga förändringar, som vi kalla för hennes »liv» eller hennes »utveckling».

I ett folks, ett samhälles, en stats tillvaro går det till på liknande sätt. I mycket är ett folks existens mekaniserad och upplöst i skenbart lika, periodvis återkommande händelser eller förlopp. Varje folk är dock olikt varje annat folk och undergår en oavbruten, om ock under skilda tider olika snabb förvandling allt ifrån begynnelsen av sin tillvaro såsom en grupp av släkter, vilken skilde sig mer och mer från sin stam för att leva sitt eget liv. Har det nya folkembryot gry i sig, råkar det ej ut för någon tidig katastrof och äro naturförhållandena ej övermäktigt hinderliga, skall en social och kulturell livsutveckling äga rum, vilken uppvisar en i typologiskt avseende bunden serie av samhällsbildningar och kulturformer.

Denna typseries grunddrag återfinnas nämligen hos alla folk, som ej i förtid gått under eller stannat i växten; liksom den mänskliga individualutvecklingens typserie återfinnes hos alla mänskliga individer, så till vida som de få leva länge nog eller ej äro patologiskt abnorma.

Historien — världshistorien och nationalhistorien — är skildringen av det sociala och kulturella växandet. Historiens kvintessens är den sociala och kulturella typserien eller serien av samhällets och kulturens allmänna utvecklingsformer i deras för varje folk något avvikande gestaltningar.

Förstå vi, att ordet »tid» inom livets sfär har en helt annan betydelse än på det livlösas eller mekanikens gebit; fasthålla vi vid att gestalta vårt begrepp »tid» i enlighet med det levandes, och särskilt i enlighet med människans, hennes samhällens och hennes kulturs sätt att vara, då faller det av sig självt, att icke geografien eller »rummet», utan allenast »tiden» eller utvecklingens typiska gestaltning för oss kan utgöra det centrala i världshistorien.

Historieskrivning är till sitt väsen tidsskildring; en beskrivning över tiderna, skedena, som folken genomlevat. De geografiska förhållanden, i vilka folken levat eller leva, kunna för historikern aldrig ha annat än en sekundär betydelse. Att han ej får försumma dem är självklart. Att göra ett särskilt larm om denna enkla sak är omotiverat och kan, såsom fallet Helmolt visar, radikalt leda bort historiesystematiken från dess rätta vägar.

* * *

En fördjupad historieforskning måste förr eller senare leda fram till upptäckten, att »urtiden», »forntiden», »medeltiden», »nya tiden» o. s. v. icke äro episoder, som timat en gång och sedan aldrig mera återkomma, utan att de äro varandra lagbundet följande typformer för samhällets och kulturens gestaltning hos alla folk. Även om ett folk socialt och kulturellt stannat i växten eller relativt tidigt gått under, så att det ännu i dag står kvar i sin »urtid» eller »forntid» eller upphörde att existera sedan det nått sin »forntid» eller »medeltid», ligger häri intet mot vårt påstående stridande.

»Barndom», »ungdom», »mogen ålder», »ålderdom» upphöra ej att vara universella, varandra lagbundet följande typformer uti människoindividens liv eller utveckling, därför att många individer dö i sin barndom eller ungdom eller därför att en eller annan, patologiskt förolyckad, förblir i viss mån infantil, ehuru han lever till hög ålder. En olikhet, som för övrigt en gång för alla bör avskräcka från all oförsiktig användning av analogier uti historievetenskapen och sociologien, är naturligtvis den, att en ras eller ett folk kan stanna kvar på ett tidigt utvecklingsstadium årtusen längre än en annan ras eller ett annat folk, utan att på minsta sätt ha förlorat sin förmåga att normalt fortsätta sin samhälls- och kulturutveckling.

Redan hos »historieskrivningens fader» Herodotos och germanernas romerska skildrare Tacitus — således i femte århundradet före och första efter vår tidräknings början — framträder ett gryende medvetande om, att det »barbari», som de beskriva hos vissa främmande folk, icke var någon oföränderlig egenskap hos dessa och icke alltid saknats hos deras egna, mer eller mindre högt civiliserade landsmän.

Då »germanerna» själva hunnit så långt, att de började skriva historia, stodo de genast inför uppgiften att skildra tvenne i tiden åtskilda grupper av historiska förlopp: grekernas och romarnes och deras orientaliska föregångares samt de germansk-romanska folkens historia. Härigenom förbereddes upptäckten av de universella historiska utvecklingsstadierna. Och ju djupare man inträngde uti så väl »antikt» som »modernt» samhällsliv, desto närmare kom man den stora upptäckten.

Mäktigt främjades densamma sedan genom historieforskningens utsträckande till den bortre Orienten samt genom etnologien och slutligen, på det mest avgörande sättet, genom arkeologien.

Icke nog med att mängden historiskt utforskade och i sina närvarande förhållanden beskrivna folk härigenom starkt ökades, så att ett omfattande material för jämförande sociologisk och kulturhistorisk forskning började föreligga. Den av arkeologien åstadkomna utvidgningen av det historiska perspektivet fick avgörande betydelse. »Forntiden» visade sig vara sammansatt av en hel rad utvecklingsstadier — en äldre stenålder, en yngre stenålder, en kopparålder, en bronsålder, en järnålder — vilka alla återfunnos hos de mest skilda folk, som senare nått upp till en högre odling än den för »järnåldern» betecknande. Och etnologerna började påvisa, att de på jordklotet ännu ganska rikligt förekommande »vildarne» intet annat äro än folk, som alltjämt leva i sin äldre eller yngre stenålder eller i en brons- eller järnålder.

Härav uppstod nu behovet att bakom »forntiden» urskilja en »urtid», d. v. s. ett äldre och primitivare »barbari» än det som t. ex. Tacitus upptäckte hos de med honom samtida germanerna. Och ju mera så väl etnologien som arkeologien följde de spår, som leda tillbaka in i de primitivaste stadierna av mänsklig tillvaro, desto tydligare blev det, att här föreligger ett ofantligt fält för forskningen. Den primitiva människans, urtidsmänniskans

tillvaro måste räkna flera årtusen, än forntids- eller medeltidsmänniskans tillvaro räknar århundraden.

Utvecklingen var tydligen långsammast på de tidigaste stadierna, men dessa voro så mycket mera avgörande för hela fortsättningen. Och ehuru det erbjuder utomordentliga svårigheter att i någon mån skingra dunklet kring människans begynnelse och första stapplande, men ojämförligt betydelsefulla steg på den väg, som leder till allt högre samhällsliv och kultur, börjar det bli mer och mer klart, att denna människans egentliga »urtid» eller »förhistoria» i sig innesluter en lång rad av utvecklingsstadier, som i viktiga avseenden skilja sig från varandra, i det de innebära en fortskridande förädling av människans kroppsliga och själsliga kännetecken samt en ständigt växande ansamling av materiella och andliga kulturvärden.

De nyare forskningarna i den kontinentaleuropeiska, särskilt sydvästeuropeiska äldre stenålderskulturen har börjat göra oss hemmastadda i de långa tidrymder, då Nordeuropa var isbetäckt och inlandsisens rand stod nere vid Rhenmynningen, Thüringer Wald och Erzgebirge. Vi veta nu, att lägre människoraser och lägre odlingsstadier under denna tid efterföljdes av ädlare raser och högre kultur i de trakter, som vi nu kalla Belgien och Frankrike samt mellersta och södra Tyskland. Period följde efter period med allt bättre bearbetning av flintan och allt mångfaldigare verktygsformer. Bakslag i utvecklingen äga rum. En tid av rik utveckling avlöses av ett nedgångens och stillastående dets skede, vilket i sin ordning slutligen följes av en ny blomstring.

Åt denna mångfald av varandra avlösande kulturperioder — alla före den sista och definitiva avsmältningen av den nordeuropeiska inlandsisen! — anse sig så väl geologer som arkeologer i allmänhet icke kunna tillmäta en kortare tidrymd än ett hundratusental år. Många förmena 500,000 år vara ett blygsamt minimum. Siffrans absoluta storlek är dock ur principiella synpunkter likgiltig. Även om det slutligen stannar vid ett någorlunda bevisligt tidsavstånd å »blott» 200,000 år mellan oss och de äldsta obestridliga spåren av människan och hennes verk, så kvarstår dock det historievetenskapligt väsentliga. Och det är, att detta längsta skede av människans utveckling var en äldre stenålder, ett paleolitikum, omfattande en stor mångfald av olika kulturperioder, uppstigande från yttersta primitivitet

till en i många avseenden häpnadsväckande höjd av teknisk skicklighet och andlig alstringskraft.

Först efter denna äldre »urtid» träda vi in i den yngre stenåldern med dess imponerande rad av ingalunda kortvariga kulturperioder. Det stora historiska skede, som vi benämna »forntiden», begynner redan i den yngre stenåldern.

* * *

Den hittills konsekventaste tillämpningen av det arkeologiska periodsystemet på periodiceringen av det egna fäderneslandets historia har genomförts av de nordiska, särskilt de svenska arkeologerna och historikerna. Främst är härvid naturligtvis att nämna Oscar Montelius, som även för främmande länder — särskilt Italien, Grekland och främre Orienten — varit och är banbrytaren på detta område.

Redan skolungdomen får sålunda i Sverige lära sig, att deras fädernesland före sin medeltid, som vanligen räknas från 1050 e. Kr., har en mycket lång och innehållsrik »forntid». En egendomlighet för denna svenska »forntid», jämförd med de flesta andra folks, är att den har en fullt bestämd gräns bakåt i tiden.

Då Sverige under sista istiden var helt och hållet isbetäckt, anger tiden för det svenska istäckets definitiva avsmältande det tidigast möjliga skedet för människors invandring och bosättning i vårt land. Nyare geologiska forskningar, särskilt professor G. De Geers, synas bereda möjligheter för en på realiteter grundad, om ock blott ungefärlig, beräkning av den svenska inlandsisens slutliga avsmältning. Denna skall enligt De Geer ha börjat i nordvästra Skåne för omkring 14,000 år sedan, således ungefär 12,000 år före vår tidräknings början.

Alldenstund vi veta, att många trakter av den isfria delen av Europa voro bebodda under istiden, ha vi att räkna med, att det var Mellaneuropas dåvarande invånare, som började befolka vårt lands sydliga delar, sedan dessa blivit beboeliga. Då De Geer beräknar, att iskanten för omkring 9,000 år sedan dragit sig tillbaka ända till nordligaste Dalarna, södra Jämtland och Lappmarken, och då klimat- och växtlighetsförhållandena synas ha varit relativt gynnsamma redan så tidigt, föreligger, som vi sett, en viss sannolikhet för, att vi kunna datera vårt lands »ur-

tid» eller »forntid» åtminstone från omkring år 7,000 f. Kr. Montelius fordrar ju i själva verket några årtusen mer.

Huruvida de första invandrarne söderifrån voro identiska med det nuvarande, germanska, svenska folkets äldsta förfäder i vårt land, är naturligtvis en helt annan fråga. Att redan vid den yngre stenålderns början, omkring 5 000 år före Kristi födelse enligt Montelius, de nuvarande svenskarnas förfäder bodde här i landet anses dock vara visst. Vi ha således för det svenska folkets vidkommande att räkna med en bebyggelsetid på minst omkring 7 000 år i Sveriges land. Sannolikt voro dock redan de första invandrarne »germaner».

Utav dessa sju tusen eller fler år av svensk historia tillhöra minst fem eller sex vår »urtid» och »forntid». Det blir åtminstone åtta årtusen, som komma på »urtidens» och »forntidens» lott, om våra förfäder voro med redan bland de första invandrarna söderifrån. I varje fall omfattar hela vår övriga historia — »medeltiden» och den »nya tiden» — blott omkring ett årtusen och kanske högst en tiondel av vårt lands hela historia.

* * *

Den förunderliga missproportionen mellan »urtid»-»forntid» och senare tid skulle naturligtvis ha blivit ännu mycket större, om icke, tack vare istidens egendomliga förhållanden just uppe i norra Europa, Sverige vore ett relativt ungt nybyggareland, vilket började bebos först mot slutet av Europas äldre stenålder. Länder vilka, såsom Frankrike och Sydtyskland, voro bebodda under hela eller åtminstone en stor del av istiden och under denna hade sin äldre stenålder, uppvisa naturligtvis en i proportion härtill så mycket längre »urtid».

I detta sammanhang kan det framhållas, att företeelsen och begreppet äldre stenålder framför allt tillhöra mellersta och södra Europa (så väl som många andra trakter av världen), men ha relativt litet med vår svenska »urtid» att skaffa. Spåren av den äldre stenåldern äro relativt få och osäkra i Sverige; kanske icke minst därför, att istidens avslutning redan utgör det för arkeologerna ännu ganska oklara övergångsskedet mellan äldre och yngre stenålder i Europa. Sverige hann icke att riktigt vara med om den äkta äldre stenåldern.

Studiet av svensk arkeologi måste därför ovillkorligen kompletteras med studiet av den mellan- och sydeuropeiska för att

ej giva en alldeles falsk bild av vad vårt släktes eller den vita rasens eller vår germanska folkstams »urtid» och äldre »forntid» egentligen inneburit av materiell och andlig utveckling. Det svenska periodsystemet för »forntiden» kan bjuda på en fyllig serie av utvecklingsskeden inom den yngre stenåldern, kopparåldern, bronsåldern och järnåldern. Vilja vi veta, vilka den äldre stenålderns perioder äro, måste vi vända oss till franska och tyska och andra utländska arkeologer.

DET HISTORISKA PERIODPROBLEMET

DÅ UPPTÄCKTEN, ATT ALL HISTORIA — VÄRLDSHISTORIA eller nationalhistoria eller specialhistoria (såsom ekonomisk historia, konsthistoria o. s. v.) — innebär en fortskridande förändring av samhälle och kultur, är lika gammal som det historiska reflekterandet och den historiska forskningen själva, är det självklart, att urskiljandet av historiska perioder eller skeden icke kan vara någon nyhet. Oklart har det historiska periodbegreppet föresvävat redan de tidigaste historikerna och har sedan varit underkastat åtskilliga omvandlingar.

I bibeln och inom den äldre kristendomen finna vi en periodicering av mänsklighetens historia ur den religiösa utvecklingens synpunkter. Denna troddes skola leda fram till ett religiöst idealtillstånd på jorden av ena eller andra slaget, »det utvalda folkets» världsvälde, »messiasriket» eller »det tusenåriga riket». Det historiska periodbegreppet var således här teleologiskt.

Redan under renässansen uppfanns världshistoriens periodicering uti »gamla tiden», »medeltiden» och »nya tiden». Grundtanken var nu, att den grekisk-romerska kulturen (»gamla tidens» andliga odling) efter medeltidens fruktansvärda »natt» skulle återväckas till liv och sedan leva evinnerligen i den »nya tiden». Även detta periodbegrepp var tydligen teleologiskt. Så mycket mer förvånande är den seghet, varmed historikerna av facket fasthållit vid det enkla och ytliga periodschemat, allt under det att de naturligtvis så småningom inlagt en annan, oftast mer eller mindre klart teleologisk betydelse uti detsamma än den ursprungliga.

Impulserna till välbehövliga reformer kommo här som så ofta utifrån, från icke strängt fackmässiga kretsar; till stor del från etnologer, arkeologer, nationalekonomer och sociologer. Det är dock icke min avsikt att i detta sammanhang söka skriva det historiska periodproblemets litteraturhistoria. Jag vill begränsa

mig till att antyda arten av några få bland de nyare försök att periodicera världshistorien, vilka synas mig särskilt värda beaktande.

* * *

Först dock några ord om det historiska periodbegreppet självt. Ty även beträffande detta råder intill denna dag bland historiker av facket så väl som inom andra kretsar en underlig oklarhet. En oklarhet, som till stor del synes ha sin grund uti ett undermedvetet fasthållande av den numera alldeles föråldrade teleologiska kärnan uti bibelns och renässansens periodbegrepp.

Detta var, som vi sett, tillskuret i enlighet med tron, att ett visst samhälls- eller kulturtillstånd, vars art man på förhand kände, skulle bli slutresultatet av den pågående historiska förändringen eller utvecklingen. Egentligen kunde man på detta sätt få fram blott två eller tre historiska perioder: en förberedelseperiod (såsom hos bibelns profeter) eller en mönsterperiod (såsom hos renässansens filosofer) samt mål- eller slutperioden (»messiasriket» i bibeln, den antika kulturens nya välde i renässansen) och möjligen mellan dessa en övergångsperiod, såsom »medeltiden» mellan »gamla tiden» och »nya tiden».

En av övernaturliga makter eller människan själv åstadkommen ändamålsenlighet i överensstämmelse med en på förhand uppgjord plan ansågs kännetecknа det historiska förloppet. Dettas perioder voro intet annat än de etapper, uti vilka en sådan, fram till ett visst mål strävande utveckling måste sönderfalla. Åtminstone voro perioderna två: vägen till målet och det uppnådda målet eller måltillståndet självt.

Radikalt felaktig i denna historieuppfattning är självfallet tron, att ett kommande historiskt utvecklingsstadium kan vara på förhand känt eller av människan kan målmedvetet bestämmas, samt att tidigare och senare historiska skeden förhålla sig till varandra som medel och ändamål. Det är ju detta åskådningssätt vi benämna historievetenskaplig teleologi.

Motsättningen till denna är grundtanken, att samhällets och kulturens förvandling genom seklerna är en fundamentalt nybildande, en skapande process, uti vilken människoandens egen fortskridande, oförutsebara förvandling är den avgörande faktorn. Blott så till vida som den historiskt handlande människan kan profetera om sin egen framtida sociala och kulturella förmåga

och dess verkningar, förmår hon rätt angiva, varthän den pågående historiska utvecklingen strävar.

Men objektivt sett är det en självmotsägelse att profetera om den historiska framtiden, att fastställa ett mål för den pågående historiska utvecklingen eller att uppfatta historien i överensstämmelse med ändamålsenlighetsprincipen. Ty historisk utveckling är, utifrån betraktad, en förändring, som ej kan förutses eller målsättas, en förvandling som ej är på förhand ordnad enligt ändamålsenlighetsprincipen. Det ser blott ut som den vore detta, då man betraktar den baklänges — d. v. s. från ett visst skede ser tillbaka på den utveckling, som faktiskt ledde fram till det skede, där man för tillfället i tanken eller i verkligheten befinner sig.

* * *

Den historiska periodindelningen är alldeles icke vad t. ex. Harald Hjärne anser den vara, ett blott »vetenskapligt hjälpmedel, avsett att underlätta uppfattningen av den framställda utvecklingens sammanhang». Det förråder en fullständig felsyn både på den historiska utvecklingens egen natur och på periodbegreppet, då denne berömde historiker fortsätter på följande sätt. »Periodindelningen har således ingen egen tillvaro inom själva utvecklingen, som ständigt fortgår utan avbrott. Denna indelning har blott betydelse för framställningen och kan därför ordnas på olika sätt för samma slags kulturutveckling, allt efter framställningens omfattning och ändamål. Ingen dylik anordning kan göra anspråk på ständig giltighet under alla förhållanden och för alla ändamål. En viss periodindelning kan på sin höjd betecknas såsom vetenskapligt möjlig, ej såsom den enda möjliga, med uteslutande av andra.»

Ungefär lika gärna kunde naturforskaren säga, att artbegreppet eller artindelningen av djur- och växtvärlden endast är »ett vetenskapligt hjälpmedel, avsett att underlätta uppfattningen av den framställda utvecklingens sammanhang», och att artindelningen således »ingen egen tillvaro har inom själva utvecklingen, som ständigt fortgår utan avbrott». Arterna kunna »ordnas på olika sätt»! Ingen artindelning »kan göra anspråk på ständig giltighet»! En viss artindelning »kan på sin höjd betecknas såsom vetenskapligt möjlig, ej såsom den enda möjliga»!

Varje fortskridande förändring, om den varar länge nog, leder

slutligen till något som är mer eller mindre väsentligt olikt begynnelsen eller det valda utgångsläget — alldeles som nutidens människa eller häst är mer eller mindre väsentligt olik sina förfäder i ett visst tidigare geologiskt skede. Dessa i utvecklingen framträdande typolikheter äro realiteter — materiella realiteter i djurvärlden, andliga realiteter i samhällets och kulturens värld. De äro livets och livsutvecklingens realaste realiteter. De äro livets och livsutvecklingens egentliga reala kännetecken, väsentliga verkligheter. Att upptäcka och beskriva dem är icke ett vetenskapens »hjälpmedel» eller en dess efemära »anordning», utan är vetenskapens fundamentaluppgift.

De historiska perioderna äro det historiska samhället, den historiska kulturen, liksom djurarterna äro djurvärlden. När jag säger »liksom», förbiser jag naturligtvis icke skillnaden mellan andlig och materiell realitet. Vad jag menar är, att det icke finns något annat sätt för historievetenskapen att troget beskriva den sociala och kulturella utvecklingens realitet än att upptäcka och beskriva dess perioder och deras inbördes utvecklingssammanhang, liksom det icke finnes något annat sätt för naturvetenskapen att troget beskriva den zoologiska utvecklingen än att upptäcka och beskriva djurarterna och deras utvecklingssammanhang.

En utveckling är en utveckling av varandra i tiden följande typer, eller den är icke alls. Typserien är utvecklingens resultat. Typerna äro utvecklingens avslöjande steg för steg av sitt eget innersta väsen.

* * *

Att, såsom Hjärne säger, den historiska utvecklingen »ständigt fortgår utan avbrott» är tämligen tvivelaktigt och alls icke väsentligt för begreppet »utveckling».

Kanske står en biologisk eller social utveckling stilla eller i det närmaste alldeles stilla i årtusenden eller århundraden. Kanske gör en biologisk eller social utveckling då och då en *spurt*, som ser ut som ett språng. Kanske gör den någon gång ett verkligt språng. Vad veta vi om den saken? Hur kunde vi ha rätt att dogmatisera om arten av en kontinuitet, som vi ännu veta så litet om och som vi dock ej kunna fatta annat än styckvis?

Då Hjärne säger, att »periodindelningen således ingen egen

tillvaro har inom själva utvecklingen, som ständigt fortgår utan avbrott», kan det dessutom förefalla som han menade, att det funnes en logisk eller real motsättning mellan »period» och »utveckling, som ständigt fortgår utan avbrott».

Det är i själva verket mycket vanligt, att de historiska »perioderna» uppfattas uti analogi med materiella klossar, vilka ha skarpa kanter och sidor och ohjälpligt isoleras från varandra genom mellanliggande, om än så tunna luftlager! I verkligheten, den historiska eller sociala och kulturella, förhåller det sig annorlunda.

Då vi studera ett folks eller en stats eller en folk- eller statsgrupps tillstånd under en längre tid, flera århundraden eller årtusenden, iakttaga vi förändringar uti samhällsskick och odling, d. v. s. tydliga olikheter hos dessa uti skilda tidsavsnitt. Det gäller då för forskaren att genom möjligast grundliga iakttagelser bestämma, vilka olika arter eller typer av samhällsbyggnad och odling som föreligga under den totala tidrymd, vilken blivit föremål för undersökningen.

Att bestämma, vad som är en särskild historisk art eller typ eller period och vilken hela serien av historiska typer eller perioder är i ett givet fall, det blir historieforskarens svåraste och viktigaste uppgift. Densamma är dock icke så svår i verkligheten, som den kan förefalla helt abstrakt sett. Då forskningsmaterialet är så rikligt, att den historiska verkligheten låter sig någorlunda klart överskådas under en längre tid, framträda periodtyperna i regel med stor tydlighet.

Tvivel kan visserligen ofta uppstå, huruvida mellanstadierna mellan de mest utpräglade typerna böra behandlas såsom särskilda typer eller ej. Men det spelar ingen stor roll ur det exakta vetandets och det samvetsgranna sanningssökandets synpunkter, huruvida ett mellan- eller övergångsstadium rubriceras såsom sådant eller såsom en särskild huvudtyp. Här kommer fortsatt forskning naturligtvis att verka så väl sofrande, då de först urskilda perioderna blivit för många, som kompletterande, då man till äventyrs på forskningens tidigare stadier urskilt för få.

De skilda forskarnes olika personliga synpunkter och fackintressen komma att framkalla avvikelser i resultatet av deras arbete med periodindelningen av ett och samma folks historia under en given tidrymd. Men även i detta avseende måste

den med tiden växande mängden av undersökningar beträffande samma historiska företeelser slutligen verka utjämnande och kompletterande, varförutom arbetsmetoderna kunna förväntas efter hand bli både bättre och enhetligare.

Några skarpa gränser mellan huvudperioder finnas i regel icke, utom då yttre våld hastigt gjort slut på ett samhälle och en kultur för att lämna plats åt en helt annan samhälls- och kulturtyp, segrarens. Men någon ovisshet om huvudperiodernas art och antal behöver icke därför existera. Osäkerheten gäller blott (och icke heller alltid), varest gränsen bör dragas mellan tvenne varandra följande huvudperioder. Ofta föreligger ett mellanskede, bestående av en serie från varandra nästan omärkligt avvikande övergångsformer, liksom uti prismats färgband mellan tvenne rena huvudfärger. Det blir då riktigast att tala om perioder och om övergångsskeden mellan dessa.

För att ej överhövan komplicera de kronologiska beteckningarna för perioderna kan det vara lämpligt att genom ett såsom »ungefärligt» karaktäriserat årtal beteckna eller symbolisera gränsen mellan tvenne huvudperioder. Då Montelius säger, att gränsen mellan bronsålderns första och andra period i Sverige är »ungefär» eller »omkring» 1550 f. Kr., så menar han därmed, att det finns ett övergångsskede mellan de för första och andra perioden fullt typiska kultur- och samhällsformerna samt att detta övergångsskede är att söka på båda sidor omkring år 1550 f. Kr., under det att åren 1600 och 1500 eller 1650 och 1450 fullt och helt tillhöra första och andra perioden respektive.

Forskarens oförmåga att utpeka ett exakt gränsår mellan två perioder betecknar ej en vetenskaplig svaghet hos honom, utan hos den som kräver en sådan orimlighet. Denne bevisar med sitt meningslösa anspråk på »exakthet», att han ej förstått, vad en historisk period är och vad ett historiskt utvecklingsförlopp är.

* * *

Inom varje historisk specialvetenskap är grunden för periodindelningen självfallen.

För den politiske historikern eller »historikern» i ordets vanliga mening bli statsformens och rättsordningens uppkomst och förändringar forskningens egentliga föremål. Han delar ett

lands historia i perioder uti enlighet med de stora förändringarna av politisk författning och rättstillstånd. Om möjligt söker han sig så långt tillbaka i folkets urtid eller forntid, att han kan spåra själva begynnelsen av statsmakt och rätt. Utvecklingen av hövdingskap i fred och i krig blir måhända utgångspunkten. Sedan kommer småkonungarnas eller stam- och folklandskapskonungarnas tid. Därefter det första storkonungadömets. Menes', Hammurabis och Karl den Stores riken äro exempel. Detta patriarkaliska forntidsvälde sönderfaller i en feodalstat med eller utan monarkisk dekoration. Efter denna lösa statsform följer ett nytt starkt storkonungadöme, mycket olikt det äldre; ty vi äro nu, vad det moderna Europa beträffar, inne i merkantilismens och den sig konsoliderande nationalstatens tid, som i sin ordning avlöses av konstitutionalismens och demokratismens.

Av denna art blir det politiska periodschemat. Termerna »urtid,» »äldre forntid», »yngre forntid», »medeltid», »nyare tid», »nyaste tid» få då ungefär betydelsen »primitiv demokrati», »småkonungadöme», »äldre storkonungadöme», »adelsstat», »nyare storkonungadöme», »modern konstitutionalism och demokrati». Den fortskridande forskningen kommer naturligtvis att fördjupa och sannolikt också att öka antalet av de distinktioner, som ligga till grund för denna periodindelning. I sina grövsta drag har den dock hittills verifierats av den politiska historieforskningen; även i den mån denna utsträckts utanför Europa och Medelhavsområdet.

Till och med rent etnologiska forskningar hava, såsom sig bör, bekräftat det antydda periodschemat. Man har i Amerika, Afrika och Oceanien bland urinvånarne konstaterat icke blott primitiva hövdingadömen, utan även småkonungadömen samt storkonungadömen, såsom i Mexiko, Peru och Centralafrika och på Madagaskar, och slutligen kanske även ansatser till adelsstater, såsom i Polynesien.

Att Japan exemplifierar hela periodschemat har bekräftats av så väl inhemska som europeiska vetenskapsmän. Tvivel råder blott därom, huruvida det nuvarande Japan skall betraktas såsom ett motstycke till merkantilismens eller till konstitutionalismens Europa. Kanske en mellanform föreligger, betingad därav, att Japans sociala och kulturella utveckling under det senaste halvseklet (efter 1868) till stor del bestått uti efterhärm-

ning av europeiska mönster, dock utan att förlora känningen med den nationella grunden. Somliga anse dock, att Japan genom sin härmning av Europa har överhoppat ett utvecklingsstadium, det absolutistisk-merkantilistiska i så fall.

Problemer av särskilt typologiskt intresse erbjuda Kina och Indien. Det förefaller som den politiska utvecklingen i dessa länder exemplifierade en återgång från adelsstat till den äldre typen av storkonungadöme eller ett upprepat pendlande mellan dessa två utvecklingsformer av statslivet.

Båda företeelserna — ett »överhoppande» av en period eller en »återgång» till en tidigare utvecklingsform — innebära naturligtvis intet mot de historiska periodernas och den sociala utvecklingens begrepp stridande. Vi böra ju konstruera våra begrepp i enlighet med erfarenheten, så att de otvunget rymma denna. Om verkligheten uppvisar vissa oregelmässigheter vid sidan av en allmän regel, är det vetenskapsmannens sak att lugnt notera detta sakförhållande och att utan onödigt dogmprat ändra sina begreppskonstruktioner, ifall han ej förut uti dessa lämnat plats för ifrågavarande »undantag».

Periodteorien utsäger i sig själv intet annat, än att all historisk utveckling är framträdandet i den astronomiska tiden hos ett och samma folk av en serie sociala och kulturella typer. Att vi upptäcka en viss sådan serie vara mycket allmän är en sak. Att vi upptäcka fall, som delvis bekräfta men delvis utgöra undantag från denna regel, är en annan, i sig varken mer eller mindre märkvärdig sak.

* * *

Den ekonomiske historikern periodicerar naturligtvis enligt socialekonomiska, icke enligt politiska, grunder. Sexualhistorikern periodicerar i enlighet med könsförbindelsernas, äktenskapets, familjens, släktsamhällets hos ett och samma folk historiskt framträdande typserier. Religionshistorikern ger oss den periodindelning, som avspeglar religionslivets utveckling hos ett folk från de primitivaste till de högsta typerna.

Konsthistorikern följer ett folks konstutveckling, om möjligt från den äldre stenålderns grottmålningar och bensniderier genom den yngre stenåldern samt koppar-, brons- och järnåldrarna fram till s. k. »historisk» tid och sedan vidare tvärs igenom

dennas olika perioder — t. ex. »äldsta nationell stil», »romansk stil», »tidig gotik», »senare gotik», »ungrenässans», »högrenässans», »senrenässans» (eller »barock»), »rococo», »empire», »biedermeier», »klassicism» o. s. v. ända fram till våra dagars virrvarr av »ismer» (»realism», »naturalism», »symbolism», »verism», »futurism» och vad de allt heta).

Vetenskap och moral, sällskapsliv och sport, seder och moder, skönlitteratur och musik, verktygs- och vapenteknik och mycket mer, som tillhör människans samhällsliv och kultur, kan och bör studeras historiskt och skall då alltid bekräfta grunduppfattningen, att deras historias väsen och innehåll är en serie varandra i tiden följande typer eller former, vilka dela utvecklingsförloppet i lika många »perioder».

* * *

Vilken grund för periodindelningen — den politisk-rättsliga, den socialekonomiska, den sexualhistoriska eller en kulturhistorisk — bör anses som den allmängiltigaste eller mest fundamentala?

Denna fråga har starkt upprört sinnena inom särskilt de statsvetenskapliga och nationalekonomiska samt sociologiska fackkretsarna och framkallat både onödigt långa och onödigt hetsiga fejder. Skråmässig trångsynthet har väl härvid spelat sin roll. Men även tron, att en synnerligen viktig vetenskaplig principfråga föreligger. Man har nämligen tämligen allmänt utgått från uppfattningen, att i människans utveckling, särskilt hennes samhällsutveckling, förhärskar en enda fundamental drivkraft. Enligt de äldsta föreställningarna är denna antingen politisk, ekonomisk eller religiös.

Allt ifrån historie- och samhällsforskningens begynnelse hos grekerna intill närvarande ögonblick har det varit vanligt att låta begreppet stat omsluta begreppet samhälle och att betrakta statsutvecklingen som det primära och samhälls- och kulturutvecklingen som det sekundära. »Historia» har i regel varit liktydig med statshistoria — politisk historia, författningshistoria, krigshistoria, dynastihistoria. På senare tider har det visserligen mer och mer blivit på modet att bifoga en del kulturhistoriska och allmänna samhällshistoriska upplysningar till den statshistoriska framställningen. Men detta medgivande åt en

sig så småningom ändrande uppfattning av historiens väsen framhäver egentligen blott så mycket skarpare den gamla grundtanken, att det politiska är det bestämmande uti historien över huvud.

Mot denna ensidighet ha i senare hälften av det nittonde århundradet en del nationalekonomer, främst bland dem socialisten Karl Marx och hans anhängare, reagerat med stor energi. Grundtanken är här, att den ekonomiska utvecklingen är bestämmande för all samhälls- och kulturutveckling. Och inom den ekonomiska utvecklingen anses den tekniska vara det fundamentala. Det skulle sålunda vara den moderna maskintekniken, i motsättning till handverktygstekniken före 1750, som vore yttersta grunden till våra nuvarande samhälls- och kulturförhållandens väsentliga avvikelser från tiden före 1750.

I grunden är denna ekonomistiska eller, något vilseledande »materialistiska» kallade, historieuppfattning lika gammal som historiefilosofien över huvud. Vi påträffa den redan i Platons *Politeia* och sedan i många följande »utopier». Endast genom att ordna de ekonomiska samhällsförhållandena på visst sätt ansåg man sig kunna möjliggöra och trygga det idealsamhälle, som man eftersträvade eller utmålade. Var man determinist i stället för utopist, trodde man att den objektiva nödvändigheten, icke det mänskliga godtycket, behärskar världshistorien, blev slutsatsen således den, att endast av en nödvändigt kommande ekonomisk omvälvning vore en social och kulturell nydaning att vänta.

För teologer, metafysiker och logiker låg det naturligtvis nära att tro religiösa eller intellektuella faktorer vara de ytterst bestämmande i världshistorien. Hos judiska profeter och kristna kyrkofäder finna vi tillräckligt med exempel på den naiva religiösa historiekonstruktionen. Såsom religiöst-intellektualistisk kan Auguste Comtes betecknas. Människans andliga utveckling bestämmer hennes sociala och kulturella, säger Comte. Och han påstår, att denna andliga utveckling uppvisar tre stadier — det teologiska, det metafysiska och det positiva. Följaktligen finna vi i världshistorien tre motsvarande huvudperioder. I den första, den teologiska, upptäcker Comte tre underperioder i fetischismens, polyteismens och monoteismens. Den teologiska perioden slutar enligt Comte omkring år 1300 e. Kr. Den metafysiska varar mellan 1300 och 1789. Den tredje, positiva, hör egentligen framtiden och profetian till.

Allt detta teoretiserande, och tyvärr ofta även dogmatiserande, om en viss fundamental faktor i världshistorien har kommit den grundligare och mer omfattande moderna historie- och samhällsforskningen i förväg och kan således icke stödja sig på denna; åt vilken måste överlämnas att i sinom tid värdesätta själva frågeställningen samt att slutligen eventuellt godkänna denna och besvara frågan.

* *
*

Det är dock redan nu klart, att staten är endast en bland många arter av samhälle och att statsbegreppet således lika litet får överordnas samhällsbegreppet, som det får identifieras med detta senare. Världshistorien är till stor del statshistoria, men även väsentligen något helt annat. Det hela, som bör innefattas i det allmänna begreppet historia, kunna vi tills vidare omskriva med uttrycket »samhällets och kulturens historia». Då äro stat, ekonomi, religion, äktenskap, andlig odling, sällskapsliv, sport, seder och moder inneslutna; och allt eventuellt uteglömt kan otvunget inneslutas.

För det historiska periodproblemet innebär denna uppfattning, att vi vid fastställandet av de världshistoriska periodernas kännetecken utan förutfattad mening böra låta oss ledas av den verklighet, som forskningen förmår avslöja för oss. Så ofta som utvecklingsserien av det politiska samhällslivets kännetecken visar sig synnerligen klart karaktärisera ett historiskt förlopp, kan det naturligtvis vara lämpligt att giva de historiska perioderna benämningar lånade ur statslivets evolution. Dock måste ständigt tillses, att icke någon social eller kulturell utveckling av annan art blir undanskymd genom en sådan, politisk, periodicering. Visar sig detta vara fallet, måste en annan, sig till verkligheten bättre anslutande grund för periodindelningen utarbetas.

För de tidigaste och längsta historiska perioderna — de »förhistoriska» eller rent »arkeologiska» — saknas oss, i följd av forskningsmaterialets egendomliga beskaffenhet, ofta varje möjlighet att tillämpa en politisk periodindelningsgrund. Den kan ej komma i fråga för tider, från vilka vi ha i behåll endast verktyg, vapen, bilder, smycken, skelettdelar, husrester, avskrädeshögar och dylikt.

Lika litet kan den politiska periodiceringen vara användbar, då vi studera de ännu levande primitivaste folken. I deras samhällsliv har staten ännu icke hunnit bli en klart utpräglad, starkt framträdande faktor. Detta i viss mening förstatliga samhällsliv uppvisar många olika och betydelsefulla utvecklingsstadier. Men de måste kännetecknas enligt sitt eget väsen, som icke är politiskt, utan i vida högre grad sexuellt, ekonomiskt och kulturellt. Teknikens utveckling får här särskilt uppmärksammas. Mindre för sin egen skull än för att möjliggöra jämförelser med de arkeologiska forskningsresultaterna.

Det är icke av fritt val, som vi periodicera årtusenden av mänsklig historia enligt något så blodfattigt som typerna av flintknivar, flintyxor eller bronsnålar. Men man är glad att ha dem i brist på bättre. »*In der Not frisst der Teufel Fliegen.*» Då de ännu existerande »vildarna» ge oss möjlighet att studera något mer och instruktivare än deras grävkäppar och bågar m. m., böra vi naturligtvis till det yttersta utnyttja tillfället. Snart är det oåterkalleligt för sent.

NYARE FÖRSÖK ATT PERIODICERA VÄRLDSHISTORIEN

BLAND NYARE FÖRSÖK ATT PERIODICERA världshistorien är det nyss antydda av Auguste Comte (1798—1859) ett av de tidigaste. Närmast efter honom är Herbert Spencer (1820—1903) att nämna, ehuru han icke försöker någon direkt historisk tillämpning av sitt sociologiska utvecklingsschema.

Då Spencer gör till sin uppgift att inom sociologien, liksom inom biologien, psykologien och etiken, tillämpa evolutionismens princip, hade man visserligen kunnat hos honom vänta en strängt historisk sociologi. I stället ger oss Spencer en helt och hållet analytisk och teoretisk sådan. Det kommer för Spencer icke an på att studera den sociala utvecklingen historiskt-realistiskt-deskriptivt, utan blott att bevisa, att en social utveckling existerar och att på densamma kan tillämpas den av honom uppfunna allmänna evolutionsformeln.

Enligt denna består utvecklingen uti det sig utvecklande tingets fortskridande förändring till större kvantitet, större sammanhållning, större mångfald av olika sammansättningsdelar och högre grad av organisering eller ordnad samverkan mellan differentierade delar eller organer.

Samhället är ett »aggregat» av mänskliga individer. Detta består på det primitivaste utvecklingsstadiet av ett fåtal personer. En enda enkel liten grupp av män, kvinnor och barn, en hord, bildar ett löst fogat, föga organiserat samhälle, som med minimum av arbetsdelning lever helt för sig. Spencer menar, att här äro samhällsmedlemmarnas antal, deras sammanhållning, deras inbördes olikhet och det helas gestaltning som organisation av individer med olika uppgifter i högsta grad minimala. Samhällsutvecklingen består däruti, att ett sådant enkelt, oorganiserat ursamhälle, vilket är föga olikt andra sådana ursam-

hällen, växer ut efter årtusenden till en storstat med många millioner medborgare, vilka äro delade uti talrika stånd, klasser, yrken, fack samt fast organiserade genom lagar, seder, moral, fria organisationer, fri tävlan och dessutom sammanhållna genom gemenskap i blod och i land, i språk, traditioner och kultur. En sådan stat är icke blott en större människomassa än den primitiva horden. Storstaten är också socialt och kulturellt »heterogenare», »koherentare» och »definitivare» — för att använda Spencers egna uttryck.

Spencer konstruerar nu helt schematiskt en fyragradig sociologisk utvecklingsskala: enkla samhällen, sammansatta samhällen, dubbelt sammansatta samhällen, trefaldigt sammansatta samhällen. De »enkla» äro sådana primitiva horder, som vi anträffa bland eldsländare, australier, veddas, dyaker m. fl. »vilda» folk. De »trefaldigt sammansatta» exemplifieras av Spencer med »det gamla Mexiko, Assyrien, Egypten, Rom» och även med det nuvarande »England, Tyskland, Frankrike, Italien, Ryssland». »Möjligen ha dock några av dessa nått ett ännu högre stadium av utveckling», tillfogar han försiktigtvis och ej utan synnerligen goda skäl!

En annan indelning av samhällena hos Spencer är den uti samhällen av »krigisk typ» och samhällen av »ekonomisk typ». Indelningsgrunden är nu frågan om det sociala organsystem — det militäriska eller det ekonomiska — som förhärskar inom samhället som ett helt och påtrycker detta sin stämpel. Är samhället främst inrättat för att krigiskt bekämpa andra samhällen eller för att livnära sig självt? Den »krigiska typen» utmärker sig enligt Spencer genom tvångsorganisering i det inre; den »ekonomiska typen» genom frivillig inre organisering.

Såsom en tredje, i framtiden möjligen uppkommande samhällstyp framhåller Spencer den, uti vilken varken krig eller ekonomi spela huvudrollen, utan »högre verksamheter», d. v. s. kulturarbetet.

Spencer lämnar det genomgående oklart, i vilka världshistoriska skeden vi ha att söka de olika samhällstyper, som han definierar. Någon verklig periodicering av världshistorien finna vi sålunda icke hos Spencer. Hans sociologiska utvecklingsschema skulle icke heller i sin aprioristiska torftighet och påfallande overklighet taga sig särdeles väl ut, om man med detsamma gjorde ett tillämpningsförsök i sådan riktning. Såsom

den mycket bekante — numera kanske mer omtalade än läste — utvecklingsfilosofen och utvecklingssociologen kunde han dock icke, lika litet som Comte, helt förbigås i detta sammanhang. Om icke för annat, så därför att det var nödvändigt att konstatera, att denne evolutionist och sociolog egentligen icke har någon annan betydelse för problemet om världshistoriens perioder än den, som ligger uti hans allmänna bidrag till strävandena att giva utvecklingstanken en central plats i samhällsvetenskapen.

Med Spencers evolutionism komma vi emellertid icke långt och med hans sociologi föga längre. Både utvecklingsteorien och samhällsforskningen måste läggas på en helt annan bog, än författaren av *First Principles* och *Principles of Sociology* drömde om.

* * *

Vid sidan av Comte och Spencer, främst bland den evolutionistiska sociologiens förberedare i vår tid, framstå några målsmän för etnologien och den jämförande rättsforskningen såsom vägröjare för den sociologiska typologien och periodiceringen av världshistorien. Bland namn, som här i första rummet kunna antecknas, äro den schweiziske juristen J. J. Bachofen (1815—1887), den nordamerikanske etnologen L. H. Morgan (1818—1881) och de engelska rättshistorikerna sir Henry Maine (1822—1888) och J. F. Mc'Lennan (1827—1881) samt den engelske antropologen sir Edward B. Tylor (1832).

Genom Bachofens, Morgans och Mc'Lennans forskningar uti de äldsta formerna för det mänskliga äktenskapet samt familje- och samhällslivet aktualiserades frågan, huruvida den på familjefaderns maktställning grundade (»patriarkaliska») familjen, med arvföljd och namnföljd genom fadern samt tendenser till monogami (egentligen monogyni), vore det ursprungliga tillståndet. De nämnda forskarne väckte uppseende genom att förneka denna vedertagna uppfattning och genom att söka påvisa tillvaron av ett äldre utvecklingsstadium av äktenskapet, familjen och samhället. Detta sociala tillstånd före »patriarkatet» kallade Bachofen något vilseledande för »matriarkat». Han kunde i själva verket icke bevisa, att det var fråga om något egentlikt kvinnovälde eller modersvälde i motsats till männens eller fädernas ledande ställning i samhället. Men han trodde sig, i likhet med Morgan och Mc'Lennan, ha upptäckt, att barnen

ärvde och togo namn efter modern och hennes släkt, icke efter faderns, och att kvinnan över huvud på detta tidigare utvecklingsstadium av samhällslivet hade en mer betydande ställning än senare, uti »patriarkatets» tid.

En del sociala förhållanden inom »matriarkatet» syntes giva stöd för antagandet, att detsamma förutgåtts av ett ännu primitivare socialt utvecklingsstadium. Detta skulle då ha kännetecknats därigenom, att äktenskapet ingicks eller äktenskapligt samliv ägde rum icke mellan blott en man och blott en kvinna, utan mellan en hel grupp av män och en hel grupp av kvinnor. Det sexuella livet skulle således ha varit oreglerat eller »promiskuöst» inom ett sådant gruppäktenskap. Faderskapet kunde icke upptäckas eller fastställas. Det enda vissa var blodsbandet mellan modern och hennes barn. Dessa räknades därför såsom tillhöriga modern och hennes släkt. En man var som individ »legalt» barnlös. Vilket icke hindrade, att männen såsom grupp visste att barnskaran var deras, och att de utövade makten över så väl barn som kvinnor.

Det är i detta sammanhang alls icke fråga om att närmare belysa eller kritisera denna teori och dess motståndare, teorien att det mer eller mindre klart monogama (monogyna) äktenskapet är människans urtillstånd. Vad här kommer an på är blott att betona, vilken utomordentligt stark impuls till fortsatt forskning uti det mänskliga samhällets typhistoria, som utgick från dessa verkliga eller inbillade upptäckter och den mycket livliga lärda diskussion, som de framkallade. Hur det än månde förhålla sig med äktenskapets utvecklingshistoria, så kvarstod dock att man upptäckte massor av ytterst primitiva och egendomliga samhällsförhållanden, av vilka med nödvändighet måste slutas, att det finns en lång serie av olika sociala utvecklingsstadier i tiderna bakom de genom vanlig historieforskning konstaterade.

* * *

»De moderna samhällsförhållandena», skriver Morgan i sin märkliga bok *Ancient Society*, »hava sina rötter i barbariets period, och genom denna härleda de sig från en ännu tidigare period, vildhetens». Då han kallar det »moderna» samhälls- och kulturtillståndet för »civilisationen», får han sålunda fram följande tre huvudperioder i människans utvecklingshistoria: »vildheten»,

»barbariet», »civilisationen». De två första uppdelar han vardera i tre underperioder: det »lägre», det »mellersta» och det »högre» stadiet av »vildheten» och »barbariet». I allt bli sålunda sju världsåldrar att urskilja enligt Morgan.

Tydligt utan vidare är ju, att detta periodschema vilar allt för mycket på »*Zahlenspielerei*». Icke heller förbättras intrycket allt för mycket, då vi erfara, hur Morgan skiljer de olika perioderna åt. Vildhetens lägre stadium rymmer »mänsklighetens första barndom». Vildhetens mellanstadium börjar med eldens användning och upptäckten av fiskens matnyttighet. Uppfinningen av pil och båge markerar början av vildhetens högre stadium. Det lägre barbariet har sin begynnelse med uppfinningen av lergodstillverkning. Barbariets mellanstadium börjar på det östra halvklotet med tämjandet av husdjuren och på det västra med majsodlingen och jordbruk medelst bevattning samt användningen av lufttorkat tegel och sten för byggnader. Järnets tekniska användning inleder barbariets högre stadium. Vad slutligen civilisationen angår, låter Morgan den begynna med uppfinningen av ett fonetiskt alfabet och skrivkonsten.

Av större intresse, om än mycket omstridd, är Morgans periodicering av äktenskapets historia. Han anser sig kunna bevisa tillvaron av fem utvecklingsstadier. Det första, primitivaste, kännetecknas av att en grupp bröder är gift med en grupp systrar. Detta kallar Morgan för *the consanguine family*, blodsgemenskapsfamiljen. På näst högre stadium finna vi bröder i gemensamt äktenskap med kvinnor, som ej äro systrar, samt systrar i äktenskap med män, som ej äro bröder. Detta tillstånd benämnes *the punaluan family* eller punalua-äktenskapet i enlighet med en bland Havjis infödingar bruklig beteckning på denna eller en liknande institution. Det tredje utvecklingsstadiet är enligt Morgan *the syndyasmian family*, en äktenskapsform som formellt består uti engifte, men ett sådant principiellt utan att mannen och hustrun äro exklusivt hänvisade till varandra. Nu komma vi fram till den »patriarkaliska familjen», vilken Morgan anser i typiska fall vara polygyn, således innebärande en mans gifte med flera kvinnor. Denna anordning kan dock icke universellt genomföras på grund av könens naturliga likhet i antal och emedan den utesluter ett flertal män från äktenskapet. Uti det femte stadiet, den monogama familjens, ha vi däremot att

göra med en allmängiltig form av äktenskapet. Principiellt är mannen hänvisad blott till sin hustru, liksom denna blott till sin man; men i praktiken existera åtminstone för mannens del dessutom sedvänjor, som erinra om äldre tiders lösa och obundna könsförbindelser.

Dessa olika utvecklingsstadier av äktenskapet fördelar Morgan på de olika sociala utvecklingsperioderna: den lägre, mellersta och högre vildheten, det lägre, mellersta och högre barbariet och civilisationen, vilka sålunda bli kännetecknade i socialsexuellt avseende.

Dessutom underkastas statens och egendomens samt produktionsteknikens utveckling en ingående analys. Vad staten angår, urskiljer Morgan blott tvenne huvudsakliga utvecklingsstadier: släktstatens och territorialstatens. Parallell härmed löper egendomens utveckling från gemensamhetsegendom till en privategendom, som slutligen omfattar icke blott lösören och bostäder utan även jorden. Släktstaten, som tillhör vildhetens och barbariets perioder, benämner Morgan icke stat, utan samhälle (*society*, *societas*). Han reserverar ordet stat (*state*, *civitas*) för den på territorialmakt och privategendom grundade, »civilisationens» period tillhörande staten.

Skillnaden mellan dessa tvenne utvecklingsformer av staten är stor och ur många synpunkter intressant. Vildhetens och barbariets släktstat »är grundad på personer och rent personliga förhållanden». En skala av släktskapsgrupper bygger upp stat och samhälle. Morgan nämner bland dessa blodsbandsorganisationer: *gens*, *phratry*, *tribe* och *nation*, eller ungefär: släkt, ätt, stam, folk.

Så länge denna samhällsorganisation uti mindre och större blodsbandsgrupper består, använder Morgan termen *ancient society* uti motsättning till *modern society*, som är territorialstatens och privategendomens samhällsform. I denna senare äro samhällsbanden ej längre rent personliga utan dessutom territoriella. I *ancient society* tillhörde den enskilde samhälle och stat uteslutande genom sin ätt, sitt blod. I *modern society* betyder ätteledningen principiellt intet mer uti detta avseende. Med släktskapen eller blodet får det förhålla sig hur det vill. Man är medborgare såsom »skriven» i den eller den territoriella »församlingen» eller helt enkelt såsom född i landet.

Hur vetenskapen slutligen än må döma om detaljerna i Mor-

gans sociologiska periodsystem, så kvarstår dock hans mycket djupa syn på grundolikheten mellan de urgamla blodsbandsorganisationerna, ätternas samhälle och stat, och den »moderna» samhällsbyggnad, som har sin begynnelse redan i den senare medeltiden och får sin fullt typiska gestaltning under den maskintekniska storindustrialismens tidevarv, i det 19:de århundradet. Morgan hade själv levat såsom medborgare i *ancient society*, i det han lät adoptera sig av Irokes-indianerna för att såsom en av dem studera deras samhällsskick och föreställningsvärld. Omedelbart ur livet hämtade han stoffet för sina uppfattningar beträffande de egendomliga och invecklade, uteslutande på verklig och föregiven förvantskap grundade samhällsförhållandena bland »barbarer» och »vildar».

En senare, mognare etnologisk forskning har i mycket bekräftat hans iakttagelser och slutsatser. Och i det stora hela har vår kunskap om äktenskapets historia och det primitiva släktsamhällets organisation icke hunnit längre, än att de som förneka och bejaka det mänskliga äktenskapets monogamiska ursprung fortfarande utgöra tvenne varandra med friskt mod bekämpande vetenskapliga partier.

Då nu äktenskapets, släktsamhällets, ättstatens historia utan tvivel är ett fundamentalt kapitel i världshistorien, kunna vi, trots materialets många brister, dock icke komma förbi dessa frågor, som Morgan var en bland de första att bringa i samband med problemet om perioderna i mänsklighetens utveckling.

* * *

Sir Henry Maine, född i Indien, var under sju år juridisk medlem av den engelska centralregeringen i Indien. Härigenom lärde även han uti livet känna *ancient society* och fick sålunda som rätts- och socialhistoriker impulserna till sina betydelsefulla iakttagelser över de uråldriga indo-europeiska bykommunerna, deras ursprung i en »barbarisk» forntid, deras liv och författning och deras »feodalisering» uti medeltiden. De sociologiska likheterna mellan de äldsta engelska och över huvud gammalgermanska bykommunerna samt de indiska blevo föremål för Maines studier. Dessa utsträcktes till jämförelser mellan *the process of feudalisation* i Indien och England.

De djupgående skiljaktigheterna, uti samhällsbandets och

samhällsandans art, mellan de indo-europeiska folkens sociala tillstånd före och efter feodalstaten kommo även genom Maines forskningar i ny belysning. Det visade sig allt tydligare, att den vanliga, ensidigt politiska, militäriska och dynastiska historieforskningen med inre nödvändighet kommit att förbise eller i hög grad försumma fundamentala drag uti folkens verkliga historiska utveckling.

Den nationalekonomiska historieforskningen i England samt i Tyskland, Ryssland, Frankrike och andra länder tog i det 19:de århundradets sista decennier upp dessa socialhistoriska forskningstrådar, som börjat spinnas av etnologer och rättshistoriker icke blott i Amerika och England, utan även på Europas kontinent, framför allt i Tyskland. Verk sådana som K. Th. von Inama-Sterneggs *Deutsche Wirtschaftsgeschichte* (1879 och senare) samt Maxime Kovalevskys *Ökonomische Entwicklung Europas* (1901 och senare) kunna, förutom åtskilliga likartade engelska och franska verk, nämnas såsom typiska bidrag till en välbehövlig ekonomisk-sociologisk komplettering av den politiska historieforskningen. Mitt eget arbete *Studien zur Geschichte der englischen Lohnarbeiter* (I—III, 1901—1905) utgör ett försök till en strängast möjligt genomförd periodicering av Englands ekonomiska och sociala historia mellan 1250 och 1890.

Ju mera våra insikter uti folkens samhällsutveckling på detta sätt började närma sig tillbörlig mångsidighet och en verklig fullständighet, desto tydligare blev det, att denna utveckling fortskridit uti en serie av mer eller mindre skarpt skiljaktiga stadier samt att dessa icke låta sig studeras och kännetecknas enbart ur statshistorikerns traditionella synpunkter. Den politiska författningen under en given period av ett visst folks historia har till bakgrund vissa drag av detta folks nedärvda organisering uti familjer, ätter, stammar, stånd, klasser, kommuner, ekonomiska yrkesgrupper o. s. v. Inom skalet av politiska former lever nationen ett sexuellt, socialt, ekonomiskt, kulturellt liv, som ej är härlett ur de politiska anordningarna och därför lätt förbises, om de politiska synpunkterna förhärska eller ensamt leda forskaren. I detta nationens icke politiska samhällsliv och dess fortskridande förändringar framträda de för olika historiska utvecklingsperioder kännetecknande dragen ofta vida skarpare än uti stats- och författningshistorien.

En juridisk-sociologisk-ekonomisk studie över medeltiden, sådan

som t. ex. Paul Vinogradoffs *Villainage in England* (1892), ger oförlikneligt mycket väsentligare bidrag till utformandet av det världshistoriska begreppet »medeltid», än några författningshistoriska, krigshistoriska eller dynastihistoriska undersökningar och skildringar förmå. Vad som gör »medeltiden» till ett universellt skede i folkens historia, en världshistorisk period av den mest typiska art, det kunna vi lära känna icke enbart genom att studera feodalstatens politiska uppkomst genom erövring eller genom de territoriella ämbetsmännens växande makt och självständighet, utan framför allt genom att utforska, hur folkets, de »livegnas» äldre sociala och ekonomiska tillstånd förvandlas därigenom, att den territoriella, för ekonomiska ändamål starkt utnyttjade adelsmakten insköts mellan konung och folk.

Ett sådant studium av ett folks medeltid inifrån det sociala folklivets kärna, i stället för utifrån dess politiska hölje, förutsätter likvisst, att även de föregående perioderna i nationens historia studerats på liknande sätt samt att metoden genomföres också för de följande perioderna. Ett visst världshistoriskt skede kan icke i grund utforskas isolerat från de övriga, just därför att det icke är någonting självständigt, utan endast en länk i en kedja, ett moment i en rörelse, en övergång, ett stadium uti en livsförvandling — såsom t. ex. en persons »ungdom» är övergången mellan hennes »barndom» och »medelålder» och tillsammans med dessa bildar stadier i hennes oavbrutna förvandling från ett foster till en åldring.

* * *

Mellan samhälle och kultur — mellan å ena sidan sådana företeelser som äktenskapet, familjen, ätten, stammen, staten, rättsordningen, hushållningen och å andra sidan religion, vetenskap, konst, moral — förefinnes en real skillnad, som inbjuder till en viss vetenskaplig arbetsdelning. Samhällsvetenskaperna kunna sammanföras till en grupp för sig och kulturvetenskaperna till en annan. Att söka hålla dessa tvenne grupper skarpt isär bleve dock varken nyttigt eller nöjsamt; bland annat därför att det ofta är omöjligt att avgöra, om en företeelse inom människans andliga livsområde bör rubriceras såsom »samhälle» eller såsom »kultur». Äro t. ex. sedvänjor och moder »samhälle»

eller »kultur»? De äro tydligen bådadera — sociala och kulturella företeelser på en gång. Något socialt finnes i all kultur och något kulturellt i allt socialt.

Det sociala i allmänhet är varje själslig påverkan eller växelverkan mellan mänskliga individer. Har denna påverkan sexuell, politisk, rättslig, ekonomisk, religiös, pedagogisk, etisk innebörd, tala vi om sexuellt, politiskt, rättsligt, ekonomiskt, religiöst, pedagogiskt, etiskt samhällsliv; det vill säga att det är fråga om äktenskap, familj eller ätt, stat och rättsordning, folkhushåll eller privathushåll, kyrka och skola.

Det kulturella i allmänhet är varje odling och stegring eller i viss mening inriktad utveckling av mänskliga själsförmögenheter och själsverksamheter. Den etiska kulturen förädlar individens hållning gentemot livet och tillvaron i allmänhet. Den sociala kulturen gäller kvaliteten av de personliga förhållandena människorna emellan. För den religiösa kulturen står arten av människans tro på och förhållande till högsta, osinnliga makter i fråga. Den intellektuella kulturen är utvecklingen av människans kraft att tänka och veta, och den estetiska är odlingen av hennes konstdrift.

Helt visst är det högsta i kulturen städse någonting rent personligt. För att nå högst i religion, etik, konst, vetenskap måste man vara född med den stora gåvan. Men snillet är, om än på sitt mycket avvikande sätt, »ett socialt djur» liksom alla andra människor, och kan ej undgå att mer eller mindre vara »barn av sin tid», d. v. s. »barn» av den sociala och kulturella utvecklingen fram till hans egen tid. De stora genierna skapa visserligen i regel icke med tanke på samhälle och medmänniskor; men deras verk bli dock slutligen i någon mån andras eller allas egendom, en beståndsdel uti samhällets allmänna kultur.

På detta sätt verkar geniet såsom faktor i en kulturens, med samhällets delvis parallellt löpande utveckling, ehuru geniet självt icke är en produkt av samhällets eller kulturens utveckling. Vi kunna i alla historiens skeden förvänta, och iakttaga faktiskt också, geniets häpnadsväckande, kulturens allmänna ram vid tillfället vida överskridande prestationer. »Det personliga» är och förblir »det högsta i historien», då det är av mäktigaste art. Men historien är icke blott geniernas sporadiska uppträdande, vilket utgör historiens salt, utan är även de mer eller

mindre ogenialiska massornas leverne samt framåt- eller uppåt- och bakåt- eller nedåtskridande i social och kulturell standard under årtusendenas lopp.

* * *

Att världshistorien är kulturernas utvecklingshistoria lika väl som samhällenas ger den ett dubbelt innehåll och historieforskaren en dubbel uppgift. Då det finns en samhällsformernas och teknikens arkeologi, bör det också finnas en kulturens arkeologi. Vid sidan av samhällsutvecklingens perioder böra vi kunna konstatera kulturutvecklingens perioder. Och det blir ett problem för sig att avgöra, i vilken mån de två periodserierna synkronisera.

Bland banbrytande genialiska kulturarkeologer intar E. B. Tylor ett framstående rum. Hans förnämsta verk *Primitive Culture* (1871) handlar visserligen till mer än hälften om religionens arkeologi. Men detta är icke en tillfällighet eller en ensidighet hos författaren. All »primitiv kultur» är religion eller starkt religiöst färgad. Religionen är det moderssköte, ur vilket vetenskap och konst och moral i tidernas morgon framsprungit. Det är först senare som dessa blivit »världsliga». Ursprungligen voro de alla heliga och mystiska, liksom deras moder, religionen, ännu.

Vetenskapens begynnelse heter mytologi och magi. Och enligt Tylor är animismen — tron på själar och andar — all religions ursprungsstadium och i viss mån också dess kärna hela utvecklingshistorien igenom. Mellan myter, magiska konststycken och andetro finnas hos den primitiva människan inga klara gränsmärken. Hon skiljer icke principiellt mellan sig själv och naturen, mellan levande och livlösa ting, mellan dröm och verklighet, mellan avsiktlig handling och mekanisk händelse. Hon känner icke objektiv regel eller lagbundenhet. Allt som händer är ett godtyckligt handlande av väsen med en själ eller av andar, liksom hennes egna ingripanden i världsordningen äro ett sådant godtyckligt, tämligen regellöst handlande av en med själ utrustad kropp.

På detta sätt blir tillvaron fruktansvärt intressant, men också ganska hemsk och äventyrlig. Det blir ett oändligt besvär att handla på rätta sättet gentemot alla synliga och osynliga »makter».

Kunskaper och skicklighet av rätta sorten äro högeligen av nöden. Icke underligt, att de i myter och magiska konster kunniga få en social maktställning, som vida överstiger, vad de genom kroppskrafter, krigisk duglighet, social organisationsförmåga och tekniska färdigheter eller »hederligt arbete» kunnat förskaffa sig.

För Tylor stod det tidigt levande klart, att de arkeologiska och yngre kulturföreteelserna »kunna klassificeras och ordnas stadium efter stadium uti en sannolik utvecklingskedja». Han ansåg det möjligt att »behandla hela mänskligheten såsom ett homogent helt med sina olika delar ställda uti olika kulturella utvecklingsstadier». Den nu levande »vilden», med verktyg och vapen blott av trä, ben, horn och sten, är kulturarkeologiskt identisk med de germanska folkens förfäder i ett visst stadium av deras stenålder, i trots av att årtusenden och de mest djupgående rasolikheter skilja dem och nutids»vilden» åt.

LAMPRECHTS OCH BREYSIGS PERIOD-SYSTEMER

ATT BEHANDLA ETT FOLKS HELA SOCIALA OCH kulturella historia från avlägsnaste urtid intill närvarande ögonblick såsom en fortlöpande serie av utvecklingsstadier i stigande eller sjunkande riktning eller att framställa hela mänsklighetens historia såsom en till sitt innersta väsen enhetlig, men kronologiskt och etnologiskt-geografiskt splittrad utveckling av samhällsliv och kultur, detta var en vetenskaplig arbetsuppgift, som under århundraden och särskilt under det 19:de seklet förberetts på de mest olika sätt och inom nästan alla humanistiska vetenskaper. Den naturvetenskapliga utvecklingslärans genombrott med Darwin och Spencer på 1860—70-talen bidrog utan tvivel kraftigt att främja den historiska evolutionismens mognande fram mot sekelskiftet. Det var då som Karl Lamprecht skrev sin *Deutsche Geschichte* (1891 och senare) och Kurt Breysig arbetade med sin *Kulturgeschichte der Neuzeit* (1900 och senare) och *Geschichte der Menschheit* (I, 1907) samt gav oss den nya historieskrivningens program uti arbetet *Der Stufenbau und die Gesetze der Weltgeschichte* (1905).

Lamprecht anknyter närmast vid de nationalekonomiska teoretikernas och historikernas periodindelning (särskilt Lists och Hildebrands), men han söker samla hela den social-kulturella nationalutvecklingen omkring en enda huvudlinje. Denna är »nationalmedvetandets» utveckling från urtidens »mytologisk-symboliska» former fram till nutidens »subjektivistiska» gestaltning.

Kontinentalgermanernas urtid slutar enligt Lamprecht omkring 350 e. Kr. De två nästa perioderna. 350—800 och 800—1150, visa oss nationalmedvetande i dess »typiska» gestaltning före och under storkonungadömet. Perioden 1150—1500 är det adligt och borgerligt »konventionella» nationalmedvetandets tid. Med

perioden 1500—1750 äro vi inne i det »individualistiska» nationalmedvetandets period, under det »subjektivismens» skede leder fram till våra dagar.

Meningen är, att den mänskliga själsutvecklingens perioder äro avgörande för världshistoriens periodicering. Ett folks sociala och kulturella utvecklingsstadium avspeglar eller koncentrerar sig uti en viss psykologisk form för medvetandet om arten av medborgarnas sociala sammanhang med varandra. Hur tänker man sig och hur tolkar man samhörigheten mellan hordens, stammens, nationens medlemmar?

Tidigast tillgripes en härstamningssaga, vilken »symboliskt» tolkar uppkomsten och arten av blodsbandet mellan hordens medlemmar. Senare, i stammarnas period, diktas och memoreras ett epos, i vilket stammens urfäder och hjältar och tidiga öden besjungas. Man är redan på väg att sätta ihop en folkets historia och att ge samhörigheten en historisk förklaring. I urtiden och stammarnas tid är det blodsbandsgruppen (horden, ätten, stammen), som har »personlighet», icke den enskilde. Han hämtar sitt personlighetsmedvetande ur ättens. Och dennas personlighet är avbildad uti ättesagan, ättens epos. Genom att tro på och låta sig inspireras av denna ursprungssaga eller hjältedikt, blir den enskilde samhällsmedlemmen i sina grundstämningar, föreställningar, strävanden samstämd med alla andra, vad samhälls- och kulturlivets huvudfrågor angår.

I den tidigare och senare medeltiden (800—1150 och 1150—1500) splittras nationalsamhället uti olika stånd med skilda avarter av national- eller samhällsmedvetande. Riddaren, den andlige, borgaren, bonden — alla ha de ett starkt ståndsmedvetande, men ofta ett svagt nationalmedvetande. Ännu står icke personligheten på egna ben. Man identifierar sig med sitt stånd och har sin ära förankrad i dess ära. Och denna förvärvas vanligen genom födelsen, åtminstone för riddarens och bondens, de två äldsta ståndens, vidkommande.

Först med 1500-talet börjar den lösgjorda, på sig själv anvisade individualpersonlighetens — individualismens och subjektivismens — tid. Lamprecht kallar medeltidsmänniskans andliga bundenhet inom sitt stånd för »konventionalism». Då dessa band lossas och i merkantilismens tid ersättas med statens stränga förmynderskap över nationalsamhället, bli individens andliga gränser flyttade och tendera nu att sammanfalla med nationens som ett helt.

Efter 1750, med den borgerliga liberalismens och demokratismens genombrott uti samhällsteorien och senare även i den politiska praktiken, börjar den enskilde att allt mindre känna sig nationellt bunden eller över huvud fjättrad av yttre andliga band. Härmed är vägen öppnad, på gott och ont, för den högsta grad av tankens, känslans och viljans frihet och de personliga krafternas stegring och verksamhet. Solidariteten med samhället blir nu frigjord från övertro och vill ej längre vara någon moraliskt blind underkastelse inför traditionens påbud.

Att Lamprecht med sin socialpsykologiska periodicering av Tysklands historia lyckats skapa ett system av bestående värde synes mig i hög grad tvivelaktigt. Det förefaller mig som hans grepp på psykologisk-historiska fakta över huvud icke var det lyckligaste. Många grundtankar och enskildheter i hans stora verk äro dock av obestridligt värde. Helt visst har han icke förgäves gjort sig till förkämpe för den djärva och djupa tanken, att »den historiska sociologien skall bliva den humanistiska forskningens grundvetenskap».

* * *

Stadigare fotfäste för ett fortsatt arbete med världshistoriens periodicering erbjuda Kurt Breysigs verk. De begreppsvetenskapliga förarbetena för en systematisk, enligt evolutionistiskt periodsystem uppbyggd världshistoria äro på ett förträffligt sätt utförda i hans *Aufgaben und Masstäbe einer allgemeinen Geschichtsschreibung* (1900). I skriften *Der Stufenbau und die Gesetze der Weltgeschichte* bli de av Breysig urskilda världhistoriska huvudperioderna med stor utförlighet definierade. Härigenom vinnes äntligen full klarhet om periodiceringstankens hela innebörd för historieforskningen. Vill man ytterligare fördjupa sig i Breysigs uppfattning av problemet, gives därtill gott tillfälle uti så väl hans *Kulturgeschichte* som hans *Völker ewiger Urzeit*.

»Det egentliga temat, vilket behärskar världshistoriens symfoni som en evig melodi, synes mig icke vara staternas ständiga uppåtstigande och nedgång eller konungarnas och fältherrarnas liv och verk, såsom tre årtusendens historiker icke tröttnat att förkunna», skriver Breysig. »Icke heller räknar jag hit de and-

liga strömningarna i vetenskapen, såsom upplysningstiden och efter denna Comte och Buckle ville ha det, eller i konst och religion, såsom det för vår egen tid, med dess lutning åt det mystiskt-ofattbara, vill synas. Jag tror snarare, att blott det sociala eller om man vill sedliga förhållandet människorna emellan, reducerat till sin allmännaste formel, kan erbjuda det evigt gamla, alltid nya stoffet för historiska betraktelser. Historiens viktigaste problem utgöres av de förhållanden, vilka med starkare eller svagare band omsluta den enskilde, varje människa, dig och mig, och fjättra varje dödlig vid de närmaste tingen.»

Vill historieforskaren dela sitt ämne, kan det vara fråga blott om att isärhålla »folkens och människornas sociala beteende och deras andliga liv, men såsom enhet kan historieforskningen icke vara annat än en vetenskap om båda i oupplöslig förening». Härigenom blir den psykologiska uppfattningen överordnad den sociologiska. »Ty vad är historien slutligen annat än viljans, känslans, tänkandets, de andliga funktionernas historia?»

Att göra enbart historiens absoluta kronologi eller enbart geografiska eller enbart etnologiska förhållanden till ledtråd och indelningsgrund för en världshistorisk framställning har visat sig vara förfelat. Den rätta historiska översikten och inblicken uti mänsklighetens utveckling erhålles blott genom att fasthålla grundtanken, »att världshistoriens innehåll utgöres av en serie tillstånd, vilka låta påvisa sig i samma följd hos alla folk och folkdelar, men vilka icke alla folk genomlevat ännu». Under det somliga ännu stå kvar i sin barndom, ha andra hunnit fram till mognare åldersstadier.

Världshistorien kan liknas vid en trapp-pyramid. Olika folk stå på olika, lägre eller högre trappsteg av social och kulturell utveckling. I det stora hela är det alltid samma trappsteg de stiga upp för, nedifrån räknat. De som hunnit högst hittills, ha väl i regel delvis en större ursprunglig begåvning att tacka härför, en rasskillnad mellan dem och de ännu på låga trappsteg kvarstående folken. Men det är icke uteslutet, att många av dessa senare i sinom tid kunna fortsätta vandringen uppåt.

En intressant uppgift blir då att undersöka, huru alla jordens nu levande raser och folk fördela sig på de olika världshistoriska »trappstegen» eller utvecklingsstadierna. Vi skola måhända finna, att alla huvudstadier äro representerade, från de lägsta till de högsta historiskt kända.

I anslutning till den äldre historieskrivningen urskiljer Breysig sex världshistoriska utvecklingsstadier eller perioder: urtid, forntid, tidigare och senare medeltid, nyare tid, nyaste tid. För kontinentalgermanerna anser han, att urtiden slutar omkring 400 e. Kr. och att forntiden räcker till 900 samt att medeltidens tvenne skeden skiljas genom året 1150. Den nyare tiden börjar 1494 och den nyaste tiden 1789.

Tillämpas periodschemat på Grekland (närmast Aten), få vi först konstatera, att urtiden är okänd. Breysig antar, att dess slut möjligen kan sättas omkring 1500 f. Kr. Forntiden varar till 1000 f. Kr. Den tidigare medeltiden faller mellan 1000 och 750, den senare mellan 750 och 500 f. Kr. Atens nyare tid omfattar blott 500—400 ungefär. Dess nyaste tid varar från omkring 400 till 30 f. Kr.

Vad Rom angår, äro både forntid och urtid okända. Roms äldre medeltid förlägger Breysig ungefär mellan 753 och 500 f. Kr. samt den yngre medeltiden mellan 500 och 330. Såsom Roms nyare tid räknar han skedet 330—133 f. Kr. och såsom dess nyaste tid perioden 133 f. Kr. till 476 e. Kr.

* * *

De olika, universella utvecklingsstadierna definierar Breysig provisoriskt på följande sätt.

»Urtidsstadiet är det utvecklingsskede, som omfattar mänsklighetens till största delen för våra blickar dolda begynnelse och slutligen leder fram till ett tillstånd av primitivt folkvälde, som ännu föga inskränkes genom de alltid förhandenvarande ansatserna till enskildas maktställning. Denna tidsålder kännetecknas genom en vidsträckt utbredning av gemensamhetshushållningen, som blott sällan inskränkes av de enskildas individualhushållning, vidare genom jaktens och fiskets övervägande betydelse, vilken endast långsamt tillbakatränges av hackbruket och det lätta åkerbruket. Vid fortsatt utveckling iakttaga vi blodsförvantskapsorganisationer utöver separatfamiljens omfattning samt en enkel kult av de dödas själar, dyrkan av en mångfald djur- och människoandar och så småningom framträdande gudagestalter. Detta utvecklingsstadium är för övrigt rikt på understadier.

»Forntidsstadiet kännetecknas genom framträdandet av politisk

envåldsmakt samt genom statsmaktens inre och yttre utvidgning i form av grundandet av allt större och mäktigare konungariken, vidare genom en ofta, men icke alltid rikare utveckling av folkhushållningen, i synnerhet på stadshandelns och stadshantverkets område. Det uppstår en högadel och en tjänsteadel. På religionens område växa nu gudagestalterna allt högre och tendera att sammansmälta för att närma sig monoteismen. Konsten kännetecknas genom hjältesångernas utveckling samt genom uppförandet av väldiga, om ock något primitiva byggnadsverk.

»Medeltiden innebär inom det statliga livet en tillbakagång av konungamakten, ett försvagande och splittrande av statsmakten, samt kännetecknas på klassutvecklingens område av adelns uppstigande till härskarställning samt av framträdandet av ett självständigt och statlig makt eftersträvande borgerskap. Det andliga livet på detta stadium karaktäriseras på ett avgörande sätt i troslivets historia genom en aningsfullt mystisk fördjupning av föreställningarna om Gud och tillvaron, främmande för forntidsstadiet. Inom konsten iakkttaga vi skapandet av de sirligaste och konstrikaste byggnadsstilar samt av hjältesångernas vidare utveckling och uppkomsten av en högre konstlyrik.

»Den nyare tiden leder, efter statens försvagande genom adeln under medeltiden, till en utomordentlig förstärkning av statsmakt och statssinne så väl i det inre som i det yttre. Denna utveckling antar ofta formen av en ny och oinskränkt konungamakt, men gestaltar sig stundom även såsom ett helt eller halvt, men nu statligt sammanslutet adelsvälde. Statskrigen och erövringarna ökas på ett iögonfallande sätt. Då handel och industri hittills saknats, erfara de nu en stark utveckling. Klasstrider och klassomvälvningar förekomma i påfallande ringa utsträckning. Troslivets intensitet minskas märkbart under inflytande av en framträdande intellektualism. Vetenskapen i egentlig mening uppstår nu. Skådespelet såsom konstart skapas. Målarkonst, skulptur och arkitektur uppleva en ny blomstring.

»Den nyaste tiden behärskas i statligt avseende av motsättningen mellan en framträngande folkmakt och en stegrad eller nu pånyttfödd monarkism. Världsriken utbreda sig och utveckla en hittills okänd makt och den nya caesarismens prakt. Denna

motverkas av folkmakten, som aldrig varit starkare sedan urtiden och stöder sig på en exempellös stegring av handeln och industrien samt folkhushållningen över huvud. Betydelsefulla politiska faktorer bli nu den enormt rika högre borgarklassens makt och det lägre, av den växande stordriften tryckta borgerskapets missnöje. En mer eller mindre utpräglad pånyttfödelse av troslivet kämpar med den allt starkare utbredda otron. Föreställningslivet behärskas, om icke helt så åtminstone vad utvecklingsriktningen angår, av en empirisk och beskrivande detaljforskning och en realistisk konst.»

* * *

Breysig betonar, att dessa historiska begreppsbestämningar äro »ytterst grova» och »rent provisoriska» samt att de »häfta vid företeelsernas yta och i ingen mån nedtränga uti dessa själens djupare förändringar», vilka äro de egentliga grundfakta uti all historisk utveckling. Dock menar Breysig, att uti denna hans perioddefinitioners »ytlighet» och »grovhet» ligger en förtjänst, nämligen den att göra dem »otvetydiga» och »obegränsat giltiga».

De »yttersta mål», som historieforskningen bör eftersträva, ligga dock enligt Breysig icke på den rent deskriptiva forskningens fält, utan just på begreppskonstruktionens och systematikens eller »teoriens», såsom det vanligen kallas. Han tror att det i grunden blott är historieforskningens oerhört omfattande material och därför mycket långsamma fortskridande till en tillräckligt fullständig behärskning av detta, som hittills tvingat historikerna att vara skildrare i stället för begreppsforskare, systematiker, teoretiker.

Den nuvarande historievetenskapen kommer en gång att ersättas med »en lära om den historiska utvecklingens former och vägar, en teori för de historiska processernas mekanik». Då ha historia och etnologi blivit ett.

HISTORIENS LAGBUNDENHET

JAG VILL ICKE UNDERLÅTA ATT OMEDELBART starkt ifrågasätta, huruvida det är en lycklig tanke eller formel att, såsom Breysig, tala om »de historiska processernas mekanik». Hos Breysig saknar jag över huvud detta skarpa betonande av de principiella olikheterna mellan mekaniska och psykologiska företeelser och vetenskaper, som enligt min mening är av fundamentalaste betydelse vid diskussionen om historievetenskapens vidare utveckling genom nya metoder och nya mål.

Begreppssystemet inom en ren själsvetenskap, såsom samhälls- och kulturhistorien, måste vara i grund olikt begreppssystemet inom en ren materievetenskap, såsom fysik och kemi, astronomi och matematik. Detta beroende därpå, att de båda arterna av verklighet, den psykiska och den materiella, enligt all erfarenhet äro grundolika. Här gäller det icke minst just de i historieforskningen fundamentala begreppen »tid» och »period».

I den mekaniska, kemiska, astronomiska världen är all tid lika, alla lika stora tidsavsnitt likvärdiga. Detta emedan de fysikaliska och kemiska processerna bestå däruti, att samma elementära händelser förekomma omigen i det oändliga. Då en på visst sätt upphängd pendel svänger fram och åter, är detta i sina elementer alldeles samma företeelse, vare sig det händer år 3000 f. Kr. i Memfis eller år 1900 e. Kr. i Berlin. Då ett stycke zink löses i svavelsyra, är detta samma företeelse, vare sig anordningen åstadkommes i mitten av 1200-talet av Albertus Magnus eller i mitten av 1800-talet av Justus von Liebig.

I den psykiska och historiska tillvaron däremot är all tid olika, alla lika stora tidsavsnitt olikvärdiga. De själsliga och historiska »processerna» utgöra en fortskridande förändring, aldrig en upprepning. Detta är betydelsen av ordet »utveckling». Vad som hände historiskt i Memfis år 3000 f. Kr. är med nödvändighet någonting psykiskt annat, än vad som hände år 1900 e. Kr. i Berlin.

De »historiska processerna» ha icke någon »mekanik», ty de ha en evolution. Liksom de fysikalisk-kemiska processerna icke ha någon evolution; de ha blott en mekanik.

Fysikaliska och kemiska perioder kunna alltid anordnas så, att samma händelse upprepas i varje period. Historiska perioder kunna aldrig så ordnas. Varje historisk period är till sitt innehåll med nödvändighet olik varje annan. De två periodbegreppen, fysikens och historiens, äro således olika, liksom de två tidsbegreppen, det mekaniska och det psykiska, över huvud äro det.

* * *

Skall det finnas en begreppsvetenskap och en systematik inom historievetenskapen, måste det bli fråga om en helt annan klass av begrepp och en helt annan art av systematik, än vi förefinna i materievetenskaperna och matematiken. Skola vi formulera världshistoriens »lagar», måste vi ha klart för oss, att dessa »lagar» måste bli formler, som koncist beskriva en evolution, en förändring utan upprepning; under det att fysikens och kemiens »lagar» äro formler, som koncist beskriva händelser, vilka i det oändliga identiskt återkomma eller låta sig identiskt återanordnas.

Den som säger, att världshistoriska lagar finnas, är ofta en teoretisk materialist, vilken utgår från, att allt som finnes är atomrörelse och efter tillräcklig utforskning kan beskrivas såsom atomrörelse, d. v. s. sammanfattas i en matematisk-mekanisk formel. Man överflyttar det mekaniska lagbegreppet på historien — vilket vore rätt, om det, såsom han tror, funnes blott ett lagbegrepp. Men nu är det absolut orätt, därför att tillvaron enligt erfarenheten uppvisar tvenne arter av lag (frånsett den politisk-juridisk-sociala arten), nämligen mekanisk lag och psykisk eller historisk lag.

De som förneka tillvaron av världshistoriska lagar, göra sig ej sällan skyldiga till samma misstag som den teoretiske materialisten, i det de med lag mena mekanisk lag och förbise, att de fysikalisk-kemiska lagarna ej äro de enda naturlagarna.

I naturen finnes liv- och livsutveckling, lika väl som inom människans samhälle och kultur. Erfarenheten ger ej stöd för antagandet av en till grunden gående väsensskillnad mellan livet i naturen och livet i människan. Allra minst som forskningen

visar, att människan utvecklats ur naturen. Redan i naturen är grundolikheten mellan mekanisk lag och psykisk lag för handen.

Sant är däremot, att själsutvecklingen hos människan gått så oändligt långt utom alla i naturen förekommande mått, att det blir vetenskapligt fullkomligt berättigat att skilja mellan livsevolutionen i naturen och livsevolutionen hos människan eller mellan natur och människa. Men man får icke göra denna distinktion identisk med skillnaden mellan mekaniska och psykiska företeelser!

Det går sålunda icke an att förneka världshistoriens lagbundenhet, därför att världshistorien icke har någon mekanisk lagbundenhet. Växt- och djurrikena uppvisa, även de, en annan än den mekaniska lagbundenheten, nämligen en evolutionär sådan. Och med denna är världshistoriens besläktad.

Växt- och djurlivets lag är förkroppsligad uti serierna av utdöda och levande växt- och djurarter. Livets lagbundenhet i naturen är lagbundenheten i växt- och djurartseriens former. Livets lagbundenhet i historien är de universella, sociala och kulturella utvecklingsformernas lagbundenhet.

Konstaterandet av ett allmängiltigt historiskt periodsystem är konstaterandet av en historisk lag. Den typ av lag, som det här är fråga om, den evolutionära, är den för historien, liksom för livet över huvud, karaktäristiska.

* * *

Det kan möjligen vid ett flyktigt påseende förefalla som en motsägelse att tala om frånvaron av upprepning såsom den historiska evolutionens kännetecken och att exemplifiera denna sats med en periodserie, som »upprepar» sig hos alla folk.

Här gäller det dock endast att beakta, att vad som utsagts om frånvaron av upprepning gäller den historiska evolutionens förlopp, icke dess förekomst.

Varje historiskt evolutionsförlopp är ett sådant hos ett visst folk eller en viss krets av nationer. Hela mänskligheten har aldrig, så långt vår kunskap förmår tränga tillbaka i tiden, varit indragen uti en enda, samtidigt från stadium till stadium fortskridande social och kulturell utveckling. På sin höjd kunna vi antaga, att något dylikt varit fallet uti människosläktets be-

gynnelse, innan olika människoraser hunnit bildas — i fall vi över huvud äro benägna att göra antagandet om människans ursprungliga rasenhetlighet.

Erfarenheten lär, att de olika människoraserna och folken ingalunda samtidigt genomlupit den universella skalan av sociala och kulturella utvecklingsstadier. Alla ha gjort en början; men de ha hunnit olika långt, då de bli föremål för historikerns iakttagelser, dessa må nu ha utförts år 1900 f. Kr. eller år 1900 e. Kr. Därför ser det i ett givet ögonblick ut, som jordens olika folk företedde en upprepning av samma skådespel — den historiska evolutionen — men alla mer eller mindre på olika stadier av skådespelets förlopp.

I grunden föreligger icke heller uti denna företeelse någon upprepning. Det är fundamentalt samma livsprocess, människans fortskridande andliga evolution från »vildens» primitivitet till den högre kulturmänniskans relativa mogenhet, som fortgår inom hela människosläktet samtidigt, men icke samtidigt på samma stadium.

* * *

En annan fråga är den, huruvida det icke dock finnes drag uti världshistorien eller uti varje folks särskilda historia, vilka äro av mekanisk typ och, liksom allt verkligen mekaniskt eller materiellt, uppvisa drag av upprepning, ständigt återkommande av samma läge eller tillstånd.

Sådana drag finnas i riklig mängd, men de äro icke kännetecknande för det själsliga såsom sådant, utan endast för den materiella miljö, uti vilken vi städse förefinna det själsliga inbäddat.

Alla fysiologiska företeelser äro blandat materiella och vitala; oftast med stor övervikt för de materiella kännetecknen. Fysiologien kan därför i stor utsträckning studeras såsom en materievetenskap, såsom kemi och fysik. Vilket icke hindrar, att det blir ett avsteg från verklighet och sanning att behandla fysiologien såsom en blott materievetenskap.

Med den fysiologiska psykologien, sinnesförnimmelsernas och vissa andra kroppsverksamheters psykologi, förhåller det sig på liknande sätt, ehuru med mindre övervikt för det materiella elementet. Själslivet mekaniseras i vissa avseenden genom sinnesorganens, nervernas och hjärnans fysiologiska eller fysikalisk-kemiska sätt att fungera.

Genom sin kropp är människan över huvud bunden vid hela den övriga materiella tillvaron, sådan den är gestaltad på vårt världsklot. Och genom denna materiella bundenhet av hennes tillvaro blir densamma starkt mekaniserad. Vi nödgas t. ex. äta och sova med en daglig regelbundenhet, som erinrar om en ångmaskins behov av bränsle, vatten och vård — ehuru den icke behöver vila. Men dessa mekaniska regelbundenheter och upprepningar äro icke kännetecknande för det själsliga som sådant, utan för det kroppsliga såsom sådant.

Människans ekonomiska verksamhet är intet annat än hennes åtgärder för tillfredsställandet av kroppens behover genom de medel, som den materiella miljön, den livlösa och levande naturen, ställer till förfogande. Därav folkens avhängighet av geografiska och klimatiska förhållanden och naturförhållanden över huvud.

Denna avhängighet är mycket betydelsefull, men den utgör icke livets eller det själsligas eget väsen. En fattig diktares beroende på ett mål potatis för att kunna alstra ett odödligt skaldeverk är icke det karaktäristiska uti detta senare. Poetens mekaniska bundenhet vid potatisen hindrar icke, att i hans verk finnes något absolut nytt och enastående, något som aldrig var och aldrig återkommer. Och det är detta, icke tvånget att förtära potatis, som är det kännetecknande för människan såsom själsligt fenomen, då hon råkar vara ett poetiskt geni.

De människor, som icke äro genier, äro mer ensidigt mekakaniska i sina livsyttringar, men äro dock alltid något fundamentalt annat än verkliga maskiner eller fysikalisk-kemiska laboratorier.

Att studera människolivets och den historiska utvecklingens mekanisering genom geografiska och klimatiska förhållanden blir en viktig uppgift för sig. Men man upptäcker icke på detta sätt det karaktäristiska för människolivet och den historiska utvecklingen. Detta karaktäristiska är icke mekaniskt, utan vitalitet, icke bundenhet, utan frihet, icke upprepning, utan evolution av ständigt nytt. Och detta vitala, fria, evolutionära, nya angår historikern som sådan i första rummet. I andra rummet må han syssla med människolivets, av kroppslighet och naturförhållanden betingade, mekaniska, eller rättare mekaniserade, drag.

* * *

Det finns en olikhet mellan de materiella och de psykiska företeelsernas lagbundenhet, som ur vetenskaplig synpunkt mer än något annat kännetecknar väsensskillnaden mellan de tvenne arterna av verklighet.

Då vi genom systematiska iakttagelser förvärvat ett visst mått av kunskap om de mekaniska, akustiska, optiska, elektriska, kemiska och även de fysiologiska företeelserna, äro vi i stånd att, med stöd av en del redan kända fakta, förutsäga andra fakta, som ännu icke iakttagits eller först framdeles kunna inträffa eller komma att inträffa.

Astronomen förutsäger med största noggrannhet stjärnhimmelns utseende från en viss punkt på jorden i något framtida ögonblick vilket som helst, åtminstone vad de hittills iakttagna himlakropparnas läge beträffar. Fysikern och kemisten äro i liknande lycklig belägenhet. Kemisten har till och med varit i stånd att angiva fundamentala egenskaper hos ännu icke upptäckta grundämnen och har fått förutsägelsen noga bekräftad, då dessa sedan verkligen upptäcktes; alldeles som astronomerna kunnat påstå tillvaron av oupptäckta himlakroppar, som sedan också befunnits vara tillstädes, där de enligt beräkning borde finnas. Även fysiologen kan med framgång profetera en hel del, ehuru icke fullt med den osvikliga trygghet som fysikern och kemisten.

Med full rätt gäller det inom materievetenskaperna som ett väsentligt kriterium på vetenskapens mogenhet, att sådana förutsägelser av kommande händelser äro möjliga. I själva verket innebär detta intet annat, än att man upptäckt de materiella förloppens grundegenskap att i det oändliga identiskt upprepa sig eller återkomma, och att man ser sig i stånd att lita på och praktiskt tillämpa denna upptäckt, då det gäller kommande händelser. Helt naturligt är ingenting annat äkta »lag» för materieforskaren än en regelmässighet, bundenhet, förutsägbarhet av denna art.

Så långt är allt gott och väl. Men nu börjar trasslet. Nämligen då själsforskaren tror sig kunna tillämpa alldeles samma kriterier på sitt forskningsområde för att kunna komma i åtnjutande av äran att kalla sin vetenskap för en »sann» eller en »mogen» vetenskap med »verkliga» lagar. Han härmar materieforskaren genom att begära av sig själv att, liksom denne, kunna förutsäga kommande händelser. Detta som kriterium på »mogenhet» och tillvaron av »lagbundenhet».

* * *

Ett gott exempel ger oss Henry Thomas Buckle (1821—1862) i sin länge obegripligt överskattade *History of Civilisation in England* (1857 och 1861). Han anmärker, att olikheten i »mogenhet» hos vetenskapen om »naturen» och vetenskapen om »människan» »är så stor, att under det fenomenernas regelbundenhet och förmågan att förutsäga dem ofta anses vara självklar, t. o. m. i ännu obevisade fall, då det gäller fysiken, så gäller en dylik regelbundenhet icke blott ej såsom självklar, utan den förnekas till och med, då fråga är om historien».

Här ligger ett särskilt hinder i vägen för den, som vill »höja historien till samma nivå som andra vetenskaper». Historikern måste undanröja fördomen, att det finns något i de historiska förloppens väsen, »som alltid måste dölja för oss deras framtida gestaltning». Egentligen kunde historikern nöja sig med att påpeka, att denna dogm »står i strid med det obestridliga förhållandet, att inom alla andra kunskapsområden ökad kunskap beledsagas av ett ökat förtroende till den regelbundenhet, varmed under lika omständigheter samma händelser måste följa varandra».

Buckle vill icke nöja sig med att lämna historievetenskapen »i dess närvarande empiriska tillstånd». Han vill »höja den till rangen av en verklig vetenskap» (eller »naturvetenskap»).

Först diskuterar han frågan, »huruvida människornas och således även samhällenas handlingar behärskas av fasta lagar eller äro resultat av slumpen eller av ett övernaturligt ingripande». Sedan tar han dogmerna om den fria viljan och predestinationen i betraktande. Slutsatsen blir, att en helt annan grundåskådning måste vara den rätta, den nämligen, att de mänskliga handlingarna kunna »förutsägas med ofelbar säkerhet», då vi fullständigt känna deras »antecedentier» och »rörelselagar». När vi noga känna en människas »karaktär» och »omständigheter», kunna vi förutsäga, vad hon kommer att taga sig till i ett visst läge. Ty någon »fri vilja» finns inte; lika litet som någon gudomlig förutbestämning av allt som skall hända.

»Antecedentierna» äro antingen i människans själ eller utanför denna. Det gäller att studera båda. Äro de båda kända, så kan människans handlingar i givna situationer förutsägas. Dessa äro materialierna för en sann historieforskning.

»På ena sidan ha vi människans själ» (Buckle tycks dock mest tänka på hennes intelligens blott), »lydande sin egen till-

varos lagar och, då den ej påverkas utifrån, utvecklande sig enligt sin organisations villkor. På andra sidan ha vi vad som kallas för naturen, även den lydande sina lagar . . . » De två växelverka. Resultatet blir världshistorien.

* * *

Buckles tydliga misstag ligger naturligtvis däruti, att han förbiser evolutionens faktum hos människan (liksom i den levande naturen). Det hjälper ej den vetenskapliga profeten att känna de mänskliga »karaktärerna» och deras »antecedentier» och miljöer, då dessa karaktärer eller själar äro underkastade utvecklingens lag och då *själsutvecklingens kännetecken är att frambringa det absolut nya och oförutsebara.*

Då vi blicka *tillbaka* uti ett redan avslutat historiskt utvecklingsförlopp, ser det visserligen »lagbundet» ut, om man så vill, men aldrig förutsägbart. Hela den historiska förutsägbarheten inskränker sig därtill, att vi kunna förutse huvuddragen av en kommande utveckling så till vida, som den kan förväntas upprepa det väsentliga av en redan timad utveckling. Vi kunna förutse, att son och dotter skola genomlöpa samma fysiologisk-psykologiska typstadier, som fadern och modern och män och kvinnor i allmänhet inom folket i fråga genomlupit. Vi kunna förutse, att en stam av vildar, om den finge utveckla sig några årtusen ostörd av högre civilisationer och om den över huvud hade tillräcklig utvecklingskraft, skulle uppvisa ungefär samma kulturella och sociala typstadier, som enligt historisk erfarenhet kännetecknat alla hittills längst hunna folk.

Men vi få ej förbise, att vi aldrig kunna förutsäga den psykiska utvecklingen själv. Om vi icke på förhand genom erfarenhet visste, att den mänskliga 2-åringens psykiska typ hos nutida europeiska folk regelmässigt avlöses av 14-åringens och dennes av 30-åringens (om vederbörande får leva), så skulle vi aldrig på grund av några andra kunskaper kunna förutsäga just denna typutveckling, denna typserie. På samma sätt förhåller det sig med den sociologiska och kulturhistoriska typserien. Sedan den en gång är där, kunna vi förutsäga dess upprepning i vissa fall. Men vi hade aldrig kunnat förutsäga den själv. Således *icke heller dess vidare fortsättning.*

Åtminstone ej såsom vetenskapsmän och teoretiker. För den

sociala och kulturella praktikern ligger saken så till vida annorlunda, att han kan vilja något beträffande mänsklighetens framtid och att han kan lyckas att i någon mån förverkliga sin vilja. Vet han vad han vill och lyckas han, då har han likväl endast i oegentlig mening vetat något om den historiska framtiden. Han kunde nämligen icke på förhand veta, om han skulle lyckas. Ingen Alexander, Caesar eller Napoleon vet, om han lever i morgon för att förverkliga sina planer av i dag. Och det är ju för övrigt alls ej detta slags vetande, som Buckle och dylika historiska teoretiker avse.

Historievetenskapen måste alltid förbli rent empirisk, vad dess kärnproblem, den historiska evolutionens väsen och riktning, beträffar. Om man söker efter en logisk eller matematisk formel, som för alla tider kännetecknar människans utveckling, så vet man icke vad »logik», »matematik» och »utveckling» äro i sig själva och i förhållande till varandra. Och nöjer man sig med en deskriptiv, empirisk formel, men gör man anspråk på framtidsgiltighet för denna, så förbiser man, att den historiska utvecklingen enligt sitt väsen måste bringa något helt annat i morgon än den bragte i går.

Historiens lag kan vara endast en sammanfattning av den världshistoria som varit; en sammanfattning av dess förlopp från typ till typ, från stadium till stadium, från världsålder till världsålder.

Om historien vore »behärskad»(!) av en lagbundenhet av den fysikalisk-kemiska typen, vore mänskligheten i allmänhet och historieforskaren i synnerhet mycket att beklaga. Sådant innebure en idiotisk *Langeweile* så absolut mördande, att det vid detta laget nog icke längre existerade någon mänsklighet och ännu mindre några historiker.

VÄRLDSÅLDRARNA

VÄRLDSHISTORIEN ÄR INTET ANNAT ÄN MÄNNIskosjälens fortskridande förändring från en utgångspunkt, som ännu ej var fullt mänsklig, fram till alltmera utpräglad mänsklighet.

Begreppen »mänsklig» och »mänsklig utveckling» äro således historieforskningens tvenne fundamentalbegrepp. Denna är en av de kunskapsvägar, som erbjuda sig, då vi söka vetenskapligt lära känna oss själva. Historikern studerar oss i vår utveckling, ger oss den kunskap om allt mänskligt, som är att vinna genom att iakttaga och beskriva gången av människans genom seklerna långsammare eller snabbare fortskridande förändringar.

En annan kunskapsväg än denna historiska är den psykologiska analysens. Genom densamma tränga vi ned på djupet av en given människotyps eller personlighets väsen. Varje sådan typ eller personlighet har dock historiskt sin givna plats, är intet annat än en länk i den historiska kedjan, en mer eller mindre betydande detalj uti det väldiga historiska panoramat. Först då detta är givet, eller åtminstone tecknat i sina grunddrag, får det fint utmejslade typ- eller personlighetsporträttet sitt högsta kunskapsvärde. Individualbilden kräver sin historiska bakgrund såsom en oumbärlig komplettering, vilken allena kan ge oss ett begrepp om typens eller personens betydelse eller värde uti tillvarons stora sammanhang.

Den historiska forskningen säger oss vad mänsklighetsutveckling är — absolut och till skillnad från all annan livsutveckling på vårt världsklot. Först genom studiet av människosamhällets och kulturens utveckling kunna vi vinna en djupare inblick uti livets, själslivets och livsutvecklingens väsen över huvud. En sådan inblick är icke att uppnå genom biologiska forskningar allena. Är livet på jorden fundamentalt något enhetligt, framsprunget genom evolution ur en gemensam begynnelse, så äro också allt livs djupaste hemligheter uppenbarade uti dess högsta förgrening, människans evolution.

Först härmed kan vår vetenskapliga världsbild över huvud bli enhetlig och avrundad. Den livlösa materiens väsen måste ses i belysning av den levande materiens, och omvänt. En möjligast långt driven materieforskning ger aldrig en fullständig världsbild och kan aldrig grunda en bärkraftig världsåskådning, därför att det själsligas egenart måste saknas i denna »naturvetenskapliga» bild och åskådning av tillvaron. Det hjälper ej den »naturvetenskaplige» filosofen, »naturfilosofen», att draga in i sin tankekrets den biologiska evolutionen vid sidan av fysikens och kemiens fakta. Något väsentligt av tillvaron fattas fortfarande; det allra väsentligaste ur vår mänskliga synpunkt, nämligen vår egen själslighet.

Dennas utvecklingsformer studerar historikern och når därmed fram till tvenne de största kunskapsmål. Det ena är att giva begreppen liv och utveckling deras rätta och fulla innebörd, i det biologens arbete kompletteras genom historikerns, som i sig upptagit psykologens och sociologens. Det andra är att genom ett möjligast fördjupat evolutionsbegrepp vetenskapligt belysa dettas motsättning, materiebegreppet, och därmed tillvarons väsen över huvud. Ty något annat än materia (eller energi) och liv känner vetenskapen ej.

På detta sätt arbetar världshistorikern samman med naturforskaren så väl som med psykologen och samhälls- och kulturlivets analytiker och specialister. Han arbetar samman med all annan forskning för att slutligen främja det högsta kunskapsmålet: den möjligast omfattande och fördjupade världsåskådningen.

* * *

Det duger dock icke för historikern att av vad material som helst konstruera ett evolutionsbegrepp och sedan tillämpa detta på världshistorien. Vi måste vinna själva utvecklingsbegreppet ur vår psykologiska och historiska erfarenhet, för att kunna vara förvissade om, att det är användbart vid beskrivandet av just den fortskridande förändring, som världshistorieforskaren gör till föremål för sin undersökning.

I växt- och djurrikets historia iakttaga vi helt visst en evolution. Och fakta framtvinga uppfattningen, att människans förfäder voro djur och att således människans evolution är en förgrening från djurrikets. Men liksom utvecklingen inom växt-

världen uppvisar starka olikheter med utvecklingen inom djurvärlden, ehuru växter och djur måste antagas ha uppstått ur samma urform av liv, så framträda också mycket djupgående olikheter mellan människans och djurens själsutveckling.

Dessa senare olikheter äro så stora, att man velat frånkänna djuren en »själ», i fall ordet »själ» skall användas om människans säregna art av själslighet. Och helt visst ligger det något berättigat i den tanken, att människosjälen är så särartad, att den kräver att terminologiskt skarpt skiljas från djurets typ av själ. Denna är ju åter mycket olik växtens. Åtminstone vad högre djur och högre växter beträffar.

Om vi, för att beteckna vissa klasser av fakta, betjäna oss av orden »växtsjäl», »djursjäl», »människosjäl», måste vi vara medvetna om, att ett sådant språkbruk visar både vilse och rätt. Det är riktigt så tillvida, som det framhåller, att det hos växter, djur och människor iakttages företeelser av en art, som saknar motsvarighet i den övriga, den icke levande, den blott materiella, den fysikalisk-kemiska, tillvaron. Språkbruket är dock falskt i den mån det kan föranleda till förbiseende av de ofantliga reala skiljaktigheterna mellan växtens, djurets och människans själslighet.

Dessa skiljaktigheter lära vi känna framför allt genom att studera evolutionen inom växtriket, djurriket och människans samhälle och kultur. Vi iakttaga då, att växt- och djurevolutionerna innebära stora kroppsliga förvandlingar och framträdandet av en ofantlig mångfald i hög grad olika kroppsliga former, under det att de själsliga differentieringarna och fortlöpande förändringarna äro relativt mindre betydande. Hos människan förhåller det sig alldeles tvärtom.

Kroppsligt har hon intill denna dag även hos de högst utvecklade raserna relativt litet avvikit från den typ, som kännetecknade dem bland hennes förfäder, vilka ännu voro djur. (Varmed naturligtvis icke skall vara sagt, att denna kroppsliga förändring hos människan ej är högst avsevärd, absolut taget, och synnerligen viktig att studera.) Själsligt däremot har människan skilt sig från djurriket så långt, som betecknas i minimum av det psykiska avståndet mellan de högsta eller de intelligentaste vilda djurarterna och de lägsta »vilda» människoraserna. Det maximala avståndet blir dock oerhört mycket större. Nämligen då vi indraga en Platon, en Aristoteles, en Michelangelo, en

Beethoven, en Goethe i jämförelsen. Däremot få vi ej komma med våra kloka husdjur (hundar, hästar, elefanter m. fl.), ty deras tama klokskap funnes ej utan människans och är således icke en evolution inom djurriket såsom sådant.

* * *

Någon den minsta verkligt vetenskapliga »förklaring» av själslivets och själsutvecklingens fakta förmå vi tillsvidare ej prestera. Vi ha som vetenskapsmän intet annat att göra för närvarande än att iakttaga och anteckna dessa så troget som möjligt.

Själslivets »förklaring» såsom intet annat än en högre komplicering av atomrörelse och molekylarsammansättning eller energiomvandling må ju förefalla naturforskaren synnerligen lockande, då den, om den lyckades, innebure segern för en rent naturvetenskaplig eller rättare materievetenskaplig (»materialistisk») världsuppfattning. Så vitt hittills kan skönjas, är detta försök dock dömt att stupa på den faktiska grundskiljaktigheten mellan materiella eller energetiska och vitala eller psykiska processer; en väsensolikhet som är innefattad i motsättningen mellan de energetiska processernas eviga återkomst och de psykiska processernas eviga fortskridande eller mellan de materiella rörelsernas fundamentala riktningslöshet och de själsliga förändringarnas fundamentala inriktning.

Begreppet »mål» (för en rörelse eller förändring) saknas i den fysikalisk-kemiska världen, alldenstund alla tillstånd och förändringar principiellt äro likvärdiga och reversibla och alla tidsavsnitt principiellt äro av alldeles samma betydelse. Begreppet utveckling, sådant det måste fattas enligt psykologisk erfarenhet, innebär motsatsen härtill, nämligen en målsträvande eller inriktad, icke reversibel förändring; en förändring, uti vilken alla tidsavsnitt således äro olikvärdiga.

Så länge vetenskapen icke känner någon brygga mellan dessa tvenne huvudarter av tillvaro, är det intet annat än metafysik (materialistisk metafysik) att dogmatisera om en monism på materievetenskaplig grundval. En evolutionistisk monism är naturligtvis ännu sålänge lika metafysisk. (Till en sådan hör dock icke Spencers s. k. »evolutionism», som är rent materialistisk och således i grunden alls icke någon verklig evolutionism.)

Komma vi någon gång fram till en monistisk världsuppfattning, synes det dock vara sannolikare att vi göra det från själslivets och evolutionens än från materiens och repetitionens utgångspunkt. Att en fortskridande, inriktad och i denna mening målsträvande förändring ömsom uppåt och ömsom nedåt eller ömsom framåt och ömsom bakåt i utvecklingsskalan nästan avstannar och stelnar samt mekaniseras till ett likmässigt pendlande fram och åter omkring ett visst jämviktsläge, synes tänkbart. I varje fall lättare tänkbart, än att det mekaniska pendlandet rycker upp sig till en inriktad, entydig rörelse eller förändring.

Skulle entropilagen visa sig ha giltighet, vilket ju innebure att alla materiella eller energetiska tillståndsförändringar beledsagas av definitiv värmeutjämning och därmed av en definitiv minskning i möjligheterna till nya förändringar, så vore hela den materiella tillvaron intet annat än ett fortsatt nedsjunkande från intensivare till allt mindre intensiva rörelser, tillstånd och tillståndsolikheter. Man skulle då kunna komma fram till en mycket besynnerlig och hopplös monism, en sådan som i hela tillvaron såge intet annat än ett sjunkande, ett stelnande från liv till materia (eller energi) och från energetisk differentiering till entropiens platta »värmedöd».

Inför möjligheten av sådana hemska avvägar kan det vara klokt för vetenskapsmannen att tills vidare avstå från att beträda de metafysiska stigar, vilka allena synas kunna leda fram till en monistisk världsbild. Det återstår då intet annat än att för närvarande stanna utanför både monism och metafysik och att lugnt tills vidare låta den dualism gälla, som erfarenheten ger vid handen, då den visar oss å ena sidan den materiella eller energetiska världens repetitioner och å andra sidan den vitala eller psykiska världens evolution. Genom att fördjupa våra kunskaper om de fundamentala olikheter, som här föreligga, kunna vi i varje fall intet annat än främja vetenskapen uti dess mest centrala område, där den anknyter till metafysik, filosofi, religion.

* * *

Det är i varje fall endast såsom evolutionist fullt och helt, som historikern förmår lösa sin stora uppgift uti vetenskapernas konsert; endast genom att fatta världshistorien som en

evolution av sociala och kulturella typer, som en serie av samhällets och kulturens utvecklingsstadier.

Den urgamla tanken om världshistorien som en serie världsåldrar bär uti sig en kärna av djupaste sanning, vilken det är den moderna historikerns högsta uppgift att giva en central plats inom vetenskapen. Något annat sätt att vetenskapligt skildra mänsklighetsutvecklingen, än att upptäcka och beskriva världsåldrarna, sådana de framträda uti alla folks historia och närvarande tillstånd, gives icke, ty världsåldrarna äro de olika sociala och kulturella tillstånd, vilkas uppkomst, blomstring, förfall och avlösning av varandra utgöra den mänskliga evolutionens form och innehåll.

Begreppet världshistorisk period eller världsålder måste gestaltas så, att det ger ett fullödigt uttryck åt allt det väsentliga uti de världshistoriska scenförändringarna, det universella historiska utvecklingsförloppet. Detta är dock möjligt endast för den historiker, som från början förstått rädda sig undan den falska begränsning eller konstruktion av utvecklingens begrepp, som tränger sig fram från naturvetenskapligt håll. Därav nödvändigheten här av en kortfattad uppgörelse med den materialistiska metafysiken och dess förvanskning av evolutionsbegreppet.

* * *

Då vi nu gå att i sina grunddrag studera världsåldrarna från de tidigaste skönjbara till den yngsta, vilken måhända börjat med 1914—18 års världshistoriskt enastående krigiska konflikt, stå vi fria från bindande förpliktelser gentemot alla tidigare världshistoriska periodindelningar och historiska teorier. Meningen är att göra upptäcksresan genom arkeologiens, etnologiens, historiens, samhälls- och kulturvetenskapernas anhopningar av fakta utan annan vägledning än evolutionstanken, sådan denna i det föregående historiskt exemplifierats och av mig i min *Sociologi* kunskapsteoretiskt preciserats.

Vi skola icke söka bekräftelse för något på förhand uppställt periodschema, utan skola låta våra iakttagelser fritt gestalta periodserien så väl vad periodernas art som deras antal beträffar.

Undersökningens värde kan icke sökas i angivandet av den enda rätta världshistoriska periodindelningen, ty historieveten-

skapens framsteg måste städse komma att bestå uti förändringar i periodiceringen, och vi äro ännu endast vid begynnelsen av en fullt medveten strävan att uppbygga den världshistoriska framställningen i enlighet med den världshistoriska evolutionens förlopp från stadium till stadium. Det måste här som i alla andra fall vara nog för vetenskapsmannen att söka vinna ett eller annat forskningsresultat, som i sig innebär ett framsteg uti vetande och kan tjäna till utgångspunkt för ytterligare framsteg.

* *
*

I grunden är vetenskapligt arbete sitt eget ändamål, kultur. Vi forska icke blott för forskningsresultatets, utan även för forskningsarbetets egen skull. Detta är en verksamhet, som kan och bör stegra våra andliga krafter över huvud, icke blott de intellektuella.

All forskning bringar oss ju i en särskilt intim beröring med ett stycke verklighet. Vi lära icke blott känna och förstå denna bättre. Även vårt känslo- och viljeliv måste påverkas av den närmare bekantskapen. Av naturforskaren vänta vi med rätt, att han har en mer än vanligt varm känsla för naturen, att han drives i sitt arbete av denna och att hans arbete fördjupar den. På samhällsforskarens förhållande till samhällslivet ha vi liknande anspråk. Och att hos historikern förväntas historiskt sinne, historisk känsla och fantasi, är självklart.

Det är icke här platsen att söka ingå på någon jämförelse mellan naturstudiets och samhällsstudiets kulturvärde. De två värdeklasserna äro nog inkommensurabla. Att en principiell motsättning kan framträda mellan naturvetarens syn på samhälle och kultur och samhällskunskaparens egen, därom vittnar dock den naturvetenskapliga materialismens djupgående motsättning till den psykologiska evolutionismen. Två grundskiljaktiga världsåskådningar brottas här. Skulle den förra kunna anses lämplig för naturforskaren, så råder dock icke något tvivel om, att den är särdeles olämplig för samhällsforskaren. Och är det en av alla människors största livsuppgifter att »lära känna sig själva», blir valet mellan den energetisk-naturvetenskapliga och den psykologisk-kulturvetenskapliga grunduppfattningen av tillvaron icke tvivelaktig. Den förra är rent oduglig för den kulturellt intresserade känn-dig-själv-strävaren, ty den

hjälper honom icke längre än tvärsigenom en utforskning av den mänskliga kroppsligheten, mekaniskheten, kemismen, fysiologismen.

Det är dock icke denna, som särskilt kännetecknar oss såsom människor, såsom samhällsbyggare och kulturskapare. För människan såsom sådan — d. v. s. såsom något annat och mer än ett djur, en växt eller en sten — är det rätt angeläget att icke stanna i djur-, växt- och stenstudiet, utan att komma vidare, fram till det psykologiska och evolutionära hos henne själv.

* * *

Därför kan för människan intet kunskapsföremål vara av djupare intresse, intet skådespel mer gripande, intet problem vitalare än hennes eget släktes ursprung och förvandlingar, ljusa och mörka öden genom tiderna, segrar och nederlag i livets strid, vinster och förluster av kultur och högsta livsvärden.

Vare sig vi vilja eller ej, veta det eller icke, äro vi själva aktörer i detta underbara drama på gott och ont, av stort och smått, högt och lågt, som sedan oräknade årtusen uppföres i många akter och med många scenförändringar, men utan avbrott av handlingens tråd, på denna enda livets skådebana i den oändliga världsrymden, som vi ha någon egentlig aning om.

Vi äro själva med mitt inne i världshistoriens handling och moral och bära ansvar för dennas fortsättning och halt. Medvetandet härom ger den enskilde känslan av ansvaret att leva och väcker behovet att veta och förstå något om det stora sammanhanget. Detta tillhör han genom blodsband och kulturtraditioner, vilka förlora sig där borta i en forntid så avlägsen, att icke ens ett förbleknat och brustet minne av en saga förtäljer om den.

I det oändliga historiska perspektivet upptäcker den enskilde sin egen litenhet, men också mänsklighetens underliga, tragiska storhet. Hennes fundamentala främlingsskap och otrygghet i en fientlig värld. Och därjämte hennes ovissa idealkamp med sig själv för att av människan dana något som är förmer än människan.

Tvenne tyska skalder tolkade i oförlikneliga ord detta människans dubbelöde, detta världshistoriens dubbla vittnesbörd om människans ödesbundenhet och om hennes utvecklingskamp med sig själv.

Om det ena sjunger Hölderlin i *Hyperions Schicksalslied.*

»Doch uns ist gegeben,
Auf keiner Stätte zu ruhn;
Es schwinden, es fallen
Die leidenden Menschen
Blindlings von einer
Stunde zur andern,
Wie Wasser von Klippe
Zu Klippe geworfen,
Jählings ins Ungewisse hinab.»

Om det andra diktar Friedrich Nietzsche *Aus hohen Bergen.*

»Ein andrer ward ich? Und mir selber fremd?
Mir selbst entsprungen?
Ein Ringer, der zu oft sich selbst bezwungen?
Zu oft sich gegen eigne Kraft gestemmt,
Durch eignen Sieg verwundet und gehemmt?»

URTIDENS VÄRLDSÅLDRAR

I.

MÄNNISKANS BEGYNNELSE

GEOLOGISKA OCH PALEONTOLOGISKA VÄRLDSÅLDRAR

UR MÄNNISKANS EGEN OCH HENNES HISTORIkers synpunkter markerar människans begynnelse en ny period i livets historia på vårt världsklot. Är teorien om dettas ursprungliga glödande tillstånd riktig, existerade jorden, innan livet fanns på densamma, och hade då redan hunnit genomgå många förvandlingar. Människans historia är omsluten av livets och livets av jordens, liksom dennas av vårt solsystems.

För att finna en fast, icke godtyckligt vald utgångspunkt för människans historia, måste evolutionisten söka fotfäste någonstädes i livets historia på jorden och därmed även i dennas egen historia.

Paleontologerna, livets förhistoriker, vilkas forskningsmaterial utgöres av mer eller mindre »förstenade» djur- och växtlämningar uti olika geologiska skikt, indela den del av jordens geologiska historia, vilken hittills allena uppvisat säkra spår av livets tillvaro, uti fyra huvudperioder. Dessa benämnas, från livets begynnelsetid räknat: primärtiden, sekundärtiden, tertiärtiden och kvartärtiden eller helt enkelt period I, II, III, IV. Period I är sålunda livets forntid, period II livets medeltid, period III livets nya tid och period IV livets nyaste tid eller nutid här på jorden.

* * *

Med de geologiska perioder, som föregingo paleontologernas period I, ha vi icke här anledning att särskilt uppehålla oss. Några allmänna anmärkningar kunna vara nog.

De gängse uppfattningarna om de allra tidigaste geologiska skedena, jordens »urtid», grunda sig icke egentligen på geologiska, utan nästan helt på astronomiska eller astrofysikaliska och astrokemiska iakttagelser.

Utanför vårt världsklot, ute i världsrymden, iakttaga vi i huvudsak följande arter av himlakroppar: vår sol, vårt solsystems större planeter (med sina månar) samt småplaneter och kometer, dessutom lysande fixstjärnor, till vilka vår sol är att räkna, samt mörka fixstjärnor, vidare de utanför vårt solsystem kringirrande kometerna och andra celesta vagabonderna samt slutligen de stora lysande massorna, vilka i starka teleskop dels upplösa sig uti täta grupper av fixstjärnor, dels icke upplösa sig, utan visa sig bestå av glödande gasmassor.

Granska vi vårt eget planetsystem ur mekaniska och kemiska synpunkter, faller det i ögonen, att solens, planeternas och månarnas rörelse omkring sina axlar och omkring solen (resp. planeterna) uppvisar samma riktning, samt att planetbanorna ligga ungefärligen uti solekvatorns plan, och att alla solsystemets kroppar äro sammansatta av ungefär samma, för oss här på vår jord välbekanta kemiska grundämnen. Dessa återfinna vi genom spektralanalysen även uti fixstjärnorna och nebulosorna.

Sammanställas alla dessa fakta, och söka vi efter en hypotes, som ger dem en enhetlig fysikalisk-kemisk förklaring och samtidigt kan belysa vår jords uppkomst och geologiska utvecklingshistoria, så ligger den av Kant (1724—1804) och Laplace (1749—1827) oavhängigt av varandra formulerade uppfattningen mycket nära. Man antar, att vårt solsystem ursprungligen varit en nebulosa, en enhetlig, glödande, roterande gasmassa, som genom avkylning uppdelat sig uti ringar, vilka sprungit sönder och bildat planeterna och deras månar under bibehållande av rotationen kring den ännu glödande centralmassan (solen).

Jordens »urtid» skulle då utgöra skedet mellan det glödande tillståndet och t. ex. den grad av avkylning, som tillstadde vattengasen att förtäta sig och bilda de första haven på jordytan. Skilsmässan mellan »land» och »vatten» skulle således markera början av jordens andra stora geologiska skede, jordens »forntid». Men den egna, inre värmen kan ännu ha varit betydlig så väl i landet som i vattnet, ehuru nödvändigtvis åtskilligt under + 100° C i detta senare.

Detta gäller ju dock blott jordens yta. I det inre måste jordens ursprungliga egna värme naturligtvis länge ha hållit sig mycket högre och allra högst längst inne. Är hypotesen riktig, bör ett liknande förhållande mellan jordytans och jordkärnans temperatur förefinnas ännu i dag. Kärnan kan vara glödande,

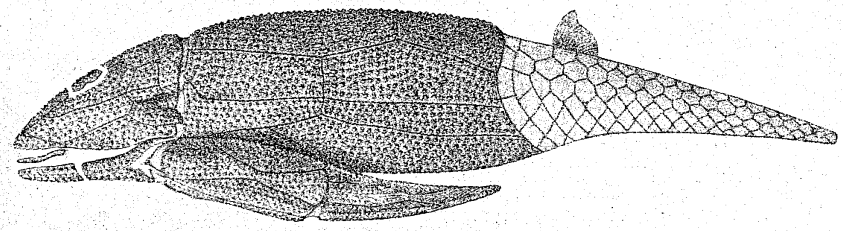

FIG. 54. PANSARFISK *(asterolepis)* FRÅN DEVON-TIDEN.

ehuru ytan nu har avsvalnat till en kyla, som redan skulle omöjliggöra livets tillvaro på densamma, om icke värmeinstrålningen från solen funnes.

* * *

Den icke av luft och vatten och i vatten lösliga salter bestående, »fasta» jordytans stelnande innebar bildandet av de allra äldsta geologiska formationerna eller stenarterna. Möjligen äro dessa ännu okända för vetenskapen. Åtskilligt tyder nämligen på, att de viktigaste hittills kända äldsta bergarterna — gnejserna — undergått omvandlingar och ursprungligen varit identiska med den eruptiva bergarten granit, även den sammansatt av huvudsakligen kvarts, glimmer och fältspat.

På denna äldsta kända bergart, »urberget», äro alla övriga kända geologiska formationer uppstaplade. Mellan urbergets gnejs och de äldsta kambriska avlagringarna ligga åtminstone fyra väldiga geologiska formationer, under vilka land och hav flera gånger växlat plats på stora delar av jordytan. Detta långa skede kallas det proterozoiska. I själva verket måste det antagas, att livets begynnelse på jorden faller inom denna period. Men de direkta bevisen genom försteningar äro ännu mycket osäkra. Vi måste därför här lämna denna geologiska tidsålder ur räkningen, ehuru den ingalunda får gälla som verkligt »livlös» eller saknande en livsutveckling.

Av så mycket större vikt för livets och människans historiker är det att känna de med de paleontologiska perioderna i tiden sammanfallande geologiska skedena. Dessa äro, nedifrån det äldsta räknat, i primärtiden följande: kambrium, silur, devon, karbon, perm; i sekundärtiden äro de trias, jura, krita; i tertiärtiden: eocen, oligocen miocen, pliocen; i kvartärtiden: diluvium och alluvium eller istiden och den geologiska nutiden. (Jämför den bifogade översiktstabellen.)

Jordens och livets utveckling.

Geologiska och paleontologiska perioder från och med de första, fullt säkra spåren av livsformer.

Paleontologiska perioder.	*Geologiska* perioder (efter den »azoiska»).	Karaktäristiska *livsformer*
I. Primärtiden.	1. Kambrium.	Fullt säkra spår av livsformer. Äldsta kända svampdjur, koraller, tagghudingar, maskar, armfotingar, musseldjur, snäckdjur och leddjur. Trilobiternas »storhetstid». Alla djurrikets huvudgrupper, utom ryggradsdjuren, representerade.
	2. Silur.	Ryggradsdjuren börja. Broskfiskar, pansarfiskar, ganoider m. fl. Skorpioner. Första insekter. Väldiga kryptogamskogar.
	3. Devon.	Fiskarna äro »skapelsens herrar».
	4. Karbon.	Amfibier och reptilier. De första spindlarna. Rätvingar och nätvingar. Växtvärldens »storhetstid».
	5. Perm.	Rik utveckling av insekter och kräldjur.
II. Sekundärtiden.	1. Trias.	Äldsta benfiskar. Kräldjuren äro under sekundärtiden »skapelsens herrar». Spår av primitivaste däggdjur.
	2. Jura.	Jätteödlornas »storhetstid». Fåglarnas begynnelse. Primitiva däggdjur.
	3. Krita	Stark utveckling av benfiskarna. Däggdjurens äldre former. Korallernas, radiolarernas och musslornas »storhetstid».
III. Tertiärtiden.	1. Eocen.	Stark utveckling av däggdjuren (i hela tertiärtiden). Första framträdande av insektätare, fladdermöss, rovdjur, valdjur, gnagare, trögdjur, halvapor.
	2. Oligocen.	
	3. Miocen.	Omstridda spår av människans begynnelse. Apor.
	4. Pliocen.	Sannolika spår av människans begynnelse. Apor.
IV. Kvartärtiden.	1. Diluvium (istiden).	Flera människoraser kända. Paleolitiska kulturperioder.
	2. Alluvium (den geologiska nutiden).	Neolitiska och senare kulturperioder.

Visserligen påträffar geologen hela denna serie av bergarter ingenstädes uti orubbad och fullständig följd uppstaplad ovanpå den förkambriska delen av jordskorpan, det s. k. urberget, vilket bildar det mäktigaste lagret av stenmassor bland alla geologiska formationer eller avlagringar. Icke dess mindre står det fast, att vi här ha att göra med universella eller nästan universella skeden uti jordskorpans historia allt ifrån den tid, då livet sannolikt ännu icke kunde existera på densamma. Man har uppskattat, att de lämningar av livsformer förande geologiska avlagringarna tillsammans skulle uppvisa en mäktighet på över 20,000 meter, om de tänkas ligga över varandra på ett ställe.

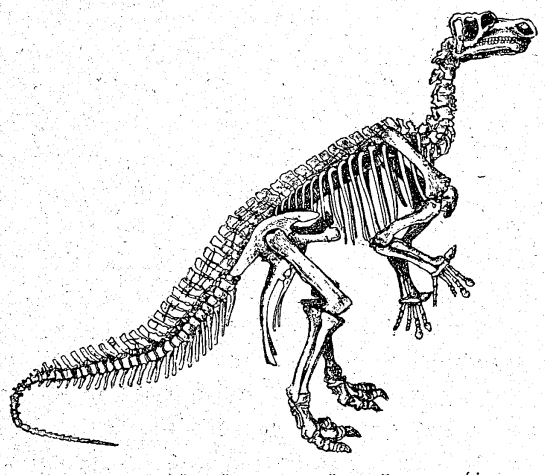

FIG. 55. DEN VÄXTÄTANDE JÄTTEÖDLAN (*iguanodon*) FRÅN KRIT-TIDEN.

Den mätte omkr. 10 meter från nosen till svansspetsen. På ett enda ställe i Belgien ha 23 skeletter hittats.

Det är sålunda ett övermåttan storartat, om ock icke synnerligen lätt tillgängligt museum, som geologen öppnar åt paleontologen, då denne söker utforska livsutvecklingens förlopp på vårt världsklot.

* * *

De för kambriumtiden karaktäristiska fossilerna, t. ex. de då mycket framträdande kräftliknande trilobiterna, visa oss dock ingalunda livet i dess primitivaste former. I själva verket äro alla djurrikets stora grupper, utom ryggradsdjuren, redan representerade. De allra tidigaste livsformerna ha sannolikt icke lämpat sig för fossilbildning eller ha lämnat avtryck, som äro allt för svåra att igenkänna såsom sådana. Möjligen ha de försteningar av äldsta levande väsen, som existerat i avlagringar äldre än kambrium, blivit förstörda genom senare tillstötande, universella geologiska processer.

I silurtiden intaga redan skorpioner en beaktad ställning vid

sidan av trilobiterna. Dessutom är silurtiden i livets historia kännetecknad av sina väldiga kryptogamskogar. De äldsta ryggradsdjuren äro vid silurtidens slut redan på skådeplatsen, uti de jordytan då till stor del betäckande varma haven nämligen. Det är fiskar, men utan ben och fjäll, underliga fiskar med brosk i kroppen och hornplattor eller pansar utanpå densamma. Ännu i devontiden anträffa vi av ryggradsdjur blott sällsamma fiskar. Dessa äro nu »skapelsens herrar».

I karbontiden framträda de första lantryggradsdjuren, de äldsta amfibierna och reptilierna. Denna periods utomordentligt yppiga skogar av ålderdomliga jätteväxter, trädormbunkar och fräkenväxter, lämnade materialet för våra sedan 1700-talets utgång så högt värderade stenkol.

Trias- och juratiderna äro de jättelika, skrämmande land- och havsödlornas hemska världsålder. Av juratidens jätte-skräcködlor nådde många 20 meters längd och somliga nära det dubbla, så t. ex. *gigantosaurus africanus* med sina 36 meter från nosen till svansspetsen. Lårbenet av en i Förenta Staternas juraavlagringar funnen skräcksödla, *atlantosaurus* kallad, är längre och tjockare än en fullvuxen man av ordinära proportioner. Åtskilliga av dessa vidunder voro på det mest fantastiska sätt utstyrda med rysliga taggar, horn, sköldar och plåtar på huvud, rygg och sidor. Det torde kunna betraktas som en lycka för människans så väl själsliga jämvikt som kroppsliga jämnmått, att hon icke var samtida med dessa sagolikt ohyggliga bestar. Redan den relativt moderata djurvärld, uti vilken människan faktiskt gjorde sin entré, synes ha gjort ett tillräckligt våldsamt intryck på hennes fantasi och bidrog utan tvivel länge att göra hennes fysiska kamp för tillvaron hårdare och brutalare, än vi nu kunna ana.

En del av juratidens ödlor voro på olika sätt genom extremiteternas och svansens form avpassade för en primitiv flygteknik. Det är också i denna geologiska period vi iakttaga de övergångsformer mellan ödlor och fåglar, som måste betraktas såsom utgångspunkter för hela den senare fågelvärldens utveckling.

I krittiden går det utför med reptiliernas stormakt. Men för allehanda smärre och större vattendjur är nu den gyllene tiden — för koraller, musslor, radiolarier, foraminiferer o. s. v., vilkas kalkhöljen och kiselskeletter bildat bankar, öar, berg, hela mäktiga geologiska skikt.

Nu, vid sekundärtidens utgång, är de första däggdjurens tid inne. Och vid övergången till tertiärtiden bli spåren av detta djurvärldens slutliga herrefolk allt talrikare. Det börjar blygsamt nog med pungdjur, insektätare, fladermöss och smärre rovdjur samt med en del i vattnet eller havet levande former, särskilt valdjur. Själva tertiärtiden är däggdjurens blomstringstid. Deras formrikedom blir storartad så väl kvantitativt som kvalitativt. Och det är betydelsefullt, att vi någonstädes i mitten eller mot slutet av denna djurlivets varmblodigaste period sannolikt ha att söka människans begynnelse eller åtminstone hennes omedelbara föregångare inom djurriket.

FIG. 56. FLYGÖDLOR (*rhamphorhyachus* OCH *pterodactylus*) FRÅN JURATIDEN.

På gränsen mellan tertiärtiden och kvartärtiden, i det istiden inledande skedet, samt under kvartärtidens förra hälft äro även mycket försiktiga och skeptiska forskare benägna att medgiva människans begynnande tillvaro såsom högst sannolik. Fullt bevisad anses den äkta människans existens allmänt vara från och med mitten av kvartärtidens första huvudskede, istiden eller diluvium.

Den geologiska och paleontologiska huvudperiod, som vi kalla kvartären och dit vi räkna även hela skedet efter istiden, inklusive nutiden, är således m ä n n i s k a n s speciella världsperiod, liksom primärtiden var växternas, trilobiternas och fiskarnas, samt sekundärtiden var korall- och skaldjurens och ödlornas samt tertiärtiden var däggdjurens.

Det synes dock sannolikt att forskningen slutligen definitivt tilldelar människan även en god del av tertiärtiden. I samband med denna fråga bli vi omedelbart ställda inför spörsmålet, v a r e s t i utvecklingen människolikheten är tillräckligt stor, för att vi skola kunna tala om människans begynnelse. Vilka äro egentligen kännetecknen på människan såsom sådan, till skillnad från det människolikaste djuret bland hennes förfäder? Naturligtvis kan frågan om människans förekomst i tertiärtiden

visa sig vara starkt avhängig av sättet att besvara denna fråga om kriteriet på den äkta människan.

Då detta antropologiska principspörsmål är av grundläggande betydelse för samhälls- och kulturhistorikern, återkomma vi till detsamma i det följande.

* * *

Den geologisk-paleontologiska forskningen kan sålunda icke avslöja för oss spåren av livets allra äldsta utvecklingsstadier på vårt världsklot. Bakom de mångfaldiga och relativt högt organiserade livsformer, som vi upptäcka i primärtidens första skede, kambrium, måste antagas ha legat en mycket lång utveckling. Det fragment av livets drama, som vi kunna överblicka — från och med kambrium till och med alluvium — vittnar dock med stor vältalighet om en starkt stigande utvecklingskurva: från korallers, sjöliljors, trilobiters, sniglars, maskars, armfotingars livsnivå upp till människans.

Uti ett fundamentalt samband med denna livets stigande evolution tvärs igenom fjorton geologiska perioder stå de stora samtidiga geografiska och klimatologiska förändringarna. De tvenne sista i ordningen av dessa, istidens och efteristidens, upplevdes av människan och ha utan tvivel varit mäktiga yttre faktorer uti hennes utveckling allt ifrån de tidigaste stadier, som vi för närvarande förmå skönja.

Då vi här icke ha anledning att fördjupa oss i teorierna om land- och vattenfördelningen och värmeförhållandena under de förkambriska skedena, blir det nog för våra syften att angiva några huvuddrag av de sannolika stora förändringarna uti kontinentalmassornas och världshavens fördelning samt uti värmeförhållandena från och med den kambriska tiden.

Växt- och djurvärldens så väl som slutligen även människans förfäders och hennes egen geografiska spridning kan tydligen icke rätt förstås utan att ställas i samband med de väldiga ändringarna i storkontinenternas läge. Starka klimatförändringar på hela jorden eller inom vissa världsdelar måste dessutom ha främjat eller hämmat och på visst sätt inriktat många växt- och djurarters och människans egen utveckling samt framkallat betydande förskjutningar i arternas geografiska fördelning.

Kort sagt: livets stora vandringar på jorden kunna rätt upp-

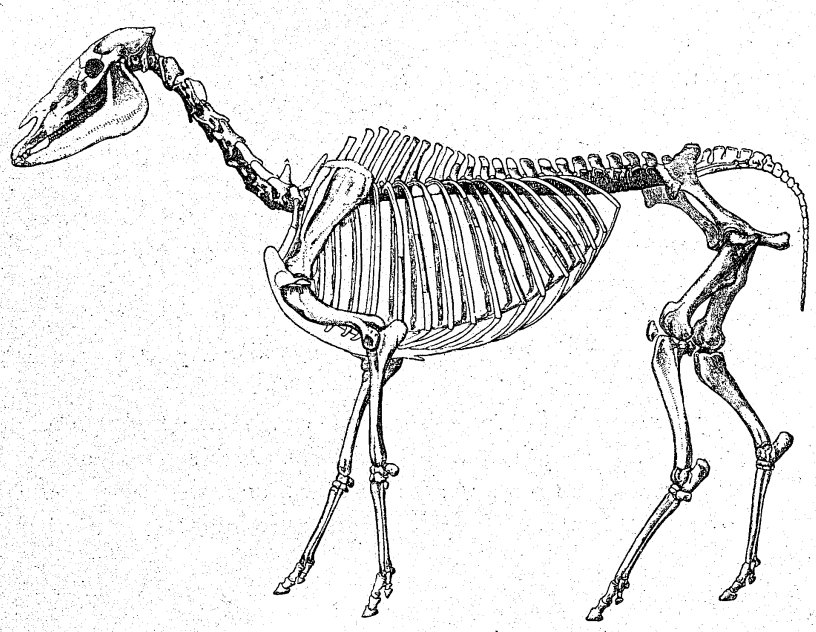

FIG. 57. EN AV HÄSTENS STAMFÄDER MED TRE HOVAR (*hipparion*) FRÅN MIOCEN-TIDEN.

fattas, blott då vi beakta de i olika geologiska perioder mycket olika geografiska vandringsmöjligheterna och klimatologiska vandringsmotiverna. Och utan att veta något om livsformernas vandringar, människorasernas inräknade, äro vi ur stånd att rätt förstå deras utvecklingsöden, och vad människan beträffar hennes sociala och kulturella historia.

En viss anpassning i enlighet med omgivningens geografiska, klimatologiska och biologiska karaktär är kännetecknande för alla växt- och djurarter, människan icke undantagen. För hennes del kommer till en sociologisk anpassning, i det folken, samhällena öva inflytande på varandra i rent socialt och kulturellt avseende — icke minst genom krig och erövring.

Många kännetecken hos en människoras eller ett folk måste sålunda förbli obegripliga eller oförklarade, så länge vi icke veta, genom vilka länder rasen eller folket eller förfäderna vandrat och i vilka de dröjt långa tider och mottagit djupa kroppsliga och själsliga inflytelser. Att uppfatta en rastyp eller folkkaraktär såsom anpassningsprodukt (så till vida som den över huvud är detta) blott av förhållandena i det närvarande eller sista hem-

landet, kan innebära mycket stora förbiseenden och missuppfattningar, som felrikta hela framställningen av ifrågavarande människotyp och dess kultur. Ett tidigare ursprungsland kan ha satt djupa spår uti folklynnet. Ett i urtiden genomvandrat land kan ha haft liknande verkan.

Ett folks psyke kan uppvisa en mosaik av vitt skilda, mäktiga naturinflytelser, då urfäderna under årtusendens lopp genomvandrat trakter med mycket olika yttre livsbetingelser. I själva verket veta vi ju, att många av nutidens nordfolk kommit söderifrån och att mer än ett sydfolk har ett starkt inslag av nordiskt blod.

Det är icke nog, att människan enligt en inre nödvändighets lag förändras, även om hon i årtusenden förblir uti samma omgivning. Denna ändrar sig ofta klimatologiskt och sociologiskt. Och dessutom ändrar folket stundom omgivning genom sina vandringar.

DE STORA GEOGRAFISKA OMVÄLVNINGARNA SAMT DJUR- OCH VÄXTVÄRLDENS ALLMÄNNA UTVECKLING

I MITTEN AV DEN KAMBRISKA TIDEN, PRIMÄRTIdens första skede, lågo de norra och västra delarna av det nuvarande Europa enligt geologernas uppfattning under ytan av ett hav, som sträckte sig västerut till Nordamerika och där betäckte större delen av Förenta Staternas nuvarande område. I norr om detta hav fanns en kontinent, som hade sin östkust strax utanför Norges och Irlands nuvarande västkuster samt med sin landmassa betäckte hela nuvarande Nordatlanten, Grönland och östra Kanada. I söder och öster om det kambriska Atlanterhavet låg en annan stor kontinent, som omfattade Ryssland, Väst- och Sydasien, västra Oceanien, Nordaustralien, Afrika, södra nuvarande Atlanten och norra Sydamerika.

Under silur- och devontiderna inkräktar havet ännu mer i Europa och Nordamerika. Denna väldiga sydkontinent, som antages ha förenat Sydasien, Australien, Afrika och delar av Sydamerika i en landmassa, förblir dock tämligen oförändrad. Detta anses gälla även karbon- och permtiderna. Under dessa stiger emellertid största delen av Europa, utom Ryssland, upp ur havet. Nu bildas de flesta av Mellaneuropas urgamla bergskedjor norr om Alperna och Pyreneerna, dessa således icke medräknade. England, Belgien, Tyskland o. s. v. få sina dyrbara stenkolslager. Klimatet under karbontiden måste ha varit mycket varmt och fuktigt ända långt upp över norra polcirkeln. Under permtiden hade Mellaneuropa ett torrt, men fortfarande varmt klimat.

Vi komma nu in i sekundärtidens trenne skeden — trias, jura och krita — med deras mycket märkliga omvandlingar av förhållandena mellan land och hav. Triastiden anses i huvudsak bibehålla den gamla landfördelningen mellan en nordlig och en

sydlig kontinent. Havet mellan dessa omfattade i slutet av Triastiden på östra halvklotet nuvarande Medelhavet med starka utvidgningar på Sydeuropas och Nordafrikas bekostnad samt med en tämligen smal förlängning öster ut tvärs över Asien på linjen Mindre Asien, Persien, Afganistan, Himalaja, Birma, Siam.

Mot slutet av juratiden har en stor scenförändring ägt rum. De två huvudkontinenterna äro nu uppbrutna i huvudsakligen trenne stora landpartier vardera. I norr utgöra Skandinavien, Finland och Östersjöns gebit med dettas södra strandländer en centralkontinent för sig. I öster om denna bildar huvudmassan av Asien en annan kontinent, och vad västern beträffar, antar man att Nordamerika, Grönland, Island och Brittiska öarna, med mellanliggande nuvarande havsområde voro förenade till ytterligare en kontinent. I söder iakttaga vi ett stort fastland, som omfattar Sydamerika och Afrika med mellanliggande nuvarande havsområde. Öster härom förmodas tillvaron av ett fastland med Madagaskar i sin sydliga och Ostindien inneslutet i sin norra del. Australien, Nya Guinea och Nya Zeeland voro sannolikt förenade uti en sydöstlig kontinent. Mellan de afrikanska och skandinaviska fastländerna ligga talrika större öar, markerande höjder, där Mellan- och Sydeuropa nu finnas.

Denna fördelning av land och vatten torde i huvudsak ha utmärkt även slutet av krittiden, dock med den olikheten, att Afrika och Sydamerika nu voro skilda genom ett hav och att ytterligare stora delar av Europa, såväl som Nordafrika, kommit under vattenytan.

Klimatet var under triastiden i Mellaneuropa torrt och varmt, men uti jura- och krittiden ett tropiskt öklimat. Det varma klimatet sträckte sig då ända upp till Grönland och synes över huvud ha behärskat nästan hela jorden.

* *
*

Med tertiärtiden komma vi in i en geografisk och klimatologisk värld, som mera omedelbart intresserar oss, då densamma blev skådeplatsen för däggdjurens högsta utveckling och därmed också för framträdandet av människans omedelbara förfäder, om icke t. o. m. av henne själv.

Under eocentiden bilda Europa och Nordamerika en kontinent samt Afrika och Sydamerika sannolikt en annan. Europa och

Asien antagas ha varit skilda genom ett vatten, som gick fram ungefär utefter östra sidan av nuvarande Uralbergen och skar tvärs igenom till nuvarande Indiska havet. Sydeuropa liksom Västasien lågo till största delen under Medelhavets yta, likaså Nordafrika.

I oligocentiden drog sig havet bort från det mesta av Sydeuropa, men översvämmade i stället Nordtyskland och södra Skandinavien. Under miocentiden bröt havet in mellan Europa och Nordamerika. Medelhavet blev genom landhöjningar i sydvästra Asien skilt från Indiska oceanen. I Mellaneuropa drog sig havet undan. Nordamerika fick landförbindelse med Sydamerika.

På detta sätt uppstod den nuvarande typen av stora kontinenter: en västlig (amerikansk) och en östlig (euro-asiatisk-afrikansk) storkontinent, i stället för den nordliga och sydliga, som synas ha kännetecknat de äldre förhållandena.

Det i vår kulturs historia så viktiga Medelhavet fick dock icke fullt ut sin närvarande gestaltning förr än efter tertiärtidens slut. Stora, ännu icke avslutade landsänkningar förorsakade avbrytandet av en del landförbindelser mellan Afrika och Europa, vilka existerat under tertiärtiden.

Först i tertiärtiden, särskilt i dess miocena period, bildades jordens för närvarande mest betydande bergskedjor: Pyreneerna, Alperna, Apenninerna, Karpaterna, Kaukasus, Himalaja, Klippiga bergen och Anderna. Vulkanismen var länge mycket livlig, icke minst omkring den nordliga Atlanten och i Sydskandinavien.

Europas medeltemperatur anses i eocentiden ha varit 10° C. varmare än nu. Polarländerna hade ett klimat, som liknade Sydeuropas närvarande. Värmen avtog långsamt under denna period. I oligocentiden och början av miocentiden var Europas klimat dock ännu subtropiskt. Mot slutet av pliocentiden, närmast före istidens inbrott, hade Europa synbarligen ungefär samma klimat som i vår tid. Istiden, det märkvärdiga skedet mellan pliocentiden och den geologiska nutiden, innebar icke någon extrem temperatursänkning. En medeltemperatur, som med blott 5° eller 6° C. understeg nutidens, var nog för att möjliggöra Nordeuropas och norra Mellaneuropas samt Nordasiens och norra Nordamerikas isbetäckning.

* * *

Det är för oss av intresse att något i detalj iakttaga växt- och djurvärldens gestaltning i tertiärtidens olika perioder, särskilt därför att vi härigenom erhålla den nödvändiga förberedelsen för en riktig uppfattning av den botaniska och zoologiska omgivning, uti vilken människan slutligen framträder. Vi kunna ju för övrigt ännu icke med någon visshet säga, huruvida denna människans begynnelse ej bör antagas ligga så långt tillbaka som i den mellersta tertiärtiden, d. v. s. i oligocen- eller åtminstone miocentiden.

Av det redan sagda beträffande eocentidens varma klimat följer, att det icke ligger något överraskande däruti, att man från denna period påvisat skogar av palmer, bananer, brödfruktträd, lagerträd, magnolior, fikonträd o. s. v. i Mellaneuropa ända upp till Östersjön. Där funnos ju ännu inga Alper, som skilde syd och nord i Europa. Vi ha att i huvudsak tänka oss ett slättland med kullar, men utan höga berg. Först efter de nya bergskedjornas uppkomst, mot slutet av miocentiden och under pliocentiden, drogo sig de subtropiska växtformerna bort från Mellaneuropa och ersattes av nordligare arter, tills slutligen Europas flora före istiden fick ungefär samma karaktär, som den har nu, efter istiden.

Vad de norra polartrakterna beträffar, är det tydligt, att trädgränsen ännu så sent som i miocentiden gick minst tio breddgrader nordligare än nu, d. v. s. att den gick upp till Novaja Semljas nordspets och det inre av Spetsbergen, i stället för att, såsom nu, stanna ungefär vid polcirkeln eller något norr om Arkangelsk i Nordryssland. I Grönland har man på Disko-ön, under 70:de breddgraden eller betydligt mer än 10 breddgrader norr om nuvarande trädgränsen, funnit lämningar av magnolia, lager, vin, valnöt, platan, kastanje, bok, ek o. s. v. I det ännu nordligare under 80:de breddgraden belägna Grinnell-land norr om Nordamerika äro rester av lind, alm, hassel, björk och barrträd påvisade. Avståndet till nuvarande trädgräns är här lika stort som distansen mellan Stockholm och Syrakusa på Sicilien. Vill man i det nuvarande Nordamerika komma till trakter med en vegetation motsvarande miocentidens i Grinnell-land, måste man draga sig ned söderut, ungefär den dubbla nämnda distansen eller till omkring 40:de breddgraden eller ännu längre.

* * *

Vända vi oss till djurvärlden, erbjuder sig först iakttagelsen, att den del av densamma, som i utvecklingsskalan står under ryggradsdjuren, redan i början av tertiärtiden hunnit antaga samma prägel som den bär för närvarande. Leddjurens, maskarnas, blötdjurens och de ännu lägre provinsernas klasser, ordningar och släkten voro i eocentiden huvudsakligen desamma som nu, men arterna voro andra. Det är inom artutvecklingen som tertiärtidens fossiler, i den mån någorlunda fullständiga serier inom samma släkte kunnat sammanställas, närmast belysa uppkomsten av nutidens lägre djurvärld. Nästan endast arter av nutidstyp äro representerade uti de pliocena avlagringarna. Arternas geografiska utbredning var däremot naturligtvis en annan, så till vida som en del länders klimatförhållanden då voro olika mot nu.

Bland ryggradsdjuren avveko tertiärtidens fiskar, groddjur, kräldjur och fåglar föga från nutidens. Sekundärtidens jätteödlor och andra egendomliga former av väldiga kräldjur synas ha dött ut, innan den egentliga tertiärtiden börjar.

De starkaste avvikelserna, då man jämför sekundär- och tertiärtiderna, uppvisa däggdjuren. De hade icke hunnit stort längre än till sin begynnelse såsom »urdäggdjur» och pungdjur vid sekundärtidens utgång, även om deras allra äldsta spår gå mycket längre tillbaka. Under tertiärtiden utveckla de hastigt hela sin storartade rikedom av ordningar, släkten och arter.

Från den äldre eocentiden känner man »urrovdjur», »urhovdjur», »urhalvapor» samt insektätare och gnagarelika djur, förutom de äldre formerna såsom pungdjur och kloakdjur. Dessa den äldre eocentidens former av vår tids rovdjur, hovdjur, halvapor och gnagare bildade dock icke ännu tydligt skilda ordningar, utan stodo varandra i många avseenden ganska nära. Differentieringen fortskred steg för steg under hela tertiärtiden och framför allt under dess tidigare skeden. Denna geologiska huvudperiod ger därför några av de bästa stöden för den biologiska utvecklingsläran och detta särskilt på de högsta livsformernas område.

Vid eocentidens utgång hade rovdjur, hovdjur och halvapor hunnit att skarpt utprägla sina olika kännetecken och att uppdela sig i en mångfald släkten och arter. Nästa mycket tydliga etapp i däggdjurens utveckling iakttaga vi uti de yngre miocena avlagringarna, särskilt i Europa. Typmångfalden är nu med ens större än någonsin, och hela däggdjursfaunan har ett i åtskilliga

avseenden annat, vida »modernare» utseende än tillförene. Vi äro ju också nu inne i en tidsålder, som på goda grunder kan antagas ha bevittnat människoförfädernas uppkomst och vidare utveckling.

Den yngre miocentidens djurlämningar i Europa bevisa tillvaron av ett hästdjur med tre tår samt hjortar, giraffer, antiloper, elefanter, tapirer, noshörningar, svin, rovdjur av halvt hundlik, halvt björnlik typ, hyenor, kattdjur samt halvapor och apor. Tvenne antropoida apor äro kända i Europa. Av elefanter funnos tvenne former: dinoterium med nedböjda betar i underkäken och mastodonten, som vad betarnas plats och form beträffar mera liknade nutidens elefanter.

Europa, Asien och Nordafrika hade under miocentiden en i hög grad likartad fauna. Närmast denna stod den nordamerikanska med delvis egendomliga typer. Sydamerika och Australien hade sina särskilt egendomliga, även sinsemellan olika samlingar av djurformer.

Övergå vi nu till tertiärtidens sista period, pliocentiden, finna vi Europas fauna ännu mer »moderniserad». Mastodonten och tapiren äro utdöda. Däremot anträffas talrika nya släkten, t. ex. hästen, oxen, buffeln, björnen, hunden, elefanten, flodhästen, hjorten. Visserligen ha dessas dåtida arter ännu kvar åtskilligt av äldre perioders kännetecken, och inga av dem äro nu oförändrade vid liv; men det ytterligare steget i riktning mot nutidens typer är dock omisskänneligt.

Av denna pliocena fauna ha några former dött ut, bland dem mastodonten, den tretåiga hästen och några björn- och kattdjur. Andra ha lämnat Europa och förefinnas nu i Afrika och Sydasien uti mer eller mindre förvandlad gestalt. Tydligen stodo dessa förändringar av djurvärlden i samband med den temperatursänkning, som under pliocentiden börjar göra sig gällande särskilt i Europa — med den följd att denna världsdels klimat vid kvartärtidens början sjunkit ned till vår tids nivå från att ha varit subtropiskt.

ISTIDENS UNIVERSELLA KLIMATREVOLUTIONER

OM KANTS OCH LAPLACES TEORI FÖR JORDENS uppkomst är riktig, har vårt världsklot börjat med en period av stor, så småningom avtagande inre värme. Intet synes stå i vägen för antagandet, att denna inre värme avsevärt bidrog till jordskorpans, särskilt havets och de andra vattenansamlingarnas temperatur, då livet började spira på jorden. Om livsfrön förts hit från världsrymden och genom denna från andra, liv bärande himlakroppar, är väl en i sin temperatur av solvärme och av årstidsväxlingar i någon mån oavhängig, lämpligt varm fuktighet att betrakta som ett gynnsamt villkor för sådana sporers eller andra mikroskopiska livsformers bevarande och första vidare utveckling.

De kambriska, siluriska och devoniska djur- och växtformerna synas genomgående tyda på ett tämligen varmt och delvis tropiskt klimat över största delen av jordytan. I karbon- och permtiderna ha vi, som vi sett, att räkna med varmfuktiga och varmtorra perioder i Europa och andra världsdelar. Vad sedan trias-, jura- och krittiderna angår, råder intet tvivel om att klimatet var både synnerligen varmt och likmässigt över nästan hela jorden.

Detta är sålunda utgångspunkten för tertiärtidens klimatutveckling, vilken börjar i eocentiden med ett Europa, vars medeltemperatur med 10° C. översteg nutidens, och efter en fortskridande avkylning slutar i pliocentiden med nutidstemperatur i vår världsdel.

Mot denna jordens sannolika klimathistoria uti den tämligen höga och konstanta värmens tecken ter sig den äldre kvartärtidens (d. v. s. diluvialtidens, pleistocentidens eller istidens) långa, om också ingalunda oavbrutna, köldperiod såsom ett i hög grad överraskande fenomen, vars särskilda förklaring man gärna skulle

vilja känna. Med orsaksförklaringen blir det dock av naturliga skäl klent beställt. Vi få i huvudsak nöja oss med att studera istidens förlopp samt dess verkningar på växt- och djurvärlden och människans tillvaro.

* * *

Någon tvekan har varit rådande därom, huruvida istiden ytterst borde uppfattas såsom en period av temperatursänkning eller nederbördsökning, i det båda företeelserna anses ha kunnat framkalla nedisningen. Avgörandet synes ha fallit till förmån för antagandet, att en temperatursänkning, ehuru blott en rätt måttlig sådan på något mer än 5°, utgjorde fenomenets kärna.

Denna temperatursänkning har man försökt giva så väl astronomiska som geologiska och fysikaliska förklaringar. Några forskare ha tänkt sig, att periodiska ändringar av jordens maximala avstånd från solen kunnat vara orsaken. Men nedisningens unika förekomst och underliga förlopp, dess egen, helt oregelmässiga periodicitet, strider mot en sådan hypotes. Samma svårighet möter väl tanken på en periodisk ändring av jordaxelns lutning eller av köldpolernas läge, såsom istidens orsak.

Från geologisk synpunkt har man tänkt sig, att väldiga ändringar i havens och kontinenternas konfigurationer och inbördes proportioner kunnat vara orsaken. Arrhenius har däremot framkommit med hypotesen, att jordatmosfärens kolsyrehalt skulle varit underkastad starka förändringar, t. ex. genom växlingar i den vulkaniska verksamheten, och att de härigenom uppstående ändringarna i luftens värmeabsorberande och värmebehållande förmåga skulle utgöra orsaker till omslag från varmt till kallt klimat och tvärt om. Häremot har invänts, att den vulkaniska verksamheten i Sydfrankrike och vid Rhen var mycket ansenlig mitt under en lång isperiod, d. v. s. att en stor atmosfärisk kolsyreökning, tvärt emot Arrhenius' teori, sammanföll med en betydlig köldstegring.

Möjligen erbjuder teorien om en ofantligt långsam periodisk förflyttning av polerna den bästa förklaringen för själva grundfenomenet, om också icke för perioderna inom istiden. Enligt en sådan teori, av D. Kreichgauer, skulle nordpolen under större delen av istiden ha befunnit sig i trakten av Baffins land och Sydgrönland. Under tertiärtiden skulle den ha rört sig från

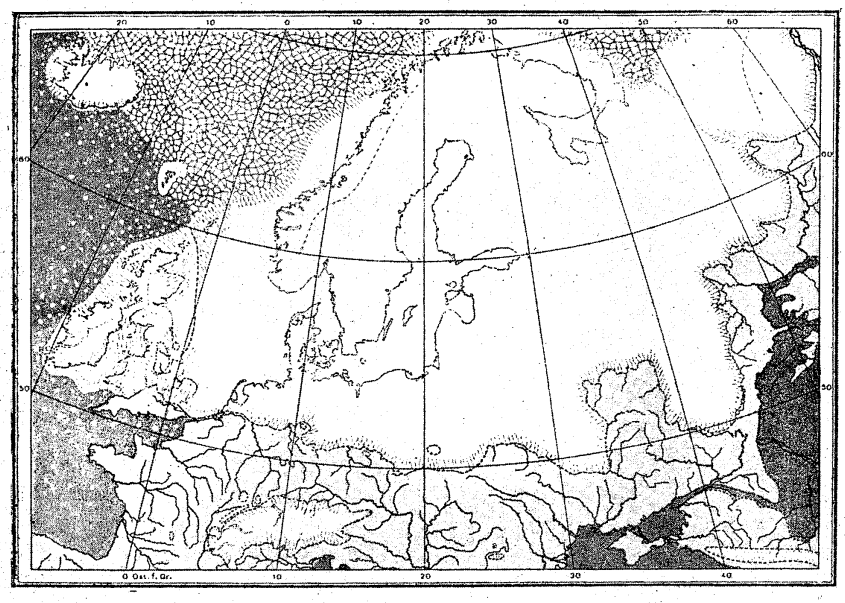

FIG. 58. KARTA ÖVER ISENS STÖRSTA UTBREDNING I EUROPA UNDER ISTIDEN.

Efter Gerard De Geer.

Alaska till Baffins land och under den senare istiden samt efter densamma ha stigit utefter Grönlands östkust upp till sitt närvarande geografiska läge.

* * *

Äro istidens orsaker sålunda synnerligen ovissa, framstå däremot dess faktiska huvuddrag så mycket odisputablare.

Huvudfaktum är, att efter pliocentidens utgång blevo Nordeuropa, Nordasien och Nordamerika samt de sydligaste trakterna av Sydamerika jämte delar av Nya Zeeland och vissa andra länder betäckta av en »inlandsis» av samma karaktär som den, vilken nu täcker t. ex. Grönland. Samtidigt blevo jordens alla högsta bergskedjor centra för glaciärbildningar, vilka i omfattning ofantligt överträffade vad för närvarande är att iakttaga i detta avseende, då sådana över huvud förekomma. Många berg i varma länder, som numera sakna snötoppar eller äro snötäckta blott vintertiden, hade under istiden sina sidor varaktigt glaciärtäckta.

Det väldiga, sammanhängande landistäcket av enorm mäktighet synes sålunda visserligen ha varit en egendomlighet huvudsakligen för den västra, europeisk-amerikanska, sidan av norra halvklotet samt för vissa delar av det södra. Men istidens temperatursänkning var icke därför ett lokalt fenomen, utan, som den samtidiga, exceptionella glaciärutvecklingen i högfjällen över hela jordklotet bevisar, en universell terrestrisk företeelse.

Då landisen i Europa hade sin största utbredning, betäckte den hela Skandinavien och Finland samt större delen av Ryssland, ungefär ned till mellersta Volga och Djneper, nordtyska slätten fram till foten av de mellantyska bergen, hela Holland och de Brittiska öarna med undantag av området söder om Thames. Dessutom var Island fullständigt begravet under ett istäcke. I Nordamerika voro hela Kanada samt Förenta Staterna ut över 38:de breddgraden, nästan så långt ned som vid Ohios sammanflöde med Mississippi, höljda av is. Det amerikanska istäcket, vars omfattning uppskattas till mellan 15 och 20 millioner kvadratkilometer, var sålunda vida större än det europeiska. Detta anses bero därpå, att nedisningens utgångsområde var större och låg närmare till på den amerikanska sidan än på den europeiska.

Här, i Europa, är det de högbergiga delarna av Sverige och Norge, som åtnjuta den tvivelaktiga äran av att ha varit den geografiska utgångspunkten för hemsökelsen. Från Kölen och de sydnorska fjällen utstrålade ett stycke ut över den nuvarande Nordatlanten samt tvärs över Nordsjön och Östersjön det istäcke, som höljde de nyss nämnda europeiska landområdena. Denna sammanhängande ismassa beräknas vid sin största utbredning ha uppgått till ej mindre än 70 millioner kubikkilometer i volym. Istäckets största tjocklek i Sverige anses ha nått 2,000 meter och i Danmark 1,000 meter samt vid avsmältningskanten längst ned i Tyskland flera hundra meter.

Det näst största glaciärområdet i Europa utgjorde Alperna. Dessas högsta spetsar stucko visserligen upp över den stora, sammanhängande iskupolens yta, men denna betäckte hela Schweiz samt södra Bayern, Tyrolen, nordligaste Norditalien och en del av nuvarande Frankrike fram till Rhône. I Cevennerna funnos självständiga glaciärcentra, likaså i Pyreneerna och inne i Spanien samt i Böhmen, Ungern och på Balkan. Närmast utanför

Europa kunna Kaukasus, Libanon och Atlasbergen nämnas såsom glaciärcentra.

I Asien voro Himalaja och Transbajkalien medelpunkter i sannolikt rätt ansenliga glaciärgebit. I Nordsibirien funnos några mindre isområden med egen karaktär. Av brist på större nivådifferenser i terrängen var nämligen istäcket här i huvudsak stillastående. De särskilda, för istidens studium betydelsefulla företeelser, moränbildningar, rullstensåsar o. s. v., vilka blevo en följd av istäckets framglidande över berggrunden, saknas således till stor del i Nordasien.

* * *

För en klar uppfattning av nedisningens utbredning i Europa är det dessutom av vikt att beakta, att det europeiska fastlandet före och under istiden sannolikt uppvisade strandlinjer, som delvis rätt avsevärt avveko från de närvarande.

Norr om Norge, Finland och Ryssland anses landet ha sträckt sig långt ut i det närvarande Ishavet. Norges västkust torde ha gått fram ett gott stycke ute i den nuvarande Atlanten, ehuru parallellt med den nutida kusten. I stället för den nuvarande Nordsjön finna vi ett landområde, som förenar Sydnorge, Danmark och Holland med varandra och med England. Detta Nordsjöland fortsätter med en smal tunga norr ut i Atlanten och innesluter Island och Grönland samt omsluter i sydväst fullständigt även Irland. Här antages kusten ha gått från sydvästra Irland nästan rakt ned till Biskajavikens innersta hörn, innebärande att i Engelska Kanalens ställe fanns en bred landbrygga mellan Nordfrankrike och Sydengland.

I Medelhavet iakttaga vi en landförbindelse mellan Spanien och Marocko samt mellan Tunis och Sicilien och mellan denna ö och Syditalien. Adriatiska och Egeiska havens platser voro intagna av land. Korsika och Sardinien voro förenade med varandra och med Italien, liksom Balearerna med Spanien och Cypern med Mindre Asien. I följd härav var det nuvarande Medelhavet en insjö och dess yta blott ungefär hälften av den nutida; varförutom landbron mellan Afrika och Italien delade gebitet uti ett västligt och ett östligt insjöområde. Även Svarta havet och Kaspiska havet voro mycket mindre än nu.

Att Östersjön i denna avlägsna tid också var en insjö fram-

FIG. 59. KARTA ÖVER DEN MAXIMALA NEDISNINGEN AV NORRA AMERIKA. Den grova linjen över Förenta staterna utmärker isens sydgräns. Isens rörelser markeras genom pilarnas riktning. (Chamberlain och Salisbury.)

går ju av det sagda. Den synes ha bestått endast av en långsmal sjö mellan Gottland och Kurland samt Åland och Danzigbuktens grannskap. Mellan Sydnorge och Jutland låg en annan insjö, där Skagerack nu är som djupast.

I själva verket ger varje fysisk-geografisk karta över Europa, vilken genom färgschatteringar klargör de olika havsdjupen kring kusterna, en god föreställning om, huru vetenskapen föreställer sig Europas konfiguration vid tertiärtidens slut. Om vi i fastlandet inräkna de närvarande havsdjup, som understiga 200 meter, komma vi redan ganska nära pliocentidens kustlinje. I en del fall, särskilt längst i norr och längst i söder, är det dock nödvändigt att gå ut ända till 1,000 meter-linjen för att komma fram till den forna europeiska kust, som under och efter istiden nedsjunkit under havsytan.

Då vi i den senare tertiärtiden ha att söka människans närmaste förfäder eller kanske urmänniskan själv, är det naturligtvis av stor betydelse att beakta dessa tertiärtidens, mot de nuvarande så starkt avvikande geografiska förhållanden. Europa, Afrika, Asien och Amerika (via Island och Grönland!) utgjorde en sammanhängande landmassa. Vandringar kunde äga rum icke blott mellan Nordafrika och Sydeuropa, utan även mellan den nuvarande kontinenten och de Brittiska öarna samt mellan dessa och Island, Grönland, Nordamerika. Detta senare åtminstone så länge som temperaturen uppe i Grönland ännu ej hunnit att sjunka ned under den för ett någorlunda milt klimat kännetecknande nivåen.

Särskilt värd uppmärksamhet ur kulturarkeologiska synpunkter är den omständigheten, att tertiär- och istidernas Medelhavsgebit var så mycket landrikare och med bekväma torra kommunikationsleder bättre utrustat än det nuvarande. Här funnos tydligen fordom vida rikare naturliga utvecklingsmöjligheter för en begynnande mänsklig odling, än vad de geografiska och klimatiska förhållandena under de sista tio årtusendena giva vid handen, hur gynnsamma dessa än tydligen varit enligt arkeologiens och den senare kulturhistoriens vittnesbörd.

* * *

Det har här hittills varit tal om »istiden», med vilket ord man bör beteckna hela skedet från den första kvartära nedisningens

»början» till den sista kvartära issmältningens »slut». Varvid begreppen »början» och »slut» naturligtvis måste förnuftigt anpassas efter de verkliga förhållandena. En istid finns ju ännu kvar i Grönland, på Spetsbergen, i Alperna, vid Sydpolen och annorstädes. Då det diluviala istäcket definitivt dragit sig tillbaka till grannskapet av de nutida glaciärernas och snötopparnas »eviga» köldregioner, var den egentliga istiden slut. Sedan ha väl i allmänhet »den eviga snöns» regioner långsamt mer och mer krympt samman.

Sålunda fattad utesluter termen »istiden» icke, att det inom detta långa skede förekom perioder av mer eller mindre vittgående issmältningar och nya nedisningar. Dessa perioder inom »istiden» kallas vanligen för »istider» — eller första, andra, tredje, fjärde istiden med mellanliggande första, andra och tredje »mellanistid» och en slutlig, det hela avslutande, »avsmältningsperiod».

För att få en klar uppfattning av dessa egendomliga förhållanden inom istiden måste nordbon bortse från sina nationella erfarenheter och synpunkter. Det har nämligen icke lyckats att i Sverige få fram några fullt klara bevis för mer än kanske högst tvenne nedisningar med sin mellanistid. Något tydligare äro dock förhållandena i Nordamerika och England och ännu klarare i Nordtyskland. Det är likväl framför allt i de schweiziska Alperna, som mycket sorgfälliga och omfattande geologiska undersökningar bevisat, att istiden därstädes ingalunda var en enda oavbruten köld- och isperiod.

Man har genom studiet av de schweiziska istidsglaciärernas dalutgrävningar, moränbildningar och avlagring av grus, sand och lera bevisat tillvaron av fyra skilda nedisningsperioder med tre mellanliggande avsmältningsskeden. Dessa nedisningsperioder eller istider betecknas antingen genom nummer (1 till 4) eller genom användandet av namnen på de dalgångar, där deras typiska kännetecken först fastställdes. Första istiden i Alperna kallas sålunda för Günz-istiden, den andra för Mindel-istiden, den tredje för Riss-istiden och den fjärde för Würm-istiden. Första mellanistiden får då benämningen Günz-Mindel-mellanistiden; o. s. v.

* * *

Då det låter sig bevisas, att flera olika äkta människoraser och många olika kulturer existerade i Sydfrankrike, Belgien och mel-

lersta samt södra Tyskland, så väl som annorstädes i Europa, under en senare del av istiden eller kanske under hela istiden, blir det naturligtvis av största vikt att beakta det nu framhållna märkliga draget i istidens historia.

Istäckets totala avsmältning, temperaturens stigande, växt- och djurvärldens förvandling i riktning av större artmångfald på stora geografiska områden måste ha inneburit en väsentlig förbättring av tillvaron för de människostammar, som levde i nedisningsgebitets grannskap. Deras kroppsliga, sociala och kulturella utveckling kunde näppeligen annat än stimuleras genom en sådan gynnsam förändring av naturförhållandena. Omvänt kan det antagas ha blivit ett bakslag eller åtminstone ett stillastående uti människans fysiska och andliga utveckling, då klimatet åter försämrades och det allt liv bortsopande istäcket åter skred fram över länderna. Hade människan ena gången lockats till vandring norrut i den vikande inlandsisens spår, tvangs hon nu till återtåg åt söder.

På detta sätt kan det ha gått till för en i Mellaneuropa samt Sydväst- och Sydösteuropa levande mänsklighet eller förmänsklighet; fram och åter uti ej mindre än fyra omgångar! Kanske det ur psykologiska synpunkter är berättigat att föreställa sig, att en sådan egendomlig, under ofantliga tidrymder utsträckt serie av påverkningar, om densamma till stor del träffade samma människoras eller samma grupp av nära varandra levande raser och stammar, måste hava främjat en säregen kroppslig och själslig utveckling. Möjligen skulle vi då uti istidens inverkan på den mellan- och sydeuropeiska mänskligheten hava att söka en kraftigt bidragande orsak till uppkomsten av de människotyper och de former av kulturutveckling, vilka mycket tidigt, redan i paleolitisk tid, började framträda såsom kännetecknande för Sydvästeuropa och Medelhavsområdet samt, sedan isen dragit sig bort från Nordtyskland och södra och mellersta Skandinavien, även för dessa nordliga trakter.

Naturligtvis läte sig icke a priori utsägas något om den övervägande gynnsamma eller ogynnsamma verkan av en sådan märkvärdig uppfostringsfaktor som serien av istider i Mellaneuropa. Men uteslutet är icke, att den i det stora hela övat ett stimulerande inflytande, främjande den mänskliga anpassningsförmågan och framdrivande en mångfald finare kroppsliga och själsliga anpassningsformer. I Europa påskyndades då utveck-

lingen av en kroppsligt känsligare och själsligt rörligare mänsklighet, under det att människoraserna i de världstrakter, vilka ej hade att uppvisa så starkt växlande naturförhållanden, fortskredo ofantligt mycket långsammare i sin utveckling.

Det skulle då existera ett mycket djupgående inre sammanhang uti den europeisk-nordafrikansk-västasiatiska mänsklighetens utveckling allt ifrån istidens paleolitiska kultur intill våra dagars politiska, ekonomiska och kulturella världsläge, vilket kännetecknas just av de europeiska folkens obestridliga härskareställning. Som vi skola se, är icke heller ur arkeologiska synpunkter tillvaron av en kontinuitet mellan den äldre stenålderns höga sydväst-europeiska kultur och den senare neolitiska tidens högkultur kring det östliga Medelhavet utesluten. Och det är ju direkt från denna senare, som viktiga elementer i vår moderna odling kunna härledas.

Har den äldsta sumeriska kulturen ett självständigt östligt ursprung, är det icke uteslutet, att detta leder tillbaka till centralasiatiska istidsförhållanden, analoga, såväl som samtidiga, med de europeiska.

SVERIGES ISTID OCH SAMMANKNYTNINGEN AV NUTIDENS KRONOLOGI MED ISTIDENS

VILKA UPPFATTNINGAR I DESSA FRÅGOR EN framtida forskning än kan komma att bekräfta, är det dock knappast tvivel underkastat, att Europas nutida folk och kultur hava sina rötter uti en mänsklighet och en odling, som, möjligen vid sidan av andra människoraser och kulturer, förefunnos i Europa redan under något eller några av istidens senare skeden. Det blir därför, i samband med istidens studium såsom en rent geologisk företeelse, av stort ras- och kulturhistoriskt intresse att utröna, huruvida det finns några möjligheter att anknyta vår egen absoluta tidräkning till bestämda perioder inom istiden. I den mån något sådant visar sig vara görligt, sättes historieforskningen i stånd att förlänga sitt kronologiska system ett stycke bakåt in uti människans verkliga urtid, och serien av tidigare historiska världsåldrar kan så småningom erhålla den önskliga bakgrunden av en i sina huvuddrag någorlunda tillförlitlig absolut kronologi.

Det är framför allt Gerard De Geers geologiska forskningar på den svenska istidens område, som under senare tid avsevärt närmat oss detta mål. Den metod De Geer använt är så egendomlig, så helt hans egen, och resultaterna så överraskande och epokgörande, att det kan ha sin särskilda betydelse att med hans egna ord angiva några grunddrag av hans tankegång och arbete på detta område. I en liten uppsats med titel »En förhistorisk tideräkning» skrev han år 1908 följande.

»Den enda tideräkning, som hittills varit möjlig, är den historiska, som grundar sig på omedelbara historiska anteckningar av ett eller annat slag och som sammanknyter vår tid med gångna tiders händelser några eller undantagsvis så mycket som fem till sex tusen år tillbaka i tiden.

»Väl har man gjort flera försök att med ledning av den hastighet, med vilken vissa förändringar i naturen, såsom utskärningen av vattenfallsdalar, avsättningen av deltabildningar och flodslam o. s. v., under en bekant tid fortgått, söka uppskatta de tidrymder, under vilka desamma också förut pågått, allt sedan vissa förhistoriska tilldragelser inträffade. Men sådana enstaka tidsbestämningar bilda ju ingen verklig tideräkning och hava dessutom vid närmare granskning befunnits ej blott mycket ungefärliga utan i hög grad otillförlitliga.

»Emellertid inses lätt, av vilket intresse det vore, om man särskilt för de skeden, som närmast föregått de historiska, kunde skaffa till stånd en sammanhängande tideräkning. Dessa förhistoriska tider kännetecknas ju bland annat av de hittills oförklarade, förvånande klimatförändringar, vilka föranlett istidens uppkomst och upphörande, och genom vilka flera av jordens viktigaste kulturländer efter hand erhållit hela sin nutida växt- och djurvärld och snart sagt hela sin nuvarande natur, varjämte människan såsom sådan under samma skede först framträtt och slagit in på den utvecklingsbana, som till sist skulle förskaffa henne herraväldet över jorden.

»Nu har det just med avseende på detta tidsskede genom geologiska forskningar i vårt land befunnits, att naturen själv dragit försorg om upprättandet av en högst märklig, kronologisk urkund, i vilken för en tid av flera årtusenden för vartenda år finnes angivet, hur mycket istidens väldiga istäcke smält undan, samt härmed, huru det klimat, som betingat denna avsmältning, växlat och huru det så småningom utvecklat sig till det nuvarande.

»Inom vissa av vårt lands lägre delar, som förut varit havsbotten, förekommer nämligen en i sitt slag ganska egendomlig avlagring, som blivit kallad den varviga leran, emedan den består av varvtals regelbundet återkommande smålager med olika sandhalt och färg. Dessa varv förete en icke ringa likhet med årsringarna hos träden och förf. av dessa rader har därav föranletts till en serie undersökningar, som med avseende på istidens kronologi lett till de resultat, vilka här i korthet meddelas.

»Genom talrika mätningar i Ronnebytrakten år 1879 och sedermera i andra delar av landet utröntes, att ifrågavarande lervarv voro så regelbundet utbildade, att de svårligen kunde

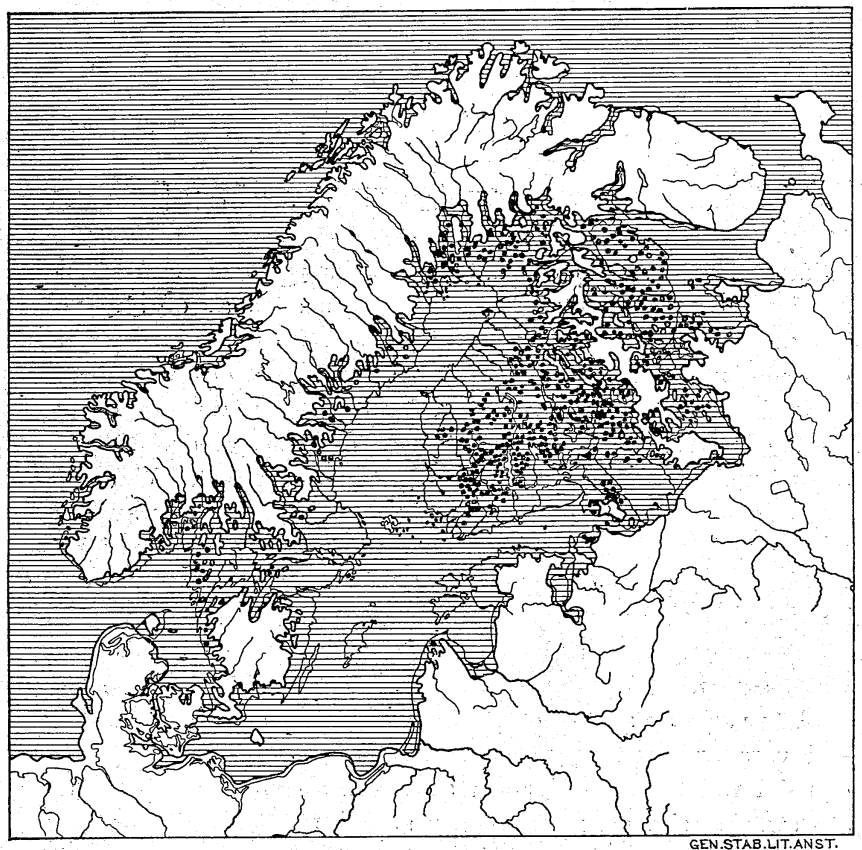

FIG. 60. HAVETS UTSTRÄCKNING ÖVER SVERIGE OCH FINLAND SAMT EN DEL AV KARELEN, INGERMANLAND OCH ESTLAND OMEDELBART EFTER INLANDSISENS AVSMÄLTNING.

Efter G. De Geer och J. J. Sederholm.

motsvara någon annan period än den årliga. I medlet och slutet av 1880-talet kunde med stöd av undersökningarna redan tydligt angivas, huru en kronologi för istiden skulle kunna utarbetas. Men det var först på hösten 1904 som tillfälle yppade sig att i Stockholmstrakten göra ett mera omfattande försök att genomföra denna plan. Utgången blev så gynnsam, att undersökningarna nästa sommar med biträde av ett tjugutal studenter från högskolorna i Stockholm och Uppsala utsträcktes utefter en linje tvärs över hela Uppland—Södermanlandshalvön. Sommaren 1906 fortsattes undersökningen åt ömse håll, dels ända

ned till det sydligaste Sverige, dels upp till mellersta Norrland. Efter några år 1907 utförda kompletteringsarbeten har därför nu en omkring 800 km. lång linje, tvärs igenom hela den inom Sverige belägna delen av det forna isområdet, blivit så att säga steg för steg undersökt.

»Om undersökningens förutsättningar och arbetsmetod må följande här anföras. Den nu omtalade varviga leran är mot istidens slut avsatt i det dåtida baltiska ishavet utanför kanten av den i detsamma utmynnande landisen samt av de älvar, som kommo framströmmande under istäcket. I deras mynningsvalv, där vid utflödet i havet älvarnas strömstyrka och transportförmåga hastigt minskades, avlagrades det tyngre material de medfört, eller rullstensgrus och sand, då däremot den fina leran ännu kunde föras med betydligt längre ut i havet. Under den varmare årstiden, då från landisen väldiga massor av smältvatten nedströmmade genom älvarna, förmådde dessa i havet utföra både mera och grövre material än under vintern, då av lätt insedda skäl deras vattenmängd var högst betydligt minskad. Härigenom uppstod årligen den växling mellan grövre och finare skikt, som utmärker lerans årsvarv.

»För varje år smälte därjämte landisens kant undan ett stycke — i våra trakter mot norr — varigenom havet kunde följa efter, och det följande årets lervarv således utöver det föregående kom att sträcka sig ett motsvarande stycke åt samma håll, ungefär såsom varje takspån sträcker sig ett stycke förbi det underliggande. Allt efter som åren voro mer eller mindre varma, smälte isen undan ett mer eller mindre långt stycke, och i samma mån växlade isälvarnas vattenmängd och mäktigheten av de årsvarv, som av dem avsattes.

»Genom att å varandra närbelägna punkter, vanligen med en kilometers mellanrum, uppmäta årsvarvens mäktighet samt genom att med grafiska diagram göra mätningarna överskådliga har det lyckats att jämföra växlingen vid de skilda punkterna och att igenkänna hela följden av olika mäktiga årsvarv. Härigenom har det varit möjligt att följa de skilda varven från punkt till punkt och sålunda avgöra, utefter vilken linje vart och ett av dem har sin nordgräns, det vill säga, var ishavet vid de särskilda varvens bildningstid begränsades av landisens kant. Denna har därför i lervarvens nordgränser för varje år efterlämnat trogna avgjutningar av sitt läge och sin form och

har sålunda i själva verket tjänstgjort såsom en jättestor självregistrerande värmemätare.

»Den undersökta långa linjen tvärs igenom Sverige har nu visat, att den årliga avsmältningen av isranden inom Skåne och Blekinge uppgått till endast omkring 50 m., och att således klimatet då ännu varit jämförelsevis kallt. Därmed stämmer också väl överens, att de växtförande lager, som inom dessa delar av landet blivit avsatta närmast efter isens avsmältning, innehålla endast nordliga former.

»Inom Småland och södra Östergötland ökades den årliga avsmältningen till 100—150 m., tydligen på grund av den fortgående klimatförbättringen och här träffas i torvmossarnas understa lager redan åtskilliga mera tempererade arter.

»Tvärs igenom Dalsland, Väster- och Östergötland sträcker sig en serie utpräglade ändmoräner eller grus- och blockvallar av det slag, som avlastas, där randen av en landisbildning tillräckligt länge förblivit stillastående. Här framgår också av lerundersökningen, att israndens återtåg varit avbruten under ett par århundraden av en kallare mellantid, då tillförseln av nybildad is förmådde ersätta den årliga avsmältningen.

»När denna senare omsider åter började få överhand och israndens slutliga återtåg därför ånyo påbörjades, var dock under den första milen dess årliga hastighet blott 20 m. Snart nog fortgick dock klimatförändringen betydligt raskare, så att den årliga avsmältningen redan i Södertörn vanligen uppgått till 100—200 m. för att exempelvis vid Stockholm stiga till 250 och vid Uppsala till 300 m. samt i södra och mellersta Norrland ofta till 300—400 m. Den betydliga temperaturstegring, som förmått framkalla en så förvånande hastig avsmältning av det ofantliga istäcket, förklarar också, att det inom mellersta Sverige ej är den förkrympta arktiska växtligheten, utan i stället tallskogen och dess följeslagare, som omedelbart efter isen tagit det dåvarande landet i besittning.»

* * *

På detta sätt hade det lyckats De Geer att år efter år följa förloppet av den svenska inlandsisens avsmältning från en viss linje i sydvästra Skåne, där den från Tyskland tillbakavikande

iskanten stått stilla omkring ett halvt årtusen. Han hade följt istäckets avsmältning, till dess iskanten förflyttat sig upp till Norrland och bildade en nästan rak linje, vilken skar över nordligaste Dalarna och gick fram ungefär på gränsen mellan å ena sidan Härjedalen—Jämtland samt å andra sidan Medelpad—Ångermanland för att därefter tämligen nära följa landskapsgränsen mellan Västerbotten och Lappland till ungefär Pajala vid Torne älv. Med detta nordliga och höga läge av inlandsisen, vilket lämnade icke blott södra och mellersta Sverige, utan även hela det norrländska kustlandet fritt för bebyggelse, anser De Geer istiden vara avslutad. Själva tidpunkten för avslutningen markerades ytterligare därigenom, att istäcket drog ihop sig till en smal barriär något öster om Östersund i Jämtland, samt därigenom att en bakom densamma belägen stor issjö slutligen bröt igenom och sålunda klöv den svenska inlandsisen uti tvenne delar. Tidsavståndet mellan denna händelse och landisens begynnande avsmältning i västra Skåne var bestämt till omkring 5,000 år.

Nu återstod för De Geer uppgiften att beräkna tidsavståndet mellan den sålunda bestämda avslutningen på istiden och vår egen tid eller att med vår tidräkning sammanbinda tidräkningen för landisens avsmältning mellan Sydskåne och Jämtland-linjen. Genom att själv studera avlagringarna i bäckenet efter den år 1796 fullständigt torrlagda Ragundasjön i sydöstra Jämtland och sålunda komplettera iakttagelser, som något tidigare gjorts inom Ångermanälvens dalgång av en De Geers lärjunge, lyckades det att inom sannolikt ganska snäva felgränser lösa det intressanta kronologiska problemet.

Resultatet blev, att tidpunkten för den stora jämtländska issjöns genombrytning av isbarriären i trakten mellan Östersund och Ragunda bestämdes ligga ungefär 6,500 år före vår tidräknings början eller runt 8,500 år före närvarande ögonblick. Därmed är således tidsavståndet mellan våra dagar och den svenska inlandsisens begynnande avsmältning från linjen Ängelholm—Eslöv—Ystad i Skåne bestämt till 5,000 + 8,500 år eller 13,500 ungefär.

De 5,000 år, vilka sålunda beteckna istidens avslutningsskede i Sverige, har De Geer indelat uti olika perioder, vilka han anknyter till den del av istidens avslutning, vilken föregick Sveriges befrielse från istäcket och avspelade sig i Nordtyskland och

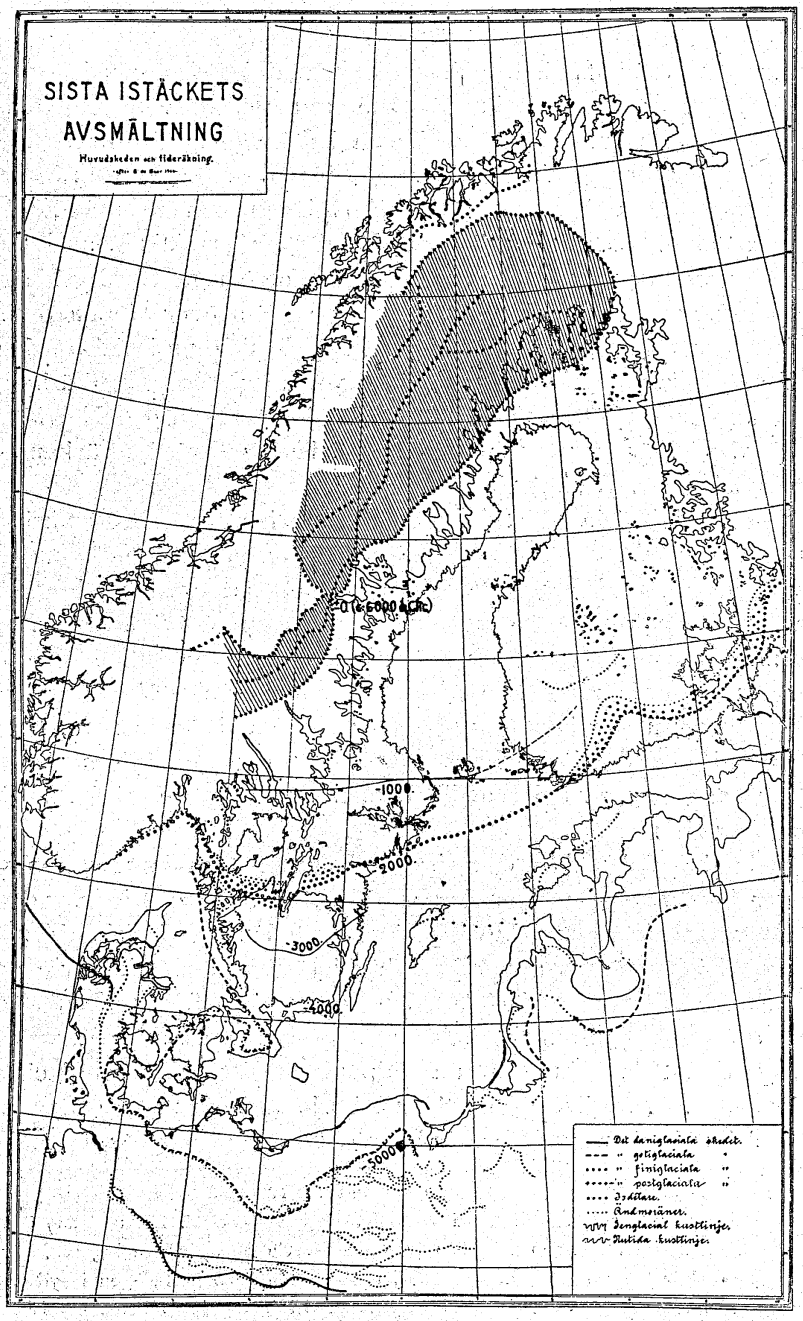

FIG. 61. FORTSKRIDANDET AV DEN SISTA INLANDSISENS AVSMÄLTNING FRÅN NORDTYSKLAND OCH SYDSKANDINAVIEN UPP TILL DET INRE NORRLAND.

Efter Gerard De Geer, Populär Naturvetenskaplig Revy 1914.

Avsmältningen under det »gotiglaciala» skedet (11,500—8,500 f. Kr. ungefär) ägde rum mellan de med — 5000 och — 2000 betecknade linjerna. Omkr. år 10,500

Danmark. Sålunda kallar han det »daniglaciala» skedet den period, under vilken isen avsmälte från den sista nedisningens yttersta gräns inne på den jutska halvön och i Nordtyskland »tvärs över det gamla Dania». Då blevo en del av Nordtyskland, hela Jutland samt Schlesvig-Holstein och Fyen befriade från istäcket. Därefter följer det »gotiglaciala» skedet, som betecknas av israndens tillbakagång från det övriga Nordtyskland och Danmark samt från västra Skåne tvärs över Götaland till linjen Strömstad—Visingsö—Landsort. Det »finiglaciala» eller »skandiglaciala» skedet innebär iskantens förflyttning härifrån till Jämtland-linjen, varigenom Svealand och det lägre Norrland frigjordes. Därefter tar det »postglaciala» skedet vid, räckande, geologiskt sett, fram ända till vår tid.

Den gotiglaciala tiden varade i omkring 3000 år (omkring 11500—8500 f. Kr.) och den finiglaciala omkring 2000 år (ungefär 8500—6500 f. Kr.). De Geer har tecknat en avsmältningskarta över vårt land, på vilken iskantens ungefärliga läge vart 500:de år mellan 11500 och 6500 f. Kr. är markerat. Man observerar sålunda vid första ögonkastet, hur mycket långsammare avsmältningen försiggick upp över Götaland än senare, över Svealand och det lägre Norrland, i det att 500-årslinjerna ligga rätt nära varandra i det sydliga, men tämligen glest i det nordliga området.

Hela tidrymden från den sista nedisningens maximum till våra dagar benämner De Geer den senkvartära tiden och indelar den närmast uti de tvenne huvudperioderna »den senglaciala tiden», fram till isbarriärens genombrytning i Jämtland omkring år 6500 f. Kr., och den »postglaciala tiden» efter 6500 f. Kr. Den närmaste arbetsuppgiften för istidskronologen vore sålunda att ungefärligt fastställa den absoluta tidpunkten för »den senglaciala tidens», d. v. s. den sista istidens, början. Hur många årtusen och århundraden, ungefär, infaller denna före det för avsmält-

---

f. Kr. stod iskanten vid märket — 4000 och omkr. år 10,000 f. Kr. vid linjen — 3000. Avsmältningen under det »finiglaciala» skedet (8,500—6,500 f. Kr. ungefär) ägde rum mellan de med — 2000 och ± 0 (c. 6,000 a. Chr.) markerade linjerna. Årtalet 6,000 bör här utbytas mot 6,500 f. Kr. Punkten ± 0 är belägen i sydöstra Jämtland, mitt emellan Östersund och Ragunda. Linjen — 1000 betecknar iskantens läge omkr. 7,500 f. Kr. De grovt tecknade strandkonturerna ange fördelningen av land och hav omedelbart efter istäckets avsmältning. Det streckade gebitet uppe i Norrland utvisar den återstående inlandsisens omfattning, då istiden slutat omkr. 6,500 (eller i avrundat tal 7,000) f. Kr.

ningens fortgång från islinjen Ängelholm—Konga—Eslöv—Holmby—Öved i Skåne bestämda, geologiskt ungefärliga, d. v. s. på några få århundraden när osäkra årtalet 11500 f. Kr.?

Att enligt De Geers eller en liknande metod lösa denna uppgift synes icke vara en omöjlighet för den moderna geologen. Och icke vore det väl heller rådligt att profetera om omöjligheten att med den absoluta kronologien slutligen tränga ännu längre tillbaka uti den till sina orsaker fortfarande så hemlighetsfulla, men genom sina fysiska verkningar och sin kulturhistoriska betydelse obestridligt lika väl dokumenterade som högintressanta period av människans tidigaste utveckling, som vi kalla istiden.

DET SVENSKA LANDETS OCH KLIMATETS HISTORIA I SENGLACIAL TID

FÖR DEN SVENSKE HISTORIKERN ÄR DET NATURligtvis av särskilt intresse att beakta, vad geologer och paleontologer ha att meddela beträffande Sveriges geografi samt djur- och växtvärld under och närmast efter inlandsisens avsmältning i vårt land.

Man räknar med tvenne istider såsom klart konstaterade i Sverige. Under den första av dessa var hela Skandinavien täckt av det två till tre kilometer höga istäcke, vars sydrand gick fram på gränsen mellan norra och mellersta Tyskland. Uti en sedan följande avsmältningsperiod eller mellanistid med högre temperatur blev en del av vårt land isfritt; hur stor del är dock ännu oklart. Den härefter följande nya nedisningen anses ha bragt isranden ned ända till den nuvarande tyska Östersjökustlinjen eller något sydligare, men möjligen ha lämnat någon del av Jutland och Sydsverige isfria. Det övriga Nordtyskland samt Östersjöprovinserna, Ryssland, England och Irland förblevo i varje fall nu isfria.

Då denna sista inlandsis avsmälte i Sverige, blottade den i vårt land en helt annan fördelning av land och hav än den närvarande. Det nedanför den vikande landisen svallande ishavet betäckte vida områden av den yta, som nu utgör en i alla avseenden mycket viktig del av vår fädernejord, nämligen det mellersta Sverige med sin bördiga jord och sina stora insjöar (Vänern, Vättern, Hjälmaren, Mälaren), båda minnen från istidens utgång. Linjen mellan Orust (i Bohuslän) och Åland skar då mitt igenom en bred havsarm, som förenade Nordsjön och Östersjön och hade sin norra strand långt uppe i Värmland, Västmanland och Dalarna samt sin sydstrand nere i sydligaste Västergötland och norra Småland. Vidare är att märka, att Hallands, Skånes,

Blekinges, Smålands och hela Norrlands kuster gingo mycket längre in i landet än för närvarande. Av Bohuslän, Dalsland, Västergötland, Närke, Östergötland, Södermanland, Uppland och Gästrikland samt Hälsingland, Medelpad och Ångermanland fanns sålunda omedelbart efter inlandsisens försvinnande ganska litet eller alls intet annat än enstaka uddar, öar och holmar ovan havsytan. Detta Sveriges tidigaste geografiska tillstånd under och strax efter sista issmältningen betecknas såsom »ishavstiden» eller »*yoldia*tiden» efter den då vid våra stränder förekommande ishavsmusslan *yoldia arctica*.

Nästa geografiska period kännetecknas av en stark landhöjning, som förvandlade icke blott de nuvarande Bältena och Öresund med omgivningar till land, utan även delar av Mellansverige, särskilt i Bohuslän och kring Vättern. Härigenom avbröts förbindelsen mellan Nordsjön och Östersjön. Denna senare blev en insjö med genom issmältningen rikligt tillfört sötvatten. Efter en då i Östersjön levande sötvattenssnäcka, *ancylus fluviatilis*, benämnes denna period »*ancylus*tiden».

Detta skede blev dock, geologiskt talat, ej synnerligen långvarigt. En stor landsänkning i sydvästra Skandinavien ägde rum och skapade de nuvarande Bältena och Öresund, genom vilka Nordsjöns saltvatten fick tillträde till Östersjön. Denna kallas nu i sitt nya tillstånd *litorina*havet efter en i detsamma levande saltsjösnäcka, *litorina litorea*, och det nya skedet benämnes »*litorina*tiden».

Ännu länge under denna period förblevo stora delar av Sveriges närvarande östra kustlandskap nedsänkta under havsytan, däribland mycket av Södermanland, Uppland och det norrländska kustlandet. Men frånsett den nämnda landsänkningen i söder, fortsatte landhöjningen, särskilt i de mellersta och nordliga områdena, tills slutligen, synbarligen i andra årtusendet före vår tidräkning, någonting liknande de nuvarande yttre strandkonturerna började framträda. Som bekant fortfar dock den nordligare landhöjningen ännu i vår egen tid, med en meter i århundradet vid Kvarken och med nära en halv meter per århundrade vid Stockholm för närvarande.

En höjdkarta över Sverige ger genom de linjer, vilka beteckna nuvarande terräng med 100—200 meters höjd över havsytan, en ganska god föreställning om vårt lands strandlinjer under *yoldia*tiden eller landisens avsmältningsskeden och omedelbart efter.

Vad som då höjde sig över ishavets yta är i huvudsak fortfarande vårt lands högre terräng; och den lägre, bördigaste marken utgöres av den dåtida havsbotten, som sedan blivit torrt land, ehuru med en utomordentlig rikedom på sjöar.

* * *

Då för 13,000 till 14,000 år sedan inlandsisens kant några århundraden stått stilla i Skåne (såväl som på de danska öarna och i Nordtyskland) samt slutligen började definitivt draga sig tillbaka norrut över Götaland, hade de från istäcket befriade delarna av Skåne ungefär samma klimat som Sydgrönland nu. Det fanns blott en rent arktisk flora invid själva iskanten. Den var av samma typ som de arktiska trakternas och högfjällens israndsflora ännu i dag. Bland karaktäristiska, uti fossilt tillstånd i Skåne funna, till denna s. k. dryasvegetation hörande växter kunna nämnas fjällsippan *(dryas octopetala)*, fjällvidet *(salix polaris)* samt, såsom mellanled till nästa vegetationstyp, dvärgbjörken *(betula nana)*. I det kalla smältvattnet trivdes en myckenhet lägre djurformer, och dessa gåvo näring åt massor av arktiska simfåglar — alldeles som fallet ännu är i polartrakterna, där inlandsisen stupar ned i havet eller har en landremsa mellan sig och detta.

Efter den arktiska *dryas*floran följde omedelbart den andra vegetationstypen i ordningen, »björkregionen», då isranden dragit sig tillräckligt undan norrut. »Björkskogen var ej långt borta», skriver De Geer. Det är fråga om ett bälte av glasbjörk, *betula odorata*, med dess följeslagare aspen samt sälg *(salix caprea)*, gråvide *(salix aurita)*, en *(juniperus communis)* o. s. v. Bland kärr- och vattenväxter märkas starrarter *(carex)*, sjösäv *(scirpus lacustris)*, gäddnate *(potamogeton natans)* och den vita näckrosen *(mymphæa alba)*.

Den tredje vegetationstyp, som invandrade till Sydsverige och utbredde sig norr ut, då inlandsisen drog sig mer och mer undan och klimatet blev allt mildare i det isbefriade området, var furuskogens. »Bakom det glesa, ljusa björkskogsbältet», skriver professor Sernander, »bredde sig en tät mur av furuskog. Hack i häl trängde den fram efter björkregionen på dess färd mot norr och till fjälls. I Danmark växer tallen nu ej alls vild — enen och idegranen äro de enda barrträden i den danska floran

— men intet är vanligare i de danska torvmossarna än att få se hela mängder av furulämningar grävas upp ur deras djup.» Kråkbär och mjölon växte i dessa urgamla skogar av tall (*pinus silvestris*), i vilkas närhet almen *(ulmus montana)* ej sällan förekom såsom den närmaste och något senare invandrade följeslagaren. Under furuperiodens senare del förekommo enligt Sernander i södra Sverige även hassel (*corylus avellana)* och klibbal *(alnus glutinosa)* insprängda i tallskogarna eller de strandsnår, som skilde dessa från försumpningarna.

De tvenne vegetationsskedena efter *dryas*floran med sitt arktiska klimat, d. v. s. björkskogarnas och tallskogarnas invandringsperioder i Sverige, betecknas av Sernander såsom »mer eller mindre obestämda», vad de klimatiska förhållandena beträffar. Han synes dock acceptera beteckningen »subarktisk» för denna klimatperiod, vilken i geografiskt avseende sammanfaller med ancylustidens äldre skede, under det att den arktiska dryasperioden av honom rubriceras såsom sammanfallande med yoldiatiden.

Under ancylustidens senare skede blir södra och mellersta Sveriges klimat torrt och varmt eller »borealt». Nu invandrar eken *(quercus pedunculata)* i Danmark och Skåne och når slutligen upp till Närke åtminstone.

Med detta fjärde stadium i den svenska växtvärldens utveckling under och efter istäckets avsmältning ha vi avlägsnat oss mellan sex och sju tusen år från den period i det 12:te årtusendet f. Kr., då isranden började vika tillbaka norrut från sitt läge nere vid linjen Ängelholm—Eslöv—Ystad i Skåne. Vi ha således närmat oss det skede före eller omkring året 5000 f. Kr., vilket i geografiskt avseende bildar övergången mellan *ancylus*tiden och *litorina*tiden samt innebär, att den senare *ancylus*tidens torra och varma klimat förvandlas till ett maritimt och milt klimat, »sannolikt med varma och långa höstar» (Sernander) under den äldre litorinatiden. Den »boreala» klimatperioden flyter över uti den »atlantiska». Arkeologiskt sett äro vi med tiden omkring 5000 f. Kr. framme vid den sannolika dateringen för fynden i Magle mosse vid Mullerup på Sjælland (Danmark) d. v. s. några århundraden före begynnelsen av de danska kjökkenmöddingarnas period.

* * *

Det bör för fullständighetens skull i detta sammanhang tillfogas, att århundradena omkring år 7000 f. Kr. kunna betraktas som det ungefärliga gränsskedet mellan *yoldia*tiden och *ancylus*tiden, d. v. s. mellan den arktiska *dryas*perioden och den subarktiska *betula*- och *pinus*perioden i Sydsverige. Vårt lands *yoldia*tid faller således ungefär mellan 11500 och 7000 f. Kr. och dess *ancylus*tid mellan omkring 7000 och 5000 f. Kr., under det att såsom *litorina*tid kan gälla hela tiden efter 5000 f. Kr., så vida man icke vill såsom en särskild period urskilja den efter en i Östersjön levande nutida havsmussla uppkallade *limnæa*tiden, vilken då får anses börja omkring det 7:de århundradet f. Kr.

Det gotiglaciala skedet, under vilket isranden rörde sig från sydvästra Skåne till mellersta Västergötland och södra Östergötland, flyttar oss, som vi sett, i tiden från omkring 11500 f. Kr. till omkring 8500 f. Kr., och det finiglaciala skedet, då isranden, efter att några århundraden legat stilla på linjen Strömstad—Visingsö—Landsort, gick tillbaka till sydöstra Jämtland och Lapplands östra gräns, bringar oss ju fram till omkring 6500 f. Kr. Därmed att vi i vår klimat- och vegetationshistoriska översikt passerat gränsen mellan den boreala och den atlantiska perioden, som sammanfaller med gränsen mellan de geografiska *ancylus*- och *litorina*perioderna, ha vi i själva verket redan kommit ungefär halvtannat årtusen in uti den postglaciala tiden.

Vårt land hade omkring 5000 f. Kr. i mer än sex årtusenden legat befriat från inlandsisen, vad de sydligare landsdelarna, söder om Vättern, beträffar. Det mellersta Sverige, från Vätterns sydspets till Siljan, hade då i åtminstone tvenne årtusenden varit tillgängligt för vegetation, djurliv och människan själv.

Med andra ord: de vegetations- och klimathistoriska undersökningarna bevisa, att Sverige var fullt beboeligt för människan ända upp till gränsen mellan Svealand och Norrland under en period, som ligger långt mer än 9000 år tillbaka i tiden, från det närvarande ögonblicket räknat.

I själva verket är vårt lands främste arkeolog, Oscar Montelius, av denna mening, i det han låter övergången mellan Sveriges äldre och yngre stenålder äga rum uti skedet mellan *ancylus*tiden och *litorina*tiden. »Tiden från människans första uppträdande i Sverige, till dess att höjningen av landets södra del under *litorina*tiden började, plägar kallas 'den äldre stenåldern';

den återstående delen av stenåldern kallas 'den yngre stenåldern'» — skriver han i sina »Minnen från vår forntid» (1917). Och därsammastädes tillfogar han, att »säkerligen mer än 10,000 år hava förflutit sedan det ögonblick, då svensk jord första gången trampades av människofot».

* * *

Den äldre *litorina*tiden, mellan ungefär 5000 och 3000 f. Kr., kännetecknas såsom vegetationsperiod i Sverige genom en rik utveckling av lövskogar, i vilka ek *(quercus pedunculata)* och lind *(tilia parvifolia)* förhärska samt boken *(fagus silvatica)* något senare invandrar.

Under den därpå följande senare *litorina*tiden (som genom tiden omkring 700 f. Kr. avgränsas mot *limnæa*tiden) har Sverige en »subboreal» klimatperiod med, enligt Sernander, »ett torrt och varmt klimat såsom i mellersta Ryssland». Åtskilliga av Sveriges nutida mera värmeälskande trädarter, t. ex, ask, lönn, alm, lind, vandra under denna »postglaciala värmetid» betydligt längre norrut, än vi finna dem för närvarande. Sålunda påträffas hasselnötter massvis uti Ångermanlands torvmossar, ehuru hasselbusken numera ej förekommer så nordligt. Liknande är förhållandet med förekomsten av svartnade ekstammar i nordliga torvmossar.

Ett intressant bevis för klimatets gynnsamma gestaltning under det varma skedet i de tredje och andra årtusendena före vår tidräkning är förekomsten i södra och mellersta Sveriges torvmossar av sjönötens *(trapa natans)* fossila frukter. I vår tid måste man gå ända ned till södra Europa för att finna denna matnyttiga växt uti allmän förekomst.

Uti den postglaciala värmetiden infalla i Sverige tvenne utomordentligt betydelsefulla perioder av stigande och hög kultur, nämligen slutet av den yngre stenåldern med kopparåldern samt hela vår bronsålder. Tiden från omkring 3000 till omkring 1800 f. Kr. är dösarnas, gånggrifternas och hällkistornas tid. Den svenska bronsåldern daterar Montelius från omkring 1800 till omkring 600 f. Kr. Värmetiden var sålunda gynnsam icke blott för växt- och djurlivet i vårt land, utan måhända även för människan och hennes andliga utveckling.

Det är därför icke utan svårmod som kulturhistorikern anteck-

nar begynnelsen av ett nytt, kallare och fuktigare klimat vid övergången mellan vår bronsålder och järnålder, således mellan 700 och 600 f. Kr. Icke nog med att det äldre, varma klimatet nu definitivt upphör i vårt land, för att slutligen efterträdas av det kalla och fuktiga »subatlantiska» klimat, som varit rådande i Sverige under de sista tvenne årtusendena. I perioden från omkring 400 till omkring 150 f. Kr. sjönk medeltemperaturen i vårt land efter all sannolikhet t. o. m. avsevärt under dess närvarande nivå — i så fall en fruktansvärt plötslig och stark kontrast mot de föregående varma klimatförhållandena.

Detta geologiskt talat visserligen icke mycket långvariga, men synbarligen hastigt påkomna sannolika maximum av den postglaciala klimatförsämringen har inom vetenskapen blivit kallat för vår »fimbulvinter» uti anslutning till en urgammal legend om en köldperiod eller mycket sträng och nästan oavbruten vinter uti något skede av vårt folks forntid.

Om »fimbulvintern» skriver Sernander, att »den medförde de mest omfattande förändringar i den nordeuropeiska växtvärlden. Den postglaciala värmetidens växtgränser förskötos ett par breddgrader mot söder, och i fjällen sjönk trädgränsen åtminstone 200 meter. Fimbulvinterns fuktiga och kalla tid övergår utan gräns i nutiden, som kanske företer ett jämförelsevis mera torrt klimat.»

Fimbulvintern är en stor övergångsepok — mellan *litorina*tid och *limnæa*tid, såväl som mellan varm subboreal och kall subatlantisk tid och mellan bronsålder och järnålder. Den står vid ingången till vår »historiska» tid, om vi datera denna från de äldsta skriftliga urkunder, som i senantiken nämna vårt land och folk.

* * *

Djurlivets invandringshistoria i Sverige är ännu icke så väl utforskad som växtlivets. Några intressanta drag äro dock att notera.

I de skånska torvmossarna ha hittats skelettdelar av ren, älg, kronhjort, rådjur, vildsvin, björn och bäver samt av uroxen och bisonoxen.

Av dessa försvann renen från hela det södra Sverige »långt före den äldre stenålderns slut» enligt Montelius. Då denne anser, att den yngre stenåldern i vårt land börjar »under det 4:e

årtusendet, måhända ännu tidigare», måste uttrycket »långt före den äldre stenålderns slut» tolkas såsom betydande åtminstone omkring tvenne årtusenden tidigare. Renen torde nämligen, i likhet med åtskilliga andra arktiska djur, hava lämnat södra Sverige under *ancylus*tidens första skede, den »subarktiska» perioden, således väl senast i det sjunde årtusendet före vår tidräkning. Det torra och varma »boreala» klimat, som i det sjätte årtusendet avslutar *ancylus*tiden, kan näppeligen ha lockat renen att stanna i Sydsverige. Isranden hade ju då definitivt flyttat sig upp till södra Jämtland och sydöstra Lappland.

Särskilt intressanta äro fynden i Sydsverige av tvenne fornvärldens jättar inom oxsläktet: den fullständigt utdöda uroxen, från vilken vår tamboskap antages härstamma, samt den i västra Ryssland och Kaukasus ännu fåtaligt fortlevande visenten eller europeiska bisonoxen, en släkting till sin amerikanska namne. Då vi i följande kapitel kasta en blick på den djurvärld, som omgav människan i Sydfrankrike och angränsande trakter under istiden, årtusenden före israndens begynnande sista återtåg från sydvästra Skåne, skola vi där åter anträffa uroxen och visenten samt på ett visst stadium av klimatutvecklingen även renen.

* * *

Om vi sammanställa Sveriges geografiska med dess klimatiska och biologiska historia från och med den sista isavsmältningens början i Skåne, observera vi, att de fyra stora naturrevolutionerna fortgingo samtidigt. Landets befrielse från isen, det vid isavsmältningen under ishavsytan nedsänkta landets delvisa uppstigande över densamma, klimatets övergång från arktisk köld till mellan- eller sydeuropeisk värme, en allt mera värmeälskande floras och faunas invandring i landet — allt detta försiggick på en gång mellan skedet omkring 11500 f. Kr. och tiden omkring 700 f. Kr., ehuru med olika hastighet under olika perioder och med avräkning för kortare mellantider av stillestånd eller återgång.

Under det första långa, gotiglaciala skedet, den arktiska *yoldia*-tiden (11500—8500 f. Kr.) vinnes visserligen intet annat, än att Skånes mer höglänta inre trakter samt det småländska höglandet med sina annexer inåt sydöstra Västergötland och norra Blekinge befrias från istäcket och erhålla en arktisk växt- och djurvärld.

Men från och med tiden omkring 8,000 f. Kr. ökas värmen hastigt, isavsmältningens tempo stegras ofantligt och livets former mångfaldigas snabbt. Samtidigt börjar landhöjningen i Sydsverige att göra sig allt mera märkbar. Mellan 8000 och 7000 f. Kr. leder den i söder till att Sydsverige får landförbindelse med Tyskland över Danmark samt i norr till Sydsveriges landförening med Nordskandinavien. Då isranden omkring 7000 f. Kr. nått upp till linjen Kongsvinger—Siljan—Härnösand, äro vi redan inne i den begynnande *ancylus*tiden, med sin hastiga värmestigning.

Då landsänkningen i söder omkring 5000 f. Kr. inleder en ny geografisk och klimatisk period, *litorina*tidens första, maritima skede, är vårt lands geografiska gestaltning i huvudsak given, om ock de inre och yttre strandkonturerna ännu länge flyttade sig, och den egentliga istiden är sedan ett årtusen eller mer förbi. De stora kvarblivna glaciärerna uppe i Lapplands högfjäll hindra icke att litorinatidens klimat blir vida varmare och mer livsfrämjande, än det nutida är.

Vad som i klimatiskt hänseende timat i vårt land från och med det 7:de århundradet före vår tidräknings början är ett bakslag, en återgång till de mindre gynnsamma förhållanden, som vi måste antaga ha existerat under den mellersta *ancylus*tiden eller för omkring 8,000 år sedan.

FRÅGAN OM MÄNNISKOSLÄKTETS URHEM

OM OCK DE GEERS BERÄKNING AV TIDSAVSTÅNDET mellan den sista isavsmältningens början i Skåne och närvarande tid i ett eller annat avseende kommer att kompletteras eller korrigeras genom senare forskningar, synas dock hans metod och hans tillämpning av denna vara så tillförlitliga, att resultatets grova drag, sådana dessa nu föreligga och i det föregående återgivits, kunna betraktas såsom i det närmaste definitiva. Detta så mycket mer, som de förträffligt överensstämma med resultaterna av de svenska paleontologernas, klimathistorikernas och arkeologernas forskningar.

Härmed är likväl ännu icke mycket vunnet — annat än på det rent metodologiska området — för lösandet av frågorna om den äldre stenålderns längd och de äldsta människorasernas ålder, uppkomst och öden över huvud.

För att komma till grundade åskådningar i dessa spörsmål, måste vi vidga synfältet från att omfatta blott Skandinavien till att omsluta hela Europa och till sist även alla de övriga världsdelarna. Skandinaviens isbetäckning sammanhänger ju med hela norra Europas nedisning, vilken var samtidig med Nordamerikas och andra trakters och med omfattande glaciärbildningar uppå och invid alla jordens högsta berg.

Icke heller istiden såsom sådan får begränsa vår synkrets, då fråga är om människosläktets ålder och uppkomst. Istiden är ju blott en episod i jordens långa geologiska historia; en episod mellan tertiärtidens utgång och den geologiska nutiden (alluvialtiden). Att människan kan ha uppstått redan långt före istiden, uti någon av tertiärtidens perioder, är på grund av en del skäl snarare mer än mindre sannolikt, än att hon haft sin begynnelse uti istiden. Avgörandet av frågan står dock naturligtvis fullt öppet, till dess starkare bevis än hittills hunnit att hopa sig för den ena eller andra av dessa tvenne hypoteser beträffande det geologiska skedet för människans tillblivelse.

Frågan, huruvida vi ha rätt att betrakta just Europa såsom människosläktets vagga, kan i sin ordning näppeligen slutgiltigt avgöras, förr än de övriga världsdelarna bli minst lika grundligt utforskade i paleontologiskt och arkeologiskt avseende som Europa hittills. Med undantag för vissa delar av Nordamerika och några mindre områden i Sydamerika, Nordafrika, Västasien och Japan, är i den övriga världen ännu föga eller intet undangjort för lösandet av denna stora forskningsuppgift. Å andra sidan synas icke heller några avgörande skäl föreligga mot uppfattningen, att människans begynnelse kan ha ägt rum uti det geografiska gebit, som nu motsvaras av Europa, Nordafrika och sydvästra Asien, och att Europa, möjligen gemensamt med Nordafrika, slutligen varit skådeplatsen för de äldsta högre människorasernas tidigaste kulturframsteg.

* * *

Åt spörsmålet om människosläktets ålder, geologiskt och annorledes räknat, skall jag i det följande söka att på olika sätt ge den belysning, som forskningen för närvarande medger. De nyare geologiska och arkeologiska iakttagelserna och upptäckterna tala sitt eget språk — tydligen mer och mer hänvisande oss till att räkna vårt släktes tillvaro uti mycket stora årtal.

Frågan, vilken världstrakt bör gälla såsom människosläktets vagga, är visserligen ännu långt från avgjord, men synes dock genom senare tiders forskningar ha kommit i ett relativt enkelt och klart läge. I viss mån hänger densamma ihop med spörsmålet om människosläktets biologiska enhetlighet, åt vilken här må ägnas några ord, ehuru även den i ett följande kapitel får sin särskilda belysning vid handen av det arkeologiska materialet — i detta fall mänskliga skelettrester, som hittats med eller utan tillhörande artefakter.

Äro alla utdöda och levande människoraser intet annat än varieteter inom en och samma art? Eller finns det flera människoarter, som uppstått i olika tidsskeden uti olika världstrakter och som härstamma från skilda, om ock närbesläktade, arter inom den urtidens djurordning, från vilken så väl människor som apor hava sitt ursprung?

Då dessa frågor av antropologerna besvaras olika, beror det därpå, att så väl utdöda som levande människorasers delvis

ganska djupgående kroppsliga, och så långt de kunna konstateras även själsliga, avvikelser inbjuda till tvenne avvikande utvecklingshistoriska förklaringar. Enligt den ena, äro de i sin kroppsbyggnad, sina själsliga förmögenheter och sin kultur primitivaste eller, om man så vill, djurlikaste människoraserna ättlingar av andra antropoida djurarter (eller av någon viss sådan djurart) än de i kroppsligt och själsligt avseende mera typiskt mänskliga och uti kulturutveckling i allmänhet ojämförligt längre komna människoraserna. Enligt den andra uppfattningen härstamma alla människoraser, utdöda och levande, från alldeles samma antropoida djurform.

Olikheten mellan kroppsligt och själsligt lägre och högre folk är enligt den förra hypotesen grundad uti de olika antropoida människoförfädernas avvikande fonder av anlag och utvecklingskrafter; och enligt det senare antagandet uteslutande däruti, att somliga stammar stannat i utvecklingen på något av dess lägre eller lägsta trappsteg eller, då det gäller utdöda raser, gått under i kampen för tillvaron, innan de hunnit upp till något högre fysiskt eller andligt stadium; under det att andra människoraser relativt snabbt och obehindrat fortsatt sin kroppsliga och själsliga utveckling fram till vår egen tid.

Resultatet kan ha blivit detsamma, vare sig den ena eller den andra hypotesen är berättigad — nämligen just den mångfald av lägre och högre kroppsliga och själsliga människotyper, som arkeologer och etnologer ha att förelägga antropologerna till närmare studium.

Vi iakttaga faktiskt, så väl bland de av arkeologerna uppdagade utdöda som bland etnologernas ännu levande raser, en stor skillnad mellan å ena sidan småväxta folkstammar med relativt litet utrymme för hjärnan, stor pannvulst, grova käkar, svagt utvecklad haka och en lägre, något djurlik gestaltning även av andra kroppsdelar, särskilt de lägre extremiteterna; å andra sidan iakttaga vi mer högväxta folk med rymlig hjärnskål, mera typiskt mänsklig form på panna, käkar, haka och lemmar. Australier, Melanesiens papuas, Ceylons veddas, Sydafrikas buschmän, Sumatras kubustammar, Malajiska halvöns senoifolk så väl som de äldsta arkeologiskt påvisade människoraserna (t. ex. Heidelbergmänniskan och Neandertalmänniskan) äro tydliga representanter för en lägre, en primitivare och kanske även mindre utvecklingskraftig mänsklighet. Däremot är det oomtvistligt, att arkeolo-

gernas aurignacras och etnologernas »kaukasier» eller »indoeuropéer» och »semiter» eller deras »germaner» och »romaner» ovedersägligen företräda en mera specifikt mänsklig, en i allo högre och utvecklingsdugligare typ.

* * *

Det inre sammanhanget mellan spörsmålet om platsen för människans begynnelse och frågan om människosläktets biologiska enhetlighet ligger uppenbarligen däruti, att en från flera antropoida djurarter härstammande, sålunda biologiskt och genetiskt icke enhetlig, utan i olika verkliga »arter» splittrad mänsklighet med stor sannolikhet skulle ha icke ett, utan flera geografiska uppkomstområden; varförutom möjligheten ligger nära, att de olika människoarterna icke uppstått samtidigt, utan vore varandra olika även i ålder. Alla dessa förhållanden äro sannolikt enklare, om människoraserna alla härleda sig från en enda urras och denna från en enda antropoid djurform. Hur människovarieteternas olikheter i begåvning och yttre öden än senare må ha gestaltat sig, måste dock den egentliga urmänniskan sannolikt ha uppstått i blott en trakt av världen och i blott ett visst tidsskede. Att det redan tidigt inom denna urmänsklighet uppstod varieteter eller ansatser till olika raser såsom följd dels av starka variationer i begåvning, eller kanske t. o. m. i patologiska tillstånd, och dels av iråkade avvikande naturomgivningars inflytelser, är ju icke uteslutet.

Huruvida det förefaller sannolikt, att de på detta senare sätt uppkomna fysiska och psykiska differenserna mellan lägre och högre raser kunnat bli lika ansenliga som de enligt den förra hypotesens förutsättningar alstrade, får överlämnas åt antropologerna att avgöra. Likaså spörsmålet, huruvida de mest extrema rasolikheter, som faktiskt iakttagits inom den utdöda och levande mänskligheten, äro av den djupgående beskaffenhet, att de som sin förklaring kräva vissa rasers härstamning från olika antropoida djurarter.

I avvaktan på antropologernas mera enhetliga ställningstagande till dessa frågor kan det för våra studieändamål här vara nog att framhålla, att böjelsen att tvådela mänskligheten i en grupp av lägre, stagnantare och primitivare raser och en annan grupp av högre, utvecklingskraftigare och mer framåtskridna

raser tydligen är uti tilltagande bland antropologer och etnologer. Samtidigt härmed har man inom dessa fackkretsar mer och mer börjat fästa blickarna på Afrika och Europa såsom det kontinentblock, vilket sannolikt varit skådeplatsen för människans begynnelse och äldsta kultur.

* * *

En hel del geologiska och etnologiskt-antropologiska skäl anses numera tala emot antagandet, att människan skulle uppstått på det södra eller på det västra halvklotet.

Allt sedan tertiärtidens början har sydhemisfären varit landfattig och nordhemisfären landrik. Av de långt ned på det södra halvklotet befintliga kontinenterna eller kontinentdelarna har endast Afrika allt sedan miocentiden, således sedan den senare delen av tertiärperioden haft oavbrutna landförbindelser med andra kontinenter. Sydamerika var i mitten av miocentiden genom havet isolerat från Nordamerika. Att Australiens isolering genom havet går långt tillbaka, ända till tertiärtidens början, därom vittna denna kontinents geologiska och biologiska förhållanden mycket tydligt. Den inhemska australiska djurvärlden är som bekant synnerligen fornåldrig och primitiv, i det den uppvisar endast trenne representanter för den högre, utöver pungdjuren hunna däggdjursutvecklingen, nämligen två lågt utvecklade människoraser och en säregen hundvarietet *(dingo)*.

»Ingen människa tvivlar på, att australierna icke kunnat uppstå i Australien; för något sådant fattas alla möjligheter», skrev Virchow 1894; och den vetenskapliga opinionen ansluter sig även för närvarande ganska enhälligt till honom i denna punkt. Tasmaniern samt australiern och hans *dingo* äro sena invandrare sjöledes från den norr om den australiska kontinenten befintliga, densamma med Asien förenande övärlden, till vilken sjöförbindelsen väl långt bort i tiden varit betydligt kortare än nu, i följd av att det australiska fastlandet då sträckte sig längre norrut. Havet mellan Nordaustralien och Nya Guinea väster om Torres-sundet är delvis mindre än 100 meter djupt. Det blott 130 kilometer breda, synnerligen örika Torres-sundet självt uppvisar blott några tiotal meters djup. Här har funnits en färdeväg, en gång tillgänglig för en primitiv människa och hennes hund, ehuru icke för något annat högre däggdjur. Rasförvant-

skapen särskilt mellan den äldsta australiska urbefolkningen, de nu utdöda tasmanierna, och Nya Guineas papuas samt Molukkernas och Filippinernas negritos är i själva verket icke tvivelaktig.

Att Sydamerika befolkats norrifrån, från den nordamerikanska kontinenten, lär vara lika obestridligt, som att denna erhållit sin av blott tvenne raser bestående urbefolkning, indianer och eskimåer, genom gamla landförbindelser i norr och nordost med Europa och i nordväst med Asien. Om landbryggan före istiden mellan Norge—Skottland—England—Tyskland och Island —Grönland—Nordamerika har redan förut talats. Vad Behringsundet angår, är det knappa 50 meter djupt och mindre än 100 kilometer brett. En helt ringa forntida landsänkning skulle här, liksom i Torres-sundet, ha inneburit försvinnandet av en gammal landförbindelse mellan tvenne världsdelar.

Om sålunda de amerikanska och australiska kontinenterna icke kunna komma i fråga såsom mänsklighetens urhem, återstår endast den europeisk-asiatisk-afrikanska kontinenten. Denna anses av geologerna visserligen i början av tertiärtiden ha varit delad genom havet uti en afrikansk, en europeisk och en asiatisk kontinent, men åtminstone från och med miocentiden existerar den nuvarande konfigurationens huvuddrag, vilket består däruti, att de tre världsdelarna bilda ett enda fastlandsblock, uti vilket så väl Medelhavet som Röda havet ha karaktär endast av vikar eller f. d. insjöar.

Om vi i våra forskningar efter människans begynnelse av paleontologiska och arkeologiska skäl icke behöva gå längre tillbaka i den geologiska utvecklingen än till mitten av tertiärtiden, d. v. s. miocentiden eller möjligen även den senare oligocentiden, ha vi att räkna med så väl Asien som Europa och Afrika såsom skådeplatsen för människans begynnelse, i det vi i första hand måste lämna oavgjort, uti vilken del av detta kontinentblock människovardandet ägde rum. Nästa steg i problemets behandling blir dock att undersöka, vilka sannolikheter som tala för, att den ena eller andra trakten av denna storkontinent bör betraktas såsom mänsklighetens urhem — under förutsättning att detta varit blott ett enda.

* * *

Av gammalt och ända till nyligen — allt ifrån de första lärda tolkningarna av den bibliska skapelsesagan fram till några av Haeckels lärjungar — har man med en viss traditionell förkärlek sökt i Asien efter människosläktets vagga. Bibelns auktoritet har härvid spelat en stor roll. Försöken att på dessa områden harmoniera religionslära och vetenskaplig teori ha länge hållit i.

En annan avsevärd, ehuru nästan obeaktad faktor är det psykologiska faktum, att vi européer ha en stark drift att alltid söka de märkvärdigaste tingen i något möjligast avlägset och främmande fjärran, långt borta från oss själva och våra alldagliga omgivningar; i någon för oss mera »mystisk» och »sagolik» trakt av världen. Det är äkta europeiskt och framför allt germanskt att rent instinktivt leta efter mänsklighetens vagga i Asien — då det icke lyckas i Australien eller Sydamerika eller på Grönland eller med någon hypotetisk kontinent mellan Indien och Madagaskar. Det skulle aldrig falla en asiat in att så där a priori söka det forntidsheligaste utanför det egna rashemmet.

Den av européer uppfunna rasbeteckningen »indo-européer» och dess derivater är i detta hänseende betecknande. Vi, liksom indierna själva, veta, att de med oss rasbesläktade indierna äro ganska sena invandrare nordvästifrån till Indien. Likväl ange vi rasförvantskapen med en ordställning, som ger indierna företrädet och suggererar, att det är européerna, som härstamma från indierna i stället för dessa från européerna. Och detta, ehuru det i Europa finns minst lika fornåldriga ariska språk och språkrester som i Asien, och ehuru det egentliga Asien lika tydligt är mongolernas eller de gulas egen världsdel som Europa, tillsammans med Nordafrika och Västasien, är Medelhavsfolkens eller den vita, europeisk-semitisk-hamitisk-kaukasiska rasens.

Om geologernas uppfattning, att det mellan Europa och Asien i eocentiden existerade ett brett vatten, förenande Norra ishavet med Indiska oceanen, slutligen visar sig vara riktig, kan häri sökas ett gott stöd för att, då det gäller människans allra äldsta historia, förkasta termen och begreppet »europeisk-asiatisk» såsom allt för starkt betonande det närvarande landsammanhanget mellan Europa och Asien och dess politiska och kulturella betydelse. Europa är alls icke det blotta annex till Asien, som en del moderna »antropogeografer» och »geopolitiker» velat göra det till. Såsom urhem för vissa människoraser är Europa tydligen minst lika självständigt som Asien. Ha asiater (mongoler) brutit in

i Europa, så ha ännu mycket tidigare européer brutit in i Asien.

Det är dock nödvändigt att korrigera den traditionella avgränsningen mellan Europa och Asien, då man betraktar dessa världsdelar ur de stora mänsklighetshistoriska synpunkterna. Den sanna ras- och kulturhistoriska gränsen mellan de två världsdelarna bör visserligen följa Uralbergen och Uralfloden samt Kaspiska havets östkust, men bör sedan, från Kaspiska havets sydöstra hörn, skära östligt in i Asien till Ganges mynning. Gränsen bör därefter löpa i sydvästlig riktning genom Främre Indien, avskärande halvöns sydöstra, av dravidafolk bebodda hörn, för att tvärs över Indiska oceanen nå Afrikas östkust ungefär där denna skäres av ekvatorn.

I Afrika går sydgränsen för det europeisk-asiatisk-afrikanska ras- och kulturgebitet från nämnda punkt nordvästligt till Kartum ungefär och därefter nästan rakt västligt till Atlantiska oceanen, där Afrikas västkust skäres av den 20:de nordliga breddgraden.

På detta sätt bli iraniernas och indiernas länder samt semiternas och hamiternas sammanslutna med européernas — kring Medelhavet såsom en ideell medelpunkt.

Denna historie- och kulturgeografiska korrektur för begreppet »Europa» mera intimt än hittills skett samman med de ras- och kulturhistoriska begreppen »Nordafrika» och »Västasien». Det av semiter och hamiter bebodda Nordafrika liksom det semitiska Arabien och det iraniska Persien samt det »ariska» Indien höra mänsklighets-historiskt samman med Europa. Att ett asiatiskt folk fått fast fot i Mindre Asien hindrar icke denna avgränsning; lika litet som turkarnas, magyarernas, finnarnas, lapparnas, kirgisernas m. fl. icke »indo-europeiska» folks existens i vissa delar av Europa kan försvaga denna världsdels karaktär av »europeisk» i etnologisk och kulturhistorisk mening.

Europa bör sålunda uppfattas såsom nordgebitet inom ett särskilt ras- och kulturområde. Till detta förhåller sig det ariska Indien i varje avseende blott som ett annex.

Även begreppet »Orienten» blir på detta sätt riktigställt. Det finns en främre och en bortre, en västlig och en östlig »Orient», en hamitisk-semitisk-iranisk-arisk-indisk och en mongolisk. Mellan dessa går en djup antropologisk och kulturell klyfta. Däremot är den psykiska motsättningen på intet vis så stor mellan det ovan definierade Nordafrika och Västasien.

Ras- och kulturområdet i fråga kan tämligen korrekt betecknas som Medelhavsgebitet, men är för övrigt svårt att ge en enhetlig benämning, som ej våldför den traditionella geografiska nomenklaturen. Ras- och kulturhistoriskt spela gebitets nordliga och nordöstliga samt sydligaste trakter ingen roll. Vad det historiskt kommer an på är Sydskandinavien, England och Irland, hela Mellan- och Sydeuropa (utom det inre av Ryssland) samt det grekisk-romansk-germansk-keltisk-slaviska Europa och den västliga Orienten. Den själsliga väsensolikhet, som här finnes, har oftast överdrivits och feltolkats — så att man fått ett stort besvär med att förklara t. ex., huru grekerna kunde vara på en gång så äkta västerländska till kynnet och så starkt avhängiga av »orientaliska» inflytelser uti sin så väl yngre som äldre kultur. Alla européer ha en stark dragning till västorientalisk kultur och natur. Den europeiska kulturen från och med den yngre stenåldern står under västorientaliskt inflytande. Den europeiska religionen är västorientalisk sedan halvtannat årtusende.

Att här icke existerar någon mycket djupgående psykisk rasmotsättning är lika uppenbart, som att de olikheter, som finnas, snarast äro själsliga väsensskiljaktigheter mellan Nord och Syd, inneslutande Nordens lika outrotliga som obesvarade kärlek till Södern. Nordmänniskan i Europa har sydblod, sydlängtan, sydförståelse; icke tvärtom. Den västliga Orienten är för Europa den befryndade Södern. Den verkliga Östern är mongolisk och oss helt främmande.

* * *

Sedan en förberedande granskning av de geografiska och etnologiska förhållandena sålunda mer eller mindre definitivt begränsat sökandet efter människans urhem till de tre sedan mitten av tertiärtiden uti en storkontinent sammanslutna världsdelarna Europa, Asien och Afrika, framträder frågan, enligt vilka principer letandet bör fortsättas för att eventuellt kunna leda fram till utpekandet av något särskilt område inom denna storkontinent eller i dess nu under havsytan nedsänkta grannskap såsom det geografiska området för människovardandet.

Avgörande härvid blir i främsta rummet, huru vi söka bestämma begreppet människa eller, med andra ord, draga gräns-

linjen mellan den äkta människan och hennes människolika förfäder inom djurriket. Denna uppgift kan stöta på stora svårigheter, om ett flertal mellanformer mellan människan och människolika djur upptäckas. Ännu sämre ställt blir det, om sådana mellanformer blott kunna otydligt spåras och genom bristen på fullständiga lämningar giva oss oklar ledning för gåtans lösande.

Visa oss resterna av tidiga, men obestridligt äkta människoraser tillbaka till relativt avlägsna geologiska perioder, få vi med andra konfigurationer av hav och kontinenter att göra än de sedan miocentiden givna, med nutidens någorlunda överensstämmande. Detta kan i sin ordning ytterligt komplicera eller nästan olösliggöra problemet om upptäckandet av människans urhem. Är detta sedan länge helt täckt av oceanens vatten, blir det näppeligen möjligt att någonsin lämna ett direkt bevis för riktigheten av en hypotes, som utpekar en viss, fullständigt oåtkomlig fläck av jordytan såsom mänsklighetens vagga.

Klart är, att den bevisade förekomsten inom ett geografiskt område av möjliga människoförfäder, utdöda antropoida djurarter, kan vara en vägledning för sökandet och ett stöd för en eventuell hypotes om ett sådant områdes roll vid människovardandet. Men å andra sidan kan den mer eller mindre rikliga förekomsten av sådana djurarter vara totalt missvisande, i det att faktiskt intet människovardande ägt rum, där det sålunda synes oss möjligt eller sannolikt. Å andra sidan är det icke uteslutet, att vandringar, kanske framkallade av geologiska och geografiska omvälvningar, kunnat förflytta en vardande mänsklighet långt bort från hennes närmaste antropoida förfäder och släktingar. En sådan tidig biologisk isolering kan ha främjat människoutvecklingen i dess första stadier. Resultatet bleve då, att vi kunde finna denna tidigaste mänsklighets fossila ben tillsammans med massor av olika fossila djurlämningar, blott icke sådana, som bevisa något beträffande människans härstamning.

Inför sådana svårigheter synes den säkraste metoden vara, icke att främst söka vägledning uti förekomsten av antropoida djur, utdöda eller levande. Det blir tryggare att låta de fossila människobenen, som efter hand hittas, samt kännetecknen på de lägsta ännu levande eller nyss utdöda människoraserna, möjligen med hjälp även av embryologiska fakta, provisoriskt bestämma den kroppsligt primitiva, avgjort djurlika, men också avgjort äkta mänskliga människans typ. De fossila fynden böra

själva ange, med vilka geografiska områden och geologiska perioder vi ha att göra. Människotypen, landet och tiden bli bestämda i ett sammanhang.

Om slumpen eller ett stort, för oss ännu dolt historiskt sammanhang icke på länge skulle spela oss i händerna de allra tidigaste människorasernas fossila ben, utan lämningar endast av något yngre och högre utvecklade, ehuru ännu mycket primitiva människor, så finns ju intet annat att göra, än att ge sig till tåls och leta vidare. Är det däremot mer eller mindre »händelsevis» så, att den världsdel, där den arkeologiska forskningen hittills kunnat bedrivas intensivast, Europa nämligen, också varit åtminstone ett bland huvudgebiterna inom människovardandets geografiska område, så ha vi hopp om att relativt fort och säkert komma fram till det utstakade vetenskapliga målet. Villigheten att erkänna detta som uppnått, när vi en gång hunnit så långt, bör då icke hämmas genom någon europeisk mani att ej kunna tro det egna hemlandet om att vara det ur mänsklig och historisk synpunkt märkvärdigaste landet på jorden.

ISTIDENS VÄXT- OCH DJURVÄRLD, SÄRSKILT I MELLANEUROPA

VÅR NÄRMASTE UPPGIFT BLIR SÅLUNDA ATT fullfölja den påbörjade undersökningen av istidens naturförhållanden för att därigenom klargöra de säregna naturomgivningar, uti vilka de äldsta hittills kända människorna levde och rörde sig.

På detta sätt fortskrida vi från jordens egen, geologiska, geografiska och klimatologiska historia till det förmänskliga och slutligen med människan samtidiga livets historia. Människans begynnelse är ju blott ett sent kapitel inom denna senare. Sedan, då människans skilsmässa från naturen hunnit bli klar, är människans fortsatta historia en sak för sig, vid sidan av naturens, ehuru icke utan växelverkan med denna.

Vi skola icke »konstruera» människan, sådan hon enligt utvecklingsteorien »borde» vara, om hon härstammade från den ena eller andra hypotetiskt angivna människolika djurformen. Det är nämligen numera klart, att de för närvarande existerande sådana djurarterna, de antropoida aporna, alls icke äro några människoförfäder, utan på sin höjd ett slags mycket avlägsna människokusiner. Den högsta berömmelse, som gorillor, orangutanger, schimpanser m. fl. kunna göra anspråk på, är att på mycket långt håll ha med oss gemensamma förfäder. Men dessa och våra närmare stamfäder äro sedan länge utdöda, och vi äro för vår bekantskap med dem hänvisade till fynd av deras fossila ben — alldeles som fallet är med vår kännedom om de äldsta människorna själva. Även om embryologi, blodreaktioner och anatomiska och fysiologiska kännetecken utpeka vissa apdjur såsom människans närmaste nu levande släktingar, är härmed nästan intet vunnet för vår kunskap om människans stamträd, alldenstund detta är att söka uti ifrågavarande apdjurs stamträd,

som är minst lika problematiskt som vårt eget. Naturligtvis äro fossila apförfäder välkomna för människoforskaren; men han är ännu angelägnare att påträffa något som tydligen är en fossil människostamfader. Vi söka icke numera någon »felande länk» mellan oss och samtida apor eller ens mellan oss själva och fossila apor. Den »felande länk», som vi söka, är en övergångsform mellan oss och ett djur, som sannolikt icke var någon apa, men väl var, eller var släkt med, stamfadern till de människolika aporna så väl som till människorna. Det i evolutionismens barndom litet hastigt påkomna antagandet, att människoförfäderna voro aplika, kan visa sig innebära en avsevärd villfarelse. Vi ha i förstone icke rätt att antaga annat, än att de voro djurlika och människolika på en gång.

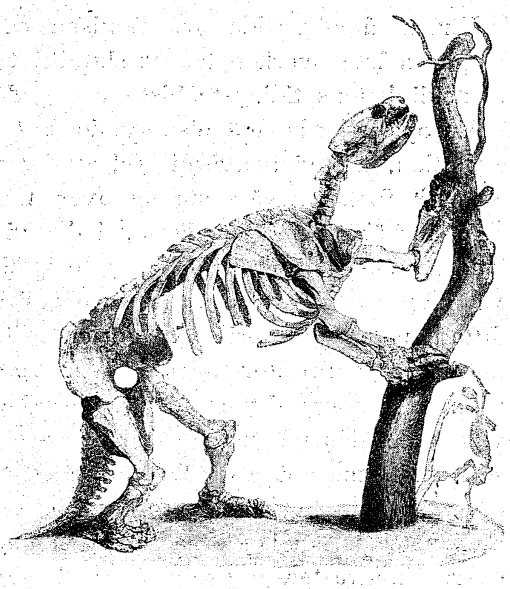

FIG. 62. SKELETT AV JÄTTETRÖGDJUR (*Mylodon*). Efter *Weltall und Menschheit.*

Här, såsom så ofta då det gäller människoforskning, äro naturvetenskapsmannens vägar de mindre direkta och framkomliga, ja de mindre pålitliga, vad utgångspunkt och riktning beträffar. Människan är visserligen given såsom resultatet av en evolution inom och utifrån djurriket. Men vi kunna icke genom att leta i djurriket hitta den punkt, där hennes evolution startade. Vi måste utgå från henne själv och följa hennes spår tillbaka så långt sig göra låter, ända in i djurriket om möjligt. Ha vi på detta sätt slutligen anträffat ett djur, som är människans stamfader, så blir den vidare efterforskningen efter förfäderna, d. v. s. de ännu tidigare, naturligtvis ett rent naturvetenskapligt problem, som gärna och med obegränsat förtroende överlämnas åt vederbörande.

* * *

Ehuru åt framtida arkeologiska och paleontologiska forskningar måste överlämnas att slutgiltigt avgöra om Europas roll i mänsklighetens tidigaste historia och därmed också om de äldsta i Europa gjorda människofyndens rätta plats i mänsklighetens evolution, äro vi hänvisade till att huvudsakligen inom Europas gränser fortsätta våra studier över människans begynnelse. Så som förhållandena nu ligga, i det vi känna Europas istid och istidsmänniska samt istida växt- och djurvärld ojämförligt bättre än någon annan världsdels, är det självfallet att vi, utan förutfattad mening i principfrågorna, skola koncentrera vår uppmärksamhet framför allt på vår egen världsdel. Sålunda nu närmast för att iakttaga den omgivning av växter och djur, uti vilken de äldsta kända människorna levde.

I motsats mot vad fallet är med Sverige och Skandinavien över huvud, kunna vi för de icke av nedisningen hemsökta mellaneuropeiska länderna tämligen noga angiva de mot istidens skarpt kontrasterande klimatförhållandena under de tertiära perioderna. I den första av dessa, eocentiden, beräknas av Obermaier, att Frankrike och angränsande länder haft + 25° C. årsmedeltemperatur mot + 11° C. i våra dagar. Vintrarna voro mildare än de nordafrikanska för närvarande, och vegetationen var subtropisk, i mycket erinrande om den, som nu anträffas i trakter av inre Afrika och södra Asien. Redan nästa skede, oligocentiden, kännetecknas av något kyligare vintrar. De lövfällande träden vinna terräng. Medeltemperaturen beräknas ännu till + 22° C. Under miocentiden har mellersta Europa ungefär samma klimat som Madeira nu. I det sista tertiärskedet, pliocentiden, har medeltemperaturen på slätterna sjunkit till + 14° C. Med den första fulländade nedisningen från Alperna och Pyreneerna så väl som från Skandinavien och de Brittiska öarna i kvartärtidens början sjunker den årliga medeltemperaturen i Sydfrankrike starkt och torde i den tredje istiden, Rissistiden, då utsträckningen av Europas istäcke nådde sitt maximum, icke ha överstigit + 7° C.

Härigenom bortsopades tertiärtidens präktiga vegetation från de isfria trakterna av mellersta Europa. Frankrikes och Sydtysklands slätter förvandlas, åtminstone vad vegetationens huvudkaraktär beträffar, till tundror sådana som de närvarande sibiriska omkring Obs och Jeneseis mynningar. Floran blir arktiskt-alpin. Densamma antages till en del ha vandrat in i Nord-

och Mellaneuropa och ned till Alperna och Pyreneerna samt trakterna kring Karpaterna och Kaukasus från Altaibergen inne i det nordligare inre Asien. Alperna voro dock själva urhemmet för en flora av denna art, vilken under istiden spred sig ned till Sydtyskland och vid istäckets avsmältning följde med norr ut in i Skandinavien och t. o. m. upp till Island.

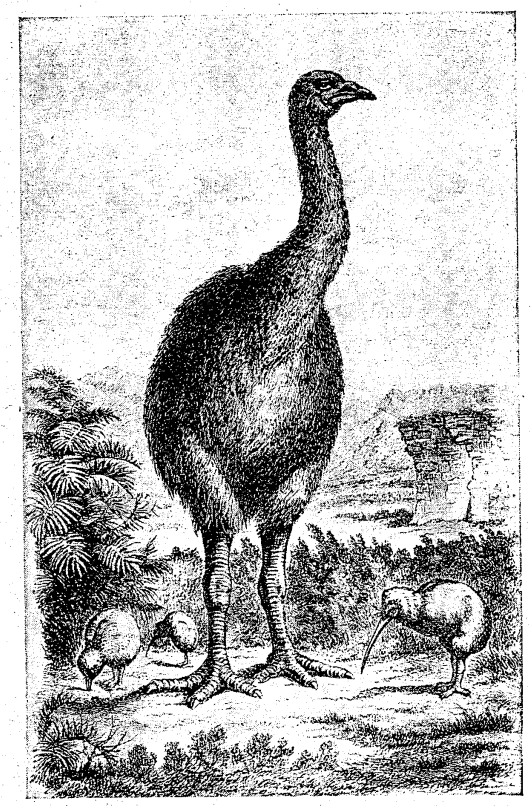

FIG. 63. DEN JÄTTELIKA, VINGLÖSA MOAFÅGELN (*dinornis ingens*), RESTAURERAD.

Bredvid den på Nya Zeeland ännu levande, vinglösa kivifågeln. Efter Obermaier.

Då klimatet långsamt förbättrades vid inlandsisens återtåg mot norr, ha vi att även i det mellersta Europa föreställa oss en sådan gradvis invandring av allt mera värmeälskande växter, som vi iakttagit i Sverige under och efter istäckets avsmältning. Såsom ett särskilt övergångsstadium mellan arktisk och nutida flora i Mellaneuropa betraktar Obermaier steppvegetationen, vilken i första hand ersatte tundrans. Detta skulle innebära, att klimatet blev torrt under en tidig del av det postglaciala skedet. Steppvintern är kall och stormig, sommaren kort men varm. Steppfloran består av gräs- och starrarter och en del andra växter, även buskar och träd, av ringa höjd. Markytan är rik på stoft och sand, som stormarna föra omkring. De av sådant sammanblåst stoft bildade sten- och jordarterna, de s. k. *löss*formationerna, uppstodo delvis nu i mellanistider och i den äldre postglacialtiden och spela en icke ringa roll i de avlagringar, under eller uti vilka några av de tidigaste spåren av människans tillvaro upptäckts.

Dessa postglaciala tundror och stepper uti den terräng, som av istäcket eller av kölden i dess närhet en gång förvandlats till kala eller blott arktiskt bevuxna stenöknar, få vi dock icke söka på Alpernas och Pyreneernas sydsidor. Där verka sol och södervärme att snögränsen flyttas upp i höjden, för närvarande ända till 3,000 meter högt över havsytan. Under istiden beräknas snögränsen här ha legat föga mindre än 2,000 meter högt, vadan skogen t. ex. i Norditalien även under en av istiderna kunde nå upp för bergsluttningarna ända till 1,000 meter över havet. Glaciärer och skog möttes här under istiden, så som fallet är ännu i dag på vissa ställen, t. ex. i nordvästligaste Nordamerika, i Alaskabergen.

I mellanistiderna stiger medeltemperaturen, och klimatet blir åter varmt, om än icke så varmt som i den äldre tertiärtiden, så dock mångenstädes varmare än i nutiden. Detta gäller icke blott trakter, dit inlandsisen aldrig nådde, utan även stora delar av det under istiderna glaciärbetäckta området. Även härom vittna de fossila växtfynden i Mellaneuropa.

Uti ett tufflager nära Paris har man funnit talrika växtavtryck från tredje mellanistiden, bland annat av lager och fikon (*laurus canariensis* och *ficus carica)* samt av buxbom och judasträd (*buxus sempervirens* och *cercis siliquastrum*), växter som icke längre förekomma i vilt tillstånd uti denna trakt. Vid Innsbruck på en höjd av 1,150 meter över havet ha upptäckts växtlämningar, sannolikt ävenledes från den tredje eller sista mellanistiden, innehållande åtskilliga arter, som numera förekomma endast på mycket varmare och sydligare platser; så t. ex. *rhododendron ponticum,* som nu icke växer vild nordligare än i Sydspanien, Kaukasus och kring Svarta havet.

* * *

Samma eller i många avseenden ännu mer slående vittnesbörd om naturförhållandenas oerhört våldsamma växlingar fram och åter under de fyra istiderna och de tre mellanistiderna — d. v. s. mellan tertiärtidens utgång före första nedisningen och den geologiska nutidens början med inlandsisens sista avsmältning — giva oss de fossila resterna av istidens djurliv i England, Belgien, Frankrike samt mellersta och södra Tyskland, vartill kommer Sibirien såsom särskilt givande fyndort för vissa, där senare än

annorstädes kvarlevande representanter för den äldre kvartärtidens djurvärld.

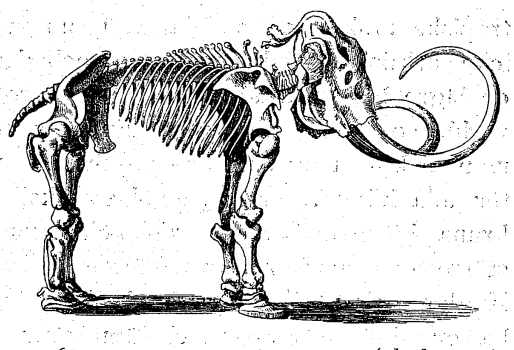

FIG. 64. SKELETT AV MAMMUT (*elephas primigenius*).

Den äldsta fauna i Mellaneuropa, som istidsforskaren stöter på, är en mer eller mindre riklig representation för den sista tertiärperiodens, pliocentidens, djurvärld. Hit höra sådana elefantarter som sydelefanten (*elephas meridionalis*) och fornelefanten (*elephas antiquus*), vilka tillsammans med den merckska noshörningen (*rhinoceros merckii*) och flodhästen (*hippopotamus major*) samt den sabeltandade tigern (*machairodus latidens*) påträffats i Frankrike och England och delvis även i Tyskland och andra trakter av Mellaneuropa. Den subtropiska typen är ännu klart utpräglad hos denna yngsta tertiära och äldsta kvartära djurvärld. Enligt en del forskare förekommo dessa värmeälskande djur även under alla mellanistiderna uti Västeuropa. De allra flesta hithörande djur äro nu utdöda såsom arter, men i många fall leva deras mer eller mindre avlägsna anförvanter ännu uti tropiska länder.

Fornelefanten var det största av alla hittills kända lantdäggdjur. Rygghöjden uppgick till fem meter, och de blott svagt böjda betarna nådde ofta i längd samma mått samt en fjärdedels meter i tjocklek vid roten. Hals och kranium samt frambenen voro enormt grovt byggda, tydligen uti harmoni med de ofantliga betarnas längd och tyngd. Huden var naken såsom hos alla tropiska elefantdjur. Detta gäller även istidens noshörning och flodhäst i Västeuropa. Den senare överträffade i storlek sannolikt de väldigaste nutida flodhästarna uti Kamerun. Det storvuxna kattdjur, som levde tillsammans med dessa kolossala tjockhudingar, hade i överkäken tvenne sabelformade hörntänder, som sköto ut två eller tre decimeter och måste ha utgjort ett fruktansvärt angrepps- och sönderstyckningsvapen, i jämförelse med vilket de ungefär lika stora nutida tigrarnas och lejonens beväpning förefaller klen.

Vända vi nu blicken från de varma istidsperiodernas nästan

tropiska urskogar, floddalar och sumpmarker till de svalare men icke arktiska skedenas stepper och dessas randskogar samt till de lägre bergstrakternas hålor och grottor, förefinna vi en djurvärld, som står det nutida Europas betydligt närmare och genom åtskilliga av sina arter uppvisar en stor anpassningsförmåga för alla klimat, varma så väl som kalla. Hit höra den vanliga, bruna björnen (*ursus arctos*) och hans utdöde frände, den ännu större och starkare grottbjörnen (*ursus spelaeus*). Uti grottor i England, Frankrike, Tyskland, Schweiz, Mähren, Polen, Tyrolen ha grottbjörnens spår och lämningar massvis upptäckts. Nära Kufstein i Tyrolen hava uti en håla hittats omkring 400 exemplar, varav hälften voro fullvuxna, delvis mycket gamla djur. Man har trott sig kunna konstatera, att bergshålorna med särskild förkärlek uppsöktes av åldringarna för att få dö i frid och av de dräktiga honorna för att ostörda få föda avkomman till världen och ägna denna den första vården. I varje fall utövade istidens grottbjörn tydligen en stark konkurrens med varje annat djur, som samtidigt önskade frekventera bergens håligheter. Och sådana djur funnos icke få. Grotthyenan (*hyaena spelaea*) och grottlejonet (*felis spelaea*), båda tydligen nordiska anpassningsformer av sina släkten, samt varg och räv hörde till det blandade och föga gemytliga rovdjurssällskap, med vilket människan, då hon uppträdde på skådeplatsen, hade att kämpa om den livsviktiga förmånen av grottornas skyddande tak och väggar.

I öppnare skogstrakter vid de stora floderna i Frankrike, Tyskland, Ungern och Sydryssland trivdes under tempererade klimatperioder talrika hjortarter, bland dem den utdöda jättehjorten (*cervus megaceros*), som nådde två meters höjd över ryggen, och vilkens ofantliga, skovelformade horn ofta uppvisa en bredd på nära tre och en halv meter mellan de yttersta spetsarna. Där stora gräsmattor eller prärier utbredde sig i närheten av vattendrag, betade hjordar av uroxe, tamboskapens stamfader, och bison (*bos primigenius* och *bos priscus*): väldiga vildmarksdjur, vid sidan av vilka vår största och grövsta moderna boskap, om den då existerat, skulle förefallit dvärgartad och synnerligen »tam».

* * *

Återstår nu att beakta steppernas och slutligen även tundrornas fauna.

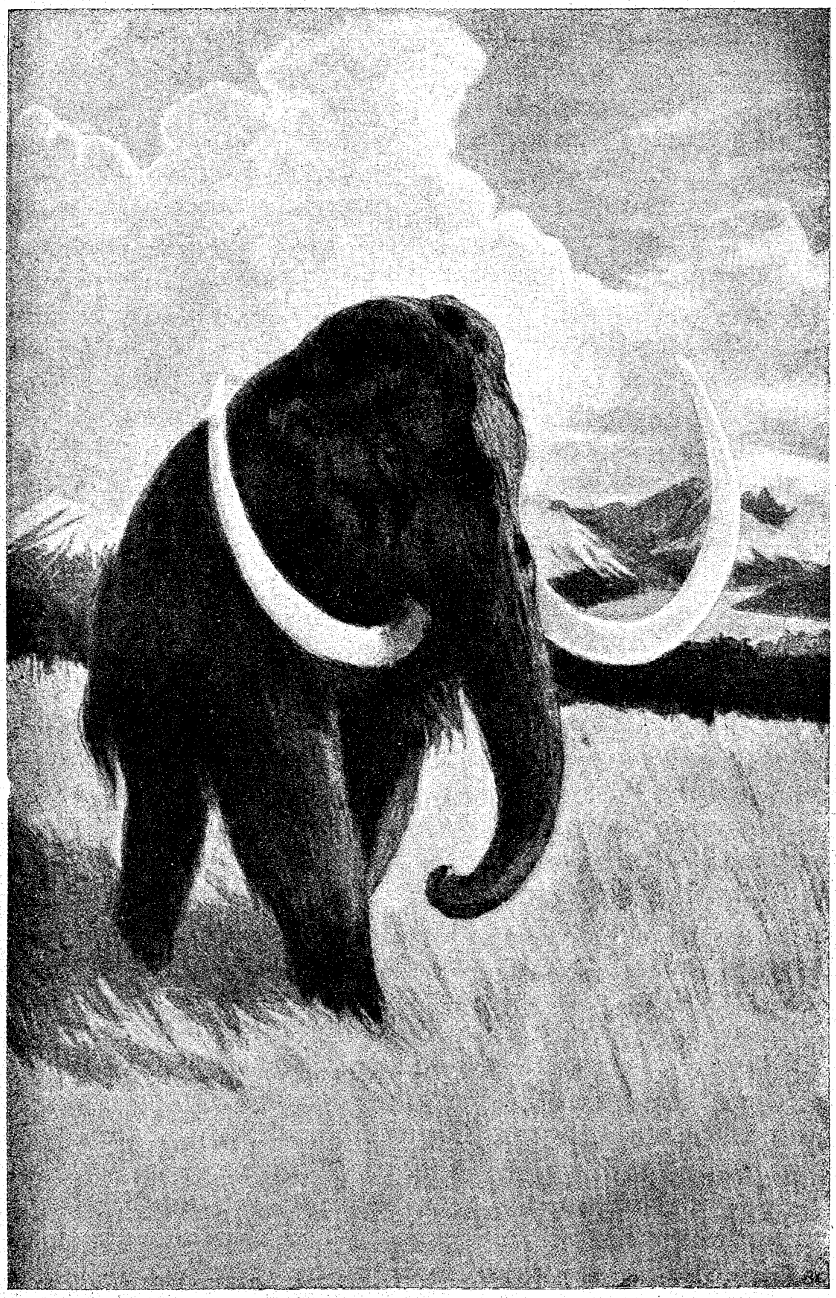

FIG. 65. MAMMUT.

Efter Obermaier.

Bland steppdjuren märkas främst flera antiloparter, vildåsnan (*equus hemionus*) och vildhästen (*equus caballus*), tamhästens ursprung. Hästen förekom i flera varieteter, särskilt en större och en mindre och möjligen även en randig, men var alltid småväxt relativt till de grövre moderna avkomlingarna. Att vildhästen, liksom uroxen och bisonoxen, strövade omkring uti ofantliga hjordar i istidens Mellaneuropa och slutligen blev ett av människans mest omtyckta jaktbyten, därom vittna särskilt åtskilliga fyndorter i Frankrike. På en enda av dessa, Solutré vid Saône, ha arkeologerna konstaterat lämningar av mer än 100,000 vid jakt dödade exemplar. Den moderna motviljan för hästkött delades på intet sätt av våra mera avlägsna förfäder eller mänskliga föregångare i Europa.

Istidsstepperna voro visserligen hemsökta av kalla, stormiga vintrar, men hade dock, som redan framhållits, intet arktiskt klimat. In uti dettas skeden, d. v. s. nedisningsperioderna, komma vi genom att studera de mellaneuropeiska istidstundrornas fauna. Dennas typdjur är den köldälskande renen (*rangifer tarandus*); dessutom arter av lemmeln (*myodes torquatus* och *myodes obensis*) samt fjällräven (*canis lagopus*), myskoxen (*ovibos moschatus*), och numera alpina djur som stenbocken (*capra ibex*), gemsen (*capella rupicapra*) och murmeldjuret (*arctomys marmotta*). Vid sidan av dessa ännu existerande, utpräglat nordliga och köldälskande djur anträffa vi dock under istidens kalla perioder även en del sällsamheter, nämligen sydländska värmeälskare som anpassat sig för tundrornas bistra vintrar och livet i närheten av de oöverskådliga isslätterna. Sådana sydlänningar i permanent vinterskrud äro mammuten eller nordelefanten (*elephas primigenius*), och istidens sibiriska noshörningsarter (*rhinoceros tichorhinus* samt *elasmotherium*).

Mammuten, en jätteelefant med tjock och lång, rödaktig hårbeklädnad och ofantliga, fantastiskt uppåtsvängda betar, var hemma i hela Västeuropa, även i England, samt i Central- och Östeuropa, men tycks icke ha nått Skandinavien. Dessutom utbredde sig mammuten över Sibirien och norra Kina samt vandrade över trakten av närvarande Behringssundet in i norra Nordamerika. I alla dessa länder äro hans fossila ben och betar funna, ofta mer eller mindre bearbetade av människohand. Det allra nordligaste Sibirien och de fordom med fastlandet förenade sibiriska öarna ha dessutom ända fram till våra dagar

bevarat talrika fullständiga lik med kött, hud och hår av mammuten så väl som av andra utdöda istidsdjur. Detta konserveringsunderverk beror därpå, att dessa trakter ännu ha i behåll stycken av istidens glaciärer, »fossila isfält», över vilka den arktiska stormvinden hopat tjocka lager av stoft och sand, varigenom de skyddats mot avsmältning under sommarsolens bleka strålar. Mammuter och andra istidsdjur, som nedsjönko och drunknade i svagt isbetäckta, sedan fullständigt tillfrusna och av glaciären höljda kärr vid flod- eller havsstränderna, blevo på detta sätt fullständigt skyddade mot värme, sol och luft under alla de årtusenden, som skilja deras liv från vårt.

* * *

I Nordamerika levde under istiden, utom mammuten, en besläktad elefantart (*elephas americanus*) samt den amerikanska mastodonten (*mastodon ohioticus*), vilkens europeiska anförvanter dogo ut redan i slutet av tertiärtiden. Den istida gemenskapen av däggdjursfauna i Europa och Nordamerika var visserligen ganska utpräglad och väl närmast att tillskriva landförbindelsen över Nordasien; men en del för det europeiska gebitet mycket karaktäristiska arter, t. ex. noshörning, flodhäst, grottbjörn och grotthyena, ha hittills icke upptäckts i Nordamerika. Och å andra sidan funnos här talrika, för det västliga halvklotet egendomliga högre djurformer, såsom tvättbjörnen, det kanadiska trädpiggsvinet (*erethizon dorsatum*) och en stor bäverart samt tvenne tapirarter. Härtill komma en del invandrare under istiden från Sydamerika.

Kännetecknande för denna senare världsdels istida djurvärld äro jättelika trögdjur och bältor (*grypotherium*, *megatherium*, *glyptodon* o. s. v.). Det oerhört grovt byggda trögdjuret *megatherium* närmade sig i storlek en nutida elefant.

Den australiska kontinenten hade under istiden samma faunistiska egendomlighet som i senare tider före människans och australierhundens samt, senare, européernas ankomst, nämligen den att sakna högre däggdjur än pungdjur och kloakdjur. Utmärkande för istiden är, såsom minne av en ännu äldre värld, även här många arters jättelika storlek. Ett av istidens växtätande australiska pungdjur, *diprotodon*, var föga mindre än en nutida noshörning. Likaledes egendomliga för Australien voro

de väldiga vinglösa fågelarterna, av vilka några, tillhörande släktet *dinornis*, nådde fyra meters höjd. Dessa förekommo även på Nya Zeeland och synas icke ha dött ut där, genom infödingarnas utrotningsjakt, förr än i det 18:de århundradet.

* *
*

I det vi slutligen återvända till Europa kan det, såsom förstärkning av naturbakgrunden för våra studier över istidsmänniskans väsen och tillvaro, vara av intresse att enligt Obermaier sammanfatta några huvuddrag av Europas däggdjursbestånd under det långa, växlingsrika skedet mellan tertiärtidens utgång och inlandsisens definitiva avsmältning.

Vi anteckna först utdöda djurarter. Av dessa kunna följande värmedjur nämnas: den sabeltandade tigern, sydelefanten, fornelefanten, mercksk noshörningen; alla utdöda före den fjärde (sista) istiden. Vidare följande kölddjur: grotthyena, grottlejon, grottbjörn, jättehjort, mammut, sibirisk noshörning; samtliga först efter den sista istiden.

Följande arter existera ännu, men utvandrade till andra trakter, än de levde i under istiden. Till Södern ha utvandrat: lejonet, leoparden, piggsvinet, den randiga hyenan, den afrikanska flodhästen. Till arktiska områden ha utvandrat: fjällräven, järven, myskoxen, renen, lemmingen. I Alperna ha tagit sin tillflykt: gemsen, stenbocken, murmeldjuret. På de östliga stepperna finna vi saiga-antilopen, vildhästen, vildåsnan, den röda vesslan, steppmurmeldjuret.

I sina istida (eller mellanistida) europeiska utbredningsområden ha kvarstannat eller återvandrat följande arter: igelkotten (*erinaceus vulgaris*), näbbmusen (*sorex vulgaris*), mullvaden (*talpa europaea*), vargen (*canis lupus*), räven (*canis vulpes*), vildkatten (*felis catus ferus*), lodjuret (*felis lynx*), den bruna björnen (*ursus arctos*), grävlingen (*meles taxus*), mården (*mustela martes*), vesslan (*mustela vulgaris*), hermelinen (*mustela herminea*), fiskuttern (*lutra vulgaris*), vildsvinet (*sus scrofa ferus*), uroxen (*bos primigenius*), som utrotats först i »historisk» tid, bisonoxen (*bos priscus*), som ännu lever i några skyddsområden, älgen (*cervus alces*), dovhjorten (*cervus dama*), rådjuret (*cervus capreolus*), haren (*lepus timidus*), bävern (*castor fiber*).

ANTAGANDENA OM ISTIDENS LÄNGD. ENHETEN FÖR HISTORISK TIDMÄTNING

INTET GER KANSKE EN ÅSKÅDLIGARE BILD AV istidens underliga växlingar och långvarighet än föreställningen, att en hel växt- och djurvärld upprepade gånger utvandrat från och invandrat till samma trakter. Vi måste bland annat tänka oss, att jättelika tropikdjur, ursprungligen inhemska i Mellaneuropa, tre eller fyra gånger drevos bort söderut av temperaturfallet och den framryckande inlandsisen och trenne gånger läto sig lockas tillbaka igen, då isen smälte bort, klimatet åter blev varmt och marken omsider åter täckte sig med en yppig vegetation.

Tydligen vore det orimligt att räkna med korta tidrymder, då fråga är om sådana radikala revolutioner inom eller förflyttningar av en hel växt- och djurvärld. Om mycket olika hastigheter obehindrat låta sig tänkas för de rent fysikaliska och geologiska förändringarna, är sådan godtycklighet icke rimlig, när det gäller biologiska företeelser av väldigaste proportioner. Visserligen kan livet förintas hur hastigt som helst, men en växt- och djurvärld låter icke återkalla sig inom godtyckligt kort tid. Geologerna må ansvara för, vilka tidrymder de på fysikaliska grunder vilja utmäta åt de olika istiderna. Men det får icke förbises, att dessutom mellanistiderna kräva ett rundligt tillmätt antal av årtiotusenden vardera; ty under dessa mellanistider skall den värmeälskande vegetationen ha tid att återinvandra i Mellaneuropa och att locka till sig de växtätande djur, som i sin ordning utgöra existensvillkor för rovdjuren.

Då vi i facklitteraturen läsa, att åtskilliga geologer, som sysslat med uppskattningar av istidens längd, nästan förbisett, att det icke blott är perioder för landisens herravälde, utan även skeden för dess totala frånvaro i vissa trakter av Europa, som

måste tagas med i räkningen, kunna vi väl med skäl misstänka, att dessa tidsuppskattningar utfallit allt för knappt. Icke kan det heller synas berättigat att, såsom några geologer göra, framställa den totala tidrymd, »som man vill tillmäta istiden», såsom med alldeles samma rimlighet uppskattbar till antingen 300,000 år eller 1,000,000 år. Ett allsidigt avvägande av de biologiska så väl som geologiska händelser, om vilka här är fråga, bör kunna, om ock icke leda till en så god tidsberäkning, som den De Geer på rent geologiska grunder genomfört för Sveriges senare istid och tidigare postglacialperioder, så åtminstone föra fram till en stadgad uppfattning därom, att tiden mellan den första eftertertiära nedisningens början i Europa och den sista inlandsisens återgång till Nordskandinaviens högfjäll måste uppskattas icke i två eller tre, utan i tio eller fler århundratusenden.

Det är ju över huvud intet idealiskt vetenskapligt tillstånd att behöva gissa på detta sätt uti en fråga av fundamental vikt. Och många av huvudfrågorna, t. ex. den om istidernas antal och mellanistidernas karaktär, debatteras ju ännu inom fackkretsarna. Men det kan lika litet vara någon dygd att orimligt underuppskatta de tidrymder det är fråga om, som att obefogat och fantastiskt överskatta deras längd. Rädslan för de stora tidstalen är vetenskapligt icke mer tilltalande än den otyglade sifferfantasien. Förebråelsen för »överdrifter» måste kunna bevisas vara befogad för att imponera på den kritiske iakttagaren. Något giltigt »bevis» ligger icke uti den tysta förutsättningen, att 100,000 år i sig självt är en rimligare tidrymd än 1,000,000 år, då det gäller sådana geologiska och biologiska omvälvningar, som istidsforskaren sysslar med.

* * *

Då den belgiske arkeologen A. Rutot 1904 uppskattar den första istiden till 50,000, den andra till 44,000, den tredje till 40,000 och den fjärde (sista) till blott 5,000 år eller sammanlagt blott 139,000 år, må Obermaier med skäl beteckna beräkningen såsom »säkert mycket för låg» — »i all synnerhet som de långa mellanistiderna nästan alldeles lämnats ur räkningen».

Det skede av den sista istiden, som upptages blott av issmältningen mellan Sydskåne (där det gotiglaciala skedet börjar) och

Sydjämtland, har ju av De Geer beräknats till 5,000 år. Den sista nedisningen gick in i Tyskland nästan till linjen Hamburg —Berlin—Thorn (där det daniglaciala skedet börjar). Avsmältningen mellan denna linje och den sydvästskånska, d. v. s. avsmältningen under det daniglaciala skedet, måste ju ha sin tid, den också. Av smältningshastigheten under det gotiglaciala skedet och väglängden mellan Skånelinjen och Hamburg—Thornlinjen att döma, kan det daniglaciala skedet icke ha varat kortare tid än 3,000 år; vadan minimum för den sista istidens senare period eller avsmältningsskede, om denna istids sydgräns antages vara densamma som det daniglaciala skedets, blir 8,000 år.

Då har dock icke medräknats tiden för istäckets framryckning efter den närmast föregående mellanistiden, lika litet som någon tid för istäckets kvarliggande uti sin maximala utsträckning eller i någon annan större omfattning. Det kan väl synas rimligt att för dessa tvenne faser tillsammans åtminstone icke anslå mindre tid än för den tredje fasen, avsmältningen ensam. Då äro vi för hela den fjärde istiden uppe i ett minimum av 16,000 år eller mer än tre gånger Rutots 5,000 år, uti vilka kanske även en smula mellanistid är instoppad!

Denna rena minimiberäkning är naturligtvis gjord uteslutande för att bevisa orimligheten av Rutots uppskattning, icke för att i sig själv söka ens närmelsevis angiva den sannolika siffran, som utan tvivel måste sättas flera gånger större. G. Steinmann, som tillgodogör sig De Geers forskningar och metod, beräknar 40,000 år för slutet av diluvialtiden, från landisens sista framryckning på sluttningarna av de skandinaviska fjällen till dess återkomst dit efter att ha varit nere i Nordtyskland, varförutom hela postglacialtiden intill våra dagar är inräknad i de 40,000 åren. Även denna uppskattning är dock, som vi strax skola se, sannolikt mycket för låg.

Den kanske främste nu levande istidsforskaren, professor A. Penck, anser att 500,000 år äro minimum och 1,000,000 år kanske maximum för den tidrymd, som vi på vetenskapens närvarande ståndpunkt måste tillmäta diluvialtiden, således hela tiden från den första eftertertiära klimatförsämringen och nedisningen fram till närvarande stund.

Om vi nu med Steinmann beräkna blott 40,000 för den sista istiden tillsammans med postglacialtiden, vilken senare ju av De Geer beräknas omfatta 8,500 år fram till nuvarande ögonblick,

innebär detta, att föga mer än 30,000 år komma på den fjärde istiden själv. Skulle vi akceptera denna uppskattning och i övrigt tillämpa samma ungefärliga proportionsschema för istidernas och mellanistidernas varaktighet, som L. Pilgrim begagnar sig av, komma vi fram till en totalsiffra för istiden på blott omkring 225,000 år eller endast hälften av Pencks minimum. För att nå detta måste således Steinmanns siffra fördubblas — om Pilgrims tidsproportioner inom den totala istiden skola bibehållas. Uppskattningen, vars värde må synas rätt tvivelaktigt, får då följande utseende uti avrundade tal.

Första istiden	100,000 år
Första mellanistiden	25,000 »
Andra istiden	55,000 »
Andra mellanistiden	65,000 »
Tredje istiden	75,000 »
Tredje mellanistiden	45,000 »
Fjärde istiden	65,000 »
Den totala istiden	430,000 år

Slutsumman blir således ändock något mindre än Pencks minimum, vilket senare enligt Hildebrandt snarare behöver höjas än kunna tåla vid en reduktion. Och summan utgör blott tredjedelen av Pilgrims egen beräkning. Dessutom är att märka, att postglacialtiden, som i viss mån kan sägas motsvara en fjärde mellanistid, icke är medräknad. Den skulle ju, om vi med De Geer räkna postglacialtiden från omkring 6,500 f. Kr., höja slutsiffran till runt 440,000 år, som då angåve det ungefärliga tidsavståndet mellan tertiärtidens slut och våra dagar. Min egen uppfattning är, att tabellens totalsiffra (summan år för hela istiden) bör åtminstone fördubblas, och att delsiffrornas inbördes proportioner böra avsevärt ändras i flera fall.

* * *

Här torde vara platsen att framhålla, att begreppet »istidens slut» och »postglacialtiden» (eller det efteristida skedet) ingalunda alltid formuleras med nödig klarhet i den geologiska facklitteraturen.

Någon annan noggrann tidsberäkning för istidens slut än De

Geers, har jag icke kunnat finna. Det blir därför ofta mycket ovisst, vad en del istidsgeologer mena, då de tala om »istidens slut». Stundom torde de mena den tidpunkt, vid vilken inlandsisen och glaciärerna i de trakter, med vilka de särskilt sysselsätta sig, dragit sig tillbaka till en punkt, som ej allt för avsevärt avviker från nyare tiders eller nutidens förhållanden. Klart borde dock vara, att istiden icke slutar vid olika tidpunkter på olika ställen. Den är en allmän och i grunden enhetlig terrestrisk företeelse.

Ibland läser man hos samme istidsforskare, dels att »den geologiska nutiden» börjar, då den fjärde istiden (Würm-istiden) slutar, och dels att, »såsom övergångsperiod till den geologiska nutiden ansluter sig till Würm-istiden en längre postglacialperiod, d. v. s. ett efteristida skede». Om den sista uppfattningen akcepteras, blir det ju nödvändigt att få veta, varest ungefär tidsgränsen mellan »postglacialperioden» och »den geologiska nutiden» går. Därom meddelas emellertid intet.

Obermaier framhåller, att snögränsens istida läge i Mellaneuropa under den nutida snögränsens ger ett värdefullt medel för studiet av »postglacialperioden». Under de fyra istiderna låg snögränsen i Alperna och Sydtyskland 1,200 till 1,300 meter lägre än nu. Omedelbart efter sista istiden, med dess snögräns 1,200 meter under modern nivå, iakttaga vi fyra olika skeden, vilka tillsammans utgöra Obermaiers »postglacialtid». Han kallar dessa för Achenstadiet, med snögränsen 700 meter under nutidsnivån, Bühlstadiet med 900 meter, Gschnitzstadiet med 600 meter och Daunstadiet med snögränsen 300 meter under modern nivå. Klimatet växlade således fyra gånger under »postglacialtiden», innan »den geologiska nutidens klimat» uppnåddes. Vi ha att göra med ett milt, ett kallare, ett mildare och ett ännu mildare klimat, innan vår tids snögräns och klimat äro uppnådda.

Detta skulle då vara »postglacialtidens» begrepp, till skillnad från »den geologiska nutidens». Oklart förblir dock, hur denna postglacialtids början och slut förhålla sig till den tidpunkt, omkring 6500 f. Kr., som De Geer bestämt såsom istidens slut.

Då vi i det följande skilja mellan »postglacialtid» och »geologisk nutid», följa vi emellertid Obermaiers definition, sådan den här angivits.

* * *

Den schweiziske arkeologen O. Hauser uppställer följande tidsschema, tydligen främst eller nästan uteslutande på arkeologiska grunder.

Första istiden	— —	år
Första mellanistiden	— —	»
Andra istiden	20,000	»
Andra mellanistiden	40,000	»
Tredje istiden	90,000	»
Tredje mellanistiden	100,000	»
Fjärde istiden	30,000	»

Uppskattningarna äro således hos Hauser synnerligen låga, vad andra och fjärde istiderna och andra mellanistiden beträffar, men relativt höga för tredje istiden och särskilt tredje mellanistiden. För första istiden och första mellanistiden har Hauser inga beräkningar, ehuru han anser att artefakter äro funna även från dessa perioder och t. o. m. uti de sista tertiärskedena.

Skulle man komplettera Hausers schema med någorlunda proportionella siffror för första istiden och första mellanistiden — säg 85,000 år för den förra och 15,000 för den senare — erhölles blott 290,000 år för den totala istiden eller föga mer än hälften av Pencks minimum. De övervägande arkeologiska synpunkterna synas sålunda leda till en avsevärt lägre uppskattning av istidens längd än de rent geologiska minimalberäkningarna. Då det här är fråga om en rent geologisk företeelse, inom vars ram de arkeologiska måste inpassas, kan det icke vara tvivelaktigt, att vitsord främst måste givas åt geologernas uppskattningar.

En arkeolog såsom Hugo Obermaier, vilken tydligen är synnerligen väl orienterad även på de paleontologiska och antropologiska områdena, avger såsom sitt slutomdöme, att »en relativt mycket hög totalsiffra för samtliga fyra istider och tre mellanistider har en stor sannolikhet för sig», detta oberoende av frågan, huruvida den första istiden (Günz-istiden) förlägges in i den sista tertiärperioden (pliocentiden) eller tillräknas kvartärtiden och därmed den totala istiden, såsom detta begrepp vanligen fattas, skilt från tertiärtidens.

* *
*

Som vi sett kan denna »relativt mycket höga totalsiffra» näppeligen sättas lägre än 500,000 år. För de ur arkeologiska synpunkter viktigaste istidsperioderna — d. v. s. de fjärde och tredje istiderna samt de tredje och andra mellanistiderna — kunna då måhända de i det föregående med anslutning till Pilgrims tidsproportioner och med totalsiffran 430,000 slutande provisoriska uppskattningar få tjäna såsom någon vägledning. Jag menar vägledning för det kronologiska tänkande eller åtminstone ungefärliga mätande, som nu en gång är oskiljaktigt från studiet av en företeelse vars själva väsen är dess ofrånkomliga relation till tiden. Vad postglacialtiden och senare delen av fjärde istiden angår, ha vi ju dess bättre De Geers kronologi att lita till.

Människans begynnelse och tidigaste kultur- och samhällsutveckling äro historiska händelseförlopp i alldeles samma mening som hennes senare utveckling och öden. Det är utan tvivel vetenskapligt riktigare att så vitt möjligt på förhand göra sig reda för, vad slags tidsmått våra gissningar böra röra sig om, än att sedan under studiets fortgång redlöst driva omkring på den kronologiska aritmetikens villande hav; ena gången kanske vettskrämd av en siffra, som vid närmare undersökning av fackmän skulle förklaras vara ganska minimal; andra gången måhända godtroget sväljande en fantastisk överdrift.

Om vi i det följande finna skäl för antagandet, att människan existerade i den andra mellanistiden, innebär detta enligt vårt geologiska tidsschema, att mänsklighetens ålder för närvarande icke kan understiga en kvarts million år eller ungefär hälften av den halva million år, som i minimum måste antagas ha förflutit från tertiärtidens slut till vår egen tid.

Uppställes sedan på ena eller andra grunden hypotesen, att människan har sin begynnelse redan inne i tertiärtiden, så ha vi åtminstone klart för oss, att det då av geologiska skäl är sannolikt, att människans ålder mycket avsevärt överstiger 500,000 år.

Den arkeolog, som ej på förhand klarat upp denna punkt med sig själv, kan möjligen bli frestad att tro på tertiärtidsmänniskan och samtidigt söka lugna sitt mer eller mindre ömtåliga kronologiska samvete med ett stilla antagande, att det dock rör sig om en affär på högst 100,000 år, kanske mycket mindre.

Vi veta nu, att ett sådant kronologiskt billighetsresonemang är den rena orimligheten enligt geologien.

* * *

Till spörsmålet om den historiske människoforskarens rätta kronologiska hållning hör också frågan om den enhet han bör mäta tiden med.

Ett år är en kronologisk enhet, som i sig själv saknar relation till människans väsen och liv och särskilt hennes livslängd.

Ett år är perioden för ett jordvarv omkring solen. Ett dygn är perioden för en jordrotation. Under ett år och ett dygn upplever människan vissa växlingar i belysnings- ock klimatförhållanden samt uti växt- och djurvärldens tillstånd. Detta angår ju hennes liv. Men frågan förblir fullständigt öppen, huruvida det ligger i människans eget väsen att, om hon får vara någorlunda i fred för yttre åverkan, uppleva 100 år, 36,500 dygn, eller 1,000 år, 365,000 dygn.

Dock beror det helt och hållet på besvarandet av denna fråga, huruvida 100 år eller 1,000 år eller 1,000,000 äro »en kort tid» eller »en lång tid» i mänsklighetens historia. I sig själv säger 1,000,000 år mänsklighetshistoriskt absolut ingenting. Lika litet som 1,000,000 sekunder. Siffrans historiska och mänskliga betydelse ligger uteslutande uti svaren på frågorna: hur många normala mänskliga livslängder och släktled rymmas inom 1,000,000 år?

Vad människan kan uppleva och faktiskt upplevat under en viss astronomisk tidrymd — därpå kommer det allena an för historikern. Om människan behöver 20 år för att bli kroppsligt och själsligt fullvuxen och ytterligare 50 år för att komma fram till senilitetens, kan hon omöjligt uppleva ett fullständigt människoöde under kortare livstid än 70 år. Detta under förutsättning, att vi icke räkna även det fullständiga upplevandet av den kroppsliga och själsliga nedgången såsom hörande till ett fullbordat människoöde. Då kunna vi komma fram till 90 år eller något mer som den mänskliga livslängdens fulla mått — frånsett de variationer inom olika raser och allmänmänskliga utvecklingsstadier, vid vilka vi här icke ha anledning fästa avseende.

Räcker det kroppsligt och själsligt fullgångna personliga män-

niskolivet i normala fall uti omkring 70 år — i varje fall icke mycket mindre eller mycket längre — då utgöra 70 år (eller det antal, som vi i detta avseende komma överens om) en verklig tidsenhet ur historiska synpunkter. Tidsenheten är då tagen ur människans egen tillvaro. Den består av ett mänskligt »livsvarv» eller en mänsklig »livsrotation», icke av något oss människor i sig självt så ovidkommande som ett jordvarv kring solen eller en rotation av jorden kring sin axel.

En million år betyder då mänsklighetshistoriskt någonting alldeles bestämt, nämligen en tidslängd, inom vilken något mer än 14,000 fullständiga människoliv rymmas utan att i tiden till någon del täcka varandra. Möjlighet för fjorton tusen varandra följande, fullständiga mänskliga livslopp och serier av livserfarenheter! Detta har samhälls- och kulturhistoriskt en klar mening och en betydelsefull mening.

På samma gång iakttaga vi, att 1,000,000 år förlorat sin skräckinjagande myckenhet. Talet 14,000 låter sig överskådas. Det kan representeras genom den icke överväldigande längden av ett snöre på 14 meter. En millimeter, som visserligen är liten, men dock lätt att uppfatta med blotta ögat, är då enheten uti de 14,000. Där ha vi då helt åskådligt och överskådligt antalet av varandra följande mänskliga livslopp, som rymmas inom ramen av 1,000,000 år. Alls ingenting svindlande.

* * *

En annan räknemetod är av särskilt värde ur olika utvecklingshistoriska synpunkter. Vilja vi veta, hur många gånger personliga arv av kroppslig och själslig art samt social och kulturell tradition och fostran i genomsnitt överflyttas inom en viss tidrymd — t. ex. ett århundrade eller ett årtusende — blir det tydligen nödvändigt att räkna antalet av släktled, som normalt och genomsnittligt uppstå under loppet av så många år.

Vanligen räknar man släktledet till 30 år eller, för den bekvämare räkningens skull, jämt ett tredjedels århundrade. Det vill säga, att man uppskattar avståndet mellan födelseperioderna inom trenne varandra följande släktled — föräldrar, barn och barnbarn — till genomsnittligt 33,33 . . . år. Barnen födas, innan föräldrarna äro 33 år och efter denna deras ålder, men

ungefär i lika myckenhet före och efter. Och så vidare från släktled till släktled.

Betydelsen av en lång serie generationer för människans fortskridande personliga kroppsliga och själsliga förändringar, hennes utveckling som art, och betydelsen för hennes anhopning av sociala och kulturella uppfinningar, hennes utveckling som samhällsvarelse, är uppenbar. Stora, djupgående förändringar av den normala personlighetstypen och kulturtypen skola sannolikt kräva hopningen av ett visst urval bland relativt många släktleds variationer, mutationer, uppfinningar och erfarenheter. Kunna vi räkna med förändringar språngvis (så kallade mutationer) i många fall, så måste vi å andra sidan enligt universell biologisk och historisk erfarenhet i talrika andra fall konstatera långvarigt stillastående och även perioder av tillbakagång. Mutationsteorien ändrar således intet däri, att forskaren i allmänhet måste räkna med långa tidrymder, d. v. s. talrika generationer, såsom villkor för stora förändringar inom ett mänskligt evolutionsförlopp.

Antalet mänskliga släktled under 1.000,000 år är blott 30,000; under 100,000 år endast 3,000. Om en millimeter får symbolisera ett släktled, kan ett snöre på 30 meter räcka för att åskådliggöra tidsavståndet mellan oss och våra förfäder, mänskliga eller icke, för 1,000,000 år sedan. Om en 30 meter lång tapetrulle spännes, med baksidan utåt, kring väggarna i en kvadratisk sal med litet mer än 7 meters golvlängd, blir det möjligt att i kronologisk ordning anteckna allt det viktigaste som hänt inom mänskligheten under 1,000,000 år. Det bleve visserligen blott en millimeter utrymme på längden för varje generation; men pappersrullens bredd kan ju utnyttjas för att notera relativt samtidiga händelser; och det bleve nog under många årtusenden icke särdeles mycket att anteckna för vart särskilt släktled.

Mycket av vetenskapsmännens och allmänhetens skräck för de stora geologiska, arkeologiska eller »förhistoriska» årtalen torde sålunda bero därpå, att man icke beaktat nödvändigheten av att välja en lämplig tidsenhet för historisk tidmätning, samt därpå att man ej observerat, att det astronomiska året i sig självt är synnerligt olämpligt såsom historisk tidsenhet. Däremot är det en klar historisk mening i en tidsenhet på t. ex. 70 år eller 33 år — ett personligt livslopp eller ett släktled. Användas

dessa specifikt historiska tidsenheter, försvinner sifferskräcken av sig själv. Det blir aldrig fråga om några ohanterligt stora tal uti historiska undersökningar, även om dessa kunna sträckas flera hundra tusen år tillbaka i tiden.

SPÅRET AV URMÄNNISKAN

HUR MÅNGA DUNKLA PUNKTER, SOM ÄN MÅ återstå för vetenskapen att uppklara beträffande istidens förlopp och varaktighet samt klimatiska och biologiska förhållanden, står det dock utom allt tvivel, att det här är fråga om en särskild, utomordentligt skarpt kännetecknad och i vissa stycken noga utforskad geologisk period, samt att vi uti densamma hava att söka människans begynnelse eller, om denna skulle visa sig tillhöra ett ännu avlägsnare geologiskt skede, åtminstone några av människans tidigaste utvecklingsstadier.

Forskningen uti människans urhistoria är hänvisad till att i första rummet fastställa, vilken del av denna som tillhör istiden. Nästa fråga blir eventuellt den om tertiärtidens människa eller människolika föregångare till människan. Sedan återstår att söka knyta samman vårt vetande om istidsmänniskan med våra kunskaper om den nu levande mänskligheten och dess historia tillbaka i tiderna.

Denna senare kunna vi med hjälp av skriftliga urkunder och någorlunda likvärdiga dokumenter av annan art delvis följa från nutiden sex eller sju årtusen tillbaka i tiden, d. v. s. in i det femte årtusendet före vår tidräkning. Vi ha då i Sinear och Egypten kommit tillbaka till en kopparålder, ett slutskede av den yngre stenåldern. Den yngre stenålderns begynnelse i dessa länder eller deras dåvarande kulturs moderländer, måste vi förlägga minst ytterligare tvenne årtusenden tidigare, således in i det sjunde årtusendet före vår tidräkning. I Sverige skulle den yngre stenåldern enligt Montelius börjat först omkring år 5000 f. Kr.

Frågan är nu, huruvida våra kunskaper om istidsmänniskan och hennes kultur låta kronologiskt sammanbinda sig med den yngre stenålderns begynnelse, eventuellt i det sjunde eller åttonde årtusendet före vår tidräknings början. Eller är det så, att

FIG. 66. UNDERKÄKEN FRÅN MAUER VID HEIDELBERG.
Efter O. Schoetensack.

de yngsta istidsdokumenterna måste anses tillhöra ännu mera avlägsna årtusenden?

Vi beräkna ju, enligt De Geer, att istiden slutar omkring år 6500 f. Kr., då inlandsisens sydkant hunnit draga sig tillbaka till Sydjämtland för att där genombrytas av den stora jämtländska issjön. Tidsbestämningen för istidens slut överensstämmer således ganska noga med antagandena om tiden för den yngre stenålderns början.

Det är dock att märka, att hela Europa, för att ej tala om Nordafrika och Sydvästasien, åtskilliga årtusenden tidigare upphört att ha några skarpare klimatiska känningar av den sista nedisningen. Under de tvenne årtusenden, som istäcket behövde för att draga sig undan från södra Vättern till södra Jämtland, var den nordeuropeiska inlandsisen redan begränsad till blott det inre Nordskandinavien och Nordvästfinland och kan ej längre ha hindrat en gynnsam förändring av klimatet och en rik utveckling av växt- och djurliv i Mellan- och Sydeuropa samt i söder och öster om Medelhavet. I dessa trakter måste vi sålunda räkna med relativt goda yttre förhållanden för människans tillvaro under flera årtusenden före den sista istidens slut.

Frågan är, hur många? Om vi uppskatta den sista istidens längd till i minimum mellan 60 och 70 tusen år samt taga i betraktande, att inlandsisen då aldrig gick längre ned än till det nordligaste Nordtyskland och sannolikt lämnade dessa trak-

ter några årtusenden innan isranden nådde Sydskåne, kan det icke förefalla osannolikt, att klimatförbättringen i Mellan- och Sydeuropa hann bli mycket avsevärd åtminstone 10,000 år före istidens slut, d. v. s. minst omkring 15,000 år före vår tidräknings början.

I själva verket tendera de nyaste arkeologiska forskningarna — såsom i ett av de följande kapitlen skall visas — mer och mer att bekräfta tillvaron av ett obrutet sammanhang mellan istidens människa så väl som kultur och nutidens, särskilt i Sydvästeuropa och Medelhavsområdet. Detta i viss motsättning till den äldre och t. ex. ännu av Hauser fasthållna uppfattningen, att det ifrågavarande arkeologiska materialet uppvisar en »lucka» mellan istiden och den yngre stenåldern.

Är kontinuiteten bevisligen obruten, blir det naturligtvis dubbelt lönande att studera istidens mänskliga dokumenter. En del av dem visa oss då våra egna rasförfäder och deras kultur uti världsåldrar, som väl måste antagas vara att finna allra minst 100,000 år, d. v. s. omkring 3,000 mänskliga generationer eller 1,430 fullständiga mänskliga livslängder (å 70 år), tillbaka i tiden.

Det anses ju för synnerligen »adligt», »uradligt» rent av, att kunna räkna sina anor i omkring 20 led, d. v. s. 700 år, således t. ex. från år 1900 tillbaka till år 1200 e. Kr. Upptäcka vi nu långt borta i istiden européer av en oss själva mycket närstående ras; européer, som absolut, så väl som relativt till sina mänskliga samtida, omisskänneligt visa en lika »adlig» typ som vår egen relativt till jordens flesta övriga nu levande människoraser; då äro vi ett gott stycke på väg att dokumentera våra »anor», vår vita, europeisk-nordafrikansk-sydvästasiatiska mänsklighets »uradliga» stamtavla för så många generationer, att det rasbiologiskt och kulturhistoriskt knappt spelar någon roll, om vi felräkna oss på några hundratal »anor». Det är ju dock fråga blott om ungefärliga minimisiffror, bakom vilka vi tills vidare äro hänvisade att ana den väldiga verkligheten.

* * *

Tvenne huvudarter av mänskliga dokumenter bjuda oss de i istidens geologiska avlagringar grävande arkeologerna. Nämligen rester av människan själv och rester av hennes tekniska verksamhet. Fossila människoben och av människohand omformade eller åtminstone åverkade naturföremål.

Den efter de allra tidigaste spåren av människans tillvaro forskande arkeologens stora konst blir då att avgöra, om vissa funna skelettdelar äro mänskliga eller ej och om vissa upphittade flintstycken eller liknande äro eller icke äro formade av människohand. Dessutom måste han ju kunna ojävigt bevisa dessa fynds tillhörighet till vissa geologiska avlagringar. Ty endast härigenom blir fyndens datering möjlig, då det är fråga om mycket avlägsna tider samt ting, vilkas ålder man icke på annat sätt kan fastställa.

Helt naturligt kräva de fossila lämningarna av människans egen kropp främst vår uppmärksamhet. De fossila resterna av istidens människor ha också nu hunnit att bli så talrika, att deras studium verkligen väsentligt främjar vår uppfattning om människans kroppsliga beskaffenhet uti ett relativt tidigt stadium av hennes utveckling från en människolik djurform.

Obermaier gav 1912 följande förteckning på »de viktigaste, säkert bevisade» istida och äldsta efteristida människolämningarna i Europa. Varvid dock är att märka, att fyndens här angivna placering i vissa istider och mellanistider må stå för Obermaiers egen räkning. Sannolikt bör en förflyttning längre tillbaks i istiden äga rum i åtskilliga fall.

1. Från andra mellanistiden (mellan 185,000 och 250,000 år f. Kr. enligt vårt minimischema för istidens kronologi) skulle härröra den i Mauer vid Heidelberg (Tyskland) funna fossila underkäken.

2. Tredje mellanistiden (mellan 65,000 och 110,000 år f. Kr. enligt vårt schema) skulle tillhöra människoresterna i Krapina (Kroatien) och gravarna i Le Moustier (Dordogne, Frankrike).

3. Från fjärde istiden (mellan 7,000 och 65,000 år f. Kr. enligt vårt schema) vore att anteckna följande fossila människofynd. Gravarna i La Ferrassie (Dordogne), La Chapelle-aux-Saints (Corrèze) och Spy (Belgien) samt underkäkar i Malarnaud (Ariège), Petit-Puymoyen (Charente), Arcy-sur-Cure (Yonne); alla dessa således Frankrike; samt i La Naulette (Belgien), Schipka (Mähren), Ochos (Mähren).

Kranierna från Neandertal (Tyskland), Tilbury (England) och Gibraltar (Spanien) höra hit. Men de geologiska fyndförhållandena synas ej vara fullt klara; vadan det blir ovisst i vilken istid eller mellanistid de böra inordnas.

4. Från de tidigaste skedena efter den fjärde istidens slut,

d. v. s. från Obermaiers postglacialtid, skulle härröra följande fynd av fossila människorester:

a. De negroida gravlämningarna i Grotte des enfants i Mentone samt övriga fossila skeletter i Mentone (italienska rivieran). Gravar i Crô-Magnon (Dordogne), Combe-Capelle (Périgord), Laugerie-Haute (Dordogne), allt i Sydfrankrike.

b. Gravar vid Brünn och Predmost i Mähren.

c. Gravar i Laugerie-Basse (Dordogne), La Madeleine (Dordogne), Chancelade (Dordogne), Duruthy (Les Landes), Les Hoteaux (Ain) och isolerade kranier i Le Placard, Mas-d'Azil m. fl. ställen i Frankrike.

d. Slutligen en stor anhopning av kranier i Ofnet (Bayern) och skeletter i Mas-d'Azil (Ariège, Frankrike).

Fynden äro sålunda här ordnade i fyra huvudgrupper och i tidsföljd. Jag förbigår för ögonblicket grupp 1. Grupperna 2 och 3 anser Obermaier tillhöra ett tidigare skede av den »äldre paleolitiska tiden». Denna skulle då sluta med den sista istiden (den fjärde eller Würm-istiden) — en uppfattning vars tvivelaktiga berättigande senare skall belysas.

Sedan, med den »postglaciala» övergångstiden, vars klimat var mildare än istidernas, men kallare än nutidens, komma vi, likaledes enligt Obermaiers kronologi, in i det senare skedet av den äldre stenåldern, den »yngre paleolitiska tiden». Här, i huvudgrupp 4, iakttaga vi fyra undergrupper (a, b, c, d). De två första av dessa grupper, a och b, tillhöra enligt Obermaier det tidigaste, relativt milda skedet av postglacialtiden (Achen-stadiet). Fynden i den tredje gruppen (c) äro att tillräkna den kalla, andra postglacialperioden (Bühl-stadiet). Med den fjärde gruppen (d) äro vi inne i de milda tredje och fjärde postglaciala klimatskedena (Gschnitz- och Daun-stadierna).

Med det fjärde postglaciala skedet (Daun-stadiet) äro vi dock redan utanför den egentliga paleolitiska tiden och inne uti en övergångstid till den neolitiska, vilken Obermaier kallar »protoneolitisk». Då vi lämna även denna, för att från geologernas postglaciala övergångstid komma in uti »den geologiska nutiden», taga vi också steget in uti den egentliga yngre stenåldern.

* * *

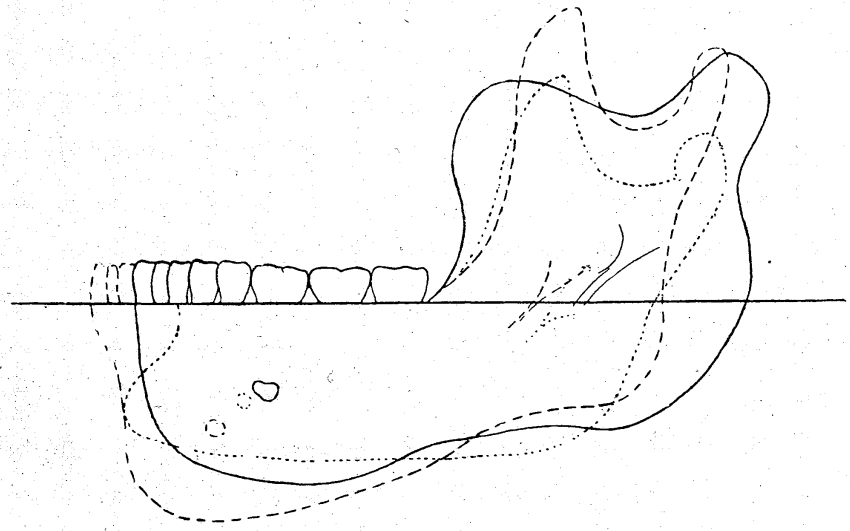

FIG. 67. GEOMETRISK TECKNING AV UNDERKÄKEN FRÅN HEIDELBERG.

Dessutom dylik av recent europé och av afrikaneger, sedda i normal lateralis. Alla käkarna orienterade i alveolarplanet (sammanfallande för dem alla) och med den sista, äkta kindtanden gemensam.

——— Heidelberg. ..... Recent europé. ---------- Neger från Afrika.

Efter Schoetensack och G. Backman. Skala $^2/_3$.

Så långt tillbaka som uti den tredje istiden — således perioden mellan andra och tredje mellanistiden — placerar O. Hauser sin stora upptäckt, som han kallat *homo mousteriensis hauseri*, samt människorester från La Quina (Charente) och La Chapelle aux Saints (Corrèze) i Frankrike.

Några fynd från den tredje istiden omnämnas däremot icke av Obermaier i det nyss anförda sammanhanget. Tydligen existera inga sådana för Obermaier. Han anser det i själva verket vara klart, att den äldre paleolitiska människan icke kan spåras längre tillbaka än in i den tredje (sista) mellanistiden.

»Likväl är urmänniskan säkert äldre i Europa», tillfogar han. Det har, med andra ord, i vår världsdel existerat en äldre kultur än den äldre paleolitiska. Den äldre stenålderns (icke ens dess tidigare skedes) människa och kultur äro icke de äldsta. Det finns en världsålder, i mänsklighetshistorisk mening, före den äldre stenålderns begynnelse.

Denna uppfattning grundar sig, nu närmast i antropologiskt avseende, på det såsom huvudgrupp i ovan anförda fyndet från Heidelberg, tillskrivet den andra mellanistiden eller en ännu äldre

diluvial period och ännu 1912 rubricerat såsom den äldsta lämning av en människas kropp, vilken vi över huvud känna.

Heidelbergunderkäken hittades i oktober 1907 vid byn Mauer, 10 km. sydöst om Heidelberg och 6 km. söder om Neckargemünd på sydgränsen av Odenwald. Här finnas diluviala avlagringar, vilka äro välkända för geologerna och paleontologerna under benämningen »Mauer-sand». På ett djup av 24,1 meter under markytan gjordes här fyndet under en grävning, varvid ständigt gavs akt på den utgrävda sandens paleontologiska innehåll.

Vad den i »Mauer-sanden» konstaterade djurvärlden beträffar, kan anföras att de där funna talrika arterna av land- och vattenmollusker numera till största delen saknas i sydvästra Tyskland men återfinnas i östra Europa. Klimatet antages därför vid Mauer-sandens uppsvämning ha varit mera kontinentalt än nu. Dessutom har i denna sand upptäckts lämningar av följande djurarter: en lejonart (möjligen grottlejonet), en storvuxen vildkatt, en vildhund *(canis neschersensis)*, en småvuxen björn *(ursus arvernensis)*, en stor björnart *(ursus deningeri)*, föregångare till grottbjörnen *(ursus spelaeus)*, vildsvinet, en jättelik älg, ädelhjorten, rådjuret, en art bisonoxe, vildhästen, den etruskiska noshörningen *(rhinoceros etruscus)*, som är en föregångare till *rhinoceros merckii*, samt fornelefanten och bävern.

Den nämnda stora björnarten och den etruskiska noshörningen bevisa, att Mauer-sanden är äldre än den tredje mellanistiden. Tvivelaktigt synes däremot vara, huruvida Mauer-sandens fauna uppvisar livsformer, som tydligt erinra om tertiärtidens sista skede (pliocentiden). De, som förneka tillvaron vid Mauer av så ålderdomliga former, anse att Mauer-underkäken tillhör den mellersta diluvialtiden. För den, som är av motsatt mening, föreligger sannolikheten, att detta fragment av en människokropp härrör från en tidigare diluvialperiod, således relativt i närheten av tertiärtidens slut. Fyndet, som är införlivat med Heidelbergs universitetsmuseum, har, enligt sakkunskapens enhälliga omdöme, på ett synnerligen förtjänstfullt och grundligt sätt beskrivits i en stor publikation av O. Schoetensack (1908).

Var nu denne *homo heidelbergensis* verkligen en människa? Vetenskapens svar på denna fråga har blivit obetingat jakande. Icke ett än så människoliknande djur, utan en verklig människa har varit ägaren till fyndstycket. På samma gång vittnas likväl

om detta, att det »genom föreningen av primitiva kännetecken överträffar alla hittills bekanta mänskliga käkar». Närmast kommer en fossil underkäke från Spy i Belgien. Denna kan uppfattas såsom en något högre, harmonisk utveckling av Heidelbergformen. Fynden i Krapina (Kroatien) däremot uppvisa ensidiga variationer på eller utvecklingar av Heidelbergtypen och kunna betraktas såsom tillhörande sidolinjer i rasutvecklingen från den senare.

Med *homo heidelbergensis* äro vi i närheten av människans och de människolika apornas gemensamma stamfader. Förgreningen å ena sidan åt människans typ och å andra sidan åt de människolika apornas hade ägt rum, innan Heidelberg-människan uppstod. Denna var på människosidan, en av de äldsta produkterna av utvecklingens tudelning. Upptäckte vi Heidelberg-människans förfäder, skulle de synas oss varken särskilt människolika eller särskilt aplika, utan snarast i någon mån och lika mycket bådadera. Vi skulle skåda en varelse, som uppvisade tydlig släktskap med Heidelberg-typen, men dock icke längre kunde kännetecknas såsom människa och lika litet såsom apa. Denna urvarelse bar inom sig möjligheterna för uppkomsten av båda livsformerna — människans och apornas.

Det avgörande beviset för Heidelberg-käkens sanna mänsklighet anses ligga uti de fulltaligt bibehållna tänderna. Dessa visa icke minsta spår av en starkare utveckling av hörntänderna, såsom t. ex. hos gorillan eller orangutangen, utan äro fullkomligt lika jämna och harmoniska i formen som en nutida människas. De äro visserligen större än en modern europés, men icke större, utan snarare mindre än en normal nutida australiers eller annan kroppsligt lika primitiv nutidsmänniskas tänder.

Heidelberg-människan har tydligen i kampen för tillvaron icke haft mera påfrestande bruk för sina tänder än de lägsta nu levande människoraserna, vilka visserligen använda och måste använda sina tänder uti ofantligt mycket mångsidigare och grövre arbete, än för den moderna kulturmänniskan kan komma ifråga.

Det förunderliga är nu, att Heidelberg-människans käkben är enormt grovt och massivt samt dessutom alldeles i saknad av framspringande hakparti. Dessa tvenne drag äro i hög grad djurlika och människoolika. Hakpartiet skulle närmast erinra

om detsamma hos gorillan. Den uppåtriktade grenen av käken däremot läte förmoda, att vi hade att göra med någon stor varietet av gibbon. Redan den nutida australiern har en underkäk med väsentligt smäckrare byggnad och med ett tydligt hakframsprång.

Heidelberg-käkens fruktansvärda grovlek kan, av tänderna att döma, icke ha varit ett livsvillkor för ägaren, utan måste betraktas såsom ett arv, satt på avskrivning, emedan icke längre nyttigt utan snarare hinderligt uti livskampens nya gestaltning. Det existerade i detta käkben utrymme för mycket större tänder än som funnos där. Detta utrymme var nu en onödig börda, som skulle avvältras i den mån den blev vitalt hinderlig eller gjorde intrång på den ökade nutrition, som krävdes för andra, i utveckling stadda delar av kraniet, väl främst hjärnskålen,

För Heidelberg-människans kroppslighet i övrigt äga vi inga dokumenter och lika litet angående hennes själslighet, Några artefakter, som kunna ställas i samband med Heidelberg-käken, ha nämligen icke upptäckts.

All vår kunskap om en hel världsålder — en särskild typ av människoraser och den dem tillhörande kulturtypen — är således hitintills (1918) begränsad till ett enda fossilt ben av en människa. Detta, dock dess bättre, så karaktäristiskt och viktigt som en oskadad underkäk med en fullständig rad av friska, hela tänder. Varförutom vi känna den terräng, det klimat och den djuromgivning samt det geologiska skede, uti vilka en representant för denna urgamla, äldsta kända mänsklighet levde.

De geologiska, paleontologiska och arkeologiska vetenskapernas metoder äro dock numera så säkra och deras rön så talrika och samstämmande, att det lugnt kan påstås, att med detta skenbart oansenliga fynd en synnerligen god början är gjord för vårt vetande om våra mänskliga förfäder och om mänskliga livsvillkor allra minst 7,000 människogenerationer tillbaka i tiden. Är icke denna siffra, såsom av geologiska skäl dock synes sannolikt, mycket för låg, skulle omkring 7,000 varandra i tiden följande variationer och överflyttningar från föräldrar till barn av kroppsliga och själsliga personlighetsarv och kulturtraditioner ha varit tillräckliga för att slå en brygga över den enorma klyftan av lekamliga, andliga och kulturella skiljaktigheter emellan den andra mellanistidens och nutidens invånare vid nedre Neckar i sydvästra Tyskland.

Den geografiska slumpen inom vårt arkeologiska upptäckarearbete hittills har fogat det så, att andra mellanistidens eller ett ännu tidigare geologiskt skedes och nutidens heidelbergare blivit symboler för denna äldsta och denna nyaste mänsklighet, vilka sammanlänkas genom det vördnadsbjudande och underbart innehållsdigra galleriet av människohistoriska världsåldrar.

ISTIDENS MÄNNISKORASER

I STORT SETT HAVA DE ARKEOLOGISKA OCH ANtropologiska istidsforskningarna hittills lärt oss att känna trenne — men blott trenne — huvudvarieteter av människan *(homo sapiens)* eller huvudgrupper av människoraser. Dessa äro *homo heidelbergensis*, *homo neandertalensis* samt *homo recens*.

Denna tredelning förutsätter, att forskningen kommer att bekräfta antagandet om särdeles djupgående olikheter mellan Heidelberg-människan och Neandertal-människan. Visar sig denna uppfattning icke vara hållbar, då vi eventuellt lära känna den urgamle heidelbergarens skelett fullständigare och kanske även något av hans materiella kultur, skulle blott tvenne fundamentala människogrupper återstå: Neandertal-gruppen och den nutida mänskligheten. Göras nya fynd, som bevisa tillvaron av en mänsklighet, vilken slutgiltigt intar den plats mellan Neandertalmänniskan och så väl människans som apornas förfäder, vilken vi här tillskrivit Heidelberg-människan, återinträder ju tredelningen av mänsklighetens utveckling, från djur till nuvarande typ, i sin rätt.

I själva verket kan det näppeligen råda någon tvekan därom, att man med orätt givit Neandertal-människan de latinska benämningarna *homo primigenius* och *homo antiquus*. Neandertalaren är nämligen till sin för oss hittills kända kroppsbyggnad alldeles icke så extremt eller ensidigt primitiv eller djurlik, att det skulle kunna förefalla sannolikt, att han verkligen är den tidigaste eller primitivaste äkta människa, som någonsin existerat. Intages icke denna plats av heidelbergaren, måste den med all sannolikhet ha varit utfylld av någon annan, ännu okänd mänsklig varelse, äldre i utvecklingen än neandertalaren. I denna riktning pekar även det faktum, att antropologerna hos de primitivaste nutidsraserna, t. ex. de nyligen utdöda tasmanierna, ansett sig kunna påvisa åtskilliga kroppsliga egendomligheter, som måste vara ursprungligare och äldre mänskliga kännetecken

än motsvarande drag hos Neandertal-rasen. Dennas föregångares blod skulle då ha lämnat spår efter sig i nutidsmänskligheten.

Ett annat spörsmål, till vilket jag strax återkommer, är det, huruvida ej någon särskild istida ras utjämnar den antropologiska klyftan mellan neandertalaren och nutidsmänniskan. Hur denna fråga besvaras beror väsentligen på den grad av självständighet ur rassynpunkten, som man tillskriver de hittills upptäckta istida mellanformerna mellan Neandertal-människan och de nu existerande variteterna inom människosläktet. Och här gäller det att taga ståndpunkt till själva rasbegreppet.

I grunden menar man ju med »ras» intet annat än en grupp inom mänskligheten (eller inom en djurart), vilken uppvisar så betydelsefulla kroppsliga och själsliga särkännetecken, att den bildar en tydlig form för sig eller särskild utgestaltning av artens allmänna, gemensamma drag. Meningen med rasbegreppet är att inom detsamma sortera endast de allra väsentligaste, mest djupgående olikheter, som upptäckas inom människosläktet. Sedan må åt en uppdelning av raserna i grupper och undergrupper — rasvarieteter, nationaliteter o. s. v. — överlämnas att in i de mindre väsentliga enskildheterna fullfölja systematiseringen.

Fasthålla vi vid denna grundsyn på rasbegreppet, blir den första huvudfrågan, huruvida mänskligheten uppvisar många eller få egentliga raser. Svaret blir, att dessa äro relativt få.

Jag kan dock vid studiet av den antropologiska litteraturen för min del icke komma bort från intrycket, att en fullt klar och definitiv utprägling av rasbegreppet ännu saknas, och att ordet användes i olika bemärkelser av etnologer och arkeologiska antropologer.

Sätten att rasindela den nu levande mänskligheten äro ju nästan lika många som de forskare, vilka sysslat med uppgiften. Om man t. ex. urskiljer fyra högre utvecklade raser — nämligen den »vita» (europeisk-nordafrikansk-sydvästasiatiska), den »gula» (nord- och östasiatiska eller mongoliska), den »svarta» (Afrikas negrer) och den »röda» (Amerikas indianer) — samt därjämte några lägre utvecklade raser, nämligen uraustralier, papuaner, ainer, koikoiner, veddafolk m. fl., så kan man otvivelaktigt stödja en sådan indelning på ett förnuftigt, relativt enkelt och klart rasbegrepp och ur själva indelningen vinna gott stöd för detta.

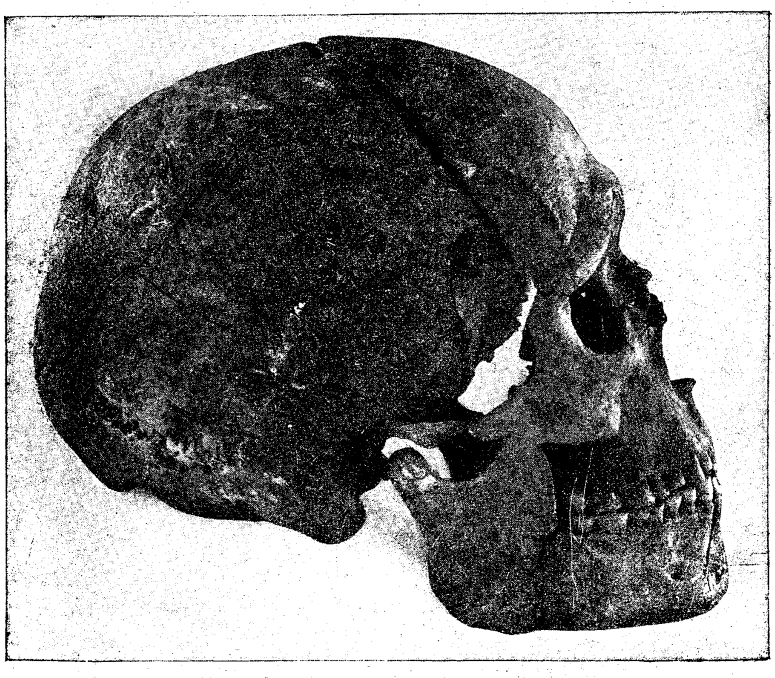

FIG. 68—69. UPPTILL KRANIUM AV NEANDERTAL-MÄNNISKA OCH NEDTILL AV CRÔ-MAGNON-MÄNNISKA.

Båda utgrävda av O. Hauser och återgivna efter hans fotografier. Kontrasten mellan pannans, hjässans och käkarnas gestaltning hos de två människoraserna är på dessa bilder mycket iögonfallande.

Tillvaron av en massa blandraser eller övergångsformer kan ej verka logiskt eller sakligt störande. Lika litet det eventuella påvisandet, att alls inga »rena» raser existera. »Renheten» är likgiltig. Den får gärna vara större eller mindre eller obefintlig. Det kommer blott an på, att mycket väsentliga drag faktiskt skilja huvudmassorna av människor åt inom de grupper, som vi kalla för raser.

Ej heller få vi kasta rasbegreppet över bord för nomenklaturens skröplighets skull. De »vita», »gula», »röda», »svarta» äro blott bekväma slagord eller symbolord, bakom vilka dölja sig en massa betydelsefulla kännetecken, om vilka antropologernas och etnologernas skrifter närmare upplysa. De »vita» förtjäna i grunden sitt namn, i trots av att så många av dem ha mörk hy, svart hår och bruna ögon. Likaså de »svarta», ehuru deras barn födas med vit hud. Likaså de »gula», ehuru nyanserna i gult här äro många. Värre är det med de »röda», som egentligen lära vara ljusbruna med olika inverkningar av solbränna. Det står dock fast, att de »röda» äro urgamla i Amerika och antropologiskt synnerligen likartade alltifrån det nordliga Nordamerika ända ned till det sydligaste Sydamerika. Deras möjliga avlägsna frändskap med de »gula» förenklar ju det stora rasproblemet. Åtskilliga antropologer äro av den meningen, att mänsklighetsträdets äldsta huvudgrenar äro blott tre: en »vit» (själva stammen) och en »röd»-»gul» samt en »svart» sidogren.

* * *

Frågan är dock, huruvida det vore lämpligt att tillämpa ett sådant rasbegrepp som det nu angivna på det arkeologisk-antropologiska forskningsmaterialet. Detta består ju uteslutande av skeletter och skelettdelar samt, såsom hjälp för bedömandet av de själsliga rasolikheterna, av vissa slags verktyg, vapen och konstverk. Tydligen ger oss ett sådant material icke en närmelsevis lika fyllig bild av raskännetecknen, som den nu levande mänskligheten skänker forskaren. Det är nog därför med full rätt, som den arkeologiske antropologen vanligen betjänar sig av ett vida mer summariskt eller omfattande rasbegrepp. Han måste låta sig vägledas uteslutande av fossila ben och flintsaker eller dylikt och bör ej urskilja finare rasnyanser, än ett sådant material otvunget avslöjar.

Det torde därför vara riktigast, såsom t. ex. Hörnes och Obermaier göra, att urskilja blott tvenne (eller, med heidelbergaren, trenne) istida huvudraser: *homo neandertalensis* och *homo crô-magnonensis*. Det senare namnet betecknar då den äldre, istida varieteten av *homo recens*, den nyare människan i motsättning till den äldre. Den nu levande mänskligheten, med alla sina olika raser och rasblandningar, bildar den yngre, nutida varieteten av samma huvudras. Med andra ord: den nu levande mänskligheten fanns såsom ras, crô-magnonras, redan i istiden, nämligen under dennas senare skeden. Före dess framträdande existerade i istiden en annan ras, neandertalarens.

Tillämpa vi denna rasindelning för istiden och efteristiden gemensamt, finns det naturligtvis intet som hindrar, att vi inom istidens mänsklighet — bland neandertalare så väl som bland crô-magnonare — isärhålla så många rasvarieteter, som forskningsmaterialet och en sund urskillningsförmåga kunna ge anledning till.

För undvikande av oklarhet kan det dessutom vara väl att märka, att de arkeologiska huvudraserna utvecklingshistoriskt sett äro fullt jämförliga icke med de nu levande huvudraserna, utan snarare med dessa sammangrupperade till en enda högre enhet eller rasgrupp eller till två eller tre sådana rasgrupper. Differentieringen inom människosläktet har under och efter istidens slutskeden blivit ofantligt mycket mångfaldigare, men ofta också mindre djupgående, än den var under istiden själv. Vad som var en relativt föga varierande ras under större delen av den senare istiden, har sedan dess blivit en samling av mer eller mindre tydligt avvikande människotyper.

Skarpast framträder detta förhållande, då vi, i motsättning till Neandertal-rasen och de ännu äldre människoraserna, gruppera ihop Crô-Magnon-rasen och hela den efteristida mänskligheten till en enda ras. Vägledande äro härvid uppenbarligen mera djupgående kännetecken än de, som anses skilja vår tids människoraser. Uttrycket »nutida mänsklighet» är kronologiskt icke avsett att omfatta endast den geologiska nutiden eller postglacialtiden, utan även så mycket av istiden, som uppvisar en människotyp eller en grupp av människoraser, väsentligt likartad med den nu levande mänskligheten.

Vad som betraktas såsom väsentligt härvid äro sålunda vissa, mera fundamentala kroppsliga kännetecken, än de vilka nu

skilja t. ex. den typiske skandinaviern och den typiske australiern eller papuan åt. Men fastställandet av sådana kännemärken, som skilja alla neandertalare från alla »nutida» människor, motsäges självfallet icke därav, att t. ex. de relativt nyligen utdöda tasmanierna (således en ras inom den »nutida» mänskligheten) stå neandertalarna ofantligt mycket närmare, än skandinavierna eller tyskarna göra. Inom varje rasgrupps råmärken finnas lägre och högre mänskliga utvecklingsstadier. Då neandertalarna stå biologiskt lägre än nutidsmänniskorna, är det att vänta, att bland dessa senare skall finnas raser, som bilda övergångsstadier mellan de högre eller högsta nutidsmänniskorna och neandertalarna. Och det är i själva verket denna mellanställning som tasmanierna, australierna, papuanerna m. fl. ganska tydligt markera.

På liknande sätt förhåller det sig med neandertalraserna och den gamle heidelbergaren eller hans eventuella ersättare genom nya fynd och forskningar. Vissa neandertalraser stå honom närmare än andra, erinra mer om en övergångsform till denna primitivaste urmänniska, vi hittills känna. Det är väl på denna grund, som en del istidsarkeologer dela neandertalarna uti en »äldre» och en »yngre» ras eller grupp av raser samt låta heidelbergaren ensam representera den »äldre» rasen eller rasgruppen.

* * *

Hela den säregna grupp av istida människotyper, som sammanfattas under benämningen Neandertal-människan, har blivit betecknad på detta sätt efter ett redan 1856 gjort, synnerligen märkligt fynd.

Vid Düsseldorf inflyter i Rhen en bäck, Düssel, vilken grävt sig en på sina ställen mellan 50 och 60 meter djup, trång dalgång uti kalkavlagringar från den devoniska (tredje) perioden av primärtiden. Den Rhen närmaste delen av denna smala dal eller klyfta benämnes Neandertal. Här finnas åtskilliga urgamla grottor i dalväggarna. Tvenne av dessa grottor äro belägna på 20 meters höjd över dalbottnen och 34 meter under dalväggens översta kant. Den ena grottan hade en smal terrass framför ingången och var tillgänglig på en stig uppifrån slätten.

Den andra, mindre grottan var 5 meter djup, 3,3 meter bred och 2,6 meter hög och ursprungligen åtkomlig blott genom en

smal gång eller klyfta uppifrån. Här bedrevs emellertid brytning av den devoniska kalkstenen, och följden var, att de härmed sysselsatta arbetarna 1856 hade trängt fram till de båda grottorna och började förstöra dem. I den mindre grottan funno de klippgolvet betäckt med ett 1,5 meter högt lager av hårdnad lera med inblandat grus, vilket uppenbarligen inspolats uppifrån genom den nyss omnämnda gången eller klyftan. På 0,6 meters djup i denna fyllning upptäcktes ett mänskligt skelett; enligt uppgift liggande i grottans längdriktning med huvudet vänt mot ingången. De fossila benen voro så fast inbäddade i den hårda leran, att de till en början alls icke uppmärksammades, utan kastades ned i dalbotten tillsammans med leran och gruset. Först då ett par mänskliga armben kommo i dagen, märkte man vad som var å färde; men nu för sent för att rädda hela skelettet, om det över huvud från början varit fullständigt. Vad som kunde tillvaratagas av detsamma var: kraniets hopsittande pann- och hjässben, de båda lårbenen, ett helt överarmben och en del av det andra (vänstra), ett fullständigt och ett fragmenterat armbågsben, ett strålben, ett stycke av bäckenbenet, en del av ett skulderblad, ett nyckelben och delar av fem revben. Dessa ärevördiga reliker finnas nu i museet i Bonn.

Om aldrig något annat fynd av samma slag blivit gjort i Europa, skulle vi stannat i stor ovisshet så väl beträffande dess geologiska ålder som dess raskännetecken. Det saknades ju vetenskaplig kontroll vid själva utgrävningen. Och de osteologiska besynnerligheter, ur moderna anatomiska synpunkter, som denne förste neandertalare uppvisade, kunde man åtminstone försöka (med vad inre berättigande förblir väl dock högst tvivelaktigt!) att tolka såsom patologiska missbildningar. Neandertal-människan har visserligen fått sitt vetenskapliga namn från fyndet i Neandertal; men det är en stor mängd andra fynd av fossila människoben, däribland flera fullständiga skeletter, som låtit inför våra ögon uppstå icke blott en allmän, istida människotyp med neandertalarens väsentliga kännemärken, utan en hel grupp av människoraser, som utgöra variationer eller olika utvecklingsstadier av denna typ. Det är dock fullständigt i överensstämmelse med det inom istidsarkeologien brukliga namnskicket, att man betecknat hela denna stora diluviala människogrupp med den från det första fyndet lånade benämningen.

* * *

Nästa mer epokgörande fynd voro de, som dels 1879 och dels 1885—86 gjordes i socknen Spy i provinsen Namur (Belgien). På sluttningen av en skogsklädd kulle, vid vars fot en bäck slingrar sig, upptäcktes här en grotta med framför liggande terrass; båda rika på lämningar från olika skeden av istiden.

Inne i hålan synas inga människoben ha hittats, men desto talrikare djurben och paleolitiska, särskilt gammalpaleolitiska, handkilar och andra typiska istida former av stenverktyg och stenvapen. Bland djurlämningarna voro grotthyenan och vildhästen starkast representerade, dessutom mammut och sibirisk noshörning i myckenhet; sparsammare grottbjörn, uroxe, bisonoxe, ren, ädelhjort, kanadisk hjort, varg, räv och, i ringa mängd, grottlejonet.

Dessa fynd gjordes 1879. Utgrävningarna 1885—86 gällde de dittills orörda kulturlagren framför grottans ingång, »terrassen», och utfördes med stor omsorg av trenne vetenskapsmän. Man konstaterade tillvaron av tre skilda avlagringar. Den översta av dessa bestod på ytan av en stor massa grus och inunder detta av ett omkring en meter tjockt, gulbrunt lerlager, i vilket hittades rester av hjort, mammut och björn samt stenverktyg från den äldre stenålderns senare skede. Närmast under detta lerskikt upptäcktes ett »benskikt», delvis omkring en tredjedels meter tjockt, innehållande rester av sibirisk noshörning, mammut, grotthyena, vildhäst samt, i mindre mängd, jättehjort, kanadisk hjort, uroxe, bisonoxe, ren, vildsvin och, ännu sällsyntare, grottbjörn och grotthyena. Om människans tillvaro vittnade här eldstäder och verktyg av yngre paleolitisk typ.

Märkligast var dock det tredje, djupast belägna, nästan omedelbart på klipphällen vilande kulturlagret, som delvis hade en meters mäktighet. Det bestod i huvudsak av lera med stenskärvor och rester av mammut, vildhäst, sibirisk noshörning, grotthyena, uroxe, ren, hjort och grottbjörn. Här i detta understa lager och i detta sällskap fann man tvenne mänskliga skeletter, vilkas läge på det noggrannaste fastställdes. De voro båda delvis krossade, tämligen ofullständiga och något förskingrade. Man konstaterade dock, att högra handens ben på båda skeletterna delvis voro inbäddade i samma lerstycken, som bevarade fragmenter av kraniet. Även trodde man sig på det ena skelettet kunna konstatera, att det legat på höger sida med huvudet åt öster och fötterna åt väster, sannolikt i den

hopkrupna ställning, som en sovande ofta intar. Liknande, senare gjorda fynd i Frankrike göra det otvivelaktigt, att i Spy förelågo tvenne gravar (således avsiktligt begravda lik) från den paleolitiska tiden. Nedstörtandet av delar av bergväggen förklarar, varför skeletterna krossats och delvis bragts ur sitt ursprungliga läge. Av de i samma skikt som människobenen inbäddade stenverktygen att döma, tillhöra dessa Spy-människor slutet av den äldre stenålderns tidigare skede, d. v. s. möjligen mitten eller senare delen av den tredje istiden (Riss-istiden).

* *
*

Redan detta fynd kompletterade på ett synnerligen värdefullt sätt Neandertal-upptäckten. Skelettresternas läge i geologiskt och paleontologiskt avseende var denna gång säkert fastställt. Dessutom hade man nu hittat en mängd människoben, som saknades i Neandertal-fyndet. Noggranna anatomiska jämförelser mellan de fossila benen från Neandertal och Spy bevisade, att här föreligga olika exemplar av samma istida människoras eller av tvenne varandra närastående diluviala människoraser. Liknande fynd från grottan La Naulette i Belgien, från Malarnaud, La Chapelle-aux-Saints och Arcis-sur-Eure i Frankrike, Schipka i Mähren (Österrike), Krapina i Kroatien och flera andra orter hava bekräftat, att Neandertal- och Spy-människorna samt dessa sistnämnda fynd representera en säregen diluvial mänsklighet, som sannolikt var delad i ett flertal raser och utbredd över ett stort geografiskt område samt existerade under mycket långa tidrymder. Dessa sträckte sig sannolikt åtminstone från och med tredje istiden till in uti den fjärde; således enligt vår minimiräkning i runda tal mellan 180,000 och 40,000 f. Kr. eller ett minst bortåt 140,000 år långt skede under istidens senare perioder.

Det senaste, mycket uppseendeväckande fyndet av en Neandertal-människa gjordes av O. Hauser 1908 nära byn Le Moustier vid floden Vézère, som inmynnar i Dordogne 120 kilometer öster om Bordeaux. Hauser har i sitt 1917 utgivna arbete *Der Mensch vor 100,000 Jahren* (1918 i sv. övers.) med stor åskådlighet beskrivit denna upptäckt.

Redan 1898 började Hauser sina istidsarkeologiska forskningar i Vézère-dalen, en trakt av Sydfrankrike, väster ut från Auvergne, som visat sig vara utomordentligt rik på istida boplatser, jakt-

marker, verkstäder och gravar. Hauser utsträckte efter hand sina undersökningar till icke mindre än 30 rikt givande fyndorter vid Vézère och Dordogne (distriktet Périgord), innan år 1908 hans hängivna arbete kröntes med den stora framgång, som upptäckten av en neandertalare uti geologiskt och arkeologiskt orubbat läge innebar.

Så snart Hauser i mars 1908 varskodde närheten av ett människoskelett, där en av hans utgrävningar fortskred, tillkallade han en kommitté från grannskapet, som i maj intygade tillvaron av människoben nere i de gamla geologiska avlagringarna. Med själva utgrävningen väntade Hauser, trots sin stora och lätt begripliga otålighet, ända till i augusti, då det lyckades honom att till fyndplatsen sammankalla ett antal tyska vetenskapsmän, bland dem antropologen Klaatsch, arkeologen Kossinna och etnologen Karl von den Steinen — alla berömda namn.

I deras närvaro och under direkt personlig medverkan av Klaatsch blevo betydande delar av ett mänskligt skelett frigjorda från de hårda sand- och stenmassor, i vilka de lågo inbäddade. Kraniet kunde, om än i bitar, nästan fullständigt lösgöras och sammanfogas; desslikes de båda lårbenen, ett skenben, ett överarmben, ett strålben och ett armbågben. Den döde låg i sovställning på högra sidan med huvudet lutat mot högra armbågen. Huvud och arm vilade mot platta stenar. Vid vänstra handen låg en präktigt arbetad handkil av flinta samt en rund flintskrapa. Dessutom funnos kring skelettet andra tillhuggna flintstycken och en mängd djurben, som delvis buro brandspår.

* * *

Det anses fullt obestridligt, att Hauser här påträffat en orörd grav från istiden. Lika litet tvivelaktig lär skelettets raskaraktär vara.

Alla neandertalarens typiska kännetecken finnas hos detsamma. Bland annat: en väldig valk av pannbenet över de mycket stora och runda ögonhålorna; ett starkt framskjutande överkäkben; mycket bred näsöppning; en tung och grov underkäke, lång, men nästan utan framsprång (haka); skarpt sluttande, låg panna; mycket ansenlig utveckling bakåt av hjäss- och nackben; stora, präktiga, i allo rent mänskliga tänder; synnerligen korta och grova överarm- och lårben; starkt böjda strålben.

Vad nu beträffar neandertalarens övriga allmänna, av olika fynd bestyrkta kännetecken, så var kroppshöjden ej synnerligt stor, sannolikt ej mer än 160 cm. hos den fullvuxne mannen och omkring 148 cm. hos kvinnan; under det att nutidens européer för närvarande uppvisa i genomsnitt omkring 170 cm. för mannen och 158 cm. för kvinnan. De värnpliktiga svenska 21-åringarna mätte 1911—13 i genomsnitt 172 cm. Hos veddafolket däremot lär mannens längd i medeltal ej överstiga 155 cm.; och hos de egentliga nutida »dvärgfolken» i det inre Afrika och annorstädes sjunker mannens kroppslängd till 140 cm. och mindre.

Neandertalaren var således en tämligen småvuxen, men ingalunda pygméartad människa, med en i övrigt synnerligen grov och kraftig kroppsbyggnad. Rak hållning och raka ben kunde han näppeligen skryta med. Ansiktet var djuriskt, men händer och fötter, liksom tänderna, rent mänskliga. Ehuru kraniet uppvisar en sådan märkvärdig förening av formkännetecken, som radikalt skilja det från nutidsmänniskans, synes dess inre, för hjärnan disponibla rymd ingalunda ha varit liten. Den uppskattas till omkring 1,230 kubikcentimeter, under det att ett modernt kranium av liknande omfång skulle uppvisa omkring 1,550 kbcm. och en stor apa högst 600 kbcm.

Neandertalarens hjärna var således icke liten och absolut icke aplik, ehuru utvecklad mera i nackens än i pannans och hjässans regioner. Han var tydligen ingen »tänkare», men väl en människa med starka, fina sinnesorganer, vilket ju i sig självt dock är mera djurlikt än speciellt mänskligt. Av underkäkens brist på haka och andra egendomligheter har man dragit slutsatsen, att Neandertal-människans talförmåga måste ha varit minimal. Att denna grundläggande mänskliga förmögenhet dock icke helt saknats, bevisas likväl av åtskilligt, som vi känna om neandertalarens kultur.

De väldiga, noslikt framskjutande käkarna erinra starkt om en tid, då dessa voro ett djurs vapen och verktyg, snarare än anpassade blott för födans tuggande och för formandet av ett ljudspråk. Den lågväxta, klumpiga människovarelsen av Neandertal-typ var sannolikt genom sina sinnesorganer utomordentligt väl utrustad för ett primitivt jägarliv. Syn, hörsel, väderkorn och slughet fingo ersätta, vad som saknades honom i fysisk styrka och naturlig beväpning uti livskampen med sådana med-

tävlare som grottlejon, grottbjörn, noshörning, elefant, uroxe och visent.

Av icke ringa intresse vore att veta, huruvida Neandertalmänniskans kropp var aplikt luden eller mänskligt naken. Härom sakna vi tyvärr för närvarande all kunskap. Denna brist i vår kännedom om vår märkvärdiga istida föregångare kan väl för övrigt aldrig avhjälpas på annat sätt än genom upptäckten av något konstverk, en teckning eller ett snideri, från istiden, som omisskänneligen föreställer en människa och avslöjar hemligheten om en eventuell hårbeklädnad. Frånvaron av antydningar om en sådan behöver dock ej vara bevisande, ty av tekniska skäl utelämnar den primitiva konstnären ofta föremålets hårbeklädnad.

I visst sammanhang med denna fråga är det av intresse att dryfta spörsmålet om de klimatförhållanden och länder, i vilka Neandertal-människan levde. Härvid gäller det naturligtvis först att bestämma de skeden av istiden, i vilka vi kunna anse neandertalarens tillvaro bevisad eller sannolik.

En del arkeologer låta neandertalaren framträda redan i den första mellanistiden; andra, t. ex. Obermaier, icke förr än i den tredje istiden. Man är dock tämligen enig om, att Neandertalrasen icke utdog fullständigt förr än i förra hälften av den fjärde istiden, om den över huvud är alldeles utdöd. Enighet råder således därom, att Neandertal-människan »levat länge på jorden» och varit med om så väl kalla istider som varma mellanistider. Det finns därför näppeligen hållbara skäl för att, såsom Gaston Backman gör, helt i allmänhet förklara denna människotyp för »en utpräglat köldälskande människoras». Den gode neandertalaren har naturligtvis *nolens volens* fått anpassa sig för kölden, då en ny istid bröt in och tillfälle ej gavs att fly till sällare jaktmarker; men vi veta av kulturlämningarna, att han trivdes gott även i varma mellanistider.

Ej heller ha vi verkliga skäl att, såsom återigen Backman, fabulera om neandertalarens oerhört dystra levnadsförhållanden och ogement bistra kamp för tillvaron. Kanske, mer än något annat, kraniets mörka uppsyn och skelettets klumpighet suggererat denna ensidigt kamp-för-tillvaro-teoretiska uppfattning. Visserligen hade neandertalaren sällskap med allehanda väldiga och vildsinta fornvärldsdjur. Men det kan ej råda minsta tvivel om, att han var hundra gånger slugare än dem alla tillsamman-

tagna och att han kände och uppskattade sin egen andliga överlägsenhet. Han hade redan utfört det övermåttan djärva prometevska stordådet att fånga och tämja elden. Med den satte han skräck i alla urskogens djur och rensade bergens grottor för att inreda dem till varma och trygga människoboningar.

Han förfärdigade olika stenverktyg av olika typer och ingalunda av de allra primitivaste former, ehuru han var en »gammalpaleolitiker». Han hade ett samhällsliv, om det ock ej höjde sig över hordens stadium. Han begravde sina döda; gav dem vapen och mat med på resan till skuggornas eller drömmarnas land. Det eviga problemet om livet och materien hade redan börjat sysselsätta hans vaknande människoande.

Beträffande Neandertal-människans geografiska utbredning får man naturligtvis yttra sig med stor försiktighet, så länge, förutom andra världstrakter, Östeuropa, Sydvästasien och Nordafrika icke äro närmelsevis lika väl genomforskade som Mellan-, Väst- och Sydeuropa. Hittills ha neandertalspåren konstaterats ojämförligt talrikast i Frankrike, Sydengland, Belgien och de närmaste trakterna av Tyskland samt mindre talrikt inåt Ungern och nedåt västra Medelhavet (Italien, Spanien, Portugal) samt i Nordafrika, Sydvästasien och på en del andra ställen. Det förefaller, som Sydfrankrike varit rasens huvudkvarter och utstrålningscentrum under mycket långa tidrymder.

* * *

Hörnes skriver 1909 i sin *Natur- und Urgeschichte des Menschen* (I, 244): »alla kvartära kranier och skelettrester, som icke uppvisa *primigenius*-formens» d. v. s. neandertalarens, »kännetecken, äro att räkna till den nu levande människoformen, *homo recens* eller *homo sapiens*, och bevisa att denna levde i Europa redan under istiden, men visserligen i dess senare och senaste skeden, dock» (då) »sannolikt i mycket större antal än *homo primigenius*.»

I det jag för ögonblicket förbigår de av Hörnes urskilda »övergångsformerna» mellan *homo neandertalensis* och *homo recens* — bestyrkta genom fynden i Brüx (Böhmen) Galley Hill (Sydöstengland) och Brünn — vill jag nu framhålla några av de viktigare hittills kända dragen hos den istida representanten för nutidens mänsklighet. Först må då, såsom motstycke till det

ovan skildrade fyndet av en neandertalare, nämnas ett av Hauser 1910 vid Combe Capelle (i samma distrikt som Le Moustier) gjort fynd, vilket, även det, utgrävdes i närvaro och med bistånd av Klaatsch.

Hauser ger sin 1908 upptäckta neandertalare den latinska benämningen *homo mousteriensis hauseri* och den 1910 i Combe Capelle funna nyare rasen *homo aurignacensis hauseri*. Det bidrar till större reda, att icke använda dessa eller liknande beteckningar, utan att fasthålla vid namnet *homo primigenius* eller, ännu bättre, *homo neandertalensis* för Neandertal-människan, som omfattar alla raser av Neandertal-Spy-typ, samt att, såsom Hörnes gör, giva namnet *homo recens* åt Hausers upptäckt av 1910 och åt alla med denna typlika diluviala raser samt dessutom åt de nutida människoraserna.

En särskild fråga blir den, huruvida benämningen *homo sapiens* skall användas om människan över huvud, således om så väl *homo primigenius* och dennes eventuella mänskliga föregångare som om *homo recens*, eller endast om denna sistnämnda. Vi bestämma oss här för det förra alternativet, i olikhet med den nyss citerade Hörnes. *Homo sapiens* är människan över huvud, till skillnad från djuret.

Då det är nödvändigt att inom *homo recens* urskilja de diluviala eller istida raserna från de efteristida eller nutida, betecknas de förra vanligen såsom Crô-Magnon-raserna. Antropologerna äro tämligen eniga om, att de under namnet Crô-Magnon-rasen sammanförda istidsmänniskorna alla tillhöra de yngre istidsperioderna jämte postglacialtiden, samt att de måste betraktas såsom stamfäder för de nutida människoraserna. Däremot råder större tveksamhet om släktskapsförhållandet mellan Neandertal-människan och Crô-Magnon-människan. Somliga antropologer förneka, andra bejaka den senares härstamning från den förra.

* * *

Hausers fynd av 1910 uppvisade en vida mindre benvalk över ögonhålorna, än neandertalarna alltid äga, och hade en bättre välvd panna, rymligare hjärnskål, mindre ögonhålor samt en väl utbildad haka, mindre tänder och ett rakt strålben. Redan en flyktig blick på de båda av Hauser utgrävda kranierna övertygar om neandertalarens stora primitivitet och relativa djurlik-

het och den andra rasens avgörande framsteg i den riktning, där vi återfinna vår egen, nutida mänsklighet.

Om Crô-Magnon-rasen gör Hörnes följande (I, 247) allmänna iakttagelser. »I senglaciala avlagringar i Västeuropa har man funnit ett antal mänskliga skeletter och skelettrester, som uppvisa en enhetlig kranie- och kroppsform och till största delen nära ansluta sig till de mellaneuropeiska formerna av istidens *homo recens*. Fynden visa nästan undantagslöst, att det varit fråga om kraftigt byggda, medellånga eller högväxta människor med kort, brett ansikte, mycket starka käkar, tydlig benvulst över ögonbrynen, men vackert formad panna och rymlig, tämligen lång och smal hjärnskål. Då denna människoform låter påvisa sig från det västliga Medelhavets stränder (Mentone) till mellersta Mähren uti grottor och gamla jordavlagringar, synes den utgöra en särskild, tämligen vittutbredd europeisk människoras. Dess närmaste släktingar, kanske verkliga, oblandade kvarlevor av den gamla rasen själv, finnas ännu i dag bland Nordvästafrikas blonda berber och fortlevde länge i de Kanariska öarnas nu utdöda urbefolkning (guancherna). Den fyndort, efter vilken Quatrefages och Hamy hava givit denna människoform namnet Crô-Magnon-rasen, är en boplats under ett klipptak vid byn Crô-Magnon i Vézère-dalen nära Les Eyzies och andra berömda fyndorter här (Dordogne, Frankrike).»

Crô-Magnon-typen är, jämförd med neandertalaren, tydligen vida mindre hänvisad till de blotta sinnesorganerna och slugheten och vida mer till en i utveckling stadd intelligens såsom vapen i kampen för tillvaron. Hos denna ras eller rasgrupp är den specifikt mänskliga karaktären och livslinjen starkare betonad än hos Neandertal-människan. Pannan är visserligen ännu tämligen låg och valkig och käkpartiet framskjutande; men kraniet är på mycket god väg att antaga de ädlare former, som kännetecknа särskilt den nutida vita mänskligheten.

Möjligen föreligga i en del fossila människofynd lämningar av raser, som utgöra övergångsstadier i en utveckling från Neandertal-typen till Crô-Magnon-typen. Klaatsch var t. o. m. av den meningen, att nutidens australier äro att anse som en mellanform mellan neandertalaren och den högre, moderna mänskligheten eller någon dennas föregångare i utvecklingen, således en ras inom Crô-Magnon-gruppen. Spår av neandertalblod skulle således ännu förekomma i fullt igenkännelig gestalt inom människosläktet.

Då synes det ju också naturligt, att man velat påvisa den ena eller andra Crô-Magnon-rasens tämligen oförändrade fortbestånd uti någon primitivare nutida människoras. Eskimåerna, bland andra, ha på detta sätt blivit utpekade såsom ett sannolikt föga förändrat Crô-Magnon-folk, vilket kanske redan i sista mellanistiden, möjligen under påtryckning från andra, mera krigiska folk, flyttat från sina äldre hemländer i mellersta Europa upp till Grönlands och Nordamerikas polartrakter på de då förefintliga landbryggorna mellan Frankrike och England, mellan Skottland, Island och Grönland och mellan Grönland och Nordamerika.

En särskild märkvärdighet är den arkeologiska upptäckten av en dvärgartad, negerliknande istidsras i Sydeuropa. I grottor nära Mentone, på italienskt område men mycket nära franska gränsen, har man på nära 8 meters djup i de diluviala kulturlagren funnit skeletter efter småväxta, negerlika människor (den s. k. Grimaldi-rasen). De ha av antropologerna satts i stamförbindelse med så väl australierna som Afrikas nutida dvärgraser. Förekomsten i Sydeuropa av negroida människorester är intressant, redan därför att den visar, att Nordafrika och Sydeuropa under istiden sannolikt utgjort ett sammanhängande befolkningsområde, inom vilket de redan då tydligt isärutvecklade negroid-afrikanska (d. v. s. mellan- och sydafrikanska) och speciellt europeiska typerna blandats med varandra.

Grimaldi-upptäckten synes göra det sannolikt, att den typuppdelning inom mänskligheten, vilken vi beteckna såsom de nu levande människoraserna, helt eller delvis har sin begynnelse redan ganska långt tillbaka i istiden, före eller omkring begynnelsen av dennas antropologiskt och kulturellt yngre skede, där Crô-Magnon-människan börjar uppträda som konkurrent till Neandertal-människan. I så fall skulle *homo recens* kanske redan från begynnelsen haft en tendens till den splittring i divergerande typer, som dokumenteras genom de oss välbekanta kroppsliga och själsliga olikheterna mellan vita, gula, röda och svarta människor, mellan Medelhavsmänniskornas europeiska, mongolernas asiatiska, indianernas amerikanska och negrernas afrikanska typ — för att här nämna blott dessa.

De sannolika grunddragen av djurens och människans stamträd.

Tabellen avser allenast att särskilt framhålla de provinser och klasser inom djurriket, som sannolikt tillhöra människans stamträd; till skillnad från de provinser och klasser, som sannolikt falla helt utanför detsamma. För tydlighetens skull ha delvis såsom »typer» för de olika provinserna och klasserna angivits vissa nu levande representanter för desamma, vilka torde stå de verkliga, utdöda människostamfäderna relativt nära eller i vissa avseenden uppvisa den relativt största formlikheten med dem. Men några verkliga människoförfäder är det naturligtvis ej i dessa fall fråga om.

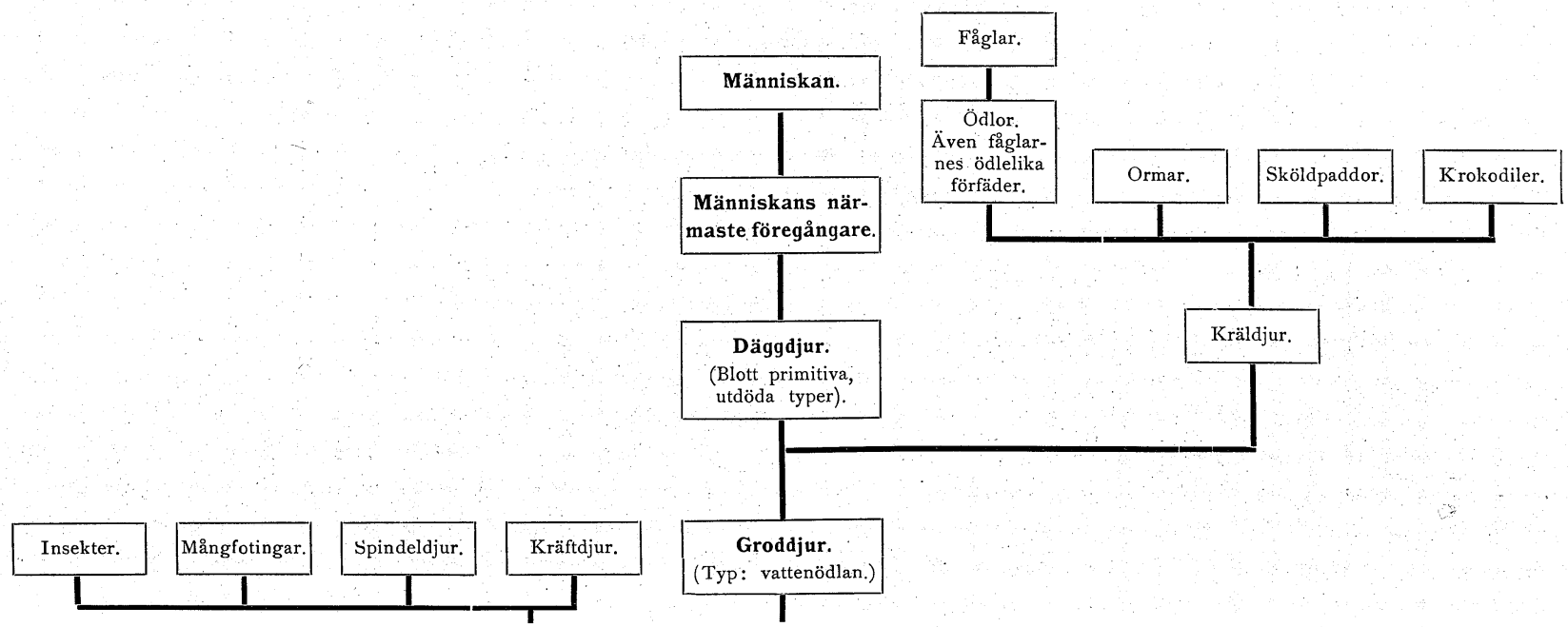

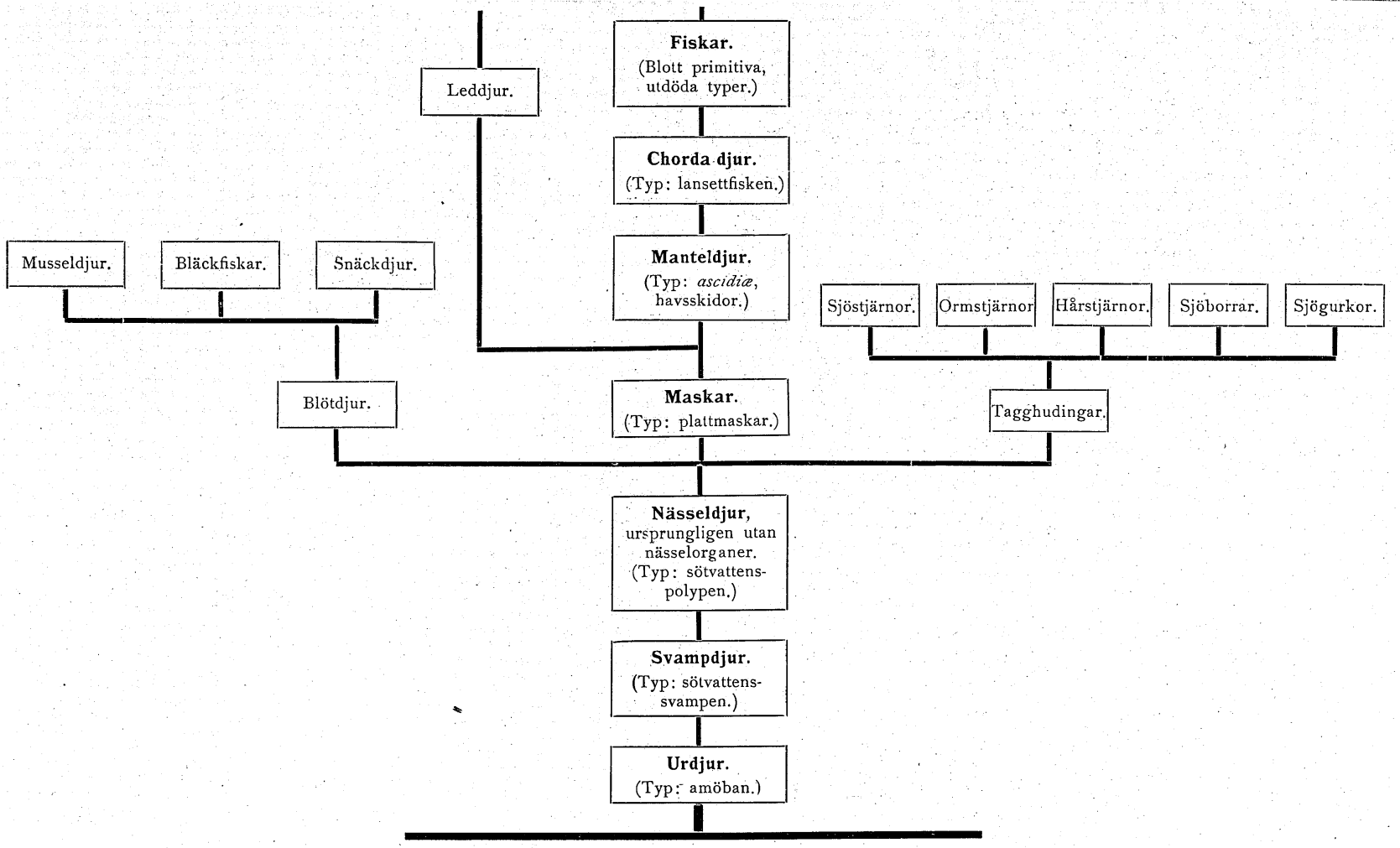
Fiskar.
(Blott primitiva, utdöda typer.)
Leddjur.
Chorda djur.
(Typ: lansettfisken.)
Musseldjur.
Bläckfiskar.
Snäckdjur.
Manteldjur.
(Typ: *ascidiæ*, havsskidor.)
Sjöstjärnor.
Ormstjärnor
Hårstjärnor.
Sjöborrar.
Sjögurkor.
Blötdjur.
Maskar.
(Typ: plattmaskar.)
Tagghudingar.
Nässeldjur,
ursprungligen utan nässelorganer.
(Typ: sötvattens-polypen.)
Svampdjur.
(Typ: sötvattens-svampen.)
Urdjur.
(Typ: amöban.)

NUTIDENS RASFRÅGA

DE FOSSILA MÄNNISKOBEN, SOM PÅTRÄFFATS i geologiska avlagringar, vilka äro äldre än den tredje (sista) mellanistiden, synas undantagslöst tillhöra Neandertal-rasen eller en ännu äldre mänsklighet. Enligt somliga forskare framträder redan i den tredje mellanistiden den andra, »modernare» människotypen; enligt andra är detta icke fallet förr än med den fjärde (sista) istidens början. Några förmena t. o. m., att det icke inträffade förr än efter istidens slut. Detta påstående torde dock bero på en felaktig uppfattning av istidens begrepp eller varaktighet. Denna slutar icke då den »slutat» i Mellaneuropa, d. v. s. då istäcket dragit sig bort från Tyskland och sydligaste Skandinavien. Istiden slutar först, då isranden hunnit upp till södra Jämtland och östra Lappmarken.

I det den senistida mänskligheten endast långsamt mer och mer undantränger den äldre istida människan, neandertalaren, bildar den i kronologiskt avseende en länk mellan denna och den efteristida människan, nutidsmänskligheten. Det blir därför en uppgift för vetenskapen att utreda den senistida människans släktförhållanden så väl till neandertalarne som till oss själva. Vad detta senare problem beträffar, måste det naturligtvis lösas i anslutning till forskningen uti de närvarande rasförhållandena inom mänskligheten.

Dessa äro ganska brokiga och visa starka avvikelser i kroppsligt och själsligt avseende mellan vissa nu levande folkgrupper eller raser. Delvis är det här fråga om skillnaden mellan å ena sidan fysiskt och andligt primitivare, vissa istida människotyper kroppsligt och kulturellt mera närastående raser och å andra sidan sådana, som genom sin kroppsbyggnad och odling tydligt markera ett vida högre utvecklingsstadium.

Tillvaron i nutiden av lägre och högre människoraser är utan tvivel ett faktum, som kan ställas i samband med istidens rasförhållanden, inbjudande till tolkningen, att de nutida lägre raserna äro relativt litet förändrade kvarlevor av istidens mänsk-

FIG. 70. KRANIUM AV EN AUSTRALIER.

Efter H. Klaatsch, *Entstehung und Entwickelung des Menschengeschlechtes*, s. 337.

lighet, under det att de högre nutidsraserna med större energi och framgång fortsatt evolutionen sedan istidens senare skeden och därför uppvisa i alla avseenden större olikheter vid jämförelse med sina istida förfäder. Uteslutet är ju icke heller, att den skarpa rasmotsättning, som redan den senare istiden uppvisade uti de djupgående fysiska olikheterna mellan neandertalarne och Crô-Magnon-rasen, på ena eller andra sättet fortlever inom den nutida mänskligheten. Kanske icke eller åtminstone icke enbart som en olikhet mellan skilda raser, utan företrädesvis såsom en stark variabilitet mellan mycket primitiva rasdrag och högre sådana inom en och samma ras, inom ett och samma folk.

I detta sammanhang är det av intresse att observera, att antropologer och etnologer under senare tider, utan hänsyn till problemet om härstamningsförhållandet mellan nutidens och istidens människor, mer och mer närmat sig uppfattningen, att vi inom den närvarande mänskligheten måste urskilja trenne rasgrupper, vilka väsentligt avvika från varandra icke blott så-

som »lägre» och »högre», utan även såsom besittande en större eller mindre kroppslig och själslig variabilitet.

En av dessa rasgrupper utmärker sig genom relativt primitiva kroppsliga och själsliga drag och på samma gång genom en synnerligen stor variabilitet. Hit höra australier (med vilken beteckning jag här åsyftar vissa synnerligt primitiva australiska stammar samt tasmanierna), vidare papuaner (Nya Guinea) och melanesier, ainer (norra Japan), vedda- och dravidafolken (i det sydliga och inre Dekan i Ostindien) m. fl., möjligen även vissa raser i det inre Afrika (koikoin- och akkafolk). En annan rasgrupp omfattar folk med så väl lägre som högre kropps- och kulturtyper, men kännetecknas av en mindre utpräglad fysisk och andlig variabilitet inom varje särskild ras eller folkstam. Hit böra de rasrenare »gula» och »röda», d. v. s. mongoliska (östasiatiska) och indianska (eller amerikanska) folken räknas; även Afrikas egentliga negrer (Sudan-negrer och Bantu-negrer). Japanerna kunna såsom ett utpräglat blandfolk icke helt räknas hit; däremot sannolikt eskimåerna. Den tredje och sista rasgruppen bildas av de på en gång i allo högt utvecklade och genom stor variabilitet utmärkta folken. Dessa äro de »vita», de ledande europeiska, sydvästasiatiska och nordafrikanska folken av »arisk», semitisk och hamitisk stam.

Den enda mera betydande ras som på detta sätt blivit oklassificerad är den »bruna», malajiska, vilkens utbredningsområde sträcker sig från västra Madagaskar över den indiska övärlden ända till östligaste polynesien samt genom blodblandning in i sydöstligaste Asien och Japan. Variabiliteten är här större än bland de rasrenare »gula» grannarna norr om Sundaöarna, och utvecklingsnivån är vida högre än hos de mörka grannarna i söder, på Nya Guinea och den australiska kontinenten.

* * *

En sådan gruppering av den nutida mänsklighetens raser och folk avser naturligtvis närmast icke att angiva dessas inbördes frändskap, utan endast att framhålla fördelningen av vissa grundegenskaper — nämligen variabilitet och hittills ådagalagd utvecklingskraft. Osannolikt är dock icke, att även en del härstamnings- och blodsbandsförhållanden framträda på detta sätt. Det är måhända så, att variabilitet och utvecklingskraft äro

FIG. 71. AUSTRALIER.

Efter H. Klaatsch, *Entstehung und Entwickelung des Menschengeschlechtes*, s. 315.

grundfaktorer, vilkas spontana framträdande då och då, här och där inom mänskligheten sammanhänger med uppkomsten av olika raser och folkstammar. Vi ha här en utvecklingsfaktor vid sidan av de yttre naturförhållandena, men utan tvivel ännu mera djupgående till sin betydelse än dessa.

Den starka variabiliteten, kroppslig och andlig, hos en tidig människogrupp är tydligen en fundamental förutsättning för uppkomsten under årtusendenas lopp av olika människoraser, folklynnen och högre kulturer. Såsom en ytterlighetsform av variabiliteten kunna vi betrakta »mutationen» — d. v. s. det skenbart eller verkligt oförmedlade, språngvisa framträdandet av nya, tydligt ras- eller artbestämmande egenskaper med tendens till varaktighet genom ärftlig överflyttning i fortsättningen. Den holländske naturforskaren Hugo de Vries iakttog, att kring en plantering av växten *oenothera lamarkiana* spontant bildade sig grupper av nya varieteter eller arter, vilka sedan fortplantade sig som särsilda arter, liksom moderarten. De Vries anser, att denna artbildande variabilitet förverkligas endast periodvis med långa »lugna» eller artstabila mellantider, under vilka de rent individuella variationerna visserligen fortsätta, men utan att leda

till nya ärftliga former, som bryta sig ut ur den gamla artens formkrets. Vi böra således enligt mutationsläran skilja mellan å ena sidan de individuella variationer, som utgöra en föränderlighet inom artegenskapernas ram, och å andra sidan de individuella variationer, som gå ut över ifrågavarande ram. Denna senare art av variabilitet, mutationen, kan betecknas såsom en variabilitet hos arten såsom sådan eller den variabilitet hos det levande, varigenom arter, ordningar, klasser inom djur- och växtriket uppstått.

Så väl variabiliteten i allmänhet som särskilt mutation äro oförklarade grundegenskaper hos det levande och i lika mån oförklarliga som livet självt.

Att för organismernas variabilitet och mutationer söka en tillfyllestgörande orsak i de materiella förhållandena utanför dem kan icke vara mer berättigat, än att på samma yttre håll söka orsaken till livet självt. Vissa yttre betingelser må vara oumbärliga för att tendensen till variationer eller mutationer skall kunna förverkligas hos en organism — alldeles som vissa värme-, ljus-, fuktighets- och födoämnesförhållanden i omgivningen äro oundgängliga villkor för, att organismen över huvud skall kunna förverkliga sin tendens att leva vidare, sedan den en gång börjat leva. Men livet eller tendensen att leva är dock en särskild egenskap hos det levande självt, vilken saknas hos den icke levande materien och ingalunda låter sig tolkas såsom en egenskap hos eller påverkan från organismens materiella omgivning. Denna senare kan dock, därigenom att de yttre levnadsförhållandena gestaltas på ena eller andra sättet, föranleda ett urval bland de hos en organism spontant framträdande variationerna. Individer med variationer av viss typ få en fördel i kampen för tillvaron, ha bättre utsikter att överleva och fortplanta sig och att på kommande släktled förärva sina nya så väl som gamla egenskaper än vad fallet är med individer utan variationer av denna typ.

Att de levande individerna dessutom direkt påverkas av de yttre förhållandena är ju uppenbart. Men frågan är, huruvida de sålunda »förvärvade» nya egenskaperna hos en individ överflyttas på avkomman — i andra fall än då en spotan variation eller mutation samverkar med dylik yttre påverkan eller åverkan. Denna fråga synes böra besvaras nekande. Yttre påverkningar, som icke sammanfalla med eller gynna och fasthålla organismens egna spontana variationer, övergå icke i arv på avkomman.

Regeln är således den, att hundar icke födas svanslösa, därför att deras föräldrar och förföräldrar i många släktled fått sina svansar avhuggna. Vilket icke hindrar, att det hos en svanshuggen eller icke svanshuggen hundras skulle kunna framträda en spontan tendens att bli svanslös eller stubbsvansad och att denna variation (mutation) kunde främjas genom systematiskt urval från hunduppfödarnes sida.

* * *

För frågan om människorasernas och de olika kulturernas uppkomst är således den spontana variabilitetens växlande förekomst, mer eller mindre ojämna fördelning inom människosläktet förr och nu, av stor betydelse. Människans förfäder måste ha varit djur med alldeles ovanligt stor »variationsbredd», och denna grundegenskap måste ha gått i arv till människan själv, ehuru icke i samma grad till alla de raser, i vilka mänskligheten delat sig.

Hur den stora »variationsbredden» eller starka variabiliteten sammanhänger med en relativt stor utvecklingskraft i kroppsligt och själsligt avseende är klart blott såtillvida, att den senare tydligen icke kan finnas utan den förra. Minskas denna, variabiliteten nämligen, så minskas enligt erfarenheten också utvecklingskraften. Rasen har i sitt mera variabla utvecklingsskede kanske hunnit upp till en relativt hög kultur; men nu avtar variabiliteten, individerna födas mer och mer likformiga till kropp och själ, samtidigt minskas det sociala och kulturella framstegets tempo, folket bibehåller måhända sin höga kultur, men stegrar den icke vidare under långa tidrymder. Så synes det ha gått t. ex. i Egypten och Kina. Möjligen är även den röda rasen, Amerikas »röda» indianbefolkning, ett exempel på ringa eller tidigt minskad variabilitet och därmed sammanhängande svag eller tidigt förlorad utvecklingskraft.

Ett föga variabelt folk och en stabil, konservativt stelnad kultur må utan tvivel ha sin säregna, förnäma skönhet och även en stor betydelse för mänskligheten som ett helt. Men det är fara för, att en sådan förstelnad ras eller kultur blir bortsopad av livets ström, om andra delar av människosläktet ännu ha bevarat så väl den nödiga variationsbredden som den starka utvecklingskraften.

* * *

Av alla nu levande raser är den »vita» eller arisk-semitisk-hamitiska och särskilt dennas europeiska gren den på en gång variablaste och ojämförligt utvecklingskraftigaste. De »vita» ha varit med om att skapa Egyptens, Sinears, Syriens, Persiens, Indiens, Arabiens, Nordafrikas, Mindre Asiens och Europas kulturer. I Europa räkna de greker, italiker, kelter, germaner och slaver bland sina folkstammar, vad forntiden beträffar sannolikt även kreter och etrusker. Anglosachserna i Europa, Amerika och andra världsdelar äro, liksom Amerikas romaner, förgreningar från den vita europeiska människostammen.

Att spåra den »vita» människan in i istiden, tillbaka till hennes stamfäder och dessas tidiga kultur för 100,000 eller 200,000 år sedan är därför en av människoforskningens angelägnaste och mest lockande uppgifter. Var och när framträdde de »vita» såsom en särskild variant av mänskligheten? Vilka voro då de »vitas» syskonstammar? Hurudan var den gemensamma fädernestammen? Är den »vita» mänskligheten en rak fortsättning av mänsklighetens urgamla huvudstam eller en sidogren från denna?

Så långt vårt vetande för närvarande går, ha vi skäl att antaga, att den »vita» mänskligheten har sitt urhem just där den gamla kärnan av henne ännu finnes, nämligen på landmassorna kring Medelhavet, ungefär mellan 50:de och 30:de breddgraderna. Om skedet för hennes första framträdande äro ännu blott gissningar möjliga. Men dessa visa oss allra minst 50,000 år tillbaka i tiden, in uti den sista istiden, möjligen så långt tillbaka som till den sista mellanistiden, således enligt minimiräkning ända till bortåt 100,000 år före vår tid.

Den »vita» rasens väldiga fysiska och psykiska variabilitet — vida överstigande de »gula», »svarta» och »röda» rasernas — talar för sannolikheten av, att dessa senare äro sidogrenar på människoträdet eller specialiseringar i olika riktningar av människoarten, under det att den »vita» rasen är att betrakta som en fortsatt utveckling av huvudstammen, en allmän förädling av denna, snarare än någon ensidig särutveckling.

Det är då icke av rashögfärd, som den »vite» placerar sig själv uti centrallinjen av mänsklighetsutvecklingen, utan för att giva verklighet och sanning sin rätt, även då dessa kunna förefalla angenäma eller smickrande. Hur härmed kan anses förhålla sig är för övrigt en smakfråga. I regel anses det mera

förnämt och aristokratiskt att vara högt specialiserad, strängt typifierad, något stelnad och fallen för konservatism. Då äro de finaste »röda» och »gula» avgjort mera förnämliga människor än de livskraftigaste »vita» (ehuru det nog även bland dem finnes nationaliteter som stelnat aristokratiskt). Vad de »svarta» (Sudan- och Bantunegrerna) beträffar, äro de visserligen en tydligt specialiserad människoart, men varken fysiskt eller själsligt uti riktning av en finare och mognare mänsklighet, snarare motsatsen: ett förgrovande av vissa fysiska drag och ett fastnande i en frodig sensualitet och oförgänglig puerilitet.

* * *

Med denna uppfattning av de nutida huvudrasernas beskaffenhet harmonierar då förträffligt, att det ännu finnes en mängd mycket primitiva raser, vilka, såsom t. ex. australier och ainer, förena en mycket stor variabilitet med en synnerligen svag utvecklingskraft och dessutom, i en del kroppsliga och själsliga varianter, uppvisa en häpnadsväckande likhet med vissa ännu existerande fysiska och psykiska varianter inom den »vita» rasen. Det är i hög grad betydelsefullt, att antropologer och etnologer så ofta framhållit, att vissa kännetecken hos uraustralierna mycket likna Neandertal-människans, under det att andra drag hos dem äro karaktäristiska för en del av våra rent europeiska folktyper, icke minst vissa nordiska.

Även australiern och de honom närmast liknande nu levande primitiva folken skulle då tillhöra centralstammen i mänsklighetsträdet. Den stora skillnaden mellan honom och européen vore huvudsakligen den, att han tidigt förlorat den starka utvecklingskraften och genom sin isolering på en geologiskt och biologiskt »gammalmodig» kontinent blivit uppmuntrad uti sin tendens att stå stilla. Att den geografiska isoleringen icke kan gälla som enda orsak till australierns tillbakablivenhet bevisas därav, att honom antropologiskt närstående folk, ehuru icke geografiskt isolerade, ävenledes stannat kvar på ett synnerligen lågt kulturstadium.

Slutsatsen beträffande släktskapsförhållandet mellan nutidens och istidens människoraser blir tydligen den, att så väl den äldre som den yngre istidsrasen, så väl Neandertal-människan som Crô-Magnon-människan, ehuru i ojämförligt övervägande

grad denna senare, givit upphov till de så väl högre som lägre, variablare och stelare rastyper, som vi iakttaga inom den nutida mänskligheten (då vi med »nutid» förstå åtminstone de sista 20,000 åren). Då vi ännu äro endast i begynnelsen av vår kännedom om istidens människoraser, är det naturligtvis riktigast, att vi tillsvidare nöja oss med sådana allmänna, endast det allra väsentligaste sammanfattande slutsatser, överlämnande åt den fortsatta forskningen att så småningom fylla i detaljerna.

MÄNNISKA OCH DJUR. NATUR OCH KULTUR

DÅ HEIDELBERG-KÄKEN UTAN TVEKAN SKULLE uppfattas som tillhörande en människolik apa, i fall icke tänderna varit rent mänskliga och därmed helt olika någon människolik apas, och då Neandertal-människans kranium och övriga benbyggnad utan tvivel är i någon mån djurlik, närmast aplik, blir frågan om människans förfäder och närmaste släktingar inom djurriket ett aktuellt spörsmål även för arkeologen och historikern. Vi kunna, ehuru icke naturforskare, omöjligt nöja oss med att stanna på halva vägen inför ett sådant uppslag.

Kan det antagas, att heidelbergaren och neandertalaren härstamma från ett djur av samma typ som de nu levande människolika aporna — gorillan, schimpansen, orangutangen, gibbonen? Naturforskare och antropologer besvara ju denna fråga numera enhälligt med ett bestämt nej. Självklart är, att grunden härför icke kan vara den, att dessa djur stå lägre i utvecklingen än människan, t. ex. därigenom att de sakna människans skarpa differentiering mellan armar och ben, händer och fötter, utan grunden är den motsatta, nämligen att de nu levande människolika aporna delvis äro allt för högt eller specialiserat utvecklade, för att någon av dem skall kunna vara stamfader till en heidelbergare eller neandertalare. Detta betyder intet annat, än att vissa deras organer, t. ex. tänderna, äro mer utvecklade i en speciell djurisk riktning än neandertalarens motsvarande organer. Dessa äro mindre differentierade, de stå en äldre, ursprungligare, i viss mån mellan djur och människa bättre balanserande typ närmare.

Det gäller således att söka denna äldre människolika aptyp eller ännu icke apartade djurtyp. Antropologerna och zoologerna kunna med ledning av neandertalarens kännetecken och

de redan kända härstamningsförhållandena bland de högre däggdjuren ganska noga förutsäga, hur den fossila människolika apa eller människolika djurform över huvud måste vara byggd, som skall kunna godkännas såsom en sannolik stamfader för människan. I sista hand bör det icke vara fråga om någon apa alls, utan en däggdjursform, som är den närmast ursprungligare före både apa och människa.

Det fossila fynd, som hittills kommit dessa teoretiska anspråk närmast, gjordes 1894 på Java av en holländsk läkare vid namn Eugen Dubois. Det bestod av ett hjärnskålstak, ett lårben, ett stycke av en underkäke och tre lösa kindtänder, påträffade tillsammans med ben av elefant, flodhäst, noshörning, hyena m. fl., synbarligen alla tillhörande nu utdöda arter. Att fyndet har på en gång en viss aplikhet och en viss människolikhet har knappast bestritts. Men osäkert är, om de olika benen tillhört samma individ. Och deras geologiska ålder, som upptäckaren förlade till mitten eller slutet av tertiärtiden, har senare flyttats ned ett gott stycke in i diluvialtiden.

Dubois kallade sin upptäckt för *pithecanthropus erectus,* den upprättgående apmänniskan. Resultatet av de mycket ingående anatomiska undersökningarna, utförda av flera bland samtidens främsta anatomer, zoologer och antropologer, blev bland annat följande. Hjärnskålstakets panna har en starkare lutning bakåt än neandertalarens, och hjässbenets främre del är också lägre och plattare. Ögonbrynsvalken anses vara mer aplik än neandertalarens. Hjärnskålens rymdinnehåll beräknas till 850—900 kubikcentimeter, mot högst 600 kbcm. hos de största aporna och 1,230 kbcm. hos neandertalaren. Detta ytterligt viktiga kännetecken ställer således Dubois' »apmänniska» långt över aporna och närmare människan än någon apart. Kroppslängden har beräknats till ungefär samma mått som det för neandertalaren normala. Lårbenet är icke blott vida mer människolikt än aplikt, utan t. o. m. något rakare än neandertalarens och visar, att »apmänniskan» redan i det närmaste måste ha förvärvat den upprätta gångställning, som är människan egen. Hjärnskålens form och storlek göra även detta sannolikt.

Slutsatsen blir, att ifrågavarande »apmänniska» intar en mellanställning mellan människa och apa och att neandertalaren intar en mellanställning mellan »apmänniskan» och nutidsmänniskan. Ordet »mellanställning» är dock i en viktig punkt tvetydigt i

detta sammanhang. Det lämnar oavgjord den betydelsefulla frågan, huruvida »apmänniskan» från Java är neandertalarens stamfader eller dennes stamfaders kusin eller helt enkelt bara kusin, liksom formuleringen ovan icke avgör, huruvida vi mena, att neandertalaren är nutidsmänniskans stamfader eller blott är en äldre, mindre utvecklad avkomling från en för dem båda gemensam stamfader. De fyra olika möjligheterna åskådliggöra Schwalbe och Hörnes på följande sätt.

1.

Nutidsmänniskan.
↑
Neandertalaren.
↑
»Apmänniskan».
↑

2.

Nutidsmänniskan.
↑
→Neandertalaren.
→»Apmänniskan».

3.

Nutidsmänniskan.
↑
Neandertalaren.
↑
→»Apmänniskan».

4.

Nutidsmänniskan.
↑
Neandertalaren.
↑
→»Apmänniskan».

Då, som vi sett, sannolikhet finnes, att åtminstone en del neandertalblod ingår i den nutida mänskligheten, måste vi välja mellan alternativen 1 och 4 eller tills vidare betrakta båda dessa som möjliga. Endast nya fynd kunna avgöra, huruvida »apmänniskan» från Java verkligen tillhör vår stamlinje eller blott betecknar en från denna utgången sidogren, som tidigt utslocknat. Försiktigast torde vara att tills vidare bestämma sig för det senare alternativet och att sålunda utesluta *pithecanthropus* från människans stamträd. Mycket olik »apmänniskan» uti de kroppsdelar, som vi känna av denna, kan dock den verklige människostamfadern, i »apmänniskans» genealogiska närhet, icke ha varit.

* * *

I en avgörande punkt belyser »apmänniskan» från Java utan tvivel, hur det tillgick vid människovardandet. Lårbenets form hos denna varelse gör det sannolikt, att han haft en minst lika upprätt hållning som neandertalaren, och detta i trots av att hans hjärnskål var omkring en tredjedel mindre rymlig än dennes. Således ha människans förfäder först utvecklat de skelettformer, som betinga och sammanhänga med den upprätta ställningen. Senare har hjärnskålen fått den form och volym, som vi förefinna hos Neandertal-människan. Människan blev en varelse med genomförd arbetsdelning och formspecialisering mellan armar och ben, händer och fötter, samt med någorlunda lodrätt hållen ryggrad, huvudet lyftat och ansiktet vänt från jorden mot horisonten och skyn, innan hennes hjärnskål blev mänskligt rymlig och hennes själsliv tog en högre vändning. *Homo* var *erectus*, innan han blev *sapiens*.

Människohanden, över vars ändamålsenlighet och skönhet vi äro så stolta, är urgammal och djurisk. De äldsta, primitivaste däggdjuren hade efter all sannolikhet fyra, med fem treledade fingrar utrustade, handlika extremiteter, användbara både för fyrfotagång och att gripa eller klättra med. Detta såsom arv efter en amfibielik förfader av vars handlika extremiteter åtskilligt är i behåll hos många av de ännu levande ödlorna och groddjuren. Jämför man med människans skelett å ena sidan en hästs eller hunds och å andra sidan en grodas, faller det skarpt i ögonen, att grodskelettet, ehuru det i så många viktiga avseenden är mycket mera olikt människoskelettet än de högre däggdjurens äro, likväl förefaller mera människolikt i vissa avseenden. Det är, som om man såge det primitiva, ytterligt förenklade och delvis stympade schema, ur vilket människoskelettet är härlett och som detta senare i viss mån står närmare än hästens eller hundens gör.

Hovdjuren och de flesta rovdjuren äro tågångare, men deras förfäder trampade på hela foten. Alla senare däggdjur, utom människor och apor, hava omvandlat den amfibiska urhanden, eller rättare urhandfoten, till ett högt specialiserat ställflyttningsorgan, ehuru stundom med viss frihet för de främre extremiteterna att göra någon tjänst som händer, t. ex. för att hålla eller stycka födan och föra den till mun. Även en del apor ha specialiserat händerna till klätter- och hängredskap. Ensamt människan har fullt troget bevarat den primitiva däggdjurs-

handen, eller handfoten, arvet från amfibierna, och dess möjligheter för utveckling till ett ytterligt smidigt och känsligt griporgan.

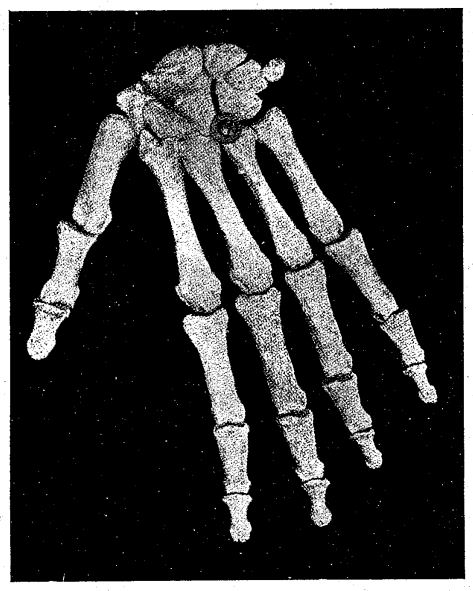

FIG. 72. SKELETT AV EN MÄNNISKOHAND. (Efter Klaatsch.)

Människofoten däremot är mycket ny och ännu relativt ofullkomlig. Människan har nämligen fortskridit vida längre än aporna i de bakre extremiteternas anpassning till speciella gång- och ståredskap. I det man om de människolika aporna sagt, att de använda sina fyra händer även som fyra fötter och härutinnan hållit en medelväg, gäller om människan, att hon slutligen helt specialiserat sina bakre händer till gångredskap, under det hon redan mycket tidigt förfinade sina främre händers karaktär av gripredskap. Huruvida människofoten någonsin varit ett mera speciellt klätterredskap än handen, lär vara tvivelaktigt.

Människan är således alldeles ensam om att i mera egentlig mening äga både händer och fötter. I händerna har hon bevarat en dyrbar primitivitet hos sina djuriska urfäder. Med utvecklingen av människofoten och en ändring av vissa andra kroppsdelar har hon löst det i sitt slag biologiskt enastående konststycket att giva en däggdjurskropp vertikal hållning på släta marken i stället för den allmänna, djuriskt horisontala.

Då människan går, äro hennes ögon och hjärna fria att förrätta orienteringstjänst och att syssla med annat än gåendet — friare än något annat däggdjurs. Detta beror på den upprätta hållningen och de främre extremiteternas fullständiga frigörande från marken och gångarbetet. Armar och händer hava hos människan blivit ögats och hjärnans speciella tjänare för finare och mera komplicerat arbete, sedan grovarbetet att hålla krop-

pen stående, gående och sittande helt överlämnats åt de bakre extremiteterna.

* *
*

Den för en rätt uppfattning av människans väsen till skillnad från djurets, djupt betydelsefulla lärdomen av historien om människohanden och människofoten måste kompletteras genom studiet av vår kropps övriga organer och deras motsvarigheter hos högre och lägre, oss mera eller mindre närstående, levande och utdöda djurarter. Genomgående finna vi, att människokroppen är full av primitiva eller utvecklingshistoriskt tidiga drag, så väl som sena långt drivna specialiseringar.

Vår tandbyggnad, t. ex., är närmast kännetecknande för ett urgammalt däggdjur, som ännu icke bestämt sig för att bli rovdjur, gräsätare eller gnagare, utan försiktigt och opartiskt håller sig till varjehanda och helst relativt lättuggad mat — frukt, saftiga eller mjöliga rötter, mjuka smådjur, ägg, fisk, kött o. s. v. Människan lät ej förleda sig till att göra tänderna till ett vapen och slapp därigenom undan gorillans och orangutangens bestialiska hörntänder. Våra hörntänders anspråkslöshet äro ett sant mänskligt adelsmärke, och vissa av våra kindtänder äro ett med rörande trohet sedan den äldre tertiärtiden bevarat arv från lika avlägsna som enkla förfäder, en kontrast mot t. ex. kattdjurens fruktansvärda, relativt sent förvärvade »rovtänder».

Hemlighetsfull är människans säregna hårbeklädnad. Den finns ju såsom fina »ullhår» över hela kroppen, men är reducerad till osynlighet överallt, där de flesta andra däggdjur, även de människolika aporna, bära sin tjockaste päls. Och, tvärt om, där dessa våra kusiner äro nakna — i ansiktet, i axelhålorna och vid könsorganen — där har människan råkat bli försedd med en mer eller mindre stark och grov hårväxt. Är det ej märkligt, att en luden och bestialisk gorilla- eller orangutanghane skall vara relativt slät i ansiktet, om han ock har litet hakskägg, under det att mången europeisk konstnär, filosof eller statsman skulle, vad hårigheten beträffar, se ut som den vildaste lägre »skäggapa», om han ej rakade eller annorledes skäggfriserade sig? Och hur går det i regel med vår förfinade estet, filosof eller politiker på äldre dagar? Armar, ben och

bröst bli täckta av en tät och yvig hårbeklädnad, som utan tvivel ger ett hemskt aplikt eller djuriskt utseende åt hans kanske eljes tämligen välbildade kropp. Tack vare vår lovvärda sedvana att i vardagslag gå fullständigt klädda, märka vi i umgängeslivet föga av detta underliga bevis för vår inre djurlikhet. Men den finns där likväl och måste spela sin roll i det intimare privatlivet.

Hemligheten blir ännu hemlighetsfullare, då vi iakttaga, hur denna mer eller mindre aplika ludenhet fördelar sig på människosläktets olika nu levande raser. Den ojämförligt starkaste ludenheten över hela kroppen finna vi bland några av så väl de kulturellt allra högsta som de kulturellt allra lägsta människoraserna; sålunda bland germaner, kelter, romaner och slaver samt Sydasiens arier å ena sidan och bland uraustralier och Nordjapans och Sakalins ainer å den andra. Näst dessa komma negrerna. Bland de minst besvärade med en sig över hela kroppen spridande grov hårväxt äro mongoler och indianer, således de »gula» och »röda».

Även skäggväxten och rikedomen på huvudhår äro olika hos de skilda människoraserna. Australier och vissa folk i det ekvatoriala Afrika äro ungefär lika skäggiga som européerna och de indiska arierna. Araber, Mikronesier och Nya Zeelands maorier hava stark skäggväxt, men föga eller alls ej ludna kroppar. Könsorganernas hårbeklädnad är relativt svagt utvecklad hos vissa ganska lågt stående folk, t. ex. sydamerikanska indianer, och framträder först i en relativt sen levnadsålder, under det andra, själsligt mycket högre utvecklade folk utmärka sig genom det motsatta kännetecknet.

En tydlig könsolikhet gör sig ju genomgående gällande på detta område; i det att t. ex. de europeiska kvinnorna i regel alldeles sakna de europeiska männens tendens till allmän ludenhet. Vittspridd är för övrigt kvinnans överlägsenhet över mannen vad huvudhårets varaktighet och längd beträffar. Dock förefinnas även här rasolikheter och undantag. Hos nordasiater, australier, invånarne på Stilla havets öar och de lägre, mörkhyade folken i Afrikas och Asiens sydliga delar saknas i regel skillnad mellan huvudhårväxtens yppighet hos man och kvinna. Båda könen äro lika rikt utrustade eller lika korthåriga. Där det är gammal sed, att männen gå med kortklippt hår, blir det

naturligtvis svårt att konstatera, om någon olikhet i tendensen till hårlängd verkligen finnes mellan dem och kvinnorna.

* * *

Den utvecklingshistoriskt och allmänt mänsklighetspsykologiskt betydelsefullaste sidan av spörsmålet om människans hårbeklädnad framträder dock först, då man, såsom Hans Friedental gjort i sitt stora arbete *Das Haarkleid des Menschen* (1909), närmare studerat, hur det förhåller sig med människans ullhårighet och hennes övriga hårbeklädnad. Det visar sig då, att människohudens ullhårighet hela livet igenom måste betraktas såsom en kvarhållen primitivitet, vilken ger människan en fysiologisk undantagsställning icke blott bland de högsta däggdjuren utan inom djurrikets högre klasser över huvud.

De flesta håriga djur erhålla redan före födelsen eller strax efter densamma en päls, som motsvarar det vuxna djurets varaktiga hårbeklädnad. Blott ganska få däggdjur födas nakna eller med en betäckning av ullhår, vilken dock inom relativt kort tid bortfaller, i det den ersättes med den för djurarten utmärkande definitiva hårbeklädnaden. Människan har, som bekant, under ett visst skede före födelsen en tät ullhårbeklädnad, vilken i vanliga fall utbytts mot en glesare och finare vid födelsen. Det är emellertid icke detta, som är det märkliga, utan i första hand förhållandet, att den för den nyfödda utmärkande ullbeklädnaden i normala fall stannar kvar hela livet igenom hos kvinnan och till stor del även hos mannen. Härtill kommer omständigheten att då, såsom åtminstone hos mannen i regel sker, ullhårigheten senare i livet, under och efter uppnådd mogenhetsålder, delvis ersättes med en hårbeklädnad av annan art, denna förvandling av hårigheten från dess ungdomsform till dess mogenhetsform aldrig blir avslutad. Ju äldre mannen blir, desto hårigare blir i regel hans kropp, utan att denna företeelse kan bringas i samband med seniliteten, som är en sak för sig. Men något definitivt slutstadium av denna utveckling framträder icke. Den avklippes av individens överhandtagande senilitet eller av hans död, långt innan den kan sägas ha närmat sig en avslutning.

Den hårbeklädnad, som särskilt hos mannen, vid mognare år på en stor del av kroppen ersätter den ungdomliga ullhårigheten,

är av annan beskaffenhet än denna senare och överensstämmer väsentligen med huvudets och ansiktets, axelhålornas och könsorganens hårbeklädnad. Friedental skiljer denna senare framträdande hårtyp under beteckningen terminalhår, från den för fostret, ungdomsstadiet och kvinnokroppen samt människokroppen över huvud kännetecknande primitiva ullhårigheten. Terminalhåren börja sålunda hos människan på huvudet redan i den tidigaste barnaåldern och ha en andra utvecklings- eller spridningsperiod vid könsmognaden samt, särskilt hos mannen, en tredje, oavslutad, under fortsättningen av livet.

* *
*

För människan är sålunda, i detta så väl som i så många andra fysiologiska och psykologiska avseenden, kännetecknande en viss, hos individen hela livet igenom bibehållen primitivitet och ungdomlighet, en bibehållen utvecklingsförmåga, en frånvaro av definitivt utvecklingsmål, en frånvaro av slutgiltighet i hela livsloppet. Människan har i sitt fysiologiska väsen och tillstånd ännu kvar en stark anslutning till sitt ursprung långt nere i djurriket och ger oss därjämte bilden av en ännu pågående, ännu oavslutad utveckling av arten såsom sådan.

Detta i skarpaste kontrast till de flesta nu levande högre djurarter. Hos dessa äro rudimenterna efter deras lägre, avlägsnare förfäder oftast nästan helt borta. De ha definitivt avlägsnat sig från tidigare, allmängiltiga, mångsidigt utvecklingsdugliga biologiska former och ha slagit in på speciella bivägar, från vilka ingen vidare utveckling synes tänkbar. Så t. ex. äro hästens underliga entåiga fötter bevisligen blott de kvarblivna långfingren uti en avlägsen stamfaders femfingriga fötter eller händer, vilka äro däggdjursextremiteternas av människan relativt trognast bevarade urform och universalform. En vidare utveckling från entåigheten synes omöjlig. Ett högt specialiserat verktyg för en enda arbetsuppgift har blivit skapad. Hästfoten är det idealiska gångredskapet för en snabblöpare på slät, halvhård mark; själva motsatsen till det universalredskap, som människan utan stora ändringar förvandlat den primitiva, från början universellt anlagda däggdjurshanden till.

Grundskillnaden mellan människans (och i någon mån även apornas) främre extremiteter och de övriga djurens är frånvaron

hos människan, men tillvaron hos de andra av handens utveckling till ett ensidigt specialiserat verktyg. Och detta drag utgör en genomgående grundolikhet mellan människa och djur. Människan har bibehållit den ursprungliga däggdjurskroppen relativt primitiv och fri från ny specialisering av organerna, under det att de flesta övriga däggdjuren och andra högre och lägre djuren av sina kroppar gjort specialverktyg för särskilda arbetsuppgifter uti kampen för tillvaron.

Djuren sakna icke verktyg och teknik. Men de låna icke verktygen utifrån. De ha förvandlat sig själva, sina extremiteter, sina tänder o. s. v., till de verktyg, som de behöva. Följaktligen ha de blivit organiskt bundna vid det levnadssätt och den arbetsteknik eller kampteknik, för vilka varje art specialiserat sin kropp.

Människan ensam har slagit in på den alldeles motsatta vägen. Hon har avstått från det bekväma organiska specialverktyget och har nöjt sig med ett organiskt universalverktyg, människohanden, som kan användas på oändligt många sätt, men icke duger i något enda fall som egentligt specialverktyg.

Människohanden är universalverktyget att tillverka specialverktyg med. Människan nöjer sig icke med ett eller två specialverktyg, som djuret måste, då det förvandlat sina extremiteter och käkar till dylika. Hon skaffar sig en ändlös mångfald av redskap genom att med handen förvandla bitar av den yttre materien — stenar, metaller, växter, djurkroppar — till sina verktyg och vapen. Människan överger djurets bundna, utsiktslösa organiska teknik och slår in på den yttre mekaniska teknikens väg med dess obegränsade möjligheter.

Detta är betydelsen av människans brist på medfödda försvars- och skyddsmedel, betydelsen av hennes naturliga kroppsliga värnlöshet. Hennes säregna lösning av verktygsproblemet förutsätter dock tillvaron hos henne av ett mycket högt specialiserat materiellt verktyg — organet för tänkandet och själslivet över huvud. Människohanden vore en värdelös primitivitet, utan människohjärnan. Det är denna, som uppfinner de yttre, materiella verktyg, som handen formar.

I sina tidigare stadier synes utvecklingen hos människan av den upprätta hållningen (de bakre extremiteternas differentiering till exklusiva gångredskap) och av hjärnskålen ha förlupit parallellt eller ömsesidigt betingat varandra. Därom torde *pithecanthro-*

pus erectus vittna. Huvudskålens och ansiktets utveckling fram till den nuvarande högre typen fortsatte dock länge och på ett mycket betydelsefullt sätt, sedan differentieringen mellan händer och fötter, armar och ben var fullständig och den upprätta gången helt och hållet förvärvad. Och utan tvivel fortsätta huvudskålens och hjärnans utveckling ännu i dag, åtminstone inom den vita rasen.

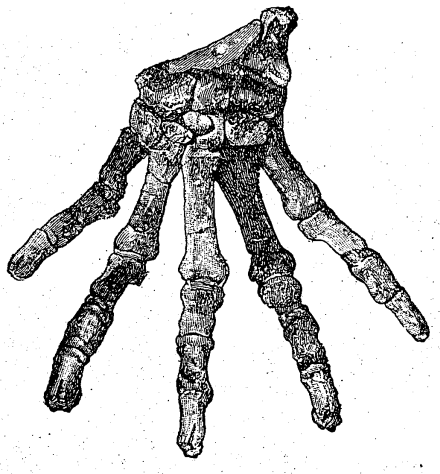

FIG. 73. HANDSKELETT AV ETT PRIMITIVT ROVDJUR FRÅN DEN ÄLDRE TERTIÄRTIDEN.

Likheten med människohanden är ännu tydlig. Tummen längst till vänster. (Efter Klaatsch, *Die Entwickelung des Menschengeschlechtes.*

* * *

Genom att hos sig själv alltjämt driva vidare den utveckling av hjärnan, som apornas och människans gemensamma förfäder påbörjat, har människan i själva verket fortsatt en universell utvecklingslinje inom djurriket. Paleontologien visar nämligen, att hjärnans storlek i förhållande till kroppens är mindre, ju längre vi gå tillbaka i ryggradsdjurens historia. De äldsta geologiskt kända däggdjuren ha knappt större hjärna än reptilier av samma storleksklass. Sedan ökas däggdjurshjärnans, särskilt stora hjärnans relativa storlek fram mot den geologiska nutiden, men är mindre hos de primitivare än hos de högre nu levande däggdjurstyperna.

Hos den fullvuxna människan är hjärnans vikt omkring $^1/_{46}$ av kroppens, under det den är mindre än detta hos alla andra däggdjur, med undantag av några små aparter. De med människan i kroppsstorlek jämförliga aparterna överträffar hon däremot mycket avsevärt i hjärnans relativa vikt. Det är väl således snarast en senare under utvecklingen inträffad minskning av intensivt trädklättrande djurs kroppsvikt, som förklarar den abnormt höga relativa vikten av hjärnan hos sådana små aparter som (*cebus*) rullapan och (*ateles*) spindelapan. I absolut vikt överträffas människohjärnan endast av elefanternas och de större valdjurens.

Frågan är nu, huruvida dock icke skillnaden mellan människa och djur är ofantligt mycket större, vad hjärnans funktioner än vad dess storlek, dess absoluta eller relativa vikt och volym, beträffar. Det ligger då närmast till hands att tänka på, att människohjärnan utan tvivel är mycket mera invecklat byggd än någon aphjärna eller någon djurhjärna över huvud. Skulle människans själsliv ej vara mer överlägset djurens, än människohjärnans materiella konstruktion (om vi kände den) visade sig vara överlägsen aphjärnan eller en annan för jämförelse utvald djurhjärnas byggnad?

Vissa antropologer, t. ex. Hörnes, förklara uttryckligen, att »den andliga skillnaden mellan människa och djur icke kan vara större än den kroppsliga». »Det kan vara fråga blott om en gradskillnad, icke någon väsensskillnad eller olikhet till ursprunget.» Denna uppfattning vidhålles, »ehuru finheterna i hjärnans inre byggnad ännu förbli en hemlighet för forskningen».

Jag tror för min del, att man ej i detta sammanhang får tala om »väsen» och »ursprung» i samma andedrag. Att människohjärnan till sitt ursprung är en djurhjärna och till sin materiella konstruktion icke kan vara annat än en högre komplicering av den högsta typen av djurhjärna synes mig vara vetenskapligt oförnekligt. Men lika vetenskapligt klart synes mig vara, att det strider mot erfarenheten att förneka tillvaron av en väsensskillnad mellan det högsta själslivet i djurriket och de högsta gestaltningarna av människans själsliv.

Naturligtvis skulle det behöva särskilt utredas, vad som här får betecknas som »gradskillnad» och vad som måste gälla som »väsensskillnad». Mellan fysikalisk-kemiska och psykiska företeelser finns enligt erfarenheten en väsensskillnad, icke en blott gradskillnad. Av denna art är icke skillnaden mellan djurens och människans själsliv. Det vore stridande mot erfarenheten att påstå, att djuren äro blotta maskiner och att människan ensam är något mer än detta. Där liv finnes i naturen, där finnes också något som är väsenslikt med människans liv. Men frågan är nu, huruvida det icke måste erkännas, att livsutvecklingen uppvisar tvenne vitt skilda huvudområden, nämligen människans högre, i ständig utveckling varande själsliv å ena sidan och alla andra, lägre gestaltningar av liv (även hos människan själv) å den andra sidan. Tydligen är hjärnan, särskilt stora hjärnan, sådan den utvecklat sig ensamt hos människan, organet för

det högre och högsta, speciellt mänskliga själslivet (så väl som också för en del äldre och lägre själsliga funktioner).

Det synes mig orimligt att söka vidhålla, att de största mänskliga geniernas själsliv eller den högsta mänskliga kulturen intet annat är än en mera komplicerad företeelse av samma art som myrornas, elefanternas, apornas själsliv, likom människogeniernas hjärnor äro blott mera komplicerade apparater av samma allmänna typ som djurhjärnan och speciellt aphjärnan. Orimligheten torde ha sin grund uti förbiseendet av det faktum, att jämförbarheten mellan hjärnorna, såsom varande materiella ting eller apparater, icke bevisar tillvaron av någon jämförbarhet mellan dessa hjärnors intellektuella och övriga själsliga funktioner eller mellan de andliga verksamheter, för vilka dessa hjärnor äro säte och verktyg.

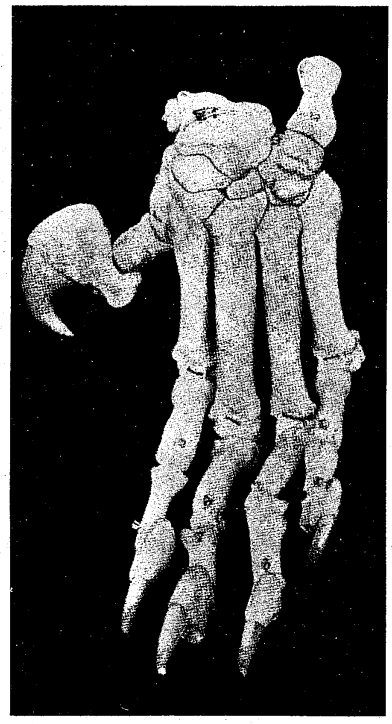

FIG. 74. SKELETTET AV ETT LEJONS FRAMFOT.
Tummen längst till vänster.
(Efter Klaatsch.)

Man tycks på naturforskarehåll frukta, att den utan tvivel vetenskapligt oomkullkastliga och bland annat av den här av mig icke särskilt framdragna embryologien bekräftade teorien om människans härstamning ur djurriket på något sätt skulle bli rubbad eller överändakastad genom medgivandet, att två intelligenser eller två själstyper kunna skilja sig åt vida mer, än de ifrågavarande individernas eller arternas hjärnor skilja sig åt till sin allra finaste byggnad. Bakom en sådan misstanke döljer sig tydligen en egendomlig metafysisk, alls ej vetenskapligt grundad uppfattning. Den nämligen, att de vid hjärnan bundna själsliga livsyttringarna — instinkt, känsla, vilja, tanke — äro företeelser av samma allmänna typ som mekanisk rörelse, värme, elektricitet, kemisk energi o. s. v. Utan denna »materialistiska» teori svävar det ovan anförda resonemanget helt och hållet i luften.

Undanröjes den materialistiska metafysiken, återstår intet annat än att erkänna, å ena sidan att människan härstammar från ett djur och att hennes hjärna är en ytterligare komplicerad och utvecklad djurhjärna, samt å andra sidan att de högre och högsta gestaltningarna av människans själsliv och kultur alls icke kunna uppfattas såsom blott till »graden» skilda från det i djurvärlden förekommande själslivet. Här föreligger en ny och tydlig väsensskiljaktighet. Och lika tydligt erfarenhetsmässigt är, att denna utomordentligt djupgående skiljaktighet mellan livet i naturen och människans högsta själslighet och kultur är fullt förenlig med det strängaste fasthållande vid evolutionismen och människans djurhärstamning. Häruti kan ingen metafysisk tro eller lära ändra något ur vetenskapens synpunkter.

* *
*

Om vi en stund försökte betrakta människan icke med hennes egna ögon, utan så att säga med naturens, med den övriga djurvärldens, skulle vi nog genast upptäcka, att människan är något abnormt, »onaturligt» i både kroppsligt och själsligt avseende, ehuru oändligt mycket mer det senare än det förra.

Hennes upprätta gång är ur denna, naturens egen synpunkt monstruös. Att hålla ryggraden (eller ryggen) vertikal i stället för horisontal och att balansera på två fötter i stället för på fyra (eller fler) är ett fantastiskt, ett äventyrligt och enastående revolutionärt tilltag. Att aporna smått börjat med orimligheten är knappt någon förmildrande omständighet. De ha ju ändock ej kommit stort längre än till en viss skicklighet i konsten att sitta på bakbenen. Då de gå, hjälpa de till med armarna, mer eller mindre på gammalt gott och normalt fyrfotavis.

Lika orimlig är människans brist på naturliga skyddsmedel och vapen. Naken (pälslös) och utan klor eller huggtänder, hovar eller horn! Icke ens hoppfötter för att fly med! Hon kan varken klättra, simma eller flyga! Visserligen har hon starka bakben med vador, som sakna motstycke i naturen; och hon kan träna upp sig till Marathon-löpare, men dennes prestationer äro dock ingenting mot en hästs. Och tydligt är, att de starka benen egentligen äro till för den upprätta hållningens skull, icke för springkonstens.

Ännu värre är, att människans ungar födas hjälplösare än alla

andra däggdjursungar, utom pungdjurens, men dessa ha ju moderns pung att bo i. De taga dessutom längre tid än alla andra att bli självständiga och fullvuxna. En miserabel situation uti den hårda kampen för tillvaron!

Om »naturen» nu kunde fortsätta denna kritik av sitt sistfödda och ur naturens egen normalsynpunkt underligt vanartade barn, skulle visserligen en helt annan, för människan fördelaktigare sida av medaljen vara att taga i skärskådan, men också en sida, där sammanhanget mellan gestaltningen av livet i naturen och hos människan synes brista helt och hållet.

Den nakna människovarelsen bor i alla köld- och värmezoner och skyddar sig bättre mot isvindar och solhetta än något djur. Hennes ytterligt hjälplösa ungar bli bättre vårdade och uppfostrade än något djurs. Intet djur, om det än förvandlade alla sina extremiteter och tänder till fruktansvärda angreppsvapen och försedde huvud och kropp med dubbla rader av horn och sköldar, skulle vara närmelsevis så väl beväpnad som en normal tiger- eller elefantjägare i nutiden — för att icke tala om människans krigsutrustning, hennes kulsprutor och kanoner, hennes skyttegravar och fästningar, hennes sjövapen och luftvapen.

Människan saknar myrans och bäverns förträffliga naturliga verktyg, men hon har skaffat sig otaliga sinnrika handverktyg och arbetsmaskiner. Människan är ej så stark som valen eller elefanten, men hon kan med sina ångmaskiner, elektricitetsmaskiner, explosionsmotorer och sprängämnen utöva godtyckligt stor kraftverkan var och när hon behagar. Hon kan ej löpa som hästen eller flyga som albatrossen eller simma som delfinen; men hon har expresstågen på sina järnvägar; hon har flygmaskiner och oceanångare.

Människan är icke en lika foglig och instinktbestämd samhällsvarelse som termiter, myror och bin; men hon har uppbyggt egyptiska, babyloniska, romerska och andra storstater och en verklig världshandel och världshushållning. Människan skall väl, sedan hon lyckats ställa till med ett världskrig, som engagerade de flesta av jordens folk och länder, också en gång lyckas ge någon gemensam social organisation åt hela mänskligheten.

Naturkrafterna har människan med sin tankes kraft gjort till sina tjänare. Hon är genom sin själslighet bestämd att bli naturens herre, jordens obestridde härskare. Genom sin andliga kraft har hon framför sig en obegränsad vidare utveckling

av makt och välstånd, kunskap och kunnighet, sedlighet och kultur.

På detta sätt är det, som människans evolution fortsätter naturens evolution. Fortsätter den och bildar ett nytt rike, kulturens, vid sidan av det gamla, naturens.

Natur och kultur bilda en sammanhängande evolution. Likväl är kulturen ej något som rymmes inom naturens begrepp. I det att det mänskliga själslivet övergår till kulturliv, uppstår något nytt, något som saknas bland naturens aktualiteter och på sin höjd kan sägas finnas i naturen, uti den levande naturen nämligen, som en slumrande potentialitet.

Kulturforskaren tillkommer det att förstå och erkänna, att människans historia och hennes kulturs historia äro fortsättningar på naturens historia och livets i naturen historia. Men i icke mindre grad är det hans uppgift att uppdaga och fastslå, varutinnan natur och kultur äro olika, vad nytt som har hänt i världen, därmed att människoanden började omgestalta tillvaron på vårt världsklot.

MÄNNISKOVARDANDET OCH MÄNNISKANS STAMTRÄD

DÅ MÄNNISKANS HÄRSTAMNING UR DJURRIKET först framställdes såsom en vetenskapligt grundad, bland annat genom arkeologiska, paleontologiska och embryologiska fakta bestyrkt, ofrånkomlig teori, blev densamma, som naturligt är, föremål för en hel del »populära» missuppfattningar. En av de grövsta bland dessa synes utgå från den underliga tanken, att alla högre organismer enligt utvecklingsläran måste härstamma från alla lägre. Eftersom människan är den högst utvecklade av alla organismer, kommer man då mer eller mindre oklart eller konsekvent till föreställningen om hela djurvärlden såsom människans stamfader eller föregångare i den upp till henne ledande utvecklingen. Därmed vore ju hela utvecklingsteoriens orimlighet klar; ty människan kan icke gärna tänkas härstamma från skalbaggar, fjärilar, abborrar, kråkor, tigrar och hästar. En något förmildrad form av denna tokskap är åsikten, att teorien om människans djurhärstamning skulle innebära, att hon hade de nu levande aporna, eller vissa arter av dem, till förfäder. I grunden är detta lika mycket en missuppfattning av det mänskliga härstamningsproblemets innebörd och faktiska läge som det virriga talet, att vi »enligt darwinismen» egentligen måste räkna alla djur bland våra fäder, eftersom alla djur stå på ett lägre utvecklingsstadium än vi.

Grunden till missuppfattningar av denna art är den, att man föreställer sig den biologiska utvecklingen från lägre till högre former fortskrida utefter en enda linje. Intet kan mindre motsvara verkligheten än en så enkel logisk konstruktion.

Ju mer forskningen uti de levande väsendenas biologiska samhörighets- och härstamningsförhållanden fortskridit, desto tydligare har det blivit, att tvenne grundfakta föreligga och måste isärhållas. Det ena är utvecklingens fortskridande från enklare,

lägre, till mer invecklat byggda, högre organismer. Det andra är utvecklingens splittring på allt flera grenar. Genom utvecklingens fortskridande ha lägre organiserade djur blivit förfäder till högre organiserade, primitivare till mera specialiserade, och ett visst djur har slutligen blivit människans stamfader. Genom utvecklingens splittring uti olika förgreningar har det uppstått en mångfald av inbördes mycket olika högre utvecklade och högst specialiserade organismer, som förhålla sig till varandra såsom mer eller mindre avlägsna »kusiner», men ingalunda som förfäder till efterkommande.

Sådana, för närvarande högst utvecklade biologiska »kusiner», d. v. s. arter som bilda ändpunkter hitintills på olika huvudgrenar av livsträdet, kunna sägas förhålla sig till varandra såsom lägre och högre organismer, då vi taga de ifrågavarande huvudgrenarnas allmänna kännetecken i betraktande. Men samtidigt kunna vi ha anledning erkänna, att båda arterna, var och en inom ramen av sin typ, äro mycket högt specialiserade och komplicerade livsformer; och mången gång är den djurart, som tillhör en viss, lägre huvudgren, i åtskilliga avseenden mera specialiserad, högre utvecklad, än en djurart som bildar en av spetsarna på en annan, högre utvecklingsgren.

Sålunda är det intet tvivel underkastat, att en tiger, en örn, en abborre, en myra inom ramen av sin organismtyp är lika högt utvecklad som människan eller i vissa avseenden t. o. m. avgjort högre utvecklad än människan. Härigenom förnekas dock icke, att människan är förmer än ett rovdjur, eller att ett däggdjur är en högre organism än en fågel eller fisk, eller att ett ryggradsdjur står högre än ett ryggradslöst djur.

Den biologiska utvecklingen har slagit in på ett flertal vägar av olika valör och har fullföljt alla dessa evolutionsvägar fram till mycket höga grader av fullkomlighet, d. v. s. specialisering och invecklad anpassning för kampen för tillvaron. Dessa det organiska livets stora utvecklingsriktningar pläga kännetecknas enligt något olika grunder inom djur- och växtriket. Vad djurriket angår, tar man främst i ögonsikte olikheterna i djurkropparnas byggnad eller byggnadsplan.

* * *

Först gäller det dock att avgöra, varuti skillnaden mellan växt och djur består. Hur lätt denna uppgift än kan vara, då de

högre formerna inom de båda stora livsrikena jämföras med varandra, så blir den ömtålig nog, då vi komma ned till de allra lägsta djuren och växterna. Där börja växternas och djurens kännetecken att flyta samman. Många forskare anse, att detta gränsland mellan växt- och djurrikena måste uppfattas som ett tredje huvudområde av livsformer.

I stort sett är dock grundskillnaden mellan växt och djur klar. Den är främst näringsfysiologisk och lokomotorisk. Växten förmår livnära sig uteslutande av oorganisk substans — vatten, gaser, mineraliska salter — under påverkan av solljuset. Detta kan icke djuret. Det måste få växtföda, såvida det icke lever av andra djur. Djuret är en parasit på växtvärlden eller en parasit på andra djur.

Växten är den livsform, som gjort orörligheten i rummet till princip och rörligheten till undantag. Med djuret förhåller det sig tvärt om. Växten låter födan komma till sig, sedan den genom lämplig fröspridning lagat, att växtindividerna få lämpliga levnadsorter. Djurindividerna äro så mycket i rörelse främst för att uppsöka födan.

Sannolikt ha växter och djur en gång uppstått på vårt världsklot ur samma urorganism, som var enklare byggd än ett encelligt djur eller en encellig växt är nu. Nödvändigt för den biologiska utvecklingslärans bestånd är detta antagande naturligtvis icke. Om livet kommit till den från glödhetta avsvalnande jorden utifrån världsrymden i form av en massa mikroskopiska sporer, hitburna av »strålningstrycket» eller annorledes, föreligger ju också möjligheten, att dessa sporer redan från början varit differentierade i de tvenne olika riktningar, som kännetecknа djurliv och växtliv. I varje fall står fast, att livet redan på ett mycket tidigt utvecklingsstadium uppvisar två eller tre huvudgrenar: en animalisk, en vegetabilisk och möjligen en neutral, mellanliggande.

För oss kommer det här blott an på att fastslå, att utsändandet av skilda grenar från huvudstammen sedan fortgått såväl inom djurvärlden som växtvärlden, detta samtidigt med att utvecklingen av högre organiserade och mera specialiserade organismformer fortgått. På detta sätt måste det antagas, att inom djurriket, för att här hålla oss blott till detta, de sju eller åtta olika »provinserna» eller grundtyperna uppstått: urdjurens, svampdjurens, nässeldjurens, tagghudingarnas, blötdjurens, maskarnas,

leddjurens och ryggradsdjurens. Och på liknande sätt ha inom ryggradsdjuren, för att nu hålla oss till blott denna »provins», genom en ny förgreningsprocess uppstått de fem »klasserna»: fiskar, groddjur, kräldjur, fåglar och däggdjur, inom vilka alla åter en ytterligare förgrening ägt rum. Däggdjursstammens nu levande grenar äro de tretton »ordningarna»: kloakdjur, pungdjur, trögdjur, insektätare, fladdermöss, gnagare, valdjur, elefanter, hovdjur, säldjur, rovdjur, apor och människan.

Inom varje sådan djurordning iakttaga vi ytterligare, ännu »finare» förgreningar: uti »underordningar», »släkten», »arter», »raser», »varieteter», »ätter». Och icke nog härmed: den sista och ytterligast specialiserade förgreningen av de levande väsendena är individen. Inom avkomman från samma föräldrar finnas alltid olika kombinationer och utpräglingar eller variationer av ättens, varietetens eller artens allmänna egenskaper i lika stort antal som själva antalet avkomlingar. Ingen levande individ är fullständigt lik en annan, icke ens då de framgått ur samma moderssköte.

I denna antydning av det biologiska förgreningsproblemets beskaffenhet har den nu levande djurvärlden tagits till exempel. Men klart är, att densamma ej kan ge en fullständig och riktig bild av förgreningsprocessens verkliga förlopp och resultat under de geologiska tidsåldrar, som sett djurlivet utvecklas på vår planet. Vi känna ej alla provinser, klasser, ordningar och arter av djur, som existerat på jorden. Och många, som vi genom geologien och paleontologien känna, men som sedan länge äro utdöda, ha ju icke medtagits i den nu givna skissen. Denna är således säkerligen mycket torftig i jämförelse med verkligheten och kanske även i åtskilligt missvisande, i det bortfallna och av oss okända grenar och länkar skulle, om de insattes på sin rätta plats, ge ett annat utseende åt ett eller annat drag av bilden.

* * *

Djurvärlden bör således symboliseras med ett mäktigt träd, som redan nere vid roten utsänder ett antal starka huvudgrenar. På var och en av dessa (»provinserna») ha vi att tänka oss olika mängder av grova bigrenar (»klasserna»), från vilka i sin ordning smalare bigrenar utskjuta, och var och en av dessa bildar ett knippe av ännu finare förgreningar.

Djurens livsträd har till formen en viss likhet med det primitiva sydamerikanska barrträdet *araucaria*, som ofta anträffas hos oss i växthus och trädgårdar. Det är icke ett träd med tillväxt ensidigt på höjden, d. v. s. med rak stark stam och relativt svaga grenar, såsom t. ex. granen uppvisar; utan en utbildning åt alla riktningar ovan jord, genom förgrening redan nere vid jordytan och en fortsatt förgrening av huvudgrenar och bigrenar. På detta sätt uppstår ett nästan kupolformigt virrvarr av grenar av första, andra, tredje, fjärde graden o. s. v., ur vars mitt eventuellt något höjer sig i rakt uppåtstigande från roten, en huvudgren eller centralstam, även den rikt förgrenad i sina lägre partier, men slutande i en tydlig, hög spets, som kröner det hela.

Fråga vi nu, hur vi mera i detalj hava att föreställa oss djurens utvecklingsträd och, uti detta, särskilt människans stamträd, måste vi naturligtvis vara beredda på att uti facklitteraturen finna många olika, delvis varandra motsägande svar samt en stor ofullständighet hos dem alla. Annat är ju icke att vänta, då den ifrågavarande forskningen ännu är mycket ung, och materialet, särskilt det paleontologiska, oundvikligen uppvisar stora luckor. Varken paleontologien eller embryologien ger oss en närmelsevis fullständig bild av människans eller något annat däggdjurs stamträd.

Att de förstenade lämningarna av nu levande djurarters förfäder i tidigare geologiska perioder icke kunna vara särdeles fullständiga, faller av sig självt, då för döda djurkroppars förstening gynnsamma yttre förhållanden kunna ha förekommit blott här och där och blott tillfälligtvis lett till något resultat. Varförutom ryggradsdjurens förfäder, så tillvida som deras kroppar voro helt mjuka, ju över huvud knappt kunna förväntas ha lämnat många tydliga spår efter sig i de med dem samtida, äldre stenarterna.

Vad embryologien, vetenskapen om fosterutvecklingen beträffar, är ett gott studiematerial visserligen icke alldeles oåtkomligt. Men frågan är, om icke detta i sig självt är ofullständigt ur just de synpunkter, som intressera oss här. Tydligen uppvisar däggdjurets fosterutveckling, människans icke undantagen, vissa drag, som måste tolkas såsom minnen från artens utveckling genom de geologiska tiderna. Men meningarna äro olika beträffande de slutsatser, som få dragas ur dessa fakta.

Enligt Ernst Haeckels formulering av den »biogenetiska grundlagen» är »fosterutvecklingen ett utdrag ur artutvecklingen», »ontogenien är en rekapitulation av fylogenien», eller utförligare: »de former, som den individuella organismen uppvisar under sin utveckling från äggcellen till mogenheten, är en kort, sammanträngd upprepning av den långa rad av former, som kännetecknat organismens eller artens förfäder alltifrån den tid, då livet över huvud framträdde på vår planet».

Vore nu fosterutvecklingen en fullständig upprepning av artutvecklingen, skulle vi ju med mikroskopets och de anatomiska instrumenternas hjälp slutligen kunna uppdaga människans härstamning. Haeckel betonar emellertid, att det embryologiska materialet i själva verket ger oss blott »ofullständiga, förändrade, rubbade, förfalskade» serier av utvecklingsformer. Och Hertwig, t. ex., framhåller, att »vissa likheter mellan embryonala former alls icke tillstädja några slutsatser beträffande gemensam härstamning» samt att »de ontogenetiska stadierna» (d. v. s. de embryonala formerna) i själva verket »icke äro att till sitt väsen vetenskapligt tolka såsom upprepningar av de former, som följt varandra hos den långa raden av förfäder».

Hertwig menar härmed, att t. ex. människans närvarande äggcell och människans encelliga förfäder, amöborna, visserligen båda äro att beteckna som encelliga livsformer, men att de dock äro mycket olika. Urtidens amöba kunde frambringa endast andra amöbor. Nutidens människoägg frambringar en människa. Häri ligger en biologisk skillnad, en skillnad just ur utvecklingens synpunkt. Vi kunna icke på tvenne enkla organismer omedelbart iakttaga, huruvida de verkligen äro så likvärdiga, som de förefalla. Deras fullständiga utveckling måste iakttagas, innan frågan om deras likhet avgöres.

Mot denna Hertwigs argumentering kan dock invändas, att dessa urtidens amöbor, ur vilka ryggradsdjuren, däggdjuren och slutligen människan utvecklades, dock måste sägas ha haft icke blott vad Hertwig kallar för »anlag» att producera »blott amöbor», utan även »anlag» att i sinom tid producera även m ä n n i s k a n. Grundskillnaden mellan de uramöbor, som efter långa geologiska perioder av utveckling gåvo upphov till människan, och de amöbor, som nu äro människans fortplantningsceller, är således egentligen blott den, att de förra behövde årmillioner, under det de senare behöva blott några veckor eller månader för att ut-

vecklas till en människa. Och i själva verket utsäger Haeckels »biogenetiska grundlag» intet annat än detta, i det den betonar, att ontogenesen hastigt och i utdrag rekapitulerar fylogenesen.

* * *

Trots det myckna, som forskningen ännu icke kunnat utreda eller delvis kanske aldrig kan uppklara, äro vi redan nu i stånd att utan allt för stor risk för grova villfarelser teckna några huvuddrag av människans stamträd. Dessa konturer av människans utvecklingshistoria visa sig, blott vi anlägga de rätta synpunkterna på dem, vara av utomordentligt intresse för en mera djupgående uppfattning av människans verkliga väsen och av hennes ställning till de övriga levande varelserna.

Då människan i fosterutvecklingen börjar sin tillvaro som ett encelligt djur, uppkommet genom sammanflytning av den manliga spermacellen med den kvinnliga äggcellen, måste hon antagas i stamutvecklingen ursprungligen tillhöra hela djurstamträdets lägsta provins: de encelliga urdjuren.

Nästa stadium i fosterutvecklingen är urcellens delning uti ett mindre antal likvärdiga celler, vilka äro förenade till en encellig hinna, bildande en ihålig kula (groddblåsa, *blastula*). Denna kan uppfattas såsom en koloni av likvärdiga, encelliga djur. I djurriket motsvaras denna groddblåsa närmast av den näst lägsta provinsen: svampdjuren.

Därigenom att groddblåsan tillväxer och dess ena hälft instjälpes eller insjunker i den andra, uppstår en skål- eller säckformig organism, ett säckdjur eller en *gastrula*, bildad i första hand av tvenne cell-lager, inom vilka nu en arbetsdelning mellan matsmältningsceller och skyddsceller börjar uppstå, i det att det inre lagret övertar magens eller tarmens och senare lungornas funktioner och det yttre lagret hudens samt senare hjärnans och nervernas. Kanten mellan det inre och yttre cell-lagret bildar säckdjurets mun. Det hela är intet annat än en fritt levande mage av enklaste konstruktion; icke längre en blott koloni av likvärdiga celler eller encelliga djur; men icke heller långt avlägsen från denna utvecklingsform på vägen mellan det encelliga och det flercelliga djuret.

Närmast motsvaras fosterutvecklingens *gastrula*-stadium för närvarande av djurrikets tredje provins nedifrån räknat: nässeldju-

ren. De enklast byggda bland dessa, t. ex. sötvattenspolypen (*hydra*), hava icke avlägsnat sig alltför långt från den här antydda, enkla urtypen. En del nya komplikationer i byggnaden, särskilt de s. k. nässelorganen, ställa dock nässeldjurens provins såsom ett helt något vid sidan av den utvecklingslinje, som ledde upp till människan. Hæckel nämner »den ännu levande *pemmatodiscus*» såsom »en trogen bevarare av urbilden», *gastrula*-djuret.

Ehuru naturligtvis inga nu levande urdjur (encelliga djur) eller svampdjur (kolonier av encelliga djur) eller nässeldjur (enkla säckdjur) kunna betraktas såsom annat än förgreningar från utdöda djurformer, bland vilka människans stamformer funnits, blir det dock riktigt att ställa dessa tre lägsta provinser inom djurriket såsom sådana uti ett nära sammanhang med människans stamträd. Människans avlägsnaste förfäder ha på trenne olika utvecklingsstadier tillhört de allmänna, urtida formtyper, om vilka vissa urdjur, svampdjur och nässeldjur närmast erinra.

De tre provinserna tagghudingar, blötdjur och leddjur äro däremot att betrakta som förgreningar av djurlivet, inom vilka inga av människans förstadier finnas. Här ha vi att göra blott med mycket avlägsna »kusiner», icke med förfäder eller med förgreningar från de stammar, ur vilka våra förfäder framsprungit.

Däremot synes mycket tala för, att vi måste inordna provinsen maskar (*vermes*) bland våra direkta förfädersstadier, efter *gastrula*-stadiet (nässeldjursstadiets närmaste föregångare). Hæckel antar, att ur en gren av fornvärldens *gastrula*djur närmast utvecklat sig primitiva plattmaskar (platoder, *plathelminthes*), som givit upphov till högre maskdjur, ur vilka i sin ordning framgått den äldsta och primitivaste formen av de s. k. *chorda*-djuren. Det är dock här, där vårt stamträd passerar maskstadiet, som de största luckorna i det forskningen till förfogande stående materialet synas föreligga. Talrika utdöda grupper av förfäder måste antagas ha existerat i denna del av stamträdet; men då de sannolikt till stor del varit djur utan hårda kroppsdelar, som kunnat bevaras genom förstening, finns nog ringa utsikt för nya större upptäckter på området.

Såsom ryggradsdjurens närmaste föregångare och stamfader betecknas numera de s. k. manteldjuren (*tunicata*), till vilka släktena *salpa*, *cynthia*, *botryllus*, *clavellina* och ordningen *ascidiæ* höra. Dessa märkvärdiga havsdjur hava oftast en säck- eller

krukformad kropp av mycket enkel byggnad och omgiven av ett egendomligt, mjukare eller hårdare, ofta ganska tjockt hölje (»manteln»). På grund av sin mjuka kropp räknades de förr till blötdjuren, men avvika i själva verket avsevärt från dessa, särskilt genom fosterutvecklingen, som hos manteldjuren uppvisar gestaltningar av högre ordning, vilka närmast tillkomma ryggradsdjuren.

Larven av t. ex. *ascidiæ* har en broskartad oledad ryggsträng av samma slag som hos det lägsta nu levande ryggradsdjuret, lansettfisken (*amphioxus*), och lansettfiskens egen larv har dessutom i många avseenden stor likhet med ifrågavarande manteldjurs larver. Lansettfisken kan på samma gång uppfattas som den lägsta ordningen bland fiskarna och som representant för en särskild provins inom djurriket, ryggsträngdjurens (chordaternas). Övergången mellan lansettfisken och de lägsta nu levande egentliga fiskarna, broskfiskarna (dit hajarna och rockorna höra), bildas av rundmunnarna, för vilka nejonögat är representant.

Då den broskartade oledade ryggsträngen uppträder i de äkta ryggradsdjurens, även människans, fosterutveckling såsom ett förstadium till ryggraden, finnes anledning att betrakta ryggsträngdjuren såsom ryggradsdjurens förfäder. Såsom ryggsträngdjurens närmaste föregångare skulle då de äldsta manteldjuren kunna betraktas. Dessas härkomst från vissa livsformer bland maskarna betraktas av biologerna som sannolik.

* * *

På detta sätt vore, tills vidare och delvis blott hypotetiskt, människans stamträd någorlunda klart i sina grunddrag från det encelliga djurets utvecklingsstadium upp till de tvenne urtida djurtyper, som nu representeras av lansettfisken och nejonögat. Från dessa går utvecklingslinjen över till de nuvarande broskfiskarnas (selachiernas) och störfiskarnas (ganoidernas) äldsta förfäder, och därmed blir forsknings- och bevisningsmaterialet betydligt rikligare och mångsidigare, än vad det är för de många betydelsefulla utvecklingsstadierna upp till ryggsträngdjuren. Vi få nämligen nu god hjälp av de förstenade djurlämningar, som paleontologerna samla och studera. Redan i de äldsta petrifikatförande geologiska avlagringarna, primärtidens siluriska forma-

tioner, finna vi representanter för broskfiskarna och störfiskarna. Därefter följa lungfiskarna (*dipnoi*) i de devoniska lagren och de första amfibierna i de karboniska. Det embryologiska och nutida forskningsmaterialet kompletteras sålunda genom försteningar, som visa, huru många av de äldsta djurformer, vilkas tillvaro embryologien gör sannolik, faktiskt varit beskaffade åtminstone i yttre måtto och vad skelettet beträffar.

Av särskilt intresse äro den ofantligt avlägsna devontidens mycket talrika lungfiskar, alldenstund i Australien, Afrika och Brasilien ännu, såsom »levande försteningar», existera avkomlingar av desamma, synbarligen mycket litet förändrade under de årmillioner, som måste ha förflutit sedan devontiden. Lungfiskarna ha två bröst- och två bukfenor, som till läge och gestaltning erinra om en första ansats till fyra extremiteter. Till kroppsformen närma de sig de i vatten levande stjärtgroddjuren, de s. k. vattenödlorna, med deras hoptryckta, fisklika stjärt och fenlika ryggkam. Lungfiskarnas simblåsa, med sina utbuktningar och blodkärl, liknar en ödle- eller groddjurslunga samt möjliggör andning i fria luften, då vattnet torkar ut i de floder eller sjöar, där lungfisken lever.

Det märkligaste är dock, att vissa nu levande lungfiskars yngel på ett tidigt utvecklingsstadium nästan fullständigt liknar grodynglet, vilket ju med sina gälar, sin fenklädda simstjärt, sin brist på yttre extremiteter av högre typ och sitt liv i vattnet dokumenterar sig som ett fiskdjur för tillfället åtminstone. Lungfiskarnas och groddjurens byggnad och embryologi peka således åt samma håll — nämligen en nära släktskap dem emellan. Utvecklingen från den delvis i vattnet levande och delvis i fria luften andande lungfisken till ett periodvis i vattnet och på land levande stjärtgroddjur är det icke svårt att föreställa sig.

Härmed är också ett avgörande steg taget att begripa ett av de stora underverken i människans och de övriga däggdjurens utvecklingshistoria, nämligen ryggradsdjurens begynnelse som havsdjur och vatteninvånare över huvud och deras senare uppstigande på torra landet för att helt och hållet bli landdjur. Det mänskliga embryots, av anatomen His bekräftade utvecklingsstadier med två, tre och fyra gälfåror på båda sidorna av huvudet måste uppfattas som ett förbleknat biologiskt minne från den ofantligt avlägsna tid, då våra förfäder ännu voro vattendjur av fisktyp.

* * *

Om huvuddragen av människans stamträd på forskningens närvarande ståndpunkt få anses vara ungefär de nu angivna mellan någon viss encellig organism och något av de äldsta, åtminstone delvis på land levande och med primitiva lungor andande ryggradsdjuren, faller det i ögonen, att denna, tidigare del av människans stamutveckling sannolikt förlupit i en relativt rak linje och med ett ringa antal stora mutationer eller fundamentala omkastningar av grundtypen. Dessa mutationer bli blott sex mellan människans encelliga stamfäder och hennes amfibiestamfader.

Den första mutationen består uti den enklaste flercelliga organismens uppkomst (typen svampdjur). Den andra mutationen betecknas av den begynnande arbetsdelningen bland de samlevande cellerna (*gastrula*djuren med sötvattenspolypen, *hydra*, som en av de närmaste nu levande representanterna). I tredje mutationen uppnås de primitiva plattmaskarnas typ. Med den fjärde äro vi framme vid ett manteldjur, och med den femte har *chorda*- eller ryggsträngdjurets typ uppnåtts, d. v. s. den första, men avgörande ansatsen till ryggradsdjuret vunnits. Utvecklingen har nu nått fram till den primitivaste fisktypen, som på samma gång är ryggradsdjurets äldsta representant: ett djur, vars skelett består endast av en ledad broskstav utefter ryggmärgen och alls ingen eller en ringa ansats till hjärnhåla; pariga extremiteter saknas; likaså käkar och tvådelning av näsöppningen (lansettfisk- och nejonögatyperna). Den äkta fisktypen uppnås genom en sjätte mutation, som fortsätter skelettets utveckling och bringar tvenne par extremiteter samt begynnelsen till nya inre organer, som senare vidare utvecklas hos groddjuren, kräldjuren och däggdjuren. Den sjunde mutationen, från fisktypen till groddjurstypen, bringar de för övergången från vattenliv till landliv främst nödiga organförändringarna: lungorna, de fyra simextremiteternas förvandling till fyra femfingriga gång- och gripextremiteter samt en vidare utveckling av hjärta och blodkärlssystem.

Sedan livet på torra landet, uppe i den fria luften och uti det direkta solskenet börjat, få hjärnan, nerverna och sinnesorganerna större och mångsidigare uppgifter och erfara i harmoni därmed en stark utveckling. Med livsmiljöns radikala förändring sammanhänger även, att fosterutvecklingen och vården om ungarna hos människoförfäderna taga en ny vändning efter amfi-

biestadiet. Äggläggningssystemet övergives slutligen hos däggdjuren; såvida detsamma över huvud kännetecknat dessas förfäder bland de primitiva amfibierna och primitiva fiskarna och *chorda*-djuren. Är äggläggningen verkligen den äldre utvecklingsformen, så synes den ha följt med ända in i det utvecklingsstadium, där digivningen redan börjat, vilket då de märkvärdiga, ännu äggläggande däggdjuren, kloakdjuren (*monotremata*), bevisa. Dessutom är att märka, att både myrpiggsvinet och näbbdjuret ha en verklig näbb av samma typ som hos fåglarna. Det senare djuret har dessutom fötterna försedda med simhud. I den inre och yttre organbildningen äro hos dessa sällsamma varelser kräldjurens och däggdjurens och i viss mån även fåglarnas kännetecken blandade om varandra.

* * *

Fortsätta vi nu människostamträdet uppåt, från amfibietypen, bli näppeligen mer än två eller tre nya mutationer att anteckna, beroende på huruvida vi med Hæckel låta människans stamträd passera genom reptilietypen eller huruvida vi med andra forskare, t. ex. Klaatsch, antaga att människan härstammar direkt från amfibier och att reptilierna utgöra en förgrening vid sidan av den utvecklingskedja, som leder upp till människan.

Vilka de däggdjurstyper äro, som fylla luckan mellan människans anfibiestamfader och henne själv, kan ännu icke fastställas. De nyare embryologiska, fysiologiska och anatomiska forskningarna göra det emellertid mer och mer sannolikt, att dessa mellantyper varit helt få. Människan har i sin kropp och fosterutveckling bevarat så många synnerligen primitiva drag, att det förefaller uteslutet att hon bland sina förfäder skulle kunna ha ett flertal högre däggdjurstyper. Dessa senare äro i själva verket genomgående mer specialiserade, högre utvecklade än människan är i många kroppsliga avseenden.

Hur ofullständiga och osäkra resultaterna av forskningen beträffande människans stamträd hittills än varit, framlyser dock med tilltagande klarhet och bestämdhet det betydelsefullaste faktum, varom här över huvud kan vara fråga, nämligen att släktförbindelsen mellan människan och de lägsta djurens stora grupper — urdjurens, svampdjurens, nässeldjurens, maskarnas, manteldjurens — är synnerligen direkt och tydligen förmedlad genom möjligast få länkar av primitiva *chorda*-djur, fiskdjur och grod-

djur. Människan är till sin biologiska typ alls icke någon senfödd, ytterligt förfinad och specialiserad varelse. De flesta insekter och andra leddjur samt fiskar, fåglar och nu levande däggdjur och många utdöda kräldjur överträffa människan i detta avseende. De äro biologiskt mer »aristokratiska», ha mera tunt »blått» blod än hon och äro därför också mindre dugliga för vidare utveckling. Människosläktet skjuter sina rötter rakt ned uti djurlivets primitiva urgrund, har trognast av alla högst utvecklade levande väsen bevarat dennas rikedom av primitiv variabilitet och utvecklingskraft.

Hemligheten med människans enastående överlägsenhet inom organismernas värld, hennes rang av naturens krona och herre ligger sålunda alldeles icke däruti, att hon biologiskt avlägsnat sig från sitt ursprung längre än andra levande väsen, utan tvärtom däruti att hon bättre än de andra högt utvecklade bevarat sambandet med livets urgrund. Ur den hämtar hon kraften till obegränsad vidare utveckling.

Människans kraft att höja sig över naturen hämtar hon ur sin exceptionellt rika fond av bevarad primitiv naturlighet och icke ur något försvagande eller avskärande av bandet, blodsbandet, som binder henne vid den övriga organiska världen. Så snart hon slår in på denna senare väg, hota överförfining, överspecialisering, urartning, undergång.

Kulturen är därför en livsfara för människan, på samma gång som den är hennes väsens växt och fulländning. Faran ligger uti ett fastnande i, en allt för grundlig anpassning för högt specialiserade kulturformer. Faran är, att människan då blir *too good to live* eller för »fin» att orka leva stort längre. Det är icke genom att slösa med sina krafter, som människan hotar sin egen existens, utan genom allt för stor snålhet med dem, en allt för ensidig utveckling av dem och ett allt för konservativt, trögt fasthållande vid det uppnådda resultatet.

Människan är en varelse, som kan hålla sig sund och stark blott genom att ständigt börja omigen, ständigt sträva, ständigt variera och vara primitiv, jordbunden, allt under det hon höjer sig till högsta själslighet och förfining. Intet, som är sunt och starkt naturenligt, får någonsin bli henne främmande. Hon får aldrig oåterkalleligt förälska sig i vad hon uppnått, aldrig absolut förneka sitt »ringa» ursprung, sin »plebejiska» urnatur.

MÄNSKLIGHETENS ÅLDER

OM VI MED NAMNET PRIMATER BETECKNA SÅväl människan och aporna som dessas gemensamma närmaste förfäder, innebär den här företrädda uppfattningen, att utvecklingsvägen mellan urdäggdjuren och urprimaterna är relativt kort och direkt och likaså mellan urprimaterna och urmänniskan. Den rikedom av delvis högt utvecklade former, som däggdjuren i allmänhet och icke minst aporna uppvisa, utgrenar sig vid sidan av människostamträdet, ingår icke i detta. Urmänniskan anknyter tämligen direkt till urprimaterna och dessa till urdäggdjuren.

För frågan om människosläktets ålder är utan tvivel denna, på iakttagelserna över människokroppens många, från primitiva förfäder bevarade drag grundade uppfattning betydelsefull. Det i kroppsligt avseende karaktäristiskt mänskliga hos människan är till stor del urgammalt arv, såsom t. ex. handen, och blott till en del helt nytt, såsom t. ex. foten. Redan såsom ett relativt primitivt däggdjur var människans stamfader utrustad med en mängd kännetecken, som ännu, relativt litet modifierade, äro utmärkande för människan och dessutom numera delvis äro särskilt eller ensamt karaktäristiska just för henne.

Det i djupare biologisk mening säreget mänskliga är mycket äldre än människan själv såsom släkte eller art. Och då utvecklingsstadierna mellan det primitiva däggdjuret och människan tydligen icke äro många, blir det sannolikt, att de närmaste förstadierna före människan sträcka sig mycket långt tillbaka i tiden och att människan själv har en vida högre ålder, än man hittills vanligen velat tillmäta henne. Under en stor del av de huvudsakligen inom tertiärtiden fallande tidrymder, som bevittnat den långt gående specialiseringen inom vissa däggdjursordningar — t. ex. apornas, rovdjurens, hovdjurens, gnagarnas — har människan måhända icke starkt förändrat sig annorledes än genom

förbättrandet av den upprätta hållningen och genom hjärnans tillväxt och komplicering samt därmed sammanhängande förändringar av hjärnskålens och ansiktets benbyggnad. Det senare är förändringar, som fortsatt under kvartärtiden och delvis fortsätta ännu i dag.

Klaatsch anser, att då »människokroppens mycket ursprungliga beskaffenhet icke längre kan betvivlas, blir förläggandet av människovardandet till den förra delen av tertiärtiden en oundviklig slutsats». »Om vi också icke ännu», fortsätter han, »kunna bestämt utpeka den ifrågavarande perioden — eocentiden eller oligocentiden — så kunna vi dock bevisa, att människan redan var utvecklad i miocentiden. De fossila resterna av Europas människolika apor i den mellersta tertiärtiden bevisa, att primaterna då utvecklat sina sista förgreningar, i det att redan former existerade, som mycket liknade nutidens gibboner och gorillor. Men om dessa varelser redan då hade tillryggalagt den långa utvecklingsväg, som deras ensidigt specialiserade omgestaltningar av urtypen betingar, är det klart, att den med eocentidens kännetecken utrustade människan för länge sedan hade blivit färdig med sina relativt ringa sista förändringar.»

Argumentet stöder sig således på förutsättningen, att en långt gående specialisering av en primitiv urtyp måste taga längre tid eller åtminstone minst lika lång tid som den svagare modifiering av samma urtyp, vilken framträder hos en annan avkomling av urtypen. Då människan är en i kroppsligt avseende mindre förändrad urprimat än gibbonen eller gorillan, och då dem mycket närastående människolika apor bevisligen existerade i Europa under de mellersta skedena av tertiärtiden — oligocentiden och miocentiden — kan den av människans stamfäder, som levde under samma perioder, icke i kroppsligt avseende allt för mycket ha avvikit från den äldre kvartärtidens människa — heidelbergaren eller neandertalaren. I själva verket förlägger Klaatsch, såväl som Schwalbe, heidelbergaren till tertiärtidens sista skede, pliocentiden; under det att Obermaier icke vill låta honom uppträda förr än i mitten av kvartärtiden, närmare bestämt andra mellanistiden.

* * *

Om den primitivaste människan existerade redan långt borta i tertiärtiden, t. ex. redan i dess andra skede, oligocentiden, ha

vi att mäta mänsklighetens ålder med helt andra mått eller tidrymder, än om frågan är att förlägga människans uppkomst till något än så tidigt skede av kvartärtiden (istiden således). Vad beträffar tidrymden från den första istidens början intill närvarande stund ha vi, som förut nämnts, att välja på gissningar mellan något mindre än en halv million år upp till en million. Jag har i det föregående nöjt mig med en minimiberäkning på något mer är 400,000 år, men är, om särskilda sakskäl därför tala, beredd att räkna med dubbla denna siffra eller något mer.

Uppskattningarna av tertiärtidens längd röra sig vanligen omkring 20,000,000 år. En så hög beräkning nödvändiggöres icke minst av de väldiga geografiska och klimatiska förändringarna under detta geologiska huvudskede. Det behöver blott erinras om, att den gamla landförbindelsen mellan Europa och Nordeuropa upphör så sent som i tertiärtidens tredje skede, miocentiden, då samtidigt Nordamerika blir genom land förenat med Sydamerika. I samma relativt sena period, miocentiden, börjar Medelhavet att få någonting liknande sin närvarande avgränsning; och, märkligast av allt, nu först når uppresningen av de stora europeiska, asiatiska och amerikanska bergskedjorna (Alperna, Himalaja, Anderna o. s. v.) sitt maximum och sin avslutning. Eocentidens avlagringar upplyftas under miocentiden i Alperna omkring 2,500 meter över sin ursprungliga nivå. Tertiärtidens tropiska klimat i Europa blev först mot slutet av miocentiden och under pliocentiden långsamt förändrat till ett tempererat och svalt — såsom övergång till den nu inbrytande första istidens köld. Även en del djurordningar, särskilt de högre däggdjuren, undergingo i den senare tertiärtiden stora förvandlingar. Hästens äldre stamfader, *anchitherium*, lever i den tidigare miocentiden, och hans yngre stamfader, *hipparion*, lever i den senaste miocentiden. Av elefantens föregångare lever *dinotherium* i den sista miocentiden och *mastodon* i pliocentiden.

Ställd i relation till sådana fakta, förefaller geologernas uppskattning av tertiärtidens längd till omkring 20,000,000 år näppeligen överdrivet hög. Möjligen måste minst 5 millioner år av totalsummans 20 millioner tilldelas ensamt miocentiden. För pliocentiden kan man tydligen nöja sig med omkring 2 millioner år.

En primitiv mänsklighet eller mycket människolika eller människonära stamfäder, som uppstått redan i oligocentiden och ge-

nomlevat hela miocentiden, skulle således för människosläktet sannolikt innebära en ålder på omkring 10 millioner år. Det vill säga omkring 300,000 varandra följande släktled. Framflytta vi människovardandets begynnelse till miocentidens mitt, erhålla vi omkring 6 millioner år som mänsklighetens närvarande ålder, eller 180,000 släktled.

* * *

Nu hänger naturligtvis i denna diskussion mycket därpå, hur vi tänka oss den kroppsliga och själsliga avgränsningen mellan den primitiva människan och hennes närmaste djurstamfader. Att en skarp gränslinje ej kan komma i fråga är självklart. Allra helst som vi måste tänka oss människoförfäderna i viss mån människolika ända långt tillbaka till urprimaterna. Problemets lösning kan naturligtvis icke logiskt konstrueras, utan måste anstå, till dess eventuella fynd av fossila människorester i tertiära avlagringar sprida vidare ljus över saken.

I grunden har kanske frågan, huruvida ett visst eventuellt fossilfynd skall klassificeras som tillhörande en mycket primitiv människa eller ett människan mycket närstående stamfaderdjur, icke någon avgörande betydelse. I detta sammanhang äro förfäder lika goda och intressanta förfäder, vare sig de luta litet mer åt djursidan eller litet mer åt människosidan. Av största principiella betydelse är däremot att från människan och hennes förfäder klart urskilja alla från dessa senare utgångna sidogrenar, till vilka vi måste räkna de människolika aporna samt tillsvidare åtmistone kunna hänföra även *pithecanthropus*.

De urprimater, vilka obestridligen voro djur, men, i motsats till andra urprimater, besutto kraften att utveckla sig till människor samt slutligen även gjorde detta, äro för oss i detta sammanhang lika märkvärdiga som någon deras senare, mer människolik eller helt till primitiv människa vorden avkomling. Redan en neandertalare av den tidigare och primitivare sorten och ännu mer en heidelbergare stod oss sannolikt så fjärran i själsligt avseende, att gradskillnaden mellan honom och hans närmaste djurstamfader nog ej blir större än mellan honom och oss.

Förfäder millioner år tillbaka i tiden ha vi säkert. Om vi någonsin komma att närmare lära känna dem, är nu omöjligt att förutsäga. Huruvida vi betrakta dem som oss mycket närstå-

ende djur eller såsom från oss mycket avlägsna primitiva människor blir en vetenskaplig detaljfråga, genom vilken begreppet människa, till skillnad från begreppet djur, visserligen kommer att vinna en ytterligare fördjupning och precisering. Men ju längre vi eventuellt komma i detta avseende genom upptäckten av de verkliga övergångsformerna mellan äkta djur och äkta människa, desto tydligare skall det väl bli, att ett tredje begrepp, ett övergångs- eller mellanbegrepp här göres behov: djuret med en mängd av de ensamt för människan karaktäristiska kroppsliga dragen och med den enastående utvecklingsriktningen fram mot människan. Då detta djur, vilket var en urprimat eller någon av dennas nära avkomlingar i rätt nedstigande led och för närvarande måste betecknas som *the missing link* mellan människa och djur, är att söka på den direkta vägen mellan människan och de äldsta primitiva däggdjuren och därför sannolikt skall visa sig tillhöra den mellersta eller t. o. m. den äldre tertiärtiden, förflyttas det egentliga, kanske över mycket långa tidrymder utbredda människovardandet till ett skede, som ligger flera millioner år före vår egen tid, måhända minst ett halvt tiotal millioner år.

Det till människovardande strävande blodet och den till mänsklighet strävande formen äro i varje fall utan tvivel ofantligt gamla. Människan är ingen ny eller sen utvecklings»tanke» i naturen. Hon är »planlagd» eller »tillämnad» redan i och med de primitiva däggdjurens första framträdande; och den utvecklingsgren, som slutligen kom att bära henne såsom sin yttersta spets, blir tidigt en gren för sig — omgiven av syskongrenar, men självständig gentemot dessa.

Det är en underlig och betydelsefull tanke, att vårt släkte måhända sett Europas och Nordamerikas en gång förenade kontinenter skiljas genom hav, sett Anderna, Alperna och Himalaja höja sig mot skyn, sett Medelhavet bli en vik mellan Europa, Afrika och Asien och genomlevat en klimatrevolution, som förvandlade Europa från ett tropiskt varmt till ett arktiskt kallt område, med arktisk i stället för tropisk växt- och djurvärld. Dessa oerhörda förändringar i miljön måste ha lämnat djupa spår hos en varelse, vars själsliv visserligen ännu ej nått upp till den nutida mänsklighetens ens i dennas lägre nivåer, men dock måste ha varit mycket för mer än något djurs eller något annat djurs.

Människovardandet och de geologiska perioderna.

(Mycket osäkra och ungefärliga uppskattningar.)

Geologiska huvudperioder.	Geologiska underperioder.	Människovardandet.	Periodernas längd. (Ungefärliga uppskattningar.)
Tertiärtiden.	Eocentiden.	Urprimater?	Omkring tio millioner år.
	Oligocentiden.		
	Miocentiden.	Människovardandet börjar?	Omkring fem millioner år.
	Pliocentiden.		Omkring två millioner år.
Den diluviala delen av kvartärtiden.	1:sta istiden.	Heidelbergmänniskan?	Mellan en halv och en hel million år.
	1:sta mellanistiden.		
	2:dra istiden.		
	2:dra mellanistiden.	Heidelbergmänniskan? De äldsta fullt säkra spåren av människan.	
	3:dje istiden.	Neandertalmänniskan.	
	3:dje mellanistiden.	Neandertalmänniskan och nutidsmänniskan.	
	4:de istiden.	Neandertalmänniskan och nutidsmänniskan.	
Den alluviala delen av kvartärtiden.	Den geologiska nutiden.	Nutidsmänniskans olika raser. Möjligen delvis med inblandning av neandertaltypen.	Omkring 9,000 år.

Den själsliga vakenheten, mottagligheten, anlagsrikedomen, anpassningsförmågan måste, lika väl som den själsliga utvecklingskraften eller skaparekraften, ha varit vida större hos människans förfäder än inom de likåldriga sidogrenar, som bära de nu existerande högre ordningarna inom däggdjurens klass. Ty inom dessa sidogrenar försiggick den gemensamma däggdjursstamfaderns specialisering, stelnande, inslumrande uti den säregna riktning, som vi icke minst på de högre utvecklingsstadierna beteckna såsom djurets, till skillnad från människans.

Vad det här kommer an på är icke så mycket människans själsliga utvecklingsgrad på människovardandets tid, som fastmer det faktum, att hennes psyke dock i dessa avlägsna tider av stora naturrevolutioner gick havande med den kommande mänsklighetens själ. I denna kunna från den långa, växlingsrika urtiden vara gömda dunkla men starka minnen, som utgöra betydelsefulla, oförklarade grunddrag i det nu levande släktets säregna böjelse eller anlag att känna, sträva, skåda, tänka, tro, hoppas.

* * *

Arkeologer äro fullt eniga om att erkänna tillvaron av säkra spår av människan så långt tillbaka som uti den andra mellanistiden. Härigenom blir människosläktets, genom klara fakta bevisade ålder i minimum omkring en kvarts million år, möjligen en halv million år, allt efter som vi räkna omkring en halv eller en hel million år för hela istiden.

Jag har i min minimiberäkning, med omkring 430,000 år för hela istiden, räknat med 65,000 år för den andra mellanistiden och förlagt densamma mellan 250,000 och 185,000 f. Kr. I en beräkning för istiderna i alpområdet av Penck, uti vilken han antager hela istidens längd till 500,000 år, ger han den andra mellanistiden icke mindre än 175,000 år och förlägger den till mellan 300,000 och 125,000 f. Kr. För L. Pilgrim, som utgår från en tidrymd av 1,300,000 år för hela istiden, omfattar den andra mellanistiden 190,000 år och ligger mellan 760,000 och 570,000 f. Kr. De flesta geologer betrakta i själva verket den andra mellanistiden som den längsta av de tre istiderna. Penck ger i sin nyssnämnda beräkning blott 50,000 år åt den första och 20,000 år åt den tredje (sista) mellanistiden samt 50,000 år

åt vardera av de första och andra istiderna och 55,000 år åt den tredje samt 40,000 år den fjärde (sista) istiden.

Den fasta utgångspunkten för forskningen uti människans begynnelse och tidigaste utvecklingsstadier blir i varje fall tills vidare den andra mellanistiden. De för denna karaktäristiska arkeologiska fynden representera emellertid redan en så pass hög kultur, att de omöjligt kunna gälla såsom kännetecken för mänsklighetens begynnelse över huvud. En långt primitivare vapen- och verktygsteknik måste antagas hava föregått den andra mellanistidens. Logiken och utvecklingsteorien tvinga oss sålunda att giva människosläktet en högre ålder, än vad de äldsta, absolut oomtvistliga fynden hitintills berättigat till. Vi måste bakom andra mellanistiden — i istidens ännu äldre skeden och eventuellt även i tertiärtiden, åtminstone i dennas senare perioder — söka efter fossila människoben och framför allt efter lämningarna av en vapen- och verktygsteknik, som leder fram till den för andra mellanistiden utmärkande.

DEN FÖRPALEOLITISKA (EOLITISKA) TIDEN

MED DEN ANDRA MELLANISTIDEN ÄRO VI, arkeologiskt sett, inne i den äldre stenåldern, den paleolitiska tiden, och närmare bestämt uti det äldre skedet av denna mycket långa kulturperiod.

Inom detta första eller äldre skede av den äldre stenåldern urskilja arkeologerna trenne huvudperioder, Chelles-perioden, Acheul-perioden och Moustier-perioden, så benämnda efter trenne franska fyndplatser: orterna Chelles (vid Marne öster om Paris), S:t Acheul (utanför Amiens vid Somme) och Le Moustier (i Vézère-dalen, Dordogne). Såsom chellisk, acheulisk och mousterisk kultur eller vapenform o. s. v. beteckna vi sålunda trenne varandra följande stadier i den äldre paleolitiska kulturens utveckling. Ofta talas även om en förchellisk kultur *(préchelléen)* och om en äldre och en yngre acheulisk kultur, varförutom specialisterna urskilja ett flertal underperioder inom vardera av dessa gammalpaleolitiska huvudperioder.

Penck förlägger de chelliska och acheuliska perioderna till den andra mellanistiden och den mousteriska till tredje istiden. Häri instämma Hauser och Reinhardt. Hörnes däremot anser, att de chelliska, acheuliska och mousteriska kulturperioderna äro förbi redan före den andra mellanistiden och att de sålunda tillhöra första istiden, första mellanistiden, och andra istiden eller tiden mellan 450,000 och 300,000 f. Kr. enligt Pencks ovan anförda kronologiska minimischema.

* * *

Vad det nu först kommer an på är dock icke att studera den äldsta gammalpaleolitiska kulturen, den chelliska eller förchelliska, utan att närmare granska spörsmålet om den gammalpaleolitiska kulturens föregångare.

För nordbon och den nordiske arkeologen kan ju detta problem te sig ganska fantastiskt, alldenstund Skandinaviens äldsta stenålderskultur tillhör blott den yngsta delen av den äldre stenåldern, är ett led endast i den paleolitiska tidens avslutning. Den paleolitiska kulturen hade nere i Syd- och Mellaneuropa hunnit långt in i sitt yngre skede, då Skandinavien ännu var helt betäckt av den sista istidens väldiga inlandsis. Vi nordbor ha över huvud haft rätt litet med den paleolitiska kulturen att skaffa och detta lilla, som sagt, endast med dess yngsta utlöpare.

Det för den chelliska kulturen mest karaktäristiska vapnet-verktyget är en grovt tillslagen handkil eller handvigg av flinta. En naturlig flintboll, hälst så pass stor att den icke kan helt omslutas av den knutna människohanden, har genom slag med en annan naturlig flintboll fått ena sidan eller ändan tillspetsad samt har eventuellt motändan så tillhuggen i rundad form, att den kan ligga bekvämt och fast i den omslutande människohanden. De naturliga flintbollarnas runda form gör dem ofta utan vidare lämpliga att hålla i handen och att slå med, utan att skada handen. Men skulle icke blott en krossverkan, utan en större, skärande eller huggande verkan av slaget uppnås mot en djurkropp eller människokropp, borde en av flintknölens runda sidor tillspetsas och skarpkantas. Detta är med målmedvetenhet och icke ringa skicklighet utfört i den chelliska handkilen.

Att vi här skulle ha att göra med människans absolut äldsta eller första vapen eller verktyg är alldeles otänkbart. För det första kan icke flintan ha varit det allra äldsta verktygsmaterialet, och för det andra kan icke den chelliska handkilen ha varit flintans tidigaste bearbetnings- och användningsform. Iakttagelser över de primitivaste nu levande folkens utrustning med vapen och verktyg ådagalägga, att människan måste ha rätt grundligt lärt sig att använda trädgrenar och musselskal samt ben, horn och käkar eller tänder av djur såsom vapen och verktyg, innan hon i större utsträckning började experimentera med tillslagning av stenar.

* * *

Att lämpligt stora stenar, där sådana förekommo på jordytan eller vid stränder, redan från början användes som tillhyggen i

sin naturliga, obearbetade form, jämsides med trädgrenar, musselskal o. s. v., är otvivelaktigt. Så väl de nu levande människolika apornas beteende understundom som de primitivaste nutidsfolkens vanor bevisa detta. Användandet av ett oförändrat naturföremål såsom verktyg är ett självständigt utvecklingsstadium av tekniken och är över huvud teknikens äldsta utvecklingsstadium, vilket människan har gemensamt med en del djur. Det nästa utvecklingsstadiet av tekniken är kännetecknande ensamt för människan och består uti tillverkningen av verktyg.

Djur bygga bon, men de tillverka icke verktyg. Den tekniska råämnesförädling eller råstoffbearbetning, som förekommer i djurriket, sker antingen på rent fysiologisk väg i munnen eller magen eller förmedels djurens egna yttre organer, deras naturliga verktyg, vilka även, liksom de eventuella förädlingsprodukterna, användas vid bobyggandet. Så förhåller det sig t. ex. med steklarnas, särskilt binas, bobyggande.

I psykiskt, intellektuellt avseende är steget ofantligt stort, ja fundamentalt, mellan en sådan rent instinktiv, av den egna kroppsbyggnaden och de egna fysiologiska processerna betingad stoffförädling och bobyggnadsverksamhet å ena sidan och en än så primitiv tillverkning av verktyg å den andra. Vi stå här inför varken mer eller mindre än den intellektuella grundskillnaden mellan djur och människa.

De allra intelligentaste djuren, t. ex. apor och elefanter, komma så långt, att de någon gång tillgripa ett yttre ting, en gren eller en sten, för att med detta ting förlänga eller förstärka ett naturligt organ eller verktyg, armen eller handen eller snabeln. Det går dock aldrig därhän, att denna »organförlängning», detta kompletterande av ett naturligt verktyg förmedels ett yttre ting, blir en vanemässig sak.

Vanan och den ständiga övningen uti att uppleta, tillgripa och använda främmande ting för verktygsändamål äro dock ett nödvändigt förstadium till verktygstillverkningen, emedan först en sådan vana och övning förmå framkalla och utprägla verktygets idé eller själva begreppet verktyg hos dettas användare. Det är här fråga om uppkomsten av en helt ny syn på de yttre tingen, en rent mänsklig syn, utan varje motsvarighet i djurriket.

Djuret intresserar sig av olika grunder för de yttre tingen. Bland dessa finnas artkamrater, matnyttiga ting av olika slag,

farliga ting, fiender, som måste undvikas, vackra ting som locka med granna färger, eller ting, som utströmma ljuvliga dofter, o. s. v. Men det är alltid fråga om ett omedelbart intresse — om också icke alltid ett omedelbart behov, såsom då fåglar bygga ett rede för de ännu icke lagda äggen eller ekorren samlar vinterförråd av föda.

Att syssla med tillverkandet av det yttre verktyget är däremot ett blott medelbart, indirekt intresse. Häri ligger det psykiskt avgörande draget. Verktygstillverkningen är en omväg, en senväg fram till det egentliga målet. Att tillverka verktyg är att syssla med något, som icke direkt tillfredsställer något kroppsligt eller själsligt konsumtionsbehov. Verktygstillverkningen är arbete i helt annan bemärkelse än att söka efter föda, jaga ett matnyttigt byte, bygga ett bo, tillverka smycken eller kläder eller tända en eld. Födan stillar genast hungern, smycket pryder, kläderna och elden värma och skydda omedelbart. Här är det den omedelbart i utsikt stående behovtillfredsställelsen, som driver till verksamheten eller arbetet. Att möda sig med tillverkningen av ett verktyg är en helt annan sak. Handkilen, skrapan, borren, yxan, mejseln, dolken mättar inte, smyckar icke, värmer icke, skyddar icke. Sedan jag tillverkat den, måste jag arbeta ytterligare, arbeta med den, för att bli mättad, smyckad, klädd, värmd.

För att den vardande människan skall vilja möda sig med tillverkning av verktyg erfordras, att hon förut vant sig att använda yttre verktyg, som ej behöva tillverkas, utan kunna tillgripas och användas sådana som de äro av naturen. Härigenom uppstår intresset för verktygsanvändningen, och ur detta intresse kan intresset för och tålamodet med verktygstillverkningen uppstå.

Tanken, att jaktens mödor i framtiden bli mera lättade genom användningen av den tillslagna än den naturliga flintan, måste ligga till grund för det målmedvetna och svåra arbetet att åt en flintboll ge en viss form, som är väsentligt olik dess naturliga. En tanke av denna art är exklusivt mänsklig. Den mer eller mindre människolika förfader, som först började tänka denna tanke eller handla i enlighet med denna motivering, var icke längre ett djur, utan en människa, hur »aplik» han än må ha varit i yttre måtto.

* * *

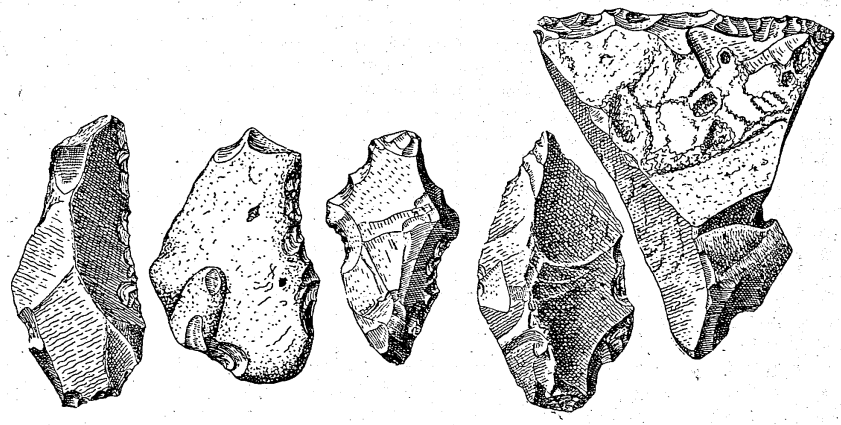

FIG. 75. FAGNISKA EOLITER FRÅN OLIGOCENA (SÅLEDES RELATIVT TIDIGA TERTIÄRA) AVLAGRINGAR I BONCELLES VID LÜTTICH.

Efter A. Rutot och H. Obermaier.

Möjligen började denna själsförvandling eller grundläggande själsutveckling ännu tidigare än eldens användning. Eldskräcken är utmärkande för de högre däggdjuren, så väl som många andra djur. De insekter, som så oemotståndligt lockas av ljuset, att de flyga in i lågan och förbrännas, äro uti detta sammanhang betydelselösa undantag. Även människans förfäder måste ha lidit av eldskräck, ty de kunde icke ha haft annat än övervägande obehagliga och hemska erfarenheter av eldens framfart och verkningar på nära håll. En första mildring av denna skrämsel uppstod kanske i de genom blixten eller lavaströmmar avbrända skogar, där människan omedelbart efter branden fann väl rostade och smakliga lik av större, matnyttiga djur — bisonoxar, elefanter o. s. v. Här var ett tillfälle, under århundradenas eller årtusendenas lopp, att lära grunderna av matberedning genom eld och värme. Och att sådana tillfällen ej saknades i miocentiden och långt senare, veta vi. Jorden genomgick då ett långt skede av starkaste vulkaniska verksamhet. Detta oavsett vad som alltid var att lära av åska och blixt.

Att i smått infånga och tämja elden, att göra de glödande kolen till ett slags husgeråd och den brinnande veden till kock och lampa och väktare mot farliga djur och onda andar — det var ett stordåd av mod, uppfinningsförmåga och företagsamhet. Ingen

djursjäl är ens avlägset i stånd till dylikt. Prometevs' gärning är en av dem, som gjort människan till människa i sitt inre, icke blott i yttre, teknisk måtto.

Sedan elden länge varit fången och tam — hur länge kunna vi ej ana — blev den ett verktyg, som man tillverkade, nämligen genom att gnida träpinnar mot varandra och ha murket, torrt trästoft tillhands, där det börjar ryka. Möjligen var dock tanken att tillverka eld lättare vunnen än tanken att forma en flintknöl till en vigg. Elden är dock en omedelbar nyttighet så väl som en medelbar. Den värmer och lyser utan vidare, på samma gång som den är verktyg för det hårda och sega oxköttets uppmjukande eller fiskens smakförbättring eller en del växtämnens förvandling till hälsosam mat. Och sedan man väl lärt sig att utan skada handskas med elden, befanns den utan allt för stort besvär kunna vara till hands när som hälst.

* * *

Rikta vi nu blicken speciellt på de äldsta stenverktygen, blir det av särskild vikt och särskilt intresse att isärhålla de två första utvecklingsskedena: de alldeles obearbetade stenverktygens skede och den begynnande bearbetningens skede. Det ena måste långsamt ha lett över uti det andra. Såsom ett mellanstadium mellan en användning av stenar vilka som helst av viss storlek i deras naturtillstånd och bearbetningen av stenarna till vissa typer av verktyg ha vi att betrakta den period, under vilken människan lärt att bland de i naturen förekommande arterna och formerna av smärre stenar utvälja vissa såsom de för givna arbetsuppgifter lämpligaste. Samtidigt med att människan fann på att använda skarpa djurtänder, musslor eller musselskärvor, hela djurkäkar, splittror av djurben och horn o. s. v. såsom skär- och skrap- eller huggverktyg, måste hon för samma ändamål ha tillgripit de skarpkantade eller spetsiga småstenar, som lågo omkring på sjö-, flod- och havsstränder eller uti uttorkade flodbäddar eller i ansamlingar av morängrus eller kring vulkaner.

Vi ha att tänka oss den tidigaste, mera vallösa stenanvändningen såsom blott tillfällig. En sten tillgreps och användes på det ställe, där dess tjänst råkade behövas, och då verket var utfört, bortkastades den igen eller fick ligga kvar på platsen,

för att kanske aldrig mer komma i bruk. Med det mer eller mindre sorgfälliga utväljandet av särskilt formade stenar för givna ändamål måste tendensen att behålla och upprepade gånger använda samma särdeles lämpliga stenbit ha utvecklat sig.

Många av vår tids primitivaste människor gå alldeles nakna och ha knappt några bostäder samt en blott mycket torftig utrustning av verktyg och vapen. Till den enkla utrustningen hör dock nästan alltid en påse eller väska eller korg av skinn eller flätverk, uti vilken så väl »hemma» som under strövtåg och vandringar förvaras en del underligt småskräp, vilket i själva verket till stor del består av obearbetade naturföremål av varjehanda slag, vilka användas såsom verktyg för olika ändamål.

Att människans hushållning tidigast varit en »samlarehushållning», utan produktion i ordets tekniska mening, i det att människan, liksom djuren, nöjde sig med att insamla naturens fritt erbjudna gåvor, ha nationalekonomerna länge haft klart för sig. De ha dock uteslutande haft i ögonsikte uppsamlandet av konsumtionsnyttigheter, framför allt födan. Men i själva verket börjar människan även sin karriär som »kapitalist», d. v. s. ägare av materiella, rörliga, producerade produktionsmedel, såsom »samlare». Hennes första verktyg äro uppsamlade, oförändrade naturföremål, icke tekniskt producerade. Och innan hon ens samlar verktyg i form av oförädlade naturföremål, tillgriper och släpper hon dem under inflytande av ögonblickets krav.

* * *

Det är sålunda en på förhand given sak, att de arkeologer, som bedriva forskningar uti mänsklighetens vapen- och verktygsteknik före den andra mellanistiden och före det chelliska utvecklingsstadiet, måste räkna med tillvaron av alldeles obearbetade stenverktyg, utvalda eller icke utvalda ur de av naturen erbjudna formerna, så väl som med tillvaron av synnerligen primitivt bearbetade dylika av en från den chelliska klart särskiljbar, ursprungligare typ. Lika tydligt är, att arkeologien här måste komma in uti synnerligen svårlösta eller delvis nästan alldeles olösliga problemer. Obearbetade stenar, som bära tydliga spår av att hava varit av människor använda såsom

vapen eller verktyg, bereda ju inga svårigheter. Men ofta måste dessa spår av användning vara allt utom tydliga eller otvivelaktiga. Och det kan ofta ifrågasättas, huruvida icke i själva verket naturprocesser av ena eller andra slaget faktiskt framkallat den åverkan, som mycket väl kan ha åstadkommits genom användning från människans sida.

Denna tvetydighet kan, egendomligt nog, omfatta de icke blott i naturtillståndet använda, utan även de bearbetade stenarna. Det har nämligen, märkligt att säga, visat sig, att i vissa fall kunna rena naturprocesser »bearbeta» vissa stenar på ungefär samma sätt som primitiva människor skulle göra, då de sökte tillskapa verktyg av allra enklaste typer. Det är här fråga om flintknölarna och den sönderslagning, som de erfarit så väl från naturkrafternas som från den förchelliska människans sida.

Vi äro sålunda inne på den berömda »eolit»-frågan, vilken framkallat så häftiga meningsbrytningar mellan några av samtidens främsta arkeologer, och varav Obermaier, bland andra, givit en så utförlig och livlig, om än icke opartisk framställning i sin *Mensch der Vorzeit.*

Benämningen »eolit» är ämnad att angiva, att det är fråga om stenar, som spelat en roll i mänsklighetens morgonstund. De äldsta eoliterna äro funna massvis uti oligocena avlagringar, således uti den andra i ordningen av tertiärtidens fyra huvudperioder. Äro dessa eoliter verkligen människoverk, så är människans tillvaro före den långa och händelserika miocentiden bevisad. Människosläktets morgonstund rycker då kanske mer än tio millioner år tillbaka uti tidernas dunkel. Människan eller hennes till det yttre ännu »aplika» föregångare voro då ett av de allra äldsta eller tidigast i relativt färdig form framträdande bland de högre däggdjuren. En möjlighet, som embryologien, anatomien och fysiologien ju också i ej ringa mån bestyrka, men som vissa motståndare till eolit-teorien, t. ex. Obermaier, synas förbise. Eoliterna vore verkligen underbara minnen från tidernas mer än sagolika morgontimmar, räknade i årmillioner.

Stenarna i fråga äro i de flesta fall små flintstycken, som se ut som de vore helt grovt tillslagna för att kunna tjänstgöra som ytterst primitiva skrap- eller skärverktyg eller dylikt. Deras form jävar icke, att den kan vara tillkommen genom människan. Men frågan är, om den bevisar, att den är det eller måste

vara det. Att den lärda diskussionen härom blivit en smula het beror nog icke blott på problemets stora svårighet och ofantliga människohistoriska intresse, utan även på en stundom något oklar frågeställning och på förhand given personlig benägenhet att gynna den ena eller andra tolkningsmöjligheten.

Ledaren för dem, som anse de oligocena och övriga tertiära samt tidiga kvartära eoliternas karaktär av människoverk vara obestridligt bevisad, är belgaren A. Rutot, från början geolog, senare stenåldersarkeolog. Han har åtskilliga arkeologer på sin sida, bland dem O. Hauser, samt även naturvetenskapsmän såsom M. Verworn och H. Klaatsch.

* * *

Att det för alla stenåldrar ojämförligt viktigaste verktygs- och vapenmaterialet av sten var flintan har sin grund i denna stenarts egendomliga beskaffenhet. I de allra äldsta, förpaleolitiska och paleolitiska perioderna synes den ha varit den enda eller nästan enda använda stenarten. I den senare paleolitiska tiden och under den yngre stenåldern komma i tilltagande grad vulkaniska stenarter och slutligen även en del hårda, i vatten avlagrade, t. ex. sandsten, uti användning, tydligen uti sammanhang med en sig allt mer utvecklande teknisk kunnighet och skicklighet hos människan.

Då människan eller hennes närmaste stamfader över huvud började handskas med stenar såsom verktyg, var flintan framför alla andra stenarter bestämd att bli det första och allmännaste verktygsmaterialet. Detta helt enkelt därför att flintan i långt högre grad än någon annan sten redan under påverkan av rena naturkrafter ofta antar verktygsliknande former samt gör detta ävenledes under inflytelse av den allra råaste behandling från människans sida. Flintans tekniska egenskaper äro i själva verket synnerligen egendomliga och måste noga beaktas uti sammanhang med det enastående viktiga vetenskapliga problemet om människans allra tidigaste utveckling och teknik. Eolitfrågan hade omöjligt kunnat bli så trasslig som den är, om ej flintan faktiskt »av naturen» stundom antoge ungefär samma former, som den primitivaste mänskligheten måste ha sökt giva den. Och det är i högsta grad sannolikt, att flintans verktygslika naturformer varit de första vägledarna eller mönstren för den äldsta mänskliga flintverktygstillverkningen.

Flintan, stundom i arkeologien benämnd med sitt latinska namn, silex, är i kemiskt avseende detsamma som kvarts och dennas avart bergkristallen, nämligen kiselsyra (anhydriden $Si\ O_2$), men förorenad av järnoxid, kalk, kali, litet vatten och organiska ämnen samt försteningar av lägre organismer. Den förekommer vanligen i form av knölar från en ärtas till ett människohuvuds storlek, inbäddade i eller genom atmosfärens och vattnets åverkan lösgjorda från de väldiga avlagringar eller berg av krita, efter vilka den yngsta av sekundärtidens trenne huvudperioder fått sitt geologiska namn. Om människan uppstått i tertiärtiden och då börjat använda flintan, är det ett egendomligt sammanträffande, att själva flintan, geologiskt talat, kommit till omedelbart förut, även den en relativ nyhet på vårt världsklot således.

Flintbollarna äro vanligen omgivna av en vit, krithaltig skorpa. Deras form, förekomst och egenskaper stå i samband därmed, att de uppstått genom förruttnelse av klumpar av döda lägre havsdjur, vilka varit utrustade med skeletter av kiselsyra och vilkas kroppar innehållit organiska, lösliga kiselsyreföreningar. Vid förruttnelsen upplöstes dessa, och kiselsyran utfälldes i olöslig form samt fick under denna utfällningsprocess den egendomliga, halvt kristalliniska, halvt amorfa konsistens, vilken betingar att den vid slag varken springer sönder som en kristall eller låter godtyckligt dela sig som en metall, utan håller en egendomlig medelväg i detta avseende. Flintan antar vissa former, då den krossas; men av dessa former är det lätt att bilda andra, godtyckligt valda.

Flintans hårdhet är densamma som kvartsens, men de mekaniska egenskaperna, varpå just här framför allt ankommer, äro i övrigt helt andra. Flintan är spröd som en kristall och ger liksom en sådan skarpkantiga brottytor, då den sönderslås. Men brottytorna bli icke plana utan alltid svagt böjda. Vid slag på en flintboll avspringa antingen halvrunda, musselformade flisor eller fjäll, delvis av minimal storlek, eller ock smala, svagt böjda flisor eller lameller. Liknande verkningar uppnås genom tryck, som med en annan flinta eller sten utövas uti den riktning, i vilken flintan har en naturlig benägenhet att lösa upp sig i lameller eller flisor. Har man till en viss grad behandlat en flintboll på ena eller andra sättet, kan resultatet bli, att man behåller i handen en »kärna» med svagt svängda sidor och kanter samt en samling böjda, skarpkantade lameller, som låta sig läggas

kring kärnan; liksom man på en sönderplockad lök kan lägga tillbaka bladen över varandra kring det kvarblivna centrum.

Det är sålunda ganska lätt att av en rund flintboll erhålla skarpkantiga och spetsiga flisor och skivor och att dessutom få i behåll en mer eller mindre fullständigt tillformad kärna med skarpa kanter och ett spetsigt utsprång. Genom lätta slag med en annan flinta mot dessa kanter och spetsar låta de utan svårighet rätta till sig på ena eller andra sättet. Slagen avskilja helt små musselformade flisor och kunna därför steg för steg leda fram till den önskade formförbättringen. Man kan få en sågkant, om man vill, men även en ganska jämn knivegg. En skarp spets eller en tveeggad klinga ernås genom symmetrisk bearbetning på vardera sidan av flintkärnans mittellinje. En tillplattning av klingans sidor ernås genom att låta slagen långsamt »skala» dessa.

* * *

Det är en självklar sak, att flintans egendomliga förekomstsätt — mest i lösa, smärre bollar och ofta på flod- och havsstränder eller landytor, där vatten och vittring förstört de kritformationer, i vilka flintbollarna legat inbäddade — så väl som flintans märkliga sätt att reagera mot slag, tryck och krossverkan över huvud måste leda till, att flintan stundom skall förefinnas icke blott uti brottstycken, vilket ju alla stenarter göra, utan i brottstycken, som i hög grad erinra om de allra primitivaste former, vilka människan gav åt detta material, då hon först började att tillforma detsamma i verktygssyfte. Dessa naturformade flintstycken blevo helt visst av människan ofta använda sådana de voro, sedan hon över huvud börjat nyttja hårda, spetsiga och skärande föremål av varjehanda slag som verktyg eller vapen. Att en del verktygslika flintstycken, hittade i tertiära och tidiga kvartära avlagringar, bevisligen icke behöva vara formade av människohand, bevisar således ej, att de icke varit av människor använda såsom verktyg. Men lika litet är det möjligt att bevisa, att de faktiskt varit detta — såvida icke samtidigt andra fyndförhållanden göra sådant otvivelaktigt.

Här föreligger således en möjlighet och en frestelse för allt för entusiastiska eolitvänner att påstå mer än de kunna bevisa. Nämligen då de eventuella flintverktygen bevisligen kunnat

få sin form genom rena naturprocesser. Dock är det utan vidare klart, att bevisningen härvid ofta måste vara ganska tvivelaktig. Då eolitforskaren förklarar sig upptäcka åtminstone vissa slagytor och former eller »rättelser», som bevisa att givna flintstycken från tertiärtiden eller den tidigare kvartärtiden icke eller icke helt och hållet äro naturprodukter vad formen beträffar, är det svårt att förstå, hur hans vedersakare alltid skall kunna ojävigt motbevisa honom på en sådan punkt.

Visserligen ha några av eolitteoriens motståndare gjort experimenter med tillverkning av eoliter på »naturligt» sätt — i det de låtit smärre, orörda flintbollar krossas och slås mot varandra i vatten, stundom efter att ha utsatt dem för stark värme eller stark kyla — och de försäkra, att resultaterna av dessa experimenter, de sålunda fragmenterade flintbollarna, fullständigt likna de typiska äkta eoliter ur tertiära och kvartära lager, på vilka eolitteoretikerna stödja sig. Det är dock för den utanförstående svårt att tro, att icke avsiktligt tillhuggna stenar i ett eller annat avseende skulle skilja sig från de genom naturkrafter eller människans experimenter rent naturformade. Särskilt har det påpekats, att den avsiktliga tillslagningen av flintan måste tendera att framkalla en viss ensidighet eller likformighet uti inriktningen av de uppkomna brottytorna. Om den flinta, som bearbetas, en stund oförändrat fasthålles med ena handen, under det den slås eller pressas med en i den andra handen hållen flinta eller sten, bli en del brottytor nödvändigtvis i viss mån parallella eller likriktade. En stark utprägling av detta drag synes böra kunna tydligt skilja en avsiktligt tillslagen flinta från en rent slumpvis, »naturligt» fragmenterad sådan. Men å andra sidan måste ju medgivas, att icke ens detta kriterium blir effektivt, om den avsiktliga bearbetningen är ytterligt primitiv, d. v. s. mycket ofullständig samt relativt planlöst utförd.

Möjligen har eolitforskningen ännu icke hunnit att tillräckligt förfina sina bevismetoder. För den utanförstående förefaller det i varje händelse som ytterst sannolikt, att en högt specialiserad forskning skall kunna ojävigt fastställa, att en del även mycket primitiv mänsklig åverkan på ett flintstycke kan vara blott av mänskligt ursprung, hur det än förhåller sig med samma flintstycke i övrigt. Här erfordras tydligen en fackskicklighet *à la* Sherlock Holmes; och den som icke besitter denna, kan lätt gå

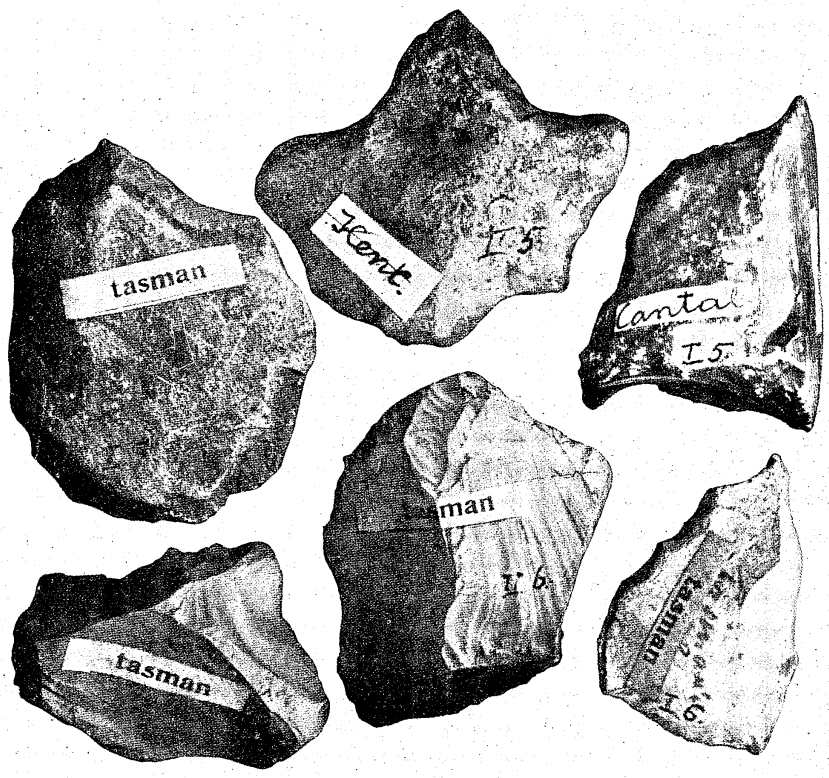

FIG. 76. FLINTVERKTYG AV EOLIT-TYP FRÅN TASMANIEN SAMT TVENNE EOLITER UR TERTIÄRA LAGER I EUROPA (KENT OCH CANTAL).
Efter H. Klaatsch och H. Obermaier.

för långt i skepticism, lika väl som han kan låta sig förledas till att se människoverk, där intet sådant föreligger.

* * *

Bland de övriga invändningar, som från arkeologiskt håll gjorts mot teorien om de tertiära och tidiga kvartära fragmenterade flintornas karaktär av människoverk, förtjäna följande att anföras.

Eoliterna förekomma icke, säger Obermaier, hopade på helt snävt begränsade områden, vilka kunna uppfattas såsom boplatser i egentlig mening, som fallet är med de paleolitiska och neolitiska fynden. Eoliterna finner man massvis över vidsträckta trakter, där de geologiska förhållandena betinga tillvaron av flinta, som genom floders inverkan lösgjorts ur kritbäddarna. Man

nödgas således, för att kunna vara med om den eolitiska teorien, antaga att eolit-tidens befolkning levat ganska talrik eller utomordentligt länge just i sådana nejder, synbarligen utan att försöka utbreda sig över angränsande trakter. Härtill kommer, säger man, att eoliterna i tekniskt avseende icke undergå den minsta förvandling eller utveckling från den tidigare delen av tertiärtiden ända långt in i kvartärtiden. Det eolitiska kulturskedet skulle således, om det över huvud existerat, utmärka sig för ett nästan ofattbart stillastående, åtminstone på flintteknikens område. Dessutom är det egendomligt, att inga skelettrester av människor påträffats bland eoliterna, ehuru dessa ofta äro rikligt uppblandade med fossila lämningar av den tertiära eller ungkvartära djurvärlden.

På dessa invändningar måste väl i främsta rummet svaras, att de påstådda fakta näppeligen kunna betraktas som fullt definitiva. Att eoliter icke förekomma utanför de stora eolitterrängerna låter sig väl över huvud knappt bevisas. Frågan om eoliternas eventuella formutveckling kan ju komma i nytt ljus genom fördjupade och mer omfattande studier och nya fynd. Bristen på fynd av fossila människoben är i viss mån kännetecknande för alla de äldsta arkeologiska perioderna och kan vilken dag som hälst bli avhjälpt. Eolitforskningen gör över huvud intryck av att hittills ha bedrivits blott sporadiskt och att befinna sig i sina begynnelsestadier.

Eoliter i större mängder ha hittills iakttagits i Belgien, Frankrike, England och Tyskland — således i de europeiska länder, som givit det rikaste utbytet även av paleolitiska fynd — samt utom Europa förnämligast i Nordafrika, särskilt Egypten, vilka områden ju arkeologiskt ansluta sig till det paleolitiska Europa. Men någon fullt systematisk genomsökning av dessa länder har ännu mindre ägt rum vad eoliterna än vad de paleolitiska lämningarna beträffar.

Att eolitmänniskorna levat företrädesvis i vissa terränger och att de under mycket långa tidrymder bibehållit samma ytterst primitiva flintteknik — bestående dels uti användningen av de naturligt formade flintorna och dels uti en begynnande tillslagning, som ej gav stort mera resultat än den naturliga fragmenteringen — förefaller icke omöjligt eller osannolikt. Vi känna icke dessa människors eller halvmänniskors egendomligheter och levnadssätt och ej heller deras speciella naturomgivningar och

livsbetingelser. Allt detta skall nu först utforskas. Att utgå från något obestyrkt antagande, att ej mycket stora olikheter i dessa avseenden mellan en eolitisk och en paleolitisk mänsklighet ha kunnat förefinnas, måste betraktas såsom mer eller mindre innebärande ett förutgripande av vad som skall bevisas.

Detta gäller, som ovan redan berörts, väl också de paleontologiska invändningar mot eolit-teorien, vilka höjas därför att denna kommer oss att antaga tillvaron av en människolik eller människovardande varelse uti ett skede av tertiärtiden, vilket ännu ej bevittnat framträdandet av många bland de högre, nu existerande däggdjursordningarna. Vi ha alls icke rätt att antaga, att människan är lika ung som dessa eller yngre. Det finns viss sannolikhet för, att hon är äldre. Om man, såsom Penck och Obermaier, ser något »äventyrligt» eller »svindlande» uti bilden av en begynnande mänsklighet i den tidigare tertiärtidens djuromgivning, innebär detta blott, att man på förhand bundit sig vid ett annat, av forskningen ännu långt från slutgiltigt bekräftat föreställningssätt.

* * *

Det är påvisat — av Rutot och Klaatsch bland andra — att uraustralier och tasmanier intill våra dagar haft en flint-teknik, som i intet skiljer sig från den, vilken tertiärtidens eoliter skulle kunna representera. Detta gäller i själva verket enligt de mest kompetenta iakttagare även åtskilliga andra nutida, mycket primitiva folk.

Klaatsch har under en forskningsresa i Australien bekräftat och fördjupat de av tidigare, engelska vetenskapsmän gjorda iakttagelserna över tasmaniernas och australiernas ytterligt primitiva stenteknik. Han skriver härom bland annat följande. »Under det att man i Europa är böjd att betrakta de s. k. eoliterna från Sydenglands pliocentid, från Cantals miocen och från Belgiens oligocen såsom stenteknikens allra lägsta stadium, måste desamma i själva verket förefalla såsom tillhörande ett ganska högt utvecklingsstadium, då de jämföras med de mycket enklare verktyg, som för en stor del av Australiens urinvånare utgöra de enda» (stenverktygen?) »och som sakna varje retuschering eller annan formgivning. Det är fråga dels om sådana enkla flintsplittror, som uppstå vid sönderslåendet av en större flintboll,

och dels om hela flintbollar, som använts såsom verktyg sådana de voro eller efter att blott ett stycke avslagits från dem» (varigenom en skarp, användbar kant erhölls). »På sådana flintor skulle knappt någon kunna se, att de äro verktyg eller av människohand påverkade; och ingen skulle kunna bevisa detta, om ej verkliga förhållandet framginge ur de lokala och andra omständigheter, som kännetecknа fynden.»

»Dessa flintor», fortsätter Klaatsch, »utgöra huvudmassan av vad man finner i dessa musselskalhögar, som på stora sträckor förekomma utmed Australiens östra och södra kuster såväl som utmed Tasmaniens. Sidneys omgivningar erbjödo mig ett rikt arbetsfält. Av en museumstjänsteman i Sidney fördes jag till en verktygsplats vid Bellami, söder om staden vid kusten. På långa sträckor förekomma här i dynernas sand tusentals flintskärvor, till vilka materialet sammanförts från avlägsna ställen. Delvis kan man ännu igenkänna flintarbetarnas eldplatser; och vinden, som far fram över dynerna, blottar än här, än där spåren av människans gamla verksamhet, vilken måste ha sträckt sig över ungefär lika långa tidrymder, som betingat uppkomsten av de väldiga musselskalhögarna på den sönderslitna och med bergshålor rikt utrustade kusten i trakten invid Sidney. I dessa musselskalhögar återfinner man samma typer av flintsplittror jämte mänskliga skelettrester. Det är klart, att alla flintskärvor, som ligga i sådana kulturlager — tillsammans med musselskal och ben av fisk och små pungdjur — tillhöra de forna grottinvånarnas verktygsutrustning.»

Klaatsch framhåller upprepade gånger, att i Australien föreligger, delvis åtminstone, ett föreolitiskt stadium av flintteknikken, i det den avsiktliga bearbetningen av de naturliga flintbollarna dels är ingen alls (desamma ha blott slitits vid användningen såsom verktyg) och dels består uti avslåendet av blott ett eller två stycken för vinnandet av en skarp kant. Ett högre och i egentlig mening eolitiskt utvecklingsstadium synes Klaatsch ha förefunnit på Tasmanien, där de nutida eoliterna förekomma t. o. m. talrikare än de tertiära på Rutots belgiska fyndplatser.

Då nu Klaatsch av sina australiska och tasmaniska iakttagelser och av formlikheten mellan de av australierna ännu eller helt nyligen eller för blott några århundraden eller årtusenden sedan använda flintverktygen och Europas tertiära eoliter drar slutsatsen, att dessa senares karaktär av verktyg och människoverk

måste anses bevisad, så kan visserligen med skäl invändas, att ett sådant bevisningssätt icke är absolut bindande. En god sannolikhet för riktigheten av Klaatschs uppfattning av de tertiära eoliterna ger det dock, så vitt jag kan se. Och jag måste förklara mig alldeles ur stånd att fatta Obermaiers logik, då han absolut vill vända om saken, och ur det australiska materialet hämtar ett nytt stöd för sin egen misstanke, att de tertiära eoliterna samtliga äro blotta naturprodukter, med vilka människan aldrig haft någon som helst beröring. Obermaier vet sig nämligen här ej bättre råd än att upprepa argumentet, att tanken på en med de tertiära eoliterna samtida mänsklighet förefaller »äventyrlig» och »svindlande» med hänsyn till den samtida, tertiära däggdjursvärldens relativa primitivitet!

För mig synes den viktigaste och i allo intressanta slutsatsen vara den, att vi i Australien och på Tasmanien ha att göra med människor, som ännu ofantligt mycket längre än tertiärtidens eventuella eolitiker med stel konservatism fasthållit vid den allra primitivaste flinttekniken. Och bevisligt är ju, att dessa uraustralier och tasmanier samtidigt levat uti en mycket primitiv däggdjursomgivning, bestående av idel pungdjur och kloakdjur, om man undantager hunden, *dingo*, vilken kan ha anlänt relativt nyligen, i varje fall långt, långt senare än de första människohorderna.

I Australien finnas onekligen vissa beröringspunkter mellan å ena sidan en icke längre allt för ursprunglig, men orubbligt stillastående mänsklighet och å andra sidan en eolitisk flintteknik och en däggdjursvärld, som intet vet av de högre däggdjursordningarna. Skulle icke något liknande, vad en vida äldre mänsklighet beträffar, ha kunnat förekomma i tertiärtiden? För min del kan jag i en sådan tanke finna varken något »äventyrligt» eller »svindlande».

Obermaier utbrister, att det av Rutot erkända tekniska stillastående inom den tertiära mänskligheten, vilket eoliternas relativa oföränderlighet gör sannolikt, »innebär en absolut motsägelse mot varje utvecklingslag, sådan denna obestridligen är utpräglad inom hela skapelsen». Häremot måste dock en kraftig protest uttalas, icke minst vad principen beträffar. Vi lära känna »skapelsens utvecklingslag» endast genom en serie erfarenheter, som alla måste gälla lika mycket, när de äro lika väl bestyrkta. Om tertiärmänniskans eller tasmanierns tekniska stilla-

stående är ett väl bekräftat faktum, så ingår detta faktum uti »skapelsens utvecklingslag», och denna får formuleras därefter. Att söka bekämpa fakta med »lagar» är den vetenskapligt uppochnedpåvända världen.

* * *

För övrigt är kanske bristen på utveckling inom det eolitiska kulturskedet delvis mer skenbar än verklig. De australiska fynden visa ju, att människan använde alldeles obearbetade flintbollar och sådana, som genom ett enda styckes avslagning fått blott en skärkant, innan hon kom ens så långt som till den art av planlöst, otypiskt, men i bokstavlig mening mångsidigt bearbetade eoliter, vilka utgöra huvudmassan av Rutots fynd. Var stillaståendet långvarigt på detta stadium, kan förhållandet möjligen sammanhänga därmed, att en utveckling av flintteknikken länge var obehövlig på grund av, att verktyg av högre typ uppfunnos och tillverkades av något annat material — trä, ben, horn eller dylikt organiskt ämne — vars förgänglighet omöjliggjort eller gjort ytterst sällsynt deras bevarande ända fram till våra dagar.

Slutligen framställer sig den frågan, huruvida icke den eventuella frånvaron av eoliter eller deras mycket sparsamma förekomst i vissa länder har någon beviskraft. Varför skulle naturkrafterna icke i de under istiden obeboeliga länderna ha frambragt liknande massor av eoliter efter inlandsisens slutliga försvinnande, som i de under istiden så väl som under tertiärtiden beboeliga länderna? Danmark och Skåne äro ju synnerligt flintrika länder. Varför äro de icke proportionsvis lika eolitrika som Sydengland, Belgien, Nordfrankrike? Skulle detta möjligen ha sin grund däruti, att istiden sopat bort spåren av den tertiära människan i Danmark och Skåne och hindrat henne att återvända till dessa länder förr än långt efter den eolitiska kulturperiodens slut? Eolitfattigdomen i Norden kan möjligen bevisa, att människan haft större andel än naturkrafterna uti produktionen av Rutots eoliter.

VÄRLDSÅLDRAR FÖRE DEN ÄLDRE STEN-ÅLDERN

DET STORA PROBLEMET OM MÄNNISKANS FRAMträdande i tertiärtiden och icke i dennas allra sista, utan mera avlägsna, mellersta skeden är tydligen ännu långt från löst. Eolitforskningen skall dock sannolikt, trots sina stora inre svårigheter, kunna närma oss målet genom att slutligen på ett vetenskapligt oomtvistligt sätt avgöra, huruvida en del obestridligt i pliocena eller miocena tider formade flintstycken erhållit några av sina slagytor genom människohand eller över huvud genom en avsiktligt verktygsformande varelses påverkan.

Beträffande människans tillvaro i den tidiga kvartärtiden, före den andra mellanistiden, behöva vi knappt ha några bekymmer, hur än Heidelberg-fyndet blir definitivt placerat i geologiskt och arkeologiskt avseende. Beviset föreligger redan i den chelliska kulturens höga utvecklingsnivå. Ingen kan drömma om att förneka de typiska chelliska flintformernas rent mänskliga ursprung; och ingen kan på allvar våga påstå, att människans uppkomst och uppkomsten av denna helt speciella kulturnivå skulle kunna vara samtidiga företeelser. Det vore att nydikta sagan om Pallas Atenes födelse, mogen och färdigrustad, ur Zevs' huvud.

Även en eolit-teoriens motståndare såsom Hörnes betonar, att han »principiellt intet har att invända mot eoliterna». »Desamma måste t. o. m. uppställas såsom ett logiskt postulat, ehuru beviset ännu är otillräckligt. Helt visst måste före skapandet av de första konstgjorda verktygen ha förflutit oerhört långa tidrymder, under vilka för urmänniskans förfäder den oformade, godtyckligt upplockade stenen var det enda, men oavbrutet använda verktyget, deras enda angrepps- och försvarsvapen, som de ständigt medförde vid sökandet efter födan och tillgrepo så snart de lämnade sina skyddade tillflyktsorter.»

Obermaier avslutar sin långa eolitundersökning med att framhålla, att »ehuru Heidelberg-käken», som han förlägger till andra mellanistiden, »icke beledsagas av några spår av människans tekniska verksamhet, står det likväl redan nu fast, att vi måste antaga tillvaron av förpaleolitiska, d. v. s. eolitiska kulturstadier mellan den andra och den tredje mellanistiden; kulturstadier, som vi ännu icke förmå att kännetecknа på ett noggrant och säkert sätt, emedan det samtidigt med dem förekommer naturformade flintor, som på ett förvillande sätt likna konstformade. Helt säkert använde dock redan Heidelberg-människan en mycket enkel och primitiv uppsättning av stenverktyg, vilka vi måste föreställa oss av alldeles samma beskaffenhet som natureoliterna eller de nutida vildarnas eoliter. — — — — Den tertiära människan är ännu icke bevisad. Men därmed är ingalunda bevisat, att hon alls icke skulle ha existerat.»

* * *

Det är väl också som sig bör, att de tidigaste världsåldrarna skola vara höljda i dunkel — ett dunkel, som vetenskapen utan tvivel efter hand skall lätta mer och mer, men som den dock sent om någonsin skall kunna fullständigt genomtränga. *Toutes les origines sont obscures* har en filosof (Auguste Comte) sagt; och ordet har nog så väl sin exakt-vetenskapliga som sin filosofiska giltighet. Då man tänker sig in i, vad människovardandet, utvecklingen från djur till människa, måste ha inneburit i form av växlande mellanstadier mellan djuriskt och mänskligt själsliv, djurisk och mänsklig teknik och levnadsordning, är det näppeligen möjligt annat än att vara beredd på en tilltagande oklarhet och mångtydighet hos själva de upptäckta dokumenterna — dessa må nu utgöras av fossila ben eller flintverktyg eller annat — då man tränger längre och längre tillbaka i tiden bakom de äldre paleolitiska skedena.

Det ligger i sakens egen natur, att de fullt säkra bevis på människans tillvaro och verk, som ännu gammalpaleolitikens utforskare kunna och böra uppställa, alls icke bli användbara på fynden från de ännu äldre mänskliga utvecklingsperioderna. Om de paleolitiska arkeologerna förklara, att endast deras metoder att bevisa, vad som är människoverk, få gälla inom arkeologien eller förhistorien över huvud, överskrida de tydligen sin

vetenskapliga befogenhet. Likväl är det just detta, som de stundom göra.

Så t. ex. vill R. R. Schmidt se »ett obestridligt bevis för tillvaron av mänsklig stenbearbetning blott i det systematiska arbetssätt, som träder oss till mötes uti den paleolitiska tidens konventionella formskapelser och teknik». J. Déchelette säger, att »det sanna kännetecknet på en av människan tillslagen flinta får sökas varken i tillvaron av slagytor eller slagställen eller ens i de uti flintkanten förekommande smärre brottytorna ('rättelser' eller retoucher) — — — —. Den förhistoriska forskningen kan såsom positivt faktum, såsom arkeologiskt dokument erkänna blott de tillslagna flintor, vilkas former äro på en gång tillräckligt invecklade och tillräckligt beständiga för att bilda verkliga industriella typer.»

Det är dock klart, att den vardande människan icke kan ha börjat med ett »systematiskt arbetssätt» eller med »konventionella formskapelser» eller med »invecklade» och »beständiga» »industriella typer». Det osystematiska, okonventionella, primitivt enkla, obeständiga, otypiska måste ha kännetecknat den mänskliga teknikens verkliga begynnelse. Förhistorien kan väl, såsom sann vetenskap, icke avstå från att erkänna dessa tidigaste mänskliga konstprodukter såsom »positiva fakta», därför att de, som var att vänta, äro verkligt primitiva, i hög grad dunkla och tvetydiga.

Rom byggdes icke på en dag. Den mänskliga förhistorien är visserligen ännu icke någon färdig vetenskap, men får icke därför löpa bort från sina grundläggande problemer. De vetenskapliga metoderna och begreppsbestämningarna måste anpassas efter forskningsföremålets natur. Det är icke vetenskapligt att slå in på den motsatta vägen och förklara, att ett visst, på möjliga nya uppslag erkänt rikt forskningsmaterial icke kan bearbetas, därför att det absolut icke låter behandla sig enligt de för ett helt annat forskningsmaterial lämpliga synpunkterna.

* * *

Den vetenskapliga striden om eoliterna har i varje fall redan frambragt ett mycket »positivt» och för mänsklighetshistorikern avgörande resultat. Det nämligen, att en gränslinje eller rättare ett gränsskede mellan tvenne huvudperioder i människans utvecklingshistoria måste urskiljas vid ingången till den äldre paleo-

litiska perioden. Denna upptäckt är av grundläggande betydelse för hela vår uppfattning av mänsklighetsutvecklingen. Först genom denna upptäckt, att människan ingalunda börjar med den äldsta paleolitiska kulturen, utan redan vid dess begynnelse genomgått en mycket lång och för all framtid avgörande utveckling, få vi det rätta perspektivet på hela människoproblemet och hela människohistorien. Nu först blir det klart, vad tiden spelat för roll uti denna, vad slags tidsmått vi böra mäta med, då vi vilja skilja primitiva från mognare världsåldrar; och nu först kunna själva begreppen »primitivitet» och »mogenhet» börja klarna för historikern.

Att det hittills icke varit allt för väl beställt i detta avseende har ovan framgått, bland annat av uttalanden av en berömd geolog och en berömd förhistoriker, för vilka ett människovardande borta i tertiärtiden tedde sig som en »äventyrlig» och »svindlande» föreställning. Om man av en fullt utbildad flygare fordrar, att han skall vara fri från svindel och obehaglig »äventyrs»-känsla på alla uppnåbara distanser över jordytan, bör man på lika goda grunder kräva av en förhistoriker, att han förblir vid normala vätskor inför de största tidsdistanser, som mänsklighetsutvecklingen till äventyrs kan bjuda på.

Begynnelsen av de äldsta skriftliga eller likartade urkunderna infaller hos vissa folk — t. ex. sumerer och egypter — uti själva början av metalltiden, d. v. s. i slutet av den yngre stenåldern, då denna övergått till en kopparålder. Så kallad »historisk» tid och stenålder anknyta sålunda direkt med varandra. Den »historiska» tiden sammanfaller till sitt ursprung och sitt förlopp med metalltiden — åtminstone vad beträffar de folk, vilka voro banbrytarne för den europeisk-nordafrikansk-sydvästasiatiska kultur, från vilken vår egen är omedelbart utgången. Vad det i första hand ytterligare kommer an på att utreda är således huvudskedena inom stenåldern och utvecklingen före alla stenåldrar, om människan icke blev människa i och med användandet av stenar som verktyg. Vi ha länge förstått att skilja den yngre från den äldre stenåldern, neolitikum från paleolitikum. Och inom paleolitikum ha vi lärt oss att klart isärhålla ett långvarigt yngre och ett långt äldre huvudskede. Nu börja vi även upptäcka och förstå den utomordentligt djupgående olikheten mellan å ena sidan den förpaleolitiska tidens människa och kultur och å andra sidan den paleolitiska tidens.

Som icke minsta tvivel råder därom, att den äldsta paleolitiska kulturen föregåtts av en mycket långvarig och avgörande kroppslig och andlig utveckling inom människosläktet, kunna vi ej undvara en självständig beteckning för tiden före den paleolitiska. Då erbjuder sig väl mest otvunget benämningen eolitisk tid. Dock under förbehåll, att denna term ej får anses innebära någon teori om eoliterna, utan endast teorien om tillvaron av en betydelsefull världsålder före den paleolitiska.

I den paleolitiska tidens begynnelse är människan redan fullt och helt vorden människa — hur djupgående de förvandlingar i kroppsligt och själsligt avseende än må vara, som återstå innan den högre nutidsmänniskans nivå är uppnådd. Redan den äldsta paleolitiska kulturen uppvisar ett »systematiskt arbetssätt» och »konventionella formskapelser» samt »invecklade och beständiga former», »verkliga industriella typer».

Vad som kännetecknar den eolitiska (förpaleolitiska) tiden är tydligen icke tillvaron utan uppkomsten av allt detta typiskt mänskliga. Således människovardandet i ordets mest egentliga bemärkelse. Eller annorlunda uttryckt: det mest avgörande och väldiga som över huvud timat i det organiska livets historia, sedan livet självt började på vår planet, nämligen uppkomsten av den från alla andra mest skiljaktiga livstypen: människan, som icke längre är djuret utan själsdjuret och mer och mer blir själsvarelsen.

* * *

De tidiga världsåldrarna äro utvecklingshistoriskt de vida betydelsefullaste. Då de eolitiska, paleolitiska och neolitiska stadierna äro tillryggalagda, har allt det väsentligaste redan hänt, som hitintills över huvud timat i människans tillvaro. Därav de vanliga historikernas illusion, att egentligen ingenting händer; »intet nytt under solen»; eller att det, som händer i historien, är en serie av enastående, i grunden tämligen sammanhangslösa uppträdanden av enastående personligheter. Sådana finnas och har det alltid funnits, även i stenåldrarna; men det gäller att förstå dem i deras organiska sammanhang med mänsklighetsutvecklingen och att icke låta dem skymma bort denna.

Visst och sant är, att under de sex tusen år, som nu kunna

överblickas såsom »historiskt» dokumenterad tid, har icke framträtt någon enda personlighet, vars inflytande på mänsklighetens art och beskaffenhet, kultur och levnadssätt kan närmelsevis jämföras med vad utvecklingen från eolitisk till paleolitisk och från paleolitisk till högsta nutida kultur innebär. De allra största religiöst, politiskt, intellektuellt, estetiskt skapande personligheterna voro i alla tider arvingar, »barn av sin tid», arbetade med ett ofantligt, redan givet kulturmaterial och kunde endast påskynda och modifiera en utveckling, som redan före dem var i gång och som skulle fortsatt dem förutan, ehuru icke alldeles så som, tack vare dem, verkligen skedde. Folkens tacksamhetsskuld till sina största andar är mycket stor, men den har genom mytbildningen ofta starkt överdrivits, i det att vinsten av en genom århundraden eller årtusenden fortskridande kulturutveckling slutligen tillskrivits en hövding eller profet, som snarare sammanfattade eller fullbordade den redan timade utvecklingen än i egentlig mening påbörjade en ny. Det nya, som sedan verkligen kom, växte åter långsamt fram under tidernas lopp och blev i regel sällsamt olikt det ideal, som periodens store inledare uppställt såsom rättesnöre för framtiden.

Raserna och folken själva, såsom biologiska och själsliga sammanhang av släktled genom årtusendena, äro genierna, som omdanade mänskligheten och skapade kultur. Deras andliga fruktbarhet och makt visar sig uti uppkomsten i deras mitt av stora personligheter, men även uti förmågan att stadigt fasthålla och djupt tillgodogöra dessas nya uppslag, samt dessutom också uti en mera »demokratiskt» grundad, genom seklerna jämnare fortskridande alstring och anhopning av kulturvärden. De största, mänsklighetshistoriskt betydelsefullaste andliga kraftolikheterna inom mänskligheten framträda icke mellan snillet och medelmåttan inom samma folk, utan mellan skilda folk och raser. Det är här, inom den förhistoriska och nutida etnologien, vi ha att uppdraga den mänsklighetshistoriskt avgörande skillnaden mellan starkt och svagt begåvade, andligt fruktbara och andligt sterila människor.

Om snillet icke vore en hela rasens eller folkets egen inre kraft, som lever och växer genom årtusendena, skulle det nog icke existera alls och skulle, om det kunnat uppstå, sakna varje möjlighet att verka uti historien. Denna den stora personlighetens historiska verkan uti samhälle och kultur är, liksom snillet

självt, beviset för folkets, rasens genialitet, andliga fruktsamhet och skaparekraft.

* *
*

En varelse, som genom århundratusen reser upp sig från djurets fyrfotahållning, frigör sina händer från ställförflyttningsarbetet, vidgar sin hjärnskål, förstorar och komplicerar sin hjärna, av djurläten skapar mänskliga språk, vilka bli allt rikare på fint avtonade uttrycksmedel för en oändlighet av föreställningar, begrepp, åskådningar, stämningar, en sådan varelse höjer sig såsom geni oändligt mycket högre över djuren, än någon mänsklig personlighet någonsin andligt höjt sig över sin ras eller sitt folk. Skapandet av människan är människans ojämförligt största andliga bragd. Och denna hör uteslutande de tidigaste världsåldrarna till. Kanske i viss mening enbart den eolitiska tiden, under vilken det för oss hart när omätliga avståndet mellan högsta djurtyp och primitivaste människotyp tillryggalades.

Detta skede är till sitt utvecklingshistoriska innehåll olikt alla andra, tidigare och senare, därför att det innebär själva uppkomsten av det kroppsligt och själsligt mänskliga. Före eolitikum ha vi att räkna med en blott biologisk, icke med en kulturell utveckling. Människans förfäder äro ännu blott djur bland djuren, om ock de förnämligaste bland dessa och stadda uti stadig marsch fram mot människovardandet. Efter det stora eolitiska skedet återstå blott några smärre slutetapper av den kroppsliga utvecklingen fram till den nutida mänsklighetens högre typer. Även på det andliga området är det typiskt mänskliga redan uppnått vid den paleolitiska tidens början, ehuru den vidare utvecklingen fram till högsta nutidstyp är vida längre och betydelsefullare i andligt än i kroppsligt avseende.

Att vi kunna och måste periodicera människans utvecklingshistoria från och med den paleolitiska tidens begynnelse beror främst på en egenart hos människans själsliga eller kulturella utveckling — egenarten att fortskrida från typ till typ av samhällsliv och kultur.

I den eolitiska tiden existerar icke ännu denna andligt typpräglande kraft, men den uppstår. Äro de eolitiska verktygen i stort sett otypiska, så är dock att förvänta, att de allra sista utlöparna av den eolitiska tekniken skola uppvisa en begyn-

nande avvikelse från denna regel och därmed närma sig den äldsta paleolitiska tekniken. Så är också enligt Rutot och Klaatsch fallet. De äldsta kvartärtida formerna av eoliter »uppvisa en ännu enklare teknik» än de yngsta, vilka delvis äro samtida med den äldsta chelliska (d. v. s. äldsta paleolitiska) kulturen.

Nu har Rutot visserligen sökt urskilja en mängd olika perioder inom den eolitiska tiden, varvid han uteslutande tar hänsyn till dessa »eoliter», vilka av honom betraktas såsom bevisligen varande av människor tillslagna och använda verktyg. Men det är att märka, att, med det undantag som nyss påpekats, hos Rutot är fråga blott om rent geologiska perioder, icke teknisk-typologiska sådana. Den belgiske geologen-arkeologen har blott antecknat, i vilka geologiska avlagringar han upptäckt sina eoliter, och har givit dessa senare namn efter de viktigare fyndplatserna, så att varje namn motsvarar ett visst geologiskt skikt. På detta sätt har han fått följande tabell över sina eoliters geologiska lagerföljd.

I. *I tertiärtiden.*

1. Fagniska eoliter (Hautes-Fagnes och Boncelles i Ardennerna söder om Lüttich) — mellersta oligocentiden.
2. Thenayiska eoliter (Thenay, Loir-et-cher, Frankrike) — senare oligocentiden.
3. Cantaliska eoliter (Cantal, Aurillac, Frankrike) — senare miocentiden.
4. Kentiska eoliter (Kent, England) — mellersta pliocentiden.
5. Saint-Prestiska eoliter (Saint-Prest, söder om Chartres, Frankrike) — senare pliocentiden.

II. *I kvartärtiden.*

6. Reuteliska eoliter (Reutel, öster om Ypres) { pliocentidens slut; första istidens början.
7. Maffliska eoliter (Maffle, vid Ath, Flandern) — första istiden.
8. Mesviniska eoliter (Mesvin i Flandern) — första istiden.
9. Strépyiska eoliter (Strépy, vid Haine, Flandern) — första mellanistiden.

Rutot och andra arkeologer förlägga de äldsta paleolitiska typerna till den första mellanistiden, uti omedelbar anslutning till

de yngsta eolitiska fynden, varefter, under den andra mellanistiden och tredje istiden samt återstående skeden av istiden, de övriga paleolitiska typerna följa varandra. Efter de strépyiska eoliterna kommer sålunda den chelliska typen av paleolitiska verktyg samt därefter den acheuliska, båda i första mellanistidens senare skeden; o. s. v.

* * *

Om vi såsom äldsta »historiska» datum betrakta året 4241 f. Kr., då den astronomiskt grundade tidräkningen infördes i Egypten, omfattar den »historiska» tiden omkring 6,000 år. Räkna vi 1,000,000 år tillbaka i tiden, komma vi, enligt de förut av oss gjorda antagandena, på sin höjd bort till tertiärtidens avslutning och 1:sta istidens början. Stanna vi här under antagandet, att människovardandet började först så sent, kan det sålunda bli fråga om att vid jämförelse mellan den »historiskt» dokumenterade eller kända delen av människans historia och denna senares hela utsträckning i tiden ställa talet 6,000 vid sidan av talet 1,000,000; eller ock, om vi räkna med mänskliga släktled (trenne på århundradet) i stället för med astronomiska år, talet 180 vid sidan av talet 30,000.

Grafiskt åskådliggjort innebär detta, att de »historiska» 6,000 åren eller 180 släktleden måste symboliseras med blott sex millimeter, för att mänsklighetens totala ålder skall kunna symboliseras med en för tabellarisk framställning dock så pass ansenlig längd som en meter. Vilja vi. symboliskt talat, inom ramen av en meterlängd överblicka vårt släktes hela historia, så krymper hela den långa och oändligt skickelserika tid, som förflutit mellan grundandet före Menes av de första storkonungadömena i Egypten och världskrigets avslutning, samman till någonting så »osynligt» och ohandterligt smått som sex millimeter. För att kunna disponera åtminstone ett meterlångt papper för diagrammatiseringen eller tabelleringen av de viktigaste perioderna eller händelserna mellan Menes' föregångare och världskrigets avslutning, måste vi, om vi vilja bibehålla samma skala för människans övriga historia, tillgripa en serie hopklistrade tapetrullar på tillsammans 167 meters längd, vilket i sin ordning ju blir ohandterligt stort.

Om någon skulle anse det lämpligare att med tillhjälp av ett

tidsmått åskådliggöra den »historiska» tidens försvinnande litenhet i jämförelse med mänsklighetens sannolika totala ålder, erbjuder sig tankeexperimentet att inom tidrymden av ett enda dygn sammanpressa det historiska händelseförloppet mellan årtusendet före Menes och världskriget. För vart och ett av de 6,000 åren stode blott 14,4 sekunder till förfogande. Mänsklighetens totala historia vore då att tänka såsom utbredd över nära 167 dygn. Vore hela mänskligheten att jämföra med en mänsklig individ, fullvuxen men ännu ung, på 30 år, bleve en fyra-årig fortvaro av världskriget liktydig med en sjukdomskris på blott en timmes och fyra minuters varaktighet uti den människans liv; och hela väldshistorien från årtusendet före Menes till världskriget bleve en episod, utbredd över nära 66 dygn — ett äventyr på något mer än två månaders varaktighet i 30-åringens liv.

Visserligen voro dessa sista tvenne äventyrsmånader händelserika nog. Men deras många sensationer äro dock i livshistorisk vikt och betydelse alldeles icke att jämföra med sådana händelser som dessa, att man över huvud födes till världen, att man lär sig att gå och tala, att man mognar till man eller kvinna, att man tillägnar sig fundamenterna av mänsklig kultur och lär sig leva ett ordnat, komplicerat samhällsliv. Allt detta var vår »30-åring» färdig med i årtusendet före gamle storkonung Menes av Egypten.

Skulle vi nu vilja framhålla ett särskilt drag uti människans själsutveckling såsom mer än alla andra tydligt åskådliggörande, vilka enorma avstånd människan i själva verket tillryggalagt inom andens värld under de tidrymder, som geologer, arkeologer och historiker tillmäta åt henne, så kan detta icke bli någon teknisk färdighet, hur betydelsefull och klart dokumenterande utvecklingen av denna än är. En vida finare prövosten på människoandens växt och mogenhet besitta vi utan tvivel i språket. Uti språket avspeglas människans liv i naturen och i samhället, hennes själs verksamhetssätt. Språket är utan all jämförelse det mest underbart invecklade och effektiva verktyg, som människan skapat, och på samma gång det, vilket trognast vittnar om hennes själsliga väsen.

Dess värre kunna vi ej följa språkens utveckling tillbaka genom årtusendena och in i istiden, så som vi kunna följa verktygens och vapnens. Vi ha ännu knappt mer än några aningar om,

vad en språkutveckling genom många årtusen egentligen inneburit eller hur den försiggått. Har det här vanligen varit fråga om ett någorlunda jämnt fortskridande? Eller ha perioder av stillastående omväxlat med perioder av intensiv, revolutionerande utveckling? Sannolikt ofta nog det senare. Men då vore för historikern värdefullt att veta, under vilka sociala och andra förhållanden en sådan plötslig, stor språkmutation ägt rum.

Det är nödvändigt att erinra om vår djupa och synbarligen till största delen helt obotliga okunnighet inom detta och andra, det andliga livets arkeologi, så att vi icke inbilla oss, att det forskningsmaterial, som omständigheterna bjuda oss — fossila ben och fossila verktyg — är tillfredsställande därför att det är det enda åtkomliga. Vi komma väl alltid att förbliva i den plågsamma och underliga belägenheten att, trots ett intensivt intresse för vårt eget släktes tidiga öden och en obegränsad villighet att ägna möda åt deras utforskande, nödgas leva uti djup okunnighet beträffande nästan alla vitalt betydelsefulla drag av människovardandet och de tidigaste världsåldrarnas kännetecken.

URTIDENS VÄRLDSÅLDRAR

II.

VÄRLDSÅLDRAR INOM DEN ÄLDRE STENÅLDERN

DEN ÄLDRE STENÅLDERNS KLIMATISKA OCH KULTURELLA HUVUDSKEDEN

VÄL ANLÄND FRAM TILL DEN ÄLDRE STENÅLderns tidigaste skeden, har arkeologen fast mark under fötterna. Dock kunna, som vi sett, en del irrfärder på vägen till detta hans *terra firma* icke besparas honom. Gör man nämligen allvar av att behandla människovardandet, människans uppkomst genom fortskridande utveckling inom en djurgrupp och utöver denna, såsom ett vetenskapligt problem, blir det ju icke blott tillåtligt utan en oavvislig plikt för forskaren att taga all möjlig hänsyn redan till ett forskningsmaterial, som enligt sin natur omöjligt alltid eller ens i flertalet fall kan bära otvetydigt vittnesbörd om den vardande människans tillvaro. Såsom ännu icke fullt typiskt mänsklig, kan denna icke ha lämnat i allo säkert människolika spår efter sig. Men då vetenskapen är ute för att spana efter just dessa spår, kan den icke lämna dem å sido för deras osäkerhets skull. Deras vetenskapliga behandling blir svår och kanske länge i viss mening föga givande; men omöjlig är den icke, och undgås kan den ej heller.

Forskningsvägen fram till de äldsta fullt säkra människospåren måste oundvikligen gå fram över geologiska och geografiska vidder, där »eoliter» eller liknande flertydiga dokumenter förekomma rikligt nog, men där det absolut ojäviga bevismaterialet, om det över huvud finnes, uppenbarar sig blott ytterst sällan och slumpvis. Ha vi en gång dessa villsamma perioder bakom oss, blir skådespelet med ens ett helt annat. Vi veta nu, att den äkta människan är där, en hur långt avlägsen tid det än må gälla. Vi ha bevisen framför oss uti fossila ben, som blott kunna ha tillhört människor, eller i formade stenar, som vittna om mänskliga tankar och avsikter, eller i brandspår, som intet

djur och ingen naturtillfällighet kunnat lämna efter sig, eller i avfalls- och skräphögar och allehanda »kulturlager» eller, något längre fram i tiden, rent av i prydnader och konstverk, som visa, att människan älskat skönhet och lyx och haft en stark, lekande fantasi allt ifrån mycket tidiga utvecklingsstadier. Det är redan långt borta i den sista istiden ingalunda något kamp-för-tillvaro-fattighjon, ingen tryckt slavtyp, utan en i all sin primitivitet kraftig, expansiv, lekfull, fantasirik varelse, som vi spåra uti arkeologiens fullt säkra urkunder.

* * *

Dessa äldsta kulturlämningar förläggas av olika arkeologer och geologer olika långt tillbaka i istiden, om vars olika skedens antal och längd man dessutom har avvikande uppfattningar.

Då de äldsta paleolitiska (chelliska och acheuliska) kulturlämningarna av t. ex. Penck förläggas till den andra mellanistiden och av t. ex. R. R. Schmidt till den tredje eller sista mellanistiden, beror detta icke på oklarhet och oenighet beträffande de olika kulturernas samtidighet med vissa grupper av värme- eller köldälskande djur och halvtropiska eller halvarktiska växtlighetsförhållanden. På den punkten är man ganska enig. Däremot dela sig meningarna, då det blir fråga om att geologiskt tolka växt- och djurvärldens såväl som kulturens förändringar.

R. R. Schmidt förklarar, att »de chelliska och acheuliska kulturernas tillhörighet till samma mellanistid lika litet kan vederläggas, som att den mousteriska och den yngre paleolitiska kulturen tillhöra den sista istiden och början av dennas slutskede». I själva verket inskränker sig enigheten dock därtill, att de chelliska och acheuliska kulturskedena tillhöra en mellanistid, obestämt vilken, samt att den mousteriska kulturen tillhör en istid, likaledes obestämt vilken. Likaledes är man, vad den senare paleolitiska tiden beträffar, enig om, att den aurignakiska kulturen faller i ett varmare och den magdaleniska i ett kallare skede. Men frågan är, om det varmare aurignakiska skedet var en verklig mellanistid eller blott en relativ värmeperiod inom en istid (den sista).

Penck anser, att en ny mellanistid och en ny istid måste antagas vara orsakerna till de klimatväxlingar och förändringar av växter och djur samt människans kultur, som iakttagas efter

den mousteriska kulturperioden, d. v. s. efter den äldre paleolitiska kulturens slut. För R. R. Schmidt står det däremot klart, att vida lindrigare klimatväxlingar än de, som framkallas av nya mellanistider och nya istider, kunna ha åstadkommit de förändringar i Mellaneuropas växt- och djurliv och kultur, som utmärka de yngre paleolitiska skedena (de aurignakiska, solutréiska, magdaleniska). Schmidt hänvisar till, att den sista (fjärde) istiden (den s. k. Würm-istiden) i Alperna icke avslutas med en jämn övergång till det varmare klimat, som i det stora hela utmärkt den geologiska nutiden (efteristiden). Dels uppvisar Würm-istiden själv tvenne köldmaxima med en varmare mellantid (kallad »Laufen-Schwankung»), och dels förekomma under övergången till den geologiska nutiden ej mindre än trenne köldåterfall (betecknade såsom »Bühl-Stadium», »Gschnitz-Stadium» och »Daun-Stadium»); visserligen ej alltför svåra och av tilltagande lindrighet, men dock, enligt Schmidt, ansenliga nog för att förklara de biologiska och kulturella företeelser, som tarva en förklaring. Före dessa köldåterfall hade temperaturen stigit ansenligt under en ganska lång tid (den s. k. »Achen-Schwankung»).

Den äldre paleolitiska tidens djurvärld kännetecknar Schmidt såsom »*antiquus*-fauna med *primigenius*», vilket innebär förekomsten av tvenne elefantarter, nämligen *elephas antiquus* och *elephas primigenius* eller fornelefanten och urelefanten.

En ganska fullständig överblick över R. R. Schmidts periodicering av särskilt det äldre paleolitiska kulturskedet (det chellisk-acheulisk-mousteriska) ger den bifogade stora tabellen, som torde användas som vägledning för den följande framställningen i detta och nästa kapitel.

* * *

De paleolitiska huvudperioderna beskrivas av Déchelette summariskt på följande sätt.

»Den chelliska eller tidiga paleolitiska perioden kan också kallas flodhästens, i det den kännetecknas av en värmeälskande djurvärld och ett på samma gång varmt och fuktigt klimat. I kulturellt avseende utmärker sig detta skede genom ett mandelformigt flintverktyg, som är tillslaget på båda sidor. Till den chelliska perioden ansluter sig den acheuliska såsom en övergångstid, karaktäriserad av ett redan något svalare klimat och

De äldre (chelliska, acheuliska och mousteriska) paleolitiska kulturperi-

Istidsperiod	Geologiska lager	Människoras	Djurvärld	Kulturperioder	
Tredje mellanistiden eller Riss-Würm-mellanistiden.	Äldre lössformation. Diluvialsand och diluvialgrus.	Neandertalrasen.	Yngre antiquusfauna med *elephas antiquus*, *rhinoceros Mercki*, *Hippopotamos major* o. s. v.	Förchellisk.	
				Tidig chellisk.	
				Högchellisk.	
			Den yngre primigeniusfaunan tillsammans med den yngre antiquusfaunan. Dessutom *equus caballus*, *sus scrofa ferus*, *felis antiqua*, *felis spelaea* o. s. v.	Tidig acheulisk.	
				Högacheulisk.	
				Senacheulisk.	
Fjärde istiden eller Würm-istiden.	Floddalarnas »lågterrasser». Den yngre lössformationens bas. (Den äldre lössformationens lerbildningszon.) Bostadsgrottornas lägre paleolitiska lager.	Neandertalrasen.	Den yngre *primigenius*faunan förhärskar. Den arktiskt-alpina djurvärlden framträder först i de två sista mousteriska perioderna.	Tidig mousterisk.	Combe-Capelle-kultur.
					Primitiv mousterisk.
				Högmousterisk.	
				Senmousterisk.	

oderna enligt R. R. Schmidt, Die diluviale Vorzeit Deutschlands.

Verktygstyper	Bearbetningssätt	Kulturens utbredning					
		Tyskland	Frankrike	Belgien	England	Spanien	Österuropa
Primitiva skrap- och skärverktyg. Handkilens förstadier (blott delvis avslagen krusta).	Rå bearbetning.		+	+	+	+	
Första framträdande av den spetsiga, mandelformiga handkilen med tjock bas och oregelmässig egg. Dessutom skrap-, skär- och borrverktyg.	Grov, oregelmässig ytbehandling; grova avslag.		+	+	+	+	
Handkilens blomstring. Första framträdande av breda, ovala, platta handkilar. Förbättrade skrap- o. skärverktyg.	Likmässigare ytbehandling genom stora avslag.		+	+	+	+	
Breda, rundade former av handkilen förhärska. Små verktyg, lika med i föregående period.	Fin ytbehandling genom små, fina avslag.	+	+	+	+		
Lätta, spetsigt ovala handkilar. Fint arbetade skrap- och skärverktyg.	Små, fina avslag; graderade.		+	+	+	+	
Små, smala, tunnspetsade handkilar m. fl. former.	Små, fina avslag; graderade.	+	+				+
Små, hjärtformiga handkilar m. m.	Handkilarna ofta oregelmässigt bearbetade. Småverktygen (spetsar) sorgfälligt tillslagna.		+	+			
Primitiva, rått tillslagna verktyg.	Grov bearbetning av yta och kant.	+	+	+	+		
Stora, symmetriskt formade, spetsiga handkilar förhärska.	Likmässig tillslagning av kanten. Förbättrad ytbehandling.		+	+	+		+
La-Quina-industrien.	De kupiga skraporna ha graderad finavslagning över större delen av ytan.	+	+	+	+	+	+

av en verktygstillverkning, som liknar den föregående periodens, men uppvisar ett sorgfälligare utförande. Den mousteriska eller mellersta paleolitiska perioden är mammutens skede. En köldälskande djurvärld anger nu, att temperaturen sjunkit och klimatet blivit kallt och fuktigt. De mousteriska flintverktygen äro vanligen bearbetade blott på ena sidan.

»De solutréiska och magdaleniska perioderna äro tvenne skeden inom rentiden, d. v. s. inom den senare paleolitiska tiden. En torr köld har nu följt på den fuktiga kylan. Från de kalla trakterna nedstiga representanterna för steppfaunan såsom renen och saiga-antilopen. Det hårda klimatet tvingar människan att anstränga sin tankeförmåga för att tillförsäkra sig existensmedlen. Därför börjar nu en synnerligen viktig tid i den primitiva människans utveckling. Från de chelliska och mousteriska perioderna ha vi nästan intet annat kulturdokument än den tillslagna flintan. Under rentiden icke blott ökas människans verktygsutrustning plötsligt med en mångfald föremål av flinta, ben, horn, utan även konstdriften vaknar nu hos grottmänniskorna under inflytande av religiösa föreställningar. Sniderier och målningar uppstå, vilkas upptäckande utgör en av den modärna arkeologiens mest oförutsedda och märkliga bragder.

»Som vi skola se, har man nyligen mellan de mousteriska och solutréiska kulturlagren upptäckt en särskild kulturtyp, vilken utgör inledningen till rentiden och benämnes den aurignakiska. Såsom övergångsskede mellan äldre och yngre stenålder måste, enligt E. Piettes forskningar, infogas den aziliska perioden, med vilken den alluviala kvartärtiden eller geologiska nutiden börjar.»

Jag bifogar Déchelettes ganska enkla synkronistiska tabell över de geologiska och arkeologiska huvudperioderna.

* * *

För den på denna avgörande punkt mycket behövliga större fullständighetens skull vill jag nu anföra, vad R. R. Schmidt säger om förhållandet mellan de stora klimatväxlingarna och de epokgörande kulturförändringarna under den paleolitiska tiden.

»Den för oss betydelsefullaste följden av istidens stora klimatiska växlingar är dessas inflytande på människans kroppsliga och kulturella utveckling. De undersökningar över de geologiska

Geologiska och arkeologiska huvudperioder enligt Joseph Déchelette, Manuel d'archéologie préhistorique, I.

Geologiska perioder		Djurvärld	Kulturperioder	
Den diluviala tiden av kvartärtiden (istiden).	Tidigare.	Flodhästens period.	Den äldre stenåldern.	Chellisk kultur.
				Acheulisk kultur.
	Mellersta.	Mammutens period.		Mousterisk kultur.
	Senare.	Renens period.		Aurignakisk kultur. Solutréisk » Magdalenisk »
Den alluviala delen av kvartärtiden. Efter istiden. Den geologiska nutiden.		Nutidens fauna.		Azilisk övergångskultur.
			Den yngre stenåldern	

Istidernas och de arkeologiska kulturperiodernas ungefärliga längd enligt O. Hauser.

Istidens perioder	*Arkeologiska perioder*	*Ungefärlig tidrymd*	*Ungefärliga begynnelse- och slutår*, räknade från »närvarande tid» (= 2000 e. Kr.)
Första istiden.	Yngsta eoliter.		
Första mellanistiden.	Förchelliska typer.		—200,000.
Andra istiden.	Förchelliska typer.	20,000 år.	200,000—180,000.
Andra mellanistiden.	Chelliska typer.	30,000 år.	180,000—150,000.
Andra mellanistiden.	Äldre acheuliska typer.	10,000 år.	150,000—140,000.
Tredje istiden.	Yngre acheuliska typer.	60,000 år.	140,000—80,000.
Tredje istiden.	Mousteriska typer.	30,000 år.	80,000—50,000.
Tredje mellanistiden.	Micoquiska typer.	10,000 år.	50,000—40,000.
Fjärde istiden.	Aurignakiska typer.	10,000 år.	40,000—30,000.
Fjärde istiden.	Solutréiska typer.	5,000 år.	30,000—25,000.
Fjärde istiden.	Magdaleniska typer.	13,000 år.	25,000—12,000.
Efteristidens första skede.	(Lucka i det arkeologiska materialet).	3,000 år.	12,000—9,000. (10,000—7,000 f. Kr.)
Efteristidens andra skede.	Den yngre stenåldern.	4,500 år.	9,000—4,500. (7,000—2,500 f. Kr.)
Efteristidens tredje skede.	Bronsåldern.	1,600 år.	4,500—2,900. (2,500—900 f. Kr.)
Efteristidens fjärde skede.	Järnåldern.	850 år.	2,900—2,050. (900—50 f. Kr.)

avlagringarna, vilka givit oss klarhet om klimatväxlingarna, visa, huru bosättningen rättat sig efter dessa senare, och vi erhålla insikt i förhållandet mellan bosättningen i grottorna och i det fria. I de kallare perioderna, såsom den mousteriska under den sista istidens kallaste del och den magdaleniska under Bühlstadiet, förefinna vi blott sällan paleolitiska boplatser i det fria. Den mousteriska perioden, såsom varande den kallaste, kan med rätt betecknas som grottboningarnas blomstringstid. De aurignakiska och solutréiska perioderna, med sitt visserligen ännu kalla, men i jämförelse med den mousteriska tiden dock tempererade klimat, uppvisa talrika bosättningar under fri himmel. Däremot föredraga magdalentidens människor, liksom den mousteriska tidens, att bo i grottor och hålor. Blott helt få boplatser i det fria från magdalentiden äro kända. — — — — Från de chelliska och acheuliska perioderna, vilka tillhöra en varmare mellanistid, känna vi nästan endast friluftsboplatser — — —.»

»Med den klimatförändring, som leder in i den sista istiden och den mousteriska perioden, följer icke blott förändringar i bosättningssystemet och levnadssättet, utan även i verktygstekniken. De äldre boplatserna under de chelliska och acheuliska tiderna lågo på flodsträndernas terrasser med sina ofta mäktiga, kiselrika grusbankar. Följaktligen var det möjligt att slösa med flintmaterialet. Handkilstypen gynnades. Då grottorna uppsöktes under den mousteriska tiden, blev det åtminstone i många trakter nödvändigt att hushålla med de stora flintbollarna. Man knappar in på tillverkningen av de stora flintverktygen. Användningen av de avslagna flisorna blir nu viktigare. På detta sätt leder den mousteriska perioden över till den yngre paleolitiska tidens klingor och besläktade typer av flintverktyg.

»Den paleolitiska befolkningens sammanträngning i de trånga, på grottor rika bergsdalarna framkallade icke blott en omgestaltning och specialisering av verktygstekniken samt en social och estetisk utveckling. Det tätare sammanboendet måste dessutom leda till en varaktig förändring av befolkningens levnadssätt. Ett rörligt jägar- och nomadliv efterträdde de tidigare paleolitiska människornas bofasta tillvaro. Om de senare paleolitiska folkens långa vandringar vittna bland annat fynden av snäckor, som såsom smycken förts av den vandrande människan från Västeuropa till vår världsdels inre trakter.

»Dessa olikheter mellan äldre och yngre paleolitisk kultur för-

klara å ena sidan, varför den tidigare paleolitiska handkilskulturen från mellanistiden är så svagt representerad öster om Rhen och i Östeuropa, samt å andra sidan varför de yngre paleolitiska kulturerna äro så likmässigt utbredda från Spanien till djupt in i Ryssland och t. o. m. över Tysklands, under sista istiden föga inbjudande nejder.

»Såsom en förutsättning för denna, klimatväxlingarna följande kulturutveckling ha vi dock att betrakta en kroppslig utveckling hos människan. Den långskalliga urrasen, neandertalaren, iakttaga vi från den äldre diluvialtiden till in i sista istiden. Neandertalaren är den gammalpaleolitiska kulturens bärare. Men denna ras har icke förmått stiga upp till den högre kulturnivå, som uppnåddes av den yngre paleolitiska tidens befolkning med sin rika, av jägarlivet inspirerade konst och sina mångskiftande, högt utvecklade begravningsformer. Hypotesen, att neandertalrasen var samtida med en högre, den nutida mänskligheten närastående ras var grundad på felaktiga iakttagelser över avlagringsförhållandena. Först i den sista mellanistiden, i den acheuliska perioden, iakttaga vi neandertaltypens begynnande vidareutveckling (i Krapina-fynden), vilken företrädesvis kommer till uttryck i sista istiden hos den mousteriska kulturens bärare (Spy-människan m. fl.). I den senare paleolitiska tiden, då den sista istidens maximum är överståndet, möta vi för första gången högre utvecklade människotyper, vilka kännetecknas genom fynden i Crô-Magnon, Brünn, Combe-Capelle, och den senpaleolitiska tidens sista typ, den från Ofnet. Här ha vi att göra med de mellan- och nordeuropeiska rasernas första utvecklingsstadier upp till en högre andlig nivå.»

DE TIDIGARE ARKEOLOGISKA PERIODERNA INOM DEN ÄLDRE STENÅLDERN

DET ÄR NU PÅ SIN PLATS, ATT VI TAGA NÅGOT närmare kännedom om de tidigare arkeologiska perioderna inom den mycket långvariga och oändligt betydelsefulla äldre stenåldern. Redan detta tidigare paleolitiska huvudskede rymmer ju, som vi redan sett, åtminstone tvenne långa världsåldrar med de mest djupgående förändringar av klimat och övriga naturliga miljöförhållanden samt med en däremot svarande stor omkastning av mänsklighetens, särskilt den europeiska mänsklighetens levnadssätt och utveckling.

»Vi finna», säger Obermaier, »de första säkra industriella bevisen för människans tillvaro i en mellanistid, nämligen — — — — i den mellan tredje och fjärde istiden sig inskjutande tredje mellanistiden. Man har kallat detta första kända kulturstadium inom den tidigare delen av den äldre stenåldern för det 'chelliska' efter den klassiska fyndplatsen Chelles, en liten stad öster om Paris i departementet Seine-et-Marne.»

Otto Hauser anser sig i Vézèredalen i Sydfrankrike ha upptäckt en ännu äldre, säker kulturtyp, som han kallar förchellisk och, tydligen i anslutning till Pencks uppfattning, anser ha tillhört såväl första mellanistiden som andra istiden, under det han förmenar, att Rutots yngsta eoliter äro hemma i första istiden. Hauser räknar emellertid med endast omkring 200,000 år mellan »nutiden» (2000 e. Kr.) och andra istidens början. Hans schema över istidernas och de paleolitiska kulturperiodernas längd får det utseende, som tabellen å sid. 416 utvisar. För översiktlighetens skull har jag medtagit Hausers beräkningar av även de övriga, yngre arkeologiska perioderna. Vissa egendomligheter i denna senare del av schemat skola framdeles belysas.

Hauser förlägger således det chelliska kulturstadiet till den andra mellanistiden, icke till den tredje som Obermaier. Och han låter den andra mellanistiden börja för omkring 180,000 år sedan samt vara i omkring 30,000 år. Med dessa, väl delvis på något osäker vetenskaplig grund vilande beräkningar böra jämföras Pencks, av arkeologer ofta anlitade beräkningar. För honom börjar den andra mellanistiden omkring 270,000 år tillbaka i tiden från närvarande ögonblick räknat och räcker omkring 140,000 år.

Ett av A. G. Högbom angivet försök av Penck och Bayer att parallellisera dennes istidsschema för Alpområdet och de paleolitiska kulturperioderna har ungefär det utseende, som bifogade tabell utvisar. Här har man fått plats för såväl den acheuliska som den chelliska kulturen i Pencks långa andra mellanistid. Fullständigt överensstämma Hausers och detta schema därutinnan, att de båda förlägga den mousteriska kulturen till tredje istiden och den solutréiska och magdaleniska till fjärde istiden. Hos Penck kommer den chelliska kulturen visserligen något längre bort i tiden än hos Hauser, men skillnaden är ej stor i anseende till beräkningarnas mycket hypotetiska karaktär. Omkring 200,000 år före vår tid, i andra mellanistiden, ha vi enligt såväl Hauser som Penck att räkna med den chelliska kulturens tillvaro.

* * *

Här må inskjutas några ord om de bland arkeologerna brukliga benämningarna på den äldre stenålderns såväl som den eolitiska tidens och delvis även den yngre stenålderns perioder.

Den ifrågavarande terminologien är för de arkeologiskt olärda så obegriplig och avskräckande som möjligt. Icke nog med, att man konsekvent fasthållit vid den museumsmässiga bekvämlighetsutvägen att uppkalla perioderna efter de orter, där typiska fynd tillfälligtvis först gjordes. Dessa orter bära i de flesta fall franska namn, som verka konstiga för icke-fransmän — Chelles, Saint-Acheul, Le Moustier, La Micoque, Aurignac, Solutré, La Madeleine o. s. v. Och till råga på olyckan har arkeologien i alla språk bibehållit icke blott det franska ortnamnet, utan även dettas franska adjektivform såsom namn på den åsyftade arkeologiska perioden. På detta sätt ha vi i den germanska

litteraturen fått in sådana obegripliga monstruositeter som tagnien, kentien, strépyien, chelléen, acheuléen, moustérien, aurignacien, solutréen, magdalénien, tardénoisien o. s. v. för väldiga huvudskeden i mänsklighetens urtida utvecklingshistoria.

Om den vetenskapliga terminologien i detta fall vore blott en skråangelägenhet, kunde ett sådant, otroligt »lärt» och hemlighetsfullt namnsystem ju passera oanmärkt. Men nu gäller det ett ämne av allra djupaste allmänintresse; och därför är också kravet på en lättfattlig, saken klart karaktäriserande terminologi ofrånkomligt. Till en början kunna ju åtminstone de franska adjektivformerna av germaner ersättas med germanska, så att t. ex. vi svenskar få den äran att mera allmänbegripligt tala om chellisk kultur eller mousterisk verktygstyp eller aurignakisk teknik i stället för att upprepa de intetsägande orden »chelléen», »moustérien», »aurignacien». Men man bör naturligtvis skyndsamligen gå ett steg längre och giva de ifrågavarande kulturperioderna namn, som angiva typiska och särskiljande drag hos dem.

Härvid erbjuda sig dels klimat- och geologiförhållanden, dels teknikens utvecklingsstadier, dels eventuellt geografiska spridningsförhållanden och rasskiljaktigheter. Om t. ex. den »chelliska» kulturperioden tillhör en halvtropisk mellanistid och sannolikt den andra mellanistiden samt tekniskt kännetecknas av den äldsta grovslagna handkilen och uppbäres av en äldre gren av neandertalrasen, så bör det finnas möjligheter att finna benämningar, som enkelt och klart utsäga något av allt detta betydelsefulla; under det att uttrycken »chellisk» eller »chelléen» utsäga rakt ingenting mer än beteckningen »1» eller »A» eller »NN» skulle göra, d. v. s. ingenting alls begripligt för den utanförstående, och för fackmannen blott det »nummer» eller »signalement», som han lärt sig utantill såsom del av sin vetenskaps speciella teckenspråk. Om kemisten envisades att för »vatten» icke vidkännas något annat namn än »väteoxid» eller för »koksalt» endast »natriumklorid», hade vi i vissa fall någon motsvarighet till det franska namnskicket för den äldre stenåldern.

Den nordiska arkeologien har hållit sig tämligen fri från det egendomliga franska systemet för konstruerandet av arkeologiska period- och typbeteckningar, i det den vanligen givit utvecklingsskedet namn efter dess mest karaktäristiska tekniska faktum — så t. ex. då vi tala om vår döstid, vår gånggriftstid, vår

Pencks istidsschema för alpområdet och de paleolitiska kulturperioderna. Ungefärlig beräkning enligt A. G. Högbom.

Istidens perioder	*Arkeologiska och klimatologiska perioder*	*Ungefärlig tidrymd*	*Ungefärliga begynnelse- och slutår*, räknade från »närvarande tid» (= 2000 e. Kr.)
Första istiden.	Kallt och fuktigt klimat.	60,000 år.	430,000—370,000.
Första mellanistiden.	Halvtropiskt klimat.	40,000 år.	370,000—330,000.
Andra istiden.	Kallt klimat.	60,000 år.	330,000—270,000.
Andra mellanistiden.	Chellisk och acheulisk kultur. Halvtropiskt och varmtempererat klimat.	140,000 år.	270,000—130,000.
Tredje istiden.	Mousterisk kultur. Kalltempererat och kallt klimat.	55,000 år.	130,000—75,000.
Tredje mellanistiden.	Aurignakisk kultur. Tempererat klimat.	25,000 år.	75,000—50,000.
Fjärde istiden.	Solutréisk, magdalenisk och azilisk kultur. Kalltempererat och kallt klimat.	40,000 år.	50,000—10,000 (eller 9,000).

hällkistetid och avstått ifrån att uppkalla stora, universella kulturtyper och kulturperioder efter namnen på nutida gårdar, byar och köpingar i konungariket Sverige. Men vi ha ju i vårt land intet att göra med de många och långa urtidsperioder, som tillhöra tiderna före inlandsisens slutliga avsmältning mellan Nordtyskland och Norrland. Den paleolitiska terminologien ha vi fått utifrån, alldenstund saken, de paleolitiska kulturerna, äro för vårt land främmande.

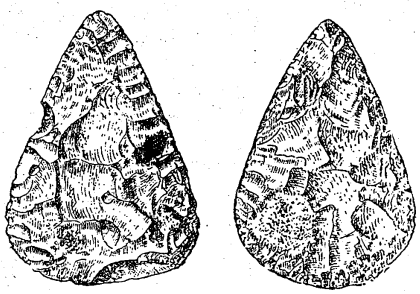

FIG. 77. CHELLISKA HANDKILAR.
Efter G. Backman, *Människans förhistoria.*

* * *

Vad det nu, rent sakligt, närmast gäller är att iakttaga grunddragen av den äldre paleolitiska kulturens utvecklingsgång. Denna är i huvudsak känd som ett fortskridande av flintteknikeu genom trenne stora utvecklingsstadier, benämnda det chelliska, det acheuliska och det mousteriska, eller tydligare den grovslagna handkilens, den äldsta relativt finslagna, tunna flintklingans och den äldsta grottboningskulturens tid. Geologiskt är det fråga om en mellanistid och en istid; möjligen den andra mellanistiden och den tredje istiden. Klimatiskt börja vi med halvtropiska förhållanden och en däremot svarande växt- och djurvärld och sluta med kölden och livstorftigheten mer eller mindre i närhet av kanterna till de tvenne enorma istäckena, det nordliga, skandinaviska och det sydliga, alpina. Vad rasen beträffar, torde det vara samma primitiva människa, som vi ha att göra med under de kanske tvenne hela århundratusen, vilka denna äldre del av den äldre stenåldern omfattar.

»Den chelliska människans verktygsutrustning eller industri var föga formrik och mycket primitiv», skriver Obermaier. »Om vi ock måste förutsätta, att hon ägde verktyg och vapen av trä, d. v. s. käppar, klubbor o. dyl., som av naturliga skäl spårlöst försvunnit, så är det dock visst, att hon ännu icke förstod att bearbeta djurben, horn eller elfenben. Vi äga av chelletidens människa blott rått tillslagna handkilar och några andra, täm-

ligen formlösa verktyg av flinta, ur vilken torftiga begynnelse likväl de kommande tidernas kultur långsamt, men i stadigt uppstigande linje utvecklade sig.»

Chelletiden var varm, vintrarna milda, klimatet något fuktigt; skogsvegetationen sydländskt yppig. Människan levde då i Frankrike omgiven av flodhäst och fornelefant, Mercks noshörning, den sabeltandade tigern, hjort, häst och bison. I små horder genomströvade människorna skogarna, letande efter allt lättåtkomligt ätbart och kanske understundom fällande större djur, väl mest med tillhjälp av fallgropar och snaror. Elden var redan i bruk för matberedning och som skydd nattetid mot farliga rovdjur. Något husdjur fanns ej. Icke ens hunden hade börjat ansluta sig till människan.

Floddalarna voro särskilt omtyckta. Där fanns icke blott det för människor och djur lika livsviktiga vattnet att tillgå, utan även fisk och andra vattendjur. På flodstränderna lågo dessutom hopar av flintbollar, det bekväma materialet för framställandet av periodens stenverktyg, bland vilka vi främst uppmärksamma chelletidens standard av verktyg och vapen i ett, den stundom spetsigare och mer skarpkantade, stundom trubbigare handkilen, ett mycket variabelt universalinstrument, som i kommande tider blev stamfader för olika grenar av mer specialiserade verktyg och vapen. Den arkeologiska benämningen »handkil» eller »handvigg» skall ange, att verktyget sannolikt i allmänhet användes utan skaft, således genom att omedelbart hållas i handen. För denna uppfattnings riktighet talar den i regel tjocka, klumpiga och i ena ändan rundade formen samt den ofta rätt ansenliga storleken och tyngden. Exemplar på 20 cm. längd och 500 g. vikt äro ej sällsynta. Den alltid mycket grovt och ganska oregelmässigt tillslagna chelliska handkilen måste ju för övrigt uppfattas såsom en ej allt för avlägsen avkomling av det ännu primitivare verktyg, vilket bestod uti blott en passande stor och lämpligt naturformad sten, vilken upptogs från marken och utan bearbetning fick tjäna att förstärka människohandens slagkraft, då denna behövdes för trädgrenars avslående, för födans beredande, jaktbytets dödande eller i strid mot medmänniskor.

Obermaier skiljer mellan en tidigare, primitivare och en senare och mognare, »egentlig» chellisk industri, men anser, att tidsavståndet mellan dem »ej kan vara allt för stort», då de »övergå i varandra och förekomma i samma geologiska avlag-

ring». Det förefaller som denna tidigare chelliska kulturs »småformer» stundom ganska mycket liknade de så starkt omtvistade eoliterna vad beträffar den allmänna formlösheten och den helt obetydliga bearbetningen, vilken senare Obermaier dock i detta fall, då ju fynden förekomma i nära sammanhang med äkta chelliska typer, alls icke betvivlar vara verklig, d. v. s. av människan avsiktligt åstadkommen. »Stenknackaren var ännu i högsta grad avhängig av de tillfälliga former, som uppstodo genom en rå slagteknik. Han förmådde ännu icke framkalla några bestämda grundformer.» Här ha vi, i de tidigare chelliska stenverktygen, »urmänniskans äldsta hittills kända stenverktygsutrustning».

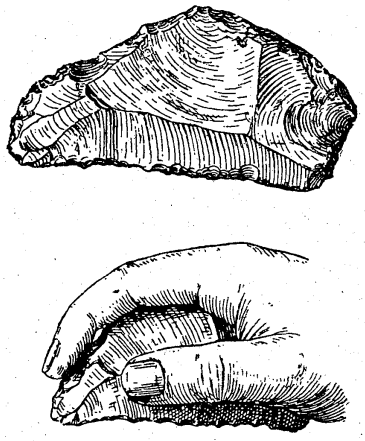

FIG. 78. SMÄRRE CHELLISKA FLINTVERKTYG.

Efter H. Obermaier, *Der Mensch der Vorzeit.*

* * *

I den franska fyndorten Saint-Acheul vid Amiens såväl som i Chelles och annorstädes vila geologiska och arkeologiska lager av en väsentligt avvikande typ omedelbart ovanpå dem, som innehålla den chelliska periodens dokumenter. Dessa närmast högre och yngre avlagringar inom den äldre stenåldern benämnas de acheuliska. Vad de i dem funna flintverktygens former och framställningssätt beträffar, är det fråga om ett långsamt men otvetydigt fortskridande från den chelliska teknikens primitiva stadium till ett väsentligt högre.

Att vi här ha att göra med ett stort nytt skede i mänsklighetens historia bevisas redan av växt- och djurvärldens mycket djupgående förändringar. De värmeälskande arterna försvinna nu från Mellaneuropa under en övergångstid med allt mer svalnande klimat. Fornelefanten, ett tropiskt djur, ersättes slutligen med en halvt arktisk anförvant, mammuten, den värmekära Merckska noshörningen med en sibirisk släkting. Uppstod och blomstrade den chelliska kulturen tydligen under en lång, fro-

dig värmeperiod mellan tvenne istider — sannolikt istidens andra värmeperiod, mellan den andra och den tredje istiden — så är det icke mindre klart, att den acheuliska odlingen leder oss fram till slutet av denna värmetid och in på gränsen till eller ett stycke in uti en ny istid, enligt Penck den tredje, även Riss-istiden kallad (Obermaier anser det vara fråga om den fjärde istiden, Würm-istiden). Klimat och naturliv få slutligen de för steppen, med dess skarpa växlingar mellan sommarhetta och vinterköld, utmärkande dragen. Hästen blir nu människans främsta jaktbyte under ett långt skede.

Denna klimatförsämring hindrade uppenbarligen icke människans andliga utveckling. Densamma fortskrider till dess uti den acheuliska periodens yngre skede en verktygsform framträder, som lämnat långt bakom sig allt vad den chelliska tiden förmått frambringa. Detta är den yngsta acheuliska »handkilen», som genom en redan högt uppdriven slagteknik blivit så tunn, spetsig och skarpkantad, att den nu snarare måste kallas för en dolk eller kniv. Att den ej sällan ända till bräcklighet tunnarbetade flintklingan stundom varit skaftad — som yxa, dolkyxa, dolksvärd eller spjut — är väl icke uteslutet.

Den efter byn La Micoque i Vézèredalen (Sydfrankrike) uppkallade kulturformen betraktas av Obermaier som en avart inom den acheuliska odlingen, under det att Hauser förlägger den till en senare period och låter den bilda en övergång mellan de mousteriska och aurignakiska perioderna, således mellan äldre och yngre paleolitisk tid över huvud.

* * *

Under det att den yngre acheuliska kulturen tydligen allt mer närmar sig en köldperiod, är det intet tvivel underkastat, att arkeologernas nästa stora, allmänt erkända kulturskede helt tillhör en istid med alla dess bistra levnadsförhållanden för växter, djur och människor. Enligt Penck och Hauser äro vi nu inne i den tredje, enligt Obermaier i den fjärde istiden och därmed uti en av den europeiska mänsklighetens grottperioder.

Livet ute i det fria, på prärier och stepper, vid vattendragen, på kanten av urskogen, invid bergväggarna är den primitiva människans privilegium uti ett varmt klimat. Hon kan nattetid och vid oväder nöja sig med det primitiva skydd, som klipp-

väggar eller klipp-utsprång, snår och skuggrika trän eller enkla vindskärmar eller provisoriska ris-hyddor förmå skänka, då lägerelden dessutom vid behov värmer eller håller undan rovdjuren. Att krypa in i skyddande hålor synes

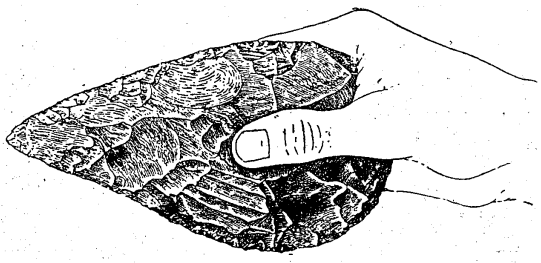

FIG. 79. ACHEULISKT FLINTREDSKAP.

Bilden visar en handkil och det antagliga greppet vid dess användning. Efter G. Backman, *Människans förhistoria.*

människan under dessa gynnsamma klimatförhållanden haft ganska litet smak för. Hon börjar som friluftsvarelse, för att först under trycket av en oförutsebar, oundkomlig klimatrevolution låta sig drivas in i mörkret under ett skyddande klipptak, mellan trygga bergväggar. Har hon redan i bättre tider hållit till uti floddalar, där lodräta klippväggar erbjudit vindskydd på ena sidan eller utspringande klipptak skänkt henne trevnad, skall hon nu, då vintern blir kall, snörik och lång, börja finna bergväggarnas djupare hålor och grottor tilltalande, i den mån de erbjuda ett eljest ej åtkomligt, någorlunda effektivt värn mot köld och väta, storm och snö.

Visserligen finns det grottor, som äro alldeles obeboeliga på grund av sin starka fukt- och vattenrikedom på golvet, i taket, på väggarna, och i många grottors historia ha torra och våta perioder växlat. De sjukliga förändringar, som då och då iakttagits på fossila så väl människo- som djurben i urtida grottavlagringar intyga också, att grottor långvarigt bebotts, trots de ohälsosamma verkningarna av vätan på de inre bergväggarna. Det finns ju dock ej anledning att tro, att den kroppsligt grövre och själsligt mindre utvecklade människan för 100,000 år sedan var mera nogräknad i bostadsavseende än de millioner av den vida högre utvecklade nutida mänskligheten, vilka, såsom »vildar» eller civiliserade, alltjämt bebo fuktdrypande, mörka och även i många andra avseenden högeligen osunda bostäder — delvis t. o. m. alltjämt av grottans eller jordhålans art.

Relativt torra grottor funnos säkerligen här och där under långa skeden. Med ständigt brinnande eldar kunde även en fuktig håla bli dräglig nog. Att röken skulle avsevärt stört trev-

naden är icke att antaga, då den bevisligen icke gjort det uti en mycket senare mänsklighets mycket mindre rymliga bostäder. I det inre av hålor, som sträcka sig mer än 20 eller 30 meter in i ett berg, råder även den kallaste och längsta vinter samma milda temperatur, som knappt gör en eld nödvändig för annat än matlagning.

Att rovdjur — bland andra grottlejon, grotthyena och grottbjörn — i massor bebodde grottorna före och under människans grott-tid är bevisat. Åldriga björnar, lejon, hyenor kröpo undan i de välkända bergshålorna för att ostörda lykta sina dagar. Hela lager av självdöda rovdjurs fossila ben täcka golven i många gamla grottor. Stundom omväxla sådana benlager med människans efterlämnade kulturlager. Det är sålunda tydligt, att den äldre stenålderns människor i Mellaneuropa och Sydeuropa ofta måste erövra sina grottboningar från dessas äldre invånare, vilka tillhörde den tidens mest fruktansvärda rovdjur, samt att det var nödvändigt även att stadigt försvara grottbostäderna mot dessa. Så snart människan avlägsnade sig varaktigt, tog rovdjursvärlden sina mörka tillhåll åter i besittning.

* * *

De talrikaste europeiska grottorna finna vi i Karpaterna, i Alperna och Apenninerna, i de tyska, schweiziska och franska Jurabergen och kritformationerna samt i åtskilliga belgiska och västtyska floddalar och bergstrakter. Särdeles viktiga för vår kännedom om de äldsta, paleolitiska grottmänniskorna och deras kultur äro en del bergshålor i departementet Dordogne i Sydfrankrike. Här har en liten i bergväggen inklämd ort på några få hus, Le Moustier uti Vézèredalen, fått giva sitt namn åt det märkvärdiga mänskliga utvecklingsskede, det »mousteriska», varom nu är fråga och som måhända omfattat ett halvt århundratusen eller ej mindre än omkring halvtannat tusen släktled.

I tekniskt avseende kännetecknas den mousteriska kulturen icke genom någon vidare utveckling av den urgamla chelliska flinthandkilen, som ju dessutom redan i den yngre acheuliska tiden nått sin högsta förfining. Handkilens form och tillhuggning blir, tvärtom, så tydligt försummad eller förråad i den mousteriska perioden, att det med stöd av detta märke ensamt vore svårt att tro den mousteriska kulturen vara yngre än den

acheuliska. Någon med den hemska klimatförsämringen sammanhängande tillbakagång av kulturen i vissa avseenden ägde kanske rum, men icke dessmindre också åtskilliga betydelsefulla framsteg. I detta avseende äro på det tekniska området att betrakta de nu allt talrikare och sorgfälligare utförda s. k. »småformerna» av flintverktyg — skrapor, prylar, knivklingor, sågblad, spetsar för kast- och stötvapen o. s. v.

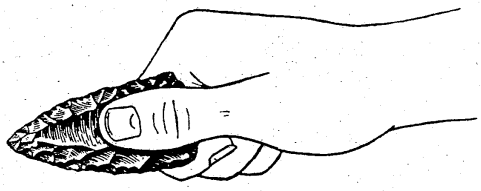

FIG. 80. MOUSTERISKT FLINTVERKTYG.
Efter G. Backman, *Människans förhistoria.*

Den mousteriska människan — en äkta neandertalare i Frankrike för 100,000 år sedan eller mer — levde alltjämt såsom fiskare, jägare och samlare uteslutande på naturens fria gåvor, ehuru dessa nu, under en lång istid, blevo avsevärt torftigare än de varit förut under närmast föregående varma skede. De mousteriska kulturlagren i och omedelbart utanför eller omkring periodens bostadsgrottor innehålla, förutom de karaktäristiska stenverktygen, massor av allehanda djurlämningar, främst ben av vildhästen, bisonoxen, uroxen och renen samt i andra rummet av myskoxen, gemsen, stenbocken, hjorten. Icke heller »storvilt» av det mest imponerande slag saknas. Den mousteriske neandertalaren i Frankrike möttes på sina strövtåg av sådana giganter som mammuten, den sibiriska noshörningen och jättehjorten och hade väl ständigt den väldiga grottbjörnen till granne. De fossila måltidsresterna på bostadsgrottornas golv synas visa, att även dessa den dåtida djurvärldens aristokrater kunde falla offer för den sluge och påpasslige tvåbente jägaren.

Att det bakom neandertalarens låga, valkiga panna rymdes möjligheter för ett gryende mänskligt tankeliv bevisas icke blott av stenverktygens många ändamålsenliga och genom skicklig bearbetning vunna former, utan även av åtskilligt annat. Så t. ex. utgöra de i grottorna funna, från människornas måltider härrörande djurbenen vanligen, särskilt då det gäller större djur, ett alldeles bestämt urval av vissa kroppsdelar, vilkas matnyttighet eller läckerhet skattades högst. De kulinariskt missaktade kroppsdelarnas ben saknas regelmässigt. Man styckade det nedlagda villebrådet redan ute på jaktplatsen för att spara arbete vid hem-

forslingen, och man lämnade kvar de mindre köttiga och märgrika partierna. Tydligen var märgen högt skattad. De stora »märgpiporna» äro i regel sprängda på längden genom slag med stenverktyg. Under en istids långa och kalla vintrar måste ju också behovet av fet föda ha varit stort; varförutom djurens fett, hjärna och märg nog också voro värdefulla såsom toalettmedel — för ingnidning av huden.

Otvivelaktigt sammanhänger de mousteriska grottornas rikedom på kulturdokumenter med de goda neandertalarnas älskvärda likgiltighet för vad vi kalla snygghet inomhus. Hade den tidens husmödrar varit lika noga som nutidens med att åtminstone en gång varje vecka eller månad grundligt rensa stugans golv från samlat skräp — avgnagda ben, förkolnade eldbränder, skärvor efter stenarbetet, förbrukade och bortkastade verktyg och vapen o. s. v. — skulle vi icke nu haft att tillgå dessa förvånande rikhaltiga och vältaliga kulturlager, vilka skikt efter skikt otvetydigt vittna om, hur en viss grotta under längre eller kortare perioder varit bebodd århundrade efter århundrade, årtusen efter årtusen, långt innan någon primitiv förtrupp av den »historiskt» och etnologiskt kända mänskligheten infann sig i det nuvarande Frankrike, den klassiska skådeplatsen för många av antikens, medeltidens och nutidens mest epokgörande sammandrabbningar mellan folken.

* * *

Det allra märkligaste med de mousteriska grottfynden är dock, att man uti omedelbart sammanhang med dem, d. v. s. framför en bostadsgrottas ingång eller inne i dennas golv, funnit fossila ben av människan själv. Hit hör sålunda O. Hausers, i det föregående omtalade fynd 1908 av en neandertalynglings skelett framför den »lägre» grottan i Le Moustier. Samma år upptäckte fransmännen Bouyssonie och Bardon i La Chapelle-aux-Saints i Sydfrankrike skelettet av en medelålders man av neandertalras uti en sänka i golvet av en på mousteriska lämningar av alla slag synnerligen rik grotta. Detta, liksom Hausers fynd, är av de främsta arkeologiska och geologiska auktoriteter på det kraftigaste vitsordat såsom absolut övertygande. De vid upptäckten ostörda avlagringsförhållandena lämna intet tvivel övrigt om

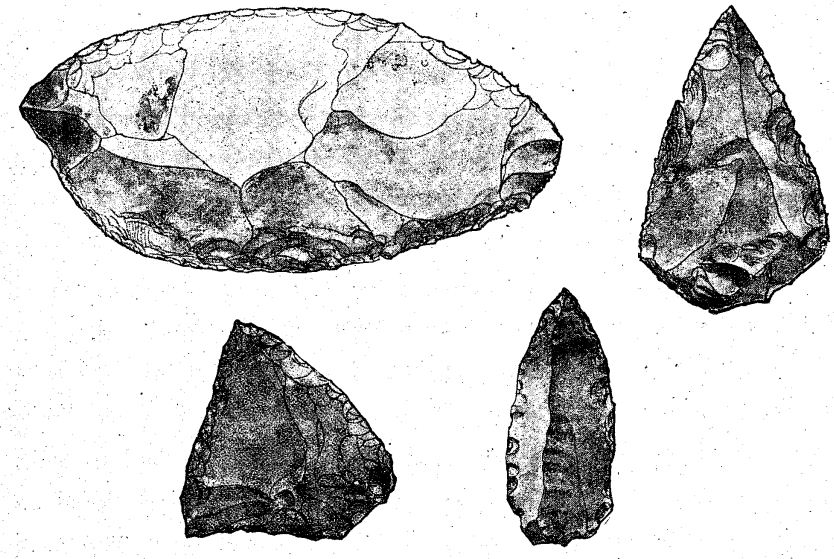

FIG. 81. MOUSTERISKA FLINTVERKTYG.
Efter O. Hauser, *Människan för 100,000 år sedan.*

skeletternas tillhörighet till samma period som djurlämningarna, flintsakerna och de geologiska skikten omkring desamma.

Ytterligare märkligt är, att det i båda fallen sannolikt är fråga om lik, som med avsikt och omsorg blivit begravda av mer eller mindre uppriktigt sörjande efterlevande. Härom synes vittna i åtminstone ena fallet skelettets tydliga sovställning (på ena sidan med uppdragna ben och armar) samt lägrets tillredning förmedelst flata stenar såsom ett slags säng. Dessutom förekom i båda fynden en rik utrustning av liken med verktyg och vapen och mat samt t. o. m. toalettsaker (prydnader och tatueringseller sminkmedel).

Här, i detta primitiva gravskick från en avlägsen istid, ha vi ett rent själsligt dokument, lika väl som uti flintteknikens former och arbetsmetoder och i urvalet av hemsläpade djurdelar. Liksom vi av flintklingorna, flintskraporna och flintprylarna måste sluta oss till en med vår egen besläktad teknisk tankeförmåga och händighet hos deras tillverkare, så kunna vi ej undgå att av det i sovställning bäddade liket med sina vapen, verktyg, smycken och födoförråder draga vissa slutsatser om de urtida begravningsförrättarnes tankar och avsikter.

Med en sådan behandling av ett lik är det näppeligen för-

enligt, att de efterlevande betrakta den döda människan såsom intet annat än en död djurkropp, vilken antingen är matnyttig eller bör skaffas å sido såsom besvärlig eller skräpande. Vad man nu än tänkte om de döda djuren, så är det mycket sannolikt, att man icke ansåg den döda människans tillvaro, d. v. s. hennes liv och behov av vapen, verktyg, föda, smycken, vara alldeles slut, då hon dog. Liket synes ej ha behandlats såsom oåterkalleligen dött, ej såsom en klump ohjälpligt livlös materia, utan snarare såsom en levande människa, vilken somnat. Icke somnat på det bland levande vanliga sättet, visserligen. Men väl dock icke oåterkalleligen förlorat förmågan att leva, att handskas med vapen och verktyg och att njuta av livets goda.

* * *

Möjligen är dock denna, inom vetenskapen vanligaste föreställning om den mer eller mindre klart religiösa motiveringen för en sådan urtida begravning, som vi påträffat i Le Moustiers och Saint-Chapelles istidsgrottor, allt för komplicerad. En klart utpräglad tro på ett liv efter detta behöver i varje fall alls icke ha förelegat hos den mousteriska människan — lika litet som en sådan tro alltid kan förutsättas hos de lägsta nu levande människoraserna. Det är alldeles nog att hos den primitivaste människan förutsätta en viss, fundamental oklarhet eller osäkerhet beträffande skillnaden mellan ett levande och ett livlöst föremål, mellan liv och död.

Denna dunkla och starka känsla av osäkerhet om vad som egentligen inträffat, då en människa dör, måste vara synnerligen mäktig, då det är fråga om en blodsförvant och välkänd kamrat uti livets fröjder och sorger. Enligt tröghetens lag, som till en viss grad behärskar även själslivet, vägra de efterlevandes känsla och fantasi att omedelbart efter dödsfallet erkänna döden (förvandlingen från levande till livlös) såsom ett fullt avslutat och orubbligt faktum. Vid liket fasthänger de efterlevandes känsla av, att en människa behöver vapen, verktyg, föda, prydnader. Och man är ej säker på, att den nyss i gott eller ont så verksamma medmänniskan icke kan fortsätta att verka gott eller ont, åtminstone någon tid efter döden. Bäst är således att behandla liket i överensstämmelse med dessa möjligheter eller sannolikheter — för att ej bli föremål för den dödes

berättigade vrede och hämnd, så länge han ännu finns i närheten, ännu kan »gå igen».

Förstärkas måste dessa föreställningar genom den primitiva människans allmänna benägenhet att filosofera utefter rakt motsatt linje mot den moderne, naturvetenskaplige materialisten. Då denne senare tror sig till punkt och pricka veta, vad »materia», det livlösa är för något, och tror sig kunna »förklara» livet såsom en högre komplicering av livlös eller materiell tillvaro, behärskas den primitiva människans tankeliv av den motsatta grundtendensen. Man är själv ett levande väsen — ett föremål som känner, begär, strävar, handlar, tänker — följaktligen finns det liv mer eller mindre överallt, i alla föremål, alla kroppar. Då ett djur eller en människa rör på sig och då en sten rullar eller ett träd svänger sina grenar, är det i grunden samma sak, nämligen en av livsvilja framkallad rörelse, en rörelse med begär, strävan, tanke bakom.

Huruvida någon av dessa tolkningar av den mousteriske neandertalarens gravskick är den rätta eller ej kan i detta sammanhang vara tämligen likgiltigt, liksom frågan svårligen låter sig någonsin fullt säkert avgöras. Vad det kommer an på är blott, att här obestridligen någon rent mänsklig uppfattning av just döden och livet föreligger ojävigt dokumenterad redan för en mänsklighet, som levde då ett istäcke höljde hela norra Europa och nu för länge sedan fullständigt utdöda arter av elefanter, noshörningar, hjortar, oxdjur och rovdjur höllo till i mellersta och södra Europa.

DE ÄLDRE PALEOLITISKA KULTURSTADIERNAS GEOGRAFISKA UTBREDNING

DE ÄLDRE PALEOLITISKA ELLER CHELLISK-acheulisk-mousteriska kulturstadierna ha vi såtillvida först studerat i Frankrike, emedan de där äro starkt och typiskt representerade samt blivit relativt noga utforskade. Ett spörsmål av största intresse blir då nödvändigtvis det, huruvida alldeles samma kulturutveckling — från den grova chelliska handkilen fram till de olika slagen av mousteriska småverktyg i flinta — kan påvisas även i andra länder, med eller utan dessa stora förändringar av klimat och djurvärld, från den chelliska tidens halvt tropiska till den mousteriska periodens nästan arktiska förhållanden, som kännetecknade förloppet i Frankrike.

Svaret på denna fråga är, att spår av de ifrågavarande äldre paleolitiska kulturskedena existera i alla världsdelar, men att de ingalunda överallt varit samtida uti den absoluta kronologiens mening. Det har ju till helt nyligen funnits och finnes ännu »vilda» folk, som leva i en äldre stenålder och i sin verktygs- och vapentekniks chelliska eller mousteriska utvecklingsstadier, ja i vissa fall på en obestridligen ännu äldre och primitivare nivå än den tidigaste äldre stenålderns, d. v. s. på ett förpaleolitiskt eller eolitiskt stadium av teknikens historia.

Blicka vi först omkring oss uti Europa, kunna vi där konstatera en ansenlig, ehuru ingalunda jämn utbredning av chelliskmousteriska kulturer under en varm mellanistid och därpå följande kall istid. I många trakter av västra, södra och östra Asien äro alldeles samma kulturformer från samma geologiska skeden påvisbara. Detta gäller även Nordafrika, ehuru vi här befinna oss så långt från de stora istidsglaciärerna och på samma gång så nära ekvatorn, att klimatförhållandena under istiden blott

svagt återspegla de väldiga naturrevolutionerna uppe i Europa och i vissa delar av Asien. I Nordamerika, där nedisningen var ännu väldigare än i Europa, finnas spår av så väl en typisk istidsfauna som av en samtidig, typisk istids- och föristidskultur. Men å andra sidan förvirras läget i Amerika något därigenom, att där flerstädes, liksom även över huvud i Australien, stenåldern fortsatte ända till helt nyligen, då européerna kommo och revolutionerade alla inhemska kulturförhållanden. Detsamma gäller ju om vissa delar av Afrika och Asien.

* * *

Vända vi nu blicken först till Europa utanför Frankrike, är naturligtvis att beakta, att några spår av människans tillvaro under en viss istid ej kunna förefinnas uti länder, som under samma istid voro täckta av inlandsisen. Dessutom är det ytterst sannolikt, att nedisningen bortsopat spåren av den mänskliga odling, som existerat på det geografiska området i fråga före ifrågavarande nedisning, eventuellt under en lång och varm föregående mellanistid. Man lär ännu känna blott ett fåtal undantag från denna senare regel; i det att istäcket på t. ex. några ställen i mellersta Tyskland skonat rester av en kultur, som tillhör det närmast tidigare mellanskedet mellan tvenne nedisningar. Då vi erinra oss, att den största nedisningen i Europa betäckte hela Skandinavien och största delen av Ryssland samt Nordtyskland till Thüringerwald, England ned till Thames, hela norra Belgien och dessutom det närvarande Alpgebitet och dess gränstrakter samt flera andra bergsområden, är det ju självklart, att de europeiska nejder, där vi få hoppas att finna lämningar av äldre paleolitisk kultur, kunna vara att söka endast i de återstående mellan- och sydeuropeiska länderna eller landbitarna.

Från Nordfrankrike kan den bergiga, vallonska delen av Belgien varken geografiskt eller arkeologiskt särskiljas. De belgiska arkeologernas forskningar ha också till fullo bestyrkt överensstämmelsen mellan så väl de eolitiska som de äldre paleolitiska förhållandena på båda sidor om den nutida fransk-belgiska gränsen. Bland gammalpaleolitiska belgiska kulturorter är grottan vid Spy ryktbarast, tack vare fyndet därstädes av de i det föregående omnämnda människoskeletterna av neandertaltyp. Lik-

som i Sydfrankrike ha vi här sannolikt att göra med verkliga, sorgfälligt tillredda gravar från vårt släktes urtid.

I Tyskland är byn Taubach nära Weimar en klassisk fyndort för äldsta paleolitiska kulturformer och har sedan 1876 varit föremål för talrika forskares undersökningar. Av mänskliga skelettrester har mycket litet upptäckts, men den allra tidigaste chelliska kulturen synes vara representerad genom en del primitiva flintverktyg. Djurvärlden är densamma som i Sydfrankrike och uppvisar samma förändringar från varma till kalla typer, under det kulturens utveckling fortskrider från det chelliska till det mousteriska stadiet. Bland övriga gammalpaleolitiska fyndplatser i Tyskland äro Ehringsdorf (likaledes vid Weimar), Hundisburg (vid Magdeburg), Vöklinshofen (vid Kolmar), Achenheim (vid Strassburg) och Sirgenstein i Würtemberg särskilt att nämna.

Det skulle leda oss för mycket in i enskildheter att diskutera de olika gammalpaleolitiska kulturformernas utbredning i Tyskland. R. R. Schmidts klassiska arbete, *Die diluviale Vorzeit Deutschlands*, bör studeras av den, som närmare intresserar sig för denna del av ämnet. Tydligen är den äldsta gammalpaleolitiska kulturen blott sparsamt representerad väster om Rhen. Schmidt säger t. o. m. på ett ställe, att »den gammalpaleolitiska utvecklingens första länk, den chelliska kulturen, hittills icke kunnat påvisas på tyskt område». Han anser de äldsta paleolitiska lämningarna i Tyskland tillhöra en tidig form av den acheuliska kulturen.

Det äldsta mänskliga dokumentet från Tyskland synes hittills vara den fossila människokäken från Mauer vid Heidelberg. Och den är enligt Schmidt ofantligt mycket äldre än den äldsta paleolitiska kulturen. Den hänföres stundom av Schmidt helt obestämt till »äldre diluvium». Han anser dock tydligen, att Heidelberg-människan tillhör den andra mellanistiden, till vars karaktäristiska värmeälskande djurvärld i Europa fornelefanten och den etruskiska noshörningen räknas.

Från den andra mellanistidens heidelbergare och ända fram till den acheuliska kulturen, i övergångsperioden mellan den tredje mellanistiden och den fjärde istiden, skulle då uti Tysklands arkeologiska dokumenter föreligga en lucka — om man frånser eoliterna.

* * *

Bland österrikiska fyndorter står Krapina i Kroatien främst och är över huvud en av de märkvärdigaste hittills kända. En vid en bäck belägen bergshåla har här visat sig utomordentligt rik på så väl mänskliga skelettdelar som gammalpaleolitiska verktyg och de för kulturskedet i Europa kännetecknande, utdöda djurarterna. Verktygsfragmenterna uppgå till över 1,000 och uppvisa nära 100 tydligt urskiljbara former. De fossila människobenen äro mer än 500 stycken och måste ha tillhört minst 10 personer av båda könen och olika åldrar, från småbarn på under 2 år. Någon urtida begravningsplats är det dock denna gång icke fråga om. Dessa människoben äro uppenbarligen lämningar efter en eller flera mänskliga måltider, i det de ligga blandade med kol och djurben och, liksom dessa senare, alla äro kluvna eller krossade för åtkomsten av märgen samt i ett flertal fall även bära tydliga brandspår. Och det är sålunda nog — man vore frestad säga tyvärr! — intet tvivel underkastat, att den gammalpaleolitiska Krapina-människan var kannibal. Om hon förtärt sina egna självdöda anhöriga eller infångade och ihjälslagna främlingar är knappast möjligt att avgöra. Att hon var en särdeles primitiv människa i kroppsligt avseende äro antropologerna ense om. De räkna henne till den äldsta neandertaltypen — äldre än neandertalaren i Le Moustier och ännu äldre än den i Spy. Blott heidelbergaren uppvisar en ännu ålderdomligare och kanske en mycket mera primitiv typ, tillhörande ett långt äldre kulturskede än det äldsta gammalpaleolitiska.

Av ungefär samma ålder som Spy-människan torde den mänskliga varelse vara, som kvarlämnat sin underkäke i Schipka-hålan i Mähren, vilken 1879—83 var föremål för sorgfällig utforskning. Kulturlagret i denna grotta är mycket rikt på så väl djur som verktygsrester och brandspår. Man räknade omkring 3,000 kvartsitfragmenter, delvis tydligt formade till verktyg, vilka omöjligt kunnat komma in i grottan och ned i dess djupa kulturlager på annat sätt än genom människan. Grottlejon, grotthyena, panter, grottbjörn, mammut, bison, uroxe, sibirisk noshörning, vildhäst, ren, gems och många andra djurarter ha påvisats i Schipkagrottan, ordnade i olika lager från olika klimatperioder. I det lägsta, äldsta lagret, där människokäken låg, saknas de köldälskande djurarterna.

I Ryssland, Schweiz, Spanien och Portugal ha gammalpaleolitiska fynd gjorts, men hittills endast mycket sparsamt. Däremot

ha de chelliska, acheuliska och mousteriska kulturformerna, tillsammans med den för dem typiska djurvärlden konstaterats på många platser i Italien, från Alperna ända ned till de sydligaste bergsuddarna. På ön Capri ha anträffats gammalpaleolitiska verktyg av så väl flinta som kvartsit, stenarter som måste ha ditförts av människan, då de eljest ej finnas på ön. Fynden förekommo uti sällskap med fossila ben av fornelefant, flodhäst m. fl. här eller över huvud utdöda djurarter samt voro täckta av ett nära tre meter högt vulkaniskt lager. Den äldre mänsklighet, vilken lät locka sig till det sköna Capri, som på den tiden nog ännu icke var en ö, utan en från fastlandet utskjutande bergsudde, blev sålunda vittne till och kanske också offer för väldiga vulkaniska utbrott.

Viktigast av alla Italiens gammalpaleolitiska fyndorter ha dock hittills varit de förut omtalade stora strandgrottorna vid Mentone, »Barngrottan» och »Furstegrottan», även Grimaldigrottorna kallade. De mellan 10 och 16 meter mäktiga kulturlagren bevisa, att människan hållit hus här under ofantliga tidrymder. I Furstegrottan ensamt har man räknat omkring 20,000 stenverktyg och stycken tillverkningsavfall blandade med de fossila benen av sådana tropiska djurarter som fornelefanten, den Merckska noshörningen och flodhästen. Häremot borde, enligt förhållandena i Mellaneuropa, ha svarat en chellisk kultur. Så är likväl icke fallet. Kulturtypen är senmousterisk, står sålunda på gränsen mellan de äldre och de yngre paleolitiska skedena. Den italienska Rivierans klimat var tydligen, liksom i våra dagar, nordafrikanskt varmt under åtminstone de tidigare skedena av de senare istiderna så väl som under mellanistiderna och, absolut taget, betydligt varmare än i nutiden. Det är, framhåller Obermaier, först då dessa Riviera-grottors kulturlager uppvisa klart utpräglade yngre paleolitiska (aurignakiska) kulturtyper, som den varma djurvärlden ger vika för en kall dylik. Men då har också neandertalrasen sett sina bästa dagar. Den yngre paleolitiska människorasen, Crô-Magnon-typen, har framträtt på skådeplatsen. Den mer eller mindre negerlika mänsklighet av s. k. Grimaldi-typ, som upptäckts i Mentone-grottorna, tillhör den äldsta Crô-Magnon-rasen och står sålunda den nutida mänsklighetens lägre typer väsentligt närmare än ens de yngre neandertalarne gjorde.

* * *

Är denna tolkning av fynden i Mentone-grottorna riktig, så ger den en vägledning för bedömandet av de nordafrikanska och sydvästasiatiska gebiternas natur- och kulturförhållanden i gammalpaleolitisk tid. Att denna geologiska och arkeologiska periods djurvärld i åtskilligt ser annorlunda ut i Nordafrika än i Europa kan bero på väsentliga klimatolikheter och behöver icke betyda, att den gammalpaleolitiska kulturen ej var samtidig för hela det europeisk-nordafrikansk-sydvästasiatiska området. Buffel, kamel, dromedar, giraff och en del antiloparter spela en betydande roll i Nordafrika under istiden, då däremot de i Europa så framträdande stora rovdjuren göra sig mycket mindre bemärkta.

Om de gammalpaleolitiska verktygstyperna i Nordafrika och Sydvästasien fälla arkeologerna omdömet, att de äro »absolut identiska» med de europeiska. De chelliska handkilarna av flinta och kvartsit och de till samma eller närmast yngre kulturskeden hörande skraporna, prylarna, klingorna o. s. v. äro formade och arbetade på alldeles samma sätt i Marocko, Algeriet, Tunisien, Egypten, Somalilandet, Syrien, Mindre Asien, Främre Indien som i Spanien, Frankrike, Belgien, Sydtyskland, Italien. Ja, detta gäller även Bortre Indien och Japan. Också där hava den chelliska handkilen och de densamma beledsagande primitiva typerna av stenverktyg samt de följande, högre acheuliska och mousteriska kulturformerna haft sin tid under den geologiska perioden närmast före den nuvarande, kvartära eller alluviala.

Från Sydengland och Mellantyskland ända till Japan och Indien i öster och sydost samt långt ned i Afrika måste under istiden ha varit utbredd en primitiv mänsklighet, som möjligen redan var eller börjat bliva splittrad i olika rasgrenar med avvikande begåvning och livskraft, men som dock i många vitt skilda länder ungefär samtidigt stod på samma allmänna intellektuella utvecklingsnivå och väl också i många fall samtidigt uppvisade identiska kulturformer. Att icke heller de båda stora amerikanska kontinenterna saknade denna tidiga kultur under istiden kan numera anses säkert. Detsamma gäller om Australien.

* * *

Redan under istiden — det må nu vara fråga om den andra eller den tredje mellanistiden eller de med dem samtidiga geo-

logiska skedena i olika världsdelar — hade människan hunnit sprida sig över jordens då existerande stora kontinenter. Att ett omedelbart utvecklingssammanhang förefanns mellan t. ex. de chelliska kulturformerna på östra och västra halvkloten och i Australien är icke därmed påstått och föreligger icke heller som någon inre nödvändighet. Vi ha här att göra med tekniska former och arbetsmetoder av sådan enkelhet och ursprunglighet, att de måste ha kunnat uppfinnas flerfaldiga gånger inom olika människostammar i skilda världsdelar, utan minsta påverkan av tidigare uppfinnare på senare. Förutsättningen är blott en viss, mycket sannolik eller rent av bevislig enhetlighet uti alla människorasers kroppsliga och intellektuella byggnad och utveckling samt uti deras materiella behover och mineraliska omgivningar.

Antagandet, att mänskligheten var vida mer enhetlig så väl etnologiskt som kulturellt i denna avlägsna urtid, än vad fallet varit och är i »historisk» tid, är utan tvivel berättigat; dock säkerligen ännu mer på det kulturella än det etnologiska området. Redan det faktum, att vi uti nutiden ännu hava kvar i livet kulturer, som i många avseenden måste antagas stå relativt nära de gammalpaleolitiska, bevisar att mångfalden av samtidigt existerande kulturstadier och kulturtyper starkt tilltagit under utvecklingens lopp. Det äldre har aldrig helt försvunnit ur livet. Ju fler utvecklingsstadier, som hunnit tillryggaläggas av de snabbast framåtskridande folken, desto brokigare har jordklotets kulturkarta i ett givet skede blivit. Det ligger således intet överraskande i upptäckten, att den gammalpaleolitiska kulturen, då den ännu var den yngsta och högsta existerande, var utbredd över nästan hela den isfria delen av såväl det västra som det östra halvklotet. De ännu äldre och primitivare kulturformerna inom mänskligheten kunna ju icke på långt när ha varit så talrika då, som de blivit sedan de flesta raser och folk lämnat de chelliska och mousteriska kulturstadierna mer eller mindre långt, delvis kan det synas nästan oändligt långt bakom sig.

Det är visserligen en verklighet, icke en historisk-optisk villa, att människans värld var långt enhetligare så väl som enklare i urtiden, än den sedan blivit och nu är. Icke dess mindre böra vi redan nu vara på vår vakt mot den tendens, som i historieforskningen så väl som i optiken lätt gör sig gällande, nämligen att uppfatta de genom det stora avståndet osynliga eller otydliga detaljerna i bilden såsom betydelselösa eller alls icke exi-

sterande. Vi ha ju på detta stadium av vår vandring genom världsåldrarna ännu att göra med ofantligt avlägsna tider, om också icke fullt de allra avlägsnaste, som kunna förekomma. Frestelsen att se otillbörligt »förenklande» på det nödvändigtvis mycket fragmentariska såväl som primitiva forskningsmaterial, som erbjuder sig, ligger därför mycket nära.

DEN UNGPALEOLITISKA TIDENS ALLMÄNNA KÄNNETECKEN

UR KLIMATISKA SYNPUNKTER KAN SKILLNAden mellan den tidigare och den senare delen av den äldre stenåldern i Europa enklast sägas bestå däruti, att vi i det förra skedet ha att göra med en förvandling från varmt till kallt klimat — d. v. s. en värmetid (en mellanistid), en övergång till kyla och en köldperiod (en istid) — under det att det senare paleolitiska skedet uppvisar motsatsen eller en visserligen icke jämnt fortskridande förändring från istidsköld till ett mer eller mindre varmt tempererat klimat. Efter de tre stora gammalpaleolitiska europeiska kulturperioderna — den chelliska, den acheuliska och den mousteriska, i Mellaneuropa tillhörande en halvtropisk, en tempererad och en arktisk klimatperiod — framträda trenne stora ungpaleolitiska kulturperioder. Dessa äro: den aurignakiska, under vilken det mellaneuropeiska klimatet övergår från arktiskt till tempererat; den solutréiska med en ytterligare temperaturstegring; den magdaleniska, under vilken ett återfall i kallare klimatförhållanden äger rum.

Det är dessa trenne ungpaleolitiska klimatperioder, som av geologerna tolkas på olika sätt, i det att somliga, t. ex. Penck och Reinhardt, anse de aurignakisk-solutréiska periodernas värme vara att tillskriva en hel mellanistid och den magdaleniska periodens köld en hel ny istid; under det att andra, t. ex. R. R. Schmidt, hålla före, att alla de ungpaleolitiska kulturperioderna tillhöra en och samma istid (den fjärde, sista), till vilken även den mousteriska kulturen samt övergångsstadierna mellan ungpaleolitisk och neolitisk kultur äro att räkna.

Inom denna fjärde istid förekommo, menar man på det sistnämnda hållet, upprepade omslag i klimatförhållandena, omslag, som dock ej få tolkas såsom nya istider och nya mellanistider. Dessa klimatväxlingar i den fjärde istiden äro enligt R. R. Schmidt

följande: (1) köldmaximum i förra hälften av den mousteriska perioden; (2) värmestegring, »Laufenschwankung», i mitten av den mousteriska perioden; (3) nytt köldmaximum i slutet av den mousteriska perioden; (4) värmestegring under den aurignakiska perioden; (5) värmemaximum, »Achenschwankung», under den solutréiska perioden; (6) köldåterfall, »Bühlstadium», i den magdaleniska perioden. De ytterligare tvenne köldåterfall, »Gschnitzstadium» och »Daunstadium», som i Alperna iakttagits under temperaturens stegring till nutidsnivå, tillhöra icke längre den egentliga ungpaleolitiska tiden, utan övergången mellan denna och den neolitiska tiden.

Om de tvenne stridiga uppfattningarna schematiseras, få de således följande utseende:

Det sista gammalpaleolitiska skedet och de ungpaleolitiska perioderna samt de sista istiderna enligt Reinhardt.

Geologiska perioder	*Kulturperioder*
Tredje istiden.	Mousterisk kultur.
Tredje mellanistiden.	Aurignakisk och solutréisk kultur.
Fjärde istiden.	Magdalenisk (och azilisk) kultur.

Det sista gammalpaleolitiska skedet och de ungpaleolitiska perioderna samt istidsförhållandena enligt R. R. Schmidt.

Geologiska perioder		*Kulturperioder*
Fjärde istiden.	Första köldmaximum.	Tidigare mousterisk kultur.
	»Laufenschwankung. (Värme.)	Mousterisk högkultur.
	Andra köldmaximum.	Senare mousterisk kultur.
	Värmestegring och »Achenschwankung» (värmemaximum.)	Aurignakisk och solutréisk kultur.
	Återfall i köld. (Bühlstadium.)	Magdalenisk kultur.

De yngre paleolitiska kulturskedenas längd relativt till de äldres uppskattas olika av olika forskare. Hörnes synes vara av den meningen, att ungefärlig likhet råder dem emellan. De flesta geologer och arkeologer hava dock, och tydligen på goda grunder, den uppfattningen, att det äldre skedet är det vida längre. De yngre paleolitiska kulturperioderna kunna, enligt så väl Pencks och Reinhardts som R. R. Schmidts beräkningar, knappt omfatta mer än en femtedel eller högst en fjärdedel av den totala tidslängd på kanske mellan 250,000 och 300,000 år, som vi måste tillmäta hela den paleolitiska tiden. Likväl vill det redan nu, i trots av vår ännu mycket nya och ofullständiga utforskning av dessa avlägsna världsåldrar, synas som vi skulle kunna bilda oss en mening om utvecklingens snabbhet och betydelse under dessa tvenne avlägsna tidsåldrar.

Framsteget var väl i allmänhet, om ock ingalunda alltid, synnerligen långsamt i år räknat under mänsklighetens allra äldsta tider, grundläggningstiderna för människans kroppsliga och själsliga väsen över huvud. Kanske detta delvis har något samband därmed, att de stora geologiska förändringar, som ombilda människans livlösa och levande miljö och därmed ändra de yttre krafter som påverka henne, fortskredo långsammare förr. Tertiärtidens sista, miocena och pliocena, skeden, måste ha varat i flera millioner år, under det att den pliocenperioden följande istiden väl räckte betydligt mindre än en million år samt skedet efter istidens slut (d. v. s. efter istäckets avsmältning ända till det inre av Norrland) räknar mindre än 10,000 år. Hur väldiga de totala naturrevolutionerna under den senare tertiärtiden än må ha varit, så bragte dock varje årtusen högst sannolikt vida mindre förändringar då, än under den klimatiskt så utomordentligt oroliga istiden. Särdeles växlingsrik var i varje fall den sista istiden med sina kastningar mellan varma och kalla perioder, innan istidskölden slutligen uppgav sitt herravälde över vår värld — för den gången.

Om sålunda »året krympt samman», »tiden gått allt fortare» i människans livsmiljö, alltifrån människovardandets tider räknat, så är det icke mindre sant, att vårt släktes egen, inre utveckling, det själsliga vaknandet, uppstigandet ur djurets andliga mörker och bundenhet, framåtskridandet till mänsklig klarhet och frihet ökat sitt tempo under tidernas lopp. Även för vårt inre liv ha åren och dagarna blivit kortare — i den bemärkelsen, att

»tiden är lång», då föga händer inom varje solvarv, under det »tiden är kort», då nya och märkliga händelser rycka oss snabbt och oemotståndligt med sig från dagens eller årets första till dess sista ögonblick.

Det ligger ingen underskattning av de tidiga utvecklingsstadiernas oändligt djupa, grundläggande betydelse däri, att vi erkänna att de slösat med tiden. Svårt är för övrigt att avväga, hur värdet av den tidiga, tröga, enformiga utvecklingens resultat förhåller sig till värdet av den senare, snabba, växlingsrika. Med långsamheten och enformigheten vill man gärna associera grundlighet och med snabbheten och växlingen ytlighet. Dock kanske icke alltid med så god rätt.

* * *

Med alla dessa reservationer för omdömets materiella och principiella vanskligheter akceptera vi uppfattningen, att mänskligheten tillryggalade kanske lika långa vägsträckor av andlig utveckling under den äldre stenålderns relativt korta senare, som under dess relativt långa tidigare skede.

Visserligen förblir den yngre paleolitiska människan i många avseenden kvar på samma primitiva stadium av materiell odling som hennes föregångare. Hon har ännu ej uppfunnit konsten att slipa sina stenverktyg. Hon har ännu icke något husdjur. Icke ens hunden har ännu blivit hennes jaktkamrat och lägerväktare. Hon är ännu en nomadiserande jägare, fiskare och samlare, som lever uteslutande på naturens fria gåvor, utan spår av jordbruk. Men stentekniken gör vissa, om ock än icke allt för märkvärdiga framsteg. Och nu börja bevisen för tillvaron av en verktygsteknik med horn och ben till material. Fanns en sådan tidigare, under den paleolitiska tidens äldre skeden, så ha i varje fall inga tydliga spår av densamma kunnat upptäckas hittills.

Att materialets förgänglighet i regel omöjliggjort bevarandet från de avlägsnaste världsåldrarna av vissa tekniska typer förefaller mycket sannolikt. Särskilt måste detta gälla verktyg och vapen av trä, så till vida som sådana verkligen ingått i mänsklighetens äldsta utrustning. Horn och ben äro ju vida motståndskraftigare. Och då faktiskt horn- och benartefakter massvis bevarats från den yngre paleolitiska tiden, är det svårt att förstå,

varför de icke skulle, om än i mindre utsträckning, ha blivit kvar även från de äldre paleolitiska perioderna, om de över huvud varit i bruk under dessa.

Frågan, huruvida en trä-, ben- och hornålder allmänt föregått eller sammanfallit med den allra tidigaste stenåldern — den eolitiska eller för-paleolitiska — är väl ännu icke mogen för sin lösning genom direkt arkeologisk bevisning. Hittills arkeologiskt outforskade länder kunna möjligen bringa nya uppslag. Rent logiskt synes det ju synnerligen sannolikt, att den vardande människan plockade upp och använde råa tillhyggen av trä och kanske även av ben och horn samtidigt med att hon på detta sätt började tillgodogöra sig lämpliga stenar.

Däremot förefaller teorien om en stenfri trä-horn-och-benålder ganska osannolik och konstlad. Icke minst, då vi nu kommit till insikt om, att all stenålder börjar med den tillfälliga användningen av obearbetade stenar av lämplig storlek och form, samt att denna användning i sig själv ledde fram till den primitivaste bearbetning eller tillslagning, som förekommit. Den moderna etnologiens eventuella vittnesbörd på denna punkt kan näppeligen vara avgörande — av skäl, som jag framdeles kommer att närmare utveckla. Det finnes nämligen en betydelsefull skillnad mellan de lägsta nu levande naturfolkens kulturella primitivitet å ena sidan och de eolitiska och paleolitiska världsåldrarnas före och under istiden å den andra sidan; en ofantlig skillnad i det absoluta tidsläget och utvecklingsläget, som gör jämförelser ytterst vanskliga.

Det är därför ingalunda av slentrian, utan på grund av en övertygelse om att sakskälen tala därför, som jag fasthåller vid beteckningen »stenålder» (eolitisk, paleolitisk, mesolitisk, neolitisk tid) för människans tidigaste dokumenterade utvecklingsskeden. Något hinder för att tillskriva vederbörlig betydelse åt den äldsta tekniska användningen av trä, ben och horn innebär denna terminologi icke.

* * *

Den märkvärdigaste kulturella nyhet, som den yngre paleolitiska tiden bringar, är dock icke den begynnande (eller ymnigare) tekniska användningen av ben och horn vid sidan av sten, utan något helt annat, vida mera andligt — en stark konstut-

veckling nämligen. Vi äro nu framme vid den underbara vändpunkt i människans själsliga historia, då hennes väsen börjar helt otvetydigt avslöja sin fundamentala expansivitet och fantasirikedom, sin lekfullhet och skaparekraft, sitt grubblarelynne och sin tendens att återspegla miljön.

Prydnader och konstalster börja nu att spela en stor, ja en häpnadsväckande snabbt stegrad roll uti massan av upptäckt arkeologiskt material. Såsom konstnär tycks senpaleolitikern i Sydvästeuropa vara ett sant »underbarn». Så snart han upptäckt sin konstdrift, ilar han hastigt igenom de allra primitivaste utvecklingsfaserna av en stelt, med raka och geometriskt böjda linjer sparsamt ornerande konst. Möjligt är dock, att han alls icke besvärar sig med dessa »tråkiga» småskoleformer av konstnärsförberedelse. Det vill synas, som han genast från begynnelsen gripit sig an med att »på fri hand» teckna och skulptera efter »levande modell» — medmänniskor, särskilt kvinnliga sådana med yppiga former, så väl som vänner och fiender inom djurens formrika värld.

Icke nog härmed. I ungpaleolitiken når konsten att avbilda människan sin höjdpunkt långt före konsten att avbilda djuren. De underbart livssanna ungpaleolitiska kvinnostatyetterna äro nästan alla säkert från aurignakisk tid, således från ungpaleolitikens första skede; under det att de i sitt slag icke mindre märkvärdiga djurmålningarna av högsta fulländning tillhöra det sista, det magdaleniska skedet. Egendomligt är, att människoavbildandet synes ha råkat i förfall, då djurframställningen nådde som högst. Däremot finns det redan från aurignakisk tid synnerligen fina ristningar föreställande djur — t. ex. noshörningar och elefanter.

Sinnet för formen, det levandes svällande, böljande, än mäktigt groteska, än mäktigt sköna form, härskar enväldigt i ungpaleolitikerns unga konst. Redan som lärling kastar han sig i armarna på allsköns »realism» och »naturalism» och befinner sig synbarligen oändligt väl därav. Med en för våra begrepp svindlande hastighet når den djärve ungpaleolitiske hällristaren, bensnidaren och freskomålaren i Sydvästeuropa fram till ett sant mästerskap uti konsten att med levande kraft i bild återgiva det karaktäristiska hos olika djurarter — deras former och färger, deras rörelser, deras samlade väsen i kamp och vila.

Här, när det gäller Sydfrankrikes, Norditaliens, Nordspaniens

ungpaleolitiska konst, klicka alla kamp-för-tillvaron-funderingar och mekaniska steg-för-steg-teorier om framåtskridandet. Och det förnumstiga påståendet, att »naturen icke gör något språng» visar sig ånyo falskt, vad den starkt levande naturen beträffar. Men det är, närmast åtminstone, ingalunda nu fråga om »mänskligheten i allmänhet», utan om vissa folk i ett visst utvecklingsstadium i en viss geografisk och klimatisk omgivning. Djupgående jämförelser måste anställas mellan den yngre paleolitiska tidens konst i Sydvästeuropa och i andra trakter samt mellan denna ungpaleolitiska konst och nutidens primitiva konst, för att det skall kunna bli klart, huruvida de ungpaleolitiska djurmålningarna i vissa av Europas grottor äro att uppfatta som utslag av enastående genialisk begåvning hos ett visst folk eller som ett allmänt stadium uti vårt släktes konstutveckling.

DE TRENNE HUVUDSKEDENA INOM DEN SENARE PALEOLITISKA TIDEN

DEN TIDIGASTE UNGPALEOLITISKA KULTUREN, den aurignakiska — så uppkallad efter en fyndort, byn Aurignac i departementet Haute-Garonne i Sydfrankrike — ansluter sig på flintteknikens område till den sista gammalpaleolitiska kulturen, den senmousteriska. Dennas karaktäristiska verktygstyper förekomma blandade med nya, desamma mycket närastående typer. Det är mest fråga om tämligen små och tunna, skickligt, men icke särdeles fint tillslagna flintklingor av ganska växlande former och tydligen bestämda för olika ändamål — att skära, skrapa, borra, rista, stöta, hugga, sticka med o. s. v.

Arkeologerna fästa här såsom eljest särskilt avseende vid de äldre och nyare metoder för finslagning (»retuschering») av kanter, eggar och spetsar, som förekomma vid sidan av de olika metoderna för formgivningen av flintstycket genom grovslagning. Då vi tala om »flintstycket», avses härmed dels den ursprungliga flintbollen och dels de skilda, större eller mindre från denna avslagna bitarna. De äldsta, chelliska, handkilarna samt de flesta av deras senare avkomlingar i form av större eller grövre verktyg och vapen av klubb-, yx- och svärdtyp tillslogos i regel direkt ur den odelade flintbollen. De smärre, tunnare verktyg däremot, som senare uppstodo i stor typmångfald, bildades vanligen genom finslagning av de olika stycken, som uppstodo vid en större eller medelstor flintbolls sprängning genom grova slag. Då slutligen ofantligt små, blott några få centimeter långa flintverktyg, s. k. mikroliter, kommo i bruk, blev det möjligt att såsom råmaterial tillgodogöra helt minimala flintbollar och småskärvor från större flintbollars bearbetning.

Under det att den aurignakiska tidens flintteknik icke kommer längre än till en sorgfällig finslagning av stenklingans hela egg, äger ett nytt framsteg rum i nästa period, den solutréiska,

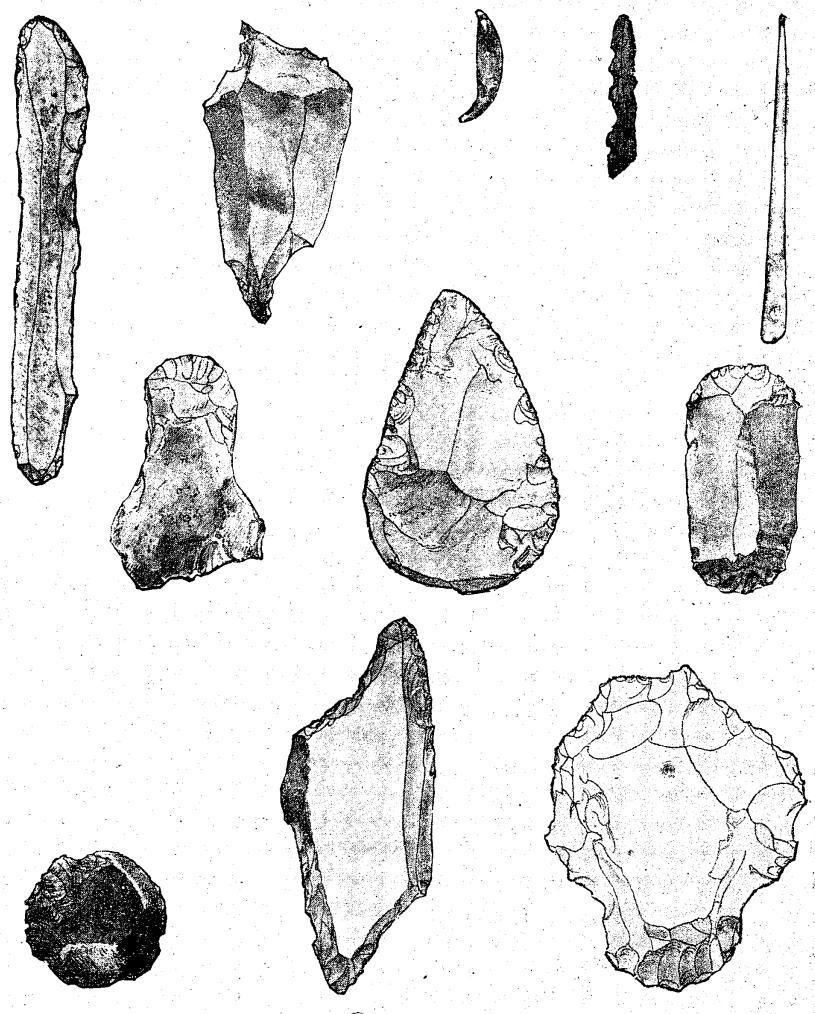

FIG. 82. AURIGNAKISKA FLINTREDSKAP FRÅN SYDFRANKRIKE.
Efter O. Hauser. *Människan för 100,000 år sedan.*

så benämnd efter fyndorten Solutré vid Mâcon i det franska departementet Saône-et-Loire. Finslagningen sprider sig nu från eggen över klingans hela yta, vilken får en tunt prismatisk gestalt med en ofta synnerligen elegant, »lagerbladsformad» kontur. Formen tyder på, att vi ha att göra med spjutspetsar eller dolkklingor. Om sättet för skaftningen synes dock för denna avlägsna period ingenting med bestämdhet kunna utsägas.

Liksom den aurignakiska perioden indelar man även den so-

lutréiska uti trenne underperioder. För såväl den mellersta solutréiska som den mellersta aurignakiska underperioden är utmärkande, att den för hela huvudperioden karaktäristiska flintteknikken då står på sin höjdpunkt. Slutskedena äro sålunda i båda fallen dekadanstider för den säregna kultur eller stil, som huvudperioden utvecklat. Denna uppkomst, blomstring och nedgång av en säregen kulturform är över huvud att betrakta som ett bevis för, att vi verkligen ha att göra med en självständig kulturperiod, ett huvudskede inom den mänskliga odlingens långa utvecklingshistoria. Denna består däruti, att kulturstilar avlösa varandra. Då det går framåt, är det högre, ädlare stilar, som ersätta lägre, råare. Varje stil eller kulturtyp genomlever sitt eget liv, sin egen livskurva, uppvisar sålunda i regel först en primitivare, uppåtgående linje, därefter en hög nivå av mognad och ofta nog slutligen en sjunkande linje, under vilken stilformen urartar och slutligen avtynar, dör.

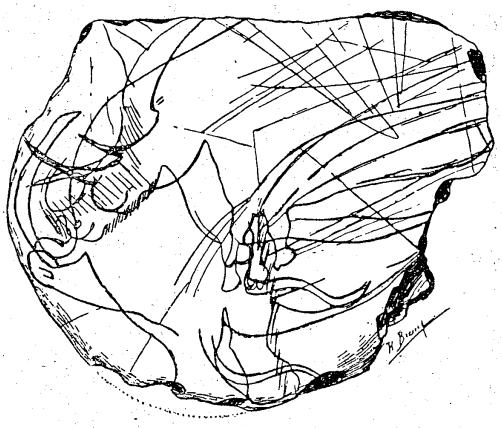

FIG. 83. SKIFFERSTYCKE MED INRISTADE NOSHÖRNINGSBILDER.

Aurignakiskt arbete från Sydfrankrike. Efter H. Breuil och H. Obermaier.

Det är livets art att på detta sätt röra sig framåt, uppåt i en böljegång av ständigt växlande, än stigande, än sjunkande typer. Dessas förgänglighet är blott frånsidan av livets eviga fruktsamhet, outtömliga kraft att föda nya livsformer, nya typer av mänsklig kultur såväl som av växter och djur.

* * *

Den tredje och sista ungpaleolitiska huvudperioden benämnes den magdaleniska efter grottan La Madeleine i kommunen Tursac uti det sydfranska departementet Dordogne. Nu avlösas den solutréiska periodens relativt blida klimatförhållanden av en ny köldperiod — det så kallade »Bühlstadiet», om vi antaga, att

det ej kan vara fråga om någon ny, egentlig istid, utan att hela ungpaleolitiken rymmes inom ramen av den fjärde istidens senare del.

Det blir under den magdaleniska tidens förra hälft för kallt i Sydfrankrike t. o. m. för mammut och sibirisk noshörning, som trivts där gott under de närmast föregående skedena. Renen förekommer däremot i stor myckenhet och har givit de franska arkeologerna anledning att tala om en »rentid» i deras land. Fjäll-lemmeln höll renen sällskap vid stränderna av Dordogne under dessa bistra tider, som dock voro överståndna redan vid magdalentidens utgång. Då följer renen den vikande kölden och isen tillbaka norrut igen och ersättes i Frankrike av hjorten. Klimatet där blir allt mildare och närmar sig nutidstypen.

Den magdaleniska tidens sydfransmän tvungos under åtskilliga, kanske omkring tio, årtusenden att anpassa sig för de nutida fjäll-lapparnas eller eskimåernas levnadssätt. Men slutligen grydde en ny tid med den återvändande värmen. Den sista av de många och långa paleolitiska världsåldrarna hade slutat med magdalentiden. Övergångsformer mellan äldre och yngre stenålder fylla ut flera årtusen, sedan den magdaleniska kulturen utslocknat och innan den äldsta, otvetydigt kännetecknade neolitiska kulturen framträtt.

Den långa magdalentiden bevittnar ingen renässans av det under solutrétidens mellersta skede så blomstrande flinthantverket. Visserligen användas flintverktyg i stor omfattning och talrika typer, men de äro relativt enkelt, om ock ofta synnerligen skickligt arbetade. Talrika flintverktygstyper äro nu tydligen avsedda för den bearbetning av horn och ben, uti vilken magdalenkulturen når en fulländning, vars tämligen blygsamma förberedelser vi iakttaga i de aurignakiska och solutréiska perioderna. De pilspetsar, spjutspetsar, harpuner, nålar, prylar, prydnader och konstverk av elfenben, renhorn och ben, som vi äga från den magdaleniska kulturens blomstringstider, prisas av arkeologerna såsom sanna mästerstycken av teknisk färdighet och god smak. Samtidigt når, på grottväggarna, den fria och ädla målarkonsten denna förunderliga kraft och fulländning, som väcker häpnad, icke blott då den jämföres med de äldre skedenas bildkonst, utan även då man ställer den vid sidan av många följande årtusendens, ja hela den neolitiska tidens produktion på konstens område.

* * *

Istidens, den paleolitiska tidens hemlighetsfullt urgamla och sagolikt långlivade kultur kulminerar i sitt slutskede, den magdaleniska perioden, det tredje ungpaleolitiska skedet. Den nya, starkare andliga utvecklingskraft, som otvetydigt skiljer den yngre från den äldre paleolitiken, är utan tvivel i främsta rummet att tillskriva en rent biologisk utveckling inom mänskligheten, en ny rasutveckling, framträdandet av en ny människovarietet. Denna nykomling är den människoras, som stundom kallas aurignakisk och i regel crô-magnonisk eller kännetecknas som rastypen från Brünn, Crô-Magnon och Combe-Capelle m. fl. fyndorter. Den utgör, som i det föregående framhållits, ett stort biologiskt framsteg upp över neandertalarens, den gammalpaleolitiska människans nivå. Ungpaleolitikern, crô-magnonaren, är den nutida mänsklighetens direkta stamfader och i kroppslig och själslig typ redan ej allt för mycket olik oss själva.

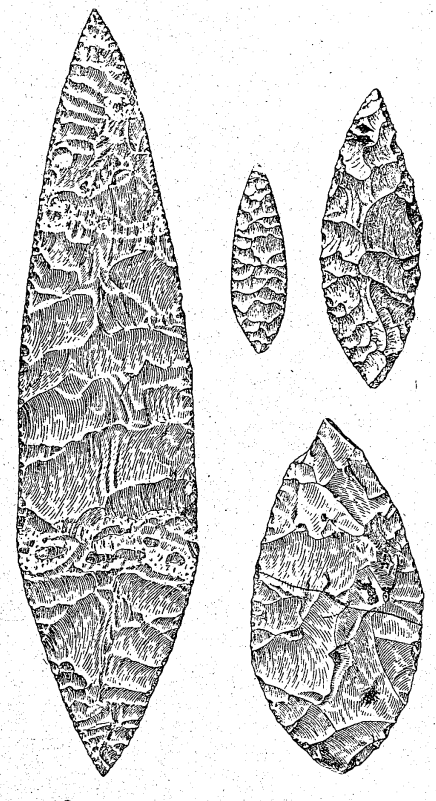

FIG. 84. OLIKA TYPER AV LAGERBLADSFORMADE FLINTKNIVAR ELLER FLINTSPETSAR FRÅN DEN SOLUTRÉISKA PERIODEN.

Efter Mortillet och G. Backman.

Jag vill icke här inlåta mig på det bland fackmännen ännu starkt debatterade spörsmålet om de olika »raserna» eller varieteterna inom Crô-Magnon-rasen. Sålunda betecknas stundom Aurignac-människan som en ras för sig, den negerliknande Grimaldi-människan såsom en andra självständig ras, Crô-Magnon-människan såsom en tredje och Solutréperioden som ett skede för varjehanda rasblandning. Osannolikt är väl icke, att en del antropologer förbise, att rasbegreppet måste gestaltas olika för olika allmänmänskliga utvecklingsskeden och att de äro allt för ivriga att upptäcka särskilda »raser», då endast normala varia-

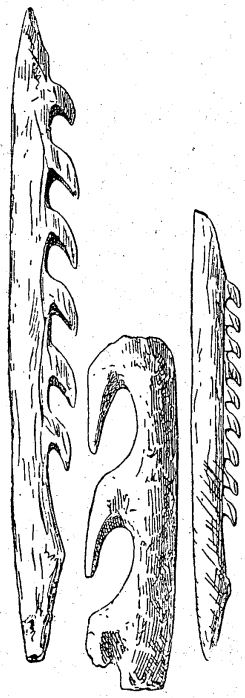

FIG. 85. HARPUNER AV RENHORN FRÅN DEN MAGDALENISKA TIDEN I FRANKRIKE. Efter Cartailhac och G. Backman.

tioner inom en och samma ras föreligga. Dessutom är tydligen rasbegreppet ännu så flytande, att skillnaden mellan två raser och mellan tvenne variationer inom samma ras ej alltid uppfattas på samma sätt av olika antropologer.

Ej heller skall jag fördjupa mig i spörsmålet, huruvida neandertalaren verkligen försvann från skådeplatsen vid övergången från gammalpaleolitisk till ungpaleolitisk tid, eller huruvida han fortlevde under denna senare, ständigt mera undanträngd av den nya rasen och i vissa fall mer och mer uppblandad med denna, men aldrig fullständigt utplånad. Även i denna fråga äro auktoriteterna ännu så oeniga, att den utanförstående endast med tvekan kan intaga en fullt bestämd ståndpunkt.

Provisoriskt vill jag, såsom redan av det föregående framgått, antaga, att det är riktigast att tala om blott en egentlig ungpaleolitisk ras, den crô-magnoniska, uti motsättning till den gammalpaleolitiska, neandertalaren, samt att denne visserligen grundligt undanträngdes, men dock icke spårlöst försvann uti den paleolitiska tidens senare, av crô-magnonaren behärskade skede.

* * *

Av största intresse vore naturligtvis att veta, om den ungpaleolitiska människorasen uppstått, kanske genom några starka mutationer eller utvecklingssprång, ur den gammalpaleolitiska; eller om dessa båda huvudraser hava något gemensamt ursprung långt borta i dunklet före den paleolitiska tiden. I förra fallet kan den ungpaleolitiska människan, crô-magnonaren, tänkas under den gammalpaleolitiska tidens senare skede ha uppstått i Europa, ungefär i de trakter, där vi finna de äldsta starka spåren av hans tillvaro. Om det senare antagandet är det rätta, däremot, torde väl vara sannolikast, att ungpaleolitikern invandrat

till Europa från någon angränsande världsdel — Asien eller Afrika. Då skulle den tydliga kvalitetsskillnaden mellan äldre och yngre paleolitisk kultur ha sin grund icke blott däri, att en ny, högre utvecklad rás framträder som kulturbärare i Europa, utan även uti en omfattande och oändligt betydelsefull folkvandring. Denna vore då den första stora folkvandring, som vi kunna spåra i mänsklighetens historia — en folkvandring kring Medelhavet från öster till väster eller från söder till norr under den äldre stenåldern.

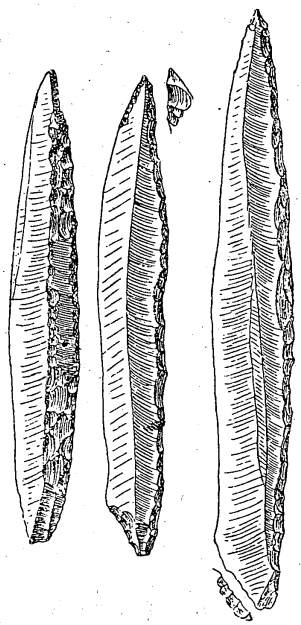

FIG. 86. MAGDALENISKA FLINTREDSKAP.

Långsmala spån med ena kanten finslagen. Efter Capitan, Breuil m. fl.

Ännu är väl det antropologiska materialet, i form av fossila mänskliga skelettdelar, allt för torftigt för denna frågas avgörande till förmån vare sig för teorien om crô-magnonarens utveckling ur neandertalaren (här i Europa eller annorstädes) eller de båda rasernas syskonskap eller kusinskap och den förras senare invandring till Europa. För vår uppfattning av människans fortsatta variabilitet och utvecklingskraft under den paleolitiska tiden vore det dock av största betydelse att veta, om den nutida mänsklighetens förfäder uppstått ur den gamla neandertalrasen eller ur en med denna ungefär jämngammal, vida äldre utgrening från släktets urstam.

Det vill synas, som arkeologiska fakta icke lade något hinder i vägen för den förra teorien, utan snarare rätt starkt stödde denna. Något språng i teknikens utveckling under de senmousteriska och tidiga aurignakiska skedena framhålles, så vitt jag kunnat finna, ingenstädes av arkeologerna. En utveckling äger rum, men med fullständigt bevarande av kontinuiteten med förändringarna inom den gammalpaleolitiska tiden. Om icke fynden i aurignakiska, solutréiska och magdaleniska gravar och grottor bevisat, att den ungpaleolitiska människan kroppsligt var annorlunda skapad än den gammalpaleolitiska, skulle teknikens förändring och konstens uppsving, hur överraskande stora dessa

än äro, näppeligen ha kunnat framkalla uppfattningen, att en annan människoras uppträtt på skådebanan.

* * *

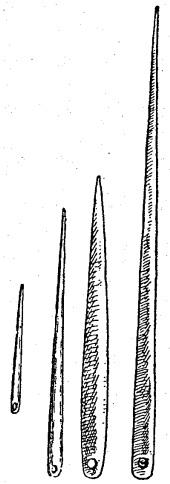

FIG. 87. SYNÅLAR AV BEN FRÅN DEN MAGDALENISKA PERIODEN. Efter Cartailhac och G. Backman.

Den ungpaleolitiska, särskilt den så märkvärdiga magdaleniska kulturens utbredning avviker i stort sett ganska avsevärt från den gammalpaleolitiska kulturens.

»I sin högsta utprägling», skriver Hörnes, »är den magdaleniska kulturen ett allt för specialiserat kulturstadium, för att vi skulle kunna vänta oss att finna detsamma utbrett över större delar av jorden eller ens över alla under istiden beboeliga trakter av Europa. Likväl är den typiska magdalenkulturens utbredningsområde stort nog, i det att det omfattar Västeuropa (England, Belgien, Frankrike, Spanien) och sträcker sig över Schweiz och västra Tyskland till Österrike, Mähren och västra Polen. Däremot saknas den magdaleniska kulturen, liksom renen, nästan fullständigt i Italien och på Balkan-halvön. Det är ju i själva verket fråga om en kultur, som kännetecknar högre jägarstammar i ett nordiskt klimat.»

Hörnes' mening synes sålunda vara, att vi icke kunna vänta att finna den magdaleniska kulturen typiskt representerad i trakter så sydliga, att de även under istiderna voro för varma för den köldälskande renen och ej lämpade sig för en sådan nästan arktisk kulturapparat som den magdaleniska i sin fullt typiska gestaltning. Enligt denna uppfattning skulle det ligga ett verkligt berättigande uti den franska benämningen »rentiden» *(âge de renne)* för den magdaleniska perioden. Med hänsyn till det viktiga spörsmålet om kulturens ursprungsländer och platserna för dess högsta blomstring under den yngre stenåldern, vilken ju i sin ordning omedelbart ansluter sig till »historisk» tid, är det i varje fall av stort intresse att redan nu observera, att den magdaleniska, den högsta och yngsta paleolitiska kulturen mer eller mindre fullständigt saknas i det egentliga Syd- och Sydosteuropa samt i de södra och östra Medelhavsländerna, där den högst utvecklade neolitiska kulturen hade ett av sina geografiska

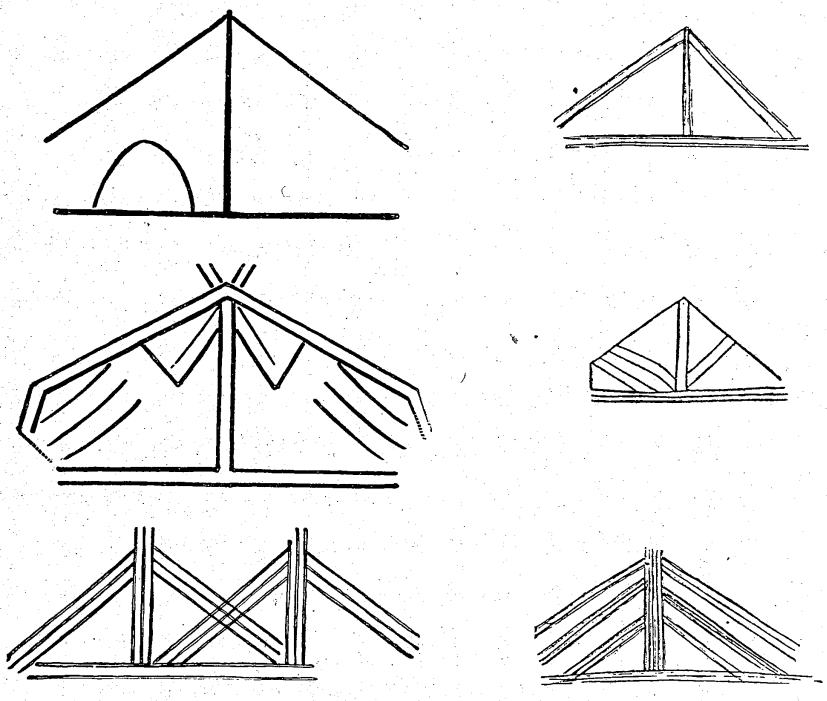

FIG. 88. I SYDFRANKRIKE OCH NORDSPANIENS GROTTOR FUNNA TECKNINGAR FRÅN DEN MAGDALENISKA TIDEN,

vilka antagligen föreställa tält eller hyddor.

huvudområden, under det att Skandinavien var ett annat sådant. Centralhärden för den högsta blomstringen av magdalenisk kultur var i varje fall Sydfrankrike och östra Nordspanien, således vissa områden på båda sidor om Pyrenéerna.

Obermaier kallar Sydfrankrike för den ungpaleolitiska högkulturens, magdalenkulturens, »egentliga moderland», vad konsten beträffar, under det att de kringliggande länderna »såsom periferiska provinser, huvudsakligen ha en andel av periodens praktisk-materiella odling».

En utgrening av magdalenisk kultur från Pyrenéerna nedåt Spanien har påvisats genom nyare forskningar. I Belgien är det de talrika grottorna kring Dinant, Namur och Lüttich, som lämnat det rikaste utbytet. Vad England beträffar, har i några av Devonshires och Derbyshires grottor påvisats otvetydiga spår av magdalenisk konst och verktygsteknik. Bland den franska ungpaleolitikens östliga »periferiska provinser» är Schweiz rikast

på konstprodukter av magdalenisk typ. Därnäst kommer Österrike (Nedre Österrike, Böhmen och Mähren) samt närbelägna delar av Polen och Ryssland.

Göra vi nu ett språng söderut, till Nordafrika och Sydvästasien, saknas visserligen icke fullständigt arkeologiska fynd, som kunna tolkas såsom ungpaleolitiska, särskilt icke i Mindre Asien och Syrien samt i Egypten. Men den geologiska dateringen blir nu ofta ytterst osäker, och även de arkeologiska typerna äro stundom svårtydbara. Då fynden kunna rubriceras såsom tillhörande de ungpaleolitiska typerna, saknas i Syd- och Ostasien samt i Australien och dess övärld varje möjlighet att avgöra, huruvida de även tillhöra istidens geologiska skede. De torde ofta vara vida yngre. I varje fall giva de från Europas även under istiden starkt avvikande klimatförhållandena i dessa trakter nödvändigtvis en annan karaktär åt tekniken, än vad den europeiska »rentiden» gjort.

* * *

Vi få naturligtvis över huvud icke vänta, att övergångsperioderna mellan den tidigare delen av den äldre stenåldern och den yngre stenåldern överallt på jorden skola ha inträffat vid samma absoluta tidpunkter (d. v. s. i samma geologiska skeden) eller att de överallt måste uppvisa alldeles samma typdrag, ehuru dessa senare dock alltid måste vara att finna på linjen mellan paleolitiska och neolitiska typer. I själva verket vill det synas, som om ungpaleolitiken och övergången från denna till neolitiken starkt utvecklades till kulturella särtyper endast under inflytande av vissa senistida köldförhållanden, vilka gjorde sig avsevärt kännbara blott i närheten av den nordeuropeiska inlandsisen eller nära de från höga bergskedjor (Pyrenéerna, Alperna, Karpaterna, Kaukasus, Himalaja) utstrålande glaciärerna. I de länder, där istiden ej bragte sådana halvt arktiska klimatförhållanden, synes övergången från gammalpaleolitisk till neolitisk kultur vara vida direktare eller mera oförmedlad.

Egendomligt nog har man hittills varken i Nordamerika eller i Sydamerika, där istiden dock mångenstädes bragte stora klimatförändringar, funnit några tydliga spår av en ungpaleolitisk kultur. Då den mest typiskt europeiska ungpaleolitiken, magdalenkulturen, i varje fall tillhör en köldperiod och istidens allra

sista skeden, under det att gammalpaleolitikens äldsta spår säkert gå långt tillbaka in i istiden, kan oregelmässigheten i ungpaleolitikens typgestaltning och utbredning delvis bero därpå, att istidens avslutning innebar klimatologiska processer av olika art icke blott i olika zoner utan även i olika världstrakter med samma zonläge.

Det principiellt viktiga resultatet av dessa iakttagelser är, att ungpaleolitiken, såsom världsålder eller mänskligt utvecklingsstadium betraktad, näppeligen tillhör samma höga rangklass som gammalpaleolitiken och, såsom vi i det följande skola se, även neolitiken. Den äldre stenålderns senare kultur antar icke överallt och alltid en fullt självständig gestalt vid sidan av den äldre stenålderns tidigare och den yngre stenålderns kultur, och den måste kanske över huvud betraktas snarare såsom en övergångsform mellan tvenne huvudformer, än som en självständig huvudform av mänsklig utveckling och odling.

UNGPALEOLITISKA GROTTOR, GRAVAR OCH KULTURLAGER

ATT MÄNNISKOR, SOM LEVAT MÅNGA TIOTUSENtal år före vår tid, över huvud lämnat efter sig spår, vilka kunnat bevaras till våra dagar och låta sig någorlunda exakt tolkas i det ena eller andra avseendet, är ju det grundläggande faktum, varpå all forskning beträffande vårt släktes tidigaste kroppsliga och kulturella utvecklingsstadier över huvud bygger. Om ej människoben kunde förstenas eller annorledes genom många årtusen bevara sin ursprungliga form och om ej stenar eller ben och horn hade tillformats eller eljest omisskänneligt påverkats av våra tidiga förfäder, skulle vi nu intet ha kunnat veta om deras tillvaro.

Vårt kunskapsbegär låter sig dock icke tillfredsställas enbart med vetandet, att människan med en från vår egen mer eller mindre avvikande kroppsbyggnad och verktygsteknik otvivelaktigt existerade för mycket länge sedan. Vi vilja, om möjligt, veta hur länge sedan detta var. Och då vi hitta de fossila benen av flera olika, numera ej existerande människoraser samt verktygstyper, vilka tydligen tillhöra många olika tidsskeden eller utvecklingsstadier av tekniken, vilja vi ha klarhet om den inbördes tidsföljden mellan de olika människoraserna och tekniska eller kulturella utvecklingstyperna. Helst vilja vi naturligtvis vara i stånd att någorlunda exakt datera dem, om vi ock för de avlägsnaste tiderna varken behöva eller kunna hoppas någonsin uppnå större kronologisk exakthet än den, som innebär att felgränsen i dateringen av ett visst tidigt kulturskede är reducerad till några få årtusen. Ju närmare vi komma vår egen tid, desto större anspråk på en minskning och begränsning av den kronologiska osäkerheten måste vi naturligtvis uppställa. Ha vi slutligen kommit fram till tider, vilka ej kunna vara mer än mellan 10,000 och 20,000 år avlägsna från nutiden, gäller

det att eftersträva en snabb ökning av den kronologiska exaktheten för att slutligen kunna anknyta de yngsta ungefärliga dateringarna till de äldsta fullt säkra historiska data, såsom t. ex. den astronomiskt grundade tidräkningens införande i Egypten år 4241 f. Kr. eller för 6,159 år sedan då detta skrives (1918 e. Kr.).

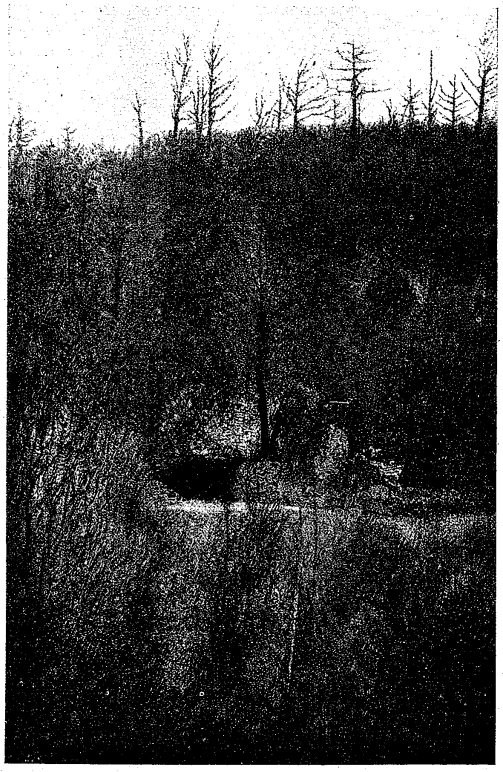

FIG. 89. INGÅNG TILL EN UNGPALEOLITISK GROTTBONING I EN FLODDAL VID LYTTICH I BELGIEN.

Efter Fraipont.

Om urtidens människor ständigt fört ett så fullkomligt kringflackande liv, att morgondagens lägereld aldrig tändes på samma ställe som gårdagens och den ena medlemmen av horden aldrig fick sina ben överantvardade åt den sista vilan på samma ställe som någon annan medlem eller någon annan människa över huvud, skulle det med all sannolikhet sett ganska illa ut med våra möjligheter att utreda, huru de utdöda människoraserna och kulturerna förhöllo sig till varandra vad relativ ålder och absolut tidsföljd beträffar.

En ledtråd hade visserligen även i detta fall funnits, nämligen den geologiska. Då det kan påvisas, att vissa typer av människoben eller verktyg förekomma inbäddade endast i vissa geologiska avlagringar, blir den för dessa senare fastställda tidsföljden och (eventuellt) absoluta åldern självfallet avgörande även för de ifrågavarande arkeologiska fyndens tidsföljd och ålder. De geologiska lagrens skiktning över varandra, »stratifikation», möjliggör tillämpningen av den »stratigrafiska» metoden i arkeologien, redan därför att mycket gamla mänskliga lämningar, om

de fått ligga orörda sedan de föllo till marken eller överantvardades åt jorden, måste vara omgivna av geologiska formationer, som entydigt vittna om ifrågavarande lämningars relativa och absoluta ålder.

Lyckligtvis är dock, som vi veta, den stratigrafiska metodens användbarhet inom arkeologien icke uttömd härmed. De äldsta kända mänskliga lämningarna — bestående av människoben, verktyg, vapen, smycken, arbetsavfall, köksavfall o. s. v. — äro mycket ofta själva »stratifierade». De bilda avlagringar eller skikt alldeles som de geologiska formationerna, tillsammans med vilka de förekomma. Denna stratifikation av arkeologiska fynd beror därpå, att urtidsmänniskan under långa tidrymder haft sin lägereld, sin boplats, sin verkstad, sin begravningsplats på samma ställe, där sålunda spåren av människans liv fått hopa sig. Och icke nog härmed. Sådana boplatser ha ofta blivit använda omigen under långa tider, sedan de kanske i århundraden, ja årtusenden, stått övergivna. På detta sätt har mången boplats varit använd och övergiven av människan åtskilliga gånger under tidrymder, som enligt klara geologiska och klimatologiska vittnesbörd, omöjligt kunna ha omfattat mindre än flera tiotusental år.

Det är utan tvivel främst istidskölden vi ha att tacka för denna, ur arkeologisk synpunkt så välkomna företeelse. Hade klimatet i Europa och överallt annorstädes ständigt förblivit tropiskt eller halvtropiskt, skulle människan, så länge hon stod kvar på det paleolitiska kulturstadiet, sannolikt sällan eller aldrig avbrutit sina jakt- och samlarströvtåg och övergått från ett vandringsliv till ett bofast levnadssätt. Spåren av hennes tillvaro skulle då varit mycket glest och relativt likmässigt fördelade över stora områden samt i följd därav svåra att hitta och igenkänna. I en del varma länder — såsom t. ex. i de nuvarande öknarna kring Egypten och i det inre av Ceylon — finner man i själva verket stundom paleolitiska verktyg kringströdda här och där på marken uti sedan urminnes obebodda trakter. I en del fall härröra dessa fynd säkerligen från ofantligt avlägsna tider, då, under andra förhållanden vad växt- och djurvärlden beträffar, människan strövade omkring här, aldrig kvarblivande länge på någon viss plats. Det var, som vi veta, den stora klimatförsämringen under istiden i vissa världstrakter, vilken tvang människan i dessa att söka skydd och att varaktigt bosätta sig under

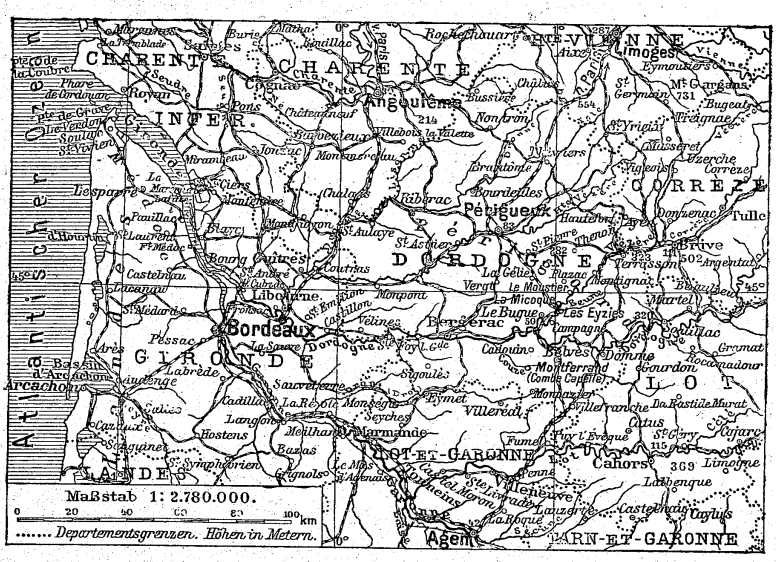

FIG. 90. ÖVERSIKTSKARTA ÖVER VÉZÈREOMRÅDET.

klipputsprång och i bergshålor, såtillvida som sådana erbjödo sig. »Terrassen» under klipptaket eller framför grottan och dennas golv blevo då de oss här redan välbekanta platser, där med nödvändighet spåren av många mänskliga släktleds liv hopade sig för att i sinom tid inbäddas uti samtidigt och senare uppstående geologiska avlagringar.

* * *

Då grottkulturens högsta blomstring tillhör det ungpaleolitiska skedet, ingår uti studiet av detta senare, att vi ägna särskild uppmärksamhet åt periodens mycket omfattande och märkvärdiga grottdokumenter. För sammanhangets skull kunna vi dock icke undgå att vid våra besök på några av de ryktbaraste bland dessa fyndplatser taga i betraktande även de där befintliga lämningarna av gammalpaleolitisk kultur. Det vetenskapligt betydelsefullaste i hela vår undersökning är ju att iakttaga, hur världsåldrar avlösa varandra. Då den jordhög, som vi undersöka, innesluter lämningar från flera, vitt skilda tider, böra vi således aldrig underlåta att särskilt beakta detta faktum, även om vårt huvudsyfte för tillfället är att utvidga vår kunskap om blott

vissa perioder — i detta fall de ungpaleolitiska och särskilt den sista av dessa, den magdaleniska.

Det är några norditalienska, sydtyska och sydfranska grottor, som främst kräva vår uppmärksamhet. Till någon del ha vi redan i det föregående lärt känna den ena eller andra av dem. Sålunda göra vi början med de s. k. Grimaldi-grottorna och erinra oss, att de äro att finna på den fransk-italienska Medelhavsrivieran mellan Mentone och Ventimiglia, där den nuvarande gränsen mellan Frankrike och Italien går ut i havet, dock ett litet stycke in på det italienska området.

Här, såsom i allmänhet på Rivieran, stupa bergen brant ned i havet. På sina ställen ha nedstörtade klippor bildat smala, av havet sköljda terrasser vid bergväggens fot. Innanför en sådan naturlig terrass, på ett tjugutal meters höjd över havsytan finna vi på det angivna stället sex eller sju bergshålor, tätt invid varandra och alla med öppningarna rakt ut mot havet, således åt söder, samt inträngande till olika, delvis ansenliga djup i bergets inre.

Det var varma, soliga boplatser, även under en istid, som urtidens människor här förefunnit av naturen utrustade med rymliga gemak, under vilkas klipptak man var skyddad icke blott mot en istidsvinters värsta rusk, utan även mot fientligt sinnade djur och medmänniskor. Om urmänniskans mycket långvariga vistelse här vittnar ju dels blotta mäktigheten av kulturlagren, vilken i de största grottorna uppgår till 10 och 16 meter, samt dels dessas sammansättning av skikt från helt olika geologiska och kulturella tidsåldrar. »Varma» och »kalla» djurgrupper, flodhästens och renens, omväxla med varandra i dessa kulturskikt, i det att de nedersta och äldsta tydligen tillhöra ett halvtropiskt och de yngsta och översta ett relativt kallt klimat. Samtidigt förändrar sig kulturen från den mousteriska till den magdaleniska typen, vilket innebär att grottornas användning av människan började under den gammalpaleolitiska tidens långvariga sista, kyliga skede, som i dessa gynnade trakter dock ej blev så arktiskt som längre norr ut, samt slutade långt inne i den ungpaleolitiska tiden, då klimatet, efter en varmare mellantid, hunnit bli svalt igen och blivit kallt nog för att godkännas av renen.

Det äldsta kulturlagret vilar omedelbart på grottornas klippgolv, sådant detta tedde sig, sedan havet, vilket fordom stod högre vid Rivieran än nu, upphört att spola in i dessa bergs-

hålor. I den s. k. »Barngrottan» räknar man minst fjorton olika skikt från det ursprungliga klippgolvet upp till det kulturlager, i vilket man fann en grav med tvenne barnskeletter tillhörande en aurignakisk eller något yngre kulturtyp inom ungpaleolitiken. Dessa fjorton eller ursprungligen, innan den moderna mänskligheten började röja inne i grottan, ännu fler avlagringar voro icke alla »kulturförande», utan i många fall ömsom helt »sterila» och ömsom fulla av människospår. Grottan har stått obebodd under långa tider mellan kulturperioder, under vilka den av människan användes. Från väggar och tak ha stenmassor nedstörtat under dessa mellantider eller i själva början av dem, fördrivande människan, och tidtals ha vilda djur huserat i grottan och självdött där, lämnande sina ben åt den nutida paleontologen att studeras.

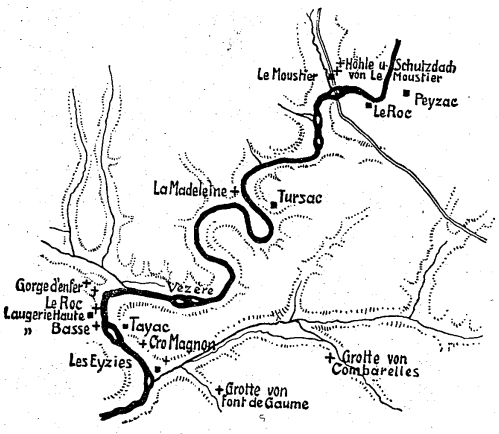

FIG. 91. KARTSKISS ÖVER PLATSEN FÖR DE RYKTBARA PALEOLITISKA KULTURFYNDEN I VÉZÈREDALEN, DEP. DORDOGNE, SÖDRA FRANKRIKE.

I »Barngrottan» ligga tio eller elva, olika tider tillhörande eldstäder och askavlagringar över varandra. Och icke nog härmed. Dels inbäddade i dessa eldstadsskikt och dels instuckna mellan dem finna vi en hel rad av gravar från skilda perioder — icke mindre än fyra regelrätt tillredda gravar över varandra och med »kulturskikt» eller »sterila» lager emellan dem. En genomskärning av grottans jordgolv, sådant detta vilar på den ursprungliga klippan, ger således den märkvärdiga bilden av en serie mänskliga boningsrum och gravar, staplade ovanpå varandra till en höjd av tio meter. Generationer, som genom årtusen varit skilda från varandra, hava här levat och begravt sina döda ovanpå sina föregångares avfallshögar och gravar. En samling skikt på sju meters mäktighet skilde den yngsta från den äldsta graven i »Barngrottan».

Den äldsta, djupast, men dock två meter över det ursprungliga klippgolvet belägna graven innehöll tvenne skeletter — av

en gammal kvinna och en yngling på omkring 16 år. De voro begravna tätt invid varandra i hopkrupen ställning på en eldstad av flata stenar. Kring huvudena hade byggts ett skydd av kantställda stenar och täckplattor. Ett 70 cm. högt »sterilt» jordlager över denna grav visar, att grottan länge, väl århundraden, varit övergiven av människor, innan en ny bosättning ägde rum. Även denna kulturperiod, kännetecknad genom ett tjockt asklager, slutar med en begravning. Denna nya grav innehåller en högväxt man, utsträckt på ryggen. Även här har huvudet en stenplatta till skydd.

De nästa fem meterna jordlager, i höjden räknat, äro rika på lämningar av verktyg och eldstäder, men även på »sterila» mellanlager. Slutligen, i det tionde stora asklagret nedifrån, påträffa vi åter en grav, denna gång innehållande skelettet av en kvinna. I avlagringarna över henne, slutligen, således närmast den nutida jordytan, ehuru en eller annan meter under dennas ursprungliga nivå, påträffades de tvenne barnskeletter, vilka, såsom det första på stället gjorda sensationella fyndet, fingo ge anledning till den märkvärdiga grottans populära och vetenskapliga benämning, »Barngrottan».

I ytterligare tre av de bredvidliggande grottorna ha mänskliga skeletter blivit upptäckta uti olika djup under de nuvarande golvytorna; sålunda 6.6 meter djupt i den närmaste, 8.4 meter djupt i den följande och på 3.9 meters djup i den därefter östligaste av dessa grottor. Tillsammans hittades ej mindre än sju skeletter av fullvuxna samt en barngrav i de ifrågavarande tre bergshålorna. Grimaldi-grottorna ha sålunda i allt skänkt oss lämningarna av mer än ett dussin mänskliga individer. Alla dessa voro medlemmar av den, i motsättning mot Neandertal-rasen, såsom crô-magnoniskt (även aurignakisk och grimaldisk) betecknade människotypen, och alla tillhörde den ungpaleolitiska kulturen. Några människoben synas icke ha funnits i grottornas gammalpaleolitiska kulturskikt.

Ett intressant drag är den rikedom på prydnader, som bäres av Grimaldi-grottornas paleolitiska människor — av barn så väl som av män och kvinnor. Bland dessa prydnader intages ett framstående rum av genomborrade havssnäckor, tillhörande arten *nassa neritea*. På »Barngrottans tvenne barnskeletter iakttog man massor av dessa snäckor strödda tätt ikring höft- och lår-

benen. Antagandet är, att de varit fästade på skörten eller korta kjolar, som liken varit iförda, då de gravlades. Vid några av de vuxnas huvudskålar funnos liknande snäcksamlingar, vilka sannolikt smyckat huvor eller bildat hårprydnader i form av bindlar. Halsband och armband samt knäband så väl som huvudprydnader av dessa snäckor och av hjorttänder och fiskkotor iakttogos i flera fall. Dessutom var det tydligt, att liken utrustats med en del verktyg och vapen.

Beträffande gravskicket är vidare att framhålla, att man i flera perioder synes ha befunnit sig uti ett övergångsstadium mellan seden att blott nedgräva eller jorda liket och att tillreda en primitiv, kanske jordhöljd stenkista åt detta. I sådant fall synes liket ha nedlagts på den flata härden eller i dennas asklager. Stensättningen kring liket sammanhängde väl därmed, att man önskade både att överge grottan efter begravningen och att skydda liket mot rovdjur. Äkta, djupgrävda gravar förekommo dock även i dessa grottor, men tillhörande andra skeden än de kistlika gravarna. En vidare egendomlighet är, att liken ofta lades på en bädd av röd järnockra och även höljdes med detta ämne, som sedan under tidernas lopp färgat de fossila benen röda. Någon rensning och färgning av

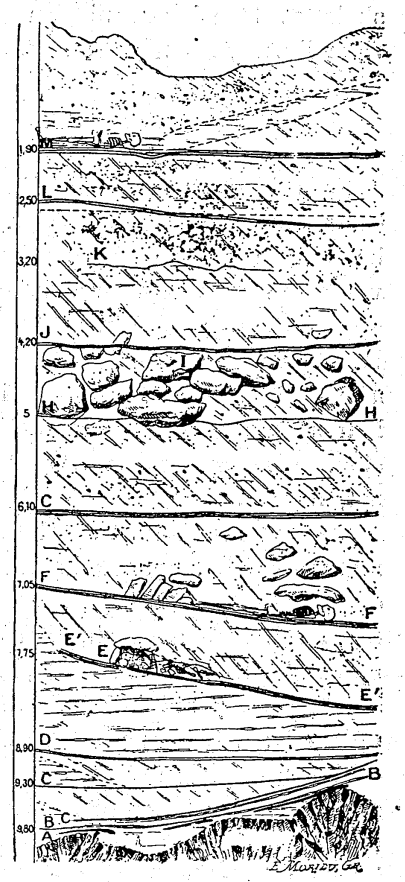

FIG. 92. GENOMSKÄRNING AV DE ARKEOLOGISKA AVLAGRINGARNA I EN AV GRIMALDIGROTTORNA (»BARNGROTTAN») VID MENTONE.

Efter Villeneuve och Obermaier.

A. Mousterisk eldstad. B. Räster av rovdjur. C. Lager av aska. D. Eldstad. E. Dubbelgrav. E¹. Eldstad och kulturlager. F. Eldstad och grav. G. Eldstad och kulturlager. H. Lager av aska. I. Nedstörtade klippblock. J. Eldstad och kulturlager. K. Lager av aska. L. Eldstad och kulturlager. M. Kulturlager med grav.

Den i texten omnämnda barngraven befann sig högst uppe i ett skickt, som saknas på bilden.

skelettet före begravningen anse arkeologerna icke ha ägt rum. Lika litet synes något säkert fall av likbränning föreligga.

* * *

Från Medelhavets solbadade liguriska kust styra vi stegen till övre Donaus skogiga bidalar. Här, i de schwabiska Jurabergen, ha talrika paleolitiska boplatser på flodstränderna, invid bergväggarna samt utanför och inne i kalk- och sandstensgrottor blivit upptäckta och vetenskapligt undersökta. Särskilt har professor R. R. Schmidt i Tübingen gjort sig bekant genom mönstergilla arkeologiska undersökningar i dessa trakter. Bland de av honom i hans monumentala verk *Die diluviale Vorzeit Deutschlands* beskrivna fyndplatserna äro Sirgenstein, väster om Ulm, och Ofnet, nära Nördlingen, särdeles märkliga.

Den 45 meter höga, lodräta Sirgensteinklippans fot ligger 35 meter över vattenspegeln av den lilla Ach-floden, ett av Donaus otaliga biflöden i detta högland. Klippans lägre del blev i urtiden utholkad av Ach, som då var en väldig älv. På detta sätt uppstod ett välvt klipptak, som mot regn och vind någorlunda skyddar en 7 meter bred och 14 meter lång ramp eller »terrass», vilken i sin ordning bildar ett slags förgård till den väldiga grotta, som här öppnar sig uti bergväggen med en 5.5 meter bred och 2 till 4 meter hög port. På 12 meters avstånd från denna, inne i berget, kröker sig hålan nästan rätvinkligt åt höger för den inträdande och fortsätter sedan uti ansenlig höjd och med en bredd på omkring 5 meter ytterligare 20 meter eller mer i bergets inre. Naturen hade sålunda här mitt inne i urskogen åt stenåldersmänniskan tillrett en idealisk bostad med förgård åt söder och den öppna floddalen samt med en ljus hall och ett väldigt, mot kyla och rusk och fiender lätt värnat inre gemak.

I själva verket har människan från de äldsta till de yngsta tider hållit hus i denna naturboning. Schmidt fann, att människospåren omfattade allehanda världsåldrar alltifrån den äldre stenåldern till medeltiden och nutiden. Detta ehuru kulturlagrets mäktighet i grottans inre uppgick till föga mer än två meter. De olika kulturskedena äro sålunda markerade genom tämligen tunna skikt. Stor omsorg erfordrades därför vid verkställandet av utgrävningsarbetet för fastställandet av de olika avlagringarnas kännetecken.

Det visade sig, att i hålans inre förefunnits tertiärtida avlagringar till stor höjd från klippgrunden, innan människan tog grottan i besittning. Över det yngsta tertiära lagret hade ett omkring 0.15 meter tjockt, »sterilt» skikt från något skede av istiden utbrett sig. Först ovanpå detta finna vi de äldsta här förekommande paleolitiska avlagringarna och eldstäderna. Dessa tillhöra det yngsta, kalla gammalpaleolitiska skedet, det mousteriska. Över desamma ligga trenne väl karaktäriserade aurignakiska skikt och över dem i sin ordning ett solutréiskt. Grottans ungpaleolitiska bosättningshistoria avslutas, som sig bör, med ett magdaleniskt kulturlager.

Något spår av den yngre stenåldern var ej att upptäcka. Grottan synes ha stått övergiven efter istidens slut ända till bronsåldern. Då, i det andra årtusendet före vår tidräkning, uppstår ett nytt kulturlager, det översta och yngsta, som växer i höjden under järnåldern och medeltiden.

Den äldsta mousteriska kulturen i Sirgenstein-grottan representeras av nära 1,000 flintsaker, som alla kännetecknа en synnerligen primitiv teknik. De senmousteriska verktygen, omkring 500, stå däremot tekniskt i bättre överensstämmelse med den väst- och sydeuropeiska kulturen från samma skede. Ur de aurignakiska skikten bragte Schmidt över 1,200 stenverktyg i dagen och dessutom några, visserligen rätt blygsamma mänskliga fossiler, nämligen trenne människotänder, funna i det äldsta aurignakiska lagret. Intressant är dessutom Schmidts upptäckt här, att de aurignakiska grottinvånarna hittade eller uppgrävde en del mousteriska flintsaker, som de underkastade en ny bearbetning i enlighet med teknikens högre ståndpunkt uti deras egen tid. Bland annat lär skillnaden mellan mousterisk och aurignakisk patina på flintan kunna anföras som bevis för riktigheten av denna iakttagelse.

Samlingen ur det solutréiska skiktet omfattar 700 stenverktyg — till vilka här, liksom i det föregående, icke räknas flintavfallet, ehuru detta stundom bär spår av användning. Från den sista paleolitiska perioden, den magdaleniska, härröra över 1,000 flintverktyg. I det tidigare skedet av denna period äro artefakterna blandade med ben av mammut, ren, stenbock, vildhäst, varg, räv, fjällemmel och grottbjörn — en erinran om att den paleolitiska tidens egendomliga, än »varma» än »kalla» djur

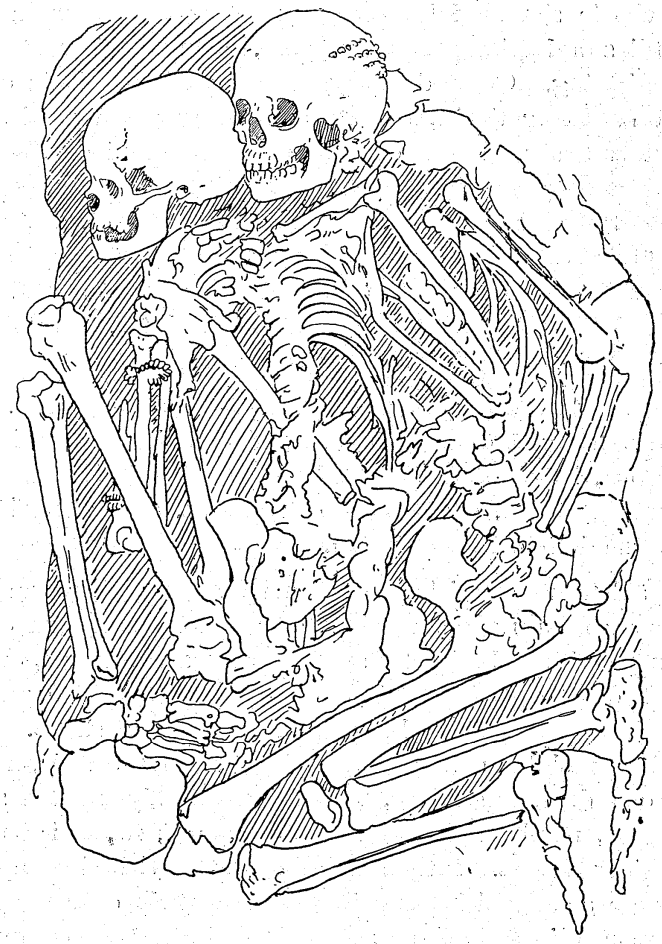

FIG. 93. SKELETTERNA I DUBBELGRAVEN UTI »BARNGROTTAN» VID MENTONE.

Efter Verneau.

värld nu sett sina bästa dagar och är i utdöende för att så småningom lämna rum för nutidens europeiska fauna.

* * *

Den av Schmidt undersökta grottan i Ofnet, egentligen Gross Ofnet, på gränsen mellan Würtemberg och Bayern invid Nördlingen är märkvärdig förnämligast genom de i densamma upptäckta, mycket fyndrika gravarna från den aziliska perioden

— kulturskedet närmast efter det magdaleniska. Beträffande Ofnet, liksom Sirgenstein och åtskilliga andra paleolitiska grottboningar, förmäles det att hålans ingång varit delvis barrikaderad genom ett eller ett par stora klippblock. Huruvida dessa måste betraktas som av naturen tillfälligtvis placerade där eller som ditförda av människan, för att tjäna till skydd mot påträngande djur och medmänniskor, framgår dock icke av beskrivningarna.

Schmidt urskiljer här nio skikt, tillsammans höjande sig 2.5 meter över grottans ursprungliga klippgolv, vilket delvis var täckt med lösa stenblock tillhörande juraformationen. Över dessa var dolomitsand lagrad till något mer än en halv meters höjd. Här hittades mammutbetar och ben av en noshörning, *rhinoceros tichorhinus*, samt spår av hyena. Nästa lager innehåller talrika spår av arktiska gnagare, särskilt fjäll-lemmingen, samt flintverktyg av tidig aurignakisk typ. Därefter kommer ett skikt med senare aurignakiska typer samt, ovanpå detta, ett solutréiskt kulturlager, och sedan, ytterligare ett steg i höjden, ett sjätte lager, innehållande dokumenter av en sen-magdalenisk kultur.

Omedelbart på detta sistnämnda kulturskikt vilade ett blott 5 cm. tjockt kulturlager av säregen beskaffenhet. Det innehöll bland annat föremål av flinta, ben och horn, vilka Schmidt identifierat med den aziliska tidens typer, samt ben av älg, hjort, vildsvin och lejon (*felis leo*). Denna fauna och andra märken föranleda Schmidt att förlägga skiktet till »diluvialtidens utgång och själva begynnelsen av den geologiska nutiden». Därmed äro då de i detta skikt funna märkliga gravarna placerade uti den arkeologiska och geologiska relativa kronologien. Längre går icke Schmidt. Skulle vi här tillämpa De Geers absoluta kronologi för istidens slutskede, under hänsynstagande till den nya värmeperiodens hastigare insteg i Sydtyskland än i Skandinavien, torde vi komma till resultatet, att de aziliska gravarna i Ofnet tillhöra något av årtusendena omkring tidpunkten 15000 f. Kr.

Gravarna i fråga bestodo av tvenne med röd järnockra utklädda gropar, i vilka talrika mänskliga kranier blivit nedlagda uti grupper och i en viss ordning, i det att alla hade ansiktena vända åt samma håll, nämligen åt väster. I den ena graven funnos 27 kranier, i den andra 6. Avståndet mellan de båda gravarna var blott en meter. Icke mindre än 20 kranier till-

hörde barn samt 9 kvinnor. Således voro blott 4 män bland de begravna, och ingen av dessa hade uppnått hög ålder.

Kranierna hängde alltid ihop med de två eller tre översta halskotorna. Schmidt konstaterar spår av, att huvudets avskiljande från bålen utförts efter döden medelst flintknivar. Han tror icke, att de begravna individerna blivit slaktade eller offrade eller dödade i ett krigiskt överfall eller att deras kranier blivit rensade från mjuka delar före begravningen. Något spår av skada, som skulle tillfogats huvudena före döden, förefanns icke. Ej heller några brandspår. Tydligen voro icke heller alla huvuden begravna samtidigt. Man hade efter hand nedlagt nya huvuden uti sorgfälligt ordnade kretsar kring de tidigast begravna. Här föreligger enligt Schmidts mening ett exempel på en egendomlig, men för sin tid normal begravningssed, vilken måste ha inneburit, att de dödas huvuden begravdes för sig och deras övriga kroppsdelar förbrändes eller underkastades något annat förfarande. Huruvida detta senare varit av kannibalisk art förblir väl ett öppet spörsmål, även om man medger, att det uteslutande är fråga om individer, som ljutit en naturlig död. Tänkbart är, menar Schmidt, att man på grund av religiösa föreställningar samlade de dödas huvuden på en såsom helig betraktad ort, vilken i detta fall var Ofnet-grottan.

För uppfattningen, att det är fråga om normalt avlidnas pietetsfulla begravning talar dessutom omständigheten, att kvinno- och barnhuvudena varit rikt försedda med prydnader, då de nedlades i gravarna. Icke mindre än 200 genomborrade hjorttänder och 4,000 genomborrade musselskal lågo under, på och tätt invid kranierna. Dessa föremåls läge visade ofta alldeles otvetydigt, att det är fråga om prydnader. »Ett femårigt barns kranium», skriver Schmidt, »bar en tät huva av hundratals genomborrade snäckor, som om en kärleksfull hand lagt densamma över den dödas huvud.» Hjorttänderna hade varit förenade till halsband för de vuxna. Det beräknas, att de här förekommande hjorttänderna måste härröra från icke mindre än 100 olika djur.

»Massgravarna i Ofnet», skriver Schmidt, »äro visserligen ett fynd av enastående slag; men det begravningsskick, som vi här iakttaga — huvudets begravning för sig, användandet av järnockra som likbädd och riklig utsmyckning av de döda — är, som vi skola se, ett för den äldre stenåldern kännetecknande bruk, vilket är fullkomligt främmande för den yngre

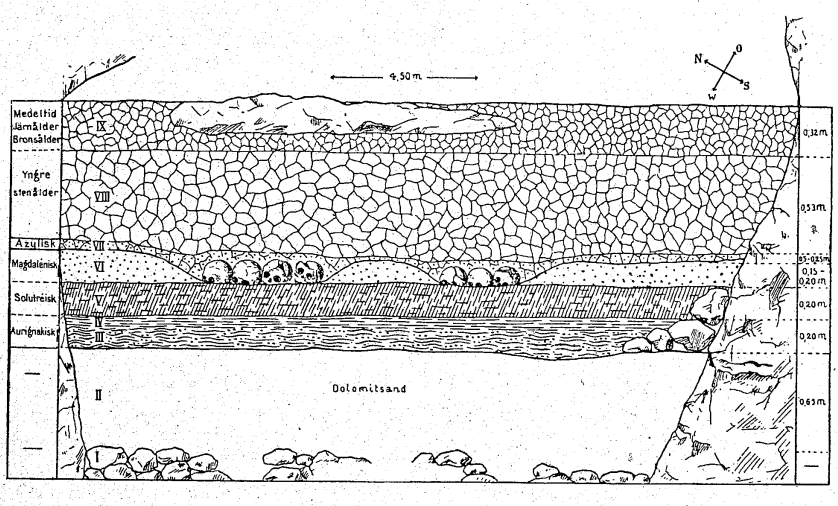

FIG. 94. GENOMSKÄRNING, VISANDE AVLAGRINGARNA I OFNET-GROTTAN.
Efter R. R. Schmidt.

stenåldern och hittills iakttagits blott i det yngre paleolitiska skedet.

»Redan i den mousteriska tiden iakttaga vi ett av religiösa föreställningar påverkat begravningsskick, bestående i likets nedgrävning. I den äldre 'rentiden'» (varmed Schmidt här synes mena de aurignakiska och solutréiska skedena så väl som det magdaleniska) »uppstår en större mångfald av begravningssätt, såsom i främsta rummet de 16 skelettfynden i grottorna vid Mentone bevisa. Någon regel för de paleolitiska likens nedläggning i förhållande till väderstrecken synes icke ha existerat. Seden att begrava hela liket är rådande ända till slutet av den paleolitiska tiden. Likaså bruket att omgiva liket med ett lager av järnockra, ett bruk, som börjar i Grimaldi- och Crô-Magnongrottornas aurignakiska skikt och återfinnes t. ex. i Brünns solutréiska lager och slutligen anträffas även i Mas d'Azils aziliska gravar. Samma utsmyckning och utrustning av liken, som utmärker gravarna i Ofnet, anträffa vi i hela den ungpaleolitiska tiden; och denna överensstämmelse utsträcker sig till och med till anordningen av enskildheterna i gravarna. Även i barngraven vid Mentone var ett barns huvud betäckt med en huva av musselskal. Mycket vanlig i aziliska gravar är användningen av hjorttänder som smycken, ett bruk som vi känna redan från Grimaldi-grottornas aurignakiska gravar. Den rikliga använd-

ningen av musselskal som likprydnader är rent av ett kännemärke på den tardenoisiska kulturen i Västuropa. Först med den magdaleniska tidens begynnelse förekommer en särskild begravning av huvudet jämte en fullständig begravning av den övriga kroppen. Dessvärre har vetenskapen tidigare ägnat föga uppmärksamhet åt denna sistnämnda paleolitiska begravningssed. Piette har tolkat dylika isolerat funna kranier, hjässben och käkar såsom rester efter kannibaliska måltider.»

Vad beträffar det egendomliga draget, att kranierna i Ofnet alla hade ansiktena vända mot väster, mot solnedgången, framhåller Schmidt, att här måste föreligga en för Ofnet utmärkande lokal egendomlighet i begravningsskicket. De flesta paleolitiska gravar i grottor ha likets ansikte vänt mot grottans ingång. Men detta är icke fallet i Ofnet. »Vare sig en partiell förbränning av liket ägt rum samtidigt med huvudets separata begravning», fortsätter Schmidt, »eller om huvud och kropp begravts vid olika tider, är det tydligt, att vi här ha att göra med ett högt utvecklat begravningssätt med religiös motivering, vilket vi återfinna dels hos de gamla kulturfolken, såsom egypterna, och dels hos de nutida naturfolken; ett gravskick, som ger anledning till många jämförelser och tolkningar.»

* * *

Då det helt och hållet saknas spår av, att det folk, som begravt sina döda i Ofnet-grottan, också levat eller bott i grottan, ligger det nära att antaga, att grottan uteslutande var en helgedom och såsom sådan använd till begravningsplats i den aziliska kulturperiod, som gravarna och deras kulturskikt tillhöra. Är detta antagande riktigt, såsom väl ock är mycket sannolikt, så ha vi nu, i vårt studium av mänsklighetsutvecklingens perioder, kommit fram till ett av de mest betydelsefulla vägskälen.

Vi stå vid utgången av den äldre stenålderns långa evolutionsskede, vilket har sin begynnelse i det dunkel, som omhöljer den föregående, eolitiska, ännu kanske icke helt mänskliga utvecklingsperioden. Och vid den paleolitiska tidens slut, dit vi nu hunnit fram, skönja vi redan spår av ett högre själsliv.

Närmast är det fråga om sannolikheten av religiösa föreställningar, som återspeglas i ett mycket egendomligt, icke längre i

egentlig mening »primitivt» gravskick. Dessutom måste vi göra klart för oss, att tillvaron av ett heligt rum, i vilket vid olika tidpunkter, kanske under flera släktled, de dödas huvuden nedlades till den sista vilan, förutsätter en högre organisering av samhällslivet än den allra primitivaste. Denna aziliska kultur, som vi sålunda börjat göra bekantskap med i Ofnet-grottan, är icke längre primitiv i den mening, som den gammal-paleolitiska kulturen, således ännu den mousteriska kulturen, var det. Under de ung-paleolitiska skedena — i aurignakisk, solutréisk och, slutligen, magdalenisk tid — hade inom åtskilliga folk människoanden stadigt och allt snabbare rört sig framåt. I de magdaleniska och aziliska perioderna har själsutvecklingen hunnit så långt, att jämförelser mellan dessa världsåldrars högst utvecklade stammar och nutidens äldsta kulturfolk eller lägsta nu levande raser redan framtvingas av de fakta, hur sparsamt tillmätta dessa än må vara, som den arkeologiska forskningen lämnar oss i händerna.

De gamla egypterna trodde, att de dödas rike låg i väster, dit Ofnet-folket vände sina dödas ansikten. Även bland historiskt välkända forntida folk och nutida lägre kulturfolk och »vildar» iakttaga vi seden att avskilja huvudet från liket för att bevara det på särskilt sätt, under det att kroppen styckas, förbrännes, överlämnas åt rovfåglar eller bisättes på annan ort. Dessa bruk ha sin grund i vissa föreställningar, dels om de dödas liv, behover och önskningar i sin nya tillvaro och dels om deras förmåga att skada eller gagna de efterlevande. För dessa blir den dödes huvud stundom något heligt och i magisk eller religiös mening nyttigt, under det att samtidigt den dödes kropp snarast betraktas såsom farlig genom sin tendens att »gå igen», »spöka» eller över huvud mer eller mindre ovälkommet hemsöka de platser, där han levat. På sådan grund kan den dödes huvud behandlas med stor pietet, under det att hans kropp förstöres på ena eller andra sättet med tanke på att hindra »spökandet».

Då, i förbindelse med det ena eller andra gravskicket, en begravningsplats blir helig eller en helig plats blir begravningsort, uppstår ett nytt och starkt band mellan ett samhälle (en hord, en stam, ett folk) och en viss ort samt mellan samhällets medlemmar inbördes, i det att dessa alla nu äro religiöst bundna vid orten i fråga och därför komma att hålla samman på ett annat, starkare sätt, än de eljest skulle gjort.

Redan i den äldre stenåldern försiggår sålunda sannolikt en

religiös och social utveckling, som leder fram till den för de kommande världsåldrarnas kultur och statsliv så oändligt betydelsefulla institution, vilken består däruti, att en urgammal helig plats, där urfäders ben vila och vid vilken folkets äldsta föreställningar om övernaturliga makter och väsen lokaliserat sig, blir symbolen för folkets kulturella och sociala enhet och stundom även centrum för den genom århundraden och årtusen organiserande och skapande kulturella och politiska makten inom folket och staten. Dennas äldsta huvudstad är ofta en urgammal tempelstad och gravstad för den härskande dynastien eller kasten så väl som hela folkets heligaste ort — en vallfärdsort och platsen för de största religiösa festerna.

KONSTENS STORHETSTID I DEN ÄLDRE STENÅLDERN

ÄNNU RIKARE FYND AV UNGPALEOLITISK KULtur än Rivierans och Schwabens grottor hava Sydfrankrikes och Nordspaniens lämnat. Dessa uppenbara på det mest överraskande och fulländade sätt tillvaron av en hög och egenartad konstutveckling i vissa trakter av Europa under den äldre stenålderns senare skeden.

Ristningarna och målningarna på grottväggarna i de sydfranska departementerna Dordogne och Ariège och i de nordspanska provinserna Santander, Aragonien och Catalonien vidga i utomordentlig grad de kunskaper, som vi ur annat material, framför allt verktyg, småskulptur och prydnader, äga beträffande den äldre stenålderns kultur, särskilt dess konst. Något isolerat underverk inom den ungpaleolitiska konsten är det icke fråga om. De sydvästeuropeiska grottmålningarna äro utan minsta tvivel intet annat än en förgrening och höjdpunkt av den ungpaleolitiska konsten i Europa över huvud. I sin kulturpsykologiska och utvecklingshistoriska grundkaraktär äro de identiska med den bildkonst från samma tid, som fyndplatser i Österrike, Sydtyskland, Nordfrankrike, Belgien, Sydengland och andra länder hittills givit oss mer eller mindre rikliga prov på.

Det märkliga med de ungpaleolitiska klippmålningarna i Vézère-dalen, i grottorna norr och söder om Östpyrenéerna samt i de nordcastilianska kusttrakterna vid Biscayaviken är icke, att de falla ut ur ramen för den ungpaleolitiska konst, som vi eljest känna, utan att de innebära en högsta stegring av denna. Här ha några estetiskt ovanligt rikt begåvade folk levat under istidens senare skeden. Konstnärliga begåvningar av hög rang hava uppstått bland dem och lämnat efter sig en del mästerverk, som genom lyckliga yttre förhållanden blivit bevarade, delvis nästan oförändrade, genom årtusendena ända fram till våra dagar. Myc-

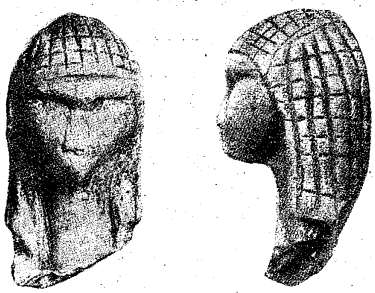

FIG. 95. KVINNOHUVUD I ELFENBEN. FRÅN AURIGNAKISK TID.
Funnet i Brassempouy (Sydfrankrike)
Efter Piette och Obermaier.

ket har naturligtvis gått förlorat. Men tillräckligt är kvar, för att vi skola veta, att bildkonsten redan i den äldre stenåldern hade en storhetstid, vilken — i djupaste mening och utan överdrift, men med tillbörlig hänsyn tagen till det allmänmänskliga utvecklingslägets förskjutning under de senaste 20,000 åren eller mer — kan sägas vara jämförlig med varje senare konstens storhetstid.

Det allmänmänskliga draget, att konsten har perioder av blomstring och förfall, båda kanske i grunden lika oförklarliga, en erfarenhet, som de senaste fem eller sex årtusendenas kända konsthistoria så skarpt inpräglar, framträder fullt klart inom den europeiska mänskligheten redan långt före istidens slut. Detta är väl i grunden den märkligaste lärdomen av de ungpaleolitiska grottfynd, åt vilka vi nu skola ägna vår uppmärksamhet.

* * *

Vézère-floden mynnar in i Dordogne 120 kilometer rakt östligt om Bordeaux. På en kort sträcka, omfattande blott 10 kilometer av Vézères lopp, räknat nordöstligt från den lilla orten Les Eyzies, ligga här flera av de ryktbaraste och mest givande paleolitiska fyndorter, som man hittills känner, sammanträngda i Vézère-dalen själv och i dennas bidalar. Le Moustier, La Madeleine, Crô Magnon, La Micoque, Font de Gaume, Les Combarelles, Laugerie Basse anträffa vi här tätt invid varandra. Två eller tre paleolitiska världsåldrar och den ungpaleolitiska människorasen, som efterträder den gammalpaleolitiska neandertalaren, hava erhållit sina vetenskapliga benämningar från dessa fyndorter. Det kan således icke råda något tvivel därom, att denna trakt av Sydfrankrike åtminstone periodvis var bebodd i urtiden under loppet av åtskilliga tiotusental år, sträckande sig över den senare gammalpaleolitiska och hela den ungpaleolitiska tiden, samt att den var ett folkcentrum och en kulturhärd av första rang under vissa skeden, särskilt under den senare delen

av ungpaleolitisk tid. Vézèredalen mellan Les Eyzies eller Crô Magnon samt La Madeleine och Le Moustier är kulturhistoriskt att jämställa med Eufrats gamla deltaland och med Nilens nedre lopp. Skillnaden är dock den, att sumerers och egypters äldsta fornkultur blomstrade för blott 6,000 år sedan, under det crô-magnonarnes högkultur i Vézèredalen och kring Pyrenéerna måste vara fyra gånger så gammal.

Då det kulturhistoriska perspektivet utökas från det äldsta, sen-neolitiska Sumer och Egypten till det magdaleniskt-paleolitiska Vézère, vidgas icke blott tidskretsen högst ansenligt för vårt vetande om mänsklig teknik och konst och levnadsform. Den mer omfattande tidshorisonten omspänner en helt annan verklighet, en annan människovärld, än den trängre. Vi lära något väsentligt nytt, då studiet av vårt släktes äldre historia flyttas från Eufrat och Nilen till Vézère och Pyrenéerna. En fornåldrigare, en yngre mänsklighet införlivas med kulturhistorien, den stora mänsklighetshistorien. Föreställningen om vår arts väsen, sådant detta kan avslöja sig självt endast i sin egen fortlöpande utveckling alltifrån yttersta primitivitet, fördjupas, kompletteras, då en konstens storhetstid omkring femton tusen år före det äldsta kända Sumer och det äldsta kända Egypten framträder för våra blickar.

FIG. 96. TORSO I ELFENBEN AV UNG KVINNA.

Aurignakiskt arbete från Brassempouy. Efter Piette och Obermaier.

* * *

Hermann Klaatsch har i sin *Entwickelung des Menschengeschlechtes* givit en åskådlig skildring av ett besök i grottorna Les Combarelles och Font de Gaume.

Vid Les Eyzies mynnar ån La Beune in i Vézère. De två ifrågavarande grottorna ligga vid tvenne bäckar, som i sin ordning i detta grannskap flyta ned i La Beune. »Ingången till grottan Combarelles», skriver Klaatsch, »skyles av en liten bondgård, genom vilkens hönshus man kommer till den dörr, som nu stänger grottan. Denna utgöres till en början av en mycket trång och så låg gång, att man efter ett stycke väg måste fär-

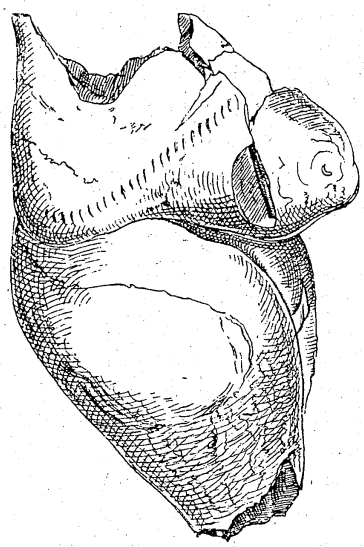

FIG. 97, KVINNOTORSO I ELFENBEN FRÅN BRASSEMPOUY.
Aurignakiskt arbete.

das krypande i densamma. Grottans närvarande golv är dock icke identiskt med det, som de primitiva konstnärerna trampade, då de utförde sina väggmålningar. Ett minst metertjockt stalagmitskikt betäcker det gamla golvet, vilket förklarar, varför man hittills icke upptäckt några flintverktyg eller dylikt i grottan. Även väggarna äro på många ställen betäckta med kalksinderlager, vilka delvis betäcka målningarna. I den 234 meter långa grottans första hälft saknas dessa alldeles, under det att den andra, längre in belägna hälften är betäckt av dem.

»Ögat måste först vid stearinljusskenet vänja sig vid linjerna och fårorna, som utgöra djurbildernas konturer. Man upptäcker dem dock genast, då ljuset faller på dem från vänster, och de måste hava blivit utförda i denna belysning. Delvis äro bilderna inristade till en halv centimeters djup, men några äro endast helt lätt skisserade. Först upptäcker man djurens extremiteter, sedan kroppens och huvudets konturer. De flesta bilderna äro av måttlig storlek, föga mer än en meter i höjd; somliga äro mindre. Det i grottan Les Combarelles oftast avbildade djuret är hästen. Den är återgiven med sådan naturtrohet, att man kan urskilja icke blott åldersolikheter utan även två olika raser. Utom den tjockhuvade hästen, som även återfinnes inristad på djurben, förekommer en annan häst med finare kroppsbyggnad. Vidare igenkänner man renen, stundom mycket livfullt tecknad i språng, samt stenbocken och ox- och antilopartade djur, däribland ett mycket sällsamt, som erinrar om gnun; slutligen även mammuten, av vilken professor Capitan räknade fjorton exemplar, och vilken jag vid ett enda flyktigt besök kunde fastställa i flera stycken. De långa manarna voro tydligt markerade. Snabeln var mestadels böjd bakåt.

»I det stora hela äro teckningarna i Les Combarelles enklare

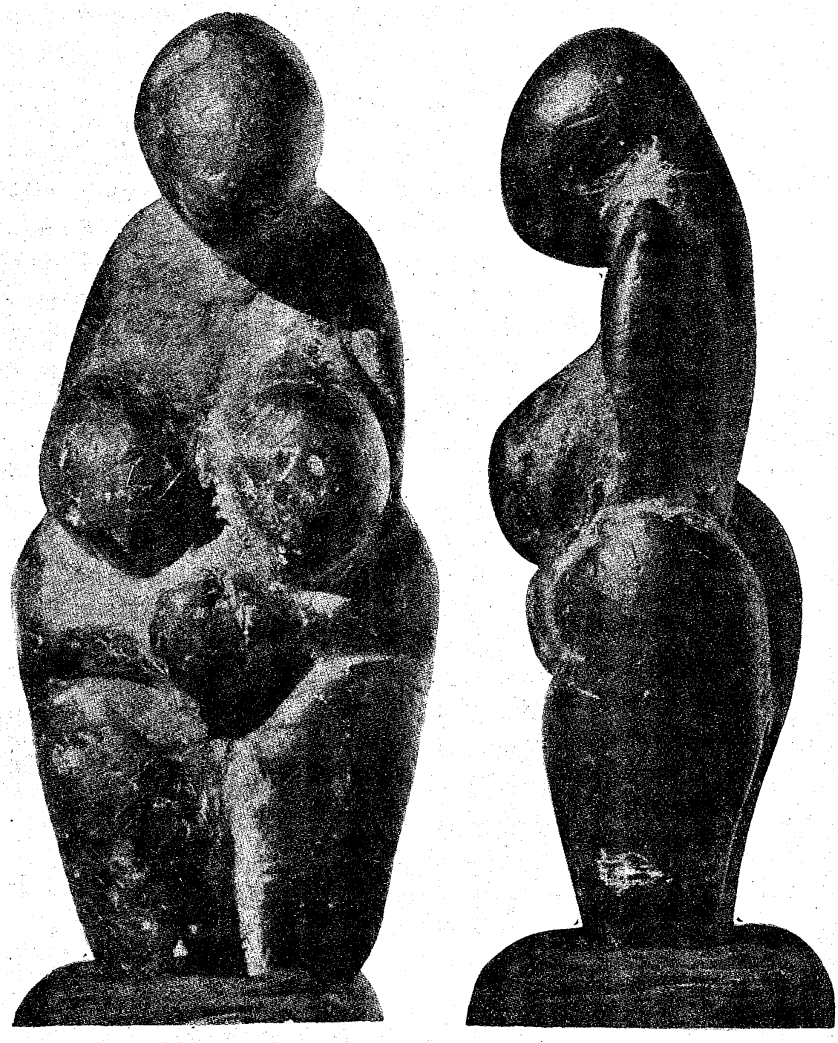

FIG. 98. KVINNOBILD I TALKSTEN.

Tidigt ungpaleolitiskt (aurignakiskt) arbete från en av Grimaldigrottorna vid Mentone. Efter S. Reinach och H. Obermaier.

och ofullkomligare än de i Font de Gaume. För att komma till denna grotta stiga vi uppför bergväggen på högra sidan av Beunes redan omnämnda bidal. På en smal stig kommer man i tjugu meters höjd över dalbottnen till ingången, varest ett mäktigt klippblock gör intryck av att hava tjänstgjort som ett slags bord. I början är denna grotta bred och smyckad av stalak-

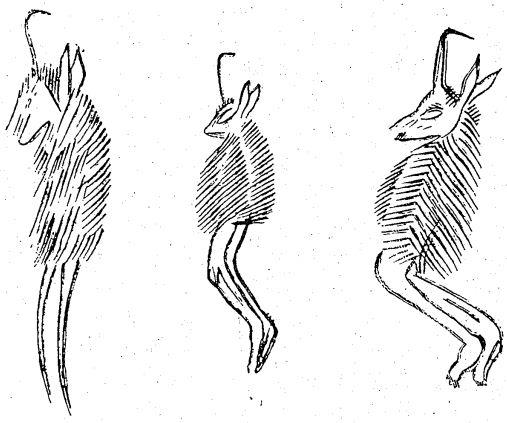

FIG. 99. GRAVYRER PÅ RENHORN, föreställande människor iklädda djurmasker. Från Magdalenisk tid. Efter Cartailhac.

titer. Därefter följer en mycket trång och låg gång. Sedan man pressat sig fram genom denna, befinner man sig i en gång av genomsnittligt 2 till 3 meters bredd och en högsta höjd av 5 till 6 meter. Det är mycket lättare här än i Les Combarelles att varsebliva djurbilderna. Mäktiga brunröda fläckar på klippväggen visa sig vid närmare påseende framställa visentens kropp, vars konturer särskilt markerats genom svart färg och genom inristning.

»Vi hava här att göra med verkliga målningar. Färgämnena äro järnockra och mangansvart, såsom professor Moissan fastställt genom fysisk och kemisk undersökning. Visenten förekommer i övervägande antal. Professor Capitan räknade 49 visenter samt 4 renar, 4 hästar, 3 antiloper och 2 mammutar. Återgivandet av djurens rörelser och av huvudenas linjer står på ett mycket högre utvecklingsplan än i Les Combarelles. Många bilder, såsom de båda renarna, äro mästerverk. Det skämtsamma uttrycket '*Louvre paléolithique*' är icke utan berättigande. Överraskande är, huru klippväggens ojämnheter utnyttjats för att höja det plastiska intrycket av djurkropparna. Ett utsprång på klippväggens halva höjd har använts för att utmärka den mark, på vilken djuren tänkas beta. Streck, som korsa över djurkropparna, skola utan tvivel antyda vegetationen. Mycket tydligare än i Les Combarelles och i större antal konstaterar man trekantiga, takliknande figurer, som utan tvivel föreställa de hyddor, i vilka människorna bodde. En mängd andra tecken kunna ännu ej tydas. En jämförelse mellan de båda grottorna leder till slutsatsen, att deras målningar sannolikt tillhöra olika perioder. Icke blott olikheter i tekniskt avseende, utan även skiljaktigheter i djurvärlden, särskilt mammutens sparsammare förekomst i Font de Gaume, leda till slutsatsen, att denna grottas målningar uppstått senare än teckningarna i Les Combarelles.

»Genom dessa betydande konstverk kompletteras i många avseenden den bild, som vi kunna göra oss av Dordogne-dalens invånare vid istidens slut.» (Uttrycket får icke här fattas i Gerard De Geers mening!) »Men nya frågor uppstå tillika, vilka vi ännu icke kunna besvara. Varifrån kommo dessa människor och vad föranledde dem att utvälja just denna trakt till uppehållsort? Är orsaken att söka i de skyddande hålorna i kalkstensklipporna, som gjorde tillvaron dräglig även under ogynnsamma väderleksförhållanden? Grottmålningarna visa oss, att människorna ingalunda bodde uteslutande i grottorna och under de utskjutande klippartierna. De ägde redan tältartade bostäder, som de kunde uppföra var de behagade. Vézèredalens dragningskraft berodde väl på ett annat förhållande, varpå dr Berne i Paris gjort mig uppmärksam.» Professor Klaatsch hänsyftar här på de mycket gynnsamma tillfällen till drivjakt eller hetsjakt på visenten, renen och andra matnyttiga djur, som det stora platålandskapet ovanför Vézèredalen erbjöd genom att inbjuda till villebrådets drivande ut på platåns kant, där det med tjänliga medel, t. ex. eld, massvis kunde skrämmas att störta sig utför den lodräta klippvägg, som stupar ned i floddalen.

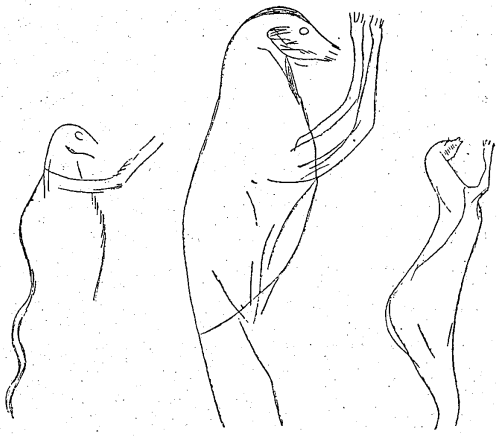

FIG. 100. GRAVYRER PÅ GROTTVÄGGEN I ALTAMIRA (NORDSPANIEN), föreställande män iklädda djurmasker. Magdaleniskt arbete. Efter Cartailhac och Breuil.

* * *

De första paleolitiska grottmålningar, om vilka den vetenskapliga världen erhöll kännedom, voro dock icke dessa sydfranska, utan de nordspanska i Altamira uti kommunen Santillana del Mar, provinsen Santander. Grottan upptäcktes redan 1868 av en jägare, och undersöktes 1875 och senare av den spanske arkeologen Marcelino de Sautuola. Först 1879 blev en av väggmål-

ningarna upptäckt, icke av Sautuola själv, utan av hans lilla dotter, som gjorde fadern uppmärksam på några djurbilder på en klippvägg inne i grottan.

Vid närmare undersökning upptäcktes en mängd i svart, brunt och rött målade visenter och andra djur i olika ställningar och varierande i storlek från något över en till något över två meter. Då Sautuola 1880 offentliggjorde denna upptäckt, uttalades tvivel om, att målningarna kunde vara lika gamla som de i grottans kulturlager funna spåren av istida människor. Det ansågs omöjligt, att målningarna kunnat bibehålla sig under flera årtusen i grottans fuktiga atmosfär. Och vad kunde meningen med målningar djupt inne i den kolmörka grottan ha varit? Resultatet av denna fackmännens skepticism var, att hela saken föll i glömska, till dess en fransk arkeolog 1895 upptäckte liknande målningar i en grotta vid Dordogne.

Att Altamira-grottans och de senare upptäckta spanska och franska grottornas djurmålningar icke kunde tolkas såsom produkter av en modern skämtare eller svindlare framgick emellertid av åtskilliga omständigheter. Grottingången i Altamira hade under långa tider varit fullständigt igenrasad till 1868, då man röjde på platsen framför grottan. Liknande var förhållandet med den först upptäckta franska grottan. Över väggmålningarna i Altamira funnos tunna lager av en kalkutfällning, vilken tydligen var mycket gammal. I åtskilliga franska och spanska grottor visade det sig, att de geologiska och arkeologiska avlagringarna på grottgolven nått en ansenlig höjd och skylde de nedre delarna av grottornas väggar. Ej sällan gingo väggmålningarna ned ända till det översta golvlagret och avskuros av detta. Då nu dessa högst belägna avlagringar undanröjdes, upptäcktes det, att bilderna fortsatte nederst på klippväggen, där denna varit dold under skikt, som avsatt sig på golvet under och efter istiden.

Härtill kommer, att grottmålningarna med största naturtrohet framställa en mängd utdöda djurarter, som visserligen så småningom blivit till stor del kända för vetenskapen oavhängigt av grottmålningarna, men dock delvis just genom dessa eller med hjälp av dem. Det skall ha varit stora massor av otroligt lärda, skickliga, noggranna och flitiga skämtare, som roat sig i dessa talrika franska och spanska grottor — de äro nu omkring 40 stycken! — och sedan aldrig brytt sig om att skörda frukterna av sin arkaistiska konstid. Emellertid äro de många mobila

FIG. 101. LIGGANDE VISENTKO FRÅN ALTAMIRAGROTTAN. MAGDALENISKT ARBETE.
Efter Cartailhac och Breuil.

konstverk, som upptäckts i samma grottor — sniderier i ben och horn och ristningar på lösa stenplattor eller benskivor — utförda i alldeles samma stilarter och framställa alldeles samma djur, som väggmålningarna. Och dessa mobila konstverks höga ålder bevisas genom deras läge i ostörda geologiska och arkeologiska avlagringar på grottornas ursprungliga klippgolv.

I själva verket försvinner varje skymt av en möjlighet att förneka dessa grottmålningars paleolitiska ålder, då de bli noga studerade och deras otvetydiga väsenslikhet med den övriga paleolitiska konsten uppdagas. Det blotta faktum, att grottmålningarna uppvisa alldeles samma växlingar mellan primitivare och mognare konststilar samt tekniska metoder, som de mobila konstverken av paleolitisk ålder, bevisar den fullständiga samhörigheten mellan de på väggarna målade och de i eller utanför grottorna i jorden funna produkterna av istidsmänniskornas konstfärdighet.

* * *

Bland de av Obermaier 1910 uppräknade 38 då kända grottorna i Europa med ristningar och målningar av obestridlig paleolitisk ålder finnas nio i departementet Dordogne, fem i departementet Ariège, således i Sydfrankrike, samt tio i provinsen Santander och fyra i provinsen Oviedo i Nordspanien. Ej mindre än 33 av de 38 grottorna äro, åtminstone vad målningarna beträffar, upptäckta efter år 1900. Sannolikhet är således för handen, att ytterligare upptäckter komma att göras under fortsatt, härpå inriktad forskningsverksamhet.

Mångenstädes torde dock resultatet bliva, att endast spår av målningar kunna upptäckas, eller att man blott kan gissa, att målningar en gång existerat. Även i de grottor, som äga den rikaste och bäst bibehållna utsmyckningen med målningar, har det nämligen visat sig, att stora delar av denna otvivelaktigt blivit förstörda genom väta och andra atmosfäriska inflytelser. En regelbunden erfarenhet är den, att väggarna närmare grottingången äro kala eller uppvisa blott otydliga spår av teckningar eller målningar, under det att sådana i utmärkt bibehållet skick överflöda längre in i de delar av grottan, som varit bättre skyddade eller fullständigt värnade mot utifrån inträngande fukt och kyla. På inre ställen, där vatten sipprat ned över grott-

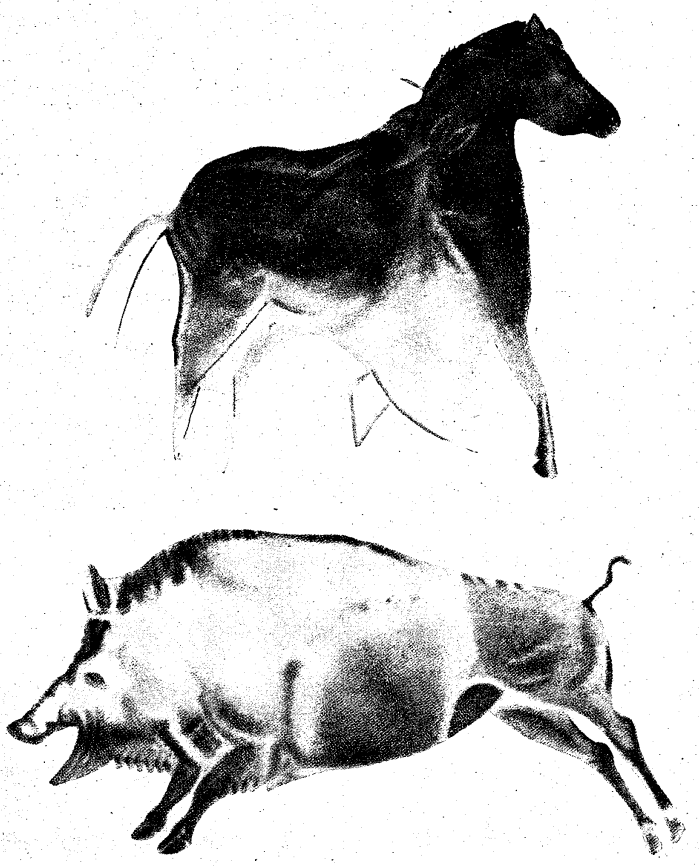

FIG. 102. HÄST OCH HIND (TECKNADE OVANPÅ VARANDRA) SAMT VILDSVIN. MAGDALENISKT ARBETE.

Från Altamiragrottan. Efter Cartailhac och Breuil.

väggen, äro dennas, i övrigt mer eller mindre väl bevarade målningar naturligtvis förstörda. Sålunda fragmenterade fresker höra till det vanliga.

Som ett underverk förefaller det icke dess mindre, att så mycket kunnat bli kvar till vår tid, delvis i förträffligt skick. Detta måste bero dels därpå, att luften hållit sig relativt torr så väl som likmässigt varm i det inre av många grottor, till vilkas väggar och tak de eljest inne i bergen så vanliga vattenflödena icke vunnit tillträde. Förhållandet inne i de mycket djupa sydfranska och nordspanska grottorna synes vara av ungefär samma art som i Egypten, där luftens utomordentliga torrhet tillåtit, att

en mängd målningar och andra lättförgängliga saker från avlägsen forntid kommit välbehållna i våra händer, under det de eljest skulle varit förintade eller till oigenkännlighet vanställda.

Dock beror det nog icke enbart härpå, att teckningar och polykroma målningar, vilka utfördes för kanske minst 20,000 år sedan, fortfarande äro i behåll. Den av de urtida konstnärerna använda tekniken har också sin andel uti det antikvariska underverket. Att djupare ristningar eller gravyrer i den släta bergväggen äga en nästan obegränsad beständighet, då stenen icke är allt för mjuk och utsatt för stark frätning eller nötning, är ju självklart. Vad som tarvar förklaring är, att konturteckningar och en- eller flerfärgade målningar, utan ristade konturer och detaljer eller oberoende av sådana, kunnat motstå tidens tand. Detta beror utan tvivel därpå, att de använda färgämnena — gul och röd järnockra samt mangansvart — äro i hög grad kemiskt beständiga samt att även bindemedlet varit mycket motståndskraftigt eller vid sin kemiska upplösning lämnat färgämnet uti fast förening med klippväggen. Bindemedlet var sannolikt något djurfett, varmed färgämnet blev sammanrivet. Kanske ytterligare mineraliska beståndsdelar varit med vid färgberedningen och bidragit till färgens utomordentliga förmåga att i obegränsad tid häfta vid bergväggen.

Om de verktyg, som tjänstgjort vid utförandet, kan man näppeligen bilda sig fullt klara föreställningar. Sannolikt är det fråga om pinnar av olika grovlek och mjukhet, stundom kanske försedda med bihang av hår eller ull, varigenom deras tjänlighet som penslar ökats. Uteslutet är väl icke, att de blotta fingrarna, med vilkas nedsmutsande det väl icke togs så noga inom istidens mänsklighet, ofta användes både som ritstift och penslar.

Att det över huvud var möjligt att rista, rita och måla bilder långt inne i den kolmörka grottan måste naturligtvis ha berott därpå, att man, långt innan det blev fråga om freskomåleriet, hade förstått att inrätta sig för att vistas eller leva där. Belysningsproblemet måste ha varit löst, innan dess tillämpning i konstens tjänst kom i fråga. En del fynd i grottgolvens kulturlager ge anledning att tro, att flata, svagt urholkade stenar av lämplig storlek användes såsom olje- eller tranlampor. Även är ju möjligt, att något slags tjärstickor eller fettbloss användes för detaljbelysning eller som mobilt lyse. Den huvudsakliga ljus-

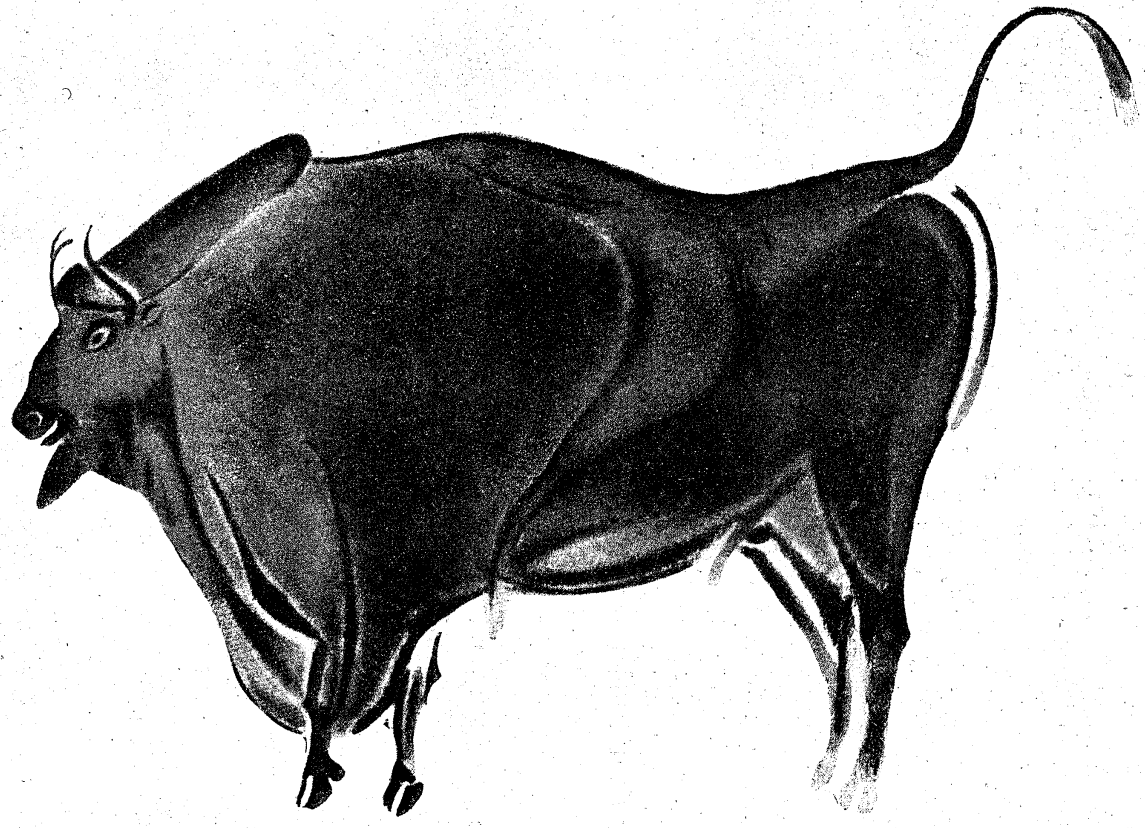

FIG. 103. I RÖTT, SVART OCH GULT MÅLAD BISONOXE (VISENT) FRÅN ALTAMIRAGROTTAN. MAGDALENISKT ARBETE.

Efter Cartailhac och Breuil.

källan var måhända en på golvet uppgjord eld, då utrymmesförhållandena inne i grottan medgåvo detta.

I själva verket äro arkeologerna eniga om, att de ifrågavarande grottmålningarna äro tydligt synliga blott i belysning från visst håll, och att de måste ha utförts uti en motsvarande belysning. Att denna ej kan ha varit stark är självklart. Men då ögat vant sig vid det svarta mörkret djupt inne i en grotta, är det känsligt för mycket svaga belysningseffekter. Och urmänniskan var nog van att anstränga sin synkraft i nattens halvdunkel, även utanför grottorna.

* * *

Den franske arkeologen H. Breuil har ägnat särskild uppmärksamhet åt frågan om de olika tekniska metoder och stilarter, som förekomma inom det paleolitiska grottmåleriet, och har därvid sökt utreda de olika stilarnas relativa ålder. En god hjälp uti detta vanskliga arbete har varit det egendomliga förhållandet, att ej sällan samma stycke av grottväggen använts flera gånger för anbringandet av teckningar eller målningar, utan att de tidigare fullständigt utplånats. Härigenom har på samma fläck uppstått ett virrvarr av bilder eller konturer, som ofta bli mycket svåra att reda ut och föranlett åtskilliga missuppfattningar beträffande de avbildade djurens utseende. Professor Breuil anser emellertid, att det i många fall kan avgöras, vilka av dessa över varandra lagda bilder äro de äldre, och att man, åtminstone delvis, på detta sätt kan komma fram till en relativ kronologi för det paleolitiska grottmåleriets stilar, en teori för de olika utvecklingsstadiernas tidsföljd.

Äldst är enligt Breuil den enkla, primitiva konturteckningen av ett djur. Den kan vara utförd genom inristning eller genom en målad linje i svart eller röd färg. Karaktäristiskt för detta stadium är, att alla detaljer försummas och att proportionerna stundom något överdrivas, ungefär som på barns teckningar, samt att, liksom i dessa ofta är fallet, endast den ena, åt åskådaren vända sidan av föremålet framställes. Ett fyrbent djur avbildas sålunda genom en konturlinje, vilken återger endast den ena kroppshalvan och dennas tvenne extremiteter. De två bakomliggande äro utelämnade, liksom varje spår av plastisk eller perspektivisk framställning saknas.

Dock vore det, så vitt jag kan finna, ett mycket stort misstag att på allvar estetiskt jämställa de paleolitiska ristningarna och teckningarna i Sydfrankrike och Norditalien från denna period med barns eller nutida naturfolks bildkonst. Den paleolitiska konstens överlägsenhet är alldeles påtaglig — redan på detta, dess primitivaste stadium inom grottmåleriet. Förmågan att livssant karaktärisera en djurform genom en enkel konturlinje står här icke längre på något barnsligt utvecklingsstadium eller ens på det för de flesta nutida naturfolk utmärkande (bortsett från några få undantag). En rent genialisk blick för naturformens väsentliga drag och en underbar förmåga att återgiva denna med mejseln eller penseln förefinnas redan här. Dessa ristade och målade konturer på grottväggarna göra helt och hållet intryck av begåvade och t. o. m. rutinerade konstnärers flyktiga, ej fullt allvarligt menade skisser. Någon egentlig barnslig eller barbarisk tafatthet eller otymplighet är icke att upptäcka. Därtill är träffsäkerheten, den innersta natursanningen i uppfattning och framställning alldeles för stor. Dessa tidigaste grotteckningar äro, konsthistoriskt sett, lika förvånande som de senare grottmålningarna, d. v. s. överraskande i den mening, som allt framträdande av geni nödvändigtvis är en överraskning.

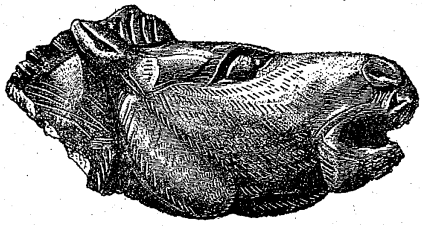

FIG. 104. I BEN SNIDAT HÄSTHUVUD från den solutréiska tiden i Sydfrankrike.

På grund härav är det i själva verket icke så underligt, som det eljest kunde förefalla, att redan det andra utvecklingsstadiet, enligt Breuil, betecknar ett mycket stort framsteg och i viss mån redan en höjdpunkt av teknik och konstnärsförmåga inom det sydfranska och nordspanska paleolitiska måleriet. Den plastiska och perspektiviska illusionen är redan uppnådd, och det i icke ringa fulländning, om ock de avbildade djuren sällan äro framställda annorledes än uti helprofil (d. v. s. så att jämnt ena kroppshalvan, den vänstra eller den högra, är fullständigt vänd åt åskådaren). Men nu tecknas alla fyra extremiteterna, perspektiviskt riktigt. Detaljerna — såsom fötter, horn, ögon, öron, svansar, manar — äro angivna på ett livfullt och naturtroget om ock stundom tämligen flyktigt sätt. Starkt hårbetäckta kroppsdelar och möjligen också randig färgteckning återgivas

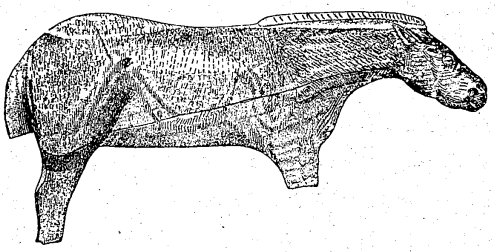

FIG. 105. HÄST, SNIDAD I ELFENBEN.
Högmagdaleniskt arbete från Lourdes (den bekanta vallfartsorten i Sydfrankrike).
Efter Piette.

med finare och grövre streck. Lemmar och muskelpartier intecknas med starka linjer i kroppsytan, då de eljest skulle bli otydliga, och denna är nu ofta helt täckt med färg. Den silhuettartade konturteckningen har övergått till en verklig, perspektivisk och plastisk målning, i det att den pålagda färgytan uppvisar mörkare och ljusare schatteringar, vilka med stor åskådlighet återgiva djurkroppens rundning. Ehuru grottmåleriet på detta stadium ännu är monokromt, är det icke fråga om färgade platta skuggbilder, utan om verkligt måleri med åsyftad och uppnådd plastisk effekt. Arkeologerna anse, att de ljusare partierna ernåtts genom bortskrapning av den pålagda färgens övre lager.

Det tredje utvecklingsstadiet utmärker sig genom en mycket högt uppdriven rist- eller gravyrkonst, men också genom en viss återgång i måleriet, i det att färgytorna nu verka platta i stället för plastiskt avtonade. Detaljbehandlingen är ofta mycket sorgfällig.

Det därpå följande fjärde stadiet betecknas av fackmännen som den paleolitiska grottkonstens kulminationspunkt. Ristningarna bli sällsyntare och minskas till formatet, men måleriet utvecklas så mycket kraftigare. De plastiska effekterna komma åter till heders, och nu förhöjas de genom användandet av flera färger, vilka dessutom tjäna en strävan att uppnå större naturtrohet och skönhet över huvud. Konturer samt vissa detaljer — hovar, ögon, horn o. s. v. — tecknas ofta med svart, under det att kroppsytorna äro målade i gult, rött, brunt och delvis även svart. Stundom äro de målade bilderna på det omsorgsfullaste graverade i vissa partier, t. ex. vad huvudets olika detaljer beträffar. I denna polykroma stil äro de största och märkvärdigaste, hittills kända paleolitiska grottmålningarna — t. ex. i Altamira och Font de Gaume — utförda. Ett mäktigt och mycket egenartat patos talar ur många av dessa praktfulla djurbilder. Man har en känsla av, att en nutidsmänniska icke längre står naturen till-

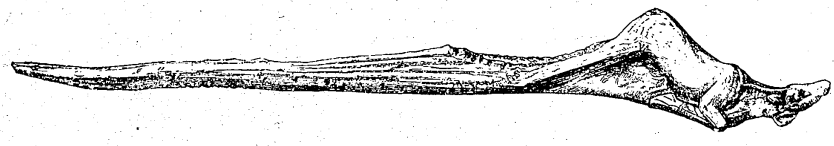

FIG. 106. DOLK AV RENHORN

med handtaget skulpterat i form av ren med böjda framben och utsträckt huvud. Magdaleniskt arbete från Laugerie Basse i Vézère-dalen. Efter Lartet och Christy.

räckligt nära för att se den i en så naivt heroisk belysning. Om naturen kunde förhärliga sig själv genom bildkonst, skulle den måla de väldiga visenterna så som en nordspansk paleolitiker, den tidens Michel Angelo, gjort.

De första och andra utvecklingsstadierna anses tillhöra de aurignakiska och solutréiska skedena av den ungpaleolitiska tiden. De tredje och fjärde falla inom det magdaleniska kulturskedet, den äldre stenålderns yttersta tid.

Så t. ex. kunna ristningarna på väggarna i grottan Pair-non-Pair i departementet Gironde med säkerhet hänföras till aurignakisk tid och målningarna i Les Combarelles med nästan lika stor visshet till solutréisk. Vad den högsta konstblomstringen i Altamira och Font de Gaume beträffar, förlägges den vanligen till ett senmagdaleniskt skede eller t. o. m. till själva utgången av den magdaleniska perioden.

Därefter är det — skenbart eller i verkligheten — helt plötsligt slut med den stora bildkonsten i urtidens Sydfrankrike och Nordspanien och i Europa över huvud. En världsålder, eller rättare en lång serie av världsåldrar, har gått till ända. En ny tid skall komma. Den förberedes genom en viss nedgång i den äldre kulturen, och till denna nedgång hör utan tvivel den stora ungpaleolitiska bildkonstens fullständiga utdöende.

* * *

I allmänhet göra djurbilderna på grottväggarna intryck av att vara regellöst, sammanhangslöst kringströdda. Det saknas dock icke rader av visenter eller renar eller elefanter, vilka kunna tolkas såsom försök att framställa hela hjordar eller grupper av dessa djur. I övrigt föreligga sällan några antydningar till genomtänkt gruppering eller komposition. Varje enskilt djurporträtt har i regel för konstnären varit en sak för sig.

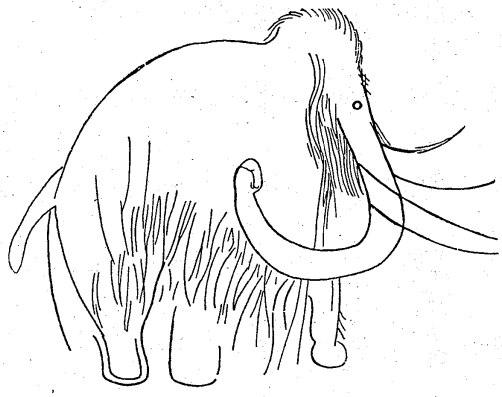

FIG. 107. MAMMUT.

Gravyr på väggen av grottan Les Combarelles vid Vézère-dalen i Sydfrankrike. Magdalenisk tid. Efter Capitan.

Han har naturligtvis tecknat och målat helt och hållet ur minnet. Att den paleolitiske målaren »arbetat efter modell» långt inne i den kolmörka och ofta trånga grottan är ju uteslutet, allra helst då bilderna återgiva levande elefanter, noshörningar, visenter, renar, lejon, björnar och vildhästar. Så mycket märkligare är den utomordentliga naturtroheten och fina karaktäristiken, så väl i detaljer som vad totaluppfattning, uttryck och rörelse beträffar. Dessa urtidskonstnärer ha icke blott haft en stor förmåga som tecknare och målare. De ha ägt en den mest intima och levande kännedom om de varelser, som de ville avbilda. Med en mycket högt uppdriven skärpa uti blick och uppfattning hade de iakttagit dem i deras fria naturliv och hade fasthållit dessa intryck med sådan styrka, att den inne i grottan målade bilden ofta nästan skulle verka såsom en momentfotografi från skog och mark, om ej samtidigt ett rent mänskligt, ehuru ej modernt mänskligt, stämningsdrag gjorde sig så starkt gällande.

Att starka, fantasirika naturmänniskor, som därtill, i en värld vimlande av högvilt, voro lidelsefulla och mästerliga jägare, utfört och haft sina avsikter med dessa målningar, därom vittna dessa själva på ganska otvetydigt sätt. Men vilka voro dessa avsikter?

Är det icke redan en fördom att ställa en sådan fråga? Skulle ej det enkla, rätta svaret vara, att vår paleolitiker »så målat, emedan så det roat honom att måla»? Helt säkert är detta det enda riktiga grundsvaret på spörsmålet, varför dessa konstverk och deras motsvarigheter inom skulpturen och småkonsten kommit till. Intet annat än den rena lusten att skapa konst, att leka fram konstverk kan vara den yttersta själsliga grunden för att sådana konstverk uppstått. Förmågan fanns. Den hade grott och växt under århundraden måhända. Därför måste en gång

dessa verk komma. Icke i följd av något yttre tvång, någon avsikt att vinna nytta. Paleolitikern beundrade, älskade och fruktade sina livskamrater ute i djurvärlden, och han kände dem i grund och botten; »han kunde dem utantill»; han såg dem i sin fantasi lika klart och sant som i verkligheten. Och som han dessutom var välsignad med konstdrift och konstnärskraft, tecknade och målade han dem.

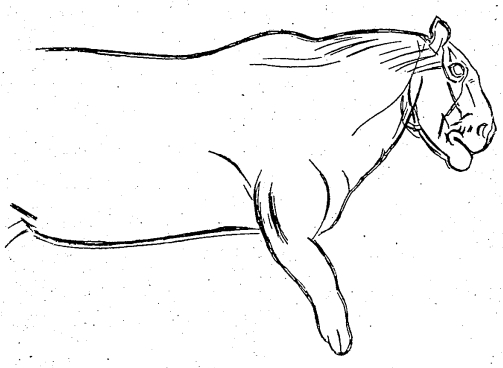

FIG. 108. GROTTLEJON.
Gravyr på grottväggen i Les Combarelles i Sydfrankrike. Magdaleniskt arbete.

Icke dess mindre är det mycket sannolikt, att problemet icke härmed får anses slutbehandlat. En mångfald motiver leda ofta människans handlingar, även då ett härskande huvudmotiv finnes. Hos den primitiva människan ingripa ständigt vidskepliga, sociala och religiösa föreställningar uti hennes tankar och handlingar. Hon är magiker. Hon tror, att hon kan »trolla», d. v. s. att hon genom diverse hokus pokus kan tvinga de yttre tingen, icke minst djur och medmänniskor, att foga sig efter hennes önskningar. Hon tror också på en långt intimare samhörighet mellan sig själv och de yttre tingen, särskilt djuren, än som i verkligheten existerar.

Det finns därför goda skäl att antaga, att de ungpaleolitiska grottmålarne trodde, att de tillförsäkrade sig ökad jaktlycka, då de målade sitt jaktbyte på väggarna, i bild »fängslade» det där. För denna hypotes talar bland annat omständigheten, att de oftast avbildade djuren voro de sannolikt som villebråd begärligaste: visenten, renen, hästen, elefanten, under det att t. ex. björnen, vargen, lejonet äro relativt sällsynta.

Icke heller är det uteslutet, att vår ungpaleolitiker trodde sig vara släkt med eller ha sina öden eljest olösligt förbundna med ett visst djur (s. k. »totem»djur), och att han målade detta djur med särskild förkärlek just därför.

En sådan konstens storhetstid, som vi lära känna i Altamira och Font de Gaume, hade dock icke uppstått blott på grund av

ett folks tro på jägarmagi och totemdjur. En smula snideri och måleri av tarvligaste hantverksart hade varit nog för alla blott magiska ändamål. Någon egentlig konst hade det aldrig behövt bli fråga om. Ännu mindre en konst, som utan gensägelse lämnar allt det bästa och högsta, vilket nu och nyligen levande naturfolk producerat och producera, långt bakom sig. Och likväl voro även ungpaleolitikerna i Sydfrankrike och Nordspanien »naturfolk». Någonting i mänsklighetens historia särskilt, enastående, har således här förekommit.

* * *

Märklig var länge sällsyntheten av människobilder inom det paleolitiska måleriet samt den vanligen mycket primitiva beskaffenheten av dem, som upptäckts. Det kan synas, att djurmålare sådana som de främsta i Altamira och Font de Gaume skulle kunnat avbilda sina egna släktingar, kamrater och älskarinnor på ett sätt, som inneburit de för oss mest sensationella uppenbarelser om den magdaleniska människans gestalt, uttryck, kläder och sedvanor. Men av sådant blev länge mycket litet upptäckt.

Intill 1910 inskränkte sig detta lilla till några nästan mer aplika än människolika profilteckningar samt en del framställningar av människor iklädda dansmasker med djurform. Det synes dock framgå av sir Arthur Evans' föredrag i Newcastle 1916 inför *British Association,* att betydande nya upptäckter gjorts mellan 1910 och 1916. Den engelske arkeologen säger, att »vi i Cogul (i Katalonien) kunna iakttaga en religiös dans av nio kjolklädda kvinnor omkring en kortväxt manlig gestalt, liknande en satyr», samt att i Alpéra förekommer en likaledes »kjolklädd kvinnlig figur, som i någon religiös ceremoni lyfter bilden av ett slags avgud». Obermaier synes dock anse icke uteslutet, att dessa målningar äro neolitiska och således alls ej tillhöra de tidiga världsåldrar, varom här är fråga.

Liksom för att direkt bemöta denna invändning fortsätter Evans i sitt anförande på följande sätt.

»De kulturdrag, som man förr tillskrev endast den yngre stenåldern eller ännu senare perioder, hava, det ena efter det andra, visat sig tillhöra även den paleolitiska människan i hennes sista utvecklingsstadium. Med andra ord: vi ha nu slutligen upptäckt,

att den paleolitiska konsten är rik på människobilder. I Cogul äro de en helig dans utförande kvinnorna iklädda väl tillskurna kjortlar, som sluta tätt till vid livet och falla ned i veck, under det att vi i Alpéra iakttaga samma kvinnor klädda på liknande sätt, men dessutom smyckade med fladdrande skärp. På de målade grottväggarna i det närbelägna Cueva de Vieja äro kvinnornas kjolar längre och räcka upp ända till brösten. Vi ha sålunda redan kommit långt bort från Evas paradisiska nakenhet.

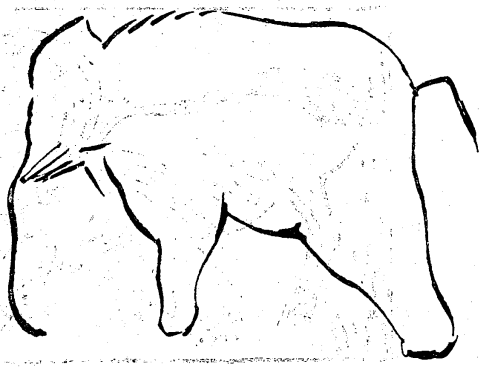

FIG. 109. ELEFANT.
Konturteckning i rödfärg från Castillo-grottan i Nordspanien.

»Av alla hittills upptäckta väggmålningar från den äldre stenåldern är det de i Alpéra, som bragt oss den mesta nya kunskapen. Man skådar där hela jaktscener, i vilka bågskyttar, visserligen ännu utan koger, spela den främsta rollen. Detta var första gången bågskyttar visade sig i paleolitiska teckningar. Några av dessa bågskyttar dansa i samma kroppsställning som de australiska korroboreerna. Andra, utstyrda med fjädrar i håret, göra intryck av starkaste upprymdhet. Dessutom är det mycket märkligt, att man i en del spanska grottmålningar ser hundar eller schakaler följa jägarne, vilket visar, att dessa djurs tämjande redan börjat. Man iakttar också skaftade yxor och skickligt snidade stavar. I åtminstone ett fall förefinna vi två grupper av bågskyttar vända mot varandra; utan tvivel ett bevis för tillvaron av ett socialt utvecklingsstadium, på vilket organiserad krigföring redan var möjlig — — — —.

»Det kan icke vara tal om att bestrida dessa målningars tillhörighet till istiden, hur mycket scenerna än må erinra om vida yngre perioder i mänsklighetens historia. Dessa målningar tillhöra samma tid och skola som de sydfranska paleolitiska djurmålningarna och äro stundom täckta av andra målningar av paleolitisk typ. Dessutom finna vi bland de avbildade djuren även älgen och visenten, vilka tillhöra de sista istidsskedena i

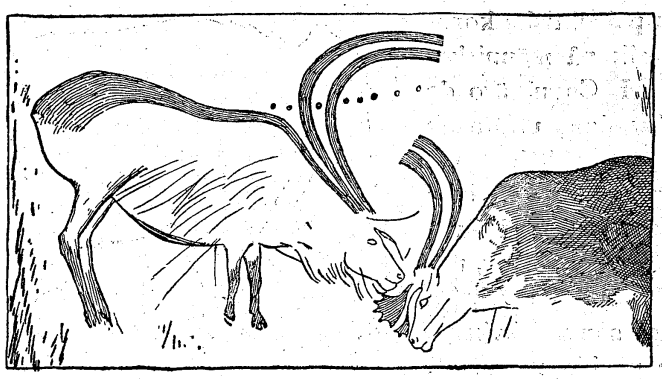

FIG. 110. BETANDE RENAR.
Magdaleniska målningar i svart färg från Font de Gaume vid Vézèredalen.

dessa trakter, under det de alldeles saknas uti de neolitiska avlagringarna.»

* * *

Vi skola i det följande se, att efter bild-konstens utslocknande med det magdaleniska kulturskedets slut endast en ornamenterande, med streck och cirklar och dylika geometriska motiver arbetande konst blev kvar. En begynnelse till denna rent dekorativa och konventionella konst förefinna vi visserligen i den magdaleniska periodens utsmyckning av de i horn och ben arbetade pilspetsarna, harpunerna och andra vapnen och verktygen med allehanda inristade geometriska mönster. Men samtidigt blomstrar en realistisk småskulptur med ben och horn som material och likaledes en realistisk gravyrkonst, som är lik den på grottväggarna samtidigt utövade, men i stället betjänar sig av glättade renhornsbitar eller benstycken som material.

Då nu bildkonstens ursprung går tillbaka till den ungpaleolitiska tidens äldsta skeden, synes det sannolikt, att den är äldre än den dekorativa konsten, d. v. s. att människan, i Europa åtminstone, börjat avbilda levande väsen — djur och medmänniskor och växter — innan hon började uppfinna och anbringa ornamenter på sina verktyg och vapen, husgerådsartiklar och sin egen hud. Möjligheten att materialets förgänglighet är orsak till vår obekantskap med en eventuell, mycket tidig dekorativ konst, utövad på trä, ben, horn och människans egen hud samt

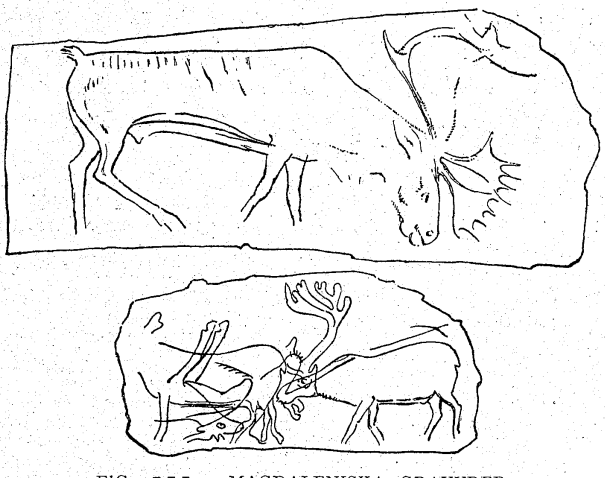

FIG. III. MAGDALENISKA GRAVYRER
från Schweiz (Kesslerloch) föreställande renar.

i flätverk o. dyl., är ju att räkna med. Som vår kunskap för närvarande är beskaffad, få vi likväl antaga, att avbildandet av levande former är en äldre konst än uppfinnandet och utförandet av konventionella, geometriska ornamenter. En sak för sig är dessutom, att dessa senare ofta nog uppstått genom förenkling och konventionalisering eller stilisering av ofta använda bilder, som föreställt levande föremål eller delar av sådana.

Är bildkonsten sålunda äldre än ornamentiken, så är åter inom bildkonsten tydligen skulpturen äldre än teknings- och målarkonsten. Att plastiskt efterbilda en djurkropp eller en människokropp vore då den tidigaste yttringen av mänsklig konstdrift. Man grep sig först an med de svåraste uppgifterna eller, rättare, med de konstuppgifter, som för vårt nuvarande sätt att se och tänka förefalla svårast, men i grunden nog icke äro det relativt till den mänskliga konstförmågan, sådan denna verkligen är beskaffad och verkligen har utvecklat sig. Tankens vägar och livets, evolutionens vägar äro icke desamma. Tanken har en viss »medfödd» svårighet att rätt fatta och följa och beskriva livsutvecklingens banor eller förlopp.

* * *

Bland de äldsta hittills kända konstverken finna vi ofta småskulpturer föreställande nakna kvinnokroppar eller, mycket säl-

lan, människogestalter av annan typ. De tillhöra det tidigaste av de ungpaleolitiska skedena, det aurignakiska och kunna därför knappast vara mindre än 50,000 år gamla. Hauser tror sig, uti sina i det hela mycket blygsamt tillskurna tidsbestämningar för de paleolitiska perioderna, böra förlägga det aurignakiska skedet mellan 40,000 år och 30,000 före våra dagar.

Ett rikt fynd av kvinnostatyetter i elfenben från aurignakisk tid har gjorts i den s. k. Påvegrottan uti kommunen Brassempouy en Chalosse, tillhörande det sydfranska departementet Landes. Det synes vara fråga om åtminstone sex olika, mer eller mindre fragmenterade småskulpturer från åtta till tre eller fyra centimeters längd. Ett av dessa elfenbensfragment föreställer ett kvinnohuvud med en konstrik hårklädsel av flätor eller lockar eller möjligen en huva av nätverk. Ansiktets yttre linjer — panna, kinder, haka — samt halsen äro helt summariskt utförda; ögon, näsa och mun blott antydda; möjligen ha dessa partier varit målade. Som ett helt gör det lilla elfenbenshuvudet ett överraskande behagfullt intryck och vittnar redan om en icke ringa teknisk färdighet. I motsats härtill äro ett par andra brottstycken från samma fyndort så barnsligt eller barbariskt enkelt arbetade, att man blott med möda kan gissa sig till, att det skall vara fråga om partier av kvinnokroppar. Vida mindre primitivt utfört och fullt tydligt i avseende å ämnet är ett annat elfenbensstycke, som visar en kvinnokropp från brösten, där någonting liknande en gördel synes, till ett stycke nedanför knäna. Lårens och underlivets former äro här givna med stor omsorg och utan överdrifter. Det hela gör intryck av en studie efter en ung modell med vackra, smärta former.

De två återstående kvinnostatyetterna från denna fyndplats, Brassempouy, äro ännu märkvärdigare. Båda äro avbrutna strax ovanför brösten och nere på halva låret eller hava över huvud från början icke varit väsentligt fullständigare, än de nu föreligga. Om detta senare är fallet, ha vi att göra med skulpturer, som aldrig avsett att återgiva annat än de delar av kvinnokroppen, som starkast intressera ur erotikens och moderskapets synpunkter. Den i plastiskt avseende utomordentligt djärva och lediga formbehandlingen tyder, även den, i senare riktning. Brösten, underlivet, lår och höfter äro framställda med starkaste betoning av den mogna kvinnlighetens karaktäristiska former. I detta avseende föreligger dock en rent estetisk skillnad mellan de tvenne

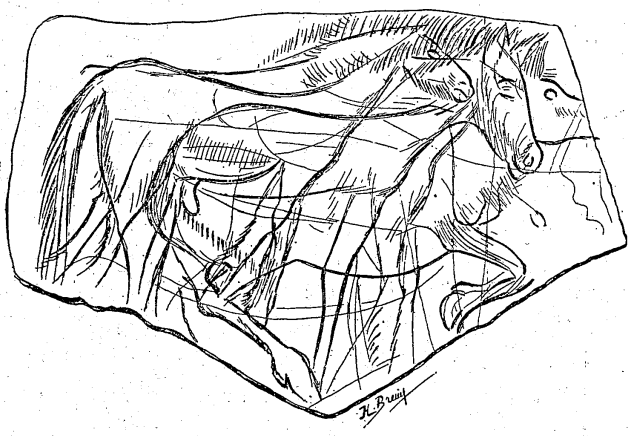

FIG. 112. GRAVYR PÅ KALKSTENSSKIVA
från Magdalenisk tid föreställande hästar. Efter Cartailhac och Breuil.

skulpturerna. Den ena, ehuru återgivande mycket mogna former, är vida måttfullare samt uppenbarar över huvud, särskilt i den vackra behandlingen av ryggpartiet, ett betydligt skönhetssinne. Den andra statyetten låter oss göra bekantskap med en synnerligen ledigt arbetande konstnär, som frossat i att med kraft återgiva möjligast väldiga kvinnliga former. Häpnadsväckande hos dessa tvenne mästerliga aurignakiska skulpturer — i fullt ut lika hög grad som hos de så mycket yngre magdaleniska grottmålningarna av högsta typ — är den fullständiga frånvaron av arkaisk stelhet, tafatthet eller onaturlighet. Ingen förenkling av uppgiften genom rätlinighet och utelämnande av detaljer, så till vida, som dessa över huvud intresserat konstnären. De mest böljande linjer och ytor en kvinnokropp kan uppvisa äro återgivna med en trohet och entusiasm och en duktighet, som erinra mer om Rubens och Jordaens än om någon konstnär från den germanska medeltiden.

Av samma allmänna typ, som dessa tvenne sistnämnda Brassempouy-skulpturer, är en likaledes tidig ungpaleolitisk, ovanligt väl bevarad statyett av mörk talksten från en av Grimaldi-grottorna vid Mentone. Här finns hela gestalten i behåll ända till strax ovan knäna. Men åter är det blott de kvinnliga könskaraktärerna, som kommit till utförande; dessa dock med så mycket starkare känsla och övertygelse. Huvudet saknar alldeles både anletsdrag och egentlig form. Av armarna finns ej mer än

skuldrans och överarmens kontur. De väldiga brösten sitta mycket lågt, liksom på flera, men ingalunda på alla hithörande konstverk. Omsorgsfullast formade äro åter lår, höfter, underliv.

Man har inom arkeologkretsar sysslat en hel del med spörsmålet, huruvida dessa urgamla människoavbildningar kunna anses ge oss några antydningar om rasegendomligheter hos modellerna. Särskilt har, t. ex. av Déchelette, framställts påståendet, att »de aurignakiska kvinnostatyetterna uppvisa mycket tydliga drag av fettbildning kring länderna» (»*des caractères stéatopygiques nettement accentués*»), av samma typ som hos hottentottkvinnorna i våra dagar. Det har dock från andra håll påpekats, att den hottentottiska steatopygien sammanhänger med en för denna ras egendomlig, mycket stark insvängning av ryggraden i ländtrakten. Någon sådan synes emellertid alldeles icke föreligga i de paleolitiska statyetterna. En stark fettbildning kring höfterna förefinnes. Men ryggen är rak och, enligt europeiska begrepp, vackert formad. Det torde sålunda vara mycket vilseledande att inblanda hottentottiska rasmärken uti diskussionen om de steatopyga kvinnobilder, som, härrörande från yngre paleolitisk tid och senare perioder, hittats i mellersta och södra Europa samt kring Egeiska havet och i Egypten och Syrien.

ANVÄND LITTERATUR

KAP. 1. *Hesiodos*, Arbeten och dagar; övers av M. Boman, Stockholm 1813, vers 109—201 samt 635—640. — *Hesiodos*, Teogoni, v. 22—23. — *Vergilius*, Skrifter; övers. av G. J. Adlerbeth, I, Stockholm 1831, s. 23. — *Ovidius*, Metamorfoser; De fyra tidsåldrarna; övers. av B. S. B., Stockholm 1914.

KAP. 2. *Homeros*, Odysséen, XIX, v. 172—180; övers. av Erland Lagerlöf, Stockholm 1908. — *Iliaden*, XIII, v. 450—454; övers. av Erland Lagerlöf, Stockholm 1912. — *Iliaden*, XIV, v. 315—328. — *Odysséen*, XI, v. 568—571. — *Hesiodos*, Teogoni, v. 453—464, 477—491, 938—954; övers. av R. Peppmüller, Halle 1896. — *Herodotos*, Muser eller nio historiska böcker, I, kap. 171—173; övers. av Fr. Carlstedt, Stockholm, 1832. — *Tukydides*, Det peloponnesiska krigets historia, I, § 3—5. — *Platon*, Gorgias kap. 79 och 82. — *Platon*, Lagar. §§ 624—626, 630—632, 706; ed. C. E. Ch. Schneider, Paris 1862. — *Aristoteles*, Politik, II, kap. IX—X. — *Plutarkos*, Levnadsskildringar, Tesevs. — *Bakylides*, Dykareballaden, fragment ur Tesevssagan; övers. av Wilamowitz.

KAP. 3. *R. Dussaud*, Les civilisations préhelléniques dans le bassin de la mer égée, Paris 1914, s. 196—215. — *U. v. Wilamowitz-Mollendorff*, Staat und Gesellschaft der Griechen, Berlin 1910, s. 2 och 9. — *J. H. Breasted*, Geschichte Ägyptens, Berlin 1911, s. 108—113. — *L. W. King*, A History of Sumer and Akkad, London 1916, s. 241—246. — *Eduard Meyer*, Geschichte des Altertums, Berlin 1913, I, 2, s. 792.

KAP. 4. *Sir Arthur Evans*, Presidential Address to the British Association for the Advancement of Science, Newcastle-on-Tyne, 1916 — *Eduard Meyer*, Gesch. d. Altertums, I, 2, s. 771—773. — *Baumgarten, Poland und Wagner*, Die hellenische Kultur, Leipzig 1913, s. 32—46. — *Dussaud*, Civilisations préhelléniques, s. 8—20. — *The American Exploration Society*, Gournia, Excavations of the Wells-Houston-Cramp Expeditions 1901, 1903, 1904, by Harriet Boyd-Hawes, Philadelphia 1908, inledningen.

KAP. 5. *Wilhelm Dörpfeld*, Troja und Ilion, Athen 1902, s. 26—35, 108—147, 175—182, 201—234. — *Dussaud*, Civilisations préhelléniques, s. 120—137. — *Iliaden* (E. Lagerlöfs övers.), VI, 312—324. — *Odysséen* (E. Lagerlöfs övers.), XVII, 265—272. — *Iliaden*, XVIII,

573—594. — *Baumgarten, Poland und Wagner,* Die hellenische Kultur, s. 47—57. — *Hesiodos,* Herakles' Schild (Peppmüller), särskilt 270—317. — *Iliaden,* IX, 379—382. — *Dussaud,* Civilisations préhelléniques, s. 181—183.

KAP. 6. *L. W. King,* A History of Sumer and Akkad, s. 351—358. — *Eduard Meyer,* Geschichte des Altertums, B. I, 2; 3:dje uppl., s. 433. — *Bibeln,* Första Mosebok, kap. 10, v. 9, 10; kap. 11, v. 27, 28, 31, 32; kap. 12, v. 1, 4, 5; kap. 11, v. 2 och 3. — *Eduard Meyer,* op. cit., s. 451—463, 475, 476. — *L. W. King,* op. cit., s. 17—55, 84—95, 101, 102. — *Bibeln,* Första Mosebok, kap. 11, v. 4—9.

KAP. 7. *Ed. Meyer,* op. cit., s. 535, 536. — *L. W. King,* op. cit., s. 243.

KAP. 8. *A. Billerbeck,* Susa, Leipzig 1893, s. 115—118. — *Bibeln,* Esters Bok, kap. 1, v. 1—9, kap. 2, v. 12—14. — *O. Montelius,* Die älteren Kulturperioden im Orient und in Europa, Del II. — *Billerbeck,* op. cit., s. 132—152.

KAP. 9. *Breasted,* Geschichte Ägyptens, s. 25—47, 97—122. — *Ed. Meyer,* Geschichte des Altertums, I, 2 (3:dje upplag.), s. 49, 58, 61, 64, 211. — *E. A. W. Budge,* Egypt in the neolithic and archaic periods, London 1902, 56—88. — *Oscar Montelius,* Die älteren Kulturperioden im Orient und in Europa, I, Stockholm 1903, s. 77—110.

KAP. 10. *Henrik Schück,* Rom, en vandring genom seklerna, Stockholm 1913, I, s. 11—19. — *Oscar Montelius,* Die vorklassische Chronologie Italiens, Stockholm 1912, s. 176. — *Benediktus Niese,* Staat und Gesellschaft der Römer, Berlin 1910, s. 208—217.

KAP. 11. *O. Montelius, R. Sernander* m. fl., Kronologiska översikter till Europas förhistoria, Uppsala 1916, s. 11—18, 23. — *G. De Geer,* Geochronologie der letzten 12000 Jahre, Geologische Rundschau, III. 7, Leipzig 1912, s. 457—471. — *G. De Geer,* Om naturhistoriska kartor över den baltiska dalen, Populär naturvetenskaplig revy, 1914, h. 5—6, s. 189—200. — *Emil Hildebrand* m. fl., Sveriges historia, Forntiden av O. Montelius, Stockholm 1903.

KAP. 12. *Harald Hjärne,* Inledning till Skandinaviens historia, grundlinjer till föreläsningar vid sommarkurserna i Uppsala 1893. — *Gustaf F. Steffen,* Den materialistiska samhällsuppfattningens historia före Karl Marx, Stockholm 1914; Marx och Materialismen, Stockholm 1914. — *Auguste Comte,* Cours de Philosophie positive, första uppl., Paris 1830—42; särskilt vol. IV, V och VI. — *Paul Barth,* Die Philosophie der Geschichte als Soziologie, andra uppl., Leipzig 1915, s. 160—191.

KAP. 13. *Herbert Spencer,* The Principles of Sociology, vol. I, London 1893, s. 576—585, 538—563. — *Lewis Henry Morgan,* Ancient Society, Newyork 1877, s. 4—27. — *Sir Henry Maine,* Early Law and Custom, ny uppl. London 1891, s. 192—231; Village-Communities in the East and West, ny uppl., London 1890, s. 65—174. — *E. B. Tylor,* Primitive Culture, 3:dje uppl., London 1891, vol. I, s. 1—69. 425—429.

KAP. 14. *K. Lamprecht,* Deutsche Geschichte, I, s. 4—20; III, s. 12, 210—214; VIII, 1, s. 4—80; Ergänzungsband I, s. 379—427. — *Kurt Breysig,* Aufgaben und Masstäbe einer allgemeinen Geschichtsschreibung, Berlin 1900, s. VIII, 7, 31; Der Stufenbau und die Gesetze der Weltgeschichte, Berlin 1905, s. 2—10, 65; Die Völker ewiger Urzeit, Berlin 1907, s. 76—79, 81—83.

KAP. 15. *H. Th. Buckle,* History of Civilization in England, ny uppl., London, Grant Richards, vol. I, s. 2—18.

KAP. 16. *G. F. Steffen,* Sociologi, en allmän samhällslära, I och IV, Stockholm 1910—11.

KAP. 17—19. *Victor Madsen,* Jordens Udviklingshistorie, Köpenhamn 1904. — *Gaston Backman,* Människans förhistoria, Stockholm 1911. — *Hugo Obermaier,* Der Mensch der Vorzeit, Berlin 1912. — *F. E. Geinitz,* Die Eiszeit, Braunschweig 1906. — *G. Steinmann,* Die Eiszeit und der vorgeschichtliche Mensch, Berlin 1917, 2:dra uppl. — *Emil Werth,* Das Eiszeitalter, Berlin 1917, 2:dra uppl.

KAP. 20, 21. *Gerard De Geer,* En förhistorisk tideräkning, Uppsala 1908. — *Gerard De Geer,* Om naturhistoriska kartor över den baltiska dalen, Stockholm 1914. — *G. De Geer,* Geochronologie der letzten 12000 Jahre, Leipzig 1912. — *G. De Geer,* Om den senkvartära tidens indelning, Stockholm, Geol. Fören. 1911. — *G. De Geer,* Om Skandinaviens geografiska utveckling under istiden, Stockholm 1896. — *Gunnar Andersson,* Svenska växtvärldens historia, Stockholm 1896. — *Rutger Sernander,* Våra torvmossar, Stockholm 1916 (3:dje uppl.). — *R. Sernander* m. fl., Kronologiska översikter till Europas förhistoria, Uppsala 1916. — *R. Sernander,* Postglaziale Klimaschwankungen im skandinavischen Norden, Gerlands »Beiträge», Leipzig 1912. — *Oscar Montelius,* Minnen från vår forntid, I, Stockholm 1917, texten s. 1—7.

KAP. 22—30. *Moritz Hörnes,* Natur- und Urgeschichte des Menschen, Wien 1909, I och II. — *Hugo Obermaier,* Der Mensch der Vorzeit, Berlin 1912. — *Hermann Klaatsch,* Entstehung und Entwickelung des Menschengeschlechtes (H. Kræmer, Weltall und Menschheit, Bd. II, Berlin und Leipzig). — *C. H. Stratz,* Naturgeschichte des Menschen, Stuttgart 1904. — *Wilhelm Leche,* Människan, hennes uppkomst och utveckling, Stockholm 1909. — *Heinrich Michelis,* Unsere ältesten Vorfahren,

Leipzig 1910. — *Hans Friedental*, Das Haarkleid des Menschen, Jena 1909. — *Ernst Haeckel*, Entwicklungsgeschichte des Menschen (i del I av Ullsteins Weltgeschichte). — *Oscar Hertwig*, Allgemeine Biologie, Jena 1909. — *R. R. Schmidt*, Die diluviale Vorzeit Deutschlands, Stuttgart 1912. — *Joseph Déchelette*, Manuel d'archéologie préhistorique, Bd. I, Paris 1908.

KAP. 31—39. *Hugo Obermaier*, op. cit. — *Moritz Hörnes*, op. cit. — *R. R. Schmidt*, op. cit. — *Joseph Déchelette*, op. cit. — *Arthur Evans*, op. cit. — *Gaston Backman*, Människans förhistoria, Del. I. — *Högbom*, *Sernander*, *Almgren*, *Wide*, *Montelius*, Kronologiska översikter till Europas förhistoria. — *O. Hauser*, Der Mensch vor 100000 Jahren, Leipzig 1917. — *J. H. Breasted*, Geschichte Ägyptens, Berlin 1911. — *Ed. Meyer*, Geschichte des Altertums, I, 2. — *Hermann Klaatsch*, op. cit. — *G. De Geer*, Geochronologie der letzten 12000 Jahre. — *R. Sernander*, Postglaziale Klimaschwankungen. — *Oscar Montelius*, Minnen från vår forntid, I, Stockholm 1917.

Grauskala #13

C Y M

B.I.G.

Farbkarte #13

B.I.G.